EVLİYA ÇELEBİ

Tam Metin SEYAHATNÂME

ÜÇDAL
BELDE

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ

BEŞİNCİ CİLT

üçdal
1966 NEŞRİYAT

Ankara Cad. No: 46
SİRKECİ — İSTANBUL
Tel: 5 26 49 84 - 5 27 83 32

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ ● Mehmed Zıllioğlu EVLİYA ÇELEBİ ● Tertip, tanzim, tashih ve sadeleştirme : Mümin Çevik ● Cop. Üçdal Neşriyat ● Dizgi - Baskı : Tasvir Matbaası/İstanbul, 1984

— Bismillahirrahmanirrahim —

(Vallahu veliyyül Hîdaye ve bihî nestaîn)

Elhamdülillâhillezi şerrefenâ bi-şerefi sahbeti şeyhissıddık. Ve lekaani bi-seyyâhâti seyyahinel berri ve'l-bahr ve ehlittahkik. Vessalâti alâ men câe bi'd-delililhakik. Ve âlihi ve sahbihî ve't-tâbiin ellezine hüm kânu ehl'-it-tevfiki ve't-tasdik.

1066 SENESİ

1066 senesi Cemaziyelevvelinin birinci pazartesi günü idi ki; Sadrazam Süleyman Paşa Girid hazırlıkları ile meşgul olup, tersâne-i âmire işleriyle uğraşırken sadrazamlıktan azledildi. Bütün devlet ve saltanat ileri gelenlerinin reyi ile mühür, Küçük sipahi Mehmed Ağa ile Girid'e Hüseyin Paşaya gönderildi. Zurnazen Mustafa Paşa kapudan iken Deli Hüseyin Paşanın yerine sadaret kaymakamı oldu. Ayın üçüncü günü idi ki; Kaliçecizâde Mehmed Paşa defterdarlıktan azledilip Kara Murad Paşanın kethüdası Kara-göz Mehmed Efendi Başdefterdar oldu. Eski defterdar Kaliçeci-zâdenin muhasebesini görüp zimmetinde bin kese geçirdiği anlaşılınca hapsine ferman çıktı...

Adı geçen ayın beşinci cuma günü anılan olay meydana geldi ve birçok üzücü hâdise cereyan etti. Ben o gün adamlarımla ödünç atlara binip Sadrazam Siyavuş Paşayı karşılamaya gittik. Çatalca menzilini geçtikten sonra Fener köyü menzilinde sadrazamı konaklamış bulduk. Kalabalık arasında güçlükle yanına yaklaşıp mübârek elini öperek «Allah'a hamdolsun sultanımı sadrazâmlık makamında gördüm! Cenâb-ı Hak kolaylık verip, her işte yardımcın Allah ola» diye hayır dualar ettiğimizde sadrâzam «Van hududunda Melek Ahmed Paşa karşımızda ne haldedir?» dedi. Ben «duânız hizmetindedir» dedim. Paşa :

— İnşaallah ben onları İstanbul'a getirip padişah hizmetinde görevlendiririm. Ben o değerli vezirin kıymetini henüz anladım idi.

Daha nice konuşmalardan sonra ben «ziyareti kısa kesmek lâzımdır» deyip, giderken «Mutlaka hergün bize görün, aşiretimizdensin» buyurdu. Ben de el öpüp dışarı çıktım. Allah'ın büyüklüğü İstanbul âyânı insan denizi gibi dalga dalga gelip o kadar hediye keseler getirdiler ki, hesabını Allah bilirdi. Buradan kalkıp yine Çatalca konağına geldik. Orada iken

sadrazama saadetlû padişah tarafından kılıç ve kaftan geldi. Büyük merasim yapılması ferman edilmiş. Siyavuş Paşa Silistre'den beri rahatsız olduğundan «Alay ile girmeğe dermanımız yoktur. Hepimiz olduğu gibi gireriz» deyip ertesi günü büyük alay ile İstanbul'a girmiştir ki, sanki Civan-Kapıcı - başı mühür ile Şam'dan İstanbul'a gelmişti. Ama Siyavuş Paşa alayından sonra padişahla buluşup, samur hil'atlar giyip, Müslümanların işlerine o derece dikkat ettiler ki, son Abdülmelik zamanı geri gelmişti. Ama ne çareki zorbaların isyan ve taşkınlıkları daha sükûnet bulmamıştı. Hemen o gün ikindiden sonra gümrük emini Hasan Paşa öldürülüp defter-i sultani üzere borcuna karşılık bütün mallarına el konuldu. Cenazesini de tutup At Meydanında çınardibine bıraktılar. Ama, cesedini yeniçeriler asmağa cesaret edemediler. Üç saat sonra Hasan Ağayı adamları tabut ile kaldırıp Galata'da toprağa verdiler. Sonra Siyavuş Paşanın fermanı ile bütün öldürülenlerin malları hükûmet tarafından tek tek mezat ile satıldı. Kasım Ağa - zâde sekban - başılıktan azledilip, Keçeci - zâde Ali Ağa Sekban - başı oldu. Cemaziyelâhir ayının ikinci günü kaçan Deli Birader Ahmed Ağa öldürüldü. Azak kalesinden de kulun isyan ettiği haberi geldi. Adı geçen ayın beşinci cuma günü idi ki, Deli Hüseyin Paşaya mührü götürenler Menkeşe kalesinde kalıp, fırtınadan ve küffarın çokluğundan Girid adasına geçemedikleri için Seyyâhî Mehmed Ağa mührü Padişaha geri getirdi. Padişah da Siyavuş Paşaya teslim edince Siyavuş Paşa müstakil sadrâzam oldu.

Bu aralık Deli Hüseyin Paşa Girid odasında mührün gelip yoldan geri döndüğünü haber alınca tımarhâneden boşanır gibi boşanıp, coşup «Ben bu Girid adasında neden oturayım? Asker, yardım, zahire, cebhâne, mevacib yok. Başımı alıp Cezair'e çıkarım!» diye İstanbul'a haberciler gönderir. Topkapılı Mustafa Ağa ve Tersâne emini Salih Çelebi bulundurularak katledildi.

Adı geçen ayın dokuzuncu salı günü, Mimar Mustafası Üsküdar'da Berber Yusuf adında birinin evinde gizlenirken bir müezzin minareden girip Siyavuş Paşaya haber verince buldurularak katledildi ve malına devletçe elkonuldu.

Çarşamba günü vezirlerden Gürcü Mehmed Paşa zorbalar tarafından bulunup, dilini tutması için Memik - zâde ve nakibüleşrâf Kudsi - zâde ile birlikte Kıbrıs adasına sürgün edildiler.

Eğer bu günler cereyan eden olayları birer birer ve genişçe yazsak (Habnâme-i Veysi) gibi uzun bir tomar olur. Biz bir işaretle yetindik. Arif olan!..

Kara ağaların At Meydanında asıldıkları târih: «Arabalar cumbulk etti» sene 1066...

1066 yılı cemadielâhiresinin onuncu çarşamba günü, Sadrâzam Siyâvuş Paşa bana, emirler ve padişah fermanları vererek:

«Tiz Melek Ahmed Paşa karındaşıma yetiş! Eyâletinde alacağı kalmasın. Ve sonra gelecek emirleri bekleyip, ona göre hareket eylesin!»

Diye bana ikiyüz altın harcırah verdi. El öperek dışarı çıkıp, doğru Kayâ Sultan'a gidip oradan da mektupçular ve harçlıklar alıp, Allah'a tevekkül ederek İstanbul'dan Van diyârına yollandık.

Üsküdar'dan Gebze'ye, oradan İzmit, ondan Hendek'i geçip gece gündüz yol alarak (Bolu) şehrine, oradan da (Çerkes) kasabasına geldik. Oradan da güneş batarken kalkıp yolda yedi harâmiye rastgeldik. Bir hayli konuşmadan sonra «Soyunun,» diye üzerimize dalkılıç olarak yürüdüklerinde üç adamımla attan inip heybelerimizdeki emirleri ve mektupları gösterdik. Birisi: «Bre nidek bunları? Altın ve cevahir var mıdır?» deyince «Yok vallahi billahi, işte bunlardır. Bu heybede donumuz ve gömleklerimizdir.» Dedim. Bereket versin. «Biz dağ adamıyız, bize gömlek lâzımdır.» diye heybesiyle gömlekleri aldılar. Biri de belindeki kılıca yapışayım derken, ben dahi sıçrayarak alarga oldum; silâha davranıyorum sanarak yedisi de üzerime tüfek çevirdiler. Ben:

«Ey gaziler! Altında atı kalmış, yorgun, argın, durgun adama saldırmak, hâmile kadına el kaldırmak gibidir. Nuru iman ehlinde yâd olmaz. Bu sizin yaptığınızı bu dağlarda Köroğlu yapmamıştır! Eğer merd iseniz sizden emin olalım ve hemen yol alıp gidelim!»

Diye iyilikle konuşunca, birisi belinden kılıcı çözüp «Yiğit, bu kılıç pek iyi bir kılıçtır. Sana hediyem olsun! Sen de belindeki gümüşlü kılıcı bana ver. Ben de senin hediyeni taşıyayım» diye rica etti. Ben (nola) deyip kılıcı verip ve hepsiyle anlaşarak karındaş olup, Allah'a hamdolsun birşeyimize dokundurmadık. Oradan (Tosya)ya, o gece Osmancık'ı geçip, Gümüş ve Kerkez kasabalarını geçerek (Amasya)'ya, oradan Çengellibeli'ni gece geçip Niksar kalesinde konakladık. Oradan (Koyulhisar) konağına ve aşağı uçurumdan uçarak (Keremli) köyüne geldik.

Oradan Erzincan şehrini geçip, dinç atlar üzerinde Erzurum sahrasını geçip (Erzurum) kalesinde konakladık. Oradan doğu yönünde devam edip (Malazgird) ve (Erciş) kalelerine ve buradan dinç atlar alıp Amik kalesini geçerek Van kalesine geldik.

Şafii vaktinde Uğrun kapıyı açtırıp Allah'a hamdolsun sıhhat ve selâmetle onüçüncü günü Melek Ahmed Paşa efendimizin mübârek yüzlerini görüp, emirleri, padişah fermanlarını, bütün mektupları görüp, okuyup Siyavuş Paşanın sadrâzam oluşundan dünya kadar hoşlanıp, bana bir kese kuruş ve bir kat samur kafası kürk ile elbise hediye ederek:

«Evliyâm sen sağ ol! O Kâzım adındaki kölen öldü. İşte sana iki Gürcü köle!»

Diyerek beni memnun etti. Konağıma yollandım. Bir hafta dinlendikten sonra bir gün iyi huylu paşa dedi ki:

«Ulaklık ile hizmetimizde bulunup bize müjde haberi getirdin. Sana Bitlis Hanı oğlumun ve Zeriki Beyinin yerlerinde bırakıldıklarına dir emirleri götürmeği hizmet vermişim. Sabahleyin durma, zira vakit akşamlıdır ve Bitlis Hanı oğlumuzda bakaya kalmış yetmiş kese paranın tahsiline, orada olan Mataracı - başı ile bir ayak evvel mukayyed olarak tahsil edip, tizce gelesin. Zira getirdiğin emirlerle mektupların ne üslûp ile yazıldığını bilirsin!»

Dedi. Ertesi günü rebiülahirin sonunda Bitlis şehrine hareket ettik.

VAN'DAN BİTLİS'E VE ZERİKİ'YE GİDİŞİMİZ

Evvelâ, paşadan yerinde bırakma emirlerini ve Han'a hitaben yazılmış sevgi mektuplarını ve hediyeleri alıp, hayır duâsı ile ve Mallı - Kaya Çelebi ile çıkıp güney yönüne giderek (Vustan kalesi) nde konakladık. Buradan Van gölü kıyısında Kiyar Kayası denilen yerden geçip, Kuskum dağını geride bırakarak (Tahtı Van) Han'ına vardık. Buradan Han'a yerinde bırakıldığı haberini gönderdik. Ertesi günü Bitlis Hanının kethüdâsı Kara - Mehmed Ağa adlı yiğit onbin kadar Rajkili askeriyle emrin karşılanmasına çıkıp, büyük alay ile Bitlis şehri içinden geçip, doğru Han bağına vardılar. Bir büyük divan kuruldu ve paşanın yerinde bıra'ma mektupları okunarak, paşadan getirdiğimiz hil'atlar Han'a giydirildi ve hayır duâ ile Hanlık koltuğuna oturunca, Paşanın gönderdiği hediyeleri Ziyaeddin Han'a sundum. Dünya kadar memnun olup, ipekten olanlarını vâlidesine gönderdi. Han'ın hil'at giydiğini bağdan Bitlis kalesine işaret ettiklerinde Allah'ın büyüklüğü, önce kaleden, sonra şehrin damlarından binlerce tüfek atılıp, peşinden kaleden üç yaylım top atılarak Bitlis şehri semender kuşu gibi ateşler içinde kaldı. Üç gün şehirde kalıp, dördüncü gün Han'dan gitmek için izin aldığımızda bana iki kese ve bir samur kürk, bir gürcü köle ve iki at ihsan eyledi. Bu elbise ve kürkleri bir yere Allah emâneti verip, Han'dan yol arkadaşları alarak Zeriki Beyine diye yola düştük..

BİTLİS'TEN ZERİKİ BEYİNE GİDİŞİMİZ

Evvelâ Bitlis'in güneyinde Senkmez deresini geçip taşlık ve uçurum yerden geçip (Kefender) kalesine geldik. Bitlis Han'ının idaresindedir. Oradan kıble tarafına Bitlis deresinin aktığı yere, göğe baş uzatmış yüksek dağları binbir güçlükle aşarak mâmur bir köyden geçtik. Buradan Zeriki beyine yerinde bırakılma haberini vererek, ertesi günü üçbin kadar seçkin asker ile Kethüdâsı Başâret Ağa adlı himmetli kişi gelip, alaysız,

ancak bir kısım tüfekli Kürdler ile (Zeriki) kalesine girdik. Beyin sarayına varır varmaz divan toplandı ve paşanın yerinde bırakılma emri okunarak hil'at giydirilip öteki hediyeler de kendisine verildi. Eski kaideleri gereğince kaleden on parça şahî toplar atılıp güyâ sanki şenlik yapıldı.

Bey bana havadar bir yerde konak verdi. Birkaç gün şehirde dolaştık. Zeriki hâkimliği Van eyâletinde ayrıca beyliktir. Altıbin nişancı askeri, yirmi adet aşiret beyleri var. Gerçi öteki Van beyleri gibi muhteşem değildir ama, derecesi yüksektir. Sefer sırasında ticaret erbabı altıyüz asker olup, çeri - başısı, alay - beyisi, yüzelli akçelik kadısı vardır. Ama müftü ve nakibüleşrâf gibi hâkimleri yoksa da âlimleri çoktur.

Buradan yine Bitlis şehrine geldiğimiz yoldan giderek, han ile buluştuk. Bize mükellef bir oda döşedi. Gece gündüz kendisi ve on adet arkadaşım ile sohbet ederek, Allah'a hamdolsun gecemiz kadar gündüzümüz de bayram oldu. Paşanın emir buyurduğu gibi Mataracı - başı ile birlikte çalışıp tamam elli kese Hanın malından alıp, paşaya bizim mallarımızla beraber üçyüz silâhlı askerle gönderdim. Bitlis şehrinde yüksüz kaldık. Yeni Hanın zimmetinde ancak yirmi kese kaldı. Mataracı - başı onun dahi tahsili için gece, gündüz uğraşırdı. Ama ben bütün hanzâdeler, aşiret beyleri ve Bitlis ileri gelenleri ile ahbablık edip, her birinden çeşitli ihsanlar alarak az zamanda dört sepet sanduka esvâb ve kıymetli eşyalarla yedi tane küheylan at edindim.

Allah'ın hikmeti! Cemaziyelevvelin birinde, Melek Ahmed Paşa efendimizin Van'dan azil haberi geldi. Van eyâleti Pehleli - Ahmed Paşaya ihsan olunmuş. Ama kış çok şiddetli olduğundan Van'da kalmış. Paşanın geri kalan parasının tahsili için Yusuf kethüdâmızdan bir kıt'a mektup gelmiş ve «Elbette malı tahsil etmeden gelmeyesiz» demiş.

Adı geçen ayın onikinci günü onu gördük ki, Melek Ahmed Paşa efendimizle 1065 senesi ramazanının yirmidördüncü pazartesi günü zabtedip kaçan Abdal Han Bitlis şehrine girince şehir halkı birbirine girip:

«Hay Melek Ahmed Paşanın kat'ileşti ki, Abdal Han Mudni dağlarına kaçmışken yine Bitlis şehrine geldi. Gör bu şehre neler işler!»

Diye herkes korku ve dehşetten eski Han'ı hediyelerle karşıladılar. Hemen ben dahi güzel yazılı Kur'an-ı Kerimle Abdal Han'a vardığımda ayağa kalkıp, beni yanına alarak aşırı derecede ikram ve hürmette bulundu.

— Pes Evliyâcığım, sen burada mısın? dedi. Ben de:

— Evet Han'ım, bu hânedanın yirmi senedenberi çöreğini yiyip, çanağını tuttum. Büyük atalarından Hz. Süleyman'ın temiz ruhu için, beni bu şehirde hizmetine alıp, kulluğuna kabul eyle... Ben artık Melek Paşa kapısına gitmem!

Dediğimde yanındaki bir çekmecenin kapağını açıp:

— İşte sana bir ekmek kapısı boyahâne, her gün dört kuruş getirir. Ve ben sana müjde zeamet de veririm. Sana cariyeler verip evlendiririm, barklandırırım.

Diye, bir Şehnâme, bir Gülistan kitabı ve yüz kuruş ile bir kat elbise verdi. Onu gördüm ki, Melek Ahmed Paşanın yetiştirdiği oğlu Ziyaeddin Han gelip, babasının ayağına kapanarak Melek Paşanın İstanbul'dan getirdiği yerinde bırakma emrini ve hil'atların hepsini babasının önüne koyup, dedi ki:

— Vallahi pederim efendim! Melek - Paşa cenginde işimize başka taraftan kimse karışmaması için, bütün şehir halkının birliği ile beni Han istediler. Bir yıldır sana vekâlet ederim. İşte Melek Paşa azledildi. Allah, yine tac ve tahtını sana mübârek eyleye...

Bunları söyleyip, başını yere eğince, Abdal Han, ileriyi gören bir kimse olarak dedi ki:

— İmdi oğul, ben seksen yaşına, okum atıp, yayım basıp, nice kere yayımı göğe asıp, felekten nâm ve gamlar alıp bu dünyanın acı ve tatlısını tatmışım. Bundan sonra hiçbir şekilde hanlığı kabul edemem. Hemen siz iki ciğer köşem ve gözlerimin nuru el ve gönül birliği edip, Bitlis hükümetini güzelce ele geçirip nizama sokun ve halka gülünç olmayın! Bana da bir parça ekmek verin. Annen ehlimle bir köşecikte hayır dualarda olayım. Kaldır şu fermanları, Allah mübârek eylesin!

Bu sözleri söyledi. Amma ciğeri kan ağlayarak konuşup, yukarıdan aşağı sözler söyledi. Sonunda, uzun konuşmalardan sonra yemek yenilip, eller yıkandıktan sonra Han:

— Evliyâm, bundan sonra, evvelce olduğu gibi bizimdir. Buna bir oda döşeyin, bana yakın olup can sohbeti eyleyek...

Dedi. Ve yine ben Han'ın elini öperek odama çekilip uykuya yattım. O a nrüyamda merhum pederimi gördüm, dedi ki:

«Oğul, sana, Ahlat kalesi üzerinden bu şehirden kaçmak kolaydır. Üzülme. Hemen Hazreti Kur'an'ı okumağa devam et!»

Uykumda bu hâli görünce hemen uyanıp o anda abdest tazeleyip, pederimin ruhu için bir hatmi şerife başlayarak üçüncü gününde tamamladım.

EVLİYÂ'NIN BİTLİS ŞEHRİNDE BAŞINDAN GEÇEN MACERA

Bir gün Han bahçesindeki odamdan çıkıp Han'ın divan hânesinde hazine odasında sabahleyin, herkesten uzak tek başıma zikir ve duâmı yaptıktan sonra istirahat ederken onu gördüm ki, haremden koca Han, bir gümüş sini içinde on adet fağfurî tabaklarda kebablı zeytin, karise, saf bal,

çeşitli macunlar, has ve beyaz pamuk gibi çörekler, bir kase anberli çorba ve bir kâse avşele şerbeti olduğu halde göndermiş. Oturdum, yalnızca bir köşede yerken harem kapısından Hadım Anber Ağa adlı bir hadım asık suratla bir bohça elbise ile gelip dedi ki:

«Han'ım!.. Sultanım efendim, size selâm edip (bu bohça elbiselerinizi giysin ve durmayıp paşasına gitsin ve Kaya Sultan yanından biz âcizi duâdan unutmasın. Elbette durmayıp gitsin diyor!»

Dedi. Bu lokman sıfatlı hadımdan haberin doğrusunu alınca, aklım başımdan gidip çeşitli kötü fikirlere kapıldım. Hemen Arab:

«Bohça ve elbiseleri iyi saklayıp, kimseye göstermeyin!»

Diyerek açıldı gitti. «Acaba böyle haber gelmekten maksat ne ola?» diye perişan bir şekilde kahvaltı ederken, yine harem kapısı açılıp içeriden Abdal Han'ın en büyük oğullarından Bedir Bey ve küçüğü Nurûddehr Bey, gecelik elbiseleriyle ve başlarında birer avakiye olduğu halde görünüp yanıma geldiler.

«Hayırlı sabahlar! Evliyâ Çelebi... Nedir mübârek hâlin? Yine Han babanın gümüş sinisiyle yemek yersin! Han baba sana iltifat edip, kahvaltı göndermiş... Eğer ortak alırsan beraber yiyelim!»

Deyip yanıma oturdular. Ben şu:

Hep senindir cân u dil tek bir kadem rencide kıl
Yoluna nem var ise şükrânedir bilmez misin?

Beytini okudum. Ve şaka olarak: «Bu yemek benimdir ama Han babanızın malı gibi yiyin. Helâl hoş olsun!» dedim. Hemen Nurüddehr yemeğe elini uzatıp:

«Allah'a hamdolsun! Han babanın Melek Ahmed Paşa cenginde yağma edilmemiş bir gümüş sini ve bu fağfurî tabakları kalmış!»

Diyerek tebessüm etti. Anladım ki imtihana çekiyor. Asla cevap vermeyip (ekele, ye'külü) bâbını çekip yemek yerdim. Hemen Bedir Bey dedi ki:

«Evliyâ Çelebi! İşte başınız azledildi. Maksadı ne idi ki, bu şehir içinde öyle kılıç vurup, vilâyetimizi ve şehrimizi yokedip binlerce adamı kılıçtan geçirip o mübârek ramazan gününde öyle kötülükler etti... Şehrimizden on Mısır hazinesi yağma edildi. Acaba Evliyâ bu işler Melek Paşa ve adamlarının, Van askeri eşkiyâsının yanına kalır mı? Bu ganimet malı keselerine hayır eder mi?»

Ben:

«Vallahi beylerim! Bu dünyada dervişler çeşit, çeşittir. Ben de halk arasında bu çeşit atlı, donlu, yüklü, hizmetkârlı dervişim. Dünya işleri ile ilgili değilim. Cenk oldu, viâlyet harab oldu, yağma ve talan edildi. Öyle

şeyleri bilmem. Ben ancak bir duacınızım. Kendi hânedanınıza gelmiş, yirmi yıldan beri garib kulunuzum. Allah'a hamdolsun bugünkü gün şanı yüksek Han Hazretleri pederiniz, bana boyahâne sohbetleri verip çırağ etti. Artık başka şan ve şerefinize ne lâyık ise onu yapın. Hâlâ bu konağın misafiriyim, size olan sevgim nedeniyle gelip sohbette bulunurum!»

Diye birçok yumuşak sözler söyledim. Amma, kahvaltımı yerim, acı mı, tatlı mı? Boğazımdan geçer mi, geçmez mi? Bilmez oldum. Hemen Allah ömür veresi Bedir Bey:

«Evliyâ Çelebi memleketin yabancısı bir garib seyyahtır. Her kimin arabasına binse, onun türküsünü çağırır. Her kimin ihsanını görürse onu medheder. Her nerede başı hoş ise orada yemek yiyip, sarhoş geçinir.

Dedi. Konuşma sırasında yemek tabakları daha meydanda iken Melek Ahmed Paşanın Ziyaeddin Han'a kethüda tâyin ettiği Halhâlî Haydar Kethüdâ ki, —kulağına küpe takar, yüzon yaşında güngörmüş bir ihtiyar idi— kapıdan görünüp, içeri girerek «Esselâmü aleyküm beylerim, sabahlar hayır ola Evliyâm» dedi ise de beyler selâmını almadılar. Ben «Sabahlar hayır olsun, ey Haydar kerar, ey uzağı gören gönül alıcı!» dedim. Haydar Kethüda: «Uzak görüşlüyüm amma, beylerim niçin ben ihtiyarın selâmını, sabahını almadılar?» diyerek arz odasında aşağı, yukarı gezinmeğe başladı.

MACERÂMIZIN SONU

Hemen zavallı Haydar Kethüda arz odasında ayak gezintisi yaparken beylerin yanındaki ocağın yanına gelip bir kere «Ah tûû...» diye ocağa tükürdü. Tükürüğün parçaları beylerin ve benim üzerime sıçradı. Ve bazı kinâyeli cevaplar ile beylere yukarıdan aşağı muâmeleler edip «Beyler selâmımızı almadılar!» diye homurdanıp durdu. Bir kere daha ocağa tükürünce, ocak taşı ve Bedir Beyin başı tükürük ile doldu. Hemen Bedir ve Nurüddehr Beyler ayağa kalkıp: «Bre vurun şu mel'un Koca'yı» dediklerinde hemen benim yanımdaki dolabın kapağı açılıp Güzeldereli - Mustafa Ağa dal kılıç çıkarak ve baş ucumdan sıçrayarak Haydar Kethüda'ya bir kılıç aşkedince, hemen zavallı Haydar, kemerinden hançerini sıyırıp o yara ile Mustafa Ağa ile yaka yakaya gelip boğuşmaya başladılar. Derken yüklük içinden Abdurrahman - Bölükbaşı ve Kanahdereli Deli Mahmud kılıç yetiştirip, Koca - Haydar can havli ile üçüne de hançer yetiştirdi. Amma kendisini de iyice döverlerdi. Zavallı Koca divanhânede bağırıp, çağırıp feryad ederken sonunda, elinde dalhançer beyler üzerine yürüdü. Gelirken iç oğlanları hançer ve kılıç vurup zavallıyı parça parça ederlerdi. O sırada Nurüddehr Bey bana:

«Evliyâm Paşanın adamıdır. Sen dahi Hanı seversen bir hançer vursana!»

Deyince yerimden sıçrayıp başından mendilini, kulağından küpelerini ve hançerinin kını ile bıçağını aldım. Amma samur kürkü parça, parça olmuştu. Meğer zavallının daha canı varmış; Hemen ayağıma sarılıp (Ah...) diye ayağa kalkınca tekrar yere düştü. Oda içinde Haydar'ı içoğlanları dilim dilim ederken, kapının dışında Haydar Kethüda'nın pabuç ve çizmelerini tutan adamları işi anlayarak dalkılıç içeri girib, içoğlanlarıyla birbirlerine öyle Haydar satırı vurdular ki, Haydar Kethüdâ'nın yanısıra nice candar daha telef oldu. Halıların üzeri göl gibi kan kesildi. Ben dahi bir köşeye sıkıştım. Üzerim kıpkızıl kan olmuştu. Sonunda ben de «Az çoğa tâbidir» kâidesine beylere katılarak at, paf ederek cesedlerin ayağından yapışıp çekmeğe yardım ederken Haydar Ağanın koynundan saatı düşünce aldım. Kapı arasında yüzüklerini aldım. Leşleri de sürüyerek merdivenden aşağı saray meydanına attık. Amma benim aklım başımdan gitmişti. Çünkü kahvaltı ederken Nurüddehr Beyin «Acaba bu işler Melek Paşa ve adamlarına kalır mı?» demesi ve Hanım Sultan'ın elbise göndererek «durmayıp gitsin» demesi işi meydana çıkarmıştı. Artık dilimden kelime-i şehâdeti eksik etmeyip şaşkın ve perişan bekledim. Artık içime can kaygısı düştüğünden rahat uyku ve istirahat yüzü görmez oldum. Ve her an kaçma hazırlıkları içinde idim. Amma ne çare bir kimseye sırrımı açmazdım. Hemen her gün o şiddetli kışta adamlarımla atlara binip karlar sökerek, at gezdirip izler açardım! Amma yine Han'ın ve Beylerin sohbetlerinde «Haydar Ağayı şöyle çaldık, şöyle vurduk» diye nice zaman destanlar söylerdik. Onlar da «Melek Ahmed Paşayı bu şehre seksenbin askerle getiren Haydar Ağa değil miydi, cezasını buldu» derlerdi.

Ertesi günü gördük ki, Haydar Ağanın bütün aşireti toplanıp «Kana kan isteriz. Şer ile dâvamız vardır» diye geldiler. Bütün şeyhler ve bilginler araya girip aralarını buldular. «Melek Ahmed Paşayı bu şehre getirmeğe sebep olup kethüdâ olmuştu. Bu ceza ona lâyıktır.» diye aşiret halkı Han ile anlaştılar. Zavallı adamlarının kanı boş yere heder oldu. Çörek aşireti ise «Bu işte Han'ın adamları da gebermiştir» düşüncesiyle teselli bularak vatanlarına gittiler. O güne kadar Abdal Han hareminden asla dışarı çıkmamış idi. Haydar Kethüdâ'nın aşiretinin dâvâları halledilip de iş düzelince divânhâneye çıkıp, dünyadan habersiz olarak bazı hüküm ve hükümet işleri hakkında fikrini söylerdi .Bundan nice açıkgözler «Han'ın fikirlerinde fesad kokusu vardır» derlerdi. Sonra Han bana hitaben :

«Efendi Evliyâm, bu Haydar Kethüdânın hâli nedir?» deyince ben:

— Karınca kanatlandıkça zevalin budur. Bütün divan mensublarına hakaretle bakardı. Herkese kötü davranırdı: Hatta öldürüldüğü saatte beylerimin ve benim yanıma gelip, ocağa tükürür gibi yapıp bir tükürük tü-

kürdü ki, beylerimin bütün elbiseleri kirlendi. Benim suratım da tükürük içinde kaldı.

Diyerek kötüledim ve bazı şakalar yaptım. Han gülmekten katıldı. Hemen ben o sevinçli hâlinde Han'ın elini öpüp:

— Benim efendim, velinimetim şânı yüksek Han'ım! Ben kırk yıldır ki, âlem seyyahı nedim adamım. Yedi iklimi dolaşmaktan usandım:

Bildim ki bu âlemde cânâneye aşkolsun.
Her cânını seyrettim, bu hâneye aşkolsun.

Beyti ile açıklamak isterim ki bu Bitlis şehrinin havası pek güzeldir. Özellikle Han'ım bu diyârın ruhudur. Gerçi beni boyahâne ile bu topraktan yükselttin. Ama bir ev ile bir de câriye ihsan eyle!

Diyerek isteğimi bildirerek eteğini öptüğümde veziri olan Çâker Ağaya hitaben:

— Ey Çâker! Git haremden yanımda taşıdığım işlemeli çekmecemi getir.

Dedi. Derhal Çâker çekmeceyi Han'a getirdi.

— Evliyâm, işte paşan bu hânedânımızı seksenbin asker ile berbad edip, on Mısır hazinelik malımızı yağma edip, bu kadar kötülük etti. Malımızdan ancak bu sandıkcığımı ehlimiz Zâl Paşa kızı Hanım Sultan, kucağında götürüp kurtardı. Sizin paşa üzerime gelmeden yedi katar katır yükü hazinelerimi Suriki dağlarına kaçırmıştım. Hâlâ onlar da Modiki diyârındadır. Amma, hele çekmeceye bir bak!

Diye çekmecenin kapağını açınca bir kere göz attım. Allahın büyüklüğü, içerisi elmas, kırmızı yakut, zümrüd, inci, zeberced, seylan, pirûze, aynülhir, balık gözü, aynülat gibi kıymetli mücevherlerle doludur. Orta gözü böyle dolu olup, yirmi, otuz tane kırk, elli kıratlık elmaslar vardı. Bu sandukanın içi frenk mînası, altın ve mani nakşı ile işlenmiş, safi murassa bir sandukadır ki, ona sultanlar bile kıymet biçemezler. Ben sanat eserinden biraz anladığım için bu çekmeceyi görünce gözlerim kamaştı ve hayret içinde kaldım. Han hayrete düştüğümü görünce:

— Evliyâm niçin hayret ettin? dedi. Ben:

Vallahi Han'ım kırk yıldır, onbir hükümdarlık diyâr gezip, dokuz padişah ile dizdize bulunarak nedimlik ettim daha böyle sanatlı ve işlemeli sanduka görmedim, deyince Han, cihan kadar memnun kalarak:

— Ey, şimdi Evliyâm! Çünkü sen bizi sevip Melek'den ayrıldın, burada kaldın. Bundan sonra sen benim oğlumsun. Seni oğullarıma hoca tâyin etmişim. Bundan sonra kalbini geniş tut. Kürdistan'ın karışıklığına bakma. Sen benim ile ol. İstediğin bağ ve bahçede zevk ve safa eyle. Ceddin Hz. Abbas ruhu için ve Sultan Erhadullah canı için, vallah, billah Melek Paşaya inad olsun diye seni mal ve mülke boğarım ve bir kızımı nikâh ile sana veririm. Birkaç câriye ve cennet gibi bağ ihsan ederim. Hele

şimdilik bu evin tapusunu kabul et. Unç deresinde Acem ormanına benzer çeşit çeşit odalı havuz, şadırvan ve hamamlı bir cennet bağıdır...

Diye adı geçen çekmeceden tapuları çıkarıp bana ihsan eyledi. Ben dahi mübârek ayağına yüzümü sürüp durdum. Ve dışarı çıkarak bütün divan mensublarına bu ihsanları gösterip, müjdeleyerek memnun ve hoşlanmış gibi göründüm. Ama Haydar Ağayı yanımda parça, parça ettikleri gündenberi yüreğimden kan gidip, her gün ata binerek kılıç kuşanıp kaçmanın yolunu düşünmekte idim.

Derdin nice düşvâr idiğini her kişi bilmez,
Bir ben bilirim çekdiceğim bir de Allah...

Beyti gereğince yemekten içmekten kesildim. Bu hal üzere ben iki ay daha Bitlis'de durup, şiddetli kışta bir tarafa gidemedim. Her tarafı kar kaplamıştı. Melek Ahmed Paşadan Ziyaeddin Han'a ve bana mektuplar gelip «Elbette mataracı - başı ile geriye kalan yirmi keseyi tahsil edesiniz.» anlamında idi. Abdal Han dedi ki:

«Bu şehirden Mısır hazinesi alıp, daha geriye yirmi kese kaldı der. İnşaallah kışta, kıyamette Van'dan azledilerek Erzurum üzerinden gidemez. Elbette Diyarbekir üzerinden giderken bu Bitlis deresinden geçer. İnşaallah Koca - Melek'i bu dere içinde tâ eşek deresine varıncaya kadar topa tutulmuş maymuna döndürüp bar, bar bağırtayım. Ve bütün adamlarını ağlaya, inleye çırılçıplak edip Boynu - eğri Mehmed Paşaya ettiğim gibi Melek'in başına da havruzu döküp pisliklerle üstünü başını berbad edeyim ve birkaç bildiğim içoğlanlarıyla bütün tuğ, tabl ve alemini alayım.»

Bu şekilde yemin billah ettikten sonra, mecliste bulunanlara sorunca herkes «iyi edersiniz Han'ım» dediler. Han bana hitâben:

— Ne dersin Evliyâ dedi. Ben:

— Hân'ım yine sen bilirsin. Siz geniş gönüllü, âlicenab bir kişisiniz. Yine siz af ile muamele edip, siz onların yaptığını yapmayarak, azledilmiş olarak buraya gelse bile yine önceden olduğu gibi «pâdişâh dâmâdı şanlı bir vezirdir. Benden de dostlara destan olsun» diye ettiği kötülüğe karşı iyilik edersin ki, bütün halk sana ve bütün Kürdistan halkı ve sâir Osmanlı ülkesi halkı «Bin kere beğendim ey şanı yüksek Han» diye medhedeler ve Melek'e de lânet ve bedduâ edeler!

Demişler iyilik eyle suya sal,
Bilir Hâlik, nola bilmezse balık...

Deyince Han:

— Aferin Evliyâ! Doğrusu ekmek ve tuz hakkını bilir meydan erisin. Allah hakkı için içimin ateşinden şöyle, böyle konuştum ama, bu hale ge-

lince ben onu ihsan ve hediye ile utandırıp tâ Diyarbekir'e varıncaya kadar zahiresini verip evlâtlarımı ve Han yaptığı oğlum Ziyaeddin'i yanına katıp tâ Diyarbekir'e kadar hizmetinde bulundururum.

Diye çeşitli sözler söyledi... Amma günden güne Bitlis şehri içinde nice günahsız kimselerin üzerine iftira atarak «Sen Melek Ahmed Paşayı bu diyara getirdin» diye halkın çoğunu Bitlis kalesi burcundan aşağı atarlar. Ve kimini bağ kayalarından, Dih, Divan ve Unç deresi yarlarından aşağı atıp, parça parça ederler ve nicelerine kılıç vurup, dilim dilim ederlerdi. Ancak bir adama Cenab-ı Hak yardım edip kaleden aşağı atıkları gibi herifin gömleği paraşüt gibi açılıp, Allah emri gömlek bir kayaya takılıp adam asılı kaldı. Benim ricamla kemendler ve ipler yardımı ile yine kaleye çekip serbest bıraktılar...

BAZI İBRET ALINACAK HİKÂYELER

Evvelce Melek Ahmed Paşa ile bu Bitlis şehrine gelirken «Simyager Molla Mehmed» adlı simyâ ilminde üstad bir zât var idi ki, bir hamam kütüğüne binip at şekilli bir şeyle uçmuştu. Bir gün ben o Molla Mehmed ile Bitlis'in Evih deresi denilen yerinde şehir çocuklarının kar ve buz parçaları üzerinde (Tahok yâni kızak kaydıklarını seyredip, çocuklar kucak kucağa gelip eğlenirlerken, her biri dereden aşağı ve yukarı kayıp hüner gösterirlerdi. Binlerce kişi gençlerin bu eğlence gösterilerini seyrederlerdi. Bu kere yanımda olan arkadaşım simyâger molla dedi ki:

— Evliyâ Çelebi, şu kızak kayan çocukların hangisini istersin ki, yokuş aşağı kızak kayıp dereye inince, yokuş yukarı kızağı ile yanıma gelsin ve yüzünü seyredesin?.. Ben:

— Ben şu iki eli mendilli kızakları ellerinde olanları görmek isterim! dedim. Molla Mehmed:

— Ben şu başlarında ala mendilleri ve arkalarında kefere şayakları olduğu halde kızak kayan dost çocuğu, kızakları ile tersine, yokuş yukarı bize doğru kaydırıp getiririm..

Dedi. Molla Mehmed yanımdan geriye dönüp, eteklerini başına örtüp bir şey okudu. Onu gördük ki, oğlancıklar yokuş aşağı yıldırım gibi kayıp giderek, baş aşağı dereye indiler. Hemen benim ve Molla Mehmed'in bahsettiğimiz çocukların dördü de kızaklarıyla yokuş yukarı şadırvan çıkar gibi çıkıp önümüze geldiler. Meğer çocuklar Molla Mehmed'i tanırlarmış, gelip el öptüler. Yine her biri kızaklarıyla âdet üzere yokuş aşağı Han bağı altındaki su değirmenleri altına kayıp gittiler. Bütün seyredenler şaşırıp kaldılar.

Yine bir defa çocuklar birbiri ardına sıralanıp kızak kayarken, beri yola gelmişlerken göz açıp kapayıncaya kadar hepsi geri geri yokuş yu-

karı tersine kayıp yıldırım gibi geri döndüler. Ve halk bu işe hayran kaldılar.

Amma Allah'ın hikmeti, bu kadar çok hünere sahip iken (Kaza gelince göz kör olur) hikmeti gereğince:

İdemez def' sakınmakla kazayı kimse,
Bin sakınsan, yine en son olacak olsa gerek!..

Beytinin manâsına göre, takdirin kazasına ilâç yoktur. Bu ibret verici şeyleri seyrederken geriye Han bağının bakınca pencereden kol görünüp bana «gel» işareti yaptı. Ben görmemezlikten gelerek yine çocukların kızak kayışlarını seyre devam ettim. «Acaba bu işaret nedir?» diye düşünüp dururken onu gördüm ki (Altı Kulaç) adlı uzun boylu bir sarıca geldi ki, başındaki külahı bir kulaç kadar vardı. Bu her zaman Han'ın önü sıra gider ve kolunda heybetli ve sanatlı bir balta taşırdı. İşte bu altı kulaç kaza ve kader bulutu gibi yanımıza gelip:

«Evliyâ, şânı yüksek Han bağ tarafından birkaç kere kendi koluyla size işaret etti. Bilemediniz ve bağa gelemediniz. Kalk şimdi, yalnız seni isterler!»

Deyince ben kar üstünden (yâ Allah) diye kalkarken Molla Mehmed de beraber kalkmak isteyince, Altı kulaç başına öyle bir balta vurdu ki, ben henüz kalkmamıştım. Zavallı Molla Mehmed'in beyni omuzuma ve suratıma sıçrayarak, yüzüm gözüm berbâd oldu. Can havli ile öyle bir sıçradım ki, Amri Ayyar bile böyle sıçrayamazdı.

Altı Kulaç Molla, Molla Mehmed'in elbisesini alıp, leşini kayalardan aşağı kar üzerine attı. Ben dahi «Allah'a emanet... Bir gün beni de bu şekilde bu derelerde yok ederler» diye yokuş yukarıya çıkarken onu gördüm ki, Han kendi atını gönderip «Binsin de gelsin» demiş. Hemen Allah'a hamdedip özengisiz bindim. Han huzuruna çıkarak, çeşit çeşit şakalar yapıp, Molla Mehmed'in cenâze namazına «Sihirbaz kişi niyetine» diye Türk lehçesiyle maskaraca ve güldürecek şekilde, saçma sözler söyledim.

Molla Mehmed'in beyni ile yüzüm, gözüm bulaşık iken Han'a selâm verip «Gazanız kutlu ola» dedim. Han:

— Bre Evliyâm. Çehrene ne oldu? dedi. Ben:

— Duâcı Evliyâ'nın yüzüne sihirbaz evliyânın beyni bulaştı dedim. Han:

— Bre Evliyâm ben sana pencereden birkaç kere el salmışım, sen gelmemişsin dedi. Ben:

— Ey Han'ım, ben hakîr, çıplak kulun el salladığını ne bileyim. Bir vücud görünmez, bir eldir sayılmaz. Ben de ona hayranım. Ve soğuktan ben donmuştum. Molla Mehmed ölmeden önce «hele otur sana bir hüner

daha göstereyim. Ruma varınca beni medhedesin. Beni ferman ile Rum çağıralar. Tâ ki bende ne hünerler var göreler.» diye beni soğukta alıkoy du. Meğer Han'ım o hünerli fakirin suçu ne idi ki öyle katlettiniz? dedi Han :

— O dinsiz kâfir, benim bu kadar zamandanberi ekmeğini yiyi elimden cam cam aşveler çekerken ekmek, tuz ve laveşe hakkını göze meyip, Haydar Kethüdâ ile el ve gönül birliği ederek «Haydar Ağa, se Melek Ahmed Paşa ile bir olup bu şehre gelesin. Ben Han askerine b sihir yaparım. Han'ın askeri dağılır. Sen Melek Paşa kethüdâsı ol, be de Bitlis Kadısı olayım.» dermiş. Hakikaten de be Melek Paşa ile cen ederken öyle yapmış. Benim askerim o anda karınca ve yılan gibi dağı dı. Ben de Modiki dağlarına kaçtım. Allah'a hamdolsun sıhhatle makam ma gelip, mel'unu Altı Kulaç'ın baltası ile katlettirdim dedi. Ben:

— Ey Han'ım... Ebu Müslim Horasanî'nin ruhu şâd olsun! Ki, öy Yezidi'nin Altı Kulaç baltası ile başını uçurdun... Ona müstahak idi. E Han'ım... O mel'unun suçu öyle ise bana izin ver, varıp başının üstüne bi tün Kürdlerle beraber taş atıp, lânet taşı ile gömdüreyim.

Deyince, Han'ın emri ile büyük, küçük herkes toplanıp, attıkları ha karet taşlarıyla cesed üzerinde lânet taşından bir tepe meydana geldi. V onun altında gömülü kaldı. Amma merhum çok hünerli idi. Yedi iklimd o âna kadar böyle bir simyâger görmemiştim. Gerçi 1058 tarihinde Su tan Dördüncü Mehmed zamanında Kara - Murtaza Paşa Şam vâlisi ike Dürzi üzerine sefere gittiğimiz sırada Akka kalesinde, bir canbaz u tası vardı ve simyâ ilminde sanki Mirzâd idi ama bu Molla Mehmed he müfessir, hem muhaddis ve yazar olup, bilhassa simyâ ilminde eşsiz b kimse idi. Evvelce Han sarayında ve Melek Ahmed Paşa huzurunda gö terdiği hünerler geniş olarak yazılmıştı. Allah rahmet eyleye...

Amma ben ve Paşanın mataracısı zavallı bu acıklı durumu görere kan ağlıyorduk. Ne çâre!

Demâdem eylediğim âh u zar elimde değil.
Esir-i derdi gamım, ihtiyar elimde değil...

Beyti üzere «İnnâ lillâh...» deyip durduk. Günden güne kış şidde lenip yollar kapanmakta, paşa da Van'da azledilmiş olarak kararsız ka lıp, kapıdan dışarı çıkamamakta idi.

Sonunda ben han ve adamları yanında asla paşadan söz açmazdı Amma her gün atlara binip, karları sökerek Rahova ve Kefender yolları açar, Han ve diğerlerinin çiftliklerine uğrayıp bazı yemekler yiyerek yi şehre dönerdim. Han sorarsa:

— Han'ım sizin çiftliğe ve Arab Halil Ağanın çiftliğine uğrayıp y mekler yiyerek evşeleli kuku pilâvlar yedim.

Diye her nereye vardımsa, doğru söyleyip asla yalan söylemezdim. Onlarda çiftlik adamlarımdan sorduklarında sözümün doğruluğu ortaya çıkardı. Bir ay daha böyle ömür çürütüp can çekiştiğimi içimde sakladım. Ama yine gece, gündüz ibadet ve duâ ile meşgul olup, Kur'an okur, hadis-i şerifler ve Deylemi tefsirleri okuyarak gücümün yettiğince şer'î meselelerle uğraşırdım. «Mutaassıbdır, zevk sahibi değildir» demesinler diye Han huzurunda ve çocukları Bedir ve Nurüddehr Beylerin yanında ve aşiret beyleri arasında şakalar yapıp musiki ilminden kâr, nakş, savt, zecel, amel, tasnifat ve hüzün verici şeyler okuyup, çeşit, çeşit şakalar ederdim. Tâ ki beni kendileriyle aynı fikirde sandılar.

Artık yeni Han yâni Melek Ahmed Paşa çırağı Ziyaeddin Han beni kendi odasında yatırıp, bir an bile benden ayrı olamazdı. Amma yine de onlardan Allahıma sığınmıştım! Çünkü içime bir korku düşüp, gece, gündüz, hazır vaziyette aşağı ahırda birer arşın kalınlığındaki gübre üzerinde atlar eğerleriyle yatar, adamlarım da elbiseleri ile uyurlardı. Adamlarımın bütün silâhları yanlarında idi. (Ha) desem atlar eğerli olup binmeğe hazır idi.

Bir gece bazı üzücü olaylar çıkınca ok yılanı süzülür gibi geceliğimden süzülüp, yedi kat kapıdan dışarı divanhâneye, uçkurumu elime alıp çıkarken gördüm ki bütün nöbetçiler derin uykudalar. Divanhâne merdivenin yirmi basamağından aşağıya süzüldüm. Ahıra gidip:

«Bre kalkın, oğlanlar! Bre tiz ata binin kahbeler!»

Dedim. Hemen hançerle atın kösteğini kesip, o anda atımı gemleyip belime kılıcımı çalınca, berhüdar olsun, Hüseyin adlı bir adamım hazır olup, öbürleri gözleri uğmakta ve kuşak bağlamada!.. Gördüm ki onlardan fayda yoktur. Meğer Kâzım'da hazır imiş. O da elbiseleri ile yatarmış. Kılıcını beline çalıp, tüfeğini alıp, atın kösteklerini çözdü. Atların kolanlarını sıkıp iki adamımla atlara bindim. Dört kölem, altı atım, o kadar mal ve eşyâm kaldı. Han bağından tepe aşağı, kar, buz üzerinde şahin süzülür gibi süzülüp aşağı değirmenler deresine indim.

«Bre Menteş bölükbaşı kardeşim, hemen atlan!»

Deyince aklı başından gidip, hemen ahırına inerek bir kantarma ile yaldak atına binip, hizmetkârı kılıcını, tüfeğini verip, bin güçlükle Hüsrev Paşa çarşısını karanlıkta geçip bir hayli zamanda şehirden çıkıp «Kasap Çeşmesi» denilen yere varınca Han bağında bir gürültü koptu. Tüfekler atılmağa başladı. Biz de Rahova sahrasına çıktık. Ama kar, minâre boyunca var. Hele ben evvelce her gün atlara binerek, günlük yağan karı yol üzerinde çiğneyip, beş, altı adamımla yolları açardım. Hele dört kişi kâh kurt ayağı, kâh eştirme, kâh seğirtip kara batarak her an karanlıkta ardımıza bakarak, şafii vaktinde Van gölü kıyısında (Taht-ı Van) denilen hana vardık. Meğer orada Pehleli Ahmed Paşanın bir ağası yeni hâ-

kim imiş. Melek Ahmed Paşadan haber sorduğumuzda: «Yarın Adilcevaz kalesi yanında yetişirsin» dedi. Ben: «Ağam, bâri lütfeyle... Bizim acele Melek Ahmed Paşa yanında işimiz var. Ilgar ile gideriz.» diye on tane adam alıp, derhâl atlanarak Van gölü kıyısında karsız kumluk yerde at koşturarak giderken, geriden seçilir, seçilmez kırk atlı görünüp, beyaz kar üzerinde kara kuş gibi sekerek geliyorlardı.

«Acaba bunlar ne ola?.. Bizim gibi kaçkıncı mı, yoksa bizi takibedici mi ola?»

Derken, yüksek, karlıca bir tepe çıkıp gördük ki, bu görünen elli kadar atlıların ardı sıra yüz kadar atlı asker, ufukta görünüp bir anda evvelki atlılara yetişerek elli atlının başlarını kesip mallarını aldılar.

«Bre hemen kuskuna kuvvet, kamçıya bereket.»

Deyip kaçarken arkadaşım Menteş Bölük - başı'ya dedim ki:

«Ey birader! Bunlar izimizi gördüler. Bize geliyorlar. Bre meded olaki Ahlat kalesine düşelim!»

Biz de can pazarına düşüp gider iken sonradan aldığımız on arkadaş göl kıyısında kaldılar. Geriye baktık... O zavallıların gelen atlılarla cenge tutuşmuş olduklarını gördük. «Meded senden yâ Allah» Biz de atlarımızı kamçıladık. Adamlarımdan Hüseyin'im kaldı. Zâlimler yetişip başını kestiler. Biz üç kişi kalıp korkumuzdan mahmuza kuvvet verdik. Bereket versin evvelce Bitlis'de atları alıştırmıştık. Nihayet güneş bir mızrak boyu yükselirken Ahlat kalesine yetişip can attık. (Ve men dahalehü kâne âminen) diyerek kaleye girerken ben attan inip kale kapısını kapattım. Kapıcılar «Aslı nedir?» dediklerinde: «Han askeri bizi kovup gelirler!» dedim. Kapıcılar dikkat üzere olup silâhlarını hazır ettiler. Biz dahi iç kalede yeniçeri ocağından olan Dizdar Ali Beşe'nin evine gittik. Dizdar bizi görünce:

— Bre canım Evliyâ Efendi, hoş geldin, bre canım Menteş Bölükbaşı safa geldin.

Diye bizlere o kadar hürmet ve ikram etti ki, anlatmak mümkün değil. Çünkü Melek Ahmed Paşa ile Bitlis Han'ı üzerine gelirken bu Ahlat kalesinde kaldığımızda bu dizdar ile tanışıp paşa ile buluşturarak neferlerini yoklama ettirmiştim. Allaha' hamdolsun o iyiliğimizin meyvesi çıktı. Ben:

— Bre meded bu kışta atları sarıp sarmalayıp gezdirsinler ve üzerlerine adam bindirsinler dediğimde bir adam gelip bir (bir çıplak al at çatladı) deyince Bölükbaşı ağladı. Ben:

— Üzülme birader! Koca Melek Paşa yanına vardığımda benden sana bir küheylan at vaadolsun! Hüküm Allahındır... Hemen koş canımızı kurtaralım, dedim. Dizdar:

— Bu geliş, bu at çatlatış, bu kışta kıyamette bu yürüyüş ne yürüyüştür?

Diye sorunca, ben, başımızdan geçenleri kısaca anlattım. Gördük ki, üçyüz atlı kadar o Kürd mel'unları kale altına gelip dızdardan bizi istediler. Dizdar:

«Padişâhın kalesine sığınan adamları biz size nasıl verelim.

Deyince onlar da:

«Bizim Han'ımızın musahibidir. Onlar Han'ın yanında yatarlardı. Han'ın hazinesini kim yağma etti. Onlar bilir. Biz onları senden iyilik ve kötülük ile alırız.»

Dediler. Hemen koca dizdar:

— Hani kale gazileri atlansın ve kale kapılarını çevirsinler! Deyince Ben:

— Ağam, biz kaleye girince kapıları kapattık dedim.

Beşyüzden fazla kale veziri hazır olup (Vurun şu gidi Kürdleri) deyince önce onlardan kaleye yetmiş, seksen tüfek atıldı. Kale neferlerinden biri şehid düşünce bütün neferler bir yaylım kurşun attılar. Ve birkaç şâhi top yerleştirilince hepsi ay boynuna düşüp kaçtılar. Biz de rahatladık.

Kale kapıları açıldı, onbir cesed kadı ve Ahlat ileri gelenleri huzurunda teşhis edildi. Bize arz ve mahzar verip, kaleyi kuşatan mel'unlar hakkında Melek Paşaya ve Van eyâleti mütesellimine arzlar gönderildi. Onların atlarından birisi de Menteş Bölükbaşıya verildi. Bir de yedek verdiler. Ve dört at da takımı ile bana verdiler. Bize kale neferlerinden üçyüz kişilik kuvvet verdiler. Vedâlaşıp Van gölü kıyısını takip ederek (Adilcevaz) kalesine geldik. Ahlatlıların yerine Adilcevaz'dan yüz adet süvari alıp giderken Van gölü kıyısında Melek Ahmed Paşanın konakcısı Canpolad Ağaya rastgeldik. El sıkıştıktan sonra bana:

— Bre birader! Bu padişah tuğunu nereye götürürsün? dediğimde:

— Paşa azlolunmuştur. Bitlis üzerinden Diyarbekir yolu ile sahil olduğu için gider dedi. Ben:

— Behey birader, döndür tuğu... Yoksa bugün Ahlat kalesi yanında bizi kovan üç - dörtyüz atlıya tuğu aldırıp kılıçtan geçersiniz.

Diye olanları anlattım. Konakcı - başının aklı başından gidip, bizimle tuğu geriye döndürerek (Demirci köy) denilen yerde dört tarafına karakollar koyup, biz ılgar ile giderek Erciş kalesi dibinde (Saray köy) denilen yerde Melek Ahmed Paşa efendimizle buluştuk. Huzuruna vardığımızda bana mecburen ağlamak geldi. Yâsini şeriften üç âyet okuyarak:

— Sen sağol sultanım! İşte altı konak yeri kaça, kaça bir gün bir gecede geldim. Ve Menteş Bölük - başıyı da kaçırdım dedim. Paşa:

— Ya Evliyâ! Bizim orada olan yetmiş keseden, çok yaşa, ellisini göndermişsin geldi. Ya yirmi keselik malımız nice olur? deyince ben:

— Bre sultanım, vazgeç... Şimdi ne tarafa gidersin? dedim. Paşa:

— Bitlis'e doğru... Oradan Diyarbekir'e... Dedi. Ben:

— Vallahi efendim Boynu Eğri Mehmed Paşa gibi âleme rezil olursun. Bitlis'te kırdığınız adamların kanları kurumadan bu durumda hangi cesaretle Bitlis'e gidersin dedim. Birkaç ağalar:

— Evliyâ! Böyle bir vezire ne olur? deyince ben:

— Hay sultanım... Bunlara eski Han yine at ve köle bağışlamağa hazırlanmıştır. Onun için Bitlis'e gitmek isterler. Ama Allah bilir oranın adamları size kırgındır. Hele şimdi tuğu, Han askerine aldırmayasınız. Onun için çare düşünün. Dedim. Paşa akıllıca:

— Ya nice olur? dedi. Ben:

— Sultanım. size haber vermeden, size vekâlet edip tuğu beş saat geriye verdim. Ve size haber gönderdim.

Deyince paşa:

— Hay çok yaşa, Evliyâ! Tez asker gönderin tuğu getirsinler amma bu kışta ne tarafa gidelim Evliyâm? dedi. Ben de:

— Malazgird, Hınıs. Ziyaeddin, Bayezid ve Avnik kaleleri üzerinden Ahıska hududu kıyılarından Soğanlı sahralarından Hasankalesine, oradan Erzurum'a selâmetle çıkarız!

Dediğimde paşa hoşlanıp dua etti. İkindi vaktinde tuğ geldi. Ertesi gün bana bir seçme köle, Menteş Bölük - başıya bir samur kürk ihsan edip kapıcı - başı yaptı. Yedi gün sonra Menteş bölük - başının üçyüz adamı gelip paşaya katıldı. Ve Ahlat dizdarına hil'at giydirildi. Mâcerâmız daha uzun ise de yazmağa mecalimiz yoktur. Konumuza dönüp, bıkkınlık vermeyelim!

1066 SENESİ ERCİŞ KALESİNDEN İSTANBUL'A DOĞRU YOLA ÇIKIŞIMIZ

Evvelâ paşa efendimizle (Aksaray) kalesinden kalkıp kuzeye giderek mâmur köyleri şiddetli kışta geçip (Taşkın) köyüne geldik. Erzurum eyâleti hududunda, Malazgird sancağı idaresinde mâmur bir Ermeni köyüdür. Buradan hareketle (Malazgird) kalesine geldik.

MALAZGİRD KALESİ

İlk kurucusu Yezdigird Şâhıdır. Acem lisanında adına (Han Gazanfer Şâh) kalesi, Moğol dilinde (Malazgird), Arablar (Sur-ı Sebu) derler ki, bu da Azerbeycanlılardan Kılıçarslan'ın tamir etmesi nedeniyledir. Kürdlerden bazıları kaleye (Melazerid), bazıları (Malazgird) derler. Bu son isim kalenin değirmi olması nedeniyle verilmiştir. Erzurum eyâletinde müstakil sancak beyi merkezidir. Beyinin hası 100.000 akçedir. Livâ

sında 140 zeamet, 282 timar vardır. Alaybeyisi, çeri - başısı, kanun üzere cebelileriyle binbeşyüz askeri olur. Bizim e Bitlis Han'ı cenginde beraber bulunduklarından biliriz ki, gerektiğinde sekizbin kadar silâhlı asker çıkartabilir. Bitlis Han'ı Abdal Han'a bunlar da kırgın olduklarından Han askerini ilk defa yenilgiye uğratan bu Malazgirdliler olmuştur. Velhasıl seçme, kılıç kullanan askerlerdir. Buraya İstanbul'dan iki sene müddetle yüzelli akçe payeli bir kadı gelir, şeriat hükümlerini tatbik ederek beher sene ikibin kuruş tahsil eder. Gerçi Kürdistandır amma halkı Şafiî mezhebinden olup, şeriata bağlıdırlar. Başka hâkimleri yoktur. İşlerin idaresi mirlivasına aittir. Amma hak ve adalet yeridir. Çünkü halkı sert ve şecaatlidirler.

Malazgird kalesinin yeri ve şekli: Kalesi yuvarlak bir tepe üzerinde ve kesme taştandır. Hisarın iç kısmı mâmurdur. Amma evlerinin sayısını bilmiyorum. 878 senesinde Akkoyunlu Sultan Uzun Hasan Bayındır'ı zabtetmek isterken Fatih Uzun Hasan'ı bozguna uğratıp, bu kale halkını da idaresi altına almıştır. Sonra Bayezid Velî asrında Acem istilâ etmişse de 922 tarihinde Sultan Birinci Selim Çıldır Cenginde Acemi mağlûp etmiş, bu kale de o günden beri Osmanlı idaresinde kalmıştır.

Kalenin üç tarafı yüksek olup, doğuya bakan bir kapısı var. Aşağı deresine inmek için kesme kayadan su yolları vardır. Bağ ve bahçesi o kadar meşhur olmayıp, kalesi de yer yer Timur'un tahribine uğramıştır. Şehri o kadar mâmur değildir. Tahminen ikibin ev, bir câmi, iki medrese bir küçük hamam —ancak beş adam alır— bir han, elli kadar dükkân ve yedi adet çocuk mektebi var.

Şehir 18 nci örfi iklimin ortasında olup, kuzeyinde Erzurum üç konaktır. Kıblesinde Bitlis iki konaktan daha kısadır. Van kalesi doğusunda olup dört konaktır. Ahlat kalesi ile Malazgird kalesi arası tam yedi fersahtır. Dağ başlarından aşan doğru yolları var. Şehrin suyu ve havası gayet yayla olup, bütün halkı güzel vücutludur. Çünkü kış çok sert olur. Şehrin içinden geçen nehir Bingöl yaylasından çıkar.

Bu şehirde kışın şiddetinden kapandık kaldık. Ve bir ay kalınacağı fermân olundu. Allah'ın hikmeti bir gün dolu yağdı ki, her tanesinin yüzer dirhem olduğu tartı sonunda anlaşıldı. Birçok hayvan telef oldu. Bır saat sonra paşaya bir dolu tanesi getirdiler. Tam bir kiyye geldi. O tane paşaya gelinceye kadar belki de elli dirhem erimiştir. Altı köşe, Süleyman mührü gibi ve kaz yumurtası kadar bir dolu tanesi idi. Bu şehirde paşa ile kış faslında iken Bitlis Han'ı Koca - Abdal Han'dan bizim paşaya muhabbetnâmelerle hediyeler geldi. Benim altı baş atımla ikisepet elbiselerimi gönderip, dört kölemize onar altın yol harçlığı ve birer kat siyah elbise verip bana da ikiyüz kuruş ve iki kızıl katır yükü şeker işi tatlılar ve öteki yiyeceklerden ihsan göndermiş.

Muhabbet mektubunda şöyle demiş:

«Benim ömrüm, kardeşim Evliyâ Efendi! Niçin korkuya kapılıp o gece kaçtınız? Bilmezmiydiniz ki, bizim memleketin hâli öyle ola gelmişti? İşte ihsan ettiğimiz boyahânenin mahsülünden size ikiyüz kuruş gönderdim. Allah ile ahdim olsun, nitekim bu Abdal Han zayıf ve dermansız hayattadır. Her sene gelirini size göndeririz. Hayır duâdan unutma!»

BENİM (EVLİYÂ) TEMİZ RÜYÂMIN TESİRLERİNDEN

Bir gece Malazgird'de evimde uyurken rüyâmda gördüm ki, İstanbul'da imişim. Siyavuş Paşanın annesiyle Süleymaniye'de Defterdar-Mehmed Paşanın anneleri başbaşa vermiş ağlaşıyorlar. Ben «ey vâlide efendilerim, ne ağlarsınız? dedim. Onlar «ey Evliyâ Efendi, ikimiz de oğullarımız Siyâvuş ve Mehmed İstanbul denizinde boğuldular. Bu haberi Erzurum'da sizin Melek Ahmed Paşaya ver de onların dertlerine derman olup boğulmuş iken diri eylesin» dediler. Ben hemen uykudan uyanınca abdest tazeleyip şafiî vaktinde, paşa huzuruna varıp selâm verdim. Selâm alıp: «Evliyâm, Erzurum'da ne rüyâ gördün?» dedi. Ben «Hele sultanım, Erzurum'a varalım» dedim. Paşa: «Her ne rüyâ gördünse söyle» dedi: Ben yukarıda yazdığım rüyâyı genişce anlattım. Paşa:

«Sübhanallah... Ben de demin rüyâmda seni Erzurum'da bize bir rüya anlatır gördüm. Bize ama (ağlamayın) diyordun. Ben de sana onun için Erzurum'da ne rüya gördün? dedim. Ama hayır ola. O hatunların ağlayıp «Oğullarımız İstanbul'da boğuldular» dedikleri dünya hâline daldıklarına, Allah bilir «Erzurum'da paşaya söyle, boğulmuşken oğullarımızı diriltsin» demeleri, adamlarını ihyâ edeceğimize ve ruhları için hayır ve iyilik yapacağımıza delâlet eder. Allah bilir bize Erzurum'da çok haberler gelecek, hayır ola, el Fâtiha!»

Dedi. Velhasıl bir ayda kışın şiddeti biraz hafifledi ve Anadolu'ya doğru gitmeğe başladık. Çünkü berhudar olsun. Malazgird Beyi Mehmed Bey, her gün üçer bin at yemi ve ellişer koyun tayin verip bir ay ev sahipliği ettiğinden paşa mahcub oldu. Sonunda Malazgird'den hareket günü paşa sırtından bir samur kürkü çıkarıp, Mehmed Beye giydirdi. Ve Malazgird halkına ve bütün âyân huzurunda beş adet Rum kesesi ihsan edip sonunda tuğlar Anadolu tarafına hareket edip ertesi günü paşa da Malazgird'den kuzeye giderek (Kazköyü) köyüne geldi. Bugün Malazgird toprağında ve bir göl kıyısında beşyüz evli mâmur bir köydür.

Fahta gölü: Malazgird kalesi ile Hınsî kalesi arasında yuvarlak bir göldür. Ama Malazgird'e bir konak mesafededir. Bu gölde ala balıklar olur ki, Bosna ve Hersek deryâsında Mastar şehrinden akan Zito nehrinde bu kadar iri ala balık olmaz. Kış mevsiminde kaz ve ördekler bu gölde

kışlayıp, bütün Malazgird sancağı halkı bu kazları avlayarak geçinirler. O yüzden köyün adına da (Kazköy) derler. O civarların dağlarından gelen sular hep burada toplanır. Bu gölün çevresi iki konaktır.

Buradan yine kuzeye karları çiğneyerek gidip (Kanber Baba Sultan) türbesine vardık. Burası Hınsi sancağı dahilinde beşyüz evli ve câmili bir köy olup, içinde de böyle türbeler var. Fakat kim ve ne olduğunu bilmediğimiz için yazmağa cesaret edemedik. Buradan yine kuzeye giderek (Hınsi) kalesine geldik. Burası evvelce Defterdar - zâde ve Seydi Ahmed Paşa ile âsi olan Şuşik beyi üzerine gittiğimiz sırada görülmüş ve yazılmıştı. Burada onbeş gün kalınıp, orada beş - altıbin Hınsi reayâsı beyin emriyle karlı dağları küreyip yolları temizlemesiyle (Kozlu Baba) konağına geldik. Bağ ve bahçe yüzünü gömemiş bir köydür. Ebu İshak Kazrûni Kaddesesırrahu Hazretlerinin halifelerinden ve meczub ulu bir kimse imiş. Anlatıldığına göre beş vakit namazı Erzurum'da Ebu İshak ile kılıp yine burada bulunurmuş. Bura ile Erzurum'un arası dört konaktır. Çeşitli kerâmetleri görülmüş. Otuzüç tane kozdan yapılma bir tesbihi varmış, o yüzden adına (Kozlu Baba) derlermiş. Küçük tekkesinde kanaat ehli dervişleri vardır.

Buradan yine kuzeye gidip (Ağzıaçık Mağara) konağına geldik. Hınsi sancağı toprağında. Aras nehri kıyısında mâmur bir köydür. Bu köy halkının bütün hayvanları yaz kış Aras nehri kıyısındaki mağaralarda yatarlar. Bu mağaralar temmuzda serin ve belki soğuk olmakla beraber, kışın sıcakca olurlar. Çoğunlukla ağızları açık olduğundan (Açık mağara) adını almıştır. Bunlar Bisütun dağı nûmunesi denmeğe lâyık mağaralar olup, her birisine onbeşerbin koyun sığar. Buradan kuzeye giderek vâkıâ karlar içinde yürüdük, amma ılık olup zarar vermezdi. Nihayet (Altın Halkalı Köprü)'ye geldik.

Altın Halkalı Köprü : Önceden 1057 senesinde Şuşik kalesine giderken bu köprüden geçtikse de anlatamamıştık. Bu büyük köprü Aras nehri üzerine Melek Gazî tarafından yaptırılmıştır. Bir sarp ve eski yerde, göğe yükselmiş, kayadan kayaya saman yolu gibi bir kemer atılmış ki, gök kuşağına benzer. Son derece sanatlı ve ibret vericidir. Mârifetli ustanın köprünün üst kemerinin tepesine koyduğu, köprücükte kened denilen sert taşın ortasında, halis altından bir halka asmış. Aras nehri üzerinde asılı durur. Sert bir rüzgâr o halkaya isabet etse hareket eder. O halkanın da bir rezesi vardır ki, adam beli kalınlığındadır. Ve halkası da adam oyluğu kalınlığındadır. İşte bu köprüye onun için (Halkalı Köprü) derler. Halka gayet yüksek yerde olduğundan aşağıdan küçükce görünür. Hayır sahibi bu köprüyü yaptırırken o halkayı şu düşünce ile koymuş ki, köprü zamanla yıkılırsa bu halkının parası ile köprüyü tamir edeler. Nice Kürd harâmileri bu kaleye kemendler ile el atmak istemişlerse de helâk olmuşlardır. Bu köprüye yakın köylerin halkı da halkaya bekçilik ederler.

Bu köprü altından geçen Aras nehri tâ Bingöl yaylasından gelip Malazgird kalesine uğrayarak, oradan Hınsî kalesine üç saat yakın Çoban Köprüsü altından geçip, yüzlerce köy ve kasabalara uğrar ve Revan kalesi dibinde Zengine nehrine karışır. Zengi de Hazar denizine akar.

Bu köprüden sonra karlı, sarp dağlara çıkarak aşıp yine kuzeye giderek (Alvar) köyünde konakladık. Pasin sancağı toprağında mâmur köydür. Buradan kuzeye doğrulduğumuzda, üzerimize Pasin sahrasının serçe başı gibi karları yağarak (Hasanabad) kalesine geldik. 1057 tarihinde Defterdar-zâde Mehmed Paşa zamanında bu hisarı görmüştük. Ve birçok defa buradan geçip anlatmağa çalışmıştık. Şimdi burada bir gün kalıp iyi bir hava ile batıya giderek (Cafer Efendi) köyünde konakladık. Erzurum adlı eserin sahibi Erzurum yazarı Cafer Efendidir. Üçyüz evli Ermeni köyü olup, bütün asker öteki köylere yaftalarla tâyin olundu. Bu Ermeni evlerine şiddetli kışta girdiğimizde sanki ebedî hayat bulduk. Bütün bu Erzurum evlerinin damları gemi direği ile bina olunmuştur ki, o direklere «Keran» derler. Ağır çam direkleridir. Amma evleri onunla kırlangıç damlarının ortasında bacadan aydınlık gelir. Ve evlerin ortasında alev, alev sığır tezekleri yakıp, tenurlarında kete, kelunbe, herese ve lahşe, kırbal, çorba, sarımsaklı tarhana çorbası, toğa çorbası pişip, bütün gelip geçenlere nimetleri boldur. Çünkü son derece bolluk yerdir. Ve her evin dört tarafında camus sığırları bağlıdır. Onların da nefesinden evleri hamam gibi olur. Sonra bu Cafer Efendi köyünden kalkıp yine batıya giderek (Gümüşlü Künbed) adlı yüksek kubbe yanında alay halinde gelmiş olan Erzurum âyânı ile geçip selâmetle (Erzurum)'a dahil olduk. Hele bana onbir seneden sonra, İstanbul'dan gelip dinlenmek nasip olup, halk paşa efendimizi vezirlere mahsus büyük saraya kondurup, bütün ağalara şehir içinde «bizim âdil paşamızın ağalarıdır» diye konaklar verilip, katarları da Erzurum sahrasında olan Kân köyüne koydular. Bütün tayınlarımız şehirli tarafından verildi. Vaktiyle Melek Ahmed Paşa Erzurum vâlisi iken halk ile iyi geçindiğinden «bizim halim, selim ve halûk paşa efendimiz geldi» diye paşanın yoluna bütün imkânlarını harcayıp, hediyeler ve çeşitli tatlılar getirirlerdi.

Bilhassa vilâyet valisi olan Zurnazen-Mustafa Paşa İstanbul'da bir saat kadar sadrâzamlık mührüne sahip olup yine azledilerek Erzurum eyâleti ona ihsan olunmuş ve gelmek üzere idi. Erzurum'da mütesellimi Abdullah Ağa isimli bir kadir bilir, uzak görüşlü, sonunu düşünen, işbilir, tedbirli, basiretli, gönül alıcı kimse imiş. Paşa saraya indiği saat bütün iç ağalara, odaları ve divanhâneleri baştan ayağa altın yaldızlara garkolmuş bir halde döşeyip, bir kokulu yemek ile Peygamber sofrası kurmuştur ki, söz ve kalemle anlatılması imkânsızdır.

Sanki Van'dan alınarak Erzurum vâliliğine tayin edildi sandık. Meğer Topkapılı-Mahmud Ağa da Erzurum'da Gümrük-emini imiş. Devle-

te ikiyüz kese borcu olduğundan İstanbul'da. Defterdar - zâde Mehmed Paşa tarafından İznikli Hüseyin Ağa adında bir ağanın da Mahmud Ağa mahbusu imiş. Paşanın bu işten haberi olduğu için Hüseyin Ağayı mütesellimin ziyâfetinde yanına oturtarak çeşitli gönül alıcı hareketlerde bulundu. Hüseyin Ağa çok memnun oldu. Yemekten sonra müsellim, paşaya bir samur kürk ve on bohça elbise, üç Gürcü köle, üç baş küheylan at, üç katar katır ve üç katar deve hediye etti. Paşa atlardan birini Mahmud Ağayı bahseden ağaya ihsan edip dediler ki:

«Hüseyin Ağa oğlum! Gümrük - emini Mahmud Ağa sende zincir ile bağlı olup mahbus mudur?»

Hüseyin Ağa: «Evet sultanım göz habsindedir» deyince Paşa:

«Ben o adama mal ve vücudum ile kefilim. Eğer bin kese borcu da varsa biz kefiliz. Onu bu anda hapisten bırak!»

Deyince uzak görüşlü bir kişi olan Hüseyin Ağa:

«Nola sultanım emriniz başım üstüne... Kapıcılar kethüdanızı benimle gönderin hemen teslim edeyim!»

Dedi. Paşa:

«Hüseyin Ağa yine burada nezaket gösterdin. Tâ ki, ben bırakmadım. Tehdid üzerine falana teslim ettim demek için vesile olsun!»

Deyince Hüseyin Ağa «Hayır sultanım, bu sözler hatırıma gelmemiştir.» deyince, paşa derhal «dizdar, kapıcılar kethüdâsı, Mahmud Ağayı sana teslim etsin. Hüseyin Ağa da birlikte gelerek bize teslim etsin, uygun olanı budur!» dedi. Ve Mahmud Ağayı hapisten çıkarıp, paşanın huzuruna getirdiler. Yer öpüp durunca paşa:

«Mahmud Ağa on güne kadar ben burada iken devlet hazinesine olan borcunu ödeyip kurtul, yoksa sen bilirsin!»

Dedi. Hüseyin Ağaya da hayır duâlar etti. Hüseyin Ağa evine gitti. Peşinden Mahmud Ağanın paşaya onsekiz kese nakid kuruş, yirmi kese kıymetinde değerli kumaşlar, yedi küheylan at, üç köle ve ender bulunur hediyeler getirdiğini gördük. Paşa Mahmud Ağaya bir samur kürk hediye etti ve:

«Mutlaka borcunu öde!... Yoksa vallah hediyelerini kabul etmem!»

Diye yemin etti. Ertesi günü Mahmud Ağa paşaya yine paşa sarayında bir ziyâfet verdi ki, iki hükümdar bir araya gelse, bu ziyâfetten dolayı mahcub olmazlardı. Çünkü bütünü kokulu şehir yemekleri idi ki, ancak o kadar olurdu. Bu ziyâfete Van âyânı ile birlikte Hüseyin Ağa dahi geldi. Yemekten sonra eller yıkanıp, paşa ayak gezintisi yaparken «bu köşk ne kadar güzel olmuş!» diye tetkike dalınca (Mimmâ yürsemü seyyâh-ı âlem Evliyâ, Huddâm-ı Mehmed Paşa. Sene 1056).

Şeklindeki hâkirin yazı ve nakşını görüp:

«Bre Evliyâm, o sene Acem diyârına gittiğin vakit bu köşk yapılıp da mı nakşettin!»

Deyince hemen Mahmud Ağayı tevkife gelen Hüseyin Ağa :

«Sultanım, hikmeti lokmandan haber alın... Bu köşkü efendimiz Mehmed Paşa oğlunuz vilâyet vâlisi iken yaptırıp, bütün süslemelerini Evliyâ Çelebi kulunuz yapmıştır. Tarih güfteleri onundur!»

Deyince Paşa dikkatle bakıp :

«Hay, hay fâni dünya! Vallahi gerçek Evliyâ'nın güftesi ve süslemesidir. Subhanallah! İşte Defterdar - zâde Mehmed Paşa oğlumuz da bir eser yaptı. Değme canlar böyle eser yapamazlar. Onun için derler ki (Er ölür adı kalır). Velhasıl hayır ile hatırlanmak için nice hayırlar yapmak gerek...»

Diye bu köşk içinde geziyordu. Ama kendinden geçmiş gibiydi. Gözleri kan çanağına dönmüştü. Ben kendi kendime «yine paşanın celâlı var!» deyip yanına vardım :

«Sultanım, inşallah İstanbul'a yakın zamanda vardığımızda bu köşkü yaptıran Defter - zâde —ki hâlâ Defterdar Paşadır— ile buluştuğumuzda hoş geçinirsiniz!» dedim. Paşa :

«Bize onlarla ve Siyâvuş Paşa ile görüşmeği Allah gecinden nasib eyleye. Bin sene yerde yatmaktansa, bir gün yeryüzünde ibâdet etmek iyidir. Evliyâ inşallah biz seninle sıhhat ve selâmetle Rum tarafında vâliliklere gideriz. Defter - zâde ve Siyâvuş Paşa başka görevlere gitmişlerdir!» deyip sustu.

Paşanın bu sözlerinden çeşitli anlamlar çıkardım ama «manâ şairin karnındadır» deyip sustum. Gördüm ki Melek Ahmed Paşa eline tesbihini alıp «Allah, Allah, kaadir Allah, bâki Allah. Nerede dünyada böyle köşk ve saraylar yapan» diyerek Erzurum sahrasına bakardı. Ben adı geçen köşkten aşağı indiğimde gördüm ki, Gümrük - emini Mahmud Ağanın, iki tatar ulağı geldi. Hemen geriye dönüp paşaya çıkarak «Sultanım müjde... Tatar ulakları geldi. Ve sultanıma iki adet mektup getirdiler.» dedim. Paşa :

«Evliyâm, işte Malazgird kalesinde gördüğün rüyâda Siyâvuş Paşa ve Mehmed Paşa vâlidelerinin, (oğullarımızın garkolduğunu Erzurum'da paşana söylè) demelerinin manâsı budur. Bana Erzurum'da (Ulaklar geldi) diye haber verdin. Bu ulaklarda çok haber vardır. Tez Gümrük - emini Mahmud Ağayı ve onu tevkife gelen ve öksüz kalmış Hüseyin Ağayı ve müsellim ağayı çağırın gelsinler!»

Derken onlar da iki ulak ile hazır imişler. Ulaklar yol kıyafetleri ile paşanın huzuruna girerek kalpaklarını yere bırakıp el öptükten sonra mektupları paşanın eline vererek geriye döndüler.

Paşa önce Kaya Sultanın mektubunu okuyup «Elhükmü lillah, innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn) diye ağlayıp:

«Evliyâm, gördün mü? Demin sen (İstanbul'da Defterdar - zâde ile buluştuğunuzda hoş geçinirsiniz) dedin, ben de, (Allah gecinden versin) deyince sen hayret ettin. İşte Siyâvuş Paşa sadrâzam iken vefat etmiş, hemen o an Defterdar - zâde Mehmed Paşa da Bostancı - başı çardağında katledilip cesedi Demirkapı önüne bırakılmıştır. Mehmed Paşa boğularak öldürüldüğü an bir oğlu dünyaya gelmiş ve adını (Mehmed Yetimî) koymuşlar!»

Deyince benim aklım başımdan gitti. Çünkü o aydın vezirin bu Erzurum'da Gümrük kâtipliğini ve has nedimliğinde bulunup, bu köşkün süsleme ve tarihleri sebebiyle birbuçuk senede onyedi kese ihsan ve on kese yaptığım iş karşılığı olmak üzere nimetlerini görmüştüm. Allah rahmete garkede.

DEFTERDAR - ZÂDE MEHMED PAŞANIN GÜZEL AHLÂKI HAKKINDADIR

Büyük babaları Bosna asıllı olup, Hersek livasına bağlı Novesinli idi. Fâtih Sultan Mehmed Han'ın hizmetine girerek sırasıyla yüksek mertebelere ulaştıktan sonra Dördüncü Murad Han'ın tahta çıkışında baş defterdar olup, pâdişâh hazinesine nizam ve intizam verdi. 1041 tarihinde Hafız Ahmed Paşa'nın yerine Receb Paşa sadrâzam olduktan sonra Musa Çelebi ile onun himayesinde olan yeniçeri ağası Hasan Halife ve defterdar Mustafa Paşa öldürüldü. İşte adı geçen Şehid Mehmed Paşa bu defterdar Mustafa Paşanın oğlu idi. Sonunda kendisi de ellisekiz yaşında şehidlik rütbesine ulaştı. Amma babasından sonra ondört yaşında garib ve kimsesiz kaldı. Güneş parçası gibi bir gençti. O asırda hakikaten cihanı fethetmişti. Rûznâmçeci İbrahim Efendi, Süleymaniye'de oturan Uzun Hüseyin Ağa, Defterdar Ömer Efendi ve Sıtkı Efendi adlı ünlü ve yardımsever kimseler bu Mehmed Beyin babasının adamları olduklarından kendisini gözetip kötülüklerden korudular.

Tâ ki; yirmibeş yaşına basıp zülüflü olunca, divan hocalıklarından dışarı kâğıt emâneti hizmetinde görevlendirildi. Senelerce mutasarrıf oldu ve nice sene divan görevlerinde bulundu. Sonunda İbrahim Hanın tahta çıkışında Anadolu muhasebecisi oldu ve nice zaman da bu vazifede kaldı. Sonra silâhtarlık görevine getirildi. O asırda Salih Paşa defterdar iken sadrâzam oldu. Allah'ın hikmeti Salih Paşa vaktiyle Defterdar Mustafa Paşanın hizmetkârı idi. Kendileri sadrâzamlık rütbesine nail oldukları gün eski dostluklarına binaen Defterdar - zâde Mehmed Bey Çelebisini ileri çekip yeniçeri ağası yapmak isteyince, Mehmed Bey kabul etmeyerek Erzurum vâliliğine tâlib olunca o an vezir Salih Paşa Sultan İbrahim Han'a arzetti. Arz kabul edilerek Erzurum eyâleti üç tuğlu vezirlik ile ilk defa Defterdar - zâde Mehmed Paşaya verildi.

İlk defa ben onlar ile Erzurum seyâhatine çıkıp, orada üç kere Acem diyârına gittiğimizi evvelki cildimizde anlatmıştık. İşte Mehmed Paşa bu Erzurum eyâletinde görevli iken Erzurum halkı emniyet ve asayiş içinde idi. Herkes kendi iş ve gücünde, zevk ve safasında idi.

Adaletten yana, hak ve sevaba inanırdı. İdare ettiği eyâletlerde değil bir köy bir ev bile yağma olunmadı. Adamları üzerinde son derece kuvvetli bir otoritesi vardı. Herkes namusu ile zevk ve şevkinde olup, temiz ve herşeyden arınmış, kalblerin sevgilisi, reayâyı gözeten, uzağı görmüş bir kimse idi. Son derece haya ve edeb sahibi olduğundan hiç kimse onun avret yerini görmüş değildi.

Rüşvet, kötüleme, dedikodu ve fenalıklardan çekinirdi. Cesâret ve kuvvetle akranı arasında Sam ve Neriman (iki Acem pehlivanı) gibi idi. Hatta 1057 senesinde Şuşik kalesi cenginde ve 1058 senesinde Üsküdar'da Kara Murad Paşa sadrâzam iken Gürcü Nebi ve Katırcıoğlu cenginde bu Mehmed Paşa askere öncülük etmiş, Çerha cenginde gösterdiği yararlılıkları hiç bir vezir göstermemiştir. Meğer Gazi Seydi Ahmed Paşa Trabzon eyâletinde, Çoruh nehri kıyısında Künye kalesi cenginde Ak Kazak ile etmiş ola.

Nihayet otuzbir sene ayrılığımızdan sonra vezâret ile kâh Şam, Maraş, Malatya ve Mora eyâleti ve nice yüksek mevkilere sahib oldu. Demek Allah'ın emri böyle imiş.

Sonra Melek Ahmed Paşa Erzurum'da ulakların mektuplarını okuyarak ulaklara hediyeler vererek Gümrük - emini Mahmud Ağayı tevkif için gelen Hüseyin Ağa melûl, melûl ağlarken ona da:

«Elem çekme Hüseyin Ağa, Defterdar - zâde efendin öldü ise Melek sağolsun. Sen ricamızla Mahmud Ağayı hapisten çıkarıp, insanlık yaptın. Karşılığında biz de seni garib komayız. Tez kethüdâyı çağırın!» dedi.

MELEK AHMED PAŞA'NIN HÜSEYİN AĞAYA İYİLİKLERİ

Derhal Yusuf Kethüdâ gelince paşa:

— Yusuf, bu Hüseyin Ağa bizim garibimiz oldu; ve İstanbul'dan birer kamçı ile ulak olarak geldi. Biz buna önce bir çerke (bir çeşit aba). Ama yeni ve mükellef olsun... Mutfağı ve sair beş aded çadırı da yanında olsun... Bir katar katır, beş köle, takımı ile birlikte beş at... Beş tirkeş, kılıç ve mızrakla bütün yol ihtiyaçlarını verelim...

Deyip tez:

— Hazinedar beş kese getir!

Diyerek gelen beş keseyi Hüseyin Ağaya verdiği gibi paşa kendi arkasından beşyüz kuruşluk samur kürkünü de çıkarıp Hüseyin Ağaya giy-

dirdi. Kendisi yerinden kalkıp Mahmud Ağanın arkasından samur kürkünü çıkarıp :

— Seni tevkifle görevlidir. Efendisi vefat etti deme, daha fazla hürmet göster!

Diye Mahmud Ağanın kürkünü Hüseyin Ağaya giydirip, Hüseyin Ağayı üç kürklü yaptı. Paşa, Mahmud Ağaya:

— On kese de sen ver!

Diye emredince, derhal Mahmud Ağa on kese, üç at, iki Gürcü kölesi ve bir katar katır verdi. Paşa :

— Erzurum âyânından her kim beni severse, garib kalan Hüseyin Ağaya ikramda bulunsun!

Deyince, yedi gün içerisinde adam mal ve servete boğulup neye uğradığını bilemedi. Ve Paşadan ta'yinat alıp kapıcılar gurubuna dahil oldu. Paşa buyurdular ki :

— Hüseyin Ağam, eski kapı yoldaşların ile konup, yanyana, çerke çerkeye göç, kalk!

Ve yine o gün Melek Ahmed Paşa efendimiz benimle Vâni Efendiye ikiyüz altın, iki Keşmiri şal ve bir havlu gönderdi ise de, o zat altınları kabul etmedi. İki şalı alarak elli altınını bana verdi. Geri kalanından herbirine üçer altın olmak üzere fakirlere dağıttıktan sonra, artanını da mühürleyerek fakirlerinden biri ile paşaya gönderdi. Bu zat Ermişlerden olup. aynı zamanda müfessir, muhahdis, mânâ denizi ve ilâhi ârif olan Mehmed Ağadır ki, o asırda tek idi. Ama güneşin batış ânında göründüğü gibi hüzünlü olmayıp açık meşrebli, sözü anlaşılır âlim bir kimse idi.

Sözün kısası Erzurum şehrinde on gün kalıp kışın şiddeti geçtikten sonra tuğlar gönderildi. Ertesi gün seher vakti bütün vilâyet âyânı büyük merâsimle paşayı Erzincan kapısından dışarı çıkararak yarı menzile kadar uğurlayıp hepsi vedâlaşarak yine Erzurum'a döndüler:

Bizler dahi (Ilıca) köyünde konakladık. Akkoyunlu padişâhlarının tarafından kurulduğu ve öteki durumları daha önce yazılmıştır.

Burada Erzurum vâlisi Zurnazen Paşa çadır ve yükleriyle o şiddetli kışta konaklamakta idi. Bizim paşaya büyük bir ziyâfet çekip, bir samur kürk, bir murassa' eğerli at, bir oba çadır, yirmi kese yol harçlığı, beşer katar katır, deve ve on adet seçme Gürcü köle vererek Melek Paşayı son derece memnun etti.

Akıllı Gümrük - emini Mahmud Ağa borcu olan ikiyüz kese hazine parasını iki padişâh veziri önünde Hüseyin Ağaya teslim ederek şeriat huzurunda senetler alıp borcundan kurtuldu. Bu ikiyüz keselik mala kira beygirlerini de hazır edip, bizim paşa da bu padişâh malına beş bayrak sarıca ve yirmi adet iç mehterlerini muhafız olarak tayin etti.

İki yiğit vezir birbirleriyle sohbet ederlerken Zurnazen Paşa bizim paşaya :

— Sultanım, bize uzak kalıp küçük muâmelesi yapma... Çünkü sultanım bizde yarım saat kadar mühür sahibi olduk! Bizden mührü alıp Girid'deki Deli Hüseyin Paşaya gönderdiler. Tekrar alıp Siyâvuş Paşaya verdiler. Hele ben yarım saat kadar mührü alıp koynuma koydum ve yüzünü görüp, hilâl çeşnili mühürü bir kere kokladım sanki uykuda bir hayâl imiş! Yine aldılar. Bizim Deli birâdere gönderdiler. Ama [illegible] mührü alıp koklamak da nasib olmadı. Siyavuş Paşa tamahından mührü fazla kokladığı için, mührün yılan zehiri ona ok gibi tesir edip vefât edince, kokusu Defterdar oğlu Mehmed Paşayı da zehirlemiş.. Yolda işittim.

Diye, şaka yollu sözler söyleyince, Melek Paşa :

— Şimdi, birâder!.. Mademki yarım saat mühür sahibi oldun, rütbe alıp bizim seviyemize ulaşmışsın. Şimdi, benim biraderim! Ben birçok sene sadrâzam oldum. Senin yarım saat mühre sahib oluşun kadar tat almadım. Bu pis dünya bir uyku ve hayâl gibidir.

Deyince Zurnazen Paşa :

— Hele Sultanım, mühür bende bir kaç gün kalaydı, üzülmezdim. Hemen mührü koynuma koyup bir kere yokladım. Gördüm ki duruyor. Elimi koynumdan çıkarır çıkarmaz «ver mührü!» dediler. O anda mührü alıp gittiler. İşte beni bu Erzurum'a attılar. Hele varır görürsün mührü Haleb'e Boynueğri'ye gönderdiler. Yakında onun da mühür ile boynunu doğrulturlar.

Diye güldürücü sözler söylemeye başladı. Sonunda:

— Velhasıl efendim. böyle günleri görmektense bir gün evvel ölmek iyidir!

Deyince, hemen Melek Ahmed Paşa :

— Ey birader! Böyle acele etme... Hele bu Erzurum şehrine gir!

Dedi. Ama yüzü penbeleşip gözleri çakmak, çakmak oldu; ve içini çekerek «Sübhânallah!» dedi. Zurnazen Paşa, bizim paşanın «Hele Erzurum'a var!» sözünü boşuna sanıp işi şakaya vurdu ve Paşa ile o gün Ilıca köyünde can sohbetleri edip, ertesi günü vedâlaşarak merasimle Erzurum'a girdi. Biz de oradan kalkıp batı köyüne giderek (Cinis), (Mama Hatun), (Kenur) kalelerini aştık. Burada işittik ki, Zurnazen Paşa Erzurum kalesine girdiği gün vefat etmiş! Melek Paşanın «Hey birader! Ölmeğe acele etme! Hele Erzurum'a var!» şeklindeki imâlı sözü hatırıma gelince hayretler içinde kalıp, Melek Ahmet Paşaya bin can ile hizmet ederek yoluna kurban olmağa karar verdim. Hakikaten Paşa buna lâyık yiğit bir vezir idi: Allah onu korusun.

Buradan (Örenkeş Gazi), (Süleyman Efendi köyü)nü geçip, Zurnazen Paşanın ölüm haberini getiren ulakları ileriye sürdük, gittiler.

Buradan (Erzincan kalesi), (Yalnız Bağ köyü), (Başhan köyü), (Bulgar çayırı köyü), (Erzenes), (Şeyh Sunbûlî), (Boru), (Ele Melek), (Yakub Ağa) köylerini geride bırakarak (Kapanlı bel)'e geldik. Allah korusun şiddetli bir kar, tipi ve fırtına içinde bütün develerin ayakları altına keçe bağlayarak, ağır yükleri katırlara yükleterek beli güçlükle aşıp o gece bütün askerle beraber kar üzerinde yatıp ve yüksek ağaçlara ateş verip orman kebabı yaptık.

Buradan kalkıp (Zavaçayırı) ve (Oğdemet) köylerini geçtik. Bu yer Sivas eyâleti dahilinde olduğundan halktan Sivas vâlisi Seydi Ahmed Paşanın Sivas'tan azledilerek Kaptan Paşalığa tayin edilip, İstanbul'a gittiği haberini işittik. Buradan da kalkarak (Nis Çayırı) ve (Kurd beli) köylerini ve adı geçen beli açık havada selâmetle aştık. Ama bu da hakikaten sarp bel imiş! Bu yoldan ben daha önce hiç geçmemiştim. Hele kolaylıkla geçtik. Bu köy Sivas eyâletinde ve Tokat voyvodası idaresinde üçyüz evli mâmur bir köydür.

Buradan batıya giderek Tokat kalesine geldik.

Tokat Kalesi

Arab, Acem, Rum, Ermeni, Makdîsî ve Neyvan tarihlerinin yazdıklarına göre bu Tokat kalesi Anadolu toprağındandır. Tarihcilerin dediğine göre ilk yapıcıları Amalika kavminden ve Amasya kalesini yapan (Dokat) adlı Ferhad gibi birisidir. Bunların ilk meskenleri mağaralar idi. Hâlâ mağaralarında insan kaybolur. Sonra nüfus artarak mağaralardan çıkıp bu yüksek dağ üzerinde beşgen şeklinde, kesme taştan bir kale yapmışlardır ki, Amasya kalesine benzer sağlam bir kaledir. Zamanla devletten devlete geçerek hicri 567 tarihinde Selçuklulardan (Aziz Melik Kılıç Arslan Şah ibn Mes'ud) bunu Kayserlerden kılıç zoru ile alarak buralardan kâfir ırkının kökünü kesip fethetmiştir.

Sonra Konya'da Sultan Alâüddin zamanında, Selçuklu devleti son bulunca, yine Rumlar fırsat bulup, bu kaleyi istilâ etmişlerdi. O sene Hocasanlı Hacı Bektaşî Veli, büyük atamız Türk Türkân (Hoca Ahmed Yesevî),nin izniyle Rum diyârına gelip, Osmanlıların ilk ortaya çıktığı günlerde, Ertuğrul'a ve Osmancık'a yardıma gelince, bu Tokat kalesi yakınlarında bütün kâfirler karşılamağa çıkıp, nehrin kuzey tarafında (Sünbüllü) adlı bağa misafir edip ikramda bulundular. Hazret-i Bektaşî kâfirlerden bu kaleyi istedi ise de vermediler.

«İnşallah yakında yıldırım gibi bir er çıkıp bunu fetheder!»

Diye, Sünbüllü adlı yere, bir halifesini bırakır. O zât, hâlâ «Sünbüllü Baba» adıyla meşhur bir kutub olup, orada gömülüdür.

Oradan Karaman diyârına gidip, orada yine Horasan erenlerinden bilginler Sultanı Hazret-i Mevlânâ ile tanışıp Anadolu'da dolaşır. Zamanla, Selçuklu devleti 600 tarihinde yıkılmaya yüztutunca yine Mevlâna ve Hacı Bektaş'ın izniyle devlet Ertuğrul'a doğrulup, nice fetihler yapıp, kısa zamanda (Söğütcük) adlı kasabada devlet, oğlu Osman Han'a geçmiş. Sikke ve hutbe ile müstakil padişah olmuştur. Sonra Hacı Bektaş-ı Velî dahi, Kırşehir adlı kasabada, ahirete göçetmiştir. Sonraları evvelce söyledikleri kerâmetleri meydana gelip, Yıldırım Han Tokat şehrini kuşatarak düşman elinden ister istemez alıp, 795'de Osmanlı mülküne kattı.

Yine o sene Azerbaycan hükümdarlarından ve Karakoyunludan Kara Yusuf, Timur'dan kaçıp, Yıldırım Han'a sığınarak Tokat kalesine kapandı. Timur kuvvetli bir ordu ile gelip, Tokat'ı dövdü ise de, bir taşını bile koparamadı ve geri döndü. Timur, Yusuf Celâyir'i Yıldırım Han'dan istedi. Yıldırım, Yusuf Celayir'i vermeyince Yıldırım ile Timur Han arasına düşmanlık girdi. Sebep de, Yusuf Celâyir'in Tokat kalesine sığınması idi. Sonunda Timur Yıldırım Han'ı bozguna uğratınca, Yusuf da Tokat'tan Mısır'ın Berkok Çerkeslerine, oradan da Hacca gitti. Timur, geberip ölünce, Yusuf Celâyir, yine kendi hükümetine giderek Timur'un şehzâdeleri arasına ikilik sokup, üçünü katlettirerek, intikam aldı!..

Hasılı; bu Tokat kalesini Timur'dan buyana yüzlerce âsi kuşatmış ve surunun sert taşlardan bir taş bile koparmağa muktedir olamamışlardır. Ümitsiz ve elleri boş döndüler. Tâ; bu derece sağlam ve yüksek bir kaledir.

Tokat kalesinin yeri ve şekli :

Bu kaleyi Yıldırım Han fethettiği zaman târihçiler adına (Dârünnasr) dediler. Amma Moğol dilinde (Sobaru) derler ki, (Baru), onlarca, kale demektir. Arabistan'da bu kaleye (Dokat) derler. Arabistan'da, bakla gibi (termis) denilen bir dane olur. Onu un edip, sabun gibi el yıkarlar. Yemeğın eldeki kirini giderir ve ona da (Dokat) derler. Acem dilinde adına (Kâncuh) derler ki, arpa vilâyeti demektir. Hakikaten, arpası Karaman ili arpası temiz, iri ve bol olduğundan, bu Tokat ve Sivas illerinde Acemler (Arpa çukuru) adını verirler. Ermeniler bu şehre (Tohat) derler. Bazıları da onlarla alay etmek için, «Arzin gândan rah habar. Tokat'ın çeşmeleri ahar mı ahar, amma şır mır ahar» diye alay ederler.

Şehir büyük ve eskidir. Eski Türkler (Tokat derler. Kale yüksek bir tepe üzerinde kesme taş ile yapılmış olup; o kadar büyük değildir. Çevresi binaltmış adımdır. Etrafa burç ve kulelerle süslenmiş olup, hendeği yoktur. Korkusuz ve yüksek bir surdur ki, saman yolu gibi göğe baş uzatmıştır. Dört tarafı cehennem deresine benzediğinden, hendek yapılacak

yeri yoktur. Bütün çevresi şahin, kartal ve zağmuş yuvası, çeşitli renklerde kayalarla kaplıdır. Batıya bakan bir kapısı var. Kale içinde dizdar evi, kethüdâ, imam, müezzin ve kale mehterleri evleri, cebhâne odları, zahire anbarları, su sarnıçları, ceylan yolu adlı su yolları vardır ki, tam üçyüz altmış iki ayak kesme kaya taş merdivenle nehre inilir. Batı taraftaki Ayar kayası, bu kaleye biraz haveldir.

Yıldırım Han câmii var. Başka bir eser yoktur. Göğe kadar yükselmiş bir kale olduğundan, değme adam, bir saatte çıkamaz. Bu yüzden gece ve gündüz kapısı kapalıdır. Bekçileri dâima nübette olup, silâhlı olarak hazır beklerler. Çünkü aşağı şehir halkının, bütün kıymetli eşyâları kalede saklanır. Tokat'ın bütün suçlu ve katilleri burada mahbustur ki; Kudüs'ü şerif zindanına ve Acem'in Kahkaha kalesine benzer. Hattâ 1056 yılında Vardar Ali Paşadan, İbşir Mustafa Paşanın hanımı Mâsul Han, kızı Peri Han'ı Sultan İbrahim istediği vakit, Vardar Ali Paşa:

«Canım, hangi şeriatta vardır ki; bir Müslümanın nikâhlı karısını, bir başkasına versin. Veremem canım!»

Diye, Boşnak lehçesiyle sözler edip, vermedi. Sonunda Sivas'tan azledilmeyi kabul edip, İbşir Paşanın hanımını bu Tokat kalesine habsedip, kilidine kurşun akıtarak, kadını İbrahim Han'a vermedi. Sonunda İbşir, Vardar üzerine memur olup, güyâ «sen benim ailemi vermedin, Allan razı olsun!»

Diye; tavşan uykusu gösterip, bir gün ansızın, Çerkes kasabasında basıp askerini kırarak, başını İstanbul'a Hezârpare - Ahmed Paşaya gönderdi. Onun üzerine, Sivas'ı İbşir Mustafa Paşaya verdiler. Bütün halk, İbşir'e «Yüzü kara ola! Paytak topal, zık'nefes gidi.» dediler. Bu Tokat kalesinde bulunan cebhâne, hiçbir kalede yoktur.

Tokat şehrinin idarecileri:

Sivas eyâletinde Süleyman Han tesbitine göre; ayrıca sancak beyi idi. Sonra 1026 senesinde vâlide sultana has olmuştur. Beher sene, bin yük akçeye iltizâm olarak verilir ve bir voyvoda beşyüz atlı ile hükümet edip, padişâh malını tahsil ederek, İstanbul'a gönderir. Şehir bütün vergilerden muaftır. Şeriat hâkimi beşyüz akçe gâyesiyle molladır. İdaresindeki köylerden senelik birçok geliri olur. Ayrıca müftüsü vardır. Nakibüleşraf, sipahi kethüda yeri, yeniçeri serdarı, kale dizdarı ve neferleri, şehir nâibi, şehir muhtesibi, şehir kethüdâsı, haraç ağası, avârız ağası, gümrük - emini ve darbhâne emini vardır. Çünkü; evvelden Selçukluların ve Danışmendlerin hükümet merkezi olmuş ve sonra Yıldırım Bayezid'in teveccühüne uğramış bir şehir olduğundan, içine para kesildiğini bilirim.

Bir idarecisi de, şehir voyvodasıdır.

Câmileri :

Yukarıda kalede Sultan (Melik Gazi camiî) dir ki, Yıldırım Han burayı fethettiği vakit bu câmiî tamir edip, adına hutbe okutmuştur. Ondan başka, kale içinde câmi yoktur. Aşağı şehir içinde Emir Kadı Efendi evi yakınında, (Koca Ali Paşa câmiî) : Gayet mükellef, süslü ve mâmur olup, selâtin câmiî gibi büyük kubbe ve yüksek sütunlarla donanmış sağlam bir câmidir. Uzun bir minaresi var. Bütün imâretleri, mavi kurşunla örtülmüştür.

Pazar meydanında (Zincirli câmi) : Bu dahi kurşunlu kubbeler ile ve uzun minareli bir câmidir ki, gece ve gündüz, bol cemâate sahiptir. Bu nurlu câmiin sahasında Gürcüstan' hâkimi Nârul Yan'ın kızı, Perihan —ki; İbşir Paşanın hanımı idi; ve cihan içinde, Züleyha, Kıdafe, Belkıs ve Kleopetra'ya benzer, bir güzellik perisi idi— Gömülüdür...

Mevlevihânein (Behzad câmiî), kubbeli ve demir pencereli, bütün imâretleri kurşunlu bir câmiîdir. Son derece san'atlı bir minber ve mihrâbı var; Minâresi yüksektir. Attarlar içinde, (Takyeciler Câmiî), yüksek kubbeler, uzun minâre ve mavi kurşunla örtülü, mâmur bir câmidir. Kale altında ve Köse Kadı evi önünde (Hünkâr Câmiî), kubbeli olup, tahta örtülüdür. Uzun bir minâresi var. Cemaâtı çoktur. Kale altında (Pazarcık Câmiî): Bu da kubbeli ve minârelidir. Mehmet Acib tarafında (İmrahor Câmiî), İbşir Paşa hanı yakınında, (Hamza Bey câmiî), kubbeli ve minârelidir. (Alaca câmii), buna bazıları (Küçük Minareli) de derler. Minâresinin tepesi, görülmeğe değer bir değişiklikte yapılmıştır. Bir kubbeli mâmur bir câmidir. Çaşnigir sarayı yanında (Küçük Ahmed Ağa câmiî), kubbeli ve minâreli, cemaâti çok bir câmidir.

Mescidleri :

Topçu bağı içinde (Müftü mescidi), gayet büyük ve kârgir yapı, güzel bir mesciddir ki, câmi dense yeridir. Zarif ve ince bir minâresi var. Mimarlıktan anlayanlar beğenirler. (Çay mescidi), (Bahadır Sultan mescidi) kubbeli ve kemerli olup, büyük ziyaret yeridir. Çünkü; avlusunda büyük bir ağaç vardır ve bu ağacın kökünden, âb-ı hayata benzer bir su çıkar. Kulak ağrısına tutulanlar, bu sudan kulağına bir iki gün damlatsalar iyileşirler. O yüzden şişe ve kumkumalarla, diyârdan diyâra götürürler ve gerektiğinde kullanırlar. Hacı Bektaş halifelerinden, Hacı Veli Dedenin nazargâhıdır.

Yeni debbağhânede (Debbağhâne mescidi), (Zincirli Kuyu Mescidi): Burada bir kuyu vardır ki, suyu temmuzda buz parçası gibi, kışın ise sıcaktır. Yetenekli usta, bu kuyuya, yüksek bir sütun ile bir çıkrık yapmıştır ki, göğe kadar yükselmiştir. Ve demir ustası, o çıkrığa elli kulaç uzun-

luğunda sanâtlı bir zincir geçirmiştir ki, sanki Davut Peygamberin elinden çıkmıştır. Bu çıkrık öyle bir hesab üzerine yapılmış ki, bir küçük çocuk bile gelip bu zinciri çekerek, kuyuya indirir ve kovasını doldurup, yine dışarıya suyu kolayca, kolaylıkla çıkarabilir. Her gören, «aferin» der. Tâ; bu derece hesaplı yapılmış bir çıkrıktır.

Pervaz hamamı yakınında (Alaca Mescid): Câmi olmağa lâyık, güzel bir tekkedir. Bunlardan başka, her yerde birer, ikişer, üçer aded mescidler var. Amma cemâati çok olup, içinde ibadet yapma mutluluğuna erdiklerimiz bunlardır.

Medreseleri :

(Gök Medrese) : Eski sultanlar tarafından yaptırılmış olup, sağlam yapılmış, güzel bir medresedir. Fakat (Vânî) adlı birisi şeyh geçinerek, bu eski ilim yuvasını padişah emriyle tekke yapmıştır. Kubbesinin ortası açık olup, yerde dört köşe bir havuzu var. (Hatuniye Medresesi)...

Dârul kurrâları :

Buralarda, önceden dârul kurrâ olarak kullanılmak niyetiyle, bina yapılmamıştır. Amma; şimdi hayır sahipleri, birkaç tane dârulkurrâ yaptırmışlardır. Amma, halkı gayet zeki ve çocukları, son derece temiz ve olgundur. Halkının çoğu, Envârülâşıkin ve Muhammediye ezberler ve okurlar. (Ulu câmi dârulkurrâsı), Ulu câmie mahsus olup, hıfz, ibn kesir ve Kur'an'ın yedi usule göre okunuşu öğretilir. Şeyh-ül kurrâ ve talebesi vardır. Dârulhadis ve çocuk mektepleri dahi vardır...

Tekkeleri:

(Mevlevihâne): Gâyet mâmur olup, merhum Süklün Muslu Paşa tarafından yaptırılmıştır ki, adı geçen Sultan Ahmed'in vezirlerinden olup, sadrazâm olamamıştır Ammâ, iri vücutlu ve cömert bir zat olduğundan, Mevlânâ'nın ruhunu şâd etmek ve dervişlerinin gönlünü almak için, bir mevlevihâne yaptırmıştır ki, benzeri hiç bir memlekette yoktur. Meğer İstanbul'daki Beşiktaş mevlevihânesi ola! Amma, bunun vakıfları ondan fazla olduğundan gayet mâmurdur. Semahâne etrafında, semâzen dervişlerin odalarının bütün pencereleri etraftaki çimenlik ve yeşillik yerlere bakar. Haftada iki gün, karşılıklı, mevlânâ âyini yapılırki, sanki Hüseyin Baykara faslıdır. Bilhassa (Sızıltı - zadeler) adındaki neyzenleri vardır ki, herbiri san'atlarında rakibsizdir. Gece-gündüz bütün dervişlere ve sevenlere nimeti boldur...

Bağlar içinde, Hıdırlık denilen yerde (Açıkbaş tekkesi, Bektaşi tekkesi olup, zengin ve fakire bol nimet dağıtılır (Hıdırlık tekkesi), de Bektaşilerindir. Şehrin kıble tarafına bakan bir yerde (Çöreği tekkesi), bü-

yük bir mesire ve tekkedir. Yine şehre bakan bir tepe üzerinde (Gajgal Dede tekkesi), bu zât, Yesevi tarikatında, ulu bir derviş imiş. Tâ; Horasandan gelerek, bu yüksek tepe üzerine yerleşmiştir. Heybetli bir kimse ve ejder gibi gajladığı için adına, (Gajgaj Dede) derlermiş. Himmeti hazır ola! Kanaat sahibi bir kaç derviş vardır. (Alp Gazi tekkesi): bu dahi, şehre bakan yüksek bir yerdedir.

Şehrin dışında, (Miskinler tekkesi), bütün cüzzam ve sâir hastalıklara yakalananlar burada otururlar. İçlerinde dindar kimseler var. Kimse ile görüşmezler. Halk da bunlardan nefret eder ve çekinirler. Fakat içindeki hastaların duâsı kabul olunur. Hattâ, bir adamın atını sancı tutsa, yahud doruca ve kızıl kurt olsa, bir akçelik yağ mumu alıp, atın boğazına asıp, tekkenin etrafını dolaştırırken miskinler (Allah, Allah) diye gülbank çektiklerinden, Allah'ın emriyle at iyileşir. Hattâ, bana Basra Paşası Efrasyab-zâde Hüseyin Paşa, asil bir at hediye etti de, bu Tokat'ta sancılandı. Bir akçelik mum getirip, adağı verdim. Allahın izni ile atım iyileşti!..

Şehrin kuzeyinde, aşağı bağ ve bahçeler içinde (Sünbüllü Baba tekkesi), Hacı Bayram Veli halifesi, Sünbüllü Sultan burada yerleşip, tâ; kefere zamanından beri ulu bir makamdır. Sâfi dut salkım söğüt ve çeşitli meyve ağaçları ile süslü bahçeli bir tekkedir. Bağlar içinde, (Taşoluk tekkesi), eski bir tekkedir. Bektaşilerin gezinti yeridir. Hıdırlık ırmağı kenarında (Kömsek Baba tekkesi), eski bir tekkedir. Halveti dervişleri oturmakta olup, vakf yoktur. (Alaca Mescid tekkesi), Kâdiri tarikatına ait tekke olup, şehrin içinde olduğu için vakfı bol, hayır ve bereketleri çoktur. Yine şehir içinde, (Meydan tekkesi) Son derece mâmur ve eski binadır. Hayır sahibi öyle süslü ve mükellef yapmış ve baştan ayağa, yeşil çini ve bukalemun nakışlarıyla inşa etmiş olduğundan, giren Çin boyâhanesi zanneder. Şehrin zevke düşkün olanları, yazın bu sudan içip, hareretlerini giderirler...

Şehir içinde (Vâni tekkesi) Eskiden medrese olup, adı da «Gök medrese» idi. (Timurhâne tekkesi), (Hamza Bey tekkesi) Halvetidir. Yine şehir içinde (Horoz tekkesi) vardır.

Çeşmeleri:

Muhammed Ecib içinde (Oğul Bey çeşmesi) suyu soğuk olup, dâimâ akar; Musluklu değildir. (Soğuk Pınar), (Cerbik Pınar), (Pazarcık Pınarı) Osman Efendi evi yanından kaynayan bir hayat suyudur. (Mevlevihâne Çeşmesi): Târihi «Çeşme-i âb-ı hayatı buldular. Sene 1056»

Bunlardan başka, daha yüzlerce, çeşmeler vardır ki; tarih ve diğer özellikleri ile anlatacak olsak söz uzar...

Mahalleleri:

Mahallelerinden şehrin etrafını çevirenleri: Mehmed Ecib, Kızılca, Çay, Topçuoğlu, Kiraz deresi, Ak horoz, Büyük Terbiye, Küçük Terbiye, Nehrâd, Miskinler, Bey, Kaya, Pazarcık, Zincirli kuyu ve Tepe mahalleleridir.

Bu mahalleler şehir etrafında olup, ancak beş saatte dolaşılır. Tokat şehri; günden güne büyümekte ve güzelleşmektedir.

Şehrin içinde bulunan mahalleler: Meydan mahallesi —vükelâ, vezirler ve bilginlerin oturduğu mahalledir— Şeftali sokağı mahallesi, Müftü mahallesi, Debbağhâne mahallesi, Soğuk pınar mahallesi, Baş meydan mahallesi, Sinan Bey mahallesi, Eski debbağhâne mahallesi, Çalık İslâm mahallesi, Ali Paşa camii arkasındadır— Fotuz oğlu mahallesi, Emin kadı mahallesi —Şer'i mahkeme bu mahalledeki tahsis edilen evdedir— Sultan mahallesi, Bey mahallesi, Semerkand mahallesi ve Semerciler mahallesi...

Vezirler; âyân ve ileri gelenler sarayları:

(Kör Hazinedar İbrahim Paşa sarayı), (Çul-Kestiren oğlu sarayı): Hüsrev Paşayı, bu sarayda şehid etmişlerdir. Ve 1040 senesinde Sultan Dördüncü Murad, bu sarayda konaklamıştır. (Osman Paşa oğlu sarayı), (Defterdar Bekir Efendi Sarayı), (Süleyman Efendi Sarayı), (Cihan Sofuzâde sarayı), (Kıbleli Kethüda Ömer Ağa sarayı), (Tüylü Efendi sarayı), (Külaha-zâde sarayı), (Müftü sarayı), (Nakibüleşraf sarayı).

Tüccar hanları:

Hepsi de, kale gibi kârgir kubbelerle örtülü sağlam hanlardır. Dökmeciler çarşısında (Taş han): Her gece, tabıl çalınır. (Yeniçeri serdarı Fazıl Ağa hanı) Atpazarında (Abdurrahman Beşe hanı), (Vartan oğlu hanı): Bu isimde bir Ermeni yaptırmıştır ki: bütün Acem tüccarları, burada misafir olurlar. (Kapan hanı), (Kepeciler hanı): Bitpazarına yakındır. Mutafçılar içinde (Nazır hanı), Gazazlara yakın (Kadı hanı), Saraçhâne yakınında (Sulu han), Boyacılar yakınında (Sarı Ağa hanı), Pervâne hamamı (Müftü hanı), (Yeni han) : Etrafında yetmişaltı adet kârgir kemer yapılı, dükkânları olan kale gibi bir handır. (Kıbleli Paşa hanı), gayet mâmurdur. (İbşir Paşa misafirhânesi) Çarşı meydanındadır. Çarık Pınarı yanında (Çarık hanı bu sayılanlardan başka, daha varsa da meşhur değildir.

Bedestan ve dükkânları:

Sultanî çarşısı güzel pazardır. Gerçi bu şehir, dereli, tepeli bir arazide kurulmuştur; amma, fevkâlâde mâmur olduğu için çarşı ve pazarı o

kadar süslü ve güzeldir ki, Haleb ve Bursa çarşıları gibi, tertip üzere kurulmuştur. Tahtakale adlı çarşısı çok kalabalık ve mâmurdur. Kahvehâneleri süslü ve mamurdur. Kahvehânelerine giren sıkıntılı bir kimsenin üzüntüsü dağılır. Her kahvehâne, hikâye söyleyenler, saz çalanlar, şâirler, gazelhanlar ve öteki maarif erbabı ile doludur. Saraçhanesi, Gazazhânesi, Hafafhânesi ve Atlar çarşısı gayet temiz ve süslüdür...

Hamamları :

(Pazarcık hamamı)· Gayet lâtif ve güzel havası olan bu hamama, şehir halkı «Şaraküstü» adını verirler ki, (Şehirden dışarda kalmış hamam) demektir. Amma, yine şehrin en seçme yerinde ve gayet ferah bir hamamdır. Meydan ağzında (Pervâne hamamı) herşeyi tertemiz, havası ve yapısı gayet lâtiftir. Şehir içinde (Ali Paşa hamamı): Gayet büyüktür. Erkeklere ve kadınlara ayrılmış kısımları var. Çifte bir büyük hamamdır. (Tahtakale hamamı), gayet kalabalık ve eski bir hamamdır. Dökmeciler yakınında (Sultan hamamı), doğrusu; sultan hamamıdır. Miskinler yakınında, (Bey hamamı); geniş, gönülaçıcı ve aydınlık bir hamamdır. (Çerçiler hamamı), şehir etrafında (Çay hamamı): Fakir hamamıdır. (Muyhâne hamamı), bu dâhi, temiz ve geniş bir hamamdır. Amma kim tarafından yaptırıldığını bilmiyorum. (Çaşniğin oğlu Mahmud Paşa hamamı), (Ağacık hamamı): Gayet şirin ve lâtif bir hamamdır. Amma, çifte değildir. Bütün şehir halkının bildirdiğine göre; «Bütün saraylarda ve hânedanlarda, tam binkırkbeş adet saray ve güzel binalarda hususî hamam, âyân ve eşraf gusulhâneleri var» diye kibarlar öğünürler. Doğrusu bazı sarayda ikişer, üçer hamam vardır. Gerçi bir küçük şehir görünür, amma sekiz adet dere, tepe, bayır, sahra ve tepeler üzerinde birbiri üzerine üçer dörder kat saraylar ve diğer zengin evleridir ki, hepsinin pencereleri doğuya ve kuzeye bakar. Dağlara yamanmış, birbirinden yüksek, havadar, kârgir yapı güzel evlerdir. Hepsi kiremit ile örtülü, lâal renkli bir büyük şehir, garib ve acâib yapıdır. Fakat aşağı şehir etrafında, varoş hisarı yoktur. Amma; her tarafında kapıları vardır. Celâli ve asîlerin hücumuna karşı muhafazalıdır...

Tokad'ın ibret verici yapıları :

Bu eski şehrin içinde, binlerce eski, kârgir, seyre değer eserler vardır. Bunlardan (Kirazlık gölü köprüsü) san'atlı, sihir yapılı bir kemerdir. Tokat kalesinin karşısında (Aksa bayırı) denilen yerde, yüksek bir tepe vardır. O tepenin tâ, tepesinde birkaç seneden beri, hayat suyuna benzer, bir ılıca suyu çıkmıştır. Hayır sahibleri, birçok kubbe yaptırdıklarından, bir havuzlu ılıca meydana çıkmıştır. Bir de şehrin dışında, (Kemer köprü) adlı san'atlı bir köprü vardır. Gerçi, dünyaca meşhur bir köprü de-

ğilse de, tuhaf tarafı şudur ki, bu köprünün dibinde (İçme suyu) ismiyle bu diyarda meşhur, ufak bir tuzluca su vardır. Her sene temmuz ayında, binlerce adam aç karnına bu sudan içseler, ishal olurlar. Asıl tuhaflık şundadır ki, bu suyun aşağı akıntısından alsalar, aşağıdan yedi-sekiz amel verir. Amma, suyun akış yönünün aksine aşağıdan yukarı kâse ile alıp içseler, sekiz kez yukardan kusdurup, bütün balgam ve safra, sevdâ ve ahlat çıkartılıp, sudan içenin yüzü kıpkırmızı olur. Yedi günde vücudu, bütün hastalıklardan kurtulur. Bu kadar faydalı bir su olup, köy ve kasabalara testilerle hediye olarak götürülür...

Mevlevihâne yakınında bir küçük köprü vardır ki, adına (Halkalı köprü) derler. Ammâ, halkın çoğu bu ismin niçin verildiğini bilmezler. Köprünün mimarı baş parmağına zehgir yerine bir halka takarmış. Köprünün yapımının bitmesine yakın, mimar halkayı parmağından çıkarıp bu (köprüde bir hatıram kalsın) diyerek köprünün altına asmıştır. Hâlâ zamanımız insanlarının o halkaya kolu bile geçer. Rivayete göre, bu derece iri vücudlu bir mimar imiş!...

(Kirazlık gölü) bir gölcüktür. Şehrin bütün zengin ve fakiri, bu gölde her zaman çamaşır yıkarlar. Allah'ın emri! yıkadıkları çamaşırın rengi her ne ise, tazelenerek, yeniden kuvvet bulur. Çoğunlukla Hindliler, bu gölde kirlenmiş ve lekelenmiş elbiselerini yıkarlar ve yepyeni yapar. Bütün halk bu sırrı bilirler.

Yukarıda adı geçen «Sünbüllü Baba tekkesi» yakınında bağlar içinde (Taşoluk tekkesi) isimli tekkede, hâlâ, taze boyalı bir taş vardır. Bir tarafı oluk gibi kalmış ve üzerine, arabça bir takım yazılar yazılmşıtır. Anlatılanlara bakılırsa; eski hekimler, üç satır yazı ile tılsımlı harfler yazmışlardır. Günde bir defa bu sert taştan süt akarmış, bir saat sonra yine kesilirmiş. Hazret-i Peygamber Efendimiz dünyaya gelince, bu tılsım bozulmuştur. Hâlâ oluk durur...

Genç ve ihtiyarlarının yüzlerinin rengi:

Bütün halkının renkleri kırmızıdır. Uzun ömürlü, kuvvetleri gitmiş ve yaşları yüze dayanmış olurlar. Bu halde bile konuşmaktan, çalışıp kazanmaktan geri durmazlar. Kızları güzel yüzlü olup, konuşmaları ölçülü, dişleri inci gibidir. Herbiri Râbia-i Adeviye derecesinde örtülü, dindar ve güzel kadınlardır.

Gerçi; bu şehir yedi-sekiz dere içindedir. Amma, poyraz tarafı açık olduğundan, havası, gayet güzeldir. Kışı mutedil olduğundan, meyvesi bol halkı gayet güzel vücudludurlar.

Akarsuları :

Bu güzel şehrin dereleri içinde soğuk ve tatlı sular akar. Amma, (Tozanlı nehri), Kerenç, Eğerli, Kaya, Kiraz deresi, Aksu, Hıdırlık ırmağı,

Alaca mescid tekkesi suyu oldukça meşhurdur. Kuyuları da varsa da azdır. Çarşı içinde (Zincirli kuyu) ve kerenç kaynağı meşhurlarıdır...

İklimi ve tâlii:

Hekim Batlomyos'un dediğine göre; Tokat şehri, beşinci hakiki iklimin, onyedinci örfi iklimi içindedir. Hey'et sahbi Kolon'a göre bu şehrin imâret tâlii, cevzâ burcunda ve utarid havâi beytinde bulunmuştur. Onun için halkı iş ehli, tüccar, vakarlı, zevke düşkün ve havai adamlardır.

Kiliseleri :

Şehir içinde (Taşmerdiven kilisesi): Rumlarındır. (Tahtakale kilisesi), şehrin içinde. Büyük terbiye mahallesinde (Atanabor kilisesi): Ermeni dilinde «Atanabor» (Sütlü aş) demektir. Yukarıda adı geçen taşoluktan akan sütten, bu kilisede sütlü aş pişdiği için, Atanabor demişlerdir. Çok eski bir kilisedir. Şehrin kıble tarafında (Haç dağı), şehrin kuzeyinde, Mehmed Ecib tarafında da bir kilise var. Şehre havâle (Kerkuş) adında, kilise gibi bir yer vardır. Kâfirler ve bazı ahmak müslümanlar da buraya gelip, adaklar ve diğer şeyler verirler ki, cehâlet eseridir!.

... Bu şehirde frenk ve çingene yoktur. Amma, reâyâsı oldukça çok olup, hepsi Ermeni ve Yahudidir. Bezirgân ve Acemleri dahi vardır.

San'atları:

Beyaz pamuk bezi, cam taşları, Lahor ülkesinde yapılmaz. Sanki; altın gibi cilâlıdır. Kalemkâri basma, yorgan yüzü, nakışlı perdeleri, kazana işi sahan ve tencereleri, kâlemkâri mutfak eşyaları çok makbuldür.

Halkın yaptığı işler :

Bir kısmı voyvodaya bağlı hizmet ehlidir. Bir zümresi de bilginler ve dindarlardır. Bir bölüğü tüccarlar olup, halkın çoğu bağcılık, çiftçilik ve san'atla uğraşır.

Her tekkesinde, birer aşevi vardır. Ürünleri: Yedi çeşit buğdayı olur. İri taneli arpası boldur. Bakla, mercimek ve sairesi çoktur. Suyu, meyvelerinin hoşafları meşhurdur.

Tokat mesireleri :

Müftü mescidi yakınında (Topçu bağları), (Kerenç ziyâreti) mesiresi: Kudüs'teki (Ab-ı selvan) gibi merdivenle inilir, bir hayat suyudur. Bazen taşarak, dışarı, bağlara dökülür. Bu yerlerdeki bağlarda, eğlence sevenler toplanıp, zevk ve safâ ederler. (Eğer kayası mesiresi): Şehrin batı

tarafında, eğer gibi bir kayadır. Şehrin bazı kibarları. (Avc bin Unuk bu kaya üzerine binermiş) derler. Doğru eğere benzer. Üzerinde, bir soğuk su vardır ki, sanki kaz parçasıdır. Bütün eğlence düşkünleri orada safâ ederler. Bir ziyâret yeri var; amma, ismini bilmiyorum. Şehre havâle (Gez Gursi dağı): Müslüman ve Müslüman olmayan herkesin gittiği mesire yeridir. Şehrin doğusunda (Gajgaj Dede tekkesi): seyir yeridir. (Erenler dağı mesiresi) Duâların kabul olunduğu bir yerdir. Müslüman hacılar geliş ve gidişlerinde burada uğurlanıp, karşılanırlar. (Alp Gazi mesiresi), (Yeni Ilıca mesiresi): Kaleye bakan Aksu tepesindedir. Taşoluk tepesinden aşağı şehir dışında, şehre yakın Keksi köyünde (Haft mesiresi). Acem lisanında, haft, yâni yedi mesire demektir. Fakat halk Haft der. Baharda, sular taşınca, burada yedi gölcük meydana gelir. İçerisinde, yer yer balıklar da bulunur. Çimenlik ve cennet bahçesi gibi bir koruluk olup, yüksek ağaçların gölgesindeki eni, boyu on metre olan havuzlar içinde, can kuzuları yüzerler. Çok güzel bir mesiredir. (Kömsek Sultan tekkesi mesiresi): Bütün âşıklar Hıdırlık ırmağı kenarında çadırları ve kulübeleriyle gelip safâ ederler...

Halkın dili:

Rum diyârı ise de, halkı ve reâyâsı koyu Türktürler. Kendilerine has, lehçeleri var amma, şehrin kibarları ve güzel konuşanları Türkçe ve Ermenice bilir ve konuşurlar. Gece, gündüz Ermeni reâyâsı ile berâberdirler. Bilginleri fıkıh ve feraiz bilirlerse de, hiç farsça bilmezler.

Tokat etrafında akan nehirler:

Tokat şehrinin altında akan nehre (Tozanlı) derler. Bu nehir, Tokat'dan yukarda ve Tokat dağlarından, Tozanlı dağlarından gelip, Tokat kalesi önünden geçerek, eski İnepazarı'ndan beri kadı gölünden ve Turkal kalesi kasabasının ardından geçip, Çengelli belden, sarı Kusundan, Daruykâri köprüsünden, Ceylân köprüsünün arasından, Çekirge suyuna karışır. Bu köprülerin ikiside kârgirdirler. Buradan geçerek Ferhad boğazı yolu ile, Amasya'ya uğrar. İşte Tokatlılar Amasya'lılara avam sözü olarak «Tokat sıçar, Amasya içer!» derler. Mânâsız bir sözdür.

Sonra Amasya'dan aşağıya Lâdik gölünün ayağı Havza önünden ve Suluova içinden gelip, Amasya yakınında (Tozanlı)'ya karışır. Amasya'dan aşağıda bu tozanlı nehri ismini değiştirerek (Çarşamba suyu) adını alır. Ve Çarşamba kadılığına uğrayıp nice şehir, köy ve tarlaları suladıktan sonra Karadeniz kenarında ve Samsun kalesinin doğu tarafında denize dökülür. Tokat şehri dolaylarında Tozanlı'dan başka Kereniç, Eğer kayası pınarları, Kelas deresi, Aksu, Hıdırlık ırmağı vesaire vardır ki, bunların hepsi Tozanlıya karışır.

Tokat'a komşu olan şehirler:

Yenişehir doğu tarafında ve bir menzil uzaklıktadır. Sivas şehri, bir merhale mesafededir. Zile şehri, Tokat'ın kuzey doğusundadır. Turhal ve Amasya kaleleri Tokat'ın kuzeyinde olup, bir gecede varılabilir. Merzifon ve Gümüş kasabaları onlardan birer konak daha uzaktır. Tokat'ın batısında yine bir günlük mesafede Çorum ve Kazova kazaları vardır. Amma Tarhal kalesi ile Zile kalesi arası bir konaktır. Fakat İskilip kalesi uzakçadır.

Tokat şehri bahsine ek:

Bu havası güzel şehrin dört bir tarafındaki bostan ve bahçeler içinden akan akarsular vardır ki, herbiri, cennet bahçesine benzeyen bahçelere su verir. Ve bu bahçelerdeki bülbüllerin ötüşleri insan ruhuna ferahlık verir. Meyveleri sulu ve tatlı olup, her tarafa hediye olarak gönderilir. Bu meyveler birkaç gün bekleselerde tadları bozulmaz. Her bağında birer çeşit köşk, havuz ve fıskiye bulunur. Çeşitli ağaçlarla süslüdür. Bütün halkı zevk sahibi, garib sever kimselerdir ki, dedikodudan uzak, kötülüklerden arınmış temiz yürekli, alim selim adamlardır. Herkes hakkında iyi düşünür ve çoğu tüccar olduklarından herkesle iyi geçinirler. Hayır işleri yapmağa çok heveslidirler. Câmi, saray ve imâretleri o kadar sağlam ve güzel olur ki, câmilerine ve evlerine insan girince hayran olur!...

Bu şehrin yapılarındaki güzellik, ancak Haleb şehrinde olabilir. Usta şehrinin binalarından daha san'atlı yapmak için çeşitli hünerler göstererek bukalemun renkli âbideler dikmişlerdir. Şehir halkı son derece hayır sever olduğundan şehir her geçen gün biraz daha mâmur olmaktadır.

Şehrin toprağının genişlikte ve ucuzluk yeryüzünde benzeri yok gibidir. Şehir halkının ay, yıl, sabah ve akşam nimetleri boldur. Hâlâ Hazret-i Bektaşinin hayır duâsının berâkatı ile bu eski şehir bilginlerin toplandığı, fadılların barındığı ve şairlerin yerleştikleri yer olmuştur. Bilginlerinin çoğu felsefeye düşkün değillerdir. Ama hadis, fıkıh ve feraiz okurlar.

Hepsi Hanefî mezhebine sıkı sıkıya bağlıdırlar. İnançları temiz, mümin, ibadete düşkün kimselerdir. Zengin ve fakirin sofraları gelip geçene açık olup aşağı tabakada olanlar bile, kanaat sahibi olduklarından yalnız yemek yemezler. Halkı Allah'ın emri ile zengin ismine mazhar olduklarından o isim ile anıla gelmişlerdir.

Ziyâret yerleri:

Velilerin en seçkini, temiz kişilerin dayanağı, himmet sahibi, imam, kadri yüksek ashabın öncüsü, ashabın seçkini (Şeyh Hazret-i Hüseyin

Rifâi): Kuzeyde şehrin dışında, bir mesirelik cennet bağı içinde Sünbüllü Baba yanında gömülüdür. Amasya yakınında Lâdik şehrinde yatan Şeyh Ahmed Kebir Rifâi hazretlerinin amca oğullarıdır. Şam'da gömülü Şeyh Muhyiddin-i Arabi Hazretlerinden cihaz-ı fakr-ı kabul edip, onlardan gizli ilimleri tahsil ederek, yine asıl vatanları olan Tokat şehrine gelip Orhan Gazî zamanında, 752 senesinde geçici dünyadan, ebedî dünyaya göç etmiştir. Halâ ziyâretgâhtır. Yine ona yakın sır kaynağı, müminlerin başvurduğu, makamların kılavuzu, kerametler binası, dervişler başı (Sünbüllü Baba Sultan): Bizzat Hacı Bektaş Veli bu şehre ayak basıp, Ertuğrul tarafına gittiklerinde bu Sünbüllü Baba'yı Postlarına koyup gitmişlerdir. Bu da Gazi Hüdavendigâr asrında vefat etmiş. Cadde üzerinde dut ağaçlı bahçe içinde tekke ve mesirede gömülüdür ki, hâlâ gönül ehli kimselerin feyiz aldığı bir yerdir. Köprü başında temiz âl-i aba yâni (Şeyh Hazret-i Bey Dut Baba): Tarihçilerin bildirdiklerine göre; beydir. Ulu bir sultan imiş. Köprüye yakın bir tekke içinde yatar. Zincirli câmii mezarlığında Mavrul Han kızı (Peri Hanım Sultan) gömülüdür.

Topçu bağı içinde Şeyhülislâm Sultan ve (Gajgaj Dede) türbesi vardır. (Erenler Sultan adlı türbe de hacıların uğurlandığı yerdedir. Şehrin dışında (Alp Gazî Sultan): Danişmend oğullarından Melik Gazi ile gelmiş. Kendi tekkesinde gömülüdür. Buraya yakın bir kaya içinde bir türbe daha var. Kâfir ülkesinden Allah'ın emri ile kayası ile beraber gelmiş diye naklederler. Amma, ismini bilmiyorum. Şehri gören bir noktada (Kurş) adlı ziyâret var. Müslüman ve hıristiyan buna inanıp ziyâret etmektedirler. (Çerkes - Mehmed Paşa): Sultan Dördüncü Murad Han'ın silâhtarlığından Şam vâliliği ile çıkıp, sonra mühür (sadrazam olarak) ile celâli Abaza Paşa üzerine serdar olup, Abazayı Lârende kalesi altında yenilgiye uğratıp, Abaza kaçınca, kendisi Tokat'ta kışladı. Sonunda 1034 senesinde vefat etti ve bu mâmur şehir Tokat'ta toprağa verildi.

Gazi Hüsrev Paşa: Aslen Bosna'lıdır. Silahtar olarak saraydan çıktı ve Bayram Paşanın yerine yeniçeri ağası oldu. Sonra Diyarbekir'e vâli olarak giderken, mühür kendisine gönderildi. Erzurum'dan Abaza'yı zorla çıkararak İstanbul'a getirip, padişahtan affını rica ederek, kendisi sadrâzam olarak Bağdad'ı Acemlerden geri almağa gitti. Acem diyârında yetmiş parça şehir fethetti. Fakat Bağdad'ı fethedemedi. Tokat kışlağında hasta yatarken Diyarbekir vâlisi Murtaza Paşa mâhdumu Hafız-Ahmed Paşanın emri ile şehid etti. Ramazan sene 1041 perşembe, Allah'ın rahmeti üzerine olsun...

Bu ziyâretleri yapıp, tamamiyle gördükten sonra gideceğimize yakın İstanbul'da Boynueğri-Mehmed Paşadan efendimiz Melek Ahmed Paşaya emirler geldi: «Elbette mutlakâ İstanbul'a gelesin» tekidleri vardı. O sebeble biz de İstanbul'a yollandık.

Evvelâ Tokat'dan kuzey batıya doğru giderek, (Ayna Pazarı) kasabasına geldik. Bu Türkçede (Cuma Pazarı) derler. Tokat sancağı toprağında ayrı bir kazadır. Yüzelli akçalı kadısı var. Sipah-kethüda yeri, yeniçeri serdarı ve şehir su-başısı var. Şehrin yeri Kazova sahrasındadır. Câmi, han, hamam, çarşı ve pazarı var. Haftada bir etraf köylerden buraya binlerce insan gelip alış veriş yaptıkları için (Ayna pazarı) derler.

Buradan kuzeye devam edip, (Turhal) kalesine geldik. Kale Danişmendlilerden Turhal adında biri tarafından yaptırılmıştır. Sonra 795 tarihinde savaşmadan Yıldırım Bayezid Han'a itaat etmişlerdir. Kale o kadar sağlam değildir. Ancak Turhal kazasında yığma tepe üzerinde, taştan yapılmış, beşgen şeklinde bir kaledir. İç il olduğundan imâreti fazla değildir. Buradan Zile şehrine bir konakda varılır. Bu Turhal vâdileri tarıma elverişli olduğundan, halkı hep çiftçidirler. Mevcud yedi ovası tahıl anbarıdır. Bu ovalar: Turhal ovası, Kazova, Yaban ova, Çubuk ova, Murtat ova, Hasan ova ve Zile ova.. O kadar verimli yerlerdir ki, Osmanlı askeri bu ovalara konup, göçtükleri zamanlarda aslâ güçlük çekmemişlerdir. Bu ovalara 1057 senesinde Defterdar-zâde Mehmed Paşa ile ve sekizbin askerle konup, göçerek, bütün köy ve kasabalarını yazmıştık.

Sonra Turhal'dan kuzeye, Kosun içinden, Dadvi karı köprüsünden geçip, (Çengellibel) adlı yere geldik. 1049 tarihinde bu yerde harâmiler büyük bir kervanı bozguna uğratmışlar. Sonra zamanın hâkimi, Hazinedar İbrahim Paşa bütün harâmileri yakalayıp, kervanı bozdukları yerde bir darağacı kurarak, hepsini çengele vurur. Hâlâ onun için (Çengelli köprü) derler. Amma doğrusu amansız bir orman içidir. Buradan yine kuzeye giderek (Lütfi Bey çayırı) adlı yere geldik. Bu yer Amasya sancağı toprağındadır. Dadvi Karı köprüsüyle Ceylan köprüsü arasından Çekirge suyu gelip, iki köprü altından geçen sular birleşir. Ferhad'ın kestiği boğazdan aşağı geçip, Amasya altına varır. Sonra Lütfi Bey çayırını geçip, kuzeye, Ferhad'ın kestiği kayaları seyredip, (Amasya) ya ulaştık. Ve Hacı Paşa oğlu sarayına misafir olduk. Bütün ağalara yaftalar ile şehir içinde şer'i izinle konaklar verildi. Üç gün kalınacağı emrolundu. Allah'a hamdolsun, bu şehir sahil olduğundan kışın şiddetinden kurtulup, biraz rahatladık. Bu büyük şehrin bütün ayrıntılarını 1056 tarihinde geniş olarak yazmıştır.

Amasya'dan kalkıp, yine kuzeye giderek (Kerkiraz) kasabasına geldik. Bu da evvelce bütünüyle yazılmıştı. Yine kuzeye sol tarafa Gümüş şehri kalesini geçip, (Ovacık) köyüne, oradan yine kuzeye gidip, (Hacı köy) kalesine geldik. Oradan Allah'a sığınıp, Direkli belini geçtik. O kayalık ve tehlikeli beli geçerken belimizde derman kalmadı. Sonunda, (Osmancık kalesi)'ne geldik. Bu da evvelce genişce yazılmıştır.

Kızılırmak üzerindeki Osmancık köprüsünü geçip ve sarmaşıklık denilen kayaların kenarından geçerek, batıya devamla (Hacı Hamza) kö-

yüne, buradan da batıya giderek (Tosya kalesi)'ne, oradan (Koçhisar) menziline, oradan batıya giderek(Karacalar) köyüne, oradan (Çerkeş kasabası)'na vardık. Bunlardan ikinci cildimizin Vardarlı Ali Paşa kısmında genişçe bahsedilmiştir.

Buradan yine ileri giderek (Çafa) kalesine... Çafa, Türkçede (koca) demektir. Bunu Çafa adlı merd bir ihtiyar yaptırmıştır. Bolu sancağı toprağında voyvodalıktır. Kastamonu'ya bağlı iken, 822 târihinde Yıldırım'ın oğlu Çelebi Sultan Mehmed fethedip, kalesini kolayca yıkmıştır. Ama; kasaba ve nahiyesi, câmi, han, hamam ve yeteri kadar sultanî çarşısı vardır. Beğenilen işlerinden Çafa yayı meşhurdur ki, halkının çoğu yaycı ve okçudur...

Çafa gölü :

Çevresi altı mil bir gölcükdür. Amma bundaki lezzetli balıklar Sapanca ve İznik gölünde bulunmaz. Bilhassa sazan balığı ve Çafa balığı çok lezzetli balıklardır. Çünkü bu gölde Eğir kökü hasıl olur. O otlardan bütün balıklar yedikleri için etleri çok lezzetli olur. Balık kokusunda değildir. Allah'ın emri ile, misk gibi kokar ve insan ne kadar yerse yesin ne ağırlık verir, ne de hararet yapar. Gayet hafif ve hazmettiricidir. Bu gölde Allah'ın emri, o kadar eğir otu olur ki; bütün halkı gölden eğir kökü çıkarıp, iplere dizerek diğer vilâyetlere gönderirler. «Eğir de geğir» demişler. Amma fevkâlâde hazmettiricidir. Gerçi Azak kalesi dibinde Ten nehrinde ve Kanije gölünde ve İstanbul'da Kâğıthâne nehrinde eğir kökü olur. Amma bu Çafa'nın eğiri Rum, Arab ve Acem'de makbuldür. Onun için Çafa gölü balığı da meşhurdur.

Hasılı bu Çafa dağları, bağları ve kereste tahtaları ve diğer kırk çeşit mahsülleri ile, makbul bir mâmur nahiyedir...

Buradan yine batıya giderek (Bolu) kalesine vardık. Bu da önceden ayrıntılı olarak yazılmıştır. Buradan batıya giderek Silâhdar Ağaya varıp, oradan yine batıya, (Mudurnu kalesi)'ne geldik. Buradan yine batıya devam ederek, (Göynük kalesi)'ne, yine batıda (Kuruçeşme) köyüne, oradan da yine batıya ağaç denizi içinde yol alarak (Sapanca köyü)ne geldik. Sonra yine batıya giderek (İzmit) kasabasına ve oradan deniz kıyısını tâkiben (Hereke) kalesine, oradan batı yönünde devamla altı saat giderek, mâmur (Gebze) kasabasına, oradan (Kartal) menziline geldik.

Yine batıya devamla, altı saatte büyük (Üsküdar) şehri menziline geldik. Buradan gemilere binip, Allah'a hamdolsun selâmetle 1066 senesi ramazan ayının başında Ahırkapı'dan İstanbul'a girdik vesselâm...

Buradan, paşa sarayına varıp Kaya Sultan ile buluştuk. Boynueğri Mehmed Paşa sadrazâm idi. Haleb şehrinden mühür ile İstanbul'a yeni

gelmişti. Melek Ahmed Paşa ile görüşüp öpüştükten sonra sadrazâm Melek Ahmed Paşaya buyurdular ki:

«Benim karındaşım, buyurun, sizi saâdetlû padişâh ister. Beraber gidelim. Van sınırını, iman duvarının durumunu ve o habis Bitlis hanı ile nasıl cenk ettiğinizi sorarlar. Hiç çekinmeden inceden inceye saâdetlû padişâhıma nakil buyurun.»

Bunun üzerine her ikisi de atlarına binip (Çemen sofa) denilen yerde, saâdetlû padişâhın huzuruna vardılar. Melek Ahmed Paşa her zamar ki gibi «Esselâmü aleyküm padişâhım» diyerek yer öpmeyip, padişâhı elini öperek, çeşitli hayır duâlar edip, tam iki saat Melek Ahmed Paşa ile sadetlû padişâh sohbette bulundu. Konuşmalarının ağırlık noktasını Acem diyarı ve sınır şehri Van teşkil etti. Sohbetten sonra, saadetlû padişâh, paşa efendimize «hoş geldin» olarak, bir samur hil'at ve bir kese altın ihsan edip:

«Elem çekme lalam! Yakında sana bir eyâlet ihsan ederim. Bana hayır duâya devam et!»

Dedi. Paşa efendimiz sadrâzamla dışarı çıkıp, sadrâzam ve bizim paşa kendi saraylarına gittiler. Allah'a şükür sıhhat ve selâmet, o mübârek Ramazanı İstanbul'da kendi evimizde geçirip 1066 senesi bayramının dördüncü günü, sadrâzam Boynueğri - Mehmed tarafından emir geldi. Özü eyâletine Haydar Ağa - zâde Mehmed Paşa tâyin edildiği halde henüz gitmemiş. Silivri kalesinde oturmakta idi. Adı geçen eyâlet efendimiz Melek Ahmed Paşaya karşılıksız ihsan olundu ve yol hazırlıklarına başlanıldı. Allah mübârek eyleye...

O gün efendimiz Melek Ahmed Paşayı, saadetlû padişah Has Bahçede (Çemen sofa) denilen yere dâvet etti. Efendimiz padişâhın huzuruna varınca, cem görünüşlü padişah selâm alıp:

«Lala! Sana Özü eyâletini karşılıksız ihsan ettim. Bin hoşça ve uyanık bulunup, Karadeniz kıyısındaki yalı şehrini Rus'dan dikkatle koru!»

Diye bir kese altın, bir samur kürk ihsan edip, buyurdular ki:

«Melek lalam! Senden evvel Haydar Ağa-zâde Mehmed Paşa lâlam Özü eyâletine mutaasarrıf idi. Amma zabtedemeyip, hâlâ mahsûlü sana aittir. Mehmed Paşadan mahsülünü isteyip, inşaallah sabahleyin kalkıp eyâlete selâmetle varasın.»

Diye, kudretli padişâh, paşaya hair duâda bulundu. Paşa da, yine selâm verip âdâp üzere geri geri çıktı. Dışarı çıkıp, doğru Sadrâzam Boynueğri Mehmed Paşaya gitti. Buluştuklarında o da paşa efendimize yol harçlığı on kese verip:

«Sabahleyin mansıbınıza teşrif buyurun!»

Dedi. Paşa onlar ile de öpüşüp, görüşüp, vedâlaşıp ağlaşarak, birbirlerinden ayrıldılar. Paşa sarayına gelip, o an yediyüz silâhlı yiğit ile

Konakcı Himmet Ağa tuğu Edirnekapısı dışında (Otakçılar) denilen yerdeki Melek Ahmed Paşanın Topçular sarayına götürdü. Velhasıl; İstanbul'da on gün kalındı.

1066 SENESİ ŞEVVAL AYININ DÖRDÜNCÜ GÜNÜ ÖZÜ EYÂLETİNE GİDİŞİMİZ

Evvelâ, İstanbul'dan büyük alay ile dokuz kat mehterhâne döverek ve padişâh caddesinden geçerek; önce Fatih Sultan Mehmed Han'ı ziyâret eyledik. Sonra yine Osmanlıya yaraşır büyük alay, şan ve şöhret ile, mükellef ve silâhlı olarak Edirne kapısından dışarı çıkarak (Topçular) menzilinde dinlendik. Orada Paşa efendimiz Haydar Ağa - zâdeye bir mektup yazıp bana vererek:

«Var Evliyâm, bizim bacanağımız Mehmed Paşa karındaşımıza Silivri'de eyle. Bizim onların zimmetinde yetmişyedi kese bender malından kalmış malımız vardır. Lütfedip yol harçlığı için versinler.»

Diye beni Mehmed Paşaya gönderdi. Ben dahi derhal Mehmed Paşanın huzuruna vardım:

— Hay Evliyâm, hoş geldin, daha sağ mısın?

Deyince, Allah'ın hikmeti ben de şaka olsun diye:

— Aşkolsun yola... Önce beyler paşa olur, sonra dervişler!

Dedim. Neticede Van, Diyarbekir ahvâlinî sorup dururken eline paşa efendimizin mektubunu tutuşturdum. Okuyunca ateş parçası kesilip:

«Hem Van'dan mal ile gelip, hem elimden eyâletimi alıp, üzerine de benden yetmişyedi kese ister. Bir akça vermem. Biz onunla akrabayız. Canım Evliyâ... Vallahi vermem!»

Diyerek yemin etti.

Acâip ve garip bir hikmet:

Yine Mehmed Paşanın yanında bazı gezip gördüğümüz Acem diyârını, Hemedan, Dergezin ve Erdebili' konuşurken iç ağalarından biri «Sultanım dört ulak geldi» dedi. Hemen ulaklar da içeri girerek:

— Esselâm aleyküm devletlû vezir! Biz saadetlû padişâhın hizmetiyle Edirne'ye gideriz. Tez, bize dört beşyüz beygir ve menzilci!

Deyince Haydar Ağa - zâde:

— Ya kahbe oğulları! Ben menzilci miyim? Var Silivri şehrinde menzilciden beygirler alıp, cehenneme dek gidin!..

Diye, bağırmağa başladı. Meğer gelen ulaklar Bostancı - başı Anzavurları imiş. Onlardan biri.

— Sultanım menzilci kaçmış! Amma bize sizin atlardan birkaç at verin ve karnımız açtır, yemek de verin!

Deyip, bellerinden tirkeş ve kılıçlarını çıkarıp İskender duvarı gibi, korkusuzca oturdular. Velhasıl bunlara hazırda ne varsa yemeleri için getirildi. Bunlar yemek yerken paşanın Receb Ağası:

— Sultanım, denizden kanca başlı bir kayık göründü ve işte geldi!

Derken paşa pencereden bakıp:

— Acaba bunlar kimlerdir?

Diye, bütün paşanın adamları konuşmağa başladılar. Hemen gelen dört ulak yemeği bırakıp, hızla silâhlarını bellerine bağlıyarak yine beygir istemeğe başladılar. Paşa büsbütün kızarak:

— Bre çabuk haber verin... Şu gelen kimdir görelim?

Derken «Sultanım, kayık ile gelen bostancı - başı imiş. Edirne'ye gider» deyince Paşa:

— Bize gelsin, tiz yemek hazırlayın! dedi. Ben:

— Sultanım, ben gidiyorum. Paşa efendimize bir kâğıt yazın... Dediğimde Paşa:

— Katlan Evliyâm, şunları savabilirmiyiz görelim? Ondan sonra gidersin...

Dedi. Hemen kapıdan Bostancı - başı İdris Ağa içeri girince, o gelen dört ulak dalkılıç olup «el kaldırmayınız paşam... Padişâhımızın esirisin.» dediler; ve o anda paşayı hâline, yoluna koydular. Hemen ben dışarı çıktım. Aklım başımdan gideyazdı. Göz açıp kapayıncaya kadar hızla paşaya gelip, ibret alınacak hikâyeyi anlattığımda, o da hayrette kaldı. «Yetmişyedi kese!» diyerek üzüldü. Üç gün Topçularda kalındı. Ertesi gün Haydar Ağa - zâde malından bütün atları, develeri ve yetmişyedi kese malı saadetlû padişâh Bostancı - başı İdris Ağa ile Melek Ahmed Paşa efendimize teslim ettirince, Paşa beş kesesini Bostancı - başıya ihsan etti. Kalanını karakollukculara, iç ağalarına ve öteki adamlarına dağıttı...

1066 senesi şevvalinin onyedinci pazar günü Topçulardan kalkıp, Kaya Sultanla beraber koçu arabalarıyla (Çatalca) kasabasına geldik. Burada, paşa, Kaya Sultan ile Hünkâr bahçesinde üç gün zevk edip, Kaya Sultan bütün ağalara ne karakollukçulara yirmi kese yol harçlığı ihsan etti. Kaya Sultan ile paşa dahi vedâlaşıp, Sultan İstanbul'a, bizler de (Kovukdere) denilen dar dereden geçerek (Fener) kasabasına geldik. Buradan kuzeye gidip, (Harmen-i şahi), (Uzun Hacılar) köylerine uğradık. Bu son köy. Kırkkilise sancağında Ergene nehri kıyısında câmi ve hanlı, bağ ve bahçeli Müslüman köyüdür.

Buradan yine kuzeye giderek (Yine Hisar) kalesine geldik. Kostantin tekfurun yapısıdır. Kalesi yalçın bir kaya üzerinde kurulmuş olup, beşgen şeklinde küçük bir kaledir. İçi mâmur değildir. 679 tarihinde Hüdâvendigâr Gazî bunu Rumlardan almış ve o zamandan beri kalesi harâb halde

kalmıştır. Kayalardan bir kaynak suyu çıkar ki; sanki Kevser şarabıdır!.. Bu suyun Tuna'dan geldiği muhakkaktır. Çelebi Sultan Mehmed zamanında, Tuna'ya saman ve kömür dökülünce, bu pınardan samanlı ve kömürlü su çıkmış. Câmii, bir küçük hamamı, mescidleri, mükellef birkaç hanı, birkaç dükkânı, bağları, bahçeleri vardır. Kırkkilise sancağına bağlı nâibliktir. Buradan kuzeye doğru giderek (Kırkkilise) kasabasına geldik.

Kırkkilise kasabası :

İlk kurucusu, (Yanko oğlu İlyâna) adlı kraldır. Edirne'den kurulup, yediyüzaltmışdokuz tarihinde Hüdâvendigâr Gazî eline geçmiştir. Edirne eyâletine bağlı sancaktır. Buraya bağlı mükellef köyleri var. Sancak beyine adâlet üzere onbin kuruş gelir getirip, beşyüz adam ile hükümet eder. Beyinin hassı ikiyüz bin akçadır. Livaya bağlı bir zeâmet, onsekiz tımar vardır. Savaş sırasında cebelileriyle sekizyüz, beyinin askeriyle binüçyüz askeri olur. Üçyüz pâyesiyle yüzelli akçelik şerif kazadır. Kadısına, adâlet üzere üçyüz kese gelir getirir. Kalesi yoktur. Yeniçeri serdarı, sipahi kethüdâyeri, muhtesibi, bacdârı var. Şehrin dört tarafında kara taşlı kırmızı topraklı bağ ve bahçeler var ki, içinde insan kaybolur. Şehri bahçelerin kenarında geniş bir düzlükte kat kat kiremit örtülü, mâmur yüksek sarayları ile süslü ve şirin bir kasabadır.

Câmileri arasında (Eski câmi) meşhurdur. Hamamlarından köprü başındaki hamamla bedestana bitişik hamam güzeldir. Dükkânları şehre göre azdır. Amma, bedestanı mâmurdur. Yer yer sebil ve hayat suyu çeşmeleri var. Özetle şehir içinde köprü başında iki musluktan akan bir hayat suyu vardır. Bir çeşme üzerinde aydın kişilerin devam ettiği bir kâhve var. Evleri kiremitlidir. Şehir bir bayır dibinde kurulmuş olup; kıble tarafı saf bağ ve bahçeler ve köyler ile süslüdür. Kıble tarafındaki mezarlığın acâib bir tarzda sivri sivri uzun taşlardan alâmetleri var. Halkı, hep ehli sünnet ve ehli zevk adamlardır. Yirmibin kadar bağı var. Sulu üzümlü olur. Müsellesi, pekmezi ve köftesi gayet meşhurdur.

Buradan kalkarak (Ereğli) köyüne geldik. Bağlı, bahçeli, üçyüz evli, bir câmili ağaçlık içinde bir köydür. Buradan kuzeye giderek (Fakiler) köyüne geldik. (Kırkkilise) toprağında, bir orman içinde Bulgar ve İslâm köyüdür. Buradan kuzeye dağlar ve ormanlar içinde giderek Istranca dağlarıyla Boğaz iskelesini üç saat sol tarafında Karadeniz kenarında bırakarak (Karapınar) köyüne geldik. Aydos kazasında, bir orman içinde Bulgar ve İslâm köyüdür. Yol üzerinde olmakla, Sadrâzam Siyâvuş Paşa bu köy içinde büyük bir han yaptırmıştır. Bu Karapınar köyünde paşa efendimiz beni üç kazaya gönderip, kendileri Ilıca sahrasına hareket ettiler.

Ben Karapınar'dan üç saatte doğuya doğru orman içinde giderek, harâb (Sözebolu) kalesine geldik. Karadeniz sahilinde oldukça mâmur is-

keledir. Deniz kıyısında büyük dükkânlar var. Kalesi dörtgen şeklinde ve Rum yapısıdır. 814 senesinde Musa Çelebi tarafından fethedilmiştir. Emini, serdârı, kethüdâyeri var. Altıyüz kadar kiremitli evleri, câmi, han ve hamamı, çarşı ve pazarı var. Kiliseleri var. Bağ ve bahçesi sayısızdır. Bu kasaba karşısında deniz içinde üç adet adacıkları var. Üzerinde birer mâmur kilise vardır. Bunlardan (Aya Anastasya) denilen ada üzerinde mâmur bir manastır var. Yılda bir kere birçok hristiyan toplanıp bayram ederler. Bu adanın karşısına (Çingene iskelesi) derler. Âlâ dayaklı, mâmur iskeledir. Buradan yine kuzeye giderek dört saatte (Boğaz) iskelelerine geldik. Bu iskele daha önce anlatılmıştır.

Buradan yine kuzeye giderek (Ahyolu) kalesine geldik. Kuş sevici vezir yaptırmıştır. Adı Rahpoli'den bozmadır. 814 tarihinde Musa Çelebi tarafından Rum ve Cenevizlilerden alınmıştır. Kalesi deniz kıyısında, beşgen şeklinde bir yapıdır. Yüzelli akçalık şerif kazadır. Gümrük emini, dizdârı, kethüdâ - yeri, yeniçeri serdarı var. Evleri kiremit örtülü ve bakımlıdır. İki hamamı ve ikiyüz dükkânı var. Bağ ve tuzlaları çoktur. Limanı çok güzeldir. Buradan deniz kıyısı ile Ahyolu körfezi kenarından gidip (Misivri) kalesine geldik.

Misivri Kalesi :

Batlamyos'un kızı Kleopatra tarafından yaptırıldığı söylenir. Bu da Rum ve Cenevizlilerin elinde iken, Musa Çelebi tarafından fethedilmiştir. Deniz kıyısında, dereli, kayalı bir yerde kurulmuş küçük bir kaledir. Hâkimi tuz eminidir. Elli kişilik adamları ile idare eder. Kendisine de on kese gelir getirir. Reâyâsının çoğu Rumdur. Bağı, bahçesi gayet çoktur. Üzümü, şarabı, tuzu bol ve meşhurdur. Limanında çeşit çeşit balıklar var. Fakat limana her sene Kazaklar gelip demir atınca emin ağa ve öteki idareciler Aydos şehrine kaçarlar. Dükkânlarının çoğunda peksimetçi fırınları ,balıkçı ve tuzcu dükkânları ve mahzenleri var. Bu Misivri karşısında Emene burnunda büyük liman var. Ayrıca, bin evli Emene köyü vardır ki, halkının tamamı Rumdur. Kuzey yönüne deniz kıyısını tâkiben giderken Kamçı nehrine uğradık. Ondan ötede deniz kıyısında Varna şehri vardır. Ama biz, karadan kuzeye giderek, (Aydos ılıcası)'na geldik.

Aydos ılıcası :

Aydos toprağında, denizden yarım saat uzaklıkta çimenlik bir ovada Mihal oğlu tarafından yaptırılmış, yüksek kubbeli bir ılıcadır ki, Rum, Arab, Acem, İsveç, Nemçe, Çeh, Leh ve Alman diyarlarında böyle faydalı ılıca görmedim. Hattâ; giren kimsenin sabuna falan ihtiyacı kalmaz. Vücudu, beyaz inci gibi olur. Vücudu yumuşatır. O derece faydalıdır ki, cüzzam, miskin, frenk uyuzu hastalıklarına yakalananlar, kırk gün bu ılıcaya

girdikleri takdirde, Allah'ın emri ile şifa bulup, anadan doğma gibi olurlar. Suyundan kırk sabah aç karına içenin leke, zatülcenb ve hafakan hastalıklarının tamamı kaybolur. Bazı kullanılmış altınlar bu su ile yıkansa, sansu altınına döner. Bir kimsenin yüzüğü gümüş ise, su içinde altın gibi olup, bu renk bir haftada değişmez. Hatta; Süleyman Han fazla sefere gitmekten nikris hastalığına yakalanınca, Palak - Mustafa Paşa kaptan paşa iken, Süleyman Han'ın hekimi Kaysunî - zâde ile baştarde-i hümâyûna binip, İstanbul'dan uygun hava ile bu ılıcaya gelip otağında kalarak bu ılıcaya yedi kere girince Allah'ın emri ile iki ayağındaki nikris topuklarına inip yığılır. Amma; Süleyman Han ağrısından takatsız düşer. Sonunda Süleyman Han bir kere de ayaklarını ılıcanın çamuru içine sokunca, nikris ağrıları geçer. Amma ayakları tulum gibi şişer. Mutahassıs doktor Kaysûnî - zâde görür ki, nikris deşilmek ister. Amma Süleyman Han'a açılamaz. Hemen nezaketle:

— Allah'a hamdolsun, hünkârım nikrisiniz yumuşadı. Bâri bir kere dilimle yoklayayım, ne derece yumuşamış?

Deyip, Süleyman Han'ın sağ topuğunu öper şekilli yaparken, Süleyman Han :

«Hay kâfir Kaysûnî oğlu neyledin?»

Deyince, Süleyman Han'ın sağ ayağından tam iki okka cerehat akar. Meğer hekimin ağzında neşter varmış. O neşterle hünkârın ayağını delmiş. Süleyman Han iyileşince, sol ayağını dahi neşterle deşip iyileştirmiş. Süleyman Han bu Aydos ılıcasında şifa bularak, Kaysûnî - zâdeye bir samur kürk ve iki kese altın vermiştir. Bütün vilâyetlere emirler gönderilip, her sene temmuz ayında bu ılıcada panayır kurulması ferman olundu. Hâlâ, aynı ayda burada yüzbinlerce insan toplanır ve büyük pazar olur. Bu pazarda beş Mısır hazinesi mal sarfolunur ve gelenler kırk gün, kırk gece burada zevk ve safâ ederek, gençleşip, dinçleşerek memleketlerine dönerler.

Buradan yine kuzeye gidip, Çenge yaylası eteğinde (Kopran) köyüne geldik. Aydos kazası toprağında ikiyüz evli zeâmet Bulgar köyüdür. Paşa efendimizi bu köyde bulduğumda, Ahyolu ve Misivri kale ve limanlarının durumunu ayrıntılı olarak anlattım. Buradan kalkarak Çenge dağını aşıp, (Seculi) adlı Bulgar köyüne geldik. Şarabı çok olduğu için Seculi derler. Hırsız ve harâmi yatağıdır. Yine kuzeye yokuş aşağı gidip (Köprü) kalesine geldik.

Köprü kalesi :

814 tarihinde Musa Çelebi zamanında Gazi Mehmed Bey eliyle fethedilmiştir. Kalesi biraz harâb olup, Kamçı nehri üzerinde bir tepedir. Halkı Bulgardır.

Kamçı suyu: Kazan balkanından ve Şıpka dağlarından, Kazanlık arkasındaki köy ve dağlardan toplanıp, bu Köprü köyünde ağaç altından geçip, aslâ geçit vermez büyük nehir olur. Varna kalesiyle Galata köyü arasında büyük nehir gibi Karadeniz'e dökülür. Bir kere bu nehrin ağzından Rus şaykaları girip, tâ; Perevâdi köylerini yağma etmiş ise de geriye dönerken önü kesdirilerek, hepsi kılıçtan geçirilmiştir. Ondan beri Kazak buraya girmeğe cesaret edememiştir. Buradan yine doğuya doğru giderek (Döne değirmenleri) ne geldik. Dereli, tepeli yerlerde sayısız değirmenlerdir ki, birbirlerine suları akıp, taşları döndürür. Dobruca ve Deliorman halkı hep bu değirmenlere muhtaçdırlar. Herbir değirmen bir zeâmetten iyidir. Bütün vilâyet âyânının ve Nazif Paşa - zâdelerin hep döne değirmenleri var. Suları, yaz, kış akar. Çelebi Sultan Mehmed, Ruscuk karşısındaki Yergök kalesini yaptırırken Tuna nehrine saman ve kömür dökdürdüğünde, bu döne değirmenlerinden, Çekmece sularından, Yenehisar pınarından çıktığı sâbittir.

İşte onun için bu değirmenlerin suyu devamlıdır. Hiç kesilmez. Bu Döne kazasında Melek Ahmed Paşa ile otururken ,sabahleyin paşa huzurunda fecir namazı kıldıktan sonra paşa efendimiz buyurdular ki:

«Evliyâ Çelebi hayırda; bu gece bir rüyâ gördüm!»

Ben:

«Hazır olup, Hz. Yusuf Sıddıkını tâbir ettiği doğru rüyâ ola... Ve bu niyete el Fâtiha!»

Dedim. Paşa anlatmağa başladı:

MELEK AHMED PAŞA'NIN SÂLİH RÜYÂSI

«Bismillah, Evliyâ! Sâlih rüyâ odur ki, çömelip abdest alırken, edepde ardıma biri parmak vurunca, hemen sıçrayıp gördüm ki, birkaç posteki kürkü giymiş Kazaklar! Hemen hiddetlenip elimdeki misvak ile birkaçının başlarını yardım. Kanlarından, sen, bizim Rıdvan Halife ve birkaç ağamız yalayıp içtiniz. Çerkes Ali, Arpa Emini Kürd Mustafa Ağa, Kürd Haydar ve Elvend ağalar dahi sizin Rus kanı içtiğinizi görüp, onlar da kanlarından yalayıp, hepiniz kanları geri tükürdünüz.»

Dedi. Ben:

«Bu garib rüyâdır. Hayır ola sultanım!»

Deyip, Fâtiha okudum...

Allah'ın hikmeti öğle yemeğini yerken, bir çatal atlı adam feryâd ederek, paşanın çadırına girip yaya olarak yer öptükten sonra:

«Aman sultanım, yirmi parça büyük Rus Şaykaları Varna ile Balçık arasındaki köylerimizi ateşe verdiler. Allah bilir. Varna üzerine geleceklerdir. Yetiş Sultanım!»

Deyince, hemen Paşa yemeği bırakıb «bre at» deyince, özengisiz çıplak ata bindi. O an yetmiş seksen aded sekban ve sarıca bayrakları ve muhafazaya memur olan Silistire, Kırkkilise, Tekebolu, Vidün, Çermen, Vize sancakları timar ve zeâmet sahipleri ve paşanın yedibin kadar ağaları, rüzgâr sür'atlı atlarına bindiler. Derhal Varna şehri ile Galata köyü arasına varıldı. Bağlar içinde bütün asker atlarından inip pusulara yerleşince, hem korkusuz ve pis kazaklar, yirmi parça gemileri ile kıyıya yanaştılar. Altı parça gemileri denize açıldı. Amma yine kıyıdan uzaklaşmıyorlardı. Beri taraftan gemiler içerisinden çıkan kötü huylu, korkusuz ve vahşî kazaklar şehri alan - talan etmeğe başladı. Zaten Varna şehri içinde Rumlardan başka kimse kalmamış, herkes, kıymetli mallarını alarak dağlara çekilmişlerdi. Amma yine Varna Rumları içinde bir feryad, bir inilti koptu ki, işitenlerin ciğeri kara kan olurdu!..

Hemen tedbirli paşa, şehri yağma eden kazaklara bakmadan, ansızın, askerle bağlar içinden uğursuz Rus'un denizdeki kayıkları üzerine hücum edip, kayıklara birer yaylım kurşun sıkınca, şayka içerisindekiler bu durumu görerek demir alıp mecburen açığa çekildiler. Şehri yağma etmeğe çıkanlar ise, ortada kalıp can ve baş derdine düşerek, aldıkları malları da bıraktılar. Öyle serseri gezerken, Varna kalesinden ve limanda yatan şaykalardan kazağa öyle toplar atıldı ki, top darbeleri ile niceleri helâk olup, bir kısımları da dağlara kaçtılar. Kaçarlarken vilâyet halkı yetişip, yer yer hücum ederek, Kâfiri kaçmağa mecbur ettiler. Deniz kıyısındaki şaykalarına dönünce gördüler ki, denize açılmışlar. Kimi silâhını bırakıp denize atılıp yüzer, kimi karaya can atıp canından bezerdi. Sonunda, bizim gaziler atlariyle denize vurup, yüzerek kâfirlerin saçlarından yapışıp dışarıya çıkararak esir edip bağlarlardı.

Kara tarafında olanlar ise, iskele başındaki buğday mahzenlerine girip kapıyı kapatarak, kaşla göz arasında mahzenlerde mazgal delikleri açarak savaşmağa başladılar. Bizden hayli adam toprağa düşüp, şehid oldu. Sonunda şehir halkı çörçöp toplayıp, mahzenlerin damlarına ve kapı önlerine yığıp, ateşe verince hepsi (el aman) diyerek dışarı çıkıp teslim oldular. Denizdeki Kazak şaykaları bu hâli görüp, hemen kumandanları haçlı bayrağını alıp derhal «Avanta» vurarak göz karartıp ve bizim tarafımızı özleyip, bir yaylım kurşun sıkıp, karaya çıktılar ki, karada kalan arkadaşlarını kurtarsınlar.

Hemen, bizim bağlar içinde pusuda yatan sekban ve sarıca bayrakları ortaya çıkıp, bir ağızdan Allah deyip küffâr üzerine hücum ettiler. Henüz kıyıya yanaşmamış gemileri yine açıldılar. İçleri başka diyârlardan aldıkları yağma malları ve Müslüman esirleri ile dolu idi. Amma kıyıya yanaşıpta fetholunan şaykalara garip gazi yiğitler dolup, kürek çekerek açılan şaykalara aman ve zaman vermeden, oniki tanesini dahi fethettiler. Çok

miktardaki ganimetle Müslüman esirleri paşaya getirip teslim eylediler. Fetholunan firkatelerin hepsi Varna limanına gönderildi. Paşa dağlara kaçan halka fermanlar yazıp, (Kaçan kazaklar onların olsun) buyurdular. Bu şekilde Varna şehrini, uğursuz Rus elinden kurtarıp, yediyüz Kazak'ın beşyüzü esir, yüzü kelle, paça, yüzü de ağalara ihsan olundu.

Bizden ancak yirmi adam kadar şehid olup, ben, adı geçen Rıdvan, Halife ve Çerkes Ali Ağa yaralandık. Meğer bizim önce kan yalayışımız, yaralanacağımıza işaret imiş. O saat paşa efendimiz bütün esirler ve ganimetleri, kâfir tabıl, dankiyo ve terampetleri ile alıp, Varna şehrine büyük bir alayla girince; kaleden ve limanda demirlemiş olan, bizim şayka gemilerden ve İslâm askerinden o kadar toplar atıldı ki, Varna şehri siyah barut içinde kaldı. Herkesin evine dönmesi, şenlikler ve ziyâfetler ferman olundu.

Allah'ın hikmeti, bugün zevk, safâ ve neşe içinde iken; denizden on parça Rus şaykaları göründü. Varna kalesini hedef almış geliyorlar... Meğer bunlar Kavarna iskelesi taraflarını yağmalamağa gidip, bu Varna'daki durumu işitince var kuvveti pazuya vererek yardıma gelirlermiş. Hemen iş bilir paşa, evvelce kâfirden alınan yirmi parça Rus şaykalarına sekban ve sarıcadan seksener adet kurnaz ve bahadır gençler koyup, Varna kalesi limanında yatan yirmi parça şayka ve karamürsellere yirmişer adet silâhlı yiğitler bindirdi. Bütün Varna gemicilerini küreğe koydu. Sakin bir havada, Kazak firkateleri kale altına gelirlerken, bunlar dahi kale limanından kâfire kırk parça gemi karşı çıkıp, bunlar onlara, Kazaklar bunlara bir yaylım kurşun atıp, Allah, ile aslâ kâfire aman vermeden on parça gemiyi fethettiler. Çünkü bu mel'unlar Kavarna kalesi altında cenk edip, içlerinde yaralı, bereli kâfirler olup, savaşmağa mecalleri olmadığından, reisleri de öldüğünden kaleler fetholunup büyük şenlikler yapıldı; Ve küffârın bayrakları başaşağı edildi. Bu şaykalar limana gelip demirlediklerinde yine toplar atıldı ve şenlikler oldu.

Sonra paşanın otağı geldi. Bütün İslâm ordusu yanyana sıkışıp, cenk davulları dövülüp, padişah divanı kurulunca, önce Yusuf Kethüdaya bir samur kürk ve kapıcılar kethüdasına, öteki kapıcı - başılardan yirmi ağaya ve bayrak bölükbaşılarına birer hil'at ve bol ihsan verildi. Baş, dil getiren, yiğitler, kırk kuruş ve birer gümüş Çelenk ile kıymetleri artırıldı. Ve sandaldan imdad veren, yirmi parça şayka kaptanlarına, birer hil'at ve kürek çekenlerine, onar kuruş ihsan olunup, Kazakların şaykalarında esir bulunan Müslümanlar kurtarıldılar. Allah'a hamdederek giderken, kendilerine isbat ettikleri malların nicesi verildi; ve pekçoğuna da harçlıklar ihsan olundu. Herkes gemileriyle vatanlarına gittiler.

Bu gazada, cömerd Paşa bütün Müslüman gazilere yetmiş kese, yüzelli hil'at dağıtıp, bu çok sevinçli fethi, İstanbul'a Boynueğri Mehmed Pa-

şaya bildirdi. Peşinden de, karadan altıyüz esir, altıyüz kelle, paça, yirmi kaptanı haçlı bayraklarıyla üçyüz arabaya yükletildi. Ve İstanbul'a gönderildi. İstanbul'a varınca Paşanın kapı kethüdası Zühdü Efendi, sadrazam Boynueğriye arz edip, o da saadetlû padişaha telhis (arz) edince, büyük alay ile bütün köleler, esirler ve Hatman bayraklarını başaşağı ederek, esir ve hatmanlar bağlanıp, boru ve donkiyolarını çalarak padişah önünden geçtiklerinde, saadetlû padişah safâsından kapı kethüdâsı Zühdü Efendiye hil'at giydirildi. Paşanın yerinde bırakılması için, kılıç ve kaftan ile Mir Mehmed Ağa, hatt-ı şerif getirerek Varna altına geldi. Orada padişah divanında hatt-ı hümayun okundu. Paşa, padişah hil'atını giyip, başına sorguç takıp ve şimşiri kemendine bağlayıp, memnun oldu.

«Melek lalam, berhudar ol. Ekmeğim sana helâl ola... Her vakit böyle fetihlerde bulunasın. Fetheylediğin uğursuz Rus'un otuzaltı şaykasını Varna, Karaharman, Tulca, Akkerman, Kili, Uzun Hasan - Paşa, Kılburun kalelerinin tamirine sarfedesin!»

Bunun üzerine, paşa Bismillah ile Varna kalesinin tâmirine başladı. Hergün beşer bin adam hendek temizliğinde çalışıp, hendeğin içi tamamen Karadeniz sularıyla dolup, kaleye köprü ile geçilirdi. Gece gündüz hizmet eden Allah'ın kullarına onar kazan yemek pişirilip, hizmet görenlere dağıtılırdı. Bizzat paşa dahi eteği ile hendekten toprak taşırdı. Diğer ağalar da, kale hizmetinde canla ve başla hizmet görürlerdi. Çalışma sırasında gümbür gümbür mehterhâneler çalınıp, kalenin tamiri tamamlanarak beyaz inci gibi bir kale oldu. Sonra hatt-ı şerif getiren kapıcı - başı Mir Mehmed Ağaya bir samur kürk ve yirmi kese kuruş, yirmi esir, yirmi baş Sâlihli beygiri verilerek İstanbul'a gönderildi.

Varna kalesi :

Bu kale, Batlamyus Augustos tarafından yaptırılmıştır. Sonra, Cenevizlilerin eline geçince genişletilmiş ve sonra, devletten devlete kalmış bir yuvadır. Hüdavendigâr Gazî eli ile fethedilmiştir. Kalesi Karadeniz kıyısında, dört köşe, güzel bir surdur. Çevresi üç bin adımdır. Hemen bir tarafı karadır. Bütün etrafı hendek ve içi denizdir. Batı tarafına bakan şehre, açılır bir demir kapısı önünde şehre köprü ile geçilir. Dört köşesinde dört sağlam kaleleri vardır. Bütün burç ve duvarlarında, bedenlerinde mazgal delikleri ve limana bakan şâhâne toplar ile bezenmiş bir sağlam kaledir. Kale için muhafız evleri, zahire anbarları ve bir câmii var. Çarşı ve hamamı yoktur. Mükemmel cebehâneleri ve topları çoktur. Askerleri, her gece «Allah yekdir yek» diye nöbet beklerler. Ulufeleri, iskele gümrüğünden temin edilir. Amma limanı kıble ve doğu tarafına açık olduğundan, gemiler demirleyip huzurla yatamazlar.

Varna şehrinin varoşu :

Bu şehrin, batı tarafında kırmızı topraklı yüksek dağlar bulunur. Bu dağlarda on binlerce bağ vardır. Doğu tarafı, geniş ve düz bir meydan olup, Karadeniz'e kadar uzanır. Şehir bağlı, bahçeli düz yerde kurulmuş olup, evlerinin tamamı baştanbaşa kârgir duvarlı ve kırmızı kiremitli dörtbin adet alçaklı-yüksekli âyân ve kibar evleridir. Yedi Müslüman mahallesi ve beş mahalle de Rum, Yahudi ve Ermeni vardır.

Câmileri :

İskele başında (Emir Efendi câmii): Minâreli ve bol cemaâtı vardır. (Yeni câmi), (Debbağhâne câmii), (Müstecib Efendi câmii), (Şeb Şah Kadın câmii) bunlar büyük câmilerdir. Bunlardan başka otuz altı adet mescidi vardır. Hamamlarından (Piri Paşa hamamı) gayet aydınlık ve hoş havalıdır. Çeşmelerinden, iskele başında, (Boğdan beyi olan Le opol) un bir âb-ı hayata benzer çeşmesi vardır ki, iskele başı olduğundan çok işlek ve veren bir çeşmedir. Bu iskele, Rum Arab, Acem iskelesidir ki, deniz kıyısında dağlar gibi demir çubukları, tuz kayaları, bal fıçıları, pastırma çuvalları ve kereste çeşitlerinin hesabını Allah bilir. Gayet işlek iskeledir. Yüz binlerce araba gelip gitmektedir. Her sene binbeşyüz parça gemi her ülkeden mal getirip, götürür. İltizam usulü ile yüzyetmiş kese gelir getiren gümrük emânetidir. Havasının güzelliğinden, halk, ehli işret adamlar olup çuka ferâce giyer tüccarlardır. Fukara yedi Tatar kalpağı giyip, kış vaktinde kürk ve Merzifon bezi kapamalar giyerler. Kadınları çoğunlukla beyaz aba ve ferace giyip, yassı baş ile gayet edebli dolaşırlar. Yer yer sebilleri ve darül kurraları var. Halkı fakir sever olduğundan, bütün misafir ve gariblere ikramda bulunurlar.

Mekteplerinden (Şeyh Müstecib mektebi), (Piri Paşa mektebi) meşhurdur. Makbul meyve ve meşrubatından üzümü, şırası ve köftesi meşhurdur. Nehir kenarında çimenlik, mesirelik ve ferah bir namazgâhı vardır ki; bu eyâletin şehirlerinde buna benzer ağaçlık içinde ibadet yeri yoktur. Gümrük emini, kale dizdarı, yeniçeri serdarı, sipah-kethüdâ yeri, cebeci odabaşısı, muhtesib ağası ve şehir su başısı vardır. Kadısı dahi «Paçavra Kadı» adı ile meşhur hikâyeleri olan bir maskaradır ki; kâh Hacı oğlu pazarı kadısı olur, kâh Varna'nın zâlim hâkimi olurdu.

Paçavra kadının menkıbeleri :

Bu Varna şehrinde, devrin faziletlilerinden müteassib bir kadı vardı. Halk arasında (Paçavra Kadı) derlerdi. Fakat o kadar bozguncu, kötüleyici, dedi koducu ve çekiştirici idi ki, dilinden hiç kimse kurtulamazdı. Amma Allah'ın kudreti acâib suratlı, çirkin çehreli ve gulyabaniye ben-

zerdi. Burnu, hiç mübalâğasız, yarım akça tahtası kadar var idi. Hatta görenler Minkâri-zâdenin oğlu zannederlerdi. Hışılayan Tatar beygirleri gibi burnu fışır, fışır öterdi. Amma son derece ibâdete düşkündü. Beş vakit namazdan birisini bile terk etmeyerek, ibâdetle meşgûl olurdu. Fakat burnunun büyüklüğünden Cenab-ı hakka secde için başını yere koyunca alnı yere değmediğinden secdesi doğru olmazdı. Çünkü burnu alnından bir karış önde inip, alnını secde yerine koymağa engel olurdu. Kendisi ise:

Ser be-zemin dem behevâ mî-küned.
Zi an ki; ibâdet-i Hudâ mi-küned...

Beyti gereğince ibâdet ediyorum sanıp, yine halka fena şeyler söylemekten geri kalmazdı. Amma; şehir halkı da «efendinin ibadeti makbul değildir, çünkü burnunun uzunluğundan alnı secde yerine varamaz.» dediklerini, dedikoducu kadı duyup, sonra secdeyi sağ kulağı üzerine yaparken hayli ıstırap çekerdi. Velhasıl şehir halkının kibarları dahi, kadıya taraf, taraf kötü sözler söyleyip, her mecliste çekiştirirlerdi. Hatta bir gün divan efendimiz, Gınai-zâde Ali Çelebinin evinde bir alay kibar ve nükteciler şaka ve lâtife sırasında «Paçavra Kadının kulağı üzerine secde ettiğinde ibâdetleri sahih olur mu? dediklerinde ben, «Vallahi ey vefalı arkadaşlar, bu müşkül bir mesele... Zorluğu kimse çözemez. Ancak başına gelen bilir demişler. Meşhur darbı meseldir. Bu meseleyi yalnız Başmakçı - zâde Efendi yahud üstadınız Rumeli Kazaskeri Minkâri-zâde Efendi bilir. Çünkü onlar, onlar da büyük burunlu olduklarından «secdelerini nasıl yaparlar?» diye onlardan fetva isteyin:

Diye cevap verdim. Sonunda Gınai-zâde, Varnalı İbrahim Ağa, fetvâ için müracaat etti. Bir hafta ulak gidip geldiği vakit, Minkâri-zâde fetvasında buyurmuşlar ki!

«O kimseye Allah tarafından burun büyüklüğü verilmiş, gururundan değil. O kişi burun büyüklüğüne güzel hâl sahibidir. Şeytan gibi hiç secde etmemektense kulağı üzerine secde etmek caizdir. Özür cömerd olan insanlarca makbuldür. Biz dahi tek başımıza teheccüd, işrak ve duha namazlarını kılarken kulağımızın üzerine secde edip, bu çeşit dedi-koduları işitmeyiz.»

Bu fetvâdan, zavallı kadı teselli bulup, dâimâ kulağının üzerine secde ederek şükrederdi. Amma kulağı üzerine secde ederken çok ıstırap çekip şaka için derdi ki:

«İlahi Minkâri-zâde... Ördek-zâde, Vat - vat-zâde olup, Patburun-oğlu gibi olasın.»

Bundan sonra herkesi kötülemekten, dedi-kodudan vazgeçip, tutkun, hoş sohbet, vefalı bir kimse oldu. Bu Varna, Hacıoğlu, Minkalye muhafazasında bulunduğumuz sıralarda her an efendimiz Melek Ahmed Paşa ile iyi geçinip, şakalaşırdı. Çünkü bu Paçavra Kadı, büyük burnu ve çirkin gö-

rünüşü ile Dördüncü Murad Han'ın huzurunda hokkabazlık etmiş bir kimse idi...

Varna'nın ziyâret yerleri :

Eski câmi avlusunda (Şeyh Mehmed Tatar Efendi): Mezar taşı tarihi ile malûm nurlu bir mezar... Doğum yerleri Kırım adasında (Karasu) Şehridir. Merhum halveti tarikatının sırlarına vâkıf idi.

Buradan kalkarak, birkaç yâran ile, Varna'dan kayıklara binip Kanıçı nehrinin karşı tarafında (Galata) Köyüne geldik. Yüksek bir bayır üzerinde bin evli köy olup, halkının tamamı Rumdur. Bağı, bahçesi cihanı tutup şarabı taşmıştır. Bu yerde Kamçı nehri içinde beşyüz gemi birer halat ile kışlaya bağlayıp yatarlar. Çünkü Varna limanında kışın şiddetinden Allah korusun, gemiler batar. Buradan kayıklara binip Varna şehrine geldiğimizde, ertesi günü göç boruları çalındı. Kuzey yönünde, yola devam ederek (Yeni köy)e geldik. Buradan deniz kıyısını tâkıben kuzeye giderek, (Batova Sultan) tekkesi menziline geldik. Sultan Hüdâvendigâr Gazî hayatta iken, Evranos ve Mihail oğullarından Arslan Bey bu tekkeyi yaptırmıştır. Bu tekke önceki ciltlerde genişçe anlatılmıştır.

Buradan (İncili) köyüne geldik. Balçık kazası nahiyesinde mâmur ve Müslüman köyüdür. Buradan yine kuzey yönüne giderek (Kavarna) benderine geldik. Buradan, ben, görevle Deliorman nahiyesine gittim. Önce (Çayırlı köyü), yüz evli bir câmili, çatak kavmi köyüdür. Buradan (Göllü köyü)ne geldik. Burada, bir kan keşfinde kırkbin akçe ve yüz adet koyun olarak misafir olduk. Bu nahiyeler ve köyler Deliorman'a bağlıdırlar. Bir alay namus ehli kimseler olup, kendi iş, güçleriyle meşgûl fâkirlerdir. Köyleri meşe, palamut ve ahlat ağaçları ile örtülü olduğundan adına Deliorman derken, yüzaltmış parça köyden ibârettir.

Buradan kuzeye giderek, bir günde (Silistre) kalesine geldik. Buradan kıble yönüne (Kızılca köyü) ne, (Kuyucak köyü)ne, (Recep Kuyusu köyü) ne, (Keçi Deresi köyü) ne ve (Kulaklar) köyüne vardık. Bu köyler hep Dobruca'dan sayılır. Her köyü beşer, altışaryüz evli, han, câmi ve misafirhâneli mâmur köylerdir... Akarsuları yoktur. Hepsi kuyulara muhtaçtır. Halkı birbirleriyle «misafir bana gelsin» diye kavga ederler. Her hânedana her gece ikişer, üçeryüz atlı konar, göçer durur. Allah bunların malına Halil İbrahim bereketi verdiğinden, bir kilesi altmış kile buğday verir. Amma kışı çok şiddetlidir. Dağ, bağ ve orman yoktur. Has beyaz ekmeği, Çiğ kaymak ile tavuk çullaması ve kavun turşusu gayet meşhurdur. Buradan yine doğuya gidip (Minkalye) kasabasına geldik. Bu da evvelce anlatılmıştı. Paşa Efendimizi burada bulup, sohbeti ile şereflendik...

Ertesi gün 1067 senesi başlarında Kırım Sultanı Mehmed Giray Han'ın Çolak Dadaş Ağa isimli ulağı İstanbul'dan gelip, Kırım'a giderken, pa-

şa efendimize mektuplar getirdi. Okuyunca paşa: «garip şey!» diye hayrette kaldı. Ve dediki:

«Evliyâm! Haberin var mı? Boynueğri Mehmed Paşa sadaretten azledilip, Köprülü Mehmed Paşa vezir olmuş!»

Bunun üzerine Mühürdar Osman Ağa:

«Göre.. a.. ne günlere kaldık ki, Köprülü gibi bir miskin, iki öküze saman vermeğe kâdir olmayan adam sadrazam oldu!»

Deyince Paşa çok sinirlenip:

«Bre sefih oğlan! senin ne haddin vardır ki, beylere ve vezirlere dil uzatırsın?»

Diye, eline hezeran değneği alarak Osman Ağayı döve, döve halsiz bıraktı. Ve:

«Kaldırın şu sefihi!»

Diyerek, Osman Ağayı dışarıya çıkarıp hapsetti. Paşa çok üzüldü. Üzüntüsünü gideremeyerek, Minkalya Serdarı Gedikoğlu Dişlek Mehmed Ağanın evinde serseri gezinerek «Yâ Fettah, yâ Rezzak, yâ kahhar!» der idi. Meğer Köprülü'den gelen mektuplarda şöyle yazarmış:

Gerçi, seninle haremi hümâyûnda birlikte yetiştik. Ve Sultan Dördüncü Murad'ın yetiştirmeleriyiz. Amma buradan sonra biline ki, idaren altında olan Özü eyâleti iskelelerinden köy ve kasabalardan herhangi birini uğursuz Rus yağma ve talan ederse; vallahil azîm, iyiliklerine bakmayıp, seni âleme ibret olsun diye aman ve zaman vermeyerek, parça, parça ederim. Dikkatli olup, eyâletini muhafaza edesin ve her kazadan padişâh ferman üzere zahire alıp, askeri besleyesin!»

O gün Paşa ile başbaşa otururken «Sultanım, aziz başınız için Osman Ağa kulunuzu hapisten çıkarın.» dediğimde paşa:

— Öyle sefihe haddini bildirmek gerek! Amma senin ricanı kabul ettim; şu sefihi bıraksınlar.

Diye Osman Ağayı hapisten çıkardı. Ben:

— Sultanım, meclis emindir: Allah bilir Köprülü ile aranızda biraz düşmanlık var. Çünkü; sadrâzamlığınız sırasında ona Anadolu eyâletini ihsan edip, onyedi gün sonra Bektaş Ağa ve Çelebi Kethûda'nın kışkırtmalarıyla Kütahya'da azlettiniz. Köprülü, hayli zaman serseri gezdi. Köprülü'ye yazdığınız mektuplarda ona itibar ettiğinizi belirtir şeyler yazın...

Dedim. Paşa:

— Evet Evliyâ, öyle gerektir. Çünkü Mühür kimse ise, Süleyman odur. Özellikle bu Koca Köprülü öteki sadrâzamlara benzemez. Feleğin çok nimet ve külfetini görüp, fakirlik acısını çekmiş, birçok seferlerde işlere tam vâkıf olup, dünya ahvâlini öğrenmiştir. Merhum Hüsrev Paşa,

Mühür ile Bağdad üzerine serdar olup giderken bu köprülü Hüsrev Paşa ile Bağdad altında beraber ve onun hazinedarı idi. Bunun teklif ve tedbiri ile Hemedan, Dergezin, Erdebil, Şehriban ve Mihriban şehirlerine varıncaya kadar Acem diyârı alan-talan edilmişti. Allah'a hamdolsun, sadrazam oldu. Gerçi; kindar ve intikamcıdır amma (Sevgide, buğuzda Allah için) prensibi üzere hareket eder. Ve Anadolu vilâyetlerinden sekban ve sarıca haşeratının vücudunu kaldırır. Parayı düzelterek, tedâhulü kaldırıp, kara seferlerini açarsa, bilirim ki; devlet işlerine nizam verecek bir zattır. Çünkü yaralar yer, yer açılmağa başladı. Ey Evliyâ! Görürsün bu köprülü, Osmanlı devletinde evlâd ve torunlarıyla ne işler görecek. Eğer sen veya ben, sağ kalırsak görülür ortaya ne işler çıkacak. Hemen dediğin gibi Köprülü ile iyi geçinip, eyâleti dikkatli bir şekilde koruyalım...

Dedi ve başka sohbetlere başladık, Allah'ın hikmeti; Paşa, Varna cenginde, kale tamiri sırasında başı açık durduğundan Minkalye şehrinde sıhhatleri bozuldu. Günden, güne güçsüz ve kuvvetsiz kalarak, gerdanının sol tarafında bir madde göründü. Beş, on günde gerdanı ile ensesini kaplayıp, somun kadar kırmızı bir şişlik meydana geldi. Köy ve kasabalardan, tâ.. Erdel, Eflâk ve Boğdan'dan Cerrah ve usta hekimler, kan alıcılar gelip, herbiri bir çeşit ilaç yaptılarsa da, aslâ fayda etmedi. Günden güne paşanın hâli kötüleşti. Yüzler ağa hemen karadan ve denizden «kaçak» lâkabın aldılar. Paşanın dahi, sesi kısıldığından bal arısı gibi sızlardı. Bir gün paşa lisanıyla yanında kalan ağalarına huzurunda vasiyet edip, Minkalye şehri dışında Muharrem Sultan mesiresine gömülmesini anlattı.

Özetle; hepimiz paşanın sıhhati hakkında endişeye kapılıp, dert ve üzüntü ile birbirlerimizle başbaşa verip ağlayıp, inlemekte idik. Paşanın gerdanındaki şişlikten birşey çıkmayıp, ancak ağzından burnundan apse akardı. Bense, Paşaya yakınlığım nedeniyle yanından bir an ayrılmazdım.

Benim gördüğüm garib rüyâ ve Melek Ahmed Paşanın ta'biri. Bir gün sabahleyin paşanın elini ovarken son derece üzülüp ağlamak üzere idim. Hemen paşa gözünü benden tarafa çevirerek, lisan-ı hal ile anlatıp:

— Evliyâm, bu gece ne rüyâ gördüm?

Dedi. Ben:

— Bir rüyâ gördüm fakat üzüntümden asla hatırımda kalmadı, sanki hiçbir şey görmemişim dedim. Paşa gayrete gelip:

— Vallahi büyük bir rüyâ gördün. Tez söyle diye zorladı. Amma zayıflıktan sesi sinek gibi vızıldardı; Ben:

— Hey Sultanım! rüyâ gördüm diye ne yemin edersin. Rüyayı senmi gördün, benmi gördüm? Benim gördüğüm rüyâdan hatırımda kalan budur ki, Rüyamda Sizi Mısır Sultanı olmuş gördüm. Gayet neşeli ve sevinç için-

de idiniz. Bütün Mısır askeriyle Erdel seferine giderken, bütün askerinizle, Süleymaniye câmii gibi bir câmide namaz kıldınız. Erdel seferinden fetih haberleri gelip, siz dahi sefere gitmekten vazgeçerek Süleymaniye câmiini tâmir ettirirken, Sultanıma dediler ki; (Efendim, bu Süleymaniye câmii'nin tâmir durumunu yarın Evliyâ Çelebiden sorun; O çok iyi bilir. Onun tâbiriyle âmel edip, câmii mâmur eyle) işte gördüğüm rüyâdan hatırımda bu kadar var. Paşa hemen can havliyle konuşup:

— Elbette Evliyâ, bu rüyânın tesiri sendedir. Ben de rüyâmda gördüm ki: Bana (Evliyâ'dan yarın gördüğü rüyâyı sor) dediler. Onun için sana ısrar ediyorum. Tez rüyanı sırasına göre anlat ve bu niyete el Fatiha!

Deyip üzerime üfleyince, Allah bilir üzerimden ağırlık kalktı ve Aristo gibi akıllı bir insan oldum. Gördüğüm rüyâ baştan sona kadar aklıma geldi. (Allahü ekber) diye dizdize gelip, Bismillah ile söze başlayıp:

— Sultanım hayırola! Bu gece rüyâmda sizinle, bütün duacı ağalarınız Mısır'da imişiz. Orada iç kalede Süleymaniye Câmii adında bir câmi var imiş. Binlerce genç, ihtiyar sultanıma gelip (Sultanım bu Süleymaniye câmii mihrabının sol taraftaki duvarı şişip, dışarıya kadar yıkılıyor. Mütevellisi Şeyh Ahmed Ağa, kayyumu Evliya Çelebi, bu câmiin harâb olduğunu hâkime bildirmekle yıkılıp harâb olmasına sebep olurlar. Allah rızası için sen keşfedip, bir yolunu bularak bu Süleymaniye câmiini tâmir eyle... Ta; ecelinle ölünceye kadar, Mısır şehrinde hâkimsin... Bu iş sizin başınızdadır. Mahşer gününde Allah bu vakfı sizden sorar) diye, olanı size bildirdiler. Rüyâ, buraya gelince paşa «Bre oğlancıklar beni kaldırın» deyince, hizmetçileri kaldırdılar ve etrafına yastık dizdiler. Paşa oturup can kulağıyla, rüyâmda: «Ey Evliyâ, daha söyle» deyince ben: Sultanım bir al ata binip, bütün ağalarınızla ve Süleymâniye câmiinin durumunu size arzeden adamlar ile, Mısır'ın iç kalesindeki Mısır şehrinin bütün ileri gelenlerini topluyarak tamiri için çeşitli konuşmalarda bulundular. Kimi, minaresi, yüksektir, yıkalım der. Kimi kubbesi büyüktür, küçültelim der. Kimi, eğri olan yerlerine direkler ile payanda vuralım, deyip, çeşitli sözler söylediler. Asla ve kat'iyyen kat'i bir cevap veremediler. Gördüm ki; bu kalabalık topluluk içinde merhum babam, elinde Sultan Süleyman Han'ın hediye ettiği arka kaşağısı ile câmi içinde gezer gibi olup, câmiin bazı yerlerini tâmir eder şekilli işaretler yapıp, mimarlık eder. Şeklinde câmiin harâb olan yerlerini gösterir. Ben dahi size: (Sultanım, şu elinde arka kaşağısı olan benim babamdır. Mimari ilminde benzeri olmayan mühendistir. Bir kere ondan sorun) dedim. Siz: (Gidip babanızı çağırın) deyince, ben de varıp, babamın elini öpüp, Sultanımın huzuruna gelince selâm verdi. Selâm alıp (Buyurunuz baba bu câmiin hali ne olur?) dediniz. Babam. Allah'ın emri ile kolaydır. Hemen buna çare odur ki, bu câmi büyük bir binadır; değme yara ile yıkılmaz. Amma zamanla, kışın tesirinden kıble tarafına birer yara açılmış. Öyle olur, buna ilâç odur

ki, bu câmi kıble tarafına eğilip bel vermiş, kıblenin ardında derince bir hendek kazıp, içinde su çıkıncaya kadar orada iki arşın temel kazıp ve câmi içinde olan hizmetçiler, ceâmatlere yemek yedirip, elbiseler verip, Allah'ın emri ile, o câmiin yeri kazılır, su çıkan hendeğe yerleşir. Ömrü oldukça devamlı olur. Buna ilâç budur. Başka çare olmaz. Bu benim canım parçasını, ciğer köşem, oğlum seyyah, riyasız Evliya'yı İstanbul'a gönder, câmi için gerekli malzeme ile usta ve işbilir adamlar getirsin; diye babam bu şifa verici haberleri vererek, el öpüp şifa dileyerek gitti.

İşte efendim, bu gece gördüğüm rüyâ budur, diye anlatıp, sustum. Hemen paşa can ve yürekten bir kere (yâ Allah) deyip, Allah'ın emri ile evvelkinden daha iyi konuşup şu sözleri söyledi:

Melek Ahmed Paşanın tabiri:

«Dinleyiniz canım! Bu rüyâda Mısır şehri dedikleri benim vücudumdur. (Süleyman Han câmiinin kıblesi yıkılıyor. Mütevellisi Şeyh Ahmed Ağa ve Kayyımı Evliyâ Çelebi hâkime bildirmiş) dedikleri, biz Süleyman Han'ın hareminde yetiştik. Vücudum câmii onların hayratıdır. Kıble yüzüm, mihrâbı alnımdır. Hâlâ yüzüm ve alnım şiştir. Mütevellisi Ahmed Ağa vücudum, câmiin mütevellisi olan benim. Bana hizmet eden kayyum, Evliyâ Çelebidir. Vücudum câmiine ait şifâ verici haberleri hâkime söylemez dedikleri, bana söylemediğidir. Bütün Mısır âyânı aralarında konuşup da bir netice vermeyişi, benim garib ağalarım (acaba efendimize ilâç nasıl olur) diye konuşup ve şaşırıp kaldıklarıdır. Kıble duvarı yıkılıp bel vermiş, demeleri, yüzüm şişip, belim eğri olduğudur. Nihayet ben, Evliyâ seni oğlum gibi sevdiğimden, senin pederin bizim pederimiz ile dünya ve âhiret kardeşi ve Özdemir-oğlu Osman Paşa ile sefer yoldaşı olduğundan pederin göründü. Onlara sorulunca. (Allah'ın emri ile kolaydır. Bu câmiin kıble tarafı eğilip zamanla kıble tarafı yara almış) demeleri, hâlâ ben ihtiyarladığım için kıbleye doğru eğilince belimi kaldıramam, (Kıble ensesine bir hendek kazın, hendek içinden su çıksın) dediği, ensemin kulak dibinden neşter ile yarıb, içinden su yerine cerahat çıka ve (ol hendeği iki ayda iki arşın temel kazılması) odur ki, bu yaranın içine iki ay fitil işlemezdir. (Câmi içindeki hizmetçilere yemek yedirin, elbiseler giydirin) dediği bu vücud câmiin içindeki ruh, can, safra, sevad, balgam, ahlat, kuvvet, kudret zayıftır. Onlara perhiz ile yemek yedirip, yeniden can bulmalarının işaretidir. (Allah'ın emri ile o yarılan hendeğe câmi gelir yerleşir ve câmi yerini bulur) demesi o yarılan yerden şifa bulup eskisi gibi olur. (Bu câmi ebedî olur) demesi, normal ecelimize kadar yaşayacağımızın delilidir.»

Paşa, rüyâyı bu şekilde yorumlayınca mecliste bulunanların büyüğü, küçüğü hayrette kaldılar. Bütün ağalar dediler ki:

«Bu Canım, bu rüyâyı Evliyâ Çelebi anlattıkça Paşa yeniden canlanıp, söz anlatır oldu ve konuşmağa başladı.»

Acâip ve garip bir ilâhî sırdır. Paşa biraz iyileşti. Herkes neşelenmeğe başladılar. Hemen o sırada paşa:

— Bu rüyânın tâbiri gelip zuhur etsin! Tiz bana bir cerrah getirin, ensemdeki bu maddeyi yardırayım.

— Sultanım, bu rüyânın tabiri öyle değildir, siz aksini tâ'bir ettiniz. Aziz başınız için bu rüyâyı ben gördüğüm için şimdi enseni yardırırsan Allah göstermesin yaran daha da şiddetlenirse, Evliyânın gördüğü rüyâ ile, paşa yarasını yardırıp helâk oldu diye, beni ateşe yaktırırsın!.. (Senin rüyân üzerine paşa böyle yaptı, yoksa olmazdı, diye tenimi kebab ettirirsin. Ne cennette, ne cehennemde, ne Ârafta, ne kayya kuyusunda, ne de esfelde yerim kalmaz.

Dediğimde, ileriyi düşünen paşa:

— Tiz divan efendisini çağırın, gelsin!.

Dedikte, efendi geldi.

— Tiz, sadrâzama, darüssaade ağasına, Kaya Sultana, Kapi Kethüdası Zühdü efendiye sıhhatte olduğumuza dair mektuplar yazıp, Evliyâma altı menzil beygirleri emri ver;

Deyince, alelacele mektuplar yazıldı. Ben de silahlanıp hazır olunca gördüm ki; bir cerrah cellâd gibi gelip, alet ve örtülerini paşanın yanına koydu. Paşa dahi yazılan mektuplar ile bana harcırah olarak üçyüz altın verdi; el öperken hemen cerrah paşanın ensesine korkusuzca geçip, beş parmak kadar ensesinin solundan bir yarık açtık ki; Allah bilir dehşet içinde kaldım. Kâse dolusu leş gibi kokan sarı cerahat akıp, parça, parça çürük etler çıkınca, hemen paşa «Elhamdülillâh» diye gözünü açtı. «Minkalye şehri fakirlerine on kese dağıtılsın!» buyurdu.

Ben el öperek, izin alıp, ilgar ile Minkalye'den menzil beygiri ile üç adamımı alıp (Sarıgöl, Gelincikli, Hasılcıklı) Köylerine ve (Pravadi) kalesine uğrayıp, menzil beygirleri değiştirdik. Halk arasında «Melek Paşa ölmüş» diye bir haber vardı. Halka paşanın sıhhatte olduğu haberini verdim. Oaradan (Çenke) köyüne, (Aydos) kalesine (Fakiler) köyüne, (Kovanlı) köyüne geldik. Buradan (Kırkkilise) ye gelerek menzil beygirlerini değiştirdik. Burada dahi paşanın sıhhat haberini halka duyurup, oradan (Pınar-hisar), (Uzun Hacılar), (Kösdemir) köylerine ve Çatalca kasabasına uğrayıp, Topçulara üçüncü günü kaya Sultan'a uğrayıp, paşanın mektuplarını ve sıhhat haberini verdiğimde «Hani Paşanın kendi yazıları dediklerinde» «Paşa çok hasta ve eli kolu tutmadığından, kendi kalemi ile yazamayıp, itimat etsinler diye, beni üç günde Sultanına gönderdiler. Sultanıma, Eflak, Boğdan hazinesiyle yetmiş kese gönderdi. İn-

şallah sekiz günde hazineniz dahî gelir» deyince biraz itimat edip, sâkinleşti. Amma musahipler, «Mutlaka paşa öldü» dediler. Meğer halk arasında paşanın öldüğü yayılıp, Kaya Sultanı Kara-Murtaza Paşaya nikâh etmek niyetinde imişler. Bunun üzerine ben yetişmişim. Hemen Sultan'a yemin edip «Bre efendim paşa hayattadır. Sultanımdan usta bir cerrah ister. İşte mektuplara bakıp, inanın» diye feryad ettim. Asla ve zerre kadar inanmadılar. Hemen ben yine atlara binip. Kapı Kethüdasıyla Köprülü Mehmed Paşa huzuruna varıp, el öptüm.

— Evliyâ paşanızdan mı gelirsin? Paşa öleli kaç gün oldu?

Deyince ben :

— Allah ırak eylesin. Paşadan ayrılalı üç gün oldu. İşte Sultanıma ve Darüssaade Ağasına mektupları...

Diye mektubunu eline sunduğumda okuyarak:

— Elhamdülillah, sıhhatte imiş. Hay gidi avretler, hemen, Kaya'yı kocaya dahi vermek için fakir Melek'i öldü diye çeşitli dedi-kodular çıkardılar.

Dedi. Bu mektupları telhis ile benimle birlikte saadetlû paadişaha gönderdi. Yalı köşkünde padişah huzuruna varıp, yer öpdüğümde paşamın sıhhat haberini bildirdim. Padişah paşanın hayatta oluşundan memnun kalıp, bana yüz on altın ihsan etti. Dışarı çıkınca Kızlar ağasının mektuplarını dahi verip dışarı çıkarak, yine Topçular sarayında Kaya Sultan'a gelip, perde arkasından benimle saadetlû padişahın ne konuştuğumuzu işitip paşanın zayıf hâlini sorarken Karadeniz'den uygun hava ile üç günde Ömer Reisin gemisi geldi; ve mektuplar içinde paşanın kendi yazısı ile «Elhamdülillah sıhhatteyiz» tezkeresi çıktı. Yine usta cerrah istemiş. Bir gemi zâhire ve çeşitli eşyalar göndermiş. Bu kere Sultan bana inanıp ikiyüz altın, bir samur kürk ve evimize bitişik bir evi seksenyedibin akçeye alıp, tapu senetlerini bana ihsan eyledi.

O gün, cerrah Haçliyan oğluna bir kese kuruş harcırah ve başka yardımlarda bulunup ben yine Köprülü'ye gittim; ve bütün ileri gelenlerden mektuplar aldım, Köprülü vezir buyurdular ki:

«Evliya, paşana söyle.. Yalıların korunmasına çok dikkat etsin. Yoksa bu hastalıktan kurtuldu amma benim hastalığımdan öyle kolayca şifa bulamaz.»

Diye, gelmiş altın ihsan edip, mektuplar ile Kaya'ya geldim. O'da bana yüz altın harcırah ile paşa için macun, ilâç, yiyecek ve elbiseler verince, beygirlere yükleyip, 1067 senesi safer ayının yirminci günü Silistre'ye gitmek için yola çıktık. Paşayı Silistire'ye getirmişlerdi. Orada ayağına yüzüm, gözüm sürüp bütün mektupları verdim. Haçilyan-oğlu paşayı tedaviye başladı. Allah'a hamdolsun, paşa, günden güne iyileşip, iki ayda fukaraya yirmi kese dağıtıp, bütün ağalarının ve voyvoda muhase-

besini bağışlayıp, bütün ağaları hizmetlere yolladı. Kendileri bazen ava çıkıp, bazen bağ ve bahçelerde zevk ve safa ederlerken, yüzlerce yetim çocuğunu sünnet ettirip, kimini birer ağaya, kimini, bir üstâda ve kimini hocaya verip yüz kat hil'atlar ihsan ettirdi: Ve nice yetim kızlarını bazı müslümanlara verip, giydirip, kuşatıp çırağ ederek, Silistre içinde, çarşı başından, tâ.. İstanbul kapısına kadar üçerbin mimar arşını uzunluğunda ana cadde üzerinde kârgir yapı kaldırımlar yapıp, nice yol ve sel yolları açarak, Silistre şehrini çamur deryasından kurtardı. Bir taraçhâne, bir kahvehâne ve çeşitli evler yapıp, ana cadde kaldırımlarına vakfedip, sipah-kethüda yeri Zangoç Hüseyin Ağayı bu vakfa mütevelli tâyin etti. Velhasıl Melek Paşa efendimiz melek huylu olup, bütün vaktini hayır işleri ile geçirdi. Savaşta ve barışta bir vakit namazını kazaya bırakmayıp, beş vakit namazını vaktinde kılar, ehli sünnet mezhebinden, dindar ve İslâm dininin hizmetçisi idi.

Ömrünün çoğu savm-ı Dâvûdî (Davud orucu) ile geçirip hiç bir zaman ağzından kötü söz çıkmamıştır. Çok kızdığı zamanlarda «Hay nâmerd, hayasız» der idi. Bunun gibi nice iyi halleri olan âdil ve adaletli olmağa çalışan, hakkına razı bir adam idi...

Allah'ın hikmeti! Silistre şehrinde zevk ve safada iken; safer ayının sonunda Leh kralı tarafından bir yardım isteyici elçi paşaya gelip:

«Erdel kralı Rakoçi - oğlu benim Leh memleketimi istilâ etmek isteyip, Eflak ve Boğdan beyleri dahi, kral Rakoçi'ye yirmişer bin asker vererek, üzerime gelmek üzeredir. Aman devletlû vezir!»

Diye hâlinden şikâyetçi oldu. Hediyeleri gelip paşaya ulaştı. Hemen elçi ile paşa bir ağasını İstanbul'a ulakla gönderdi. Köprülü Mehmed Paşa da, saadetlû padişâh ile elçiyi buluşturur. Mektubunun özeti:

«Ben padişahın itaatli kuluyum, aman!»

Durum böyle olunca, derhal kapıcı başılardan Mustafa Ağa isimli bir kapıcı-başı paşaya padişah emri ile geldi. Silistre divanında, padişah emri okundu. Şu yazılıydı:

«Sen ki Melek Ahmed Paşa lalamsın! Mübârek emrim sana ulaşınca bir an durmayıp, Leh memleketine Tatar Hanı Mehmed Giray ile serdar-ı muazzam olup bütün eyâletin sancağı askeri ile birden bine, binden yüzbine varıncaya kadar, elli beratlı askerimle mükellef ve mükemmel kapın askeriyle Leh seferine gidip, Leh kralına yardım edesin ve Rakoçi adlı mel'unun hakkından gelesin; bunun için ferman-ı hümayunum sadır olup, bir samur kürk, kılıç, kaftan, sorguç ve cebhânesinden ikibin tüfek, bin kılıç, bin mızrak ve sair mühimmat ve malzeme ile yüz katar deve, yüz katar katır, on tavla at, yirmi oda kapı kulum yeniçerilerinden, sağ ve sol azabların, dört adet ayağı bayrak sipahileriyle bir padişah ça-

dırı göndermişim. Gerekdir ki, bir an durmayıp Leh kralının yardımına Tatar Hanı ile haberleşip yetişsesin.»

Bu padişah emri ile, Köprülü Mehmed paşanın mektupları okununca Melek Ahmed Paşa: «Emir padişahımındır!» diyerek o an vezirlik tuğu çıkıp «padişah seferidir» diye yer yer dellâllar bağırıp, bütün sancak beylerine, kasaba ve köy ağalarına, paşanın serdarlık tuğrası ile emirler gidip, asker toplamağa memurlar gönderildi. O gün hemen Silistre namazgâh yerine, otağ yüklerini çıkarıp, bir saatte büyük alay ile otağında durup, ertesi gün büyük bir toplantı yapılarak Silistre şehrinden çıkıldı. Evvelâ, namazgâhta saadetlü padişahtan emir ile, tuğrayı ve serdarlık sorgucunu getiren kapıcı-başıya, on kese ve on at, bir samur kürk ihsan edip, âdet olduğu üzere ağa İstanbul'a, Köprülü vezire gönderildi.

1067 ŞABANININ ONİKİNCİ GÜNÜ LEH MEMLEKETİNE VE RAKOÇİ KRAL ÜZERİNE SEFERE GİDİŞİMİZ

Evvelâ Bismillah ile Silistre'den çıkıp kıble yönüne giderek, (Elmalı) köyüne, oradan (Çıfıt pınarı, Karaağaç, Kilisecik, Bozoyord, Söğütçük) köylerine uğrayarak, (Hacı-oğlu pazarı) kasabasına geldik. Bunun sahrasında konakladığımızda, günden güne İslâm askeri çoğalıp, kalabalıklaşmakta idi. Burada tedbirli paşa Tatar Han'a, yalı ağasına, Bucak Tatarı, at ağaları ve atkullarına, Eflak ve Boğdan beylerine «Hazır-baş olasınız» diye kapıcı-başılarını gönderip ve kendisi Hacı-oğlunda üç gün oturdu. Sabahleyin «Allah bilir. Şimdi İstanbul tarafından bir adam acele olarak gelir» deyince, o saat hemen, kapıcı-başı çadıra girip:

«Sultanım, sadrazam ağalarından biri gelmiş.»

Deyince paşa :

«Gelsin! diye emretti.»

Kapıcı-başı, etek öperek emri verdi. Okununca «Bir an durmayıp kalkasın» anlamında idi. O gün cebhâne, padişah çadırı, yirmi oda yeniçeri, dört aşağı bölük sipahisi ile, ruznâme halifelerinden ve nuzul emininden ve sersat ağasından birer kişi adamlarıyla gelip yetişti. O an tuğ kalkıp, arkasından paşa davul ve kudumunu döverek, gelen ağaya üç kese verip yolladı.

1067 Ramazanının birinci günü kuzeye giderek (Harmanlı, Düdükçü, Kurnacık ve bülbüllü) köyleri geçilerek büyük (Ester) kasabasına gelindi. Bu kasaba İstanbul'daki yeniçeri ağasının hası olup, halkının tamamı gayrı müslimdir. Buradan (İnehan çeşmesi), (Yaylacık) köyleri geçilerek büyük (Babadağı) şehrine gelindi. Buradan (Yeniköy) e gelip, burada bayram namazını kıldık. Her geçen gün İslâm askerinin sayısı artmakta ve kral Rakoçi'nin de, Leh memleketine çıktığı haberi gelmekte idi.

Buradan kalkıp (Hacı Key Paşa) çiftliği, ondan (Tolcu) kalesine geldik. Bu kale 1044 senesinde yeniden Sultan Dördüncü Murad'ın emri, Kaymakam Bayram Paşanın fermanı ile, Tersane-i Âmire Kethüdası, Piyâle Kethüda tarafından yaptırılmıştır. Tuna kenarında alçak bir kaya üzerinde dört köşeden biraz uzunca, sağlâm ve güzel bir kaledir ki; çevresi bin altmış adımdır. Güneye bakan küçük bir demir kapısı var. Etrafında hendeği yoktur. Hisar içinde bir câmiî, buğday anbarı, cebhâneliği, Tuna'ya inen bir su yolu ve yetmiş adet nefer evleri var. Amma, üç yüz neferi, kale ağası ve Tuna'ya bakan uzun menzilli topları vardır. Son derece yerinde kurulmuş lüzumlu bir kaledir. Hâkimi, gümrük eminidir ki, on yük akçe ile iltizam olunur muaf kasabadır. Yüzelli akçelik kazadır. Köylerinden ve beş tepe nahiyelerinden kadısına senelik, âdil şekilde, üç kese mal hasıl olur. Silistre eyâletine bağlı olup, alaybeyisi çerileriyle bu kalenin çevresini Ruslardan korur.

Amma, Tolçu varoşu baştanbaşa saz ve hasırdan yapılma yüz adet Ulah ve Bulgar evlerinden meydana gelmiştir. Dağlarında bağları ve Tuna nehrinde balık avlayacak ağları vardır. Gümrük'e yakın küçük ve faydalı bir câmii' mükellef, kiremit örtülü, kârgir yapı sağlam bir ev ve birkaç dükkânları olup, hepsi gümrük emini Mustafa Ağanın hayratıdır. Biz bu kalede iken; sabah, kırk altı adet Rus şaykaları kale altına hücum edip, kalabalık İslâm askerini görerek kaleden bir pâre balyemez toplar atılınca, Karadeniz'e kaçtılar. Burada üç gün kalınıp beşyüz parça transa şayka ve kayıklarla İslâm askeri üç günde Tolçu adasına geçtiler.

Tolçu (Yılan) adasının vasıfları :

Kuzey ve güneyi Tuna nehri ile çevrilidir. Uzunluğu sekiz saat tutar. Genişliği Tolçu şehrinden İsmail şehri karşısına varıncaya kadar, beş saattır. Amma; öyle ormanlık bir yerdir ki, içindeki vahşi hayvanlar ve kuşların hesabını ancak Allah bilir. Anma küçüğen kuşu gayet çoktur. Avcılar avlayarak, kanatlarından ok yelesi yaparlar. Bu ada içinde her sene yetmiş, seksen bin sığır boğazlanıp, pastırma yapılır. Özel olarak yapılmış et asmağa yarayan çengelli evleri vardır. Sivrisineği o kadar çoktur ki, akşam saatlerinde insanı ve atları ölüm derecesine getirir. İsmail, Kili ve Tolçu kalelerindeki fahişeleri yakalayınca çıplak olarak bu adaya bırakırlar. Bir gecede sivrisinek ve tatarak sineğinden ölür.

Hasılı; bu adayı selâmetle geçerek, üç gün içinde, İsmail şehri önündeki büyük Tuna'yı beşyüz parça gemi ile geçerek (İsmail) kalesine geldik.

İsmail Şehri :

Salsal tarafından yaptırılmıştır. 889 tarihinde Sultan Bayezid Han'ın İsmail kapudanı bu şehri fethettiği için, adına (İsmail şehri) derler. Hâlen Mekke ve Medine vakfı güzel bir şehirdir. Serbest, Allah vakfıdır. Örfî

hâkimi, darüssaade ağa tarafından bir adam olup, emrindeki dörtyüz kişi ile idare eder... İltizamlı ve yüksek memuriyet yeridir. Gümrük emini dahi var. Kale olmadığından, ağası yoktur. Beşli ağası, yetmiş kadarda neferi var. Şer'i hâkimi üçyüz payelidir. Kadısına senelik yedi kese, mütevellisine yirmi kese gelir getirir. Sipah kethüda yeri, yeniçeri serdarı, azab ve beşli ağaları, kapudanı, subaşı ve muhtesibi var. Bu şehrin tamamı ikibin hânedir. Üç İslâm mahallesi var. Gerisi Rum, Ermeni ve Yahudilerle doludur. Evlerinin üzeri, çoğunlukla, hasır veya kamış ile örtülüdür. Kârgir duvarlı ve kiremit örtülü evleri, hanları, câmileri, hepsi İslâm mahalleleri içinde ve vakıftır. Şehirde kurşun örtülü bina yoktur. Bir hamamı var; o kadar sıkıcıdır ki, giren pişman olur...

Sekizyüz kadar dükkânı var, fakat bedestanı yoktur. Dükkânlarının çoğu tahta şindire örtülüdür. Şehirde hiç kaldırım yoktur, limanında, beşyüz parça gemi, her zaman bulunur. Balı, yağı, peyniri, Eflâk tuzu, Morina balığı, Mersin balığı karıya, karabalık havyarı, köylerinde buğday ve arpası gayet lâtif olup, beyaz ekmeği, esir pazarında beyaz câriye ve gılmanı çoktur. Halkın tamamı, ticaret ile geçinip, Eflak ve Boğdanlılarla alışveriş ederler. Âyânından Ermeni-oğlu, Murad - oğlu, yeniçeri serdarı Kebeçe - Ali Beşe samur kürk giyip, başkaları boğazı kapalı kuzu ve tilki kürkü ve başlarına Tatar kalpağı giyerler. Çünkü nahiye ve köyleri hep Tatar köyleridir.

Bu İsmail şehrinin doğu tarafı, (Kili) kazasıyla komşudur. Kuzey tarafı (Akgerman) ile hududtur. Yıldız tarafı Tabak köyü, Eskerlid köyü Boğdan vilâyeti hududu olup, Boğdan'ın Kalas kalesi ile komşudur. Bu şehir içinde kırkbin kuruşa sahib Marina ve Mersin balığı tüccarları var ki, Leh diyarına, Moskof diyarlarına, yılda iki bin araba balık salamurası gönderilir. Çünkü Tuna kıyısında hemen ikibin adet, devlete ait, balık kasabı dükkânları vardır. Bu şehrin sivrisineği olmasa acaib iş yeri bir şehirdir...

Bu şehirden İslâm askeri ile beraber kalkıp, kuzeye giderek (Kaplı bağı) köyüne geldik. İsmail şehri hududlarında Tatar köyüdür. Buradan (Kocagöl başı) köyüne geldik. Bu dahi Tatar köyüdür. Bu yerler Bucak Tatarı vilâyetidirler. İsmail mutevellisinin buralar üzerinde yetkisi yoktur. Özü eyâletinde yalı ağası idaresindedir. Buradan yine kuzeye giderek (Tatar pınarı) kalesine geldik. Silistre'nin Özü eyâletinde yüzelli akçelik kazadır. 1046 tarihinde Kenan Paşa Özü eyâletinde mutasarrıf iken, bu kaleyi yeniden yaptırmıştır. Etrafı, bin adım olup, dörtköşe kaleciktir. Güney tarafına açılan bir kapısı ve dört köşesinde, dört yüksek kulesi var. Evvelce bu kalenin yeri, sazlık ve bataklık bir yer olduğundan, Boğdan ve Tatar eşkiyaları bu yerlerde kervan soyarlarmış. Tuhaf yerde inşa edilmiş emin bir sığınaktır. Hâlâ kale içinde bir câmiî, buğday anbarı

yüzelli askerin faydalı ve küçük evleri ve dizdarı var. Amma; Hisar içinde imaretten nişan yoktur. Fakat; dış varoşunda, ikiyüz hasır örtülü fukara evi, bir hanı, bir sıkıcı hamamı, bağ ve bahçesi var. Kenan Paşa merhum tarafından Dergâh-ı Âli kapıcı - başılarından, Abdüllâtif Beyin bir adamı vakıf adına idare eder. Gelen geçen kervan ve esirlerden baç ve pazar hakkı alıp, kale neferlerine vazife vererek yolları korur.

Buradan kalkıp (Acı-göl) köyüne geldik. Mâmur tatar köyüdür. Buradan kalkıp mâmur ve meşhur koruyucu set olan (Ak - Kerman kalesi) ne geldik.

Ak - Kerman :

İlk kurucusu Salsal'dır. Onun zamanında, bu kalenin adı (Burgaz Konman) idi. Bu kalenin doğu tarafı, Karadeniz tarafında Konrulkan tılsımları olduğundan, Cengiz oğullarından bu kale altına, nice kere ordular gelmiş ve bozguna uğramışlardır. Bu kale devletten devlete geçmiş, güzel bir kale iken, 889 tarihinde, Sultan Bayezid Veli Sivaslı Kara Şemseddin Hazretlerinin teşvikiyle, kalabalık bir ordu ile, bu kaleyi kuşatmaya geçip, ağır, ağır, üç tarafından top atışları ile her tarafını yıktı. Amma yetmiş kulaç kesme kaya hendeği derin olduğundan, Müslüman gaziler kale altına yanaşmağa cesaret edemediler. Sonunda; toprak sürerek hendek kenarına gelip, toprağı ansızın hendeğe döktüler. Amma kâfirler uğrun kapılardan hendek içindeki toprakları alıp, kalenin kuzey tarafından akan Turla nehrine döküp, hendek içinde en ufak bir taş ve toprak bırakmadılar. Bu şekilde İslâm askerini zor durumda bıraktılar.

Allah'ın hikmeti, o zaman, Kırım Hanı Mongili - Kiray Han ikiyüzbin rüzgâr sür'atli Tatarla, Turla nehrini geçerek Sultan Bayezid'in atının ayağına gelince; bütün tatarlara yağma yapma izni istemiş ve Sultan Bayezid de vermiştir. Tatar, Eflak ve Boğdan illerini yakıp, yıkarak gecegündüz İslâm ordusunu ganimete boğmakta, İslâm askeri ise, Ak - Kerman kalesini döğmekte idi. Sabahleyin de birçok top atışları yapılınca, o kıyaklı otağın bir tarafı delinip, içinden oniki adet papaz, on tane kale anahtarları ile (Burgaz - Konman) kalesi anahtarlarını mücevherli kılıf ile teslim edince, kale fetholunarak, İslâm ülkesine ilâve olundu. Tatarlar kaleye (Kerman) dediklerinden, ismine beyaz kale mânâsına gelen (Ak - Kerman) denildi. Sonra Sultan Bayezid bu kaleyi onartıp, Silistre eyâletinde ayrıca sancak beyi tahtı yaparak kale içine onbin asker ve beyine üçbin asker verip, Kili kalesi tarafına hareket ettiler.

Hâlâ beyinin, padişah tarafından Bayezid Han kanunu gereğince, hası ikiyüzkırkbin akçedir. Ondört timarı, altı zeâmeti vardır. Harp sırasında cebelileriyle birlikte, beşyüz askeri olur. İdarecilerinin kuvvetlileri Ba-

yezid ve Selim Han mütevellileridir. Kale dizdarı azab ağası, beşli ağası, sipah - kethüda yeri, yeniçeri serdarı, gümrük emini ve muhtesip ağası olup; üçyüz akçe payesiyle itibarlı kazadır.

Ak - Kerman kalesi :

Kale, Turla nehri kıyısında köfeke kaya üzerine yapılmıştır. Turla nehri, burada, kaleden iki top menzili uzaklıkta, Karadeniz'e dökülür. İşte; bu denize dökülen yerden içeri Turla suyunun güney kıyısında, yâni adı geçen İsmail şehri toprağında, yüksek bir tepe üzerinde, beyaz billur gibi bir kaledir. Bu kaleyi Melek Ahmed Paşa efendimizle gezip, görmeğe giderken Allah'ın büyüklüğü, Turla nehri üzerine kırk karış ve yirmişer kıyye gelir; gülleler atar, toplar attılar ki, Turla nehri üzerinde gülleler seke, seke karşı Özü kıyıları tarafında (Otyarık) denilen yere varıp, yine karşı sahillerde gülleler seke, seke, toprağı tuz edip gitti. Biri kara tarafında burç ve duvarlar üzerindeki toplara ateşler edip Ak-Kerman kalesi siyah barut dumanından sanki kara gün olup, bütün kale neferleri silahlanarak, bütün duvar ve bedenlerde, bir yaylım kurşun atıp, bir gülbang-ı Muhammedi getirdiler. Allah, Allah sesleri ile Ak - Kerman vâdisi aydınlandı ve kalenin seyri ile meşgul olduk.

Evvelâ; bu kalenin çevresi, üçbin altmış adımdır. Amma içerideki kattan adımladım. Çünkü dışardan üç kat kaledir. Oradan adımlayanlar, beşbinaltıyüz adımdır, dediler. Amma Turla nehri kıyısı alçak duvarlardır. Fakat sağlam, güzel büyük kuleleri vardır. Arkası ki, kara tarafıdır, o tarafı üç kat rıhtım, şedadi tarzda yapılmış güzel bir kaledir. Kale içindeki bütün evler doğu tarafına, Turla nehrine, Karadeniz tarafına bakar. Üç kapısı var; İkisi Turla nehrine bakan küçük kapılardır. Biri doğu tarafına ve varoşa açılan gayet işler, üç kat sağlam, demir kapılardır. Bu büyük kapı arasında kaleyi fetheden, içine iki adam sığar; kırkar karış uzun toplar vardır ki; benzeri Osmanlı ülkesinin hiçbir sınırında yoktur. Meğer Rodos'da yahud da, Akdeniz'in Boğaz Hisarlarında ola. Bu toplardan biri hâlâ doludur. Kale içinde hepsi beşyüz adet tahta şendire örtülü, mâmur evleri vardır. Hiç birinde kiremit örtü yoktur. Bir Sultan Bayezid câmii var ki, minareli, geniş bir câmidir. Aşağı Küçük Hisarda bir hamamcığı var. İç kalesinde, Galata kulesi gibi dört adet görülmeğe değer kuleler birbiri içinde san'atlı kuleler vardır. Herbirinin içinde, yüzlerce yıllık, darı doldurulmuştur.

Bu iç kalede dizdarın oturduğu Turla'ya bakan bir kıral sarayı vardır ki, eğer tamamını anlatacak olsam, ayrıca uzun bir tomar olur.

Bu sarayın alt mahzenlerindeki siyah barutun hesabını, Allah bilir. Burada anbarlarda olan zahirenin, çeşitli lüzumlu eşyanın sayılması imkânsızdır. Bu iç kalede, Turla nehri boğazına bakan yedi başlı ejdere

benzeyen, balyemez toplar var ki, tarif olunamaz... Büyüklü, küçüklü yüzseksen toptur. Kalenin üç katında da san'atlı, yüksek çeşitli kulelerin bazısı kurşun örtülüdür ki, hepsi yüz adet güzel kulelerdir. Hendese ilmi üzere, bu kale dört köşe, altı kat bölme sağlam hisardır. İki tarafı Turla nehri ile çevrilidir ki, o tarafı alçak ve yokuş - aşağıdır. Diğer iki tarafı da yalçın kaya üzerine bina olunmuş, yüksek duvarlardır. İki tarafının yalçın kesme çakmak kayası, kaya üzerine bina olunan üç kat durasın hendeği elli arşındır. Elli arşın genişliğinde bir büyük hendekdir ki, ben, yeryüzünde, yedibinaltmış kale gezip, gördüm, böyle ibret verici, heybetli ve derin hendek görmedim. Hendeğin etrafı tamamen sarp çakmak taşından, kesme cilâlı kayalardır ki; bir kuş pençesi iliştirecek delik yeri yoktur. Bir taraftan bu kaleye ne lağım, ne metris, ne kubur kabul etmez. Hatta; ben, Erdel'e Seydi Ahmed Paşa zamanında gittiğim vakit (Kağraş) adlı kalede Macar tarihinde bu Ak - Kerman kalesinin vasıflarını okurlarken, ben de kulak verip dinledim; bir takım saçma şeyler olduğundan yazmadım.

Bu derin hendek tarafında olan kale duvarı, kırk ayak eninde, kalın rıhtım fil gövdesi kadar köfeke taşlı, kalın duvardır. Büyük kapı önünde tahtadan bir asma köprüsü var. Her gece bekçiler makaraları ile köprüyü kaldırıp, kalenin demir kapısına dayarlar. Ve kale aslâ geçilmez olur. Bu kapının üst kemerleri üzerinde Salsal'ın altı okka dişleri, ikişer kulaç, eğe kemikleri zincirleri ile asılmıştır. Melek Ahmed Paşa efendimiz, Kırım Hanından ve İstanbul'dan gelecek yaya yeniçeri askerinin bakayasından haber gelinceye kadar kalmak gerektiğinden boş durulmamak için, bütün İslâm askerine ve bütün şehir halkına dellâllar bağırıp, her gün onar kazan zerde pişip, bütün asker ve şehir halkınca bol nimet dağıtılarak, mehterhâne çalınıp, bütün alay beyleri ve çeri-başıları yetmiş bayrak sekban ve sarıca bölük-başıları, eteklerini bellerine bağlayıp, Ak - Kerman hendeğini temizlemeğe gayret edip, hendek içinden Turla nehri akıtılarak, hendeğin temizlendiği sicile kayd olunup, bir daha hendeğe bir hardal tanesi bırakanın hakkından gelinmesi için dellâllar bağırıp, tenbih ve tekid olundu. Amma Allah'ın hikmeti, bir gün hendek temizlenirken bir mağara kapısı bulunup, askerden birçokları bu mağaraya girip birçok insan kafaları çıkardılar ki, birkaçının içine kilelerce arpa koydular. Sararmış kelleler idi. Yüzlerce insan, kol ve bacak kemikleri çıktı. Herbiri beşer, altışar mimari zira' idi. İkişer, üçer, arşın kaburga kemikleri çıktı. Bütün halk seyredip, (Allah her şeye kaadirdir) diyerek yine adı geçen kemikleri o mağaraya koyup kapısını Horasan kireçle kapattılar...

Akkerman'ın Varoşu:

Onüç mahalledir ki, hepsi tahta örtülü, tahta avlulu, altlı, üstlü, bağ

ve bahçeli, güzel evlerdir. Nice saz örtülü, kamış örtülü evler, kahveler vardır.

Câmilerinden (Sultan Bayezid câmii): Eski usûl, sade gözlü, aydınlık bir câmidir. Tatar Hanlarından (Mengili - Giray Han câmii), (Vaiz câmii), (Sultan Selim Han câmii), büyük vakıfları vardır. (Selim Han medresesi) adı ile bir medresesi vardır. Onyedi yerde, çocuk mektebi vardır; bunlardan çarşı içindeki mektebi mükelleftir.

Hamamlarından Turla nehri yakınında (Sultan Bayezid Veli hamamı) Eski usül, kirli ve garip bir hamamdır. Amma ev hamamları çoktur. Burada her esnaftan dükkânlar bulunur; fakat bedestanı yoktur. Kuzeyinde ve güneyindeki bağ ve bahçeleri hesapsızdır. Amma batı tarafında kumdan yığın, yığın tepeler vardır. Sonunda bu şehir kuma gömülür derler. Âyandan kimsesi yoktur. Hepsi, fukarâ kılığında, tüccar ve Allah yolunda savaş veren kimselerdir. Çoğunlukla, Tatar kalpağı giyip, at eti yerler. Kuzu postu kürkü giyip, boza ve bal şerbeti içerler. Ayda bir kere beş baş - gazasına, Allah'a sığınarak Kazak vilâyetine akın edip, zengin olarak dönen gazilerdir. Su ve havası gayet güzel olduğundan, halkının yüz renkleri kırmızı ve vücutları düzgündür. İskelesinde yaz ve kış her diyârın gemileri eksik değildir. Beyaz ekmeği, mayak yağı, kızıl buğday ve arpası ve kum saati meşhurdur.

Kamerül-Kum vâdisi :

Safa ehli dostlar, şöyle bileler ki, bu Akkerman vâdileri Tufan'dan önce baştan başa deniz idi. İskender Zülkarneyn, Allah'ın emri ile Karadeniz boğazını kesip, Akdeniz'e akıtınca, bu yerler ıssız ve boş kumsal olarak kaldı. Sakalân kavmi, yani cinler taifesi bu vâdileri beğenip, vatan edindiler. Acem kisraları zamanına kadar, bu boşluklar, ecinnilerin rahatlarını temin eden yer oldu. Sonunda; Nuşirvan zamanında, Salsal adlı pehlivan, dünyayı dolaşırken, bu Akkerman toprağına gelip, ne görse iyi? Suyu ve havası güzel bir kale yeri... Fakat yakınında cinlerin barınakları var. Derhal aklı başında olan adamlarını toplayıp, ilim ile Ecinne kavmine, büyük bir tılsım yaptı. «Yine Kamerül - kum'da oturalar amma insanoğlu üzerine gelmeyeler ve insanlar onların üzerine varmayalar» diye yazdı. O zamandan beri bu kumlu vâdi, korkunç ve heybetli bir yerdir ki, içine giren şaşırır kalır. Hatta Akkazaklar, yetmiş parça şaykalarıyla Akkerman'ın varoşunu yağma etmek niyetiyle, bu Kamerülkum içine girip hepsi kaybolurlar. Sonra kayıklarının hepsini Akkermanlılar ganimet olarak alırlar. Hâlâ; o asırdan beri, Kazak Akkerman'ın adını anmaz. Bir kum denizine benzer. Her an, kumdan nice dağlar meydana gelip, yine bozulur ve başka bir yerde teşekkül eder. Korkunç ve heybetli bir görünüşü vardır!...

Bir kerre beş on arkadaş ile cesaret edip, bazımız atlı, bazımız yaya, ellerimize demet, demet kamışlar alıp, kum içine kamışları dike, dike işaret koyarak gittik ki, geri dönüşte o işaretleri takip ederek gelelim. Cesaret edip bir saat gezip, kumdan güçsüz, kuvvetsiz kaldık. Bazımız, küçük ecinni yayı ve pabucu, asa ve okları ve nicemiz tencere, tava, çanak, tabak ve mızraklar bulduk. Nihayet gezerken, bir kum fırtınası esip, kuma soktuğumuz kamışlar yıkılıp, yolumuz kayboldu. Hemen göz açıp kapayıncaya kadar hepimiz geri dönüp, atlarımıza binerek, Akkerman'a geldik. Bulduğumuz eşyayı belde halkına gösterdik. Onlar «Bizlerde de böyle acâip ecinne eşyası var» diye uzun uzadıya tarif ettiler. Ve «Bulduğunuz bazı şeyleri ateşe atın, görün yanar mı?» dediler. Hakikaten bulduğumuz çeşitli şeyleri ateşe attık, ne yandı, ne kavruldu, ne bozardı... Ateşin sıcaklığı bile tesir etmeyip, ateşten çıkarıp elimize aldığımızda gördük ki; sanki, buz parçası idi! Nicelerini paşaya verdik. O dahi; İstanbul'a Kaya Sultan'a gönderdi. Hâlâ, bende çeşitli şeyler vardır.

Sonra Akkerman'dan, Paşa efendimizle beraber kalkıp, batıya doğru giderek (Han kışlası) denilen yere geldik ki; burası, Bucak Tatarı hâkiminin oturduğu yerdir. Beşyüz evli olup, hepsi de saz örtülü ve Turla nehrinden bir saat uzaklıkta, mâmur ve kasabaya benzer han, câmi ve hamamlı bir köydür. Yalı ağası dedikleri hâkimi, Tatar hanları tarafından tayin olunur. Amma; yine, Özü eyâleti valisinin idaresindedir. Bunlara, Bucak Tatarı derler ki, kırkbeş kadar düşman avlayan rüzgâr sür'atli Tatarlardır. Hepsi ikiyüz parça köylerdir. Bunlarda olan mal Kırım vilâyetinde belki yoktur. İstanbul'u yağ ve balla dolduran bunlardır. Bu Tatarların yerleri, Tuna nehri ile Turla nehri arasında doğudan batıya uzunluğu beş konaktır. Tuna ile Turlaya gelinceye kadar iki germe konak yerdir. Bunlardan çok namlı asker çıkar. Hepsi Özü veziri emrindedirler. Burayı Tatar Han'ının yalı ağası idare ettiğinden ağaya da, paşaya da gaza malından öşür (bir çeşit vergi) verirler. Gayet itaatli gazilerdir. Buradan batıya giderek (Yanıkhisar) kalesine geldik.

Yanıkhisar kalesi :

Akkerman toprağında, Turla nehri yatağı geçidinde, hâlâ; Galata kulesi gibi yuvarlak, üzeri sivri tahtalı sağlam bir kuledir. Evvelce büyük bir kale imiş. Sultan Bayezid Veli yapısıdır. Sonra Mehmed - Giray Han zamanında, bu kaleyi Kazak istilâ ederek, harab etti. Sonra 1025 senesinde Sultan Ahmed Han'ın fermanı ile, Özü hâkimi Şaksaki Paşa, bu kaleyi taştan yaptırmıştır ki; hâlâ, mâmurdur. Dışarısında bir kat, ağaçtan palanga hisarı vardır. Akkerman'dan Özü'ye ve Kırım diyârına gidenler Turla nehrini bu Yanık kalesinden geçerler. Lüzumlu geçit olduğundan, dizdarı, ikiyüz adet silâhlı neferleri vardır. Cephanesi, yirmi parça hurda şâhi topları vardır.

Bu kale altında konakladığımızda, Melek Ahmed Paşa efendimiz kalenin hendeğini derhal askere temizlettirip, kale içine elli adet dalyan tüfekler vakfetti. Dizdara teslim olunarak, Akkerman siciline yazıldı. Buradan İslâm askerinin binlercesi, Hankışlası üzerine gidip, paşa efendimiz büyük alay ile Turla nehri kıyısını takiben batıya giderek (Hacı Hasan) köyüne geldik. Tatar Han'ı veziri Sefer Ağanın kışlasıdır. Sefer Ağanın oğlu İslâm Ağa, yalı ağası olduğundan, bu yerde paşayı kırkbin oklu ve altı yiğit Tatar gazileriyle, karşılamağa çıkıp, paşaya ve bütün İslâm askerine, bin koyun ve yüz sığır kesip, büyük ziyâfet vererek, bütün gazileri doyurdu.

Oradan (Korkmaz) köyüne geldik. Turla nehrine yakın, bir câmili, mâmur yalı köyüdür. Buradan (Sultan Savatı Han) köyüne geldik. Bir câmili, mâmur yalı köyüdür ki, bütün evleri saz örtülüdür. Zâten meşhur darbımeseldir. «Tatarın yediği darı, giydiği deri, evleri saz, kendileri nâsâz!..» derler. Buradan (Porka) köyüne geldik ki, bu da yalı köyüdür.

Buradan (Tonal) köyüne geldik. Mâmur Tatar köyüdür. Buradan batıya Turla nehri kıyısınca giderek (Çöplüce) kasabasına geldik. Bender kalesi nahiyesinde, beşyüz saz örtülü evli, hanlı, câmili, yetmiş adet dükkânlı yalı ağası idaresinde mâmur Tatar ve Ulah köyüdür. Haftada bir kerre, kalabalık pazarı olur. Turla nehri kenarında olduğundan bağ ve bahçeleri çoktur. Buradan batı tarafına giderek (Telmaz) köyüne geldik. Ulah köyüdür. Buradan (Lovenţa) köyüne geldik. Bender köylerindendir. Reâyası Ulah'tır. Yine batıya giderek (Kopan) köyüne geldik. Reâyâsının tamamı Boğdanlı olup, yalı ağası idaresindedir. Amma Bender kalesi toprağında ve Turla nehri kenarında olup, ikiyüz kadar saz örtülü evi, bir kilisesi var. Burada Turla nehrinin karşısı, safi Kazak vilâyetidir.

Buradan batı yönünde üç saat yol alıp (Yeniköy)'e geldik. Turla nehri kıyısında büyük bir köy olup, reâyâsı Boğdanlıdır. Burada Bender hâkiminden kılavuzlar alıp, batıya üç saat gittiğimiz vakit, Bender kalesi göründü. Allah'ın büyüklüğü Bender askerinden oluşan tam dokuz bin adet baştan ayağa silâhlı mükemmel asker paşayı karşılamağa çıkıp, büyük alay ile gülbang-i muhammedî çekerek kale altına varılınca, kaleden bir yaylım top ve tüfenkler atılıp, top sesinden yer ve gök titredi. Paşa efendimiz bütün ihtişamiyle otağında oturup, karşılamağa çıkan kale neferlerine, bir kese bahşiş ihsan edip, Bender sahrasında asker toplanması için üç gün kalınarak, dört tarafa karakollar gönderildi. Çünkü bu Bender, kâfiristan'ın tâ ortasındadır.

Bender kalesinin vasıfları :

889 (1484) tarihinde Bayezid Han Akkerman kalesini fethedince bu yere Gedip - Ahmed Paşa düşman avlayan Tatarlara geçit için küçük ve faydalı bir kule bina ederler. Daha sonra; Süleyman Han devrinde, Ka-

zaklar o kaleyi yıkıp, Tatar askerini Turla nehrini geçerken, Ruslar Tatarları kırınca, nihayet Tatar Han'ı Süleyman Han'dan bu yerde bir kale yapılmasını rica etmiş ve padişahın emri ile bu kale yapılmıştır. Hâlâ Özü eyâletinde Akkerman ile komşu sağlam bir kaledir. Özü eyâletinde başkaca bir sancak beyi tahtı olup, beyinin hass-ı hümayunu (340.000) akçedir. Timar sahibleri (312) ve zeamet sahibleri (40) dır. Kanun üzere cebelüleriyle üçbin askeri olur. Beyi dahi, beşyüz askere sahibdir. Alaybeyisi, çeribaşısı, yüzbaşısı, ot ağaları, yaşlı ağaları, ot kulları vardır. Yüzelli akçe payesiyle şerif kazadır. Kırk adet nahiyesinden kadısına adalet üzere beş kese gelir getirir. Beyine, yirmi kese kadar gelir getirir. Eğer Tatarların beşbaş dedikleri seferleri, karşı kâfir tarafına işlerse, beyince, kırk, elli rum kesesi kadar geliri olur. Kale dizdarı ile birlikte yirmi ağalıktır. Üçbin adet muhafazası azep, yerli ve gönüllü kale neferleri vardır. Yeniçeri ağasiyle yedi oda kapulu çorbacıları ve bir oda cebeci ve topçu var. Muhtesibi, subaşısı ve gümrük emini dahi vardır. Velhasıl kuşatma sırasında bu kale içinde onikibin İslâm askeri bulunur. Çünkü mutlaka haftada bir kere, küffar şarabı içip, gözünü sarhoşluk kanı kaplayınca bu kaleyi kuşatır.

Bender kalesinin şekilleri :

Kale, Turla nehri kenarında, bir tarafı alçak, güney ve kıblesi yüksek, köfeke kayalar üzerinde dörtgen şeklinde, taştan yapılmış bir güzel kaledir ki; her taşı fil gövdesi kadar vardır. Sığır ve at karnı kadar sert taşlardır.

Süleyman Han'ın mimarbaşısı Sinan Ağa ibni Mennan Ağa, ku kaleyi inşa ederken bütün maharetini gösterip, mühendislik ilminin çeşitli inceliklerini tatbik ederek, sağlam ve san'atlı kule, burç ve duvarlar yapmıştır ki, anlatmakta dil âcizdir. Bütün kapı ve duvarları, yirmişer ayak eninde, kalın, Horasânî ve rıhtım duvarı şeklindedir. Çevresi bedenler üzeri itibâriyle tam ikibinbeşyüzyirmi adımdır. Kara tarafındaki hendeği gayet derindir. Amma Turla nehri kenarında hendeği yoktur. Fakat; o tarafı dahi, bölme iki kat sağlam duvar ve hisardır. İki kapısı vardır. Biri kıble tarafına bakar, varoşa açılır büyük ve sağlam demir kapıdır ki, hendek üzerinde asma köprü, dolab ve zincir ile her gece kaldırıp kale kapısına siper ederler. Bu kale iki kat duvar olduğundan, büyük kapıdan içeri bir kat demir kapı dahi vardır. Kıbleye açılır ve üzerinde dört köşe beyaz mermer kazılmış tarihi var. Amma çok yüksekte ve kalabalık yerde olduğu için okunamadığından yazılamadı. Bu tarihin sağ tarafında, bir beyaz mermer üzerine güzel yazı ile «Ah! Canım Rukiye hanım!.. Âşıkı Macar Mustafa» diye yazılmış. Bu ortadaki yazı yanında bir taş oyup, bir nakışlı İznik çanağı ayağından duvara yapıştırmışlar. Amma çok usta birinin elinden çıkmış, içi mavi renkli, nakışlarla süslü bir çanaktır.

Bu demir kapı arasında, yukarı kemerde bir demir kapı asılıdır ki, savaş sırasında bu kafesi koyuverip, kapı önüne siper ederler. Bu kapı üzerinde Süleyman Han'ın bir câmiî var. O kadar büyük ve mükellef değildir. Bu bölme kalede hepsi yüz adet şendire tahta örtülü evlerden başka, bir imâret yoktur. Yukarı kale oniki adet tahta örtülü sağlam ve büyük kuleden ibarettir ki, her birinde altışar parça balyemez toplar var. Bu kalenin dört köşesindeki kale gibi kuleler üzerinde büyüklü, küçüklü yüz adet şahâne topları olup, her kulede yüzer, yüzellişer adet, d[illegible]man top gülleleri saplıdır. Çünkü Yaş kâfiri, yüzbin Rus askeriyle buray altı kerre kuşatarak, hiçbir şey yapamayarak, hezimete uğrayıp, geri dönmüştür. Bu kalenin içindeki bir demir kapı ile de aşağı hisara inilir. Doğuya bakan bir küçük kapıdır ki, bu aşağı kale tâ.. Turla nehri kenarına varır. İçinde hepsi doğuya bakar birbiri üzerine yapılmış, Turla'ya bakar, üçyüz adet tahta şendire örtülü evler vardır. Bu yerde aslâ bağ ve bahçe yoktur. Yeniçeri, cebeci ve topçuların hepsi burada oturur. Ayrı bir bölüm ve sağlam varoştur.

Bu aşağı hisarın altı tane olan sağlam kalelerinde Turla nehrine bakan balyemez topları var ki, Rus şaykalarını aslâ kaçırmaz ve geçirmez. Bu kulelerin üstlerini Melek Paşa kendi malından tahta şandıra ile örttürmüştür. Âferin o tedbirli vezire!.. Turla kıyısında, doğu tarafına bakan bir su kapısı var. Bütün kale suyu oradan alırlar. Turla, kenarı kumsal yer olduğundan o tarafta kalenin hendeği yoktur. Kalenin bu tarafının bazı yeri kaya üzerine yapılmıştır. Bu aşağı kapı olan büyük kule içinde Süleyman Han'ın bir câmiî daha var. Mihrâbın iki tarafında balyemez toplar var. Ağa kapısı önünde, iki şehid mezarı vardır ki, her Kadir gecesinde, üzerine nûr yağdığı defalarca görülmüştür. Velhasıl, Osmanlı mülkünün sağlam kilidi bir mâmur kaledir.

Bu kalenin kapısının dış avlusu tarafında, hendek kenarında, yüksek ve havadar bir yerde, âriflerin toplandığı bir mesire ve ferahlık veren namazgâhı var. Bütün gaziler orada ibâdet ederler. Hendek kenarı kalın direklerle baştanbaşa çevrilmiş ve parmaklıkla örülmüştür ki, oradan içeri at, katır vesâire hayvanlar giremez ve hendeğe kimse çalı çırpı atamaz. Gayet derin ve temiz hendektir. Bu sağlam hisarın dört tarafı savaş meydanıdır. Binadan eser yoktur. Ve o meydanlara kale topları köprü gibi bakar. Bu kalenin doğu tarafında aslâ varoşu yoktur. Amma; batı ve kıble tarafında büyük bir varoşu var ki, etrafı tamamen kesme hendektir. Her tarafında kuyuları ve karakolhâneleri var.

Bender kalesinin varoşu :

Bu varoş içinde, dört mihrab; câmi, yedi Müslüman mahallesi, yedi Eflâk ve Boğdanlı mahalleleri vardır. Hepsi binyediyüz adet alçaklı, yüksekli ve saz ile örtülü evleri olup, nicesinin avluları çitlidir. Câmilerinin

minâreleri dahi tahta şandıradandır. Çarşı içindeki câmiin cemaâti çoktur. İki yerde çocuk mektebi, ikiyüz adet küçük ve faydalı dükkânları var. Sokaklarında aslâ kaldırım yok, bağları da azdır. Çünkü hergün küffâr gelip cenk ederek harâb eder. Amma, bu varoştan dışarı, batı ve kıble tarafı gayet verimli sahradır ki, köylerinde bal ve yağı gayet boldur. Su ve havası dahi gayet güzeldir. Halkı son derece cesur ve savaşçıdırlar. Hepsi Tatar kalpağı ve Kotman kürkü giyip, her sabah Turla'nın karşı tarafındaki Kazak ile cenk ederler.

Şehrin içinde ancak bir tane hamam var. Burada bir gün, birkaç gazî pusulara yatıp, yedi adet kazak esir getirdiler. Tedbirli paşa bunları konuşturdu:

«Vallahi Erdel kralı Rakoçioğlu yüzbin asker ile Erdel vilâyetinin Sigil sahrâlarına gelmiş, amma daha Leh vilâyetine girememiş ve Leh kralı ikiyüzbin askerle sizin gelmenizi bekler... Amma, size tabi olan Eflâk ve Boğdan beyleri yirmişer bin asker Rakoçi'ye imdat göndermişler ve sizi vurmak üzeredirler.»

Deyince, paşa bu esirleri sür'atle beş günde Köprülü'ye gönderdi. Bu üzücü durumu esirler nakledince, İstanbul'daki Eflâk ve Boğdan kethüdâsı Uzun Ali Ağanın Köprülü'ye «Sultanım, bu haber Melek Ahmed Paşanın düzme iftirasıdır. Eğer Eflâk ve Boğdan Rakoçi krala yardım ederse beni katledin» diye mertlik davâsında bulunduğunu Melek Ahmed Paşa Bender kalesi altında haber alıp, esirlerin de öldürüldüğünü anladı. Tedbirli ve ileri görüşlü paşa hemen Eflâk ve Boğdan taraflarına casuslar gönderip, iki günde haberin doğru olduğunu anlayınca ,paşa, İslâm askeri hazır olup durdu. Ertesi gün İstanbul tarafından hattı-şerif ile bir kapıcıbaşı gelip «Melek lalam, Allah işini kolay getire... Leh kralı dostumuza Tatar Han ile yardım edip basiret üzere olasın» diye duâ mektubu getirdi. Yine o gün Tatar Hânında Ateş Ağa adında biri bir mektup getirdi. Şöyle yazmış :

«Benim kardeşim, hazır olun! Hacılar bayramı günü, sizin ile inşaallah Hotin kalesi altında buluşup, oradan Rıdvaniçse adlı kaleden cenabınız Turla nehrini geçip, Leh vilâyetinde cenabınız ile Leh kralı ve Karakovi ve bizim kardeş kazağımızla bir olup, Rakoçi mel'ununun siz ardından, biz önünden bir harekât edelim. Hayırdan başkası olmasın. Allah kerimdir... Yavaş gidiniz. Çünkü bir kardeşimiz Nureddin Sultanı, kırk bin askerle Rakoçi'yi aramağa göndermişizdir. İnşaallah Leh içine onlar dahi varıp, taburdan haber aldıklarında zâtınıza onlardan haber varır.»

Handan bu çeşit ihmal mektubu gelince tedbirli paşa, nice adamlar ile konuşup, bir ayak ileri kâfirin Orhal adlı vilâyetine doğru gitmeği doğru buldu...

BENDER KALESİNDEN LEH VİLÂYETİNE GİDİŞİMİZ

Evvelâ, Bender kalesinden seher vaktinde göç davulları çalınıp, üç adet beylerbeyi askeriyle ve Yalı Ağası Sefer Ağa oğlu İslâm Ağa kırkyedibin seçme, baştan ayağa silâhlı Bucak Tatarıyla öncü olup, ileri gittiler. Ama bütün kapı - kulu ile cebhâne ve toplar ile aşağı bölük sipahilerinin tamamının Bender kalesinde kalması emrolundu. Ancak Melek Ahmed Paşa seksenyedibinaltmış - seçkin askeriyle, Bender'den Allah'a tevekkül ederek batı yönüne, Turla nehrini takibederek gitti.

Daha önce Eflâk ve Boğdan memleketine gönderdiğimiz casuslarımız paşaya gelip :

«Aman sultanım! İşte Eflâk ve Boğdanlılar sizin Bender'de durduğunuz haberini işitip, Rakoçi'den de onbin kadana, Macar, Eflâk ve Boğdan'a yardıma gelip, yarın veya öbür gün mutlaka sizi bir su geçidinde basarlar.»

Haberini verdiklerinde, tedbirli paşa, gelen casuslar ile bir ağasını öncü olan yalı ağası tarafına ve üç beylerbeyine gönderdi. Oralarda hazırlıklı bulundular. Beri tarafta, paşa, tam onbeş saat Bender toprağında yol alıp, (Yesnoya) nehrini atlar ile ayaktan geçip (Sihare) köyüne geldik. Bender'e bağlı köylerdendir. Yeşnoya nehri İskerlet ve Boğdan dağlarından gelip, burada Turla nehrine karışır. Bu Sihare köyünde sabaha kadar, İslâm askeri uyku ve rahat yüzü görmedi. Silâh elde hazır beklediler. Amma Allah'a hamdolsun düşmandan nişan görülmedi...

Oradan sabahleyin, göç davulu çalınıp, bütün asker hazır... Ağırlıkların hepsi geriden giderek (Berboyuz) köyüne geldik. Bender'in sınır köyüdür ki, altıyüz adet bağlı, bahçeli, reâyâsı Boğdanlı olan bir köydür. Bu köyü geçip, o gün ikindi vaktinde (Orhay) nahiyesine dahil olduk, sahrasında bütün çadır ve ağırlıklarımızı yanyana kurup durulunca dört tarafa çeteciler ve karakollar gidip, pusulara yattılar. Biz beride İslâm askeri ile o gün kazanlar asıp, yemekler pişirerek saaflar ettik.

Bu Orhoy nahiyesi eskiden beri Boğdan vilâyetinin gayet mâmur yeridir ki; Turla nehri kenarına kurulmuş, mâmur yerdir. Fakat bâzan Turla nehri karşısında (Droşenko) Kazağı bu Orhay tarafına gelip yağma eder. Allahı'n hikmeti burada ileri gelen öncülerimizden yalı ağası, yedi adet casus getirdiler. Melek Ahmed Paşa bu esirleri konuşturunca «İşte şimdi sizi kâfir basar» diye haber verdiler. Hemen aman verilmeyerek, kâfirler öldürüldü. Onu gördük ki, birkaç atlı Tatar feryada gelip:

«Aman sultanım, bir saat ileride büyük çarpışma olmaktadır. Amma üzülmeyin, atlanıp, yavaş yavaş yardıma gelin. Biz dahi, kâfiri sizin üzerinize çekeriz. Olmaya, illâ hayır!»

Dediler.. Ve savaşçı yiğitler ileri koşup, çarpışmaya gidince, hemen bahtlı paşa mehterhâne çaldırmayıp, seksenbin adet seçme askeri alıp, geri ağırlık üzerine Kırkkilise, Köstendil ve Vize sancağı askerlerini koyup, bütün asker ile Allah'a tevekkül ederek, atbaşı beraber, özengi, özengiye, sıkışık olarak yol aldıktan sonra top, tüfenk ve gülbang-ı Muhammedî sesleri işitilmeğe başlandı. Bütün Müslüman gazîler yedi başlı ejder ve güçlü, yırtıcı dev gibi kükreyip giderken onu gördük ki, öncü giden askerimiz, ileri at boynuna düşüp, Bucak Tatarları (Kavur caş kati ceman —Kâfir pek yaman—) diye, bize işaret ederek kaçarlardı. Amma gayeleri düşmanı bizim askerin üzerine getirmek imiş. Hemen tedbir sahibi paşa, Orhay sahrasının sağ tarafı nihâyetinde, dağlar içinde, İslâm askerini üç bölük edip, pusulara yatırdı. Küffar ile bizim öncümüz olan yalı askeri, Orhay sahrasından elleri ve kolları kanlı gelince hemen paşa efendimizin Erganili - Ahmed Ağa, Ensesi yamalı Şamlı Halil Ağa ve yüzlerce silâhlı Abaza, Çerkes, Kürd ve Türkmen ağalarımız aç kurt koyuna girer gibi Eflâk ve Boğdan keferesinin içine girip, kılıç vurmağa başladılar. Amma yeri cehennem olası kâfirler, aslâ korkmayıp, yaralı hınzır gibi kudurarak cenk ede, ede tâ.. Orhay sahrasının ortasına geldi. Kâfirlerin gerisi de gelip tamam olunca, büyük cenk yerinde iken hemen daha önce paşa efendimizin dağlar içinde pusuya yatırdığı asker dahi, pusudan bir kere «Allah, Allah!» sesleri ile çıkıp, kâfirin arkasını aldılar. Kâfirler o anda gördüler ki, Bucak Tatarları ile Osmanlı arasında kalıp, karşı koyarım sanarak durdu. Amma Allah'ın emri ile bir anda yirmisekiz bin küffar, ateş saçan kılıçtan geçti. Kılıçtan kurtulanlar Turla nehrine vurdu. O anda dahi, yalı Tatarı Turla nehrine atları ile dalıp, kâfirleri karasaçlarından, kara şapkalarından tutup, karaya çıkararak esir ettiler. Dağlara kaçan kâfirler de, bizim paşalı elinden kurtulamayıp, onlar dahi el ve ayakları bağlı oldukları halde, ağlayıp, sızlamağa başladılar. Bütün kelleler paşanın otağı önünde dağlar gibi yığıldı. Bütün esirlere bu kelleleri yüzdürüp, yirmisekiz bin kelle tuzlanıp, ikibin esir, oniki top ve cephâne, haçlı bayrakları ile Ahmed Ağa İstanbul'a Köprülü Mehmed Paşa'ya gönderilince derhal Eflâk, Boğdan kethüdası mel'un Uzun Ali Ağayı huzuruna getirip :

«Bre mel'un bu Eflâk ve Boğdanlı kelleleri nedir? Geçende sen demedin mi ki, Melek Ahmed Paşa, Eflâk ve Boğdan'a iftira eder. Eğer onlar, âsi olursa beni âleme ibret eyle demedin mi? Bre kaldırın şu hınzırı!»

Diye Kıbrıs'a sürüp, orada katlettirdi. Sonra Melek Ahmed Paşa Orhay sahrasında sağ ve sol kolları durdurup beklerken, bütün iş erleri ile meşveret ederek, Orhay sahrasından kalkıp bir gün bir gecede ılgar ile (Hotin) kalesine vardık.

Hotin kalesinin vasıfları :

Bu kale, Leh Kralı idaresinde iken, Sultan İkinci Osman Han ikiyüzbin askerle kuşattı. Fethi nasib olmadı. Bu fethin muvaffak olmamasına sebeb etraftaki krallardan yardım taburları gelerek binlerce Osmanlı askerinin şehid olmasından başka, Budin veziri Karakaş Paşa'nın da şehid olması ve bu yüzden, askerin gözünün yılmasıdır. Bir sebeb de Osman Han'ın askerden yüz çevirmesi idi. Bu şekilde askerin dahi yüz çevirip, işi ağırdan alarak, kışı getirmesidir. O yüzden fetih nasib olmadı. Savaştan sonra Sultan Osman Leh kralı ile sulh yaptı. Leh kralı da Hotin kalesini sulha karşılık olmak üzere, Sultan Osman Han'a anahtar, top ve cephâneleri ile teslim etti. Osman Han dahi bu Hotin'i Boğdan beyine ihsan etti. Hâlâ, bizim Boğdan beyi boyarlığında yetmiş parça köye sahip, palangaya benzer bir küçük kaleciktir.

Oraya vardığımızda, içinden Boğdanlılar çıkıp, paşayı karşılamağa koştular. Kalede kırk, elli pâre toplar atılıp, şenlik yapıldı. Hotin kalesi altında, Turla nehri kenarında konaklanıp, dört tarafa yine casuslar ve karakollar gönderildi. Kale komutanı ve boyarları, paşaya, üç bin koyun, bin sığır, yüz fıçı bal, yüz fıçı yağ ve yüzlerce çeşit zahirelerle nakışlı altışar atlı iki Hanto, arabalar içinde yirmişer kese ve on tahta samur ve bir araba yükü balık dişi ve tam bir araba, peksimet ve has ekmeklerle küheylân Boğdan beygirleri hediyelerini getirdiler.

Bütün asker ganimete sahib olunca, Melek Ahmed Paşa efendimiz dedi ki :

«Osman Han ile bu kale altına geldiğimiz zaman, has kilerde görevli idik. Allah'a hamdolsun şimdi devletin baş kumandanı olup, bu kaleyi emniyet içinde gördük. Yirmisekiz bin kâfirini kırarak, bu kadar bin esirlerini alıp, Sultan Osman'ın intikamını çıkardık.»

Hotin kalesinin şekilleri :

Turla nehri kıyısında taş yapı bir küçük kaledir ki, çevresi binbeşyüz adımdır ve hendeği gayet sağlamdır. İki kapısı var. Biri Turla nehrine bakar. İçinde kale gibi büyük bir manastır var. Adına (İstefani) derler. Gayet sağlamdır. Seksen adet tahta örtülü kaleleri var. Hisar içinde ancak altmış, yetmiş kadar tahta örtülü bağsız ve bahçesiz evleri ve elli kadar dükkânları var. Amma dış varoşu. Turla nehrine doğru saz ve kamış örtülü dükkânlardır. Asker bu dükkânlarda alış veriş ettikleri zaman dükkân sahipleri kırılan kâfirler için feryad edip :

«Gidi Türk, Leh vilâyetine gidiyorsunuz değil mi? Erdel hâkimi Rakoçi Kral dahi sizi kırar.»

Diye cevap verirlerdi. Amma bu Hotin'in su ve havası gayet güzel olduğundan Boğdan'ın (Kazda) kızları, başı açık siyah kâküllü mahbubeleri, bağ ve bahçeleri, arpa suları, Horla rakılarının çeşitleri, balı ve yağı gayet meşhurdur.

Hotin kalesinin ziyâret yerleri :

Şehid Karakaş Paşanın nurlu mezarı: Melek Ahmed Paşa efendimizin anlattıklarına göre mezkûr Karakaş Paşa Budin veziri iken, tabur cengin-de alnından kurşun ile vurulup, şehid olmuş ve yedibin Budin askeri dahi, bu yerde, şehitlik şerbetini içerek, bu temiz toprakta defnedilmişlerdir. Hâlâ nicelerinin mezarlarında isimleri yazılıdır. Allah hepsine rahmet eyleye.. Allah'ın hikmeti bütün İslâm askeri ile Hotin kalesi altında rahat rahat yatarken, Leh vilâyetinde Tatar Han'ın kardeşi Nureddin Sultandan bir mektup geldi. Şöyle yazmış :

«Benim efendim, sultanım! Hâlâ kırkyedibin düşman avlayan, rüzgâr sür'atli Tatar askeri ile memleketimizde mübârek Ramazan bayramı namazını kılıp, Ilgar ile Droşenko Kazağı vilâyetinde Aksu kenarında, Ladcen kalesi altında, kırkbin silâhlı kardaş Kazak, Şeremet Kazak, Serge Kazak, Anderya Kazak adlı dostlarımızla, Rakoçi Kral üzerine varmadayız. Benim efendim, sevgi ifade eden mektubumuz ile Ağa Hânımız Mehmed Giray Han Hazretlerinin mektubu dahi sultanıma ulaşınca aziz ve mübârek başın için ve İslâm pâdişâhının başı için olsun, Bucak Tatarıyla Yalı Ağasını bu tarafa acele yollayıp, cenâb-ı şerifiniz Bender kalesinde yahud Yalı köylerinde, yahud, Akkermen kalesinde kalasınız. Çünkü sizin ile, piyâde yeniçeri askeri ve padişah cebhânesi vardır. Tatar askeri ile sefer etmek, sizin için zordur. Hemen bizi hayır duâdan unutmayınız. Ve Orhay sahrasında Eflâk, Boğdan ve Macar kâfirine bir âlâ Muhammedî satır vurmuşuz. Yeri cehennem olası kâfire, hayli zarar verip, Leh kralı dünya kadar hoşlanıp, Cenab-ı bârî bir kılıç da Rakoçi Kral'ın taburuna müyesser eyleye. Hemen benim efendim Bucak Tatarını tamamiyle, bu tarafa gönderesiz!»

Diye; Nureddin Sultanın mektupları gelince hemen hemen Hotin kalesi altında göç davulları çalınıp, bütün gazîler ile kuzeye altı saat gidip, Boğdan idaresindeki Sarok kalesine ulaştık. Burası Turla nehri kenarında bir küçük taş kaledir. Varoşunda bin kadar saz örtülü, kiliseli, bağlı ve bahçeli mâmur kaledir. Sağ tarafımızda, bir saat uzaklıkta kalıp, bir bütün askerle Hotin'den altı saatte Rıdvatiçse'ye geldik. Burası ötedenberi Leh kralının kalesidir. Osman oğullarına hizmet ederek yetişen ve kapıcıbaşı olan Rıdvan adlı, köle kısmından bir namlı ağa, fırsat bulup, kırk yıldan sonra «Ah eski yurdumun semiz domuz etleri!» deyip, Ak Kazağa kaçıp, bu kaleyip yaptığından Rıdvaniçse kalesi derler. Hâlâ faydalı bir

küçük kaleciktir. Varoşu beşyüz parça saz örtülü evlerdir. Bu yerde bütün İslâm askeri çadır ve ağırlıkları ile durup, Bucak Tatar askeri için bir anda kamıştan ve sazdan botlar ve tulumdan kelek gemiler ve yüzlerce kayıklar peyda olup, kırk bin Bucak Tatarı ile Yalı Ağası ve Ak-Kermanlı Eşekdereli-Mehmed Ağa ve Saratayli Veli Ağa ve Göde Batır Ağa, hep paşadan izinli olduklarından hemen benim aklım başımdan gitti. Melek Ahmed Paşanın ayağına düşüp, Tatar ile sefere gitmek için ricada bulunduğumda, hayır duâ ile yirmi at, onyedi gulamımla 1067 senesi zilkadesinin yarısında Yalı ağası ile sefere çıktık.

Evvelâ paşanın mübârek elini öpüp, Rıdvaniçse yakınında, kayıkla Turla nehrini selâmetle geçip, karşı tarafta Tatar askerini seyr ve temaşa ettim. Allah'ın büyüklüğü haşır ve neşir gününden bir kerbelâ günü idi. Kırkyedibin Tatar askeri yüzellibin beygirlerle Turla nehrine kendilerini vurunca, Turla nehri yüz binlerce at ayağı ile dolup, suyun önü kesildi. Binlerce Tatar sudan koşa koşa geçtiler. Binlerce Tatar dahi gemi, bot ve tulum ile göz açıp kapayıncaya kadar geçip, tulumlardan tirkeş ve kılıçları ve bütün elbiselerini çıkarıp geçtiler. Ve bir anda atlandılar.

Meğer, Leh kralı tarafından onbin Leh askeri yardıma gelmiş. Onlar bizi sol tarafımızda görünen Kamaniçe kalesine götürmeyip, yıldız tarafında Droşenko vilâyetine götürdüler ki, Nureddin Sultan o tarafta imiş...

Leh vilâyeti ve Droşeko Rus hâkimleri :

Evvelâ Nureddin Sultana şurada, burada rast geliriz diyerek, Turla nehri kıyısını tâkiben doğru tarafa meyilli tam bir konâk orman içinde, Leh askeri önümüzde kılavuzluk ederek (Raşkova)'ya geldik. Raşkova kalesinin yapıcısını bilmiyorum. Amma; Turla nehri kıyısında gayet mâmur şehirdir. Oradan yıldız tarafına sahralar içinde mâmur köyler geçip, ikinci günde (Mohilo)'ya geldik.

Mohilo kalesi :

Bu dahi, Leh vilâyetinde, Droşenko Kazağı idaresinde verimli vilâyettir. Amma iç kalesi bir kaya üzerinde, taştan yapılmış güzel bir kaledir. İçinde üç bin silâhlı Kazak var. Amma dış varoşu Turla nehri kenarında, üç bin saz ve tahta örtülü, çarşı ve pazarı, bağ ve bahçesi mâmur, sağlam palanga ağaçları, adam kucaklayamaz, içi rıhtım dolu topraklı palangadır. Çarşı ve pazarı ve mâmur haçlı kiliseleri vardır. Buradan doğu yönünde ormanlar içinde yol alıp, bir gecede Zeyn sahrası menziline ulaştık. Burası bir acâip otlu, çimenli ve sulu, bir lâlelik sahradır. Oradan ertesi gün sabahleyin kâh ormanlıktan, kâh kumsal ve ağaçsız çimenlik yerlerden giderek, on saatte Zeyn kalesine vardık.

Zeyn kalesi Karakov kralı tarafından yaptırılmıştır. Nehir kıyısında iç kalesi, göklere yükselmiş yalçın kaya üzerinde, beşgen şeklinde, sağlam ve müstahkem, taş bina, güzel bir kaledir. Cebhânesi, mükellef topları ve üçbin askeri vardır. Amma Kamaniçse idaresindedir. Aşağı varoşu gayet büyüktür. Çarşı, pazarı ve aşağı palankası etrafı taşlık, sarp, hendekli ve yedi kapılı varoştur. Bahçelerinin sayısı belli olmayıp, elması, kirazı, armudu ve eriği bol olduğundan bu şehir halkı bütün meyvelerini araba ile Kamaniçse'ye götürürler.

Oradan, biz yine kuzey tarafına giderken, onbin adet silâhlı ve mükemmel Leh askeri, trampetlerini çalarak, altı bin aded araba ve cebhâne toplarıyla bizim askere yardıma gelip, Yalı ağasına ve ot ağalarına hediyeler verip, (Rakoçi kral, Erdel'in Sigel vilâyetinden çıkalı on gün oldu. Gâfil olmayalım) diye haber getirdiler. Onlar ile o gece, Bore sahrası denilen yerde yattık. Amma atlarımız ve bizler dinlenip, yeniden kuvvet kazandık.

Oradan yine sabahleyin kuzeye ormanlar ve mâmur köyleri seyrederek, dokuz saatta (Kamaniçse) kalesine ulaştık. Bütün Leh ve Tatar askeriyle kale altına varıp, oturduğumuzda, Allah'ın büyüklüğü, dört tarafından adam kellesi kadar balyemez toplar attılar. Semender kuşu gibi, Nemrud ateşi içinde kaldık. Şenlikler yapıp, içeriden kapudanı beşyüz araba zahire ile gelip, bütün hediyelerden Yalı ağasına verip, yine kaleye gitti.

Kamaniçse kalesinin yapısı :

Leh lisânında, «Kamaniçse» taş demektir. Yâni taştan yapılmış demektir. Kurucu önce şehir kıyısında göğe baş uzatmış, bütün kesme kaya, hendek üzerine, nice yerleri yine kesme kaya duvarlı, sağlam bir kaledir ki; Leh vilâyetinde değil, belki Çeh vilâyetinde ve İsveç diyârında, Felemenk ikliminde ve Alman dağlarında böyle bir sağlam sur yoktur. Fakat zâlim kalenin, biraz görüşü engelleyen tarafı vardır. Amma engebeli tarafa büyük tabyalar yapıp, o engellerden emin olmuştur. Hattâ; Abaza Paşa, Özü vâlisi iken bu kaleyi yetmişyedi gün kuşatıp, fethedemediğinden üzüntü ile Silistre'ye geri döndü. Amma Osmanlı deniz gibi asker ile gelip kuşatsa, Tatar askeri yardıma gelecek askerini bırakmasa, kıtlık yüzünden Allah'ın emri ile fetholunurdu. (Allah hayırla kolay eyleye)...

Bu kaleyi gezip dolaşırken Leh kralından haber geldi ki, «Bizim askerimizle, bütün İslâm askeri kalkıp (Azbareş) kalesi altına doğru gidesiniz ki, Kırım askeri dahi, o tarafa gelmek üzeredir.» İşbu haber gelince, hemen, Kamaniçse altından Yalı ağası kalkıp, bir gece yolda yatıp, sabahleyin kalkıp ikindi vaktinde (Bar) kalesine vardılar. Hakikaten taştan

yapılmış bir hisardır. Bu dahi, Lehlilere tâbi, sarp bir hisardır ki, cebhânesi ve şâhi darbezen topları var. Dış varoşu bataklık kıyısında, etrafı ormanlı bir büyük varoştur. Bir tarafı Bataklık kıyısında safi dolma rıhtım, büyük palangadır ki, ikibin adet tahta ve sair şeylerle örtülü evler vardır. Sekizyüz kadar dükkânları ve oniki adet çanlı, mükellef kiliseleri var. Bahçeleri sayısızdır. Amma, kışı sert olan vilâyet olduğundan incir, zeytin ve nar yetişmez. Gerçi üzümü olur amma tatlı ve sulu değildir.

Oradan kalkıp, bir konakda ormanları bol, Kazak ve Leh köylerini geçip (Palanga)'ya ulaştık.

Palanga'nın vasıfları :

Bir bataklık göl içinde, bir büyük adada büyük bir şehirdir. Göl kenarından tâ, kaleye gelinceye kadar su üzerinde ağaç köprüsünün uzunluğu iki saattir. Çeşitli yerden köprüyü zemberek ile kaldırıp kaleyi adada bırakırlar. Yaz günleri Tatardan asla korkusu yoktur. Amma kış günü, göl donunca nice kere Tatar bu varoşu vurup, beş - altı bin esir almıştır. Ziraat yerleri adadan dışardadır. Kale içinde ancak bin ev var. Altıyüz kadar dükkânı ve yirmi kadar kilisesi vardır. Bağ ve bahçeden eser yoktur.

Buradan ara yatısında ormanlık, çöl ve bahçelik köylerden geçerek (Azbareş) kalesine geldik.

Azbareş kalesinin vasıfları :

İç ve dış kaleleri, beyaz taştan olup, nehir kenarında kurulmuş sağlam bir kaledir. Leh kralının idaresinde olup, sanki paşalıktır. Üçbin silâhlı askere sahip, hisar içinde ikibin ev, dokuz kilise, üçyüz dükkân vardır. Burada Leh kralından yedi araba Yalı ağasına hediyeler ve yüz araba yiyecek içecek geldi. Bana da (hediyeler müşterek) deyip hissemizi verdi:

Burada Karakov hâkimi (Varşolka) kral tarafından otuzbin silâhlı ve mükemmel Karakov askeri yardıma gelip, bütün kâfirler ayrı konakladı. Bizim Tatar askeri de ayrı konakladı. Etrafımıza kolcular koduk. Burada Nureddin Sultan'ın Oman kalesine geldiği ve Kırım ağzında Ur ağası (Karaş Bey) Breslav kalesine gelip, kırkbin kardeş kazak ile beraber geleceği haberi geldi. Biz dahi üç gün, üç gece Azbareş kalesi altında oturup, kaleyi dolaşıp gördük.

Verimli bir sahra içinde, kavisli şekilde, taş bina, güzel bir kaledir. Üç kapısı vardır. İç kaleye girmedim. Amma varoşu tamamı üç dirsek kule tabyalardan meydana gelmiştir. Hendeği alçak fakat temizdir. İçi bataktır. Cebhânesi ve çok sayıda topları vardır ki, birer birer tetkik ettik

mâni olmadılar. Amma kazakları görmelerine Leh askeri razı değildi. Gayet san'atlı, kârgir yapı sarayları var. Fakat hepsi şemdere tahta örtülüdür. Kapudan hatmanı Yalı ağasına kale dışında ziyâretler çekip, bol hediye ile yirmi adet temiz Macar esiri verdi. Üçüncü gün bütün Leh askeri ve bizim Tatar askeri oradan kalkıp, poyraz tarafına, düz ormanlık içinden gidip, sekiz saatte (Körlöv) kalesine vardık.

Körlöv kalesinin vasıfları:

Bu kale, Karakov toprağındadır. Amma ötedenberi Leh kralının idaresindedir. 1054 tarihinde İslâm Giray Han zamanında, Kardaş-kazak bu kaleyi Han kuvveti ile alıp, yine Leh kralına vermiştir. Kalesi, düz bir sahrada çit ve ağaçtan sağlam palangadır ki, içi rıhtım dolma yirmi adım eninde duvardır. Yedi köşe ve yedibin adım çevresi. Hepsi üç kapısı var. İçinde ancak büyük bir manastırı var, iç kaleye benzer. Tamamı bin adet dükkânları var. Dışında bahçeli büyük bir varoşu olup, etrafı hendekle çevrilidir.

Oradan Körlöv kalesi altında kalkıp yine kuzey yönüne bir konak düzde ormanlık içinde gidip, (Burut) palangasına girdik.

Burut Palangası:

Bu kale, nehir kıyısında, rıhtım dolma palanga hisardır. Yapısı kârgir değildir. Başından beri Leh kralı idaresinde hatmanlıktır ki, bin adet askere sahiptir. Bin adet tahta sendere örtülü mâmur evi olan çarşılı, pazarlı manastır palangadır.

Oradan yine poyraz tarafına gidip Palanga'ya vardık. Bu da Leh kralına tâbidir. Oradan yine poyraz tarafına gidip (Podhayçse) kalesine vardık. Başından beri Leh kralı idaresinde bir büyük kale, eski ve mâmur bir şehirdir. Bu şehrin bütün mâmur yerlerinin içi ve dışı baştan başa kârgir yapı güzel bir kaledir. Amma çevresi, kaç kapısı olduğu ve kaç köşe kale olduğu hakkında bilgim yoktur. Amma idârecisi Leh kralı vezi dir ki, beşbin savaşcı tüfekli Nemse sultanının piyadesine ve üçbin süvari askerine mâliktir. Bu kale içinde çuha işleyen, Yahudi ve Ermeni reâyâsı pek çoktur.

Bu şehir içinde, dörtbin tahta örtülü kârgir yapı saray vardır. İkibin dükkânlar da tâmâmen kadınlar oturup eşyâ satarlar. Dokuz adet mükellef hanları, üç tane bir çeşit sobalı hamamları vardır. Şehrin içi o kadar temizdir ki, Kurna sarayı yolu baştan başa kırmızı tuğla döşelidir. Büyüklü, küçüklü tamamı yirmi adet kiliseleri vardır. Hepsi Vaşalka kralın kilisesidir. Sayısız bahçeleri vardır. Bütün meyveler olur amma hurma, incir, zeytin, limon, turunç ve narı olmaz. Kışın konakladığı bir yerdir. Ye-

dinci iklimin ortasındadır. Fakat su ve havası mutedil olduğundan, güzellerinin sonu yoktur. Bütün kızları açık başlı, siyah saçlı, elvan ipek hil'atli, kaftanlı, kabâdi sarı pabuçlu olur. Hristiyanları samur kalpak giyerler. Bütün elbiseleri elvan çuha ve elvan güderi, altın ve gümüş düğmeli dolamalar olup, zünnar kuşak ve ipek kuşak kuşanırlar. Elbiseleri temiz hıristiyanları vardır.

Şehrinin meşhurlarından elvan şayak, saye alimi çukaları ve bin çeşit rakıları, peynirleri ve bilhassa beyaz ekmeği meşhurdur. Fakat bu şehir dağ eteğinde olduğundan, şehre engel teşkil etmektedir. Bir sabah vaktinde engel teşkil eden o dağlar tarafından göklere bir toz bulutu yükseldi. Kaşla göz arasında, onu gördük ki Nureddin Sultan kırk bin Kırım askeri ile göründü. Biz dahi; kırkyedi bin adet Bucak Tatarıyla atlanıp, karşılamağa çıktık. Derhal asker bir yere toplandı. Yalı ağası ve ben atlarımızdan inip. Nureddin Sultanın atının ayaklarına yüz sürüp, yine atlarımıza bindik. Sultan ile benim atlarımız yanyana yola devam ederken nice şeyler konuştuk. Yine Pedhayiçsede durduk.

Nureddin Sultanla buluşmamız :

Nureddin Sultan, Yalı ve bütün ağalarıyla müşavere edip, bu sahrada evvelce bizimle beraber oturan kırkbin Leh kralı askeri ve Nureddin Sultan ile gelen kırkbin adet Kardaş Kazağı ve yirmibin adet Nureddin Sultanla kılavuz olup gelen Leh askeri bir araya gelince yüzbin hıristiyan oldu. Ayrı bir yere kondular. Onların da hatmanları, boyarları, grafları ve bütün iş erleri. Nureddin Sultanın alacasında müşavere edip, fikir birliği ederek ittifakla :

«Rakoçi'yi Leh vilâyetine komayıp, Erdel vilâyetinden çıkaralım. Çıkmışsa rast geldiğimiz yerde basalım!»

Dediler. Padhayiçse sahrasında kösler ve nefirler çalınıp, kefere tarafından dahi çanlar, ergananlar ve dankirler çalınmıştır. Evvelâ bu Padhayiçse'den kalktığımız gün kuzeye yedi saat yeşil vâdilerde gidip (Eşcerez) kalesine vardık.

Eşcerez kalesinin vasıfları :

Bu kale, İslâm askerini görünce, büyük top şenlikleri yaptı. Kale altında konaklanıp, geride kalan kırk, elli bin arabalar ile bize yardıma gelen kefere dahi gelip, kara çadırlarıyla konup, bir anda etraflarına tabur hendeği kazmağa başladılar. Meğer Kakoçi kralın Erdel memleketinden çıkıp geldiğini haber almışlar.. Gerçi Tatar askeri de haber aldılar amma, hepimiz çadırlarımızı kurup donlarımızı çıkardık ve atlarımızı soyup çayırlara saldık. Onlar dahi bizim gibi rahatladı.

Eşcerez kalesinin şekilleri :

Kuruluşundan beri Leh kralının elindedir. Amma Karakov vilâyeti toprağında kurulmuş kaledir. Kalesi lâlelik bir sahrada Eşcerez nehri kıyısındadır. Eşcerez nehri Karakov dağlarından gelip, bu yerden geçip Özü'ye ve bir kolu Turla nehrine karışır. Bu kale, beşgen şeklinde tuğla bina, beş tabyalı, güzel bir hisardır. Ancak iki kapısı var. Etrâfı, sulu, bataklık, hendektir. Hisar içinde bin adet tahta ve saz örtülü, mükellef hristiyan evleri vardır. Yüz dükkânı ve üç adet muazzam kilisesi vardır. Çevresi tam dörtbin adımdır. Kapudânı Sultana hediyeler verir:

«Meded padişahım, dünkü gün Rakofçi Kralın sizden casusu gelip Rakofçi'ye (Tatar geliyor) diye ılgar ile haber gönderirken, casusları yakalayıp konuşturdum. (Rakofçi buraya yedi konak mesafede Elov vilâyetine yakın bir yerdedir.) deyince, kalemiz altında casusları öldürdüm. Rakofçi'ye haber ulaşmadı. Onun sizlerden haberi yoktur. Yürü Han'ım yetiş! Onların atları yorulmuş ve adamları açlıktan kırılmış!»

Diye, kale kapudanı sultana böyle içaçıcı haberler verdi. Kaleden on top ile üçbin adet seçme Leh askeri verdi. Burada Leh kralından da sultana pek çok hediyeler gelip :

Sultanım, biz dahi sana yüzbin adet asker ile yardıma gelmek üzereyiz!»

Diye haber gelince, hemen sultan hiçbir zaman Tatar askeri gece yürümez iken hemen güneş batarken nefirler çalınıp batıya o gece mehtabda seğirdip, yine Eflâk ve Boğdan'dan Rakofçi'ye giden yardımcılar, birçok mal ve birkaç dermansız kâfir bırakmışlar. Onları söyletip, kelle paça edip geçtik. Tâ sabaha kadar hızla yol alıp, seher vakti yol üzerinde Eflâk, Boğdan kefereleri cebhâne ve toplarını bırakmışlar. Onları, Bola kapudanına verip, daha ileri seğirterek, yol üzerinde onbin kadar Eflâk ve Boğdan askerine rastgeldik. Bir anda Tatar askeri içlerine aç kurd gibi girip, aman ve zaman vermeden hepsini kılıçtan geçirdiler. Bütün atlarını ve kemerlerindeki mallarını Tatar askeri alıp, öteki ganimet mallarını Kazak kavmi ve Leh kavmi alıp yağma ettiler. Çünkü Kur'an üzerine edilen yemin o şekilde idi ki, mal ve can gibi şeyler Tatarların ola... Diğer kelepir elbise sonra Lehlerin ve Kardaş Kazağın ola...

Oradan bir saat ileri varıp Paraz sahrasında bir hendek tabur yeri gördük. Dört kat hendek ki, derinliğine insan bakamaz. Meğer Rakofçi Kral, üç gün önce konup, kazıp, sonra Elav kalesi altına gitmiş. Hemen Nureddin Sultan Ot ağalarını ve bütün ileri gelenleri çağırıp müşâvere eyledi. Hepsi yemin billâh ile, çapul'a karar verip, Leh ve Kazak askerinin dahi atlar ve arabalar ile seğirtmenleri kararlaştırılmış ve bunun üzerine Fâtihalar okunmuştur.

Allah'a tevekkül ile, gazaya niyet edip, seksenyedibin Kırım ve Bucak Tatarı ikiyüzbin atları ile yürümeye başlayınca, toz duman gökleri kaplamıştır. Atların ayağı altına rastlayan ağaç kökleri, sofu misvaki gibi tiftik tiftik olmuştur. Allah affetsin bir adam attan düşse, o an âhirete yollanır. Çünkü öyle bir çapul oldu ki, Tatarların bulunduğu yer, mahşerden örnek idi. Dokuz saat koşturup, altı konak yer alındı. Elov kalesi önündeki sahraya varılınca atları çayırlar üzerine salıverip, askerler azıklarını çıkarıp ve at sütlerini sağıp içtiler. Gerideki yardımcı kuvvetlerimiz de gelince, hemen sultan nefirleri çalıp, koşup, dokuz saatte dört günlük yol alarak bir sahraya vardık. Gördük ki, Allah'ın büyüklüğü, o lâlelik sahrânın her otu başına bir adam toplanmıştır. Çevresi iki günde dolaşılamayan bir büyük müstâhkem ordugâhdır ki, üç tarafı kat kat derin hendek ve bir tarafı nehirdir.

Rakofçi Kral, ikiyüz bin asker ile bu müstahkem yere kapanıp, etrafına hendek toprakları üzerine yetmiş, seksen bin arabalardan, birbirlerine zincirler ile bağlayıp taburlar çatmış ve taburların içinden çıkan yemek dumanları göklere çıkmış. Bu hal üzere Nureddin Sultan bizim taburu alarak götürüp bir orman içinde müşavere edip, önce Tatar Hanına, sonra Hotin altında Melek Ahmed Paşaya ve üçüncü olarak Leh kralına mektuplar yazılıp, zilhiccenin onbeşinci gününde «taburu sahrada bırakmayıp, bize imdada yetişesiniz» diye nice çatal altı şahbazlar gitmede... Beri tarafta müşavere ile birlik olunup, tabura sarılıp muhafaza etmeğe ahdettiler...

Rakofçi Kral taburunun kuşatılması :

1067 senesi zilhiccesinin onbeşinci günü seher vaktinde Nureddin Sultan ile Yalı Tatarı, yardımcı Lehliler ve Kardaş Kazak ile bir uğurdan sahra ormanından çıkıp, Allah, Allah sesleri göklere ulaştı. Bütün gazîler yıldırım gibi at sürüp, bütün asker ile Rakofçi Kral'ın taburunu kuşatıp bekleme başladı. O gece, etrafa karakollar koyup rahatça yattık.

O gece tabur içinde, kâfirlerin bir hareket, hiyle ve şeytanlık etmek için gayretleri vardı ki, sabaha kadar rahat uyku görmediler.

Sabah oldu. Yüksek bir yerden taburun bulunduğu yere baktık. Tabur, hendekten dışarı iki kat hendek daha kazıp, cereyan eden nehri hendek içinde akıtıp, hendekler önüne yüzbinlerce küçük kuyular kazıp, aralarına çarhı felekler, şarampa, parmaklar ve yüzbinlerce arabaların tekerleklerini yere dökmüş ve çalıları ve yüzbinlerce dallı ve budaklı büyük ağaçları çarpmamız için yere dökmüş. Beş yerde asma köprüler kurup, tabur etrafında onbir yerde dağlar gibi topraklar yığıp, büyük tabyalar yapmış. Her tabyaya kırkar, ellişer parça balyemez toplar koyup, her ta-

rafta havan humbaralar hazırlamış. Hendeklerden dışarı püskürme barutlu lağımlar atmış.. Velhasıl; bütün hile ve desise ile yaptıklarını tarif etsek ayrıca bir taburnâme olur. Sözün kısası taburu tam iki gün kuşatıp, ne bir baş, ne bir esir almak mümkün olmadı. Hiçbir yoldan zafer sağlanamadı.

Nihayet Nureddin Sultan gördü ki, günden güne iş geri kalıyor; sonunda bu güzel tedbiri düşündü: Tatar askeri içinde ne kadar ipten kazıktan kurtulmuş, şâhi hırsız, hilekâr, pehlivan ve yiğitler var ise onları huzuruna çağırıp, bin vaadlerle, onlara güleryüz gösterip «Taburun içinden merdlik ve yiğitlik göstererek birkaç esir getirirseniz size şu kadar ihsan veririm» deyip çeşitli hediyeler de verdi.

Hemen asker içinden üçyüz aded bu tip askerler, gece elbiseleri giyip, kimisi yardıma gider şekilde Macar dilini iyi bilenler zahire götürüp, kimisi dilenip, kimi Lehliden kaçar şekilde, elhasıl üçyüz aded hilekârlar birer çeşit şeytanlık ile o karanlık gecede kol, kol tabura, birer yalan ile girdiklerinde tabur içinde derhal bir kaynaşma başladı. Yeri cehennem olası kâfirler içinde öyle bir feryad koptu ki tarif olunmaz. Sabahleyin erken gördük ki; üçyüz kişiden yedisi kaybolup, diğerleri bol miktarda ganimet malı ile yetmişsekiz aded kâfiri eli ayağı bağlı olarak Nureddin Sultana getirdikleri gibi, kimi kâfir sarhoş, kimisi de aldığı ilâçlardan dalgın yatarlardı.

Bir çoğunu tercümanlar konuşturup, tabur içinde ikiyüzbin kâfir ve seksenyedibin yaya tüfenkli olup, zahireleri kalmadığı haber alınıp, hepsinin başları gövdelerinden ayrıldı. Tekrar taburun altına yaklaşılınca ancak top yetişir oldu. Kalabalık İslâm askeri, taburun dört tarafını kat, kat kuşattı. Ama nehrin karşı yakasında bizim yardımımıza gelen kâfirlerle Kazak gafil yatarlardı. O gece kâfirler üçbin aded top çeken mandalarını boğaz ağırlığı olmasın diye kapıları açıp dışarıya sürünce, derhal hepsini Tatarlar yağma edip pişirmeden midelerine indirdiler. Bana da bir sığır pay verdiler. Biz dahi pişirip yedik. Allah'ın hikmeti üç gün üç gecede kâfirler taburları içinde öyle zor duruma düştüler ki, hendek içinden bir kâfir karabaş kaldırıp, kara şapkasını gösteremez hâle geldi. Bu hal ile zahire sıkıntısından durumları günden güne kötüleşti. Diğer tarafta ise Tatar askerinin neşesi her geçen gün artıp, kuşlar ve bal arıları gibi uçarlardı... Ama bir taraftan tabura hücum edemezlerdi. Kâfirler dahi canlarının korkusuna düştüler ve üzüntü girdabında kalıp şaşırdılar. Tabur içindeki fena kokudan kendilerine sinekler üşüştüler.

«Erdel tarafından kendilerine zahire gele» diye beklerlerken o tarafın dahi her ağacının gölgesinde Tatarlar ile Leh ve Kazak askeri pusularda gizlenmişlerdi. Değil zahire yardımı, bir kuş bile uçurmazlardı. Ve gelen kâfirleri kaçırmadan yakalarlardı. Çünkü bu kadar bin hırsız, çevik, düş-

man avlayan Tatar elinden kâfirler kurtulamayıp, tabur içinde atlarını ve kendi etlerini yemeğe başladılar. Beş günden sonra kendi ölülerinin etlerini dahi yemeğe başladılar.

Nihayet, 1067 senesi zilhiccenin yirminci günü Kırım Hanı Mehmed Giray Han seksenyedibin, düşman avlayan rüzgâr sür'atli Tatarlardan Şirinli, Mansurlu, Sensuranlı, Varkınlı, Dayırlı, Olanlı, Ozaklı, Badranlı, Nogaylı, Urminli, Yaman Sadaklı, Kör - Yusufbeli, Arslanbeli, Hobanelli, Nevruzelli ve nice buna benzer Tatar kavminden tepeden tırnağa silâhlı yiğitler ile gelip, Nureddin Sultan ile karşılamağa çıktık. Handa buluşarak Melek Ahmed Paşa efendimizin mektuplarını Hana verip, selâmını iletttik. Han hazretleri beni kapısına aldı. Gece ve gündüz, şeref sohbetleri ile şereflendim; Ve musahipliğinde bulundum. Bu sevinçli seferin bütün safahatını gözümle gördüğüm için cereyan tarzını yazmağa cür'et ettim.

Hemen o an, Han hazretleri bu kadar bin Tatar askeriyle taburun etrafını kat, kat kuşatıp, bizimle gelen Tatar askeri, taze can buldular. Amma kâfirin başlarına taburu dar oldu. Hemen o gün yeri cehennem olası kâfir Hanın kalabalık asker ile Kırım'a döner şeklinde olunca, bütün Kırım adasının Karaçi halkı Han çadırına toplanıp «Çulu, çulu yaman hanım» diye feryad ettiklerinden Han «Nedir Karaçılarım, nedir Kazak kardaşlarım?» deyince hepsi Tatar lisanı ile:

«Hanım bu kadar cıldır derd ve belâ çekelim. Şimdi maldan ve candan olalım. Doyum yolundan Kırım'a nice varıb, bilirimize, bergeçlerimize, şura ve mirzalarımıza ve kart kişilerimizin betine benzine ne yüz ile bakalım. Allah'dan reva ola mı? İmdi Hanım, biz bugün yarımızda kırılamız. Elbette şu taburdaki kavurnu sokamız yazımızda kavuru vurup, doyum olup... Bay kişi oğlum da Kırım'a kitemiz.»

Dediler. Han: «Karaçılarım! Vay koşdalarım ve kardaşlarım aşıkman (yani acele etmeyin) Akrun akrun edin. Atlaman... İnşaallah doyum bulursunuz.»

Diye, bütün askere rica ettiler. Onlar dahi Han'ın ricasını kabul edip, herkes koğuşlarına gittiler. Allah'ın hikmeti, o gün, Leh kralından Han'a elli araba hediye ve on araba kise, bin araba zahire ile Karakov vilâyetinden, Danıska'dan, İsveç kralından, Çeh kralından, İslavonya hanından, Karol hanından, Tet hanından, oniki boy Kazak hatmalarından, Leh kralına bağlı Müslümanlardan ve Libka kavminden, elhasıl kırk boy beyleri, kralları ve hatmanlarından yüzyetmişbin adam ile Leh kralı tarafından Han'a yardım ile yetmiş parça balyemez, kolomborne ve havan şahiler ve salçıma toplar ile baştan ayağa silâhlı asker gelip, onlar dahi, Tatar askeri çevresine yerleştiler. Ve düşman taburunu kuşattılar.

Amma, Tatar askeri, taburdaki düşman ile dışardaki Leh kâfiri arasında kaldılar. Fakat Han hazretleri gayet uyanık hareket ederlerdi. Çünkü (Bütün kâfirler tek millettir) belki kâfirlerin aralarında birlik meydana gelir ve Tatarı ortaya alıp vururlar diye, kâfirden çekinmeye başladılar.

Ertesi gün Kardaş Kazak, Brebaş Kazak, Anderya Kazak, Potkalı Kazak, Zaparski Kazak, Ahlenc Kazak, Çoçka Kazak, Şeremet Kazak ve Serke Kazak, velhasıl... Kırk çeşit Kazak kavminden seksenyedibin âdet silâhlı asker Han'a yardıma gelip, Macar taburunun batı tarafında, nehrin karşı yakasında, konakladılar. Onlar da bir anda, toprağı köstebek gibi kazıp, büyük taburu içine aldılar. Ve etrafına gözcüler koyup, Rakofçi taburuna karşı meyilli bir bayır üzerine bir kat hendek kazdılar. Kırk, elli top ile tabya yapıp, yedibin âdet olan arabalarını kendi taburları etrafına zincir ile bağlayıp, aralarına Kazak tüfekleri yerleştirip, kapandılar. Çünkü bu Kazak kavmi daha önce Leh kralının reâyâsı idi. Han'a kardaş olunca Han ile Kazak yedi yıl Leh ülkesini yağma edip mâmur yer bırakmadılar. Bu yüzden Kazaklar Lehlilerden korktular ve etraflarına tabur çatıp, içine girdiler ve Lehlilerden emin oldular. Amma yine birbirlerinin can düşmanıdırlar.

Bu hali Macarlar taburlarından görüyorlardı. Günden güne, dışardaki asker çoğalmakta, buna karşılık ise kendilerine yardım ve zahire gelmiyordu. Kıtlık ve açlıktan yok olma tehlikesiyle karşı karşıya idiler.

Sonunda bütün Macarlar Rakofçi'ye varıp:

«Halimiz sonunda ne ola! İşte dört yanımızı kat kat düşmanlarımız sardı. Tabur içinde aile ve çocuklarımız ağladı. Sonunda halimiz nereye varır?»

Deyince, hemen mel'un Rakofçi:

«İşte bana Leh tarafından mektuplar geldi. Altmışbin Erdel askeri ve onbin Saz Macari asker sabahleyin geliyorlar. İsa'nın emri ile onlar yardıma gelince, bir kere dışarı çıkıp Leh ve Tatar ile büyük bir cenk ederiz. Ya taht ola, ya baht!»

Diye, bunları teselli etti. O gece mel'un Rakofçi'nin taburundan adamlar geldiği görüldü. O an onyedi kişi düşman taburundan «Aman, elaman... Ey Cengiz oğullarının şanlı Han'ı Mehmed Giray Han!» diye taburdan papasları, patrik ve keşiş ve ruhbanlarıyla Han'ın huzuruna gelip, ellerindeki emirlerini gösterip dediler ki:

«Padişahım! Bizim Rakofçi kralımız Osmanlı pâdişahına itaatkârdır. Bu mübârek emri Boynueğri Sadrâzam Mehmed Paşadan ikiyüz kese alıp, Osmanlıya Hotin kalesini vermeyip isyan eden Leh kralının hakkından gelip, başkentini alıp, Erden vilâyeti gibi Mekke ve Medine'ye vakfetmeğe sefere, padişâh emri ile gelirdik. Emir sizin...»

Diye sustuklarında hemen Han hazretleri buyurdular ki:

«Boynueğri Mehmed Paşa şimdi azledilmiştir. Şimdi boynu doğru ve dişleri eğri Köprülü Mehmed Paşa devridir ki; hüküm onlarındır. Beni Tatar askeriyle ve Melek Ahmed Paşayı Âl-i Osman askeriyle sizin üzerinize gönderdi ki, sizi Leh tahtına oturtmaktan menedip döndürelim; İlinize, vilâyetinize gidesiniz. Ve illâ size aman ve zaman vermeyip bugün ve yarın büyük cenk ederiz.»

Deyince kâfirler inadlarında ısrar edip:

«Han'ım! Evvelâ Köprülü Eğri paşası iken bizim Rakofçi kral ile ..uşman idi. Şimdi vezir olup intikam mı almak ister? Lütuf eyle Han'ım Cenâbınıza on Hanto araba kuruş ve Osmanlıya on araba altın ve Köprülü'ye beş araba altın verelim. Hesabsız hediyelerden başka her sene Leh memleketinden Osmanlı hazinesine beşerbin kese verelim. Biz şu Leh diyârına gelmişken boş gitmeyip Elov tahtını, Danışka tahtını, Karakov vilâyetini tahtlarını fethedip, her sene Osmanlıya beşerbin kese vereceğimizi devlet katına arzediniz.»

Diye, Han hazretlerine altı saat yüzbinlerce şeyler söylediler. Asla! Kâfirlerin boş sözlerine kulak asmayıp, onları oyalayıp keşiş ve metropolidleri kovdu.

Rakofçi tavşan uykusu verip, ortalığı boş bulunca gemiler ile adamlarını hazırlayıp, gelen yardımı karşılamağa gidiyorum diye kırk, elli kadar yarar yamaklar, yarar katana atlarıyla gemilere binip kaçar. Ve Erdel'in Sigel diyârına can atar.

Sabahleyin, görürler ki; tabur içinden Rakofçi kaçmış!. Bütün kâfirler bir yere gelip, müşâvere ederler. «Bütün fitne ve fesad bizim Rakofçi'den idi. İşte o kaçtı. Şimdi kimin için cenk edelim ve bu açlığı çekip kırılalım? Tatar Han'ına, Kalpay Sultana, Nureddin Sultana, Yalı Ağasına ve öteki iş erlerine çok mal verelim. Vatanımıza sağ ve zengin gidelim» diye, bu iyi düşünceyi uygun görüp, yetmişyedi kale sahipleriyle ve nice önde gelen papaslarını ve onyedi kral oğullarından, evvelâ (Şolom Gargar), (Parçay kral), (Apopi Mihal)'ı, (Redi İşvani), (Kaşe sahibi), (Hasvar sahibi), (Sakmar sahibi), (İctuvar sahibi), (Zolomi oğlu), (Betlen Gabor oğlu), (Buhar oğlu), (Barkoçi oğlu) ve buna benzer kral oğulları, diğer ileri gelenleri, birçok hediyeleriyle Han'a aman deyip: «Malımızı verelim, vatanımıza gidelim» derken, hemen bir kere Tatar askeri içinden Allah, Allah sesleri göklere ulaştı. Yardıma gelen, bütün, Leh, Çek, İsveç ve Kazak askeri de atlandılar. Atbaşı beraber olup, Han bu durumu gördüğü gibi «Allah yanında hayırlısı ola!» dedi.

Han'ın iç ağaları, benimle birlikte fethi şerif okumaya devam ederlerken, bütün İslâm askeri atbaşı beraber taburun top altına yaklaşınca yüzbin Tatar, yaylarının çilelerine ikişer, üçer tabur okları gizleyip kabza

çekip tabura doğru okları boşaltınca, ikiyüzbin ok lânet yağmuru gibi, tabur içine yağdı. Binlerce ok çıplak atlara isâbet edince, atlar adamlara tekme vurup, ısırır kaçarlardı. Macarların kellelerine, oklar, lâle gibi konarak tabur içinde bir feryât koptu. Leh kâfiri dahi, yedi koldan tabur içine balyemez top gülleleri atarak, bize yardıma gelen Kazak dahi, tabur içine kurşun yağdırarak, acıklı sahnelere sebep oldular. 1067 senesi zilhiccesinin yirmi üçüncü günü, tabur içinden Macar cenge başlayıp, bir yaylım kurşun ve bir yaylım top attı. İki taraf arasında üç saat süren büyük cenk oldu. Siyah barutun dumanından göz gözü seçemez oldu. Dışarıdan Allah, Allah sesleri ile tabur içinden (yâ Jorj, yâ Jorj) sesleri, çan ve trampete boruları sesi, göklere ulaşıp, bu arada binlerce can ecel şerbetini içtiler...

Bir kere hemen, Tatar askeri, o dışarıya aman ile çıkan kral-zâdeleri yakalayıp, bağlayarak, taburdan geriye yan verince taburdan kâfirler, bu durumu görüp; hemen ölüsü dirisine binip, taburdan bütün balyemez toplarıyla (Yâ Jorj, yâ Jorj) diyerek Tatarın peşi sıra koşup sahraya çıktılar. Geriden Kazak ve Leh askeri bir anda tabura koyulup yağmaya başladılar. Hemen Tatar bir kere (dönün, yeter) deyince; Allah'ın büyüklüğü, Macar kâfiri taburdan çıkmış bulundu. Meydanda kalıp köpek cengine başladılar. Tam bir saat, tam anlâmı ile büyük bir cenk oldu ki, Cengiz Han, Hülâgû Han, Timur Han, Toktamış Han, Mengili - Giray Han'dan beri böyle cenk ve kavga görülmemiştir. Hattâ; kâfirlerin meydanda namlı kapudanları ve cenge yarar Nemse sultanları ve bütün kaltabanları o cenkte yerle bir olup, (Her şey aslına döner) sırrına, ulaşarak, yerleri cehennem oldu.. Arta kalanları ise ,ortaya alınıp, topa tutulmuş maymuna, oka tutulmuş domuzlara döndürdüler.

O kadar insan öldürüldü ki!, insan kanı nehirler gibi akıp, hayatta olanları (Keşke toprak olsaydık) diye yalvarırlardı. Bu kanlı savaşta hadden aşırı Macar kılıçtan geçti. İki deniz gibi askerin top ve tüfek sesinden ve ok hışırtısından, in bağırmasından ve at kişnemelerinden dünya gürültüye boğuldu. Siyah barut dumanı ile, ateş saçan güneşin gücü kuvveti kalmayıp, barut dumanından, ayın yüzü de karardı.

Bu savaşta Leh ve Kazak askeri sayısız mal alıp, canlı kısmını ise, rüzgâr hızı ile koşan Tatarlar aldı. Yirmiyedibin at ve katır, kırkyedibin esir alınıp, seksenyedibin kâfir ölüsü yüzüstü yere serildi. Arkaları kılıç ile çizilip sayıldığı vakit seksenyedibin kâfirin öldürüldüğü anlaşıldı. Han kadısı sicilinde yazılıdır. Esirleri de elleri bağlı, dilleri susmuş olarak durdular.

Beri taraftan; Tatar askerinden de yediyüz kişi şehâdet şerbetini içince cesetlerini tuzlayıp sallar ile Kırım'a götürdüler. Amma Leh Kazak ve yardıma gelen öteki kâfirlerden binaltmışbeş kadar can toprağa se-

rildi. O kadar ganimet olarak alındı ki; her Tatar konak konağa, ıkıla tıkıla vatanlarına gittiler.

Bu cenkte, kırk bin Bucak Tatarı, şânı yüce Han ile berâber ganimet aldılar. Hattâ bu taburdan alınan seksenbin araba içinde güneş gibi güzel câriye ve esirler vardı ki, her biri bir Rum haracı değerinde olduğu halde, birer lüle tütüne, birer okka ekmeğe satıldı. Han'a da özel olarak üç araba mal zabtolundu ki, ne olduğunu bilmiyorum. Rakofçi'nin kiler ve hazinedar takımı tamamen Han için zaptolunup, ötekilerini Kalpay Sultan, Nureddin Sultan, Şirin, Mansurlu ve öteki kara halkları tabur içinde iken, yağma ettiler. Amma bütün cebhâneleri, kırk adet balyemez topları, hep, Osmanlı adına ele geçirildi. Allah'a hamdolsun, benim dahi bu cenkte elime yedi adet köle, üç adet güneş parçası kızlar, yedi Macar, on tüfek, onyedi adet gümüş tepsi, bir gümüş haç, iki gümüş Macar yapısı üzengi bir gümüş kadeh ve nice buna benzer şeyler geçti. Allah'a hamdolsun selâmetle koğuşumuza geldik. Hâlâ Kırım Tatarı arasında bu harbe «Erkek Macar seferi» derler. Hatta bir Tatar zenginlik taslayıp malını mirasyedi çelebi gibi harcasa «Kişi! Sen erkek Macar seferinde zengin olmuşsun!» diye darbımesel olmuştur. Ta.. bu derece ganimeti bol bir sefer olup, bu ganimeti bol seferden sonra Bahçesaray'ın evlerinin çoğunu kırmızı kiremit ile ördüler. Evvelce çoğu saz örtülü evler idi. Allah Kırım diyârını daha çok mâmur eyleye... Çünkü Allah yoluna savaşanların diyârıdır.

Sözün kısası; günahkâr kişi olan ben, yirmialtı seneden beri on adet saf cenginde bulunup ve Osmanlı askeriyle onbin adet büyük kale kuşatmasında görev aldım. Bir kere, Özü kalesinde mahsur kalıp, Kazak ile büyük cenk ettik. Bahadır Giray, İslâm Giray ve Mehmed Giray Han'ın Kalpaylığında, Sübhan gazi, Sefer Ağay-ı gazi, Kardaş ağa ve ötekileriyle yedi sene Kırım diyârında bulunup, altmışbin kere Kırım askeriyle her baş ve çapula kapılıp, büyük ve sayılı günler geçirdim. Bu kadar vuruşlarda, bu erkek Macar seferindeki düşman avlayan Tatar'ın, bahâdırca, yiğitce, cesaretle, kıyak cengini görmemişdim. Amma oradan mel'un Rakofçi kral «size yardım getireyim.» diye nezaketle kaçıp yerine bıraktığı veziri (Kiminyanuş) yaralı olarak yakalanarak zincire vuruldu. Bu vezir, bütün felsefî ilimlere vakıf olup, nice acaip ve garip ilimleri bilirdi. Boynunda zincir, ayaklarında bilek kalınlığında ayak bağı varken der idi ki:

«Bu yaradan ve bu esirlikten kurtulup, Rakofçi kraldan sonra Erdel'e kral olsam gerek. Osmanlının ocağına kül dökerim... Amma ne çare... Yaşayamam. Sizin Mehmed'iniz beni öldürür.»

Ben dedim ki:

— Ya bu geleceği nasıl bilirsin? Cevap verdi:

— İlmi nücum (Yıldız ilmi) ile bilirim.

— Ya niçin esir olacağını bilemeyip, bu kadar kâfir kırdırdın?

— Elbette kazâ ve kader olacak idi ki, benim ve kralım Rakofçi'nin üzerine uğursuzluk çöktü. Sonunda dinimiz uğrunda kralımızı kaçırıp, biz kazâ ve kaderin gereği yakalandık. Ayıp değildir. Olur; Kader icâbıdır.

Diye, kendi kendine teselli ederdi. Hattâ şu tarih onundur:

Bir eksikli Kiminyanuş Macar,
Bir ah idüb didi ki «geldi Tatar!»

Gerçekten de sonunda Kiminyanuş seksenbin altın vererek hapisten kurtuldu ve yine Erdel'e gitti. Rakofçi krala tekrar vezir oldu. Gazî Seyid-Ahmed Paşa da Erdel diyârında (Kolojvar kalesi) altında Rakofçi kralı basıp katletti. Yerine bu Kiminyanuş krallık dâvâsında iken; üzerine Varat fatihi Köse Ali Paşa gönderildi. O ise Kiminyanuş'u hakkından gelemeyip, Tameşvar'a dönerken Varad Paşası Küçük-Mehmed Paşa bir gün ansızın hızla Erdel içindeki (Alvarhil) adlı kaleye gidip, altında Kiminyanuş'u yakalayıp, kendisini ve yedibin adamını kılıçtan geçirerek, kellesini İstanbul'a gönderdi. Mükâfât olarak Mehmed Paşaya Varat eyâleti verildi. Kiminyanuş'un da «Kral olurum amma sizin Mehmed'iniz beni öldürür» demesi bu şekilde gerçekleşti.

Sözün sonu; Kiminyanuş her fende usta bir adamdı. Benimle ahbab olup, esirliği sırasında bir tabak üzerinde, mağlup olup kırılışlarının ve taburlarının tabya ve hendekleriyle sanatlı bir resmini yaparak vermişti.

Doğru sözlü Evliyânın tarih güftesi:

Hamden lillah bu kazâ oldu, binaltmışyedide,
Bir eşini de müyesser ide, Mevlâ Girid'e...
Devr-i Âdemdenberi, olmuş değil böyle kazâ,
Seyf-i Muhammed çekildi ehl-i fisk-ü anid'e.
Âl-i Cengizyânı ihyâ eyledi, Han hazreti
Böyle bir tiği Ebu Müslim çekmemişti Yezid'e.
Esb-i tâzi, seyf-i müczim, tirkeş hep sizdedir;
Sehmi kavsinden çıkınca, güzer eyler hadide.
Evliyâ feth-i mübini göricek târih didi:
Hamden lillah bu gazâ oldu, bin altmış yedide

Sene 1067

Bu rabıtsız târihimizi Han'a arzettiğimiz zaman beş esir, beş at, bir samur kürk, bir gümüş eğerli yorga at, bir sırma okluk ile yüz altın ihsan alarak arkadaşlarımız arasında kıymetimiz arttı.

Bu sevinçli gazâdan sonra Leh kralından ve Karakov kralı (Vaşalka) dan yirmişer araba mal ile çeşitli kıymetli kumaşlar geldi. Leh kralı mektubunda rica edip şöyle yazmış :

«Benim padişâhım efendim. Allah sana ve Osmanlı padişâhına ömürler versin ki, beni Rakofçi gibi bir düşmandan kurtarıp, memleketimi bana ihsan eylediniz. Amma (ihsan tamam olmalıdır) ricam oldur ki, benim vilâyetimdeki âsi kaleleri Tatar ile vurup yağma ederek, ganimet malı alıp, esirlerini çıkarıp haklarından gelesiniz. İşte bana âsi olan kaleler bunlardır.»

Diye, ikiyüzyetmiş parça yağma edilecek kaleleri defter edip göndermiş. Han bunları yağma etmek için vezirlerinden (Elov) hâkimini görevlendirip, emrine yetmişbin adam verince, düşman avlayan Tatar dünyalar kadar sevinip, hepsi taburdan aldıkları ganimet mallarını (Özü beyi Faraş Ağa) ile Kırım'a gönderip bütün Tatar askeri birer sadak ve birer şıdak ile yüksüz kaldılar.

O gün; şânı yüksek Han, fetih haberleriyle cebhâne ve bütün topları saadetlû padişaha, sadrâzama, efendimiz Melek Ahmed Paşaya bildirmek için haberler gönderdi. «Kırılan kâfir kellerini göndermek ayıptır» diye kelle göndermedi...

1067 SENESİ ZİLHİCCESİNİN SONUNDA LEH KRALINA ÂSİ OLAN KALELERİ YAĞMAYA GİDİŞİMİZ...

Evvelâ taburla savaştığımız sahradan yüzyetmişbin Tatar askeri ile, kuzeye, mâmur ve verimli köylerden geçerek, yedi saatte Eylov kalesine geldik.

Eylov kalesi :

Halk dilinde Ovlo, Olvı de derler. Bu kale ötedenberi Leh krallarının hükûmet merkezidir. Lehler, bu diyârları rahat bularak yerleşip üremişler ve sonra hıristiyan dinine girmişlerdir. Daha önce mecusî idiler. Hâlâ kitabları İncil olup, lisanları da Lâtince kökenlidir. Leh dilinde sayılar şöyledir: Ezna — bir, Duva — iki, Tri — üç, Çetri — dört, Pest — beş, Şes — altı, Şim — yedi, Osem — sekiz, Dat — dokuz, Çeşh — on dur.

Boşnak, Hersek, Bulgar, Sırp, Voynuk, İslavon, Krol, Dodoska, Hırvat, Tıet, Rus, Lipka, Moskof Karakov, Heşdük kavimleri çoğunlukla buna yakın bir lisan ile konuşurlar. Lehlileri, bazı ıstılah ve ibarelerinde (Çeh dilini de) kullanırlar.

Eylov kalesinin yapısı :

Bu kale altına, Tatar Hanı ile gelirken bizimle tabur savaşına yardıma gelen Karakov vilâyeti hâkimi, Varşalka kral ellibin adet seçkin as-

kerle Han'ı karşılamağa çıkıp, o kadar mükemmel ve intizamlı asker çıkardı ki, atların yalnız gözleri görünüyordu. Çan, Erganan ve Dankiyolarını çalarak, ihtişamla hanı karşılayıp Eylov kalesi altında durdurup, otağ içinde bir mesih ziyafeti çekti ki, dillerle tarif olunamaz. Çünkü bu (Eylov) kalesi Leh diyârının Mısır'ı yerinde olup, gayet değerli ve gönül açıcı bir şehirdir. Nice sahra ve stepleri, tâ Karakova vilâyetine, Danska vilâyetine varıncaya kadar, hurma ağaçlı, Acem ormanlıkları gibi nimetleri bol, pınar ve akarsuları çoktur. Halkının tamamı cömerd ve zengin olup, gösterişe düşkün olduklarından çeşitli kıymetli elbise, elvan kumaş ile karşılamağa çıktılar. Tamamı altınlı, eğer takımı, gaddare, ellerinde yeni dünya ağacından yalmanlı sırıklar, başlarında çeşitli kadife ve çuhadan samur Tatar kalpakları üzerine ablak ve balıkçıl, turna ve huma telleri olup, askerlerinin ellerinde binlerce ipek ve sırmalı sancak, bayraklar vardı ki, parıltılarından gözlerimiz kamaştı.

Bütün elbiseleri kadife, kemha, sof, darı ve samurdur. Atları hep küheylân olup, altın sırmalı abayiler, kemer rahtlı, diba ve şib, zerbaf ve ipek çadırlı idiler. Hanto arabalar içinde yiyecek ve içecekleri ve mutfakları acâibtir. Bunlardan herbiri savaşta, bütün malını ve çocuklarını yanına alıp, kıymetli şeylerini üzerlerine giyerler. Amma Osmanlı askeri gibi yarar, savaşçı, cengâver, dilâver ve hünerli asker değildir. Bütün kâfiristan kavmi, siyah şal giyip, siyah eflâtuniye şapkaları başlarına kondururlar. Amma; Han, bu Eylov kalesi altında ziyafet yerken, Eylov kalesinden o kadar top atıldı ki, yer ve gök, top sesinden tir tir titredi. Hâkimi üç gün askere, Tatara ziyafetler çekip, Han'a, Kalpay'a, Nureddin'e, öteki ot ağalarına ve atalıklara, mirzalara hediyeler verdi. Çünkü düşmanlar Rakofçi kraldan Han hazretleri intikam aldı ve önceden bu Eylov hâkimi Karakov da Han'ın esiri olup, azad edilerek çırağ olmuştu.

Eylov kalesinin şekillerine gelince: Bu kale Eylov dağları dibinden uzak bir çimenlik ve lâlelik sahrada, büyük bir şehir olup, Arabistan'ına bedeldir. Kalesi şehir tarafında, yüksek bir tepe üzerinde bina edilmiş, sarp bir kaledir. Fakat küçük olup, içinde ancak beşyüz evi, hepsi tahta örtülü kuleleri, çanlı kiliseleri vardır. Cebhânesi, topları çok ve büyüktür. Çünkü bu şehrin düşmanı gayet çoktur. Hatta; Rakofçi kral bu şehre göz dikip, bu kaleyi fethedip, merkez edinmek için bu savaşta bütün askeri kırılıp kendisi canını güçlükle kurtardı. Kırkbeş adet tabya kuleleri var. Fakat iç kalelerinin çevresinin kaç adım olduğunu bilmiyorum.

Varoşu :

Bu şehir büyük ve geniş bir sahrada kurulmuş olup, etrafı hendek, yalın kat dolma olup, tam otuzyedibin adımdır. Arabistan'ın (Antakya) kalesi büyüklüğündedir. Tamamı yirmialtı kapısı vardır. Bütün duvarla-

rında yetmiş adet dirsek, dirseklerinde mazgallı tabyalar var. Bu şehri asker kalabalığından gereği gibi gezemeyip, birisinden sordum. Tamamı seksendörtbin altlı üstlü tahta örtülü ibret verici saraylardır. Amma bağsız, bahçesiz küçük fukara evleride vardır. Pazarında yedibin dükkân vardır ki, her birinde gün gibi kızlar güzel eşyâlarını pazara çıkarıp satarlar. Şâirin:

Çarşûy-i hüsnü seyrettim, serâser hâceyim
Bir cefâ dükkânı yoktur, hep vefâ pazarıdır.

Dediği gibi... Kırk adet çanlı manastırı vardır ki, her birinde, ikişer, üçeryüz rahipleri vardır... Yüz adet evkaf kiliseleri vardır. Hepsi kırk adet mükellef de mükemmel hanları vardır Altı adet sobalı hamamları vardır. Su ve havasının güzelliğinden, ipek fistanları nice âfitâbı, merâli, gazâli, Hiten âhusu güzel kızları var ki, görenin aklı gider.

Beğenilen şeyleri: Beyaz ekmeği, francala çöreği, (yabloka) denilen elması, armudu ve eriği gayet çoktur. Soğuk vilâyet olduğundan, üzümü meşhur değildir. Buralarda limon, turunç, nar ve zeytin aslâ yetişmez. Yedibin kadar çuha tezgâhlarında, çeşit çeşit leh çuhası, şayak, dimi çuhası işlenir ki, işçilerinin hepsi Yahudidir. Çünkü bu şehirde Yahudiden çok bir millet yoktur. Ermeni dahi çoktur. Amma Çingene, Hırvat kavimleri yoktur. Fakat tüccarları arasında Laz, Acem, Macar, Frenk ve çeşitli milletlerden kimseler vardır. Tatar Han'ı Rakofçi taburunu bozup fethettiği için bu şehirde üç gün, üç gece donanma olup, şâdımanlıklar ile herkes nesi varsa muhabbet meydanına çıkardılar. Şehir gelin gibi süslendi...

Bu şehirden, Han ile kalkıp dokuz saatte yedi adet büyük varoşları geçip, kâh batı tarafa, kâh kuzey tarafa, sonunda doğu yönünde ilerlerken, sekizinci saatte (Toparduk) şehrine uğradık. Varşalka kralı idaresindedir. İslâm - Giray Han asrında bu kaleyi Kardaş - Kazak istilâ edip, malını yağma ederek, düşman avlayan Tatar da varoşunu ateşe vermişti

Hâlâ o kdar mâmur değildir. Kalesi küçük, beşgen şeklinde uzunca olup, çevresi sekizbin adımdır. Bağları yok. Fakat bahçesi çoktur. Eriği, elması ve armudu boldur. Fakat üzümü ekşi olur. Amma kırk, elli çeşit Horlaka rakıları şişeler içinde, dükkanlarında istenildiği kadar bulunur.

Bu şehrin tabipleri, cerrahları ve kan alanları meşhurdur Burada da Varşalka kralı Han'a büyük ziyâfetler verip, kaleden top atışlarıyla Han hazretleri bu şehir altından kalkıp yıldız tarafına geniş sahrâlar içinde giderek, dokuz saatte altı şehri geçtik. Fakat yakından bilgi sahibi olamadığımız için vasıfları yazılamadı. Yıldız tarafında (Biçarhorodok) kalesine geldik...

Biçarhorodok Kalesi :

Hâlâ Leh kralı idaresindedir. Amma Karakov vilâyeti toprağında olup, idarecisi Nemselidir ki, yedibin silahlı askeri vardır. Han'a büyük şenlikler düzenleyip, on arab. hediye ve ikiyüz araba zahire verdiler. Amma bu kaleyi iki kere Moskof kralı güçlükle istilâ edip geldi ise de, yine Leh kralı hâkim oldu. Bir sahra nihayetinde dört köşeden uzunca, tuğladan yapılmış, hendekli, cebhâneli, yetmiş adet kuleli, bütün evleri tahta örtülü, kapı ve duvarları sağlam, eski bir kaledir. Duvarının iç yüzüne dağlar gibi toprak yığılmıştır. Çevresi yedibin adımdır. Hepsi yedi büyük kapısı vardır ki, doğu tarafı göl ve bataklık yerdir. Hisar içinde, üç manastır çanlığı görünmekte idi. Yediyüz aded olan dükkânlarında kızlar ve kadınlar alış veriş edip kocaları durmadan çalışır. Hıristiyan frengistanının âdeti böyledir. Havası soğuk olduğundan bağı yoktur. Amma bahçelerinde eriği, elması, armudu çoktur.

Bu kale altından kalkıp, yıldız tarafından o gün, onbir parça şehri geçip, sahralarda konaklardık. Çünkü bu diyarlar Moskof kralı ülkesi yanında olduğundan, çimenlik sahralara konmak mecburi idi. Onun için onbir parça şehir gördüğümüz halde, içine girib de gezemedik...

1067 SENESİ MUHARREMİNDE MOSKOF KRALI MEMLEKETİNE AYAK BASIP YAĞMA EDİŞİMİZ

Evvelâ şânı yüksek Han, bütün Tatar'a, Leh ve Karakov askerine emir verip silahlı olarak hazır durmalarını istedi. Yüksüz olarak o gün ve o gece dört konaklık yeri, yirmiiki saatte yağma edip geçtik. Nice atlar geriye sürücülere kaldı. Şafii vaktinde tarihî (Körlo) kalesine vardık.

Körlo kalesi :

Ötedenberi bu kale Moskofların elinde olup, görülmeğe değer güzel bir kaledir. Hattâ, Moskof kanunu öyledir ki, bir kral ölse, mutlaka cesedini bu (Körlo) da toprağa verirler. Yeni krallar da bu şehirde tahta otururlar. Çünkü bu tarihi kale, Leh ve Moskofların Kudüs'ü yerindedir.

Bütün frengistanda dahi, bu Körlo'ya itibar edilip, ruhbanlarına hediye ve kurbanlar gönderirler. Bu kaleye Moskof dilinde (Kiyev) derler. Amma halk arasında (Kiyev veçse), (Kiyev Leçse) gibi isimleri de vardır. Bir adı da (Körlüçe) dir.

Meğer; bu büyük şehir içinde oturan tedbirli iş sahipleri, şânı yüksek Han'ın bu kaleyi yağma edeceğini haber alıp, seher vaktinde hepsi hediyeler ile Han'ın ayağının toprağına yüz sürüp, teslim olarak şehirlerini kurtardılar. Üzerlerine Kırım askerinden ve Şirin beylerinden bir bey, onbin Tatar ile kadagacı koyup şehir halkı ile iyi ilişki kurdular.

Han'a Moskof veziri, büyük ziyâfetler verdi. Belde halkı korkuya kapılıp bütün eşyalarının kıymetli olanlarını, Kiyev şehrinin arkasındaki Kiyev dağı mağaralarına saklamışlardı. Düşman avlayan Tatar haber alıp, ister istemez o mağaralardan binlerce esir ve ganimet malı çıkardılar. Kiyev şehri halkı ise esir olanlara asla sahip çıkmayıp, «Kaleyi bırakıp da mağaraya dayanlarından size lâyık» dediler ve Tatar kavmi bu kadar çok mala sahip oldular.

Moskof kavminin lisanı:

Bunlar eski kavimdirler. Lisanları Farisi, Kıtak, Moğol, Boğol lisanlarından bozmadır. Amma tâ; karanlık dünyaya ve bahr-i zulmete varıncaya kadar onsekiz padişâhlık yere sahip olup, bu lisandan oniki çeşit acâip lisan doğdu. Amma tuhafdır ki, hepsi de aynı şekilde yirmidokuz harfle telâffuz olunur. Mezhepleri, Rum kavminin mezhebi olup, perhizleri, bayramlar, haça tapınmaları aynen Rum âyini gibidir. Hiç bir farkı yok.

Bu kaleyi gezip görerek, yine Han ile bu kere geriye dönüp, kâh doğu yönüne, kâh kıble yönünde beş konak durup, kalkarak bâzen sık ağaçlı ormanlar, bâzen uçsuz bucaksız sahrâlar içinde isyân eden yerleri yağma ettik.

Evvelâ kıble yönüne gidip, (Kerman lobin) kalesine geldik. Bu kale de eskiden beri Leh kralı idaresinde olup, müstakil bir serhad vezirliği şeklindedir ki, onyedibin seçkin askeri ve yetmişbin reâyâ kayağı vardır. Bu kaleden Han'a «safâ geldiniz» diye idarecisi alay ile karşılamağa çıktı. Kale altında ziyâfetler yenildi; ve kaleden bin pâre toplar atılarak, şenlikler yapıldı. Hâkiminden dahi bol miktarda hediyeler gelip, Han hazretleri onların kalelerinden aldıkları bütün esirlerin davulu, zurnası, nâküs ve erganonu başaşağı haçlı bayraklarını açarak, kale dibinde iki gün kalındı.

Lobin kalesinin şekli:

Lobin sahrasının kuzey tarafındaki dağların eteğinde ve nehir kıyısında, beşgen şeklinde, tuğladan yapılmış güzel bir kaledir. Çevresi yedibin adımdır. Cebhânesi, mükellef topları ve hisar içinde yedi adet çanlı kiliseleri vardır. Üç kapısı, altı sağlam tabya ve kuleleri, derin hendekleri, kale içinde dörtbin tahta örtülü alçaklı yüksekli evleri vardır. Tamamı bin adet süslü dükkânları olup, hepsinde kıymetli akmeşe kumaşı satılır. Fakat her renkteki ibrişim gayet kıymetlidir. Pazar günü olunca, bu kapıdan kaleyi bütün bayraklar süsleyip, o kadar toplar attılar ki, sanki her kadeh rakı içildikçe bir top atılırdı.

Han ile bu kale altından da kalkıp, kuzeye doğru dönerek iki konakta (Bobnole) kalesine geldik. Leh kralı idaresinde ve Özü nehri kıyısın-

da, küçük bir ağaç kaledir. İçinde beşyüz ev ve iki kilise var. İdarecisi hatmandır ki, bin askere sahipdir. Çarşı ve pazarı azdır. Buradan yine kıble yönüne giderek (Çarkazı) kalesine geldik. Leh krallığı toprağında taş bir kaledir. Fakat Leh kralının veziri Pertenek'e bağlıdır. Amma kalesi Droşenko idaresindedir.

İnadcı Ak - kazak kavminin vasıfları :

Allah onları affetsin.. Bu kavmi görmeyenler, mübârek İslâm dininin düşmanı, Muhammed ümmetinin ve diğer insanların can düşmanının kim olduğunu bilemezler. 1068 muharreminin ortasında vilâyetlerine ayak basıp, Allah'a sığınıp duâ ederek gezerdik. Allah onların şerrinden koruya. Âmin. Çünkü bir kere ben, Azak kalesi gazâsında bu menhusların belâsını çekip, cenk ve cidallerini görmüşüm!...

Çarkazı kalesinden kalkıp, yine kıble yönüne dokuz saat giderek, (Germencik) kalesine geldik. Leh kralı toprağında Droşenko Kazağı idaresindedir. Yontulmuş taştan yapılma, küçük ve güzel bir kaledir. Üçbin askeri vardır. Kale içinde ancak bir manastırını gördük; fakat içine giremedik.

Oradan bir konak kıbleye gidip, Özü nehri boyunca mâmur köyler geçerek, (Kano) kalesine geldik. Şedâdî tarzda gayet yüksek bir kaledir ki, hisar içinde beşbin ev, beş çanlı kilise, çarşı ve pazar ve bahçeleri vardır. Hâkimi Droşenko hatmanıdır. Amma Leh kralına tâbi' olup, üçbin tüfenkli kazağı vardır.

Oradan kıble tarafına çöl içinde bir konak gidip (Çerkeyi) kalesine geldik. İlk kurucusu Tatar olan kaçma Çerkez adlı bir mürted (dinden çıkan) olup, adına (Çerkez Kerman) derler. Özü nehri kenarında, bozuk bir tepe üzerinde, dolma rıhtım ufak bir kaledir. Taş yapı değildir. Hisar içinde bin kadar tahta örtülü evleri, üç adet çanlı manastırı, dükkânları, topları ve cebhânesi mükellefdir. Çok şenlik yapıldı. Hâlâ; hâkimi bu Bukonik, Tatardan dönme mel'un bir dinsiz olduğundan Han ile buluşmağa yüzü tutmadı. Hediyeleri de kabul olunmadı. Bu kale üçbin askere sahip olup, işe yarar gemiler ile Karadeniz etrafını yağma eden, bu Kerman kâfirleridir.

Oradan, yine kıble yönüne Özü nehri boyunca gidip, bir konakda (Lomovat) köyüne vardık. Leh toprağında Droşenka hatman idaresinde Ak - Kazak vilâyetinin tâ ortasında şehre benzer bir köydür ki, görünüşte Çehrelese kalesinden büyüktür. Amma adamı azdır. Nehir kıyısında bahçeli, elma, armud ve erikli, yulaf ve çavdarlı, yirmi aded kiliseli, beşyüz dükkânlı köydür amma, kalesi yoktur. Onun için (Lomorat) derler. Buradan yine doğuya ve kıbleye Özü kıyısını tâkib ederek (Çehril) kalesine geldik.

Çehril kalesi :

Hâlâ Leh vilâyeti toprağında Droşenka hatmanı idaresinde, kırkbin tüfenkli askere sahip, üç kat sağlam kaledir ki, iç kalesi yalçın kaya üzerindedir. Üç kat sarp hendeği vardır. Özü nehrinin solunda ve Tasma nehrinin sağında olup, iki nehir birbirlerine burada karışır.

Kale, geniş bir adada kurulmuş olup, sağında ve solunda ağaç köprüler vardır. İç kalede hepsi tahta örtülü bağ ve bahçeli Kazak evleri, cebhâne, mükellef topları, kuleye benzer çan kuleli manastırı vardır.

Aşağı dış varoşu :

Hepsi onbin aded tahta örtülü alçaklı, yüksekli evlerdir. Yirmiyedi aded kilise çanlığı görünüyordu. Çarşısında her çeşit esnafı vardır. Amma sayısını bilmiyorum. Dükkânlarının çoğu rakıcı, piyascı, mezeci ve meyhâneci dükkânlarıdır. Bahçeleri sayısız olup, eriği, armudu, elması, lahanası, prasa ve soğanı gayet çoktur. Amma limon ve turunç, nar, incir buralarda bulunmaz. Bu kalenin etrafında olan savaş âletleri, oyun âletleri, su dolapları, paçarızları ve dozu ayaklarını insan görse hayran olur. Varoş hendeği içinden, Tasma nehri dolaşıp, su içinde çeşitli girdablar ve çarklar meydana getirmiştir ki, şeytan dahi, bu san'atı görse hayran kalır. Mehmed Giray Han ile «Allah kolaylıkla fethini Osmanlıya nasib ede» dediğimizde, Tatar yağmacıları bu duâdan hoşlanmayıp «Evliyâ Çelebi! Bu kale Osmanlı eline girerse, Tatar'a kalmayıp, kim kime adam diyecek» dediler. Bu Çehril kalesinde Han hazretleri Droşenka hatmanının hediyelerini alıp, «hizmet gördü» diye Leh kralına Han'ın fermanını verdi.

Bu Çehril kalesinden, bütün askerle kıble tarafına iki saat giderek, Tasma suyunun ağaç köprüsünden geçip, (Demdoka) kalesine geldik. İlk kurucusu Tatardan (Ayu) adlı yiğittir. Hâlâ Leh kralına bağlı olup, Droşenka tarafından idare edilir. Yedibin tüfekli Kazak askeri var. Her biri hüner sahibi, savaşçı askerlerdir. Bu sağlam kale, iki su arasında kurulmuş olup, iç kalesi gayet sarp, yüksek hisardır. Ancak bir iç kalesi vardır. Hisar içinde, ikibin kadar tahta örtülü bağ ve bahçesiz evler olup, üç tane de kilise vardır. Çarşı ve pazarı aşağıdadır.

Dış varoşu :

Bunun bütün etrafı rıhtım dolma, çit palangadır. Bir yanı Tasma nehri suyudur ki, o kadar büyük değildir. Bir tarafı çamur ve derin bataklıktır. Bu varoşda ikibin kadar ev, çarşı, pazar ve birkaç kilise vardır.

Tasma nehri :

Tasma dağlarından çıkıp, nice kale ve palangalara uğrayarak Çehrilçse kalesi yakınında Özü nehrine dökülür. Suyu o kadar tatlı değil. Çünkü çok zaman bataklıkta akar.

Sonra bu kale altından da kalkıp, yine kıble yönüne devamla, bir konakta orman geçip (Japutin) kalesine geldik. Hâlâ, Leh kralı idaresinde olup Droşenka hâkimi tarafından idare olunur. Üçbin Kazak askeri var. Sağ tarafı çöldür, sol tarafı ise, mâmur köylerle süslüdür. Amma ön tarafı kale altında, bataklık kenarında dolma rıhtım, ağaçtan sağlam palangadır. Bu bataklığın ayağı Tasma nehrine karışır. Tahta örtülü evleri; küçük kiliseleri, bir hayli çarşı ve pazarı vardır. Hatmanı, Han'a hediyeler gönderip kalede top şenlikleri oldu. Biz de hemen kahvaltı yapıp, göç boruları çalınarak, doğuya doğru çöl içinde bir konak yeri bir anda alıp, (Kaposna Dolin) kalesine geldik.

Kaposna Dolin kalesi :

Doline nehri kenarında olduğundan halkı (Doline) de derler. Leh toprağında ve sancak beyi idaresinde üç kat bataklık içinde, üç palanga hisar olup, üç kat sağlam hendek ile çevrili ada olduğundan, cebhâne ve toplar ile süslenmiş sağlam ve kuvvetli kaledir.

Kalenin kıble tarafı, Tatar'ın Kırım vilâyetine gider. Amansız bir çöldür. Amma yine o tarafa Özü nehri boyunca mâmur Sarıkamış kaleleri vardır ki, Kırım diyârına yakındır. Amma bu Koposna şehri üç kat bataklık arasında onbin adet tahta ve saz örtülü evleri, yer yer, bölme bölme, küçük ve faydalı çarşıları ve kiliseleri var. Doline nehri üzerindeki su değirmenleri kenarında kale beyi Han'a ziyâfetler çekip, hediyeler verdi. Burada şanı yüksek Han, güzel bir iş yapıp, Leh kralına âsi olan kaleler den alınan ganimet malı ve esirleri, Moskof kalelerinden yağma edilen mal ve erzakı, kalelerden hediye yolu ile gelen malların hepsini Kırım vilâyetine gönderip, kendileri Akkirman'da Melek - Ahmed Paşa ile görüşmeği kararlaştırıp; bütün askerin üçbin araba eşyâlarını, Şirin ve Mansurlu beylerinden, onbin adet seçme beylere teslim edip, Han, bu Kaposna kalesinde üç dört gün kalacak olduklarından, bende esirlerimi onlar ile Kırım'daki Hızır Şah Efendi atalığıma göndermek için Han'dan izin aldım; ve bütün Koşdaşlarımla Han'ın mübârek elini öpüp, beş esir, beş at, bir samur kürk, beş tüfenk, bir samur yorga at, üçyüz Macar altını yol parası ile, Han ile vedâlaşıp Sarıkamış vilâyetine doğrulduk.

O gün ve o gece yürüyerek, Çehril kalesi yakınından geçip, Özü nehri kıyısıyla aşağı Sarıkamış vilâyetine yani (Zapodoska) diyârına girdik. Çehril kalesi kıble tarafında bir konak yerde kaldı. Biz (Krilo) kalesine geldik. Ruslar (Krilov) dahi derler. Özü nehri kıyısında, sarp taş bir kaledir. Aşağı varoşu kesme hendekler içinde olup, beşbin evi vardır. Hâkimi Sarıkamış hatmanı olup ne Leh'e ne Moskof'a ne de Kırım'a bağlı değil. Bir alay ipten, kazıktan kurtulmuş, sapık inanışlı adamlardır. Birkaç küçük kilise ve çarşıları vardır.

Bu Kazak kavmi (Dinyeper) derler. Bahçeleri az ve bağları yoktur... Oradan yine, kıble tarafına giderek, bir konakta (Koblak) kalesine geldik. Koblak adlı hatman'ın yapısıdır. Koblak Rusca kısrak demektir. Bu da Sarıkamış hükmünde olup, bu Kazaklar Sirke Kazağıyla aynıdırlar. Onbin kadar askeri var.

Koblak kalesinin şekli :

Özü nehri kıyısında bir yalçın kaya üzerinde, dört köşe, taştan yapılma küçük ve güzel bir kaledir. Cebhâne ve topları vardır. Birkaç kilise ve dükkânları var. Özü nehri kenarıyla karşı kıble tarafı Kırım vilâyetine gider. On konaklık kısım, Heyhat çölüdür ki, bir tek insan bile yoktur. Bir kere ben, Tatar ile bu on konak yeri bir gecede aşıp, bu kaleleri yağma etmiştik. Yine bu mahalde Özü nehrinin kıble tarafından on menzil, tâ.. Bender kalesine ve Akkirman karşısına ve sekiz konaklık Özü kalesine varıncaya kadar, bütün Sarıkamış vilâyetinin hudududur.

Bu kaleden kalkıp, yine kıble yönüne giderek, iki günde (Doğan geçidi) menziline geldik. Sarıkamış'a bağlı olup, yüksek bir yalçın kaya üzerinde harab bir kale var. Tahtamış - Giray Han asrında bu kaleyi Timur Han harab etmiş. Amma mâmur edilmesi gereken yerdir. Çünkü; Kazak vilâyetinden ganimetle geçerken, geçit başıdır. Bir defa düşman bizi bu yerde basdı. Halbuki bütün esirlerimiz Kırım tarafına Şahin - Kerman kalesine geçmiş olduğundan yalnız adamlarımızla yıldırıp beri tarafa geçtik. Kâfir, bu karşıda bakakaldı idi... Keşke burada, ya Osmanlı veya Kırım Hanı bir kale yapsa. Bütün Tatar'a rahmet olurdu. Hattâ, bir kere burada, dört köşe beyaz mermer üzerine (Fetehnâ) yazılmış bir levha buldum. Eski zamanda burası sağlam bir kale imiş.

Burada bütün askeri üçbin tâlika ve hınto arabaları Şahin - Kerman gemileri, sallar ve botlarla geçerdik. Bizim adamlarımız da, esirlerimiz ile Kırım'a gidip, bizler yalnız kaldık. O gün ve o gece ılgar ile gidip, sabahleyin, (Kaposna) kalesi altında Han hazretleriyle buluştum.

«Hoş geldin, gaza kardaşım, yoldaşım Evliyâm!»

Deyince, sıpırtma kalpağım başımdan taşıp, Han hazretlerinin dizini öperek askerin selâmetle Özü nehrini geçtiği müjdesini verdim. Han bu haberden hoşlandı. O anda, nefirler çalınarak Kaposna kalesinden kıble yönüne susuz çölde yol alıp Tasma suyu geçidinden geçerek, değirmenler kenarında, Han konakladı. On göz değirmenlerden tâze poğaçalar geldi. Ağırlıksız olduğundan asker geçidi kolayca geçti. Oradan (Doska) palangasına vardık. Leh kralı toprağında olup, bin adet askeri vardır. Palanga içinde, bin katar tahta ve saz örtülü ev, kiliseler, yer yer çarşı ve bahçeler var. Hatmanı Han'a ziyafet ve hediyeler verdi.

Biz yine kıble yönüne devam ederek, (Breslav) kalesine vardık. Leh krallığı toprağında Droşenka idaresinde üçbin elleri silahlı Kazak'a sahiptir. Bu da, Tasma nehri kıyısında palanga ve rıhtım dolma hisardır. Hisar içinde ikibin aded tahta ve saz örtülü evleri var. Yer yer kiliseleri görünüyor; fakat çarşı ve pazarını göremedim. Buraya Tasma nehri tâ.. batı tarafından gelip, Çehril kalesi yakınında Özü'ye karışır. Buradan yine kalkıp yine kıbleye giderek bir konakta (Oman) kalesine geldik.

Oman kalesi:

Bazıları (Omaniçse) derler. Nehir kenarında büyük kasaba olup, Kazak vilâyetinin merkezi hükmünde bir benderdir. Çevresi beş saat dolaşılabilir. Bütün kalın direklerle yapılmış rıhtım ve dolma çit palangadır. Duvarının boyu yirmi zira'dır. Genişliği on arşın olup, dolma duvardır. Hepsi yirmiüç adet dirsek tabyaları, hurda topları vardır. Yirmibir kapısı olup, çoğu su kenarında tahta su kapılarıdır. Kuzey tarafı sazlık ve bataklıktır. İki tarafı ovalık olup, mâmur köylerle süslüdür. Hâlâ Leh krallığına bağlı olup, Droşenko tarafından idare edilmektedir. Hepsi yedibin seçkin askere sahip olup, Han askerine karşı çıkıp, davullar çalarak, hora teperek bizi kale yakınına getirdiler. Kaleden bir yaylım top ve tüfenk şenlikleri yapıp öyle bir tafra sattılar ki, felek de beğendi. Han'a büyük ziyafetler ile hediyeler geldi. Burada saadetlû padişah Dördüncü Mehmed Han'dan Han'a «Rakofçi gazân mübârek ve kuvvetli olsun» diye sevgi mektupları ve hattı şeriflerle kılıç ve kaftan, murarsağ kemer kuşak, çarkap, cevâhir okluk ile Kalgay ve Nuruddehr'e veziri Sefer Ağa ve oniki adet iş erlerine hil'atler geldi. Han sevincinden gelen kapıcı başıya yirmi kese, yirmi esir, yirmi at verip, ve beşyüz adam ile tâ.. Bender'e o gün yollayıp, kendisi Oman kalesi altında üç gün kaldı.

Etraf kalelerden de hediyeler gelmesini bekleyip, biz de Oman kalesini seyre başladık.

Bu kale içinde, iş erlerinin söylediklerine göre; hisar içinde tamamı dokuzbin adet, büyüklü, küçüklü, alçaklı, yüksekli evleri olup, hepsi tahta örtülü, soba ve fırınlı evlerdir. Yetmiş adet kilise ve manastırı, sekizyüz adet dükkân, yedi han ve üç adet sobalı hamamı var. İdarecilerinden biri de (Vamuş) yâni gümrük eminidir.

Rus Lisanı:

Bu Kazak kavmi de, Moskoflar gibi Rum mezhebinden olup, haça tapar, bayram günlerine riayet eder ve İncil okurlar. Dillerine ait bir örnek:

On — bir, duy — iki, tri — üç, çetri — dört, piyak — beş, şeks — altı, sim — yedi, düsim — sekiz, düyek — dokuz, disek — on, haleb —

ekmek, vode — su, hodi — gel, sak — otur, vohet — ateş, babloka — elma, sefine — domuz, isfokça — mum, helbe pernes — ekmek getir, loziçe — kaşık, hodisedi — gel otur, roşe — armut, eslay — erik, med — bal, masla — yağ, ko didiş — nereye gidiyorsun?, kodi hodoçe — nereye vardın?, Poma hayko — sabahlar hayır olsun, poda yaz dora — aleyküm selâm, aspasya — Allahaısmarladık, aydoz dira — var sağlıkla, çıdoz çeydiro — nedir halin?, helviçe — küçük oğlan, yarbuk — büyük yiğit, ovruçka — koyun, çasnak — sarmısak, çibde — soğan, koriçe — tavuk, kor — at, çerevik — pabuç, deymeni — getir bana...

Küfür sözlerini yazmak ayıp ise de, seyyah adama lâzımdır. Tâ ki; sövdüklerini bilip çekine... Mozik esfine — bre çıfıt domuz, hoç esfine — domuz ye, duko — şeytan, iskorvisi soyak — bre gidi köpek, duko helviçe — şeytanoğlan.

Bu çeşit sitemlerden, çok çekinmek lâzımdır. Çünkü inadçı, intikamcı kavimdir. Bu Orman kalesini yedi günde, imkânımız nisbetinde gezip gördük. Burada Han hazretleri, yardıma gelen bütün Leh askerine ve Kazak tarafına izin verip vilâyetlerine gönderdi. Kendileri ancak Kırım asekri ve bizim Bucak - Tatar askeriyle yani yüzyirmibin Tatar ile kalıp, acele Akkerman altında Melek Ahmed Paşa efendimize gitmek üzere hareket edip, Orman kalesi altından, kıble tarafına bir günde büyük ormanları ve sık balkonları geçerek (Ladçen) kalesine geldiler.

Ladçen Kalesi :

Bu kale görününce, hâkimi Leh veziri pâyeli bir adam onbin silâhlı asker ile Han'a karşı davul, nâkûs, esganon çalarak alay ile Han'ı kale altında konaklattı. Ve Ladçen Kalesinden önce kırk, ellibin tüfenk ve fişek, sonra beşyüz pâre top, üç nöbette atılıp, öyle şenlik yapıldı ki, yer ve gök gümbürdedi. O an Han'a yüz araba kıymetli hediyeler geldi; ve kale altında büyük ziyâfet verildi. Bu Ladçen kalesi Leh krallığı toprağında olup, Droşenka Kazak'ı idaresindedir.

Ladçin kalesinin şekilleri :

Bir düz sahrada Aksu nehri kenarındadır. Kazaklar bu Aksu'ya (Vodebove) derler. Tâ.. Leh vilâyetindeki dağlardan gelip, üçyüzon parça şehre ve kalelere uğrayarak, bu Ladçin kalesi altından geçer. Bu kale ise, kenarında bir bayır altında kurulmuş olup, kalesi, tamâmen dolma rıhtım, çim, kamış ve darı köküyle dolu sağlam bir setdir ki, Leh diyârında böyle sağlam hisar yoktur. Allah bunu Osmanlıya kısmet ederse, Karadeniz ve Akkerman tarafları emin olur. Dolma hisarının yüksekliği kırk arşındır. Yirmi arşın kadar da eni vardır. Tabyası, cebhânesi, yüzelli parça topu, onbin hazır askeri, yüzyetmişbin reayâsı olan büyük ülkedir.

Kale içinde altıbin adet tahta örtülü evleri, kiliseleri var. Çarşı ve pazarı mâmur ve müzeyyendir. Birkaç faydalı ve küçük ticârethâneleri var. Bağları yoksa da bahçeleri çoktur. Sulu meyvelerinden eriği, armudu ve elması boldur. Rakısı, mezesi gayet çoktur. Yer yer güzel kadınları ve yakışıklık erkekleri var.

Buradan kalkıp iki günde kıble tarafına giderken bakımlı ovalar geçip (İstine) kalesine geldik...

İstine kalesi : Leh kralı idaresinde olup hatmanı Droşenka Kazak'tır. Hatmanı yedibin askerle Han'a gelip, ziyâfetler çekerek kaleden top şenlikleri yaptırdı; ve Han'a yirmi araba yükü hediyeler geldi. Kalesi, nehir kıyısında olup, iç kalesi yalçın kaya üzerinde, şedadî taş bina, bir süslü kaledir. Kale içinde Cebhâneleri, topları, birkaç çanlı manastırı var.

Aşağı Varoşu :

Çevresi dolma rıhtım çit palangadır. Etrafı derin hendektir. Gayet sarp ve büyük varoş olup, akan nehirle çevrilidir. Bu kale hududun sonu olduğundan Tatar askerini kale içine sokmadılar. Amma çanlı kiliseleri görünüyordu. Buradan yine kıble tarafına, yedi saat ormanlı, çayır ve çimenli güzel yerlerden geçip Şehrot kalesine geldik. Leh krallığı toprağında olup, hâkimi onbin askerle Han'ı merâsimle karşılayıp kale altında ziyafetler verdi. Elli araba hediyeler getirdi. Kaleden de top atışları yaptılar. Balyemez büyük topları, bol cebhânesi vardır. İç kalesi, bir tepe üzerinde, beşgen şeklinde, küçük bir hisardır. Aşağı varoşu baştanbaşa ağaçlık, büyük palangadır. Etrafı sulu ve bataklık hendektir. Hepsi yirmi adet çanlı kiliseleri, beşyüz kadar dükkânları, yedi adet ahşab hanları, bahçelerinde üzümü, eriği, elması, armudu var. Şehrat kalesiyle Boğdan'ın Yaş kalesi, Bender kalesi, Soroka kalesi, üç saçayağı kolları üzerine kurulmuş olup, araları birer menzildir. Bu kalenin altından da kalkıp kıble tarafına giderken, Turla nehrine rast geldik. Kıyıyı tâkiben yedi saat gidip, bir anda hazır bekleyen gemiler ile karşıya geçip, emniyetli olan Boğdan toprağına ayak bastık.

Buradan doğuya giderek (Soroka) kalesine geldik. Boğdan beyi idaresinde boyarlık ve samoşluktur. Kalesi Turla nehri kenarında olup taştan yapılmış ve küçüktür. Fakat Han'a iyi top şenlikleri yapıp ziyâfetler ile yüz araba hediye, yetmiş samur, elli tahta samur paçası kürkler ve elli kese kuruş gelip :

«Padişaha bizim için rica ile arz ediniz ki, Melek - Ahmed Paşanın kırdığı bizim Boğdan askeri değil idi.»

Fakat; ricaları kabul olunmayıp, bu kadar maldan çıktılar. Oradan doğuya Turla nehri kıyısınca gidip bir günde Osmanlının (Berder) kale-

sine geldik. 1068 Rebiûlevvelinin birinci günü ikindi vakti olup, minarelerde ezan okunmakta idi. Kaleden Han'a şenlikler ve ziyâfetler olduysa da pek az hediye verildi. Oradan yine Turla nehri kıyısını takip ederek doğuya gidip (Kızılcan) köyüne oradan (Han kışlası) na vardık. Burada Yalı Ağası, İslâm Ağa Han'a üçbin koyun ile büyük ziyafet çekip Han'a Kalgay'a, Nurûddehr'e, babası Han veziri Sefer ağaya, Süleyman-Gazi ağaya, Defterdar ağaya, Ebu - Ahmed ağaya, Şirin ve Mansurlu beylerine, Şah Polad ağaya, Han-zade Ahmed Giray'a velhasıl yetmiş kimseye, yetmiş adet samur donlar giydirip, Han'a yetmiş köle, yetmiş yorga at hediye çekip Han huzurunda kalpağını taşlayıp, baş vurup kulluk etti.

Burada, Melek Ahmed Paşa efendimizden divan efendisi Gınâi-zâde Ali efendi gelip çeşitli kokulu çiçekler, nakışlı Kaya Sultan yağlıklarıyla selâm getirip:

«Buyurun, Akkirman altında Melek Paşa pederiniz sizi dâvete beklerler.»

Deyince Han:

«Dâvete icâbet gerek.. Emir emrinizdir.»

Dedi. Han, sabahleyin ata binmeye hazırlanırken burada ben Han'dan izin alıp yirmisekiz adet esirimle, kırkyedi alaşa atlarımla yedi kese nakid mal, yedi samur kürk, kırkyedi adet Macar tüfengi, üç talika araba kelepir elbiselerimle Akkirman altında çadırımda diğer adamlarımı hayatta bulup, hemen Melek - Ahmed Paşa efendimizin huzuruna vardım. Ona olan sevgimden, ağlamaklı olup ,elini öperek şereflendim. «Evliyâm, gazân kutlu olsun» deyince ben:

— Bu gâza senin himmetinle olmuştur efendim. Çünkü; önce kâfire yardıma giden Eflak ve Boğdan askerini kırıp, öteki düşmana dahi ondan ibret aldıran ve Rakofçı'yı yardımsız bırakan sizsiniz.

Deyip; paşa beş esir ve beş tüfenk hediye çekerek çadırıma varıp istirahat ettim. Allah'a hamdolsun selâmetle ve ganimet almış olarak orduya vardım. Bütün ahbab ve dostlarla görüştük. Ertesi günü sabahleyin, Melek - Ahmed Paşa efendimiz bütün askerine ve işeri ağalarına temiz ve silahlı olmalarını emredip «Karşılamağa hazır olasınız» dedi.

AKKİRMAN SAHRASINDA MELEK PAŞANIN HAN'A DAVET VE ZİYAFET ÇEKMESİ

Evvelâ Melek - Ahmed Paşa Han'a Akkirman'dan cevâhir ve murassağ eğerli, cevâhir takımlı ve gaddâreli, altın zincirli bir siyah küheylan at ile kethüdası ve bir de divan efendisini ve kapıcılar kethüdasiyle, hepsi üçbin seçkin silahlı, küheylan atlı ağalarını yetmiş bayrak sarıca ve sekban ile karşılamağa gönderdi. Onlar Han'ı getirirlerken paşa da Yanık kalesi tarafına kendi adamları ile Han'ı karşılayınca, hemen Han attan

indi birbiriyle ağlaşıp, öpüştüler. Yine atlanıp, atbaşı beraber Han ile kendi otağlarına geldiler. Han otağda kaldı. Kalpay ve Nurüddehr otağda kalıp Sefer - Gazî vezir kethüdasına misafir oldu. Han'ın iç ağaları paşanın iç ağaları içinde kalıp Paşa kendi gulâmlarından, Han'a yüz adet temiz has gılman tâyin etti. Paşa kendi otağından başka yere gitti. Bütün Mansurlu, Şirinli ve kapıkulu ağaları ve öteki mirzaları da ağalara kondurup gönüllerini hoşettiler.

Paşa hemen o saat, yine Han yanına varıp kahavltı adıyla ikiyüz fağfurî tabak kokulu hamireler, emleç, kebat, kabli, helile, gülbeşeker, muanber, menekşe hamiresi, zanbak hamiresi, atrofil hamiresi, şakakil hamiresi ve yetmiş adet çeşitli kokulu reçeller yenilip sonra çeşitli musluka çorbaları ve çeşit çeşit kokulu hoşafları içip, yemekten sonra, mücevher leğen ve ibrikler ile eller yıkandı. Kahve, şurub, çay ve badban içildikten sonra gül suru ve buhurlar verilip sonra paşa hazinedara işaret edince, bütün hediyeler Han huzuruna geldi. Paşa:

— Han'ım! Hayır mukaddem, gazan kutlu olsun! Hep böyle gazalar edesin! Hoş geldin, safa geldin, yüzüme basa geldin. Çünkü uğurlu, cengâver bahtlı bir şahsın. Osmanlı padişâhının emrini yerine getirip, din düşmanından intikam aldın!

Diyerek, Han'ın başına kıymetli bir şâhi sorguç taktı. Üç küheylan at, biri son derece murassağ ve mücevher eğerli idi. Han'ın beline bir sonkur demirli, murassağ ve mücevher kılıflı kılıç bir cevâhir çarkâb okluk, bir cevâhirli Sultan Dördüncü Murad kuşağı, bir mücevher, murassağ hançer, bir samur kürk ve bir kat dona ve gömleğe varıncaya kadar sırmalı çamaşırları Han'ın huzuruna koyup, Kalgay Sultan'a Nurüddehr Sultan'a, Şirin beyine, Mansurlu beyine, sencut mirzalarına, atalıklara ot ağalarına, Han veziri Sefer - Gazi ağaya, yalı ağası İslâm ağaya, Dadaş ağaya, Karaş ağaya, Ebu Ahmed ağaya velhasıl; onyedi adet samur kürkten başka, yüzyetmiş adet kuşaklık sırmalı hil'atlar giydirildi. Karacı ve kapıkulu ağalarına mertebeli mertebesince hil'atlar giydirilip sultanlara ve adı geçen ağalara birer at verildi. Nice mirzalara zırh, külah, kılıç ve okluk verilip o gün üçyüz koyun kebab ve elli kazan pilav, zerde ve çorba, yetmiş çeşit yemek ile altıbin sahan çeşitli yemekler, ellibin ekmek ile sofralar, yetmiş yerde kurulup Akkirman çayırları üzerine kebaba, pilâv ve yahni serpilip Tatar askeri birbirine girdiler. Yedi günlük yemeği, bir günde yiyip, pilâv, zerde ve çorbayı kalpaklarına kadar doldurup koğuşlarına götürdüler. Bu ziyâfet hâlâ Akkirman'da ve Kırım'da destan olarak anlatılır.

Ziyafetten sonra, burada, Bucak Tatarlarına ve bütün at kullarına izin verilip, yerli yerine gönderdiler. Han hazretleri, Akkirman altında seksenbin askerle yalnız kalınca paşa şânı yüksek Han'a üç gün üç gece

kalmasını rica edip ve «Han'ım, nola kalalım!» deyince... Han: «Öyle ama kardeşim, size bu Tatar askeri yüktür» dedi. Paşa:

«Han'ım, siz berekâtınızla geldiniz, biz, Osmanlı askeri gibi deryaya benzeyen ordudan gocunmayız. Ne olsa gerek?!»

Dedi.. Sonra, Kırım askeri Osmanlı ordusunun mal ve erzakı ve kıymetli akmeşe fâhiresi ve çeşit çeşit güneş gibi esirleriyle, paşa askerini ve Akkirman halkını öyle ganimete boğdular ki; anlatılamaz. Bir gümüş Macar üzengisi üç kuruşa, bir samur kürk on kıyye tütüne satılmağa başladı. Han hazretlerinin üç gün ve gece misafir olması kesinleşince, paşa, vekil harç Boşnak - İbrahim ağayı huzuruna çağırıp «Her gün ikişer kere yetmiş yerde yemek ve peygamber sofrasında ellişerbin ekmek, beşeryüz koyun, ellişer sığır, onar at kolonu ve yirmişer at etini kebab edip, onar kazan yahni, onar kazan pilâv, onar kazan karanfilli, ballı kokulu zerde, onar kazan pirinç çorbası pişirip, bunlardan başka, Tatar Han'a günde üç kere otuz yerde peygamber ziyâfeti çekip, «Her sofra üçeryüz sahan olmalıdır» diye emir ve ferman eyledi... Genellikle Han ve adamlarına, paşa ve ağalarının çadırlarında adı geçen nefis yemeklerle, üç gün üç gece yedirilip, içirilerek büyük itibar gösterilip, sohbetler tertip edildi. Yine böyle bir toplantıda paşa efendimiz Han'a ve Kalgay ve Nurüddehr'e, birer samur don ve birer bohça çamaşır, birer yelkender gümüş çuvallı küheylan atlar hediye verdi.

Ziyâfet sonucunun medhi:

Üçüncü gün olunca; kahvaltıdan sonra, zurna ve kûs dövülüp, bütün Tatar askeri Turla nehri geçidi başına gidip, Han hazretleri kendisine yakın ağaları ve kapı kullarıyla paşa yanında kalıp paşa ile Han vedâ sırasında paşa Han'a bir kese altın yol harçlığı ve beş şemame anber, on okka öd, yüz çift nakışlı Kaya Sultan yağlıkları, Han'ın beline yine bir mücevher altın kemer ve bir hançer, bir kat elbise, bir samur az bulunur elbise verip, onu ağırladı. Çok kıymetli ve az bulunur şeylerden dahi; kıymetli beş bohça ziba kumaş ve altın mutfak eşyasından buhurdan, lüleden, şamdan, gümüş tepsi, on adet gümüş sahanları, hediye etti. Ve yine Kalgay Sultana, Nurüddehr Sultan'a, Sefer ağaya, birer kat temiz elbise, birer samur postu kaplı diba hil'atlar ihsân olundu. Huzurlarına birer bohça sırmalı canfes, şib, sırmalı kumaş, dört köşeli, çarbaf ve her bohçadan kadife, kemha, ipek, dâvâ, serenk, gücrat zertabları ve köşe destarlardan birer külçe verildi.

Kalgay Sultan, Nureddin Sultan, vezir Sefer ağanın başlarına paşa kendi eliyle birer çelenk sokup «Oğullarımız, diğer seferlerde de bunlarla gözükün» buyurdular. Bütün mirzalara, boy beylerine, kapı kullarına, karacılara yüz adet sırmalı kuşaklık, elli çift orta hil'at, yüz çift aşağı hil'at,

yüzyetmiş kereke çuha çepkenler ve hil'atlar giydirilip, sonra gül suyu verildi. Duâdan sonra Han kalkacağı zaman paşa koltuğuna girip, otağ kapısına kadar yaya giderken Han hazretleri paşaya Rakofçi kralın taburundan alınan vezir Kimyanoş ve Apopi Mihal'ı hediye olarak verince Paşa :

— Efendim, aldım kabul ettim, fakat sonra sadrâzam duyup, bunları benden ister ve Yedikule'de habseder. Bunlardan bana ne fayda?

Deyince; Han «Sözün doğrudur» deyip gulamlarından Necat ve Şah Polat adlarında «şu köleleri getirin!» dedi. O sırada ayak üstünde paşaya seksenbin altın verip, paşa da «Çok zahmet Han'ım!» diyerek altınları kabul etti. Kendisi de Han'a Katas suyundan rüzgâr süratli bir at verdi ki; sırmalara garkolmuş bir mücevher örtü, murassağ ve sırmalı gümüş eğer ve altın yaldızlı özengisi ile murassa gaddare ve topuzu ile atı Han'ın altına çekti. Han'da özengisiz bindi.

Kalgay'a, Nureddin Sultana ve Sefer ağaya da birer kadife eğerli ve gümüş takımlı, gümüş çullu atlar verildi ve bindiler. Kadıaskere, Şirin beyine, Mansurlu ve Arkınlı, Şidaklı, Yaman - Sadaklı beylerine, Defterdar İslâm ağa ile Yalı ağası İslâm ağaya, Sübhan - Gazî ağaya ve kapıkulu âyânından atalıklara, emeldaşlara, olanlara, karacılara, ot ağalarına, bardak mirzalarına, yurtatalarına ve diğer işerlerine, hâsılı bunlardan başka ikiyüzonbin nefere atlar verildi. Han, bu hâli görünce paşaya :

— Ey, kardeşim efendim paşa hazretleri, bu bize çok iltifattır ve ne zahmettir. Çok ikramda bulundunuz.

Deyince şanlı ve hazır cevap paşa :

— Efendim, siz din-i mübin uğruna mücahid ve hadimülharemeynüşşerifeyn olan pâdişâhın emrine uyup, devlete yardımcı oldunuz. Sizleri ağırlama vâcibdir. Tâ ki, mağrur olup, bundan sonra yine hizmette bulunasınız.

Diye özür yollu ricalar etti. Paşa da, Mahmudî, doru renkli atına binip, Han ile atbaşı beraber Akkirman'dan kuzeye bir saat gidip, Turla nehri kıyısında (Yanık) adlı kale dibinde Han suyu geçmek için kaldı. Paşa da Han ile vedâlaşarak Akkirman'a döndü. Ben dahi Han'ın elini öperek vedâ ederken koynundan bir mücevher saat, üçyüz altın verip hayır duâlar etti.

Şimdi safalı dostlar tarafından şöyle biline ki, Allah bilir ve âlimdir. Bu ziyâfetler hep böyle yazdığımız gibi olup, üç gün, üç gecede yapılan masraflar ve bütün hediyeler ikiyüz kıraltı kese olup, Özü eyâleti ki Niğbolu sancağı da ona bağlı idi, bu eyâletin bütün gelirleri Tatar Han'ı hediyelerine harcandı. Bu günlerde, Melek - Ahmed Paşa Hâtem Tâi ve Câ-

fer Bermeki kesilmişti. Bütün halk Melek - Ahmed Paşa için «Abaza tâifesinde bu kadar cömertlik görülmemiştir» dediler.

Ama; Melek - Ahmed Paşa, aslında Abaza değildir. İstanbul'da Tophânede doğmuş olup, anası, babası «Abaza olduğundan, Melek'i anası altı yaşında süt anasıyla Abaza âdetleri üzere Abaza vilâyetinde aşirete gönderip, orada ondört yaşına geldiğinde, benim anam halası kızı olduğu için İstanbul'a gelip bizim vâlidemizle Melek'i Sultan Ahmed'e hediye verdiklerinde Sultan Ahmed Han Melek'i görerek «Allah bilir şu oğlan Melekdir» der. Ve bu Melek'i kızlar ağası Büyük - Mustafa ağaya, vâlidemizi de pederimiz dergâh-ı âli kuyumcu - başı Derviş Mehmed Zılli ağaya ihsan eder. Ondan ben vücuda geldim. İşte Melek ile akrabalığımızın aslı budur.

Mevzu dışına çıkmayalım...

Sözün kısası; Akkirman'da Melek - Ahmed Paşadan Han ayrılıp, Turla nehri kenarında bütün Tatar askerinden geçit başında defter ile bütün esirlerin sunmasını alıp, seksenyedibin düşman avlayan Tatar içinde en güzel ve seçmeleri seçilip verildi.

ŞANLI HAN'IN MELEK AHMED PAŞAYA HEDİYELERİ

Elli adet Macar esiri ki, herbiri yirmişer, otuzarbin kuruş ağır fidye ile kurtulmak ister. Yüz adedi güneş parçası gibi delikanlılar, yüz adet Macar kızı, bil sahibi Abaza delikanlıları, elli baş ender bulunur güzel Çerkes ve elli baş Gürcü mahbubeleri ki; herbiri Kırım'da yetişmiş san'at ve bilgi sahibi, tahsil görmüş erlerdir. Leh kralına âsi olan kalelerden alınmış elli adet delikanlı, Moskof vilâyetindeki Kiyef kalesi dağlarından alınan, elli tâne beyaz Moskof dilberleri, bütün ağırmak Tatar atlarıyla, zırh külahları, kılıçları, sadakları beş araba ganimet malından alınmış, kıymetli çarhlı beşyüz Macar tüfengi, elli ağırmak at, elli yorga beygir ki, herbiri yıldırım gibidir. Hepsi gümüş Tatar eğerli, hepsi gümüşten Macar üzengili nakışlı sırmalı yüzelli adet atlar idi... Her katana Macar seyisi eline verilip, yaka paça çekilmekte idi.

Elli tahta samur kürk, üç araba dâne samur, Rakofçu kralın gümüş ve altın mutfak eşyâsı, iki araba ibrişim, iki araba danişka kalıçaleri, iki araba danişka kehribar sandıkları ve tesbihleri, elli kıta şâhi toplar, beş adet kolomborne toplar ki herbiri altın gibi cilâlıdır. Yüz kızı, yüz delikanlıyı beş arabaya bindirip gönderdi. Arabaları çeken atlar dörder olup, Alman vilâyetinden, Daniska'dan, Danimarka'dan gelme atlardı ki herbiri file benzer. Bu hediyeleri, Han hazretleri, Çolak Derviş ağa ile paşaya öyle büyük bir merasimle gönderdi ki, herkes hayran kalıp, paşa sevincinden at üzerine binip, hediyeleri bütün askerinin önünden geçirterek hazinedarına teslim ettirdi.

Derviş ağanın getirdiği Han mektubunu, esirler ve öteki hediyelerin defterini, hazinedar paşaya verince paşa sevinçle doldu. Mektubun cevabını da Tatarca yazdırdı. Han'ın mektubunun ıstılahlar ve girişinden sonraki meâli şu idi:

«Benim akaçay vezirim! Atalığım carlığımız altın deveş şuranız ile defter mucibince şu kadar urus malından doyum bulduğumuzca hediyeler saldık. Cömert Melek gidişi üzere bulungan şolkaydar alay bulursa, vilâyetimiz, Kırım'a varınca, Kaya Sultan aytılan efendimize elli Çerkes, elli Abaza, elli Urus dökeleri ve şelgeleri ve adıgalarına güzel kızlarından könderemiz. Cenabı şerifiniz hizmetine lâyık bulmak için, yahşi sadak taşgan zorciket köleler ve ağırmak yolgalar ve elli çift kırçıgalardan toygunlar ve sungurlar göndermemiz mukarrerdir. İnşallah ben de Mehmed Han muhabbetnâmesini Togay lisanı üzere yazıp.»

Pek çok özür diler şekilde çeşitli muhabbetler arzetmiş. Paşa efendimiz mektuptan ve hediyelerden hoşlanıp, hediyeleri getiren Çolak Derviş ağaya, bir samur don ve bir al at ve bir kese kuruş verip ve öteki adamlarına birer hil'at ve yirmişer altun verip el öpüp, paşa da hediyeleri defteri mucibince eline geçtiğinin mektubunu Han'a gönderdi.

Derviş ağa gidince, paşa, bütün tüfenkleri ve bütün araba atlarını ve öteki ganimet beygirlerini, ikiyüz adet köleleri, bütün ağalara ve bana dağıtarak, bütün ağalarını sevindirdi.

Sonra akıllı Melek - Ahmed Paşa daha önce Han'ın verdiği elli adet Macar kapudanları hemen İstanbul'dan istenmeden Tatar eliyle, Eflâklı, Boğdanlı eliyle ucuz pahalı kırk-ellişer kese ile sahiplerine satıp ve bâzen beşyüz keseye verilip, cebir ve noksan hepsinin bedelleri binaltıyüzdoksanaltı kese etti. İşte o ganimet malı ile Akkirman, Kili, Bender, Yanıkhisar ve Özü kalelerine birer itimadedilir ağalar gönderip, tamir ettirmeğe gayret göstererek, nice hayır işleri yaptırdı.

Melek - Ahmed Paşa Özü'de görevli bulunduğu müddetçe; Han ile olan sevgileri kesilmedi. Tedbirli paşa Kırım Hanına bir mektup gönderse kırk, ellibin Tatar istediği yerde hazır olurdu.

Allah'ın hikmeti!.. İstanbul'dan Sadrâzam Köprülü, Melek Ahmed Paşa ile Han'ın iyi geçindiğini ve bu kadar ziyâfet, ihsan ve hediyeleri işitip içinden gıbta ve ukde peyda ederek, Melek Paşaya nice kere hakaretâmiz mektuplar gönderip «Size Osmanlıdan fazla Tatar Hanı yakın ve daha çok lâzımdır. Akıllıca hareket edip Han'ın eteğini elden bırakma» diye ve daha nice bunun gibi kâğıtları getirdi.

Sonra; Han, Turla nehrinin Meydan geçidinden ve Otyarık geçidinden geçip, yedi günde asıl vatanı olan Kırım diyârına sağlıklı, ganimetli ve muzaffer varıp, üç gün - üç gece şenlik yaptırır. Daha önce Kaya Sul-

tan'a göndereceğini bildirdiği ikiyüz kız ve ikiyüz delikanlı ve on çift doğa ve toygun, sungun ve kuşları ve Paşaya elli adet tirkeş götürür; bahadır delikanlılar ve nice pahalı eşya gönderip sözlerini yerine getirdiler.

Han Kırım'a varınca Rakofçi kral'ın veziri Kimniyanoş'u İstanbul'a çağrılmadan, doksanbirbin altına azad edince, mel'un, hemen Erdel'e varıp yine Rakofçi'ye vezir olur. Ve ikiyüzbin asker toplayıp Timeşvar eyâletinde Lipora, Çanad, Sulmuş, Çaçat kaleleriyle dolaylarını yağma eder. Bu haber, İstanbul'a ulaşınca kırkyedibin adet Budin eyâleti askeriyle, Budin veziri Şeyh - Yahya lâkablı Gürcü Kenan Paşa ile, Tameşvar eyâleti veziri paşa bütün askeriyle Rakofçu üzerine gönderilir. Çanad kalesi altında nehir kıyısında deniz gibi iki asker karşılaşıp cenge tutuşurlar. Allah'ın hikmeti!.. İslâm askeri bozulup, bütün gâziler Moruş nehrinde boğulurlar. Hatta; Tameşvar mansıbına mutasarrıf Elçi - Hasan Paşa da Moruş nehrinde boğulup, o kadar ganimet malı, çadır, ağırlıklarla düşman askeri ganimetlenip Rakofçu ve Kiminyanuş, vezir Han elinden çektiklerinin intikâmını tamamiyle alırlar. Bu suretle (Göle) kalesinin muhasarasına başlarlarsa da vakit kış olduğundan yine Erdel diyârına dönüp bütün Temeşvar ve Eğri vilâyetine her eyâletten muhafızlar konur.

Osmanlı, Rumeli eyâletinde böyle bir yenilgi görmemişti. Meğer Salanta sahrâsında Budin veziri Nasuh Paşa - zâde Hüseyin Paşanın bozulduğu o büyük yenilgi ola. Sonra Köprülü'den Han'a şöyle bir mektup varır:

«Mala tamah edip, Kiminyanoş mel'unu yüzbin altına sattın. Osmanlı diyârının harâbına ve kırk - ellibin kişinin kanına sebeb oldun. İnşallah Akkirman'da Melek'den yediğin ziyafetleri, evlâtların burnundan bile çıkarıp, Melek taâmından sonra şeytan taâmına muhtaç olursun. Tez padişâh emrine uyup âzad ettiğin Kiminyanuş ve Rakofçu kral üzerine Yanova seferine gidesin.»

Bu emirler Han'a gelince etekleri tutuşur. Bütün emirleri ve hakâretâmiz mektupları Han Paşaya gönderdi. Paşa da, Han'a:

«Emir emriniz deyip memur olduğunuz gazaya. teveccüh buyurup, basiret üzere olun.»

Diye haber gönderdi. Sonunda Han korkusundan Köprülü ile Yanova seferinde bulunamayıp, geri dönüp Kırım'a geldi. İşin sonu, Han'ın Kırım'dan Köprülü-zâde Ahmed Paşa zamanında azlinin sebebi Yanova seferine katılmayışıdır.

Netice (söz sözü açar) fehvâsınca bir parça mevzuun dışına çıktık.

Melek - Ahmed Paşa efendimiz Han'dan ayrılıp Akkirman kalesinin tâmiri ile uğraşırken bir gece bir rüyâ görür. Ertesi sabah namazda imamlığını ben yaptım. Yasin-i Şerif okuduktan sonra Melek - Ahmed Paşa:

«Evliyâm, Allah hayırlar vere, bu gece bir rüyâ gördüm» diye rüyâsını anlatmağa başladı.

Melek - Ahmed Paşanın garib ve temiz rüyâsı :

«Evliyâm! hayır ola... bu gece rüyâmda gördüm ki; Özü kalesi üstüne binlerce kara kuşlar konup, bağırıp, çağırarak ayaklarından ve gagalarından kale içine birer taş bıraktılar. Hemen kale içinden bir feryad kopup, bütün kale kapıları açılarak ümmeti Muhammed kaleden çıkarken, dışarı çıkan adamların nicesini, kuşlar yemeğe başladılar. Kaleden bazı kimseler yüzlerce kuşu ayaklarından tutup bağladılar. Ve birkaçını işkence ile öldürdüler. Bütün karakuşlar bir yere toplanıp kalenin bir kulesi üzerine konarak, etrafa uçup çalı, çırpı taşıyarak yuva yapmaya başladılar. Hemen kale içinden bir ateş peyda olup, bütün karakuşların kanatları yanıp yere düştü. Kanatsız, kuyruklar dimdik kalkmağa başlayıp uçmağa kuvvetleri kalmadı.»

Rüyâyı bu şekilde anlatınca ben :

«Hayırola sultanım, Allah bilir, Özü kalesi üzerine düşman kuşları konmak isterler. Amma, inşallah, kanatları yanar!»

Diye, Fâtiha okudum. Fakat hemen tedbirli paşa hazırlığa başladı.

Özü kalesine cemiyetin yardım etmesi :

O an, paşa, Niğbolu, Kırkkilise, Vize, Çermen, Akkirman, Bender, Silistre ve Vidin alaybeylerine o anda bütün askerle hazır olup ve Bucak Tatarından onbin asker, Eşekdereli Mehmed ağa, Dedeş bayağay, Satı bay ağay, Batır mirza ile velhasıl kırk bayrak sahib-i ot ağalarını ve at kullarını bütün maiyetleriyle cem ve tahsil edip Yusuf kethüdasına da, on kese harcırah vererek, onbeşbin seçkin askere kumandan tâyin edip, arkasına bir samur elbise giydirdi. Ve bütün askere sağular sağılıp gözlerinden dökülen yaşlarla Melek Paşa ağlayıp bütün gazîlere :

«Allah-u Rabbülâlemin yardımcı ola!»

Diye, onbeşbin askeri, o gün Akkirman karşısında Yarım adlı yere gemilerin sandalları, zarbona ve transa gemileriyle hemen karşıya geçirip orduya yardım göndererek kendileri geri Akkirman kalesi altına döndüler.

Başka tedbir :

Hemen Akkirman limanında geçen seneden kalmış ve Varna cenginden alınan yirmi parça Rus şaykalarının bütün mühimmatlarını kısa zamanda ve gemi sahiplerine ücretlerini verip küçük şayka, zarbona ve şayka ve gemilere Akkirman gazâsından onbin kuruşluk kereste ve pek-

simet, barud, gülle ve diğer âletler, silâh ve mühimmat yükletip, yanlarına yüz kantar çivi ve bütün Akkirman ve Kili mimarlarını alıp, gemilere ikibin kile buğday, beşbin kile darı da doldurulduu. Kendi bayraklarından yirmi bayrak sekban, sarıca ve Akkirman kalesi askerinden bin adet seçme şahbaz yiğitler ile, hepsi iki bin adet silahlı asker, iki günde elli parça gemilere doldurup, Akkirman'dan Allah'ın emriyle uygun zamanda sekiz saatte Özü kalesine vardı. Bütün İslâm askeri elli parça gemi ile gelen zahire, kereste ve askeri görerek yeni kuvvet kazanıp cebhâne ve zahireleri mahzen ve anbarlara taşıyarak, kalenin tâmir ve onarılmasına, büyük hendeklerin temizlenmesine hız verildi. İslâm askerinin Özü'ye selâmetle ulaştığının haberi geri dönen gemilerle geldi. Rus şaykalarının birkaçı bozularak, kale tâmirine iskeleler yapıldığı öğrenildi. Yusuf Kethüda mektubu ile yalı tatarlarını, Özü ağalarını, Özü beyi Kargılı Halil ağa ve diğer işerleri ve Yusuf Kethüda da Tatar askerini istemiş... Paşa: «Buraya da asker lâzımdır.» diye cevap verdi. O gün Eflâk, Boğdan ve Bender beylerine mektuplar yazılarak «Özü kalesi tâmiri için onbin kıta direkler, çivi, şendire tahta ve diğer top tahtaları ve başka elvan kereste, mühimmat ve levazım ile bin adet mimar, cerahor, üçbin Eflâk ve ikibin Boğdan derhal gelsin» diye emirler gönderildi.

Ensesi - Yamalı Şamlı Halil ağa mubaşir tayin olundu. Katar pahalarıyla Halil ağa Eflâk ve Boğdan'a yollandı. Ve yine o gün gelen haber de:

«Kalenin hayli duvarları tâmir olunup, hendekleri de temizleniyor.»

Bu haberi alınca, paşa, sevincinden oynayarak dereceye gelip yalı ağasına :

«Sen de bütün Bucak Tatarlarıyla Özü kalesine gitmeğe hazırlan.»

Deyince o da «Emriniz başım üstüne diyerek hazır oldu. O gün, İsmail ve Kili kalesinden on gemi kereste ile bin adet silahlı askerler geldi. Onların da uygun havada üç saatte Özü kalesine vardıklarının haberi geldi. Biz bu sevinçle Akkirman altında Melek - Ahmed Paşa ile mes'ud dururken 1068 tarihinde İstanbul'dan Sadrâzam Köprülü Mehmed Paşanın ağalarından bir haberci geldi. Ve bozcaada'nın fetih haberini getirdi.

Padişâh divanı toplanınca fetih mektubu okundu. Bütün İslâm askeri sevindi. Akkirman kalesinde top şenlikleri yapıldı ki, kale Semender kuşu gibi Nemrud ateşi içinde kaldı. Böylece ateş saçılıp padişah fermanı üzere yedi gün, yedi gece top, tüfenk ve fişek şenliklerinden bütün Akkirman akmeşe fahiresiyle, yüzbinlerce kandil ile şehir aydınlatılıp, herkes köşe köşe, çok çok, çeşitli zevk ve safa edip; padişâhın devletinin devamına duâya devam ediyorlardı...

Her tarafta, herkes oyun ve eğlence ve işret içinde olup, paşanın beş vakitte dokuz kat mehterleri çalındı. Sabah ve akşam yirmi Akkirman kazanı yemek pişirilip, fakir zengin herkese bol bol nimet dağıtıldı.

O gün tedbirli Melek Ahmed Paşa üçyüz kıta emirler yazıp Özü eyâletindeki kaza, şehir, kasaba ve köylere ağa ile fetihname suretleri gönderdi. Bana da Özü, Hasan Paşa, Kılburun kaleleri için fetih müjdeleri emirlerini verip ve Özü kaleleri tâmiri için Yusuf Kethüdaya ve Özü beylerine, Kılburun beyine birer mektup ve birer hil'at verdi.

AKKİRMAN ÖZÜ KALESİNE BOZCAADA FETİHNÂMESİNİ GÖTÜRÜŞÜMÜZ

Evvela Paşa efendimizle vedâlaşıp, hayır duâsıyla yirmi adet adamlarımız ve yirmi adet Akkirman kalesi kılavuzlarından yarar ve namlı kılavuzlar alarak, üç adet fükateye binip Akkirmandan ayrıldık. Güzel bir günde Turla nehrinin Karadeniz'e karıştığı boğazı, altı milde selâmetle geçip (Otyarık) menziline vardık.

Otyarık menzili :

Turla nehrinin karşı kuzeyinde Özü kalesi toprağında, safi Kazakistan ve Rus uğursuzlarının av yerleridir. Çünkü bu yerde Akkirman'dan gemiyle geçip Özü'ye, oradan Kırım'a gidilen ana yol olduğundan, bütün Kazak bu yolların pusularında bekleyip gelip geçenleri tutup esir ederler... Issız ve tehlikeli bir yoldur. Allah korusun! Bu yere Otyarık denmesinin sebebi; Kırım'dan ve Özü'den gelen eğer gece ise, geçen seneden kalma otları toplayarak, karşı Akkirman'a yarık işareti verdiğinden, Akkirmanlı bir anda buraya gelip konuşurlar. Eğer Müslüman ve itaat edenlerden ise alıp karşıya geçirirler. Amma birkaç kez, kâfirin Türkçe bilen Kazakları buraya gelip atları yarık edip, Akkirman'dan kayıkla adamlar gelince, bunları esir alıp gittiler. O zamandan beri Akkirman'lı uyanık olup, değme adamı bu Otyarık'dan olur olmaz şeyden almazlar. Fakat; habercileri ve yolcuları ateş yakışlarından tanıyıp alırlar. Onun için bu yere (Otyarık) derler. Sultan Bayezid Han, Veli Akkirman'ı fethedince bu yere bir sığınak olmak üzere bir tepe üzerine büyük bir geçit kulesi yaptı, ve emniyetli yer haline getirdi. Sonra zamanla, Ak - Kazak istilâ ederek, temelinden yıktı. Hâlâ temelleri görünür.. Bir bayır üzerinde, gayet tehlikeli yerdir. O gece, orada, kazak korkusundan asla rahat uyku görmedik. Çünkü; bu yer kazağın tahta kalesidir.

Oradan doğuya, Karadeniz kıyısını tâkiben Tih sahrasına benzer amansız bir kurak yerde, sekiz saat yol alarak (Budemoin) menziline vardık. Budemoin, tatar dilinde (Kurt boynu) demektir. Doğrusu; eşek kadar büyük olan kurtları, domuzdan tehlikelidir. Dereli, ılgınlı, kamışlı ve sazlı amansız bir yerdir. Etrafımıza karakollar koyup, silahlarımız üzerimizde olduğu halde heybelerimizden hazır yemekler yiyip, yine Karadeniz kıyısıyla beş saatte (Dallık) menziline vâsıl olduk. Bir dere içinde ormanlık

dalları olduğu için, tatar kavmi buraya Dallık derler. Bura da, kâfirin pusu kurduğu tehlikeli yerlerdendir. Ve mayak yoluna burada kavuşup ondört saatte geçerek (Hocabay) kalesine vardık. Sultan Bayezid Akkirman'ı fethettiği zaman (Bay) adlı bir zengin kişi Bayezid Han'dan izin alıp, burada bir kaya üzerine sağlam bir kale inşa edip, içine asker koyup, beşyüzbin koyunu ile bu vâdileri mülk edinip geçindiğinden (Hocabay) derler. Hâlâ Karadeniz kıyısında sarp bir kaya üzerinde, kalıntıları durmaktadır. Az bir gayretle, bu kale imar edilirse ülke bayındır olup, yollar emin olurdu.

Burada Karadeniz'den tuz çıkar. Kale neferlerinin maaşları tuzla'dan verilirdi. Orada hepimiz bir dere içinde ormanlığa girip atlarımızı bağladık etrafımıza karakollar koyduk. Atlara yemler kestirerek, yine o gece, kalkıp ılgar ile Karadeniz kenarından giderek Cüce deresini geçtik. Burada sol tarafta (Droşenko) vilâyetinden gelip Karadeniz'e dökülür, küçük sudur. O suyu geçerek, Karadeniz kıyısını takib ederek, kuzeye beş saat gittikten sonra (Üç acılı gölü) adlı yere vasıl olduk. Burada yavaş yavaş silahlanarak hazır, dinlenip, at dinlendirdik. Çünkü; (Üç acılı) adlı gölün kazak Droşenko'nun Obakirman adlı bir balıkhâne kalesi vardır. Onun için oradan sessizce geçip, (Deli gölü) dahi geçtik. Elbiselerimiz biraz ıslandığından orada biraz bekledik. Burası da emin değildir. Oradan yine kuzey tarafa, (Yahşi) deresini kolayca geçerek iki saatte (Prezen) nehrine vardık. Bu nehir tâ.. batıda Şehrut ve Latçen dağlarından doğarak, Droşenka kazağı vilâyetinden geçer. Bu yol üzerinde aslâ geçit vermez.

Tentere adaları önünde Karadeniz'e dökülür. Bir mil genişliğinde sudur. Yüzbin güçlükle ancak bir küçük gemi ile karşıya geçmeğe çalışırken, Allah'a hamdolsun! Akkirman askeri ile daha önce fermanlarla giden, bin adet Boğdan keferesi askeri ile karşılaştık. Onlarla hiç çekinmeden sabaha kadar botlar ve sallar çatıp, atları yıldırarak karşı tarafa geçtik. Çünkü burada, kâfir, pusuya yatıp askerin yarısı karşı tarafa geçtiklerinde ya bu tarafta kalan askeri; yahud, diğer tarafa geçen askeri vurup, esir eder. Askerin böyle ikiye ayrılışından istifade ile, her iki taraftaki askeri de vurduğu çok görülmüştür.

Burası pek tehlikeli idiyse de hamdolsun selâmetle geçtik. Buradan yine Karadeniz kıyısını takib ederek, doğuya dört saat yol aldıktan sonra emin yer olan Özü kalesine vasıl olduk. Allah'a hamdolsun, bin adet Akkirman ve bin adet Boğdan askeriyle Özü kalesine yaklaştığımızda Özü beyine ve paşa kethüdasına geldiğim haberini gönderdim. Ben, bütün askerler ile atlardan inip, biraz dinlenirken kale tarafından bir toz göründü. Bütün Özü askeriyle beyleri ve paşa kethüdası beni karşılamağa geldi. Bundan sonra büyük alay ile kale altına varınca, Allah'ın büyüklüğü!... Üç pare Özü kalesi, Hasan Paşa ve Kılburun kalelerinden o ka-

dar hoşgeldin topu atıldı ki yer ve gök tir tir titredi. Özü kalesine selâmetle girdik. Bey sarayında padişah divanı toplandı. Mehterhânelerden sonra, efendimiz Melek Ahmed Paşanın emirlerini ve mektuplarını beylere ve Yusuf kethüdaya verdim. Önce Bozcaada fetihnâmesi okundu ve toplantıda bulunanların hepsi sevindi. Sultan Dördüncü Mehmed Han'a ve Bozcaada fâtihi, Köprülü Mehmed Paşa'ya hayır duâlar eylediler...

Özü kalesinde Bozcaada'nın fethi sevinci :

Hemen fetihnâme okunduktan sonra; kale neferatı çavuşlarının seslenmesi üzerine, bütün kale neferleri, kalenin burçları, duvarları ve bedenleri üzerine silahlı olarak toplandılar. Daha önce yardıma giden onbin adet enderun ve birunun seçme askeri kalede deniz gibi İslâm askerleri bütün silahlarıyla hazır olup, önce yukarı ve büyük kalede üç nöbet gülbank-ı Muhammedi çekilip, Allah Allah sesleri göklere ulaştı... Duâdan sonra beş kuleden tabl, nakkare ve nefirlere rehâvi makamında, usta mehterler kurtuluşu müjdeleyince, hazır bulunan Müslüman gaziler kale bedenlerinden bir yaylım tüfenk attılar. Ardısıra şâhi ve balyemez toplar atıldı. Top seslerinden yer ve gök güm - güm gümledi...

Velhasıl.. bu uslup üzere, üç nöbet top, tüfenk şenlikleri yapıldı. Özü şehrini öyle süslediler ki, sanki dünya cadısı gelin olup, zifaf gibi şenliklerle Özü halkının, geceleri kadir, gündüzleri de kurban bayramı oldu. Ondan sonra ben bütün işerleriyle kalenin etrafını dolaşıp seyrederek kalenin tâmir olunmuş yerlerini ve tâmire muhtaç olan yerlerini keşfedip, tâmire muhtaç olan yerlere adamlar göndererek, üç günde nice yerleri İskender seddi gibi tâmir ettiler...

Ben, sanki bu kalenin tâmirine mubaşir olarak gelmişim gibi, her gün etrafı gezip dolaşırdım. Ocak ağalarıyla iyi geçinip, vilâyetin durumunu sorarak sırlarını öğrenip yazardım. Her gün donanma şenliğinde sabahleyin bir ağada, ikindiden sonra bir ağada ziyâfetlerde bulunarak, hediyeler alırdık.

Bir gün; Özü beyi, bana, donanma müjdesi için bir kese kuruş, bir samur kafası kürk, iki donluk siyah çuah, iki Rus kölesi ve üç baş küheylan at verdi. Özü kalelerinin beşinden de birer kese kuruş, beş köle ve beş at verdiler. Oradan paşa kethüdası Yusuf ağa yüz altın, bir köle, bir kafa kürk, bir at, bir kılıç, adamlarıma da onar altın ihsan etti. Ve kalenin vasıflarını yazmağa başladık.

Özü kalesinin vasıfları :

Ali Paşa tarafından alınmış olup, üç tuğlu vezir eyâletinin merkezidir. Fakat tehlikeli bir yer olduğundan veziri Silistre, Babadağı, Akkirman şehrinde oturur. Şehri onbin askerle korunur. Hâlâ bu Özü kalesi ve

Silistre eyâletinde başka sancak beyi merkezidir. Amma, bunun beyi kanun üzere Özü suyunun karşı Kırım tarafında (Kılburun) adlı yerde oturur. Taa. Kırım adasının (Ur ağzı) adlı yerine kadar dört konaklık yerdir. Çöl ile Kırım'a varıncaya kadar Özü beyinin idaresindedir. Tatar Hanlarının —Bayezid Han kanunu üzere— alâkaları yoktur. Özü beyinin padişah tarafından tâyin edilen hası 240.000 akçedir. Fakat zeamet, timar, alaybeyi ve çeribaşısı yoktur... Çünkü kıble tarafı deniz ve batısı baştanbaşa Kazagistan'dır. Her an kazak horozlarının sesleri işitilir. Doğu tarafı, Özü nehrinin ötesinden başlayan Heyhat sahrasıdır... Tâ.. Azak kalesine, oradan doksanyedi konaklık Hazar denizine varıncaya kadar Heyhat sahrası ve Kıpçak sahrasıdır. Güney tarafı yine Akkirman'a varıncaya kadar amansız yerlerdir ki, bu yerlerden nice kere geçmişiz. Yüzelli akçelik kazadır. Nahiyesi ve köyleri geniştir. Üç oda cebeci ve üç oda topçu askeri var. Asla yeniçerisi yoktur. Ve durmazlar da... Çünkü geliri yok. Derbend halinde bir adadır. Hepsi beş parça olan kalelerinde, beş adet Minkale dizdarları vardır. Hepsi yirmi adet tuğ sahibi muhteşem ağalardır. İkibinelli adet seçkin, temiz, silahlı ve hazır askeri vardır. İdarecilerinden biri de bey subaşısıdır. Mimar ağası, muhtesib ağası, baçpazarı ağası, marangoz ve kalfa ağası vardır. Çünkü iskele olduğu için Akkirman'a Kili ve İsmail'e gidip gelen, karşı kıyıya asker geçiren gemileri çoktur.

Şekilleri :

Bunlar, birbirine bitişik, üç kat bölme kalelerdir. Amma; en eskisi yukarı Macar - Ali Paşanın yaptırdığı eski kaledir. Topraklı bir bayır üstünde onbeş tahta örtülü, kuleli, yirmi ayak eninde kalın iki kat küçük hisar duvarlı ve hendeği derin, enli, sarp, sağlam bir kaledir. Hendeği üzerinde ağaç bir köprüsü vardır. Her gece köprüyü bekçiler makaralarla çekerek köprüyü kale kapısına dayayıp, kapıya siper ederler. Bu köprü Melek - Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Ve iki kat sağlam demir kapısı kıbleye ve Karadeniz kıyısında Kılburun kalesine bakar. Hendek içine bütün kulelerdeki toplar hendek içine kirpi gibi bakar. Bütün kuleleri Melek - Ahmed Paşa tahta kaplayıp, mâmur ve süslü yapmıştır. Bu dış büyük demir kapının içinde, birkaç küçük demir kapı daha vardır. Bu iki demir kapı arası tuluz, kemer, kârgir binadır. Üstü tahta minareli hünkâr câmiidir. Amma küçüktür. Şer'iye mahkemesi bu câmiye bitişik ve yüksektir... Bu kalede avluları bahçeli, üzerleri baştan ayağa toprak örtülü, altlı üstlü ikiyüz adet ev var. Bey sarayı dahi, bu kalededir. Bütün sokakları temiz kaldırımlı olup, yolun iki tarafında ancak bir adam sığacak genişlikte yirmi adet eski dükkâncıkları ve bunun yakınında üç kurnalı küçük bir hamamı var. Suyunu aşağıdan atlarla getirirler. Cebhânesi, buğday anbarları, mükellef, süslü ve ateşlemeğe hazır topları var-

dır. Bu kalenin doğu tarafı bayır, batı tarafı ova, hendek kenarından ötesi bir top menzili mesafede tamamen bostanlardır. Kavunu, karpuzu çok ise de bağ ve bahçesi yoktur. Bu çöl diyârında bir dikili ağaç olmadığından halk arasında «Seni Özü kırında yatırayım, soğuk cehennem ordadır» sözü darbı mesel olmuştur...

Orta Hisar:

Yukarı kalenin mahallesi içinden ve kuzey tarafından, aşağı Orta hisara iner bir küçük demir kapı var. Bu hisar evvelce çit ağacından yapılmış palanga hisar idi. Binotuzaltı senesinde ve Sultan Dördüncü Murad devrinde, Piyâle Paşa Osmanlı donanması ile gelip, bu kaleyi taştan inşa ederek yukarı kaleye kattı. On kuleli bir sağlam kaledir. Bu kalenin iki demir kapısı var. Biri kıbleye, biri kuzeye açılır. İçinde yüz kadar küçük avlulu bağ ve bahçesiz toprak damlı küçük ve kullanışlı evleri var. Kıble kapısı üzerinde bir tuğla minareli câmi mevcuttur. Yirmi adet küçük dükkânları, üçyüz kadar topcu ve cebecileri var. Alçak yerde olduğundan sokakları çamurdur. Yukarı kale gibi temiz kaldırım değildir. Buna (Piyâle Paşa Kalesi) dahi derler. Bunun doğusunda Hasan Paşa kalesine açılır, mahalle içinde bir küçük kapı var. Kaptan Hasan Paşa kalesi bu Piyâle Paşa kalesine bitişik olup, aralarında yalın kat bölme hisar duvar vardır. Yukarı, orta, aşağı kaleler aynı büyüklükte olup, aralarında üzeri kule ve dişli bedenli ve toplarla teçhiz edilmiş duvarları ve birbirine girilecek birer küçük demirkapıları vardır.

Hasan Paşa kalesi:

1036 tarihinde Kaptan Hasan Paşa Çelebi padişâh donanması ile gelip, bu kaleyi Özü nehri kıyısında Piyâle Paşa kalesine bitişik, dört köşe şeklinde, sağlam olarak yaptırdı. Öyle ki; öteki kaleler bunun yanında köy evi yerinde kalır. Özü nehri kenarında olduğundan, dâimâ kazak şaykalarının bunun önünden geçmeleri zarurî görüldüğünden, bu kale rıhtım bina ile yüksek yapılmış ve kenarında gayet sağlam ve büyük tabyalar, kuleler ve savaş sırasında birbirini korur çeşitli dirsekler, kaleden aşağı düşmana taş atmak için merdivenli baca delikleriyle ve savaş alet ve silahları ile donatılmıştır. Kule, burç ve duvarlarının üzerlerini Melek-Ahmed Paşa efendimiz, Rus şaykalarının tahtalarıyla örttürdü. Kulelerin önünden Rus şaykalarının geçmemesi için, kırk adet demir kapaklı top kapıları içinde, kırk adet balyemez şayka, kolomborne ve pranga topları var. Değil Özü nehri üzerine, Karadeniz'den onbeş mil öteye ve Heyhat çölünün beş saatlik yerine, kuş kondurmaz. Bu kalenin de ağa ve erleri hepsinden fazla hazırlıklıdırlar.

İki kapısı var. Biri kuzeye, diğeri güneye bakar. Kapı üzerinde küçük ve faydalı yüksek bir câmii ve otuz adet sıra dükkânları var. Kale

içinde üçyüz kadar toprak damlı, avluları dar, bağ ve bahçesiz evleri mevcuddur. Hasan Paşa ve Piyâle Paşa kalelerinin yeri kumsal olduğundan hendekleri yoktur. Toprak bir karış kadar kazılsa, su çıkar; ve kuşatma sırasında, aslâ lağım ve metris kabul etmez. Bu iki kale baştan sona tek katlı duvardır. Amma gayet sağlam olup kırk arşın boyu ve on arşın eni var. Tabyaları, kuleleri, hisarları, dirsekleri birbirlerini korur.

Bu üç kalenin çevresi, dörtbin germe adımdır. Karadeniz etrafındaki 1060 kadar mâmur kasabaları koruyan kalelerinin biri de, Özü kalesidir. Sultan Dördüncü Murad'ın tahta çıkışı sırasında Özü kazakları üçyüz parça şaykalar ile tecavüz ettiklerinden bunun üzerine adı geçen Sultan, Karadeniz boğazının iç yüzünde Kavak kalesini ve karşısında Yoros kalesini yaptırdı. Ve yine o sene içinde Özü, Tulça ve Kara - Harman kalelerini yaptırarak Karadeniz'in etrafını biraz emniyete aldı. Netice olarak bu Özü kaleleri Osmanlının Karadeniz sahilindeki kalelerinin sağlam kilididir. Bir adı da (Cankirman) dır. Tatarlar (Değerman) derler. Özü nehri kenarında olduğundan (Özü kalesi) de derler.

Özü nehri ise; Moskof vilâyeti ile Karakov ve Daniska vilâyeti dağlarında onyedi kol halinde çıkıp birleşerek, yukarıda yazılan Leh kaleleri önünden akıp Kazak diyârında yüzlerce parça kalelere uğradıktan sonra Özü kalesi önünde Küçük Hasan Paşa kalesini bir top menzili uzaktan ve Kılburun kalesi karşısında Karadeniz'e dökülür. Buralarda yedi ilâ on mil genişliğe ulaşır.

Özü kalelerinin dış varoşları :

Bu Özü kalelerinin kıble tarafından beşyüz adım uzaklıkta savaş alanının dışında beşyüz adet saz örtülü Eflâk ve Boğdanlı evleri vardır. İkiyüz kadar palas ve hasırdan yapılmış, saz ve kamıştan örülmüş dükkânları olup, hiç kâğir binası yoktur. Çünkü; her zaman cenk olduğundan Kazaklar gelip yıkar. Amma bu dükkânların çoğu bozahâne, meyhâne ve at değirmenleridir. Yedi adet çalıdan yapılmış hanlar, yüz kadarı biraz sağlam inşa olunmuş mahzenler olup bunların tamamı toprak damlıdır. Bu yerin zemini biraz biraz yüksekçe olduğundan yer altında ikibin adet buğday, arpa ve çavdar kuyuları vardır ki, tabanları yüz adım alacak kadar geniştir. Burada da, asla, bağ ve bahçe ve bir adet bile ağaç yoktur. Yukarı kalenin batısında üçyüz adet (Karadayak) adı ile bilinen Nogay Tatarları ve obaları vardır. Aşağı fere varoşunun kıble tarafı bir ok menzili genişlikte kumsaldır. O kumluğun burnunda (Küçük Hasan Paşa kalesi vardır ki; Sultan Dördüncü Murad zamanında yapılmıştır. Bu kale, Kaptan-ı Derya Çelebi Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır. Adı geçen Hasan Paşa, İstanbul yakınında, Çatalca tarafında doğmuş Tabanı Yassı Mehmed Paşanın yetiştirmelerinden Hetem - Tâi'ye benzer tedbirli

ve yiğit bir vezir idi. Kaptan Paşa iken padişah fermanı ile donanmayı üçyüz parça gemi ile buraya yanaştırıp, yedi ayda bu kaleyi tamamlayarak, padişâha bildirdi.

Bu kale, Özü nehri kenarında ve Özü toprağında birbirlerine top atımı mesafede, dört köşe, küçük, taş yapı güzel bir kaledir. Doğuya bakan küçük demir kapısının üstünde celi yazı ile yazılmış tarihi şudur:

Şehinşâh-ı cihân, Sultan Murad Han'ın
Zamân-ı devletin med ide, bâri..
Mukabilinde hısn-ı Kılburunun,
Yapılan bir hisar-ı şehriyâri...
Hasan Paşaya ferman olduğu için,
Binotuzaltıda yaptı bu hisârî!...

Bu kale içinde ancak beş ev ve Murad Han'ın bir câmii, buğday anbarı ve cebhânesi var. Diğer imaretlere ait bir iz yoktur. Dizdarı ve yüz adet askeri var. Kalesi, Özü kıyısında, sekiz köşe küçük bir kaleciktir ki; çevresi üçyüz germe adımdır. Amma duvarının yüksekliği elli arşındır. Ve aslâ hendeği yoktur. Çünkü alçak ve kumsal bir yerde bina olunmuştur. Karşıdaki Kılburun'a, Özü nehri boğazına ve kara taraflarınca, oniki köşeye bakar oniki parça balyemez topları var ki; benzeri ancak Rodos kalesinde olabilir. Her topunun delikleri, Özü nehrine çıkan demir kapaklı kapılardır.

Özü ve Karadeniz'in dalgalandığı yer olduğundan iki denizin fırtınası bu top deliklerinden içeriye su getirir. Bütün kuleleri yedibaşlı ejder gibi sağlamdır ki, deniz'in kilidi denilse yeridir. Amma gariplik şurdadır ki: Bu kale ile karşısındaki Kılburun ve Özü kalelerinin topları sular üzerinde kirpi gibi kat kat nazır iken; İbrahim Han zamanında Kazak kâfiri yüz parça şaykalarını sırık hamalları gibi arkalarında ve kâh yelekler ve kâh kızaklar üzerinde gemilerini karadan getirip, Karadeniz'e çıkarlar ve Karadeniz taraflarını yağma ederler. Kasımdan sonra yine buraya gelip arkalarında gemilerini götürürken Tatar askeriyle, Özü askeri yetişerek bütün kâfirleri kılıçtan geçirirler. Bütün İslâm esirlerini serbest bırakıp, kılıç artığı olan kâfirler ile şaykaları İstanbul'a geldi. Bu Özü kazağı tâ.. bu derece dev yapılı kâifrlerdir. Her zaman Özü kalesi gazileri atlanarak, bu kâfirler ile cenk ederler. Bir alay yiğit, kahraman ve hünerli gazilerdir. Bu gazilerin birkaç ağası ile kayıklara binip, karşı taraftaki Kılburun kalesini görmeğe gittik.

Kılburun kalesi :

Silistre eyâletinde, sancak beyi merkezidir. Kanun üzere, Özü paşası, bazen burada, bazen de karşı Özü'de oturur. Fakat çöl olduğundan halkın

dâvâlarını dinleyip, adalet göstermek için paşalar kâh Silistre tahtında, kâh da Babadağı şehrinde oturur, etrafı gözetirler. Sonradan Dördüncü Murad Han'ın fermânı ile yine Piyâle Paşa donanma ile gelip; bu, Kılburun kalesinin batı tarafına bitişik dört köşe sağlam bir kale daha ilâve ederek yüz adet asker koymuş ve taş yapı güzel bir kale hâline sokmuştur. Çevresi yüz germe adımdır. İki adet gayet sağlam şahâne cebhâne kulesi vardır. Piyâle Paşanın yaptırdığının duvarı Özü nehri kıyısındadır ki; bu kalenin batı tarafına rastlar. O yöne bakan bir demir kapı var. Eski kale iç kale gibi kalmıştır. Onun da batıya açılan bir demir kapısı vardır. Bu kalenin hendeği yoktur. Amma duvarları kırk arşın yüksekliktedir. Her yer kumsal olup Heyhat sahrası burada son bulur. Burada da mehterhâne çalınıp; beş kalenin başında da mehterhâne fasılları olur...

Hisar içinde tahta örtülü seksen adet küçük, avlusuz evleri ve bir câmii vardır. Dükkân ve hanları yoktur. Şahâne topları vardır ki, karşı taraftaki Hasan Paşa ve Özü kalelerini döğer. Bu kaleden dışarda batı tarafında elli, altmış kadar saz örtülü ahırları ve doğu tarafta verimli bostanları vardır. Kırım vilâyetine bu bostanlar içinden gidilir. Bu kaleye Kılburun kalesi denilmesinin sebebi; lodos tarafı Karadeniz poyraz tarafı Özü suyu ve bu ikisi arasında doğudan batıya uzanan oniki saatlik incecik bir kumsalın tâ.. batı ucunda bir kalecik olduğundan (Kılburun derler). Her an Karadeniz fırtınası ince burnu atlayıp, Özü nehrine, Özü de bâzen Karadeniz'e atlar. Bu kadar ince kıl gibi bir burundur. Kırım'a giden hanlar burada toplanır. Bin, ikibin kişi olduktan sonra silahlı olarak Kılburun'u takibederek doğuya, oniki saat koşarak büyük Heyhat çölüne çıkarlar. Orada da, iki gün iki gece yine doğuya çöl ve sahralar içinde koşarak Kırım diyârının emin yeri olan (Ur ağzı) adlı kalesine varıp, selâmet bulurlar. Yoksa Allah korusun!.., tehlikeli bir yoldur. Tatar kavmi bile korkarlar. Çünkü Kazak kâfirleri ormanlar içinde pusuya yatıp, adam alarak Özü nehrindeki kayıklarına giderler vesselâm.

Kılburun kalesini gezip görerek, dizdârının ziyâfetini yiyip, hediyelerini aldım. Yine kayıklarla karşı Özü kalesine geçtim. Paşalılar ile ve İslâm askeri ile, Bozcaada donanması şenliklerine katılırken İstanbul tarafından Mehmed Giray Han'ın kethüdası Tatar - Süleyman ağa ve Yalı ağası Ahmed ağa, Tatar Han'a Bozcaada fethi müjdesini getirip gittiler. O an gemilerle Kılburun'a üçyüz yiğit ile geçtiler. Ve o anda Akkirman'da Melek Ahmed Paşa efendimizden bir kapıcı - başı bir buyrultu ile gelip:

«Elbette ve elbette başınız size gerekli ise Özü kalesinin evvelce yıkılan yerlerini, bir gün evvel tâmirine gayret edip, hayır ile tamamlanmasına çalışasın.»

Böylece kati emir gelince; hemen bütün alay beyleri ve İslâm askeri ve kale neferleri eteklerini bellerine dolayıp bazı yıkılan yerlere, is-

keleler kurularak, fetih topları atıldı. Tâmire başlandı. Hakikaten yukarı eski kalenin küçük hisar tarafına bakılmayıp, insan istese, geçerdi. O da bir haftada tamamlandı. Daha iskele sökülmeden aşağı kaleler tamir olundu. Onların da iskeleleri dururken kaleyi badana etmeğe, Yusuf kethüda çok çalıştı. Yukarı kale inci gibi beyazlatılıp iskeleleri bozuldu. Aşağı Piyâle Paşa ve Çelebi Hasan Paşa iskeleleri kaldı. Bu sırada Akkirman'dan on parça gemi, kereste, Eflâk ve Boğdan'dan, ikibin çerehor reâya yiyecek ve içecekleriyle kalenin tamiri için geldiler. Dış varoşta hepsini deftere kayıt edip, tamir işinde çalıştırmağa başladılar. O gece Bozcaada'nın fethi şenliklerinin altıncı gecesi idi ki; yer ve gök tir tir titreyip, bütün gaziler inançları gereği tepeden tırnağa silahlı oldukları halde hazır durdular. Beş yerden, mehterhâneler çalınarak gülbank-ı Muhammediler çekildi. Altı geceden beri sabaha kadar böyle şenlikler, zevk ve eğlenceler yapılıyordu. Amma kul tedbir alır; Allah takdir eder...

İdemez def' sakınmakla kazayı kimse,
Bin sakınsan yine ön, son olacak olsa gerek.

YUSUF KETHÜDÂ'NIN ÖZÜ KALESİNİ KAZAKTAN KURTARIŞI

Bu Özü kalesini kurtarma savaşını, uzun uzadıya yazsak kitabı uzatmış oluruz. Bu nedenle diğer seyâhat ettiğimiz yerlerin yazılması engel olur. Fakat bazı durumları bile gücümüzün yettiğince yazıp, özet olarak açıklasak birkaç sayfa yazmak gerekir. Amma kendi başımızdan geçenlerdir. Mümkün mertebe yazıp açıklayalım:

Özü kalesinde kuşatılıp cenk edişimizin özeti budur ki; Özü kalesinde altı gün - altı gece Bozcaada fethi müjdesi şenlikleri yaparken Allahın hikmeti Droşenka hatmanı (Şevalya) adlı mel'un baş hatman geberince, Sirke kazak Yerebaş kazak, Seremet kazak, Sarıkamış kazak, Portakal kazak, Ahmelinç kazak, Andarya kazak, Kardaş kazak ve diğer kazak kabileleri birbirleriyle «Acaba hangi kabileden hatman seçsek?» diye ceng ve kavgaya tutuşup aralarında ayrılık ve fitne koptu. İki taraftan nice pervâsız kâfirler öldü. Sonunda baş papazlarına sorup müzâkere etmek istediler. O dahi bütün gayretiyle:

«Dünya için birbirlerinizi kırmakta ne acâip pehlivansınız. Amma mesih dini için hristiyanlık gayreti gösterip eski mabedimiz olan Özü kalesini almağa kadir değilsiniz. Ey! imdi benm rızamı isterseniz, Hazreti İsa, Meryem ana, Esved - Nikola, Sarı Saltık, Avustos, Aya Nikola, Ayanata sizlere şefaat etsin derseniz, yirmi adet yararlıklı Kazak hatmanı sekiz onunuz karadan, onunuz denizden şayka ve kayıklarla Özü'den varıp ve Özü kalesini de her kim alırsa baş hatman olsun. Hepimizde ona

tâbi olalım. Çünkü şimdiden sonra fırsat ve ganimet bizimdir. Hemen gayret sizindir ve Özü veziri Melek Paşa Mangalya'da olduğundan hâlâ Özü aklesi boş ve fırsat sizindir. Esvet - Nikola yardımcınız ola...»

Deyip, yirmi hatmana yemin ahidler verdirerek kesin karar alır...

Bu on hatmandan Andorya hatmanı Droşenkalı kazaklar beşbin tüfekli piyâde ve beşbin atlı tam silahlı karadan Özü üezrine gitmekte... Yüzelli parça battal şayka ve ikiyüz parça Çernik kayıklarla Kardaş kazaktan kırküçbin tüfenkli, Sarıkamış kazağından, Zaporoskadan [illegible]bin tüfenkli ile bütün gemilere binip denizden Özü kalesi üzerine doğru gelmekte idiler. Bunlar karadan ve denizden Özü kalesine yaklaştıklarında yine Bozcaadası fethi şenlikleri devam ettiğinden denizden gelenler gece yarısında çekilen gülbang-ı Muhammedi seslerini işitip (Hay gördün mü? Andarya hatmanı Droşenka kavmi bizden evvel Özü kalesine varıp işte cenk ediyor. Toplar atılıp Türk «Allah Allah» diye çağırır. Şimdi onlar kaleyi alıp hatman onlardan olacak) diye üzülüp ellerini oğarlar. Bazı kazaklar (kovalasınlar, şimdi biz de geriden varıp onları ve Türkü kırıp Özü kalesini alırız, tiz olun!) deyip, hepsi var kuvveti bazuya vererek, öyle kürek çekerler ki; gemileri güyâ yıldırım imiş gibi, Özü nehrinden akıp giderek bu şekilde şâfii vaktinden evvel kaleye yaklaştıklarında görürler ki, ne cenk var ne de kavga... (Bu ne hayal ola?) diye konuşurlarken niceleri (Elbette kaleyi alarak içeri girip, rahat oturmuşlardır!) diye dedikodu ederler.

Hemen Sarıkamış hatmanı (Bre meded bize dil) derken şafii vaktinde kaleden uzak bir balık avcısı tutup.

«Bu atılan toplar ve Türk'ün Allah Allah çağırması demidenberi ne idi?»

derler oda :

«Vallahi Türk Akdeniz'de Venedik'ten bir kale almış. Anın donanma şenliğidir.»

Deyince, hemen Sarıkamış hatmanı «Bre medet bizim evvel gelmemiz Meryem Ana'dan oldu» der. Kimisi «Hayır, Esved Nikola'dan oldu» diyerek kale üzerine doğru yürümeğe başlarlar. Ben ise abdest alıp, atlarımı eyerletip, kale kapısı açılınca Akkirman'dan paşaya gitmeğe hazırlanırken «Hani bizimle Akkirman'a gidecek gaziler?» derken, tam şafii vakti oldu. Dünyadan habersiz, bütün asker hendekte ve hendek kenarlarında uykuda idiler. Amma hisar içinde paşalı ve kale neferleri uyanık idiler. «Bre kâfir geldi bastı» diye bir Allah, Allah sedası koptu. İç ve dış kaleden bütün askerlerin sesi göklere ulaşıp durdular. Meğer kâfir bir daha esir almağa gönderince, Niğbolu karakolu esir için gelen kâfirin yedisini de söyletip, kale hendeği kenarına getirerek, kapı kulesinde, Yusuf Kethüda dahi bunları konuşturdu. «İşte denizden ve karadan kırkbin kadar düşman geliyor!» diye haber alınca Yusuf Kethüda «Urun bo-

yunlarını» deyip yedisinin de başlarını kesip leşlerini hendek kenarına attılar. Hemen Yusuf Kethüda dev gibi yüksek sesi ile:

«Bre İslâm askeri, Kerbelâ günüdür, hazır olun!»

Deyince, Allah'ın büyüklüğü kalenin iç ve dışında bir gürültü ve kaynaşma olup, herkes helallaşarak öpüşüp, koşuşup, silahlanarak hazır oldular. Bütün toplar, humbara, neft ve katranlar ve diğer mühimmat ve levazım meydana gelip, duvarlar üzerinde İslâm askeri hazır duruma geldiler.

«Amma kalenin tamir olacak yerlerinde altı yerde daha iskele var. Onlardan kaleye kâfirlerin çıkması kolaydır. Bre şahbazlarım, o iskeleleri yıkalım...»

Diye, hücum edildi; ve üçü yıkıldı. Üçü de yıkılırken hemen kâfirler şafii karanlığında kayıklarını Özü suyunun üst yanında bırakıp «Pa jorj, Pa jarj» diye çakal gibi uluyarak Özü kalesine yürüdü. Hemen kalenin kuzeybatı tarafına kâfirler derhal sarıldı ve göz gözü görmez iken kâfir derhal seçilerek «Metrise ateş» denildi. Ve kaleden kâfire bir kat yağlı çatallı kurşun yağdırıldı. Ardı sıra bir kat sekdirme toplar ateşlendi. Bunlar kâfirleri demet demet parçaladıklarından onlar karanlık havada kaleye bir yaylım tüfenk atıp, yüzbin feryad ile, bir anda, mel'un kazak metrise girdi ve cenge tutuştu. Şâfii vaktinde zaten göz gözü görmez, top ve tüfengin barut dumanından adam adamı seçemez oldu. Bu şekilde gerek kaleden, gerek kâfirden sabaha kadar birçok top ve tüfenk atışı yapıldı. Ve dünya gürültüye boğuldu.

Amma ne çare, kâfirler sabaha kadar bir anda hendek kenarında babasının evine girer gibi metrise girdi. Hendekte yatan Kırkkilise, Vize ve Çermen sancaklarının zeâmet sahiplerine bir yaylım kurşun sıkınca, onlar da, hendek içinde çadır ve ağırlıklarını terkederek hepsi kaçtılar. Pirzen nehri taraflarına çıplak atlarına binerek hepsinin kaçtıklarını kâfir görüp hendek içinde ve dışında kalan elbise ve eşyalarını ganimet sanıp yağma ederken bostan içinde Silistre ve Niğbolu sancağı zeâmet ve timar erbabı hemen kâfirler üzerine bir ağızdan Allah diye süzülüp, kılıç vurmağa başlayınca, dost düşman birbirlerini seçmeye başladı. Kafire öyle bir kılıç vurdular ki!.. onları demet demet yapıp hendekten aldıklarının hepsini bıraktıranlar. Kâfiri metrislerine tıkarken kaleden de kâfirin kaçan kısmına öylece kurşun yağdırarak, kâfiri bozdular. Hemen Niğbolu sancağı gazileri hendekte bırakılan sipahi mallarını yükletip kale kapısı önüne gelelim derlerken; yetmiş bayrak haçlı Niğbolu sancağı askerleri üzerine gelerek, köpek cengi yapmağa koyuldular. Sonunda bütün Niğbolu ve Silistre sipahileri kendi mallarını hendekte kalan mallarla birlikte kâfirle cenk ede, ede Çelebi Hasan Paşa kalesi altına geti-

rip, siperlenince, Hasan Paşa kalesinden düşmana bir yaylım sekdirme top ateşi açtılar. Biz kaleden gözetledik. Nice kâfirler cüce gibi ayaksız ve kolsuz yuvarlanıp, yüzlercesi de top güllesinden perişan olup, leş, leş üstüne yığılıp kaldılar!...

Düşman derhal Hasan Paşa kalesi ardındaki kışlaya bağlı dört şayka içine girip sekiz parça İngiliz demir toplarını araba ile gemiden çıkartıp, yaka paça çekerek Özü dışındaki varoşa getirdiler. Yüzlerce adet bal fıçıları ve nardek fıçıları yuvarlayarak, topları sürükleyerek getirirlerken hemen varoşun varını yoğunu ve at değirmeni beygirlerini toplara koşup varoşu ateşe verdiler. Toplar ve fıçılar ile kale altında metrislerine gelirlerken kaleden yine «Allah, Allah» sesleri arasında bunlara öyle bir kurşun ve top gülleleri yağdırdılar ki! yüzlerce düşman kırıldı. Amma, varoşdan aldıkları şarabı, bozayı ve rakıları içip sarhoş olunca kızararak, bozararak kale üzerine tekrar hücum ettiler. Metrislerine ve hendek içine girerek kale duvarını delmeğe başladılar.

Derhal, yukarı kaleden bizim gaziler neft, katran ve kaynar suları üzerlerine döktüler. Çömlek kumbaraları ve el kumbaraları atarak düşmanı kaleden uzaklaştırdılar. Hemen yine, domuz topu olup adı geçen bal fıçılarını ve nardek fıçılarını siperlerinde kısa zamanda toprak ile doldurup gemilerden aldıkları sekiz parça topa fıçıları siper ederek topları ateşlemeye başladılar. Ama Özü kalesine öyle top ne tesir yapabilir!...

Hemen kâfir, metrisleri gittikçe ileri sürüp gelirken kaleden bunlara balyemez topları ile cevap verilince, koca balyemez, heriflerin ne bal fıçısını koydu; ne de İngiliz toplarını... Hattâ yukarı kalede Şakşakî ve Sultan Ahmed'in Kalender paşası, Kırım diyârınca Gözlere kalesiyle bu Özü kalesini inşa eden Macar Ali Paşanın ünlü toplarının kapakları henüz açılmamış idi. O topların önünden düşman hile ve şeytanlıkla kurtulmaya çalışırken, hemen adı geçen toplar bir fitilden ateşlenince orada bulunan bütün kâfirler yere serildi. Birkaç güllesi de, kâfirin getirdiği şayka toplarına isabet ederek öyle ses verdi ki, anlatılamaz. Herbiri bin parça olup her parçası bin kâfire isabet edip binlerce sarhoş kâfir, kusa, kusa helâk oldular.

Orta kalede dahi koşulu top, asla kullanılmadı. O tarafta kör olası kâfirler göz göre göre denizden çarnıkları karaya çıkarıp, siper ederek kale altına siper yapmaya gelirken, hemen adı geçen koşulu top ateşlenince düşmanın çernik siperlerine top güllesi isabet etti. Bu tarafta da demet, demet leş oldular. Allah'a hamdolsun, cebhânemiz, diğer mühimmat ve malzememiz çok, kale içinde askerimiz bol amma, yine gözlerimiz Kırım tarafından ve Akkirman'daki paşa tarafından gelecek yardıma bakar.

O gün öğle vakti olunca kalenin bütün burç ve duvarlarını yeşil, al sancaklarla süsleyip, üç kat kale mehterhânesi çaldırdık.. Müslüman gaziler birbirlerini gayrete getirerek, cenge başladılar. Beş vakitte namaz cemâat ile kılınıp, hisar içinden «Allah, Allah» sesleri göklere yükseldi. Bu şekilde gündüz ve gece büyük çarpışmalar oluyordu. Amma bir taraftan yardım gelmeyip, kâfire elli parça Çernik Zaparoşka kazağı yardıma geldiğinden kâfirler korkusuzca Özü kalesini çepeçevre kuşatıp metrise girdiler. Tâ.. sabaha kadar kale mazgallarını gözetleyip hep birden tüfenk şenliği ederlerdi. Allah'a hamdolsun, kale içinden bir kişi dahi ne şehid oldu ne de yaralandı. Bir günde top güllelerinden, yedibin kâfirin öldüğünü kendileri söylerler. Hemen kale içinden çatal kurşunlar atılıp, seçme toplara, şâhilere, darpzenlere, kolomborne ve balyemez toplara, kol kol tabyalardan, burç ve duvarlardan ve bütün mazgallardan ateş emri verilince kâfirler demet demet olmaya başladı. Amma ertesi gün sabahleyin gördük ki; kâfirin metrisleri üzerinde yetmiş yerde, yetmiş adet çeşitli haçlı çehreler göründü. Her biri birer hatmanı temsil edip ve her hatman kolunda birer ikişer hurda şâhi top atıldı. Hepsi birden çağrışarak trampete, dankiyo, düdük, çan ve erganon çalınıp kara günlük kokusu dünyayı sardı. Anladık ki, kâfire yakında büyük yardımlar gelmiş. Attıkları toplardan hiçbirisi Özü kalesine isabet etmediğinden, kale içinde kuşatılmış olan gaziler, bin hamdü sena eylediler...

Bütün paşalı sekban ve sarıca yiğitleri kırk, ellişer dirhem tüfenkleri mazgal deliklerinden çıkarıp attıkça, kâfirler dışarda kurşun yiyip, metrislerinden başlarını çıkaramazlardı. Fakat onların lağım hilelerinden korkup kalenin içinde duvarlarında lağım yerleri arayıp, kale duvarları üzerine davullar koyup, davulların içine darı ve buğday dökülerek lağım hilesi gözetirdik. Kâfirler kale temelini kazarak lağım yaparsa davulların üzerindeki darılar lağımcıların kazma darbesinden sıçrarlar. Allah'a hamdolsun, öyle bir lağım hilesi duyulmadı. Amma günden güne, kâfirler kırıldıkça kendilerine Özü nehri yolu ile yardım gelmekte, bize ise yardım gelmeyip zahiremiz tükenmekte idi...

Düşman Özü nehrinden kaleye gelen su yolunu bulup kesti. Mecburen kuyulardan acı su, içerdik. Sekban ve sarıcaların, paşaların atları acı su içmekten, karın ağrısına tutuldular. At sahiplerinin başlarına dünya cehennem oldu. Böyle iken beri tarafta kale içinde isyan eden kadınların ve çocukların inlemelerinden, çeşitli kötü dedikodulardan, yaralıların açıktan açığa feryadlarından, halkın çokluğu, kalabalığı ve pisliklerin kötü kokusundan halkın burunları tutulmuştu. Anbarda bir günlük zahire bile kalmamıştı. Ancak herkes evinde can ve baş için az çok zahire saklardı. Bir iki kere asker bazı evleri basarak zahirelerini zorla aldı. Sonradan Yusuf kethüda yağma edilen zahire sahiplerine bedellerini vere-

rek, helâllık diledi. Amma yine o gün paşanın sekban ve sarıcaları Yusuf kethüda üzerine hücum ederek :

«Devletlu, bizi ve atlarımızı açlıktan kıracak mısın? Cenk etmek değil, namaz kılmaya dermanımız kalmadı. Susuzluktan Kerbelâ şehidine dönüyoruz.»

Diye, nice dedikodu ederek feryada başladılar. Yusuf kethüda «Bre gaziler, siz zahireyi bulun ben bedelini vereyim» deyince Allah'a hamdolsun, kale ağalarından Kargılı Halil ağa isimli kimsenin mahzeninde, bin kile darı ve üçbin kile buğdayı varmış. Derhal Yusuf kethüda alarak parasını peşin verip, bütün ağa ve leventlere dağıttı. Saçta kavurup, su ile yoğurarak yerlerdi. Amma yine halkın gözleri doymaz ve yüzleri gülmez, bir kimse kimseye hayır söylemezdi. Amma karınları doyunca, cân ve gönülden bu şekilde, üç gün kuşatılmış oldukları halde eskisi gibi cenk ederlerdi...

Sonunda, bütün gazîler konuşup: «Han'dan ve paşadan yardım isteyelim. Bize yardım gelmez. Kâfirin kapı komşusu olduğundan karadan ve denizden yardımı gelmektedir.» deyip, dört şahbaz yiğite bol para vererek paşa ve Han'a yardım mektupları gönderdiler. Özü ve etrafı kumsal yer olduğundan düşman orada sipere giremeyip, seyrek ve sarhoş yatarken geceleyin kaleden bu dört namlı yiğidi ip ile aşağı sarkıtıp, ellerine birer delikli kamış aldılar. Kamışın uçlarını ağızlarına alıp vücudlarını Özü nehrinin içine saklayıp, kamış ile soluk alarak, Özü nehri içinde yüzüp, düşman arasından geçtiler.

Özü'nün Karadeniz'e döküldüğü yerdeki burunda Küçük Hasan Paşa kalesine selâmetle varıp, oradan atlara binerek iki yiğit Akkirman'da Melek Ahmed Paşaya, iki yiğit de Kırım'a Mehmed - Giray Han'a haber vermek ve yardım istemek için yola koyuldular. Amma beride bizim kalede (Kara Ali) adlı namlı bir yiğit koşarak Yusuf kethüda ile Özü beyine gelip :

«Bre sultanım! Ne durursunuz? Aşağı Hasan Paşa kalesinin Su kulesini kâfir alıp, haçlı bayrakları dikerek Piyâle Paşa kalesi içine kurşun ile hücum etmek ister. Amma kale halkı kırılıp, vire ile vermek istemezler. Bre yetişin!»

Deyince, hemen Yusuf kethüda gür sesi ile «Mal ve ganimet isteyen gazi yiğitler, ardım sıra gelsinler» dedi. Sarıca bölük başısı Arnavud Hüseyin bölük başı, Gazyo, Çento, Yunakoğlu adlı on adet bölükbaşı bin adet tepeden tırnağa silâhlı Hırvat ve Kürd yiğitleri ile Yusuf kethüdanın peşi sıra bayrak çektiler. Ne görsünler? Su kulesine kazak merdivenle çıkıp bir anda kuleyi zaptetmiş!.. Piyâle Paşalı ile hırahır köpek cengi eder. Bir de Piyâle Paşa kalesinin bir kulesi üzerine (Cebe - Ali) adlı bir

dinsiz, mürted ve sarhoş kişi eline beyaz bayrağı alıp, baş aşağı dikerek, kaleyi vire ile kazak'a vermek ister! Hemen Yusuf kethüda «Bre kâfir neylersin?» diye bedenler üzerine, koşup (Cebe - Ali) nin elindeki bayrağın sapıyla böğrüne nasıl soktuysa, sopa öbür tarafa geçti. Cebeci Ali'ye, bütün gaziler de kılıç üşürüp parça parça ederek beyaz bayrağıyla pis leşini aşağıdaki kâfirlerin üstüne attılar. Aşağı kafirler üzerine ikiyüz humbara attılar ve bütün düşmanı darmadağın ettiler. Sonra bütün gaziler «Allah, Allah» diya Su kulesi üzerine o anda büyük bir çarpışma olup beşyüz adet kâfiri kırdılar. Binlercesi Osmanlı kılıcının parıltısından kule üzerinde tutunamayıp, kendilerini kuleden aşağı attılar. Parça parça olup kimisi cansız yere düştüler. Kalenin her tarafında sabah ve akşam büyük cenk oluyordu. Üçüncü gün yukarı Ali - Paşa kalesinin kapı arası kargir bina ve emin yerdir, diye ben orada feth-i şerif okurken, onu gördüm ki; benim oturduğum kapı önündeki köprüyü kâfirler bir hile ile indirip köprü üzerine iki araba tekerleği üzerine bir büyük gemi direği koyup, kale kapısına tekerleklerle, o gemi direğini küt küt diye vurduklarını işittim. Hemen aklım başıma geldi. Yerimden kalkarak: «Bre bizim Sarıca gaziler yok mu?» diye bağırınca derhal elli adet şahbaz, ünlü tüfenkli yiğitler gelip gördüler ki, kapının içindeki tahtalardan bir aralık peyda olmuş. Hemen o aralıktan elli adet tüfenk bir ağızdan atılınca, kapı önünde köprü üzerine yığılıp çalışan kâfirlerin yetmiş, sekseni başaşağı oldu. Geri kalan kâfirler tekerlekleri bırakıp kaçtıklarında, bedenler üzerindeki öteki gaziler kâfirlere ateş ettiler. Geziler kapı aralığından dışarı çıkarak derhal köprüyü zincirler ile bağlayıp yine makaralarla kapı kulelerinden çektiler. Kapı köprüsünü kale kapısına siper ettiler. Bir anda hisar içindeki kadın ve çocuklar üşüşerek kapı arasına taş ve toprak doldurup kapıyı kapatarak emin oldular.

Fakat sonra bu kapı arası çarpışmasında, Yusuf kethüdanın bir adamı yaralandı, biri de kurşunla vurularak şehid oldu. Yukarı duvar dişlerinden Ali Hoca adında merd bir yiğit, benim yanımda kâfire birkaç el humbarası atıp hayli kâfiri öldürdü... Bir daha atarken humbara elinde patladı ve kendisi de şehid oldu. Bu şekilde kapı önünde, üç saat büyük çarpışma devam ederken yine Özü kıyısını kâfir boş bulup, o taraflar kayıklarına da yakın olduğundan kayıkların direklerini merdiven gibi kullanarak, kale bedenlerine çıktılar. (Yassı kule) adlı kuleye haçlı bayraklar dikip zaptetdim sandı. Diğer gaziler dahi, köpek cengi ederken kale halkını bir telaş kapladı. Meğer Özbek ve Kazıklı Halil ağa ve Yusuf kethüda bir saattir kule üzerinde çarpışırken onu gördük ki, evvelce hendek kenarında yatan Niğbolu, Vidin, Silistre alaybeyleri zeâmet ve tımar sahiyleriyle «Bu cenk dört gün uzadı. Sonu ne olacak? Ne olursa olsun!» deyip, üçbin kadar seçme askerle Özü nehri burnundaki Küçük Hasan Paşa kalesinden dalkılıç çıkıp, kale altındaki metrislerde bulunan kazak

üzerine at sürerek «Allah, Allah» diye Muhammed satırı vurmağa başladılar.

Bizimle cenk eden kâfirler dahi bu durumu görüp, kendilerini kale üzerinden aşağı attılar. Kimisi parça, parça oldu, kimi kurtuldu. Aşağı metrislerde olanlar da gazilerin hücumuna dayanamayarak metristen çıkınca, kaleden bunların üzerine lânet yağmuru gibi kurşunlar yağdırdı. Onlar bize aşağıdan:

«Bre, kale kapılarını bundan sonra açıp dışarı çıkarak bize yardım edin! Şu kâfirleri tamamen kıralım... Vücudlarını yeryüzünden kaldıralım.»

Diye bağırıyorlardı. Bunun üzerine kaldekiler de «Valahi makül cevaptır. Sultanım hemen dışarı çıkıp bir kere tokuşalım. Ya taht ola, ya baht» deyince Yusuf kethüda:

«Dışarı çıkmaya memur değilim. Ancak kalenin tamiriyle görevli idim. Allah'ın hikmeti böyle oldu.»

Dedi. Bazı ihtiyarlar da:

«Vallahi doğru sözdür. Çünkü dışarda kâfirler çoktur. Bize ise yardım yoktur. Yedi sancak askerimiz, Akkirman, Eflâk ve Boğdan askerlerinin tamamı kaçtılar. Hemen kalede ayak direyelim. Görelim devran ne suret gösterir.»

Dedi. Ve bedenlerden başlarını çıkarıp Niğbolu gazilerine:

«Bizden dışarıya çıkan kimse yoktur. Siz dahi varın Hasan Paşa kalesi altında sığının».

Denilince onlar da ganimet malı ,esir ve kelle paçalarını alıp, selâmetle Hasan Paşa kalesine varıp, top şenlikleri yaptılar...

Allah'ın hikmeti!... O sırada Akkirman'dan yirmi parça gemi ile üçbin silahlı yiğit ve yirmibin kile buğday, un, nohud ve diğer zahire geldi. Ama ne çare, gelen zahireyi Özü kalesine sokmak imkânsız. Hemen Niğbolu beyi Yusuf kethüdaya bir yarar atlı şahbaz yiğit gönderip, kâfirin metrisleri yakınına gelip, kale içine ucu kâğıtlı oklar atıp, yine o yiğit Hasan Paşa kalesine döndü. Beride Özü kalesinde ise oklara bağlı üç parça mektup bulundu. Biri paşanın idi. Bütün gazilere selâmdan sonra:

«Yardım isteyen mektubunuz bir gecede ulaştı. Bozcaada şenliğinin altıncı gecesinde kuşatılmışsınız. Allah büyüktür... Din-i mübin gayretini elden komayın. İnşallah üç, dört günde kırkbin Bucak Tatarı, altıbin benim askerim, toplar ve öteki malzemelerle size yardıma yetişmek üzereyiz. İşte yirmi parça gemi ile üçbin serdengeçti yiğit ile yirmibin kile buğday, un ve sair zahire gönderdim. Eğer mümkün ise bir cenk arasında kâfire velvele gösterip bir taraftan varan zahireleri kaleye alınız. Ve mutlaka ayak direyip dayanınız.»

Bir mektup da kalenin ağa ve dizdarlarına ve diğerlerine idi. Ve şöyle diyordu:

«Eğer kumandanınızın emrine itaat etmeyip kaleye kâfirler bir hile ve sizin ihmâliniz ve tembelliğinizden istifade ederek, girerse kâfire kaçsanız bile elimden kurtulamayıp, çoluk çocuğunuzla kılıçtan geçmeniz mutlaktır.»

Diye, divanda bu mektuplar okununca, zahire gemileriyle gelen yardımı da kale halkı görüp.

«Allah'a hamdolsun birkaç güne kadar paşa da otuzbin askerle geliyormuş»

Diye, herkesin ayakları sevincinden yere basmadı. Yusuf kethüdayı gördüm ki, kükreyen arslana dönmüş. Bütün askeri birbirine katıp, gece gündüz savaşa devam eder. Amma yeri cehennem olası düşman Niğbolu ve Silistre gazilerinin baskınlarına uğradığından beri, hayli kırılıp birçok esir ve yaralı vermişti. Bu yüzden cenkten biraz çekinerek müslüman gaziler bir parça nefes aldılar. Ama düşman yine şeytanlık ve hile yapmaktan geri durmuyordu.

Yusuf kethüda ile düşündüğümüz tedbirler:

Kale içinde bütün iş erleriyle konuşup, bu gelen üçbin askeri ve zahireyi kaleye nasıl koysak? dediklerinde Yusuf kethüda dedi ki:

«Bu gece karanlığında kalemiz içinde bulunan ikiyüz kadar koyunların ve keçilerin boynuzlarına ikişer fitil yakarak, Uğrun kapıdan dışarı kâfir siperleri üzerine sürelim biz dahi peşlerinden Allah, Allah deyip kâfir üzerine hücum edelim. Gelen yardım da bu sırada Küçük Hasan Paşa kalesinden bizim kaleye geçsinler»

dedi. Ben:

«Önce, yardıma gelenlere fişenkler ucunda mektuplar atıp haber verelim ki; biz beride cenk ederken, üçbin yiğit Niğbolu, Silistre sancağı askeri dahi atları ile ve getirebildikleri kadar zahire ile kale kapısı önüne geleler. Olmaya illa hayır.»

Dediğimde, bazıları fişenklerimiz yoktur dediler. Ben on tane badalucka fişenk yapıp, fişenkleri mektupla attığım zaman Allah'ın hikmeti ile beşi kale içine ve ikisi dışarıya düştü. Onlar mektupları okuduktan sonra bir serdengeçtileri bizim kale altına kale içine oklara bağlı üç mektup attı. Ve yine kalesine kaçtı. Ben mektupları alıp okudum. Özeti:

«İnşallah, hemen siz bu gece, o deniz tarafından öyle bir hareket edin. Biz de yukarı kale kapısına hücum ederiz.»

Bu haber gelince, hemen o gece karanlıkta Yusuf kethüda üçyüz kadar koyun ve keçilerin boynuzlarında fitiller olduğu halde aşağı kaleden kâfirlerin siperleri üzerine sürüp, kaleden de bütün asker, Allah, Al-

lah! deyince düşman birbirine girdi. Kimi denize döküldü. Ve kimi sahraya kaçtı.

O sırada Hasan Paşa kalesinden yardıma gelen bütün asker, yardıma çıkarak hiç çekinmeden üçbin babayiğit, birer yük buğday ile, yukarı kaleye girdi. Niğbolu, Silistre ve Kırkkilise askerleri de atlarının terkilerindeki birer yük buğdayı kale kapısına bırakıp, tekrar Hasan Paşa kalesine döndüler. Allah'a hamdolsun... Bu üçbin yiğit, selâmetle kaleye gelince, Yusuf kethüda, izin alıp, keçilerin çıkdıkları kapıdan Aliah, Allah diye kâfir üzerine hücum edip, aç kurd koyuna girer gibi; siperlerine girdiler. Ve kalenin bedenlerinden ikibin kadar meş'ale, neft, katran fanuslar yakılarak düşmana öyle satır vurdular ki, görülmeğe değer... Bu karanlık gecede Müslüman gaziler beşyüz kelle, beşyüz diri ve birçok ganimetle yine kaleye girerken, dışarı çıkan keçilerin ikiyüz tanesini sağ bulup, onları da kaleye getirdiler. Bir top, tüfenk ve gülbank şenliği olup, kuşatılanlar gelen zahire ile bay oldular.

Kalede mahsur kalışımızın beşinci gecesi, şafii vaktinde, kale arkasındaki siperlerdeki kâfirler içinde bir vâveyla, bir feryad koptu. Ama gece karanlığı ne çeşit harekette bulundukları bilinmezdi. Birçok Türkçe bilen kâfirler (Muhammed, Muhammed) diye, kaleye doğru gelirken kaleden onlara (Nedir, nedir?) diye bağırdıklarında «Muzik, Sobak, Drajonka kâfirleri çok. Bizi kaleye alınız» dediler. Birkaçı da kalenin dibine gelip, «Tatar çok geliyor, bizi kaleye alınız» dediklerinde kaledeki gaziler «Bunların kale dibine gelmeleri hiledir; Bre basın kurşunu» deyip onları yaylım ateşine tuttular. Bu arada kimi öldü, kimi kurtulup kaçtı. Sabah olup ortalık aydınlanınca onu gördük ki; kuzeyden siyah bir toz bulutu içinden deniz gibi kırk - ellibin atlı ve talika arabalar içinde beşer, altışar adet silahlı kâfirler kale arkasında bir top menzili uzaklıkta atlarından inip, kaynaşarak yavaş, yavaş kale üzerine geliyorlar. Bütün Müslüman gaziler de hazırlandılar. Evvelce sipere girmiş bulunan kâfirlerden bir kara başlı, kara şapka bile görünmüyordu.

Hemen hanefi vaktinde, göz göre göre kırk - ellibin kâfir karadan arabalarını birbirlerine zincirlerle bağlayıp, tabur kalesi gibi, tabura sürerek Özü kalesiyle, Küçük Hasan Paşa kalesine girerlerken, önce Özünün karşısındaki Kılburun kalesinden Özü nehri ötesini, bunların içine yirmi pâre sektirme top gülleleri düşünce, birbirlerine girdiler. O sırada Küçük Hasan Paşa, Piyâle Paşa, Macar Ali Paşa kalelerinden de top gülleleri atıldı. Nicelerinin başları yuvarlandı. Özü varoşu önünde, araba kırıkları ve düşman askerinin cesetleri yığın, yığın kalıp kimi yaralı, kimi hasta yatarlardı. Ama; o kâfirler kalenin kuzey tarafında sanki bu yeni gelen kâfirlerden yüz çevirmiş gibi, hareketsiz dururlardı... Fakat; yine beş, altıbin adamımız kaleden, onların tarafını gözetliyorlardı. Bu

yeni gelen kâfirlerin, büyük bir kısmı top darbelerine aslâ bakmayıp; arabalarıyla ister istemez kale altına geldiler. Çünkü o tarafta hendekler yoktur ve Özü kıyısı kumsal yerdir. Hemen arabalarını siper ederek bir anda yeri kazıp metrise girmek isterlerken yine, kaleden beş pâre karpuz gibi toplar, aralarına yuvarlanıp ve kale bedenlerinden Müslüman gaziler düşman üzerine el humbarası, tulumba, neft, katran, kaynar su, elenmiş kül, kireç, neft ve katranlı paçavra ve yorgan parçaları atarak ateş ile düşmanı öyle sıkıştırdılar ki; hareketsiz bıraktılar...

Öğle vakti olunca, kâfirin yedi - sekizyüzü bir araya gelip, ellerinde ikiyüzlü baltalarla, evvelce kalenin yıkık yerlerini tamir için kurulan ve acele yıkıldığı için orada kalan kereste üzerine, hiç çekinmeden, peş peşe tırmanıp kaleye çıkmaya başladılar. O yerde iken; bizim Hüseyin Bölükbaşı, yediyüz silahlı yiğitle o gediği beklerdi. Hemen ben:

«Bre gaziler! İşte kâfir, iskelelerden bedenler üzerine çıktı. Bre koman vurun.»

Dediğimde, Allah'ın büyüklüğü!.. Hemen pusudan, arslan gibi Hüseyin Bölükbaşı kaldırıp, düşmana kılınç vurunca, hilekâr düşman, elindeki baltalarla köpek cengine başladı. Gaziler dahi tekbir getirip, kurşun sıktıysa da, asla yılmayıp, her taraftan gelmeye devam etmekte idiler. Sonunda bunları el humbarasına tutup, nicesi humbaradan korkarak geri çekildiler. Hemen benim yanımda bulunan kale müezzini, kâfirler üzerine, iki adet humbara attı... Ve düşmanın hepsi de humbara korkusundan iskele üzerine yığıldığından, ağır yükten iskeleler yıkıldı. İki, üçbin kadar kâfirin tamamı minare boyu yükseklikten uçarak, taş ve kireç altında kalarak hurdahaş oldular. Baş hatmanlığı isteyen dahi; baştan çıkıp, geberince bütün düşman bu iskele altında kalan cesedleri almak için kalabalık hâlinde geldiler. Müslüman gaziler de, üzerlerine humbaralar atarak çoğunu cehenneme gönderdiler...

Bu sırada zavallı kale müezzini, iki tane humbara atıp, bir daha atayım derken humbara elinde patlayarak şehid oldu...

Allah'a hamdolsun.. İskelelerin üçü de yıkılıp, İslâm ordusu o tarafı da emniyete aldılar. Amma yine öte taraftaki evvelce gelen kâfirlerde bir hareket olmayışının aslı, meğer karadan gelen kâfirler merdlik dâvâsı ile gelip:

«Siz beş gündür Türk ile cenk edersiniz. Kaleyi alamadınız. Biz bir gün cenk edelim, siz de oturup seyredin. Tâ.. ki; kaleyi fethedip, papazlarımızın kararı üzere biz baş hatman olalım. Türk'ten sonra sizi kıralım.» demişler. Onun için evvelce gelen kâfirler öyle uslu oturmuşlar. Bunu esir aldığımız birkaç kâfirden öğrendik. Bu halde bütün gaziler Allah'a şükredip, hele düşmanımız birdir «Ya Allah, yâ Allah ya Kırım'dan, veya

Melekd'en bize imdad» diye Allah'dan yardım dilerken Yusuf kethüdanın hazinedarı Ali Çelebi bana:

«Gel Evliyâ Çelebi! seninle minâreye çıkalım. Öte taraftaki kâfirlere bakalım. Görelim onlar ne yaparlar. Çünkü onlar, beş gündür yoruldular. Allah bilir güçleri kalmadı. Ama bu karadan gelen mel'unlar dinç, cengâver hınzırlardır ki; hiç ölüp dirildiklerine bakmayarak bu kadar bin gülle ve ikiyüz humbara yiyip kırıldılar. Bunlara asla bakmayıp, tam dokuz saattir mel'unlar, devamlı cenk edip, cesedlerini kaldırıp yine savaşa devam ederler. Bu kâfirlerden korkarım.»

Deyince ben:

«Dokuz gün önce - Melek Ahmed Paşa bir rüyâ görür... Özü kalesi üzerine kara kuşlar çalı, çırpı taşıyarak yuva yapmak isterler. Hemen kaleden bir ateş peyda olup, bütün karakuşların kuyrukları ve kanatları yanıp, yere düşerek yuvarlanırlar. Şimdi Melek - Ahmed Paşanın rüyası doğrulandı. O kara başlı kuşlar, bu karabaşlı kâfirlerdir ki; kaleyi alıp yuva yaparak, mülk edinmek isterler. Kale içinde çıkan ateş işte bizim attığımız humbara ateşleridir ki, bütün düşmanı kollarını, ayaklarını yakıp kavurdular. Şimdi iş bitip, bu kale inşallah kâfir'in elinden kurtulur. Bu niyete Fatiha!»

Diyerek, Fâtiha suresini okudum. Amma sağdan, soldan tahta minâreye kurşun geliyordu. Ne hal ise, hazinedar oğlu Çelebi ile minârenin tâ.. tepesine çıkıp, kuzeydeki evvelce gelen kâfirlere baktık.. Toplarını çekerek kayıklarına yükletip gitmek üzereler iken, dürbünümü elime alıp kuzey tarafına baktım. Sürü - sürü düşman askeri, tahminen onbin kadar vardı. Bir anda kale altına gelip, iki, üçbin araba ve topları, cebhane ve zahireleri ile Küçük Hasan Paşa kalesi yakınında yanan varoş içinde siperlenip kondular. O anda cenge başlayıp, bütün arabalarını kale altındaki metrislerini getirmeye başladılar. Bu sırada kaleden üzerlerine beş pâre top attılar ki; güm, güm öttürdüler...

Bunun üzerine onlar da, yeni getirdikleri seksen tâne şahi topları ile kaleye öyle bir ateş açtılar ki, bir anda top seslerinden cihan inim, inim inledi. Ama Ali Çelebi ile ikimiz minâreden inmek üzere iken gördük ki, gökyüzüne bir siyah duman kalkmış ve kıvrıla, kıvrıla gelir...

«Bre Ali Çelebi, bu toz Akkirman yolu üzerinde büyük asker tozudur. Çünkü toz, burma, burma yükselmiyor. Kıvrıla, kıvrıla yükseliyor. Bu İslâm askeridir.»

Derken bir anda bir mil kadar yaklaşınca gördüm ki, bizim paşanın askeriyle Akkirman askeri. Önceki savaşta hendek içinde çadır ve ağırlıklarını bırakıp kaçmıştı. Şimdi ise Çermen, Bender, Kırkkilise askeriyle Eflâk ve Boğdan askeri de geliyor. Hemen ben minâreden ezan perdesiyle:

«Bre Muhammed ümmeti, size müjde olsun! Deniz gibi Akkirman askeriyle, Melek - Ahmed Paşa askeri geliyor.»

Diye bağırarak aşağı inip, bütün gazilere sesim kısılıncaya kadar, çağıra, çağıra müjdeledim. Nice kimseler dahi minâreye çıkıp gördüler ki, bir karadağ gibi adam denizi, kara toz içinde, kuş gibi uçarak öğle vaktinden bir saat sonra geliyor. Genç, ihtiyar, kuşatılan herkes Allah'a hamdetti... Ben yine minâreye çıktım. Gördüm ki, kaleye yakın bütün Tatar ve paşalılar atlarından inip, at tartılarını tartıp, çatal atlarını bırakıp, beraber kuş kol kazaklanmış atlarına binerek, yağmaya başladılar. Ben hemen yine minâreden:

«İşte çapul çevirdiler. Siz de kale kapılarını açıp, dışarı çıkarak cenk etmeye hazır olun. Topları da hazır edin.»

Diye seslendim. Ben kurşun korkusundan dört kat kubbeye sarılıp, minareden öyle bir seyretmişim ki, böyle seyri ne Azak cenginde, ne Şibelik cenginde ve ne de Hanya ve Varna cenginde görmemişimdir... Bir anda Tatar askerinin kale arkasına geldiğini gördüm. Yine düşman çeşit, çeşit hile ve şeytanlıklarla cenge devam etti. Hemen kaleden yedi, sekizyüz sancak ve bayraklar çekilip, beş, altı yerden çeşit çeşit mehterhâneler döğülürken Allah'ın büyüklüğü!.. Kale arkasından bir kere Akkirman ile, paşa askeri. Allah, Allah diye yürüyüp gelince kale içinden gülbang-ı Muhammedî çekilip, dışardaki İslâm askeri dalsatır kâfirlerin içine, aç kurt koyuna girer gibi girdi...

Birinci muharebede kaleyi kuşatarak düşmana kılıç vurmaya başlayınca, hemen Hasan Paşa kalesi altından Niğbolu ve Silistre alaybeyleri atlandı. Kale kapıları da açılıp, içerde bulunan gençler, cenge başladılar. Amma; ben minârede fetih sûresini okudum...

KURTULUŞ VE ÖZÜ KALESİ CENGİNİN SONU

Düşmanın içerisine ışık saçan Osmanlı kılıcı girince, yerleri cehennem olası kâfirler, hemen durumu anlayıp, can korkusu ile kendilerini metrislerinden kale hendeklerine atarak parça, parça oldular. Bazıları ise köpek gibi arabalar altına girip bakmakta idi. Nicesini her kolda bölük, bölük kırarak, nicesini atlar ile sahralarda kovarak, tutup öldürür, nicesini kaçarken darı kuyularına düşürüp, beşer, onar kuyulardan çıkarıp bağlarlardı. Nicesi kuyu içinden tüfenk atarken üzerlerine ateş atılarak yok edilirdi. Kimisi kuyuda, birbirlerini bağlayıp «Bizi esir edin» diye bağırırlardı. Birbirlerinin omuzuna binerek yukarı çıkıp sürülerle esir olurdu. Ammâ kılıçtan kurtulanları, can derdi ile kayıklarına atılıp gemilerini kaldırabileceğinden bin kat fazla yükleyip kaçarlarken, karadan gazîler yetişip dalyan tüfenklerle, lânet yağmuru gibi, kurşun yağdırıp kayıkları içinde sığınacak yer bırakmazlardı. Çoğu korkusundan kendisini Özü nehrine atıp boğulurdu... Bazı kayıklar dolusuyla Karadeniz'e Özü nehri akıntı ile giderken, boğaz ağzında Küçük Hasan Paşa ve Kıl-

burun kaleleri sekdirme gülleler atıp, gemilerini batırırlardı. Malları gemileriyle kenara gelerek ganimet olurdu. Nicesi yüzerek karşı Kılburun tarafına geçip yakalanırdı. Daha önce merdivenle su kulesini alan kâfirlerden yüz tanesi silâhlı olarak bir yerde saklanmışlar. Onları da silâhlarıyla beraber, diri diri yakalayıp, bağlayarak kaleyi kurtardılar. Yalnız Özü nehrinden, tam üçbin cesed çıkartılarak, kelleleri alındı. Özü nehriyle kaçan Rus kayıklarının peşi sıra da Akkirman'dan zahire ve mühimmatlarla yirmi parça gemi içinde gelen imdad askeri, Özü kalelerinden on parça hazır pürsilâh gemilere beşyüz Özü askeri binip, Akkirman gemileri ile Özü nehri üzerinde kâfirleri takibe gitti. Hemen kale yakınında savaşmadan on parça Rus şaykasını aman vermeden aldılar. Sonra karadan atlarıyla kaçan kâfirlerin peşisıra Akkirmanlı, paşalı, Niğbolu ve Özü askerleri hep kâfiri kovarak gittiler. Meğer yardıma gelen Akkirman askeri içinde Dergâh-ı Âli kapıcıbaşılarından bir ağa Azak kalesinde, Gazî - Mustafa Paşaya, Bozcaada fetihnâmesini götürmüş. Yollar tehlikeli olduğundan boğaza Akkirman askeriyle hızır gibi yetişti. Allah'ın hikmeti!.. Savaşı seyredip o gün Kılburun'u geçip, iki fetih müjdesiyle Azak'a gittiler. Ben dahi; o an, ılgar ile paşaya bu fethin haberini götürmeye memur oldum. Bütün âyândan, Özü beyinden ve Yusuf kethüda'dan tafsilâtlı mektuplar alıp gittik...

AZAK KALESİNDEN AKKİRMAN'A GİDİŞİMİZ

Allah'ın hikmeti, biz dahi mektupları alıp gitmek üzere iken, kılıç artığı kazak kaçarken yine Özü kalesine onbin adet silâhlı düşman gelirmiş. Bunlar onlara rastlayıp «Bre, nereye gidersiniz? Özü altında, Türk topumuzu kırdı. Ancak biz cansız canımızı kurtardık. Bre dönün geri!» dediklerinde hemen Anderya kazağı bu kaçanları zorlukla döndürüp, mertlik dâvası ile Özü üzerine gelirken Allah'ın ne büyük hikmetidir ki! evvelce kaçanları tâkibe giden Akkirman tatarı, Silistre, Niğbolu, Paşalı, Özülü velhâsıl, bütün Müslüman gazîler, bu sahrada düşmanı tabursuz görerek, hemen Allah, Allah diye haykırıp içlerine at bırakırlar. Hikmet bu ki; evvelce kılıç yiyip kaçan kâfirler yine bu kılıcı görüp, yine bozularak kaçınca, Anderya kazağı tutunamayıp, kuskuna kuvvet, kamçıya bereket diye kaçarlarken, Müslüman gazîler bunların bu sahrada azgınlıklarına bakmayıp, çapul ile sahra içinde bunları eni konu kırarak, bir anda yedibin esir, üçbin kelle, sekizyüz araba ile on adet şahî topla, öteki ganimet mallarına da sahip oldular; o gün Özü kalesi altına gazîler ganimetlerle ve büyük şenlikle geldiklerinde bütün âyân :

«Bre, bu sevinçli haberi de paşaya Evliyâ Çelebi ile bildirelim. Çünkü hâlâ, paşa efendimiz, acabâ nice oldular? diye ızdırab çekip, haber bekler.»

Deyip, kısa zamanda bu sevinçli haberi de yazarak, bana verdiler. Elli tane çatal atlı yardımcılar da verip, yola çıkardılar...

Bir anda güneyde (Prezeni) suyunu hazır gemilerle geçip, şimşek gibi yol alarak (Bromoin) denilen yerde yem kesdirdik. Oradan bir gecede (Otyarık) denilen yere, şafiî vaktinden evvel gelip, birkaç tüfenk attık. Ölen atlarımızı değiştirip, öfkelenerek birkaç el silâh attık... Kısa zamanda üç parça fırkate geldi. Binerek, bir anda sabah namazından sonra Melek - Ahmed Paşanın elini öpüp :

«Müjde sultanım! Yedi günlük büyük muharebeden sonra, gönderdiğiniz kırksekizbin asker hızır gibi yetişti. Evvel gelen, sonra karadan gelen ve dün de imdada gelmek isteyen kâfirlerin hepsi de kılıçtan geçerek bu kadar esir, kelle ve ganimet malı alındı ki, hesabını Allah bilir!.. İşte mektuplarda özet olarak yazıldı. İnşallah, ganimet esirler gelir.»

Diye, mektupları mübarek eline vererek durdum. Hemen Paşa dahi; seccâde üzerinde dururken şükür secdesine varıp :

«Evliyâm! Sen de secde yap»

Deyince ben:

«Yoldan gelmiş ve Özü muhasarası çekmiş adamda abdest mi kalır ki, secde edeyim?»

Dedim.. Paşa, gülmekten katılarak, «Şimdi sana abdest vereyim» diye bana iki kese kuruş, bir eğerli küheylân at, Çerkes köle, bir samur kafası kürk ve başıma kendi eliyle bir çelenk sokarak dedi ki:

«Evliyâm! O geceki rüyâmda, Özü kalesine kara kuşlar konmak ister» diye sana bir şeyler nakletmiştim. İşte o rüyâmdan korkup, Yusuf'u beş - altı sancak askeriyle, Özü kalesine göndermiştim. Allah'a hamdolsun; yüz karalığı olmadan kale düşman elinden kurtuldu.»

Tam üç saat, olayları anlayabildiğim kadar, paşaya anlattım. Paşa sevincinden oynayacak hâle gelip, Özü beyine, yedi adet alay beylerine, Özü ağalarına, bizim Yusuf Kethüdaya, yirmi bayrak sahibi bölükbaşılarımıza ve Akkirman askeri kumandanına hülâsa yetmişaltı adet sırma hil'atlar, yüz adet gümüş çelenkler, bütün Özü neferlerine «Yüzünüz ak olsun» diye iki kese ihsan buyurdu. Bir mehter başımız vardı; O'na da bir kese ihsanda bulundu. Bu hil'at ve çelenkleri defter ile bana verip:

«Vekilim olup, bu hil'atları ağalarıma, defterde yazıldığı şekilde giydirip, çelenkleri başlarına besmele ile sokup, bizden bütün gazîlere selâm söyle...»

Dedi... Üçyüz adet Akkirman ve paşalı askeriyle bana duâ edip, yine o gün Akkirman'dan Tuzla'ya geçip bir gün, bir gecede Özü kalesine geldim. Bütün devlet ileri gelenleri ile görüştüm... Padişah dîvanı toplandı. Çeşit çeşit mehterhâneden sonra, paşa kethüdası yanına bütün padişah hil'atlarını yığarak, ayağa kalkıp dedim ki:

«Ey beyefendiler ve ey vilâyet ileri gelenleri! Devlet sahibi beni yerine vekil edip, hepinize selâmlar ettiler.»

Burada bütün Müslüman gazîler bir ağızdan:

«Ve aleyküm selâm! Gönderip, götürüp getiren, duran beylerimiz ve kethüda efendimiz varolsun!»

Diye duâ ettiler. Ben konuşmama devamla:

«Paşa efendimiz buyurdular ki: Gazâları mubârek olup, padişah ekmeği onlara helâl olsun ki; başlarıyla din-i mübin dâimâ kuvvette ola»

Diyerek, önce Yusuf Kethüdaya bir al samur kürk giydirdim. Sonra Özü beyine, bir sırmalı hil'at, Niğbolu, Silistre, Vize, Çermen, Kırkkilise, Vidin ve Bender beylerine, birer hil'at, Beş kale dizdarı, kırk adet ocak ağaları ile Akkirman ağalarına, diğer işerlerine, hepsi yetmiş adet hil'atları giydirip, sonra Paşa bölük - başılarına giydirdim. Hepsi hayır duâ ettiler. Sonra divan huzurunda Özü askerine iki kese ve çalıcı mehter - başcıya, birer kese vezir hediyesini teslim ettim. Sonra Yusuf kethüdanın ve dokuz kadar ümerânın başlarına kendi elimle çelenkleri takdım.

İlk çarpışmada kaçan Vize, Çermen, Kırkkilise ve Aydın beylerine çelenk vermeyip:

«Siz çelenke lâyık değilsiniz. Çünkü başlangıçta yara, bere, dura, vura görmeden ve bir iyice cenk etmeden, kaçtınız. Size azil ile en şiddetli ceza lâzımdır ki; bir daha sizin yolunuzda gidecek olanlara ibret ola!...»

Diye, gerçekten yüksekten atarak, gazaplanıp:

«Görürsünüz, Melek - Ahmed Paşa efendimiz size nasıl tel sokup yelkendirir.»

Dediğimde bütün dîvanda bulunanlar:

«Doğrusu bunu hak ettiler.»

Dediler.. Ben konağıma gidip, Yusuf Kethüda ile görüştüğümde, o da, o beylere «Bre adamlar, siz o gün ne cenk edip, ne görüp, ne kaçıp ve neye gelip, şimdi birer padişâh hil'atı ve çelenk istersiniz? Ayıptır! Başınızın çaresine bakın» deyince, bütün kaçan beylerin yerleri tutuşup paşaya elli kese, kethüdaya on kese ve bana iki kese verecek oldular. Kethüda bunu bana danışınca dedim ki:

«Uğratma şunları, hemen azlettir. Bunların yerine bey olanlardan malları al.»

Dedim. Ve yine Akkirman'a varınca, hepsi padişâh divanında değnek yiyip, ebediyyen azledildiler. Yerlerine bey olanlardan yetmiş kese mal alınıp, iyi hizmet edenlerin bütün zeâmet ve hizmet sahipleri yurtlarına gittiler...

Beri tarafta, bu fetihten sonra birkaç gün içinde Özü kalesinin yıkılan yerlerini ve tehlike ânında lâzım olacak yerlerini tesbit edip, tâmir ettir-

dik. Çepeçevre yukarı kale hendeğini, su kulesi yollarını temizleyip «Bir daha su yolunu düşman bulamasın» diye bir gece kimsenin haberi yokken su yolunu gözleyip, bütün kaleyi beyaz ve nurlu eyledik...

Düşmandan alınan yetmiş parça top ve cebhâneyi, mühimmat ve levazımı yerli yerine koyup, topları kirpi gibi dizdik. Öyle ki; Özü kalesi pür - ateş oldu. Rus'tan alınan büyük, küçük yüzaltmış parça şayka, kayık ve çarnıkların nicesini bozup, buğday anbarları ve kuleler üzerine kubbeler yapıp, kalanı Özü limanında muhafaza edildi. Özü kalesi cebhâneliğindeki bütün zincirleri çıkarıp, esirlerin boğazlarına vurarak, hepsini ayakları bağlı, zincire vurduk. Özü sahrasında yatan ve nehirde boğulan cesedlerin gövdeleri bırakılıp, başları kesildi. Ve bu şekilde binikiyüz adet işe güce yaramaz derecede yaralı olan kâfirler de oldukları yerde bırakıldı. Bazıları da öldürüldü. Fetholunan yüzyetmiş parça şayka ve çenıklar içinde, metrislerden alınan ve sahralarda kalan bütün ganimet malları ve diğer mühimmat ve eşyalar devlet hazinesine intikal etmişti. Binikiyüz adet at arabalarına doldurulup, müslüman gazilerinin kan bahası (6900) adet kazaklardan başka, devlete ait olan (11060) adet esir, eli bağlı, cebe ve cevşenleri, yetmiş nefer hatmanları, kumandanları ve Karakova kralının oğlu (Holandiye) dahi, zincire vurularak, hepsi arabalara yükletildi!...

Üçyüzaltmış adet çeşitli haçlı bayraklar ile davul, dankiyo, çan ve erganunlar başaşağı edilerek her beş adam bir arabaya dağıtıldı. Bazı müslüman gaziler kanları bahasına aldıkları (250) adet esirleri, gönül rızaları ile ellişer kuruşa satıp, paralarını aldılar. Arabalar üzerine altıbinaltmış devletsiz kelleler sırıklara takılarak, hazır edildi. Yirmi altı parça şahâne toplar ki; herbiri nakışlı, altın gibi parlak, uzun boylu arabaları ile hazır edildiler. Diğer müslüman gaziler ellerinde olan altıbindokuzyüz adet esirlerini pencik (Beştebir) ve padişâh öşrü alınıp, onlardan da altıyüzseksen adet esir toplandı ve arabalara bindirdiler. (6070) kadar Rus tüfenkleriyle bu arabaları süslediler. Hepsi binikiyüz tane olan arabalarını ikişer atlar olduğundan ikibindörtyüz at vardı. Müslüman gazilerin yağma ettiklerinden başka (3000) at olup, araba atlarıyla (5400) ediyordu. Bunlar devlet için kayıd ve zapt olunup, Akkirman ve Özü askerine teslim edildi. Bunlardan başka meydanda kalan ganimet ve cebhâne gibi şeyler de Özü kalesine kondu.

Bu esirler, ganimet ve topları Yusuf kethüda, benimle baş bölük - başı Hasan ağaya defter ile teslim edip, baş sekbanlarından ikibin yiğit ile ve Akkirman askerinden kırkdörtbin yiğite bu malları tekrar teslim edip, Özü ağalarına ve neferlerine :

«Sakının! gâfil olmayın! Bu esirleri, bu kadar ganimet malını kazak elinizden kurtarmak için, Prezen suyu kenarında (Dalbora) denilen dere-

de önümüze çıkıp, cenk ederler. Gâfil mebaşid!»
diye tenbih ederken, ben kethüdaya:

«Vallahî doğru söylediniz efendim!»

Dedim. Hemen Yusuf kethüdâ «Tiz, bütün Özü askeri atlanıp beraber Hocabey'e varıp, geri dönsünler.» deyince; ağaları: «Ya Sultanım! sonra oradan biz yalnızca nasıl dönüp gelelim? Ve Özü kalesini nasıl boş bırakalım? Görmezmisin, düşmanlarımız kapımızın dibindedir? İşitir. Siz gidince kâfirler bu intikamı bize komayıp, mutlaka bizi gelip vurur. Vallahî, bu esirleri nasıl götürelim şaştık!» diye cevap verdiler.

Yusuf kethüdâ:

«Bre Allah Kerimdir. Ya bu kadar ganîmet malı padişâhımıza ulaşmasın mı? Tiz silâhlanınız. Yoksa sizi şeytan alır!»

Deyince; onlar da çaresiz silâhlanırken, Özü nehrinin karşı tarafından, siyah bir toz bulutu, buram, buram yükselerek göğe çıkmaya başladı. Bir anda karşıki Kılburun kalesinden askerin bir ucu göründü. Meğer bizzat Tatar Han'ı Mehmed - Giray hazretleri, seksenyedibin asker ile Kırım'dan iki gün iki gecede yardıma gelmiş. O gün, kendisi, bir gemiye binerek Özü kalesine geçti. Yusuf kethüdâ, ben ve bütün ileri gelenler Han huzuruna vararak, baş vurup el öptük. Han:

«Bre kişiler! gazânız kutlu olup, doyum olasız.»

Diye; kalenin kurtarılmasından fevkalâde hoşlanıp, arabalar üzerinde yığılı duran esirleri, ganîmet mallarını ve cephâneleri seyredip:

«Bunları paşa efendime gönderin, amma; gemilerle gönderseniz daha iyi idi. Çünkü bu yolda düşman bu esirleri almak için, mutlaka hücum eder.» deyince; Özü askerleri hemen fırsat bilip:

«Padişâhım evet, biz dahi öyle diyorduk. Bizi de esirler ile gönder.» dediler... Han:

«Doğrudur. Hepiniz atlanınız. İşte ben geldim. Özü'de otururum.» dedikde, bütün Özü askerleri hazır oldu. Ben:

«İşte Han'ım, paşa efendıme bir müjde götürüp, geldim ve şimdi yine gidiyorum.»

Dedim. Han kısa zamanda paşaya mektup yazıp ve koynundan bir mücevher saat çıkararak:

«Evliyam, boş gitme şu emaneti paşaya ver!»

Diye bana da yüz altın yol harçlığı verdi. O an el öpüp, Özü askeri ve paşalı sekban ve sarıca askerleri ile yine Özü'den Akkirman'a yollandık...

Evvelâ; güneye giderek üç saatte Prezen nehri geçidine geldik. Burada tüfekli askerleri, hazır olan metrislere koyup, etrafa kara kirman askerinden bir saatlik yerlere karakollar koyduk. Acele yirmi parça gemi, bot ve sallar ile araba ve esirleri, Özü askerini geçirip, peşi sıra Akkir-

man askeri, atlarını geçirerek yine karşı tarafda metrise girdiler. Binlerce Akkirman askeri, aslâ gemilere bakmayıp uygun havada biran içinde Prezen suyunu yıldırım gibi geçtiler. Sonra bütün paşalılar ve karakola giden Akkirman'lılar geçip yine hızla Karadeniz kıyısını takiben (Yahşili), (Deli Gölü), (Üç acılı) yı geçip Acılı deresinde atlara yem kestirirken yine halkı metrise koyduk. Dört tarafa ince karakollar döküp, atlar yem kesince hemen oradan kalkıp, yine güneye, Karadeniz kıyısına onbeş saatte (Hocabay) kalesi altında oturduk. Virâne kalesi altında arabalarla esirleri gizleyip, yine etrafa sağlam karakollar koyduk. Kazanlar kurup, aşlar yiyerek atlara yem kestirip, yatmadan, yine güneye (Dallık) ve (Borimoyen) i sekiz saatte geçip, Allah'a hamdolsun, (Otyarık) menziline vardık. Yine tüfenkler atıp, otları yaktık. Onu gördük ki; üç parça kayık geldi. Önce ben geçerek paşa hazretlerinin elini öptüm ve :

«Müjde sultanım! binikiyüz adet at arabaları ile, bu kadar esir, mal ve eşya, kelle ve paça, top ve tüfenk ganimet malı gelip, bütün Özü askeri ve beyleri mübarek elinizi öper. İtşe Yusuf kethüdâ kulunuzla, dün sekesnbin askerle yardıma gelen Tatar Hanı Mehmed - Giray'ın sultanıma mektupları ile bir saat hediyesi!»

Diyerek mektupları verdim.

«Aman sultanım, iki gecedir düşman bizi rahatsız edip, gözetirdi. Ammâ uyanık bulunduk. Askerimiz de çok olduğundan basamadı. Aman sultanım şu karşıdaki padişâh malını ve İslâm askerini biran evvel bu Akkirman'a geçirin.»

Dedim. Akkirman limanındaki bütün şayka ve karamürsellerinin sandalları Kili, İsmail ve Otyarık gemileri kayıklarını bir anda karşıya sürüp. Önce bütün mal ve esirleri, sonra atları ve askeri geçirdiler. Bu sırada paşa :

«Evliyâm! göreyim seni! Dini mübin uğruna bu kadar arabaları, kelleleri, bütün esirleri Akkirman altına getiresin.. Yürü! Allah kolay eyliye...» diye, hayır duâ edince ben :

«Sultanım, biz alay ile gelirken kaleden toplar atılarak Akkirman halkı sevinsinler.»

Dedim. «Öyle olsun» diye dizdara hitaben emir gönderdi. Biz yine Akkirman'dan Turla nehri üzerinden, Otyarık karşısına gelip, bütün ganimet mallarını beri tarafa geçmiş bularak, Hüseyin bölük - başıyla konuşup alay eyledik...

AKKİRMAN SAHRASINDA ESİR ALAYI

Kafirler, beşer-beşer birarada zincirlerle bağlı ve hazır oldukları halde, tabılhâne, erganon, çan ve dankiyo çalınarak 1200 arabayı 670 tü-

fenkle süsleyip, önce kırksekizbin seçme Bucak Tatarı geçtiler. Sonra Akkirman kalesi askeri, peşinden de paşalı askeri geçtiler. Bilâhare sekban bayrakları, sonra 1200 araba üzerinde ganimet mallarının kıymetli kısmı 360 başaşağı edilmiş haçlı bayraklar ve 6000 kelle arabalarla geçti. Sonra 260 parça şahâne toplar (1160) adet esir, yetmiş nefer hatman, Karakova kralının oğlu (Holbandiya) geçti. Ardısıra Özü askeri, arkasından Özü ağaları ve baş - bölükbaşı benim ile at başı beraber büyük bir alay ile geçtik. Paşa keyiflenip; benimle Hüseyin bölük - başının başlarımıza kendi eliyle birer çelenk sokup :

«Evliyâ! bunlar padişah malıdır.. Bunları defterinle hepsini Akkirman kalesi zindanına ve cephâneliğine koyup sakla. İnşallah sabahleyin İstanbul'a gönderelim...

Diye, mal ve esirleri kale dizdarına defterle teslim edip, elime şer'i hüküm aldım. Paşa efendimizin huzuruna geldiğimde, dedi ki:

«Evliya, hazır ol! İnşallah sabahleyin seni müjde ile İstanbul'a saadetlü padişâha gönderirim.»

Ben: «Emir sizindir» dediğimde, Şamlı Ali ağayı Edirne üzerinden Boğazhisar'daki Köprülü Mehmed Paşaya ve ganimet malı ile Akkirman'dan bin yiğit ve paşalıdan bin yiğit ile, bütün esirleri, levâzım ve mühimmatı ve nice yüz arabacısıyla Halil ağaya beş kese yol harçlığı verip, İstanbul'a yolladı.

Ertesi sabah, İstanbul Kaymakamı Kör - Hasan Paşaya, Valide Sultana, Kaya Sultana, şeyhülislâm ve Kazaskere, velhasıl diğer ileri gelenlere, yetmiş kıta mektuplar ile, bana, yüz altın yol harçlığı verip Babadağı voyvodalığına zahire emirleri ile yolladı. «İnşallah sıhhatle gelip, sahip olursun» dedi...

Akkirman'dan Allah'a sığınarak kalkıp, bir menzilci, sekiz baş çatal menzil beygirleriyle o gün (İsmail) şehrine, orada mütevelliye Özü müjdesini verip, yemek yiyip, dinledikten sonra atlar ile Tuna'yı geçerek, (Babadağ)ına geldik. Bekir ağanın konağına indik. Gece yarısında kalkıp, (Hacıoğlu Pazarcığı)m geçerek fecir namazından sonra, (Pravadi)ye geldik. Hemen atları değiştirip, durmadan Çenge balkanını aştık. Ve yine gece yarısında, Kırkkilise kasabasına vardık. Burada biraz dinlenip, atlara binerek, çıkışımızın dördüncü günü, kuşluk vakti İstanbul'a girdik. Doğruca Kaya Sultan'a vardım. Mektupları vererek kapı - kethüdamız Zühtü efendiye inip, oradan Kaymakam Kör - Hasan Paşaya varıp, selâm vererek mektupları verdim.

«Hay, Evliyâm nereden gelirsin?»

Dediğinde ben :

«Efendim, Melek - Ahmed Paşa kardeşinizden, Özü kalesini kâfir kuşatıp, yedi gün, yedi gece cenk ettikten sonra kaleyi kurtarıp, bu kadar

mal ve ganimet ile, Akkirman'da Melek - Ahmed Paşaya ve oradan da buraya geldim.

Dediğimde; «Allahû ekber! Tuhaf şey» diyerek mektupları okudu. İçindekiler anlaşılınca:

«Evliyam! bu cenkte bulundun mu?» dedi. Ben:

— Evet sultanım. Bozcaada fetihnâmesini götürüp, beşinci gece donanma şenliği ederken, ellibin kâfir bizi kuşattı. Yedi gün cenk ettik. Kâfiri bozduktan sonra Azak kalesine donanma emrini getiren kapıcı - başı, savaşın üzerine geldi. Onlar da gazâda bulundular.» dedim. Kaymakam paşa:

— Vallahi, iyi hatâ savmışsınız dedi. Ben:

— Halâ sultanım o kadar bin esir, kelle, mal ve ganimet acele ile gelmektedir.

Deyince; Kaymakam:

— Elhamdülillâh, zamanımızda hem Bozcaada, hem Özü kalesi düşman elinden kurtuldu!

Diye, bu sevinçli haberi, o an, saadetlû padişâha bildirip, beni de yol kıyafetimle, padişah huzuruna beraber götürürken:

«Evliyam! Özü cengini nasıl gördüysen, en küçük ayrıntılarına kadar, padişah huzurunda anlat».

Dedikten sonra; içeri, has bahçeye girdi. Meğer padişâh hazretleri, (Çemen sofa) adlı meşhur yerde kendi adamlarıyla hava alıp, sohbet edermiş. Kaymakam padişahın huzuruna varıp, ayağına yüz sürerek:

«Melek - Ahmed Paşa lalan, şaşılacak fetihler yapmış. Özü kalesine ellibin kâfir Kazak gelip, kaleyi kuşatarak, yedi gün büyük savaş devam ederken, Melek - Ahmed Paşa lalan yardım gönderip, bütün düşmanı kılıçtan geçirerek kaleyi kurtarmış. Yazdığına göre bu kadar kelle, esir, ganimet ve cephâneyi arabalarla gönderdiğinin müjdesini, işte bir yakın adamı ile padişahıma göndermiş.»

Deyip, beni padişah huzuruna çağırınca başımı yere koyarak:

Afâkı şehâ, ma'deletin nuru pür etsün...
Hurşid gibi encüm-ü dehre çerağ ol.
Dâdâr-ı cihân eylemesün âlemi sensiz!...

Her kande isen padişahım, dünyada sağ ol! Elhamdülillâh, yine ölmeden padişâhımın gül yüzünü gördüm, diyerek biraz geri çekildim. Saadetlû padişâh:

«Ben bunu çok iyi tanırım. Bu bizim Melek Paşa lalamızın müezzini ve imamıdır. Ey, beri gel! Bu cenk ne zaman idi?»

Buyurdular. Ben:

«Padişâhım, dokuz gündür ki, Bozcaada fethi donanması müjdesiyle Özü kalesine vardığımın beşinci gecesinde ,ellibin düşman bizi kalede ku-

şattı. Yedi gün, yedi gece büyük cenk edip, padişâhımın kapıcı - başılarından İbrahim ağa Kazak'a Bozcaada müjdesini götürürken, Melek - Ahmed Paşa lalan tarafından kırksekizbin imdad askeri ile kapıcı - başı da beraber gelip; büyük cenkte bulundu. Allah'a hamdolsun; o an, bütün düşman padişahımın himmeti ile kılıçtan geçirildi. Ve kale düşman eline düşmekten kurtuldu. Padişahıma Melek Paşa lalanızın yazdığı şekilde binikiyüz araba ganimet malı ve cephâne, yirmialtı parça top, yetmiş hatman ve kral oğlu ve tamamı onbirbinaltmış esir ve altıbin adet kelle getirdim. Halâ izzetli huzurunuza arabalar ile gelmektedir.»

Diye, olanları tafsilâtıyla bildirdiğimde; cem mertebeli padişah hoşlanıp, sevincinden gezinerek, buyurdular ki :

«Allah'a hamdolsun ki, Bozcaada ve bu Özü kalesini fetheddirdi. İnşallah daha nice fetihler nasib olur!»

Bana, bir sırmalı hil'at ve ikiyüz altın ihsan buyruldu. Yine yer öpüp dışarı çıktım. Bütün padişâh musahipleri ve silahşorları başıma toplanıp:

«Ere Evliyâ Çelebi, bre Evliyâ bere, bre hoşgeldin!. Gazan kutlu ola» diye, sevinç ve memnuniyetlerinden paşa efendimize duydukları sevgi ve saygıdan ötürü, bana ihsanlar ettiler. Kızlar ağası, has oda - başı, kilerci - başı, hazinedar - başı, silahdar ve çuhadar ağalara mektuplarını ulaştırarak, Kaymakam ile dışarı çıktık. Kaymakamın izniyle, kapı kethüdası Zühdü Efendiye ve ondan Kaya Sultan'a varıp, başımızdan geçenleri bir bir anlattık. Kaya Sultan:

«Evliyâm! eğer Özü kalesi —Allah korusun— düşman eline girseydi, paşacığımı Köprülü mutlaka öldürürdü. Vallah Evliyacığım, ben değil, bizzat padişâh bile kurtaramazdı.

O gün, o gece sultan efendimizle pekçok şeyler konuştuk... Sonunda; sekizinci günü bütün arabalar ile kelle, paça ve cephâneler Edirnekapısından dışarda, Topçular denilen yere sultanın sarayına gelip konduklarında, hemen kapı - kethüdası ile ben Kaymakama varıp, haber verdik. Kaymakam paşamıza olan sevgisi nedeniyle dedi ki:

«Evliyâm, göreyim seni! Bu kelle ve dilleri, esir ve kapudanları, velhasıl; bütün cephâne ve ganimet malını, padişâhın önünden bir güzelce geçiresin.» Ben:

«Sultanım, asesbaşı ve subaşıya tenbih buyurun. Onbin meyhâneci çakal ve Arnavud bozacıları, yüz adet sürüm arabaları dahî, gelsinler. Hepsi binüçyüz araba olarak cebecibaşı ve topçubaşıdan da birkaç çorbacı neferleri ile, alaycılar gelsin. Cephâne ve topları alaydan sonra teslim alsınlar. Kaptan paşa tarafından dahî, birkaç kaptan ile elleri kırbaçlı

ve Silistreli gardiyanları beraber gelip, esirleri olaydan sonra tersâne-i âmireye götürsünler.» dediğimde :

«Vallahi Evliyam! iyi dedin. Tiz asesbaşıya, subaşıya ve tersâne kethüdasına haber edin. Bütün cebeci ve topçu çorbacılarıyla Edirnekapısı dışında Topçulara varıp, oradan, bu kadar bin kelle ve esirleri alarak alay ile İstanbul içinden geçirerek saadetlû padişâhın Alay köşkü dibinden, alay göstersinler. Sonra padişah ne ferman buyurusa ona göre hareket etsinler.»

Diye; emir verdiğinde, hemen kapı kethüdasıyle beraber doğru Topçulara vardık. Ne görelim: Kaya Sultan oraya varıp, kırk, elli araba otları bütün bostancılarına, baltacılarına ve Topçular şehri fakirlerine, başların tuzlanmışlarının içine ot doldurtup, dağlar gibi kelleleri yığdırmış. Ve binlerce mızrakları sırıkçılardan ve paşa hazinesinden çıkarıp kellelerin binlercesini sırıklara dizdirmiş. Başları getirmeye memur olan Halil ağa ise kaptanlara, hatmanlara, kral - zâdelere Pravadi şehrinde uygun elbise kestirip, giydirmiş. Biraz sonra asesbaşı ile altıbin bozacı ve bakkal, çakkal ve meyhâneci gelip, hazır oldular. Beşyüz adet topçu, beşyüz cebeci neferleri hepsi silahlı ve mükemmel olarak, geldiler. Tam beşbin adet silahlı, temiz ve süslü Arabistan askeri kapudanları ve gardiyan zebanîleri ve nice boru ve davul çalmasını bilen ayağı zincirle kâfirler ile gelip çorbacılara ve Kaptanlara Kaya Sultan birer yağlık hediye ile, bütün cebeci ve topçulara ve tersâne neferlerine birer kese kuruş ihsan edip, kelleleri getiren Şamlı Halil ağaya ve bana ve kapı kethüdası Zühdü efendiye, birer samur merasim kürkü giydirip, birer küheylan eğerli, sam sırma takımlı atlar verdi. Binerek merasime hazır olduk...

İSTANBUL'DA KAZAK ALAYI...

Önce; bütün paşalı askeri, sonra subaşı ve asesbaşı askeri, ikişer olup geçerek gittiler. Peşinden kelle ve esirleri getiren Akkirman askeri, ondan sonra Özü kalesi askeri, çifte, çifte küheylan atlar üzerinde geçtiler. Sonra, binüçyüz adet arabalar içinde çeşit, çeşit silâh ve cebhâneler, altıbinyetmiş adet cilâlı, dirhemli Kazak tüfenkleriyle adı geçen arabaları süslemişlerdi. Sonra hepsi üçyüzaltmış adet haçlı, bayrakları arabalar üzerinde başaşağı edip ve bütün çorbacılar ikişer, ikişer dizilip, mükellef alay ile cephâne arabalarını ortaya alıp geçtiler. Sonra yirmialtı parça nakışlı, altın gibi şahâne topların hepsi, at arabaları üzerinde geçtiler. Her at, fil kadar olup; Karakov ve Dansika atları idi. Ayaklarında birer okka nalları vardı. Bu topları da topçu askerleri ve çorbacılar yaka paça götürdüler. İkibin adet olan öteki atları da, bakkallar ile küçük mirahor askeri çekip götürdüler. Bundan sonra tersânenin temiz ve silâhlı Arabistan askeri yürüyüp, altıbin adet düşman kellelerini sırıklar üzerin-

de altıbin bakkal, çakkal, meyhâneci ve bozacı, ellerinde geçirdiler. Ondan sonra; onbirbin adet esirin hepsini, zincirlere vurulmuş oldukları halde, etrafa melûl, melûl bakarak geçirdiler. Yetmiş adet Kazak hatmanı ile, yetmiş kadar kale sahipleri, davul ve tulum salarak geçtiler. Sonra kuman olan (Holandiye) dahi; at üzerinde, elleri bağlı ve boğazı zincirli olarak yanında çeşitli musikî aletleri çalınarak ve kendisi de, gözyaşları dökerek geçti. Alayda İstanbul papazlarından birçokları da buna hürmeten, başlarında manlefke, bellerinde zünnar ve ellerinde haçlar ve buhurdanları ile geçtiler...

Ondan sonra, ikiyüz kadar kaymakam ağaları, kelle ve esirleri getiren Halil ağa, ben ve Zühdü efendi üçümüz atbaşı beraber Edirnekapısı içine girip, bir alay ile tam İstanbul içinden tâ... Alayköşkünde saadetlü padişahın seyrettikleri yere kadar vardık. Allah'a hamdolsun, öyle bir alay oldu ki; hiçbir vezir asrında böyle olmamıştır. Saadetlü padişâh, gayet hoşlanıp, parmağı ağzında seyreder... Padişah yakınları ve muhasipleri:

«Padişâhım! bu şekilde, alay tertibini ilk olarak müjde ile huzurunuza gelen, Evliyâ kulun yapmıştır.»

Derler.. Doğrusu da böyledir... Padişah hazretleri nihayet ayağa kalkıp, «Davul dahî çalınsın» diye emir buyurduklarında, davullar çalınıp tâ... Bab-ı Hümayun önüne emir gereğince kelleler dökülüp, cebeciler cephâneleri, topçular topları, mirahor askeri atları, kapudanlar esirleri alıp, tersânedeki (Sanpola) zindanına götürdüler. Kral oğlunu Yedikule'ye götürdüler. Sonra; kelle getiren Halil ağa ile bana ve Zühdü efendiye birer hil'at giydirilip, esirler dahî, yine alay ile Bahçekapısından, bostancıbaşı kayıklarıyle Galata'dan geçirilip Unkapanı, Balat ve Fener kapıları önünden davullar ile geçirilerek, tersânede küreğe götürdüler. Ertesi günü; saadetlû padişah neşesinden tersane bahçesine gidip, bütün esirleri zincirleriyle, kıyâfetleriyle, başaşağı olmuş bayraklarıyla üçyüz parça Üsküdar ve bostancı kayıklarına koyup, tersâne üzerlerine memur ederek ve tersâne forsaları kürek çektikleri halde, donkiya, davul ve erganonlarla tersâne bahçesi önünden geçirip, yine Sanpolo zindanına götürürler. Ertesi gün, memnuniyetinden Melek - Ahmed Paşa sebebiyle buyururlar:

«Karadeniz'e donanmasız çıkacak yerde böyle şerefli bir gazâ sevincimizi mucip olmuştur. Gerektir ki, Melek - Ahmed Paşa lalamı yerinde bırakayım.»

Diye; padişah dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından padişâh musahibi, Mir - Mehmed ağa ile bir yaldızlı samur hil'at ve bir mücevher kabzalı kıymetli kılıç ihsan etti. Ve hatt-ı şerif ile Özü eyâleti ihsan olundu. Ben hemen o gün, Kaya sultandan mektuplar ve ihsanlar alıp yerinde bırakma müjdesiyle, İstanbul'dan Akkirman'a haberci olarak gittik...

AKKİRMAN'A GİDERKEN UĞRADIĞIMIZ KONAKLAR

Önce Kırkkilise, oradan yolumuz Aydos kasabasına uğrayıp, sonra Çenge balkanı içinden giderken, birkaç adama rast gelip, yolların emin olup olmadığını sorduğumuz sırada; hemen önümüzden bir (Allah, Allah) sedası koptu ve tüfenkler atılmağa başladı. Meğer kırk, elli kadar müslümanı düşman haydudları basıp birçoğunu vahşice katledip, birkaçını da ellerinden kaçırmışlar. Haydudlardan beş-on tanesi kaçan müslümanları takip ederlermiş. Bizler de yolları üzerine çıktığımızdan, üzerimize doğru hücuma başladılar. İçlerinden birisi :

«Bu adam geçen gün de buradan geçti. Bunlar ulakdırlar. Dokunmayalım.»

Dedi. Diğerleri: «Bırakmayalım, öldürelim» demeye başladılar. Nihayet bizi öldürmeyip, sağ olarak bırakmaya karar verdiler. İçlerinden biri beni tanıyarak :

«Haydi gidi Türk! Sen buradan her zaman geçersin. Ama seni bir gün böyle ederiz.»

Diye, gaddar ellerinden şehitlik şerbetini içmiş olan birkaç şehidi gösterdi. Biz oradan sağ olarak geçtik; amma, o günahsız mazlumların çaresiz bir halde Kerbelâ şehidi gibi bir takım cellâtların elinde ruhlarını teslim ettiklerini görünce, gözlerimden yaş yerine kanlar akmağa başladı. Bu kadar müslümanın mallarını alıp, cesedlerini soyup, yaralı olanları da sağ bırakmayarak gözlerimizin önünde, (Navorta) dedikleri topuz ile, başlarını ezdiler. Zarar görmeden, ellerinden kurtulup giderken, yol üzerinde daha nice şehidleri gördük. Çıplak olarak yatıyorlardı. Daha ileri gittiğimizde, orman içinde saklanmış yedi yaralı gördük. Yüreklerimiz dağlandı. Zavallıları hemen adamlarımın atlarına ve yedek menzil beygirlerine bindirip, hızla Çenge dağını aşıp, yaralıları Yeniköy'de Hüsnü ağaya teslim ettim...

Oradan, Pravadi kasabasına gelip bu durumu halka ilân ettim. «Bre yetişin» dediğimde atlılar atlanıp gittiler. Biz dahi Hacıoğlu kasabasına, oradan Karasu, Babadağı ve Tulça kasabasını geçip, İsmail ve Tatarpınarı şehirlerini geride bırakarak beşinci günü Akkirman'da Melek - Ahmed Paşa efendimize ulaştık. Mektuplarını teslim ve mübarek ellerini öptüm. (Yerinde kalma emri geliyor) diye müjde verdim. Bütün olanları, cengi, esirleri, ganimet mallarını, merasimle padişah önünden geçişlerini ve bunun gibi esir ve ganimet malı alayının hiçbir tarihte yapılmadığını, uzunuzadıya paşaya naklettim. Paşa yerinde bırakılma müjdesinden ve padişah huzuruna esir ve malların geldiği haberinden sevinip, bana bir kese yol harçlığı ihsan ettiler.

Ertesi gün, bütün Yalı askeriyle paşa efendimiz, kalkıp, Akkirman'dan Kili kalesinin tâmirine gittik.

Akkirman'dan Kili kalesi tâmirine giderken uğradığımız konaklar:

Önce Akkirman'dan kıbleye giderek, Köprübaşı denilen menzile vardık. Koca Kenan Paşanın Tatarpınarı vakfından ikiyüz evli, bir câmili Tatar köyüdür. Oradan Tatarpınarı kalesine vasıl olduk. Burası yukarıda anlatılmıştır. Buradan da doğuya doğru gidip Kili kalesine vardık...

Kili kalesinin vasıfları:

İlk kurucusu Boğdan keferesinden (Klibo) adında bir kimsedir. (Klibo) ilk günlerinde fakir bir kimse olup; Tuna'dan morina ve masni balığı avlayarak bir milyarlık mal sahibi olmuş. Sonra kral olmuş. (Bu Kili denilen yer benim yükselmeme sebeb oldu) diye krallığı sırasında bu kaleyi yaptırmış olduğundan (Klibo) kalesi denmiştir. Sonraları galat olarak Kili kalesi diye meşhur olmuştur. Sonra çeşitli kralların eline geçmiştir. Nihayet (889) tarihinde Boğdan keferesinin elinden savaşmadan bizzat Bayezid Veli fethetmiştir. Fetih tarihi Akkirman kalesindeki gibi, (Fetehna) sözüdür. Silistre eyâletine bağlı olup, hâkimi yetmiş yük akçe ile tasarruf eder. Bütün asma, kesme, cürüm ve cinayet onun elindedir. Gayet büyük eminliktir. Bu kale önünde Tuna nehri üzerine, Emin ağa, büyük balık dalyanları yaptırmıştır. Çeşitli balıklar avlar ve tuzlayarak Özü, Akkirman, Panika, İsmail, İbrail, Ishakcı ve Tulça kalelerinin askerlerine, bu balık dalyanının gelirinden ulûfe verir. Büyük mukata'dır. Eğer şanssızlık eseri Tuna'dan balık çıkmazsa, adı geçen kalelerin askerleri, Emin ayağı hapsedip, maaşlarını zorla alırlar. Eğer şansı iyi gider de bol balık çıkarsa, bütün kale neferlerine maaşlarını verip, ellerinden senet alır. Lüzumunda defterdar Paşaya gösterip, muhasebesi görülür. Artanı kendisine kalır...

Balık Dalyanı:

Tuna nehrinin Kili kalesinden yukarıda Tuna'nın iki tarafına dağlar gibi yığılan yetmiş, seksen arşın uzunluğunda gemi direklerini ikiyüz gemi ile çevirip, ikibin kadar Eflâk ve Boğdan reayâsı gemilerin içine girer ve bu direkleri Tuna'nın iki tarafından nehir dibine çırpı ile, kaka, kaka karşı ve beri taraflardan kazık direkler çakılır. Tuna nehri ortasından akar. Arasında yirmi direklik kadar aralık bırakırlar. Tâ ki; Tuna üzerinde gidip gelen gemilerin geçmesine engel olmasın. Bu kakılan direkler üzerine, uzun yaban asmaları örüp, uzun çatal ağaçlarla örülen asmaları nehir dibine indirirler. Bu asma ile vura vura örülmüş asmalar Tuna yüzüne çıkar. Nehrin içi hasır ile örülmüş gibi olur. İçinden bir karış balığın bile geçmesi imkânsızdır. Sonra; bu kapanın iç yüzüne yüzlerce di-

rek üzerine, su seviyesinde, birçok odalı kahvehâneli bir bina yapıp, kapan ağzında su seviyesinde pencereler yaparlar. Emin ağa üçyüz adamı ve balık avcıları ile birlikte, kanana bakıp kontrol eder.

Bu kakılan direklerin ve örülen kafes amaların, Tuna yüzünden adam beli kadar, su içinde beş kıt'a kilim büyüklüğünde asmadan örülmüş kafesler var. Azak, Özü, Ölü ve Diri deniz yaylalarına çıkmak isteyen balıklar ilkbaharda su akıntısıyla o boğazdan yıldırım gibi geçeyim derken, avcılar ipleri kaldırırlar. Bütün balıklar hapsolur. Onar, onbeşer arşın morita, sekizer, beşer arşın büyüklüğünde, mersin balıklarını kıra, kıra Tuna yüzünü kana boyarlar. Tutulanları tuzlayıp, binlerce tüccara altın ile satıp, onlar da Araplarla kâfir ülkelerine gönderirler. Bazı morina balığından beş, altı kantar siyah havyar çıkar. Avcılar gece ve gündüz bu kapan ağzını bekleyerek, geleni avlarlar. Çünkü balık o dar boğaza gelip, bir daha dönemez.. Garip bir san'attır. Ve bir Tuna gemisi gelse, adı geçen kapanın, iplerini bırakıverirler. Gemiler bir an içinde geçerken, o arada zavallı balıklar fırsat bularak geçip Karadeniz'de yaylalara vararak, yumurta dökerlermiş. Amma; Balıklar, Karadeniz'den Tuna'ya gelse, giremez. Gerçi o tarafta kapan yoktur, ama; çit ile kapalıdır...

Nihayet; kış şiddetlenip, yedi ay sonra balık kalmaz. İşte kış gelince, bu dalyan ve odaları söktürüp, kerestelerini Tuna'nın iki tarafına, dağlar gibi yığarlar. Emin ağa dalyana yüz kese masraf eder, ama; beşyüz Mısır kesesi kâr edip, kale neferlerine ulûfe verir. Bazen haklaştıktan sonra, kendisine, yüzelli, ikiyüz kese kalır. Bâzen de mültezim Emin ağa zarar eder.

Kili kalesinin idarecilerinden biri de, üçyüz pâyesiyle yüzelli akçelik şerif kazadır ki; nahiyesi mâmurdur. Çoğu Tatar köyüdür. Bu köylerden kadılara, senelik, yedi kese gelir hasıl olur. Müftisi, kale dizdarı, yirmibin kale neferi ağalığı, yediyüz kale neferi, yeniçeri serdarı, sipah kethüda yeri, şehir subaşısı, muhtesibi, cebeci serdarı var...

Kili kalesinin yapısı:

Tuna nehrinin, Karadeniz'e döküldüğü boğaz ağzında, İsmail ve Akkirman gibi, yay şeklinde, çevresi üç kat, şedadî tarzda yapılmış emsalsiz bir kaledir ki; hiçbir tarafa meyli yoktur. Çimenlik, bağı ve bahçesi çok, alçak ve düz bir yerde, şirin bir kaledir. Kalenin kıble duvarı, Tuna nehrini döver. Yeri, tam bin adımdır. Kara tarafı, tam ikibin germe adımdır. Demek çevresi, tamam üçbin adımdır. Kara tarafı üç kat duvar olup, Tuna tarafı iki kat hendeksiz duvardır. Tamamı yüzyetmiş kuledir. Kulelerinden sağlam olarak yapılanları şunlardır: Tuna boyunda Sultan Bayezid Velî veziri, (Gedik Ahmed Paşa kulesi), (Kızıl kule), (Dizdar kulesi), (Zindan kulesi), (Yassı kule), (Fener kulesi) burada, hâlâ, her gece

fener yanar.. Gece gelen gemilere, büyük yol göstericidir. Tuna kıyısında (Melek - Ahmed Paşa kulesi). Bu son kule yeni yapılmış, büyük bir kuledir ki; Özü düşmanlarından alınan yirmi adet toplarla, cebhâneleri dahi buraya konmuştur. Topları Karadeniz ve Tuna'ya bakar. Bunlar tahta örtülü, kubbeli kulelerdir ki, hepsini Melek - Ahmed Paşa efendimiz, şendire tahta ile örtüp yenilemiştir...

Bu kalenin, Tuna tarafındaki duvarlarının Tuna nehri boyundan dörtyüz arşınlık kısmı, harâb olmuştur. Büyük kalenin kara tarafında adam boyu kadar derinlikte, şöyle-böyle hendeği vardır. Fakat, geniştir. Tuna taşınca, bu hendekte balık avlanır.

Dış büyük kalenin vasıfları :

Bu dış kalenin etrafında, dört adet kapı vardır. Biri batıya, dış büyük varoşa açılır. İki kat demir kapıdır. Sağ ve solunda iki adet toplu, tüfekli yüksek kuleler var. Tuna nehri kenarında üç adet uğrun kapıları vardır ki, onlara su kapısı derler. Bu kapılardan içeri, kale duvarlarının iç yüzünde, üzerleri tahta örtülü hendekleri vardır. Gören onu yol zanneder amma yine at, katır, hayvan ve insan gezer. Bu kale içinde, satranç nakışı gibi, yüzelli adet bölme sokak olup, bütün sokaklara kalın ağaç direkleri döşelidir. Sokakların içinde baştanbaşa adam boyu derinlikte geniş hendekler vardır ki; üzerleri tahta döşelidir. Kuşatma sırasında döşeme tahtaları herkes evlerine çeker. Yollar kaybolur. Tuna nehri ile dopdolu olmuş sokak, sokak hendekler meydana çıkar. Düşman şehir içine girmeğe cesaret edemez. Gayet bataklık ve sığ hendeklerdir ki, köşe başında olan evlerin ve diğer evlerin, bütün hendekleri, yollara bakan mazgal delikleri, saçma ve top delikleri ile dolu.. Sokak başlarında, kale gibi evler var ki; eğer şehre düşman girerse, bu evlerden düşmana top, kurşun ve taş lânet yağmuru gibi yağdırmak için yapılmış bir kaledir.

Kale içinde, hepsi yediyüz adet avlusuz, bağ ve bahçesiz, sıkıntılı evler vardır. Hepsi tahta şendire alçaklı, yüksekli, mâmur evlerdir. Kale içinde, (Sultan Bayezid Velî camii), yedi adet mescid var. Şer'iye mahkeme dahî, oradadır. Kalenin dört kapısından Zindan kulesi dibindeki (Lonca kapısı), yine kara tarafındaki (Varoş kapısı) işlek kapılardır. Tuna kenarındaki iki kapı ise, küçük su kapılarıdır.

İç kale :

Büyük kalenin doğu tarafında, Tuna kenarı köşesinde, dış kale burnunda dörtköşe, küçük ve san'atlı kaledir. Çevresi, beşyüz adımdır. Yalnız büyük kaleye açılır bir küçük demir kapısı var. Etrâfındaki iki kat derin hendekler balıklarla doludur. Kale içinde ancak kethüda, dizdar, imam evleri, Buğday anbarı, cephâneleri ve birkaç asker evleri var. Başka şey yok. Bu kalede Bayezid Velî zamanından kalma hoş bir kanun var:

Kale cuma günü fethedildiğinden her Cuma günü, sabahleyin, bütün burç ve duvarlara flandıra, bayrak, âlem ve sancak dikerler. Bunlar üzerine, gülbang-ı Muhammediler çekilir. Bir adet de şahâne top atılıp, günlerden cuma olduğu, halka ilân edilir...

Kili kalesinin varoşu :

Büyük kalenin batı tarafında, düz bir vâdide, beşgen şeklinde büyük bir varoştur. Onbir mahallesi, ikibin adet alçaklı, yüksekli tahta avlulu ve tahta şendire örtülü, evleri var. Onyedi adet mâbedi var. Bunlardan çarşı içindeki camiin kalabalık cemaatı vardır. Gayet mâmur, şirin, sâde ve güzel câmidir. Hattâ; Melek - Ahmed Paşa, bu câmiye, cuma namazı kılmağa gelirken kaleden bütün asker hayır duâ ile gülbang-ı Muhammedî çekip, bir yaylım tüfenk ve bir yaylım top atıp Kili toprağını titrettiler.

Çocuk mektepleri çoktur. Çarşı içinde, su kenarında bir (Çift hamamı) vardır ki, kurşun örtülü imârettir. Bu etrafta hiç böyle aydınlık ve gönül açıcı yer yoktur. Beşyüz adet dükkânı var ki, içinde her çeşit esnaf bulunur. Tüccar hanları var. Burada esirler, köleler son derece ucuz olup, yirmi, otuz kuruşa iyi bir köle verirler. Halkı tüccar olup esircilik yapar. Reâyası, Eflâk, Boğdan, bazen de Rus'tur. Bağ ve bahçeleri sayısızdır. Beğenilen şeylerinden Kili pastırması, sığır ve koyun etinden gayet lezzetli ve semiz kuru eti olur. Balı, yağı, buğday ve balığı gayet çok olur. Şehrin kıble tarafında (Yılanlı Ada) denilen bir ada vardır ki, bir ucu üç konakla Tulça'ya ve bir ucu, İsmail şehrine varır. Büyük, verimli bir adadır. Burada her sene kırk, ellibin sığır boğazlayıp, pastırma yaparak bütün diyarlara gönderirler.

Kili halkı, ekseriya, misafirsiz yemek yemezler. Gayet zengin şehri vardır. Amma, varoşunun etrafında kalesi yoktur.

Evvelce ben İstanbul'da iken; saadetlû padişah efendimizin ihsan ettiği hatt-ı şerif ile paşayı yerinde bırakma emrini, dergâh-ı âli kapıcı başılarından Mir - Mehmed ağa getirdi. Padişâh hil'atı ile Melek Paşa sevindi. Mehmed ağaya yirmi kese, yirmi salihli atı ve yirmi köle ihsan etti. Yine ertesi günü İstanbul tarafına kapıcıbaşıyı yollayıp, kendileri Kili kalesini tâmir ettirerek, beyaz inci gibi yaptırmağa dikkat edip, beni dahi, mühimmat ve levazımat temini için, yedi kadılık yerlere gönderdi...

MALZEME TEMİNİ İÇİN GİTTİĞİMİZ YERLER

Evvelâ; Kili'den, Tuna'nın ötesindeki (Yılanlı) adasına geldik. Tuna nehri bu adanın sol tarafında Kili kalesi dibinde, Karadeniz'e dökülür. Küçük Tuna, bu adanın sağında, Tulça kalesi boğazından Karadeniz'e karıştığı yerde Tuna ikiye bölünür ki, birine (Sine boğazı), diğerine, (Hızır

İlyas boğazı) derler. Bunlardan küçük gemiler geçer. Tulça boğazından Tuna'nın bir kısmı da ayrılıp beş nahiye dolaşarak gelir, (Kara harman) kalesi önünde, Karadeniz'e dökülür. Karadeniz gemicileri o nehre, (Yurâçese) derler. Küçük bir boğazdır. İçinde, her sene yüzlerce gemi kışlar. İşte bu Yılanlı ada iki Tuna arasında olup, uzunluğu doğudan batıya, on mil, genişliği altı-yedi mil bir adadır. Bunun içinde at sineği derdini, atlarımız çekti. Biz dahi, tatarcık sineği ve sivri sinek derdini çekerek, Tuna'yı geçip, (Tulça) ya vardık...

Buradan iki günde, iki yük akçe mühimmat ve levazım bedeli tahsil edip, iki yük akçe de paşanın zahire bedelini aldık. Üçüncü günde bizim ve Tulça emininin adamları ve şeri hüccetlerle, paşaya mal gönderdik. Ben dahî, ister istemez bir yük akçe, ayak ücreti alıp, beşbin akçesini kadıya, peşin tahta bedeli verip, buradan kıble yönüne (Babadağı) kalesine geldik. Paşa efendimizin emri üzerine bu şehire hâkim olduğumuzdan, eski kanun üzere kazamızın bütün köy ve kasabalarından kendi ayak ücretimiz ve Kili kalesi mühimmatı için şer'iyye mahkemesinden yeni mühürlü tezkereler alıp, Keşşaf nâibler ile Babadağından mal tahsiline çıktık.

Evvela, Babadağı yakınında (Hergeleci), (Sebil İlyas), (Küçük Sarı), (Döklük), (Sapanca), (Acıgöl), (Acı Nasuh), (Kara Habil), (Ahmed Fakih), (Tatar Çamurlusu), (Sarı gölü), (Karankar), (Hacılar), (Türbelik), (Nalbant), (Kızılhisar), (Kanber köyü), (Armudlu), (Karkalı), (Başköy), (Bahsayış), (Çinili), (Revanmaçe), (Çukurova), (Kapalı Dere), (Eskibaba), (Aşağı Çağatay), (Yukarı Çağatay), (Aşağı Kargalık), (Yukarı Kargalık), (Aşağı Melek), (Yukarı Melek), (Deli Ali köyü), (Sileli), (Lütfü bey), (Türk Çamurlusu), (Ayaklı köy), (Arnavudlu), (Hacı İvaz), (Sarı Gölcük) köyleri...

Bu köylerin çoğu verimli, benzersiz sahrâları, bağ ve bostan ve lâlelikleri, irem bağı gibi, mâmur ve kalabalık nüfusa sahiptir. Burâların çoğu halkı Tatar olup, Tatar Han'ı bir sefere niyetlense hemen bunlar da atlanır ve Bucak Tatarı ile birlikte sefere giderler. Cesur, savaşçı ve genç erlerdir. Savaş sırasında, buradan yirmibin kadar babayiğit çıkar...

Hattâ, Sultan Dördüncü Murad zamanında, Kırım Hanlarından Kantemin Han, yüzellibin rüzgâr sür'atli Tatar ile Edirne'ye doğru yürüyüp «Burada sağlam kaleler ve yeter sayıda asker yoktur» diye gururlanır...

Tuna ve Turla nehrini beri tarafa geçince, Babadağı sipahî kethüdâyeri (Ayn Gül ağa) adlı bir ağa parçası o gün bu havalideki üç kazadan, derhal altmışbin eli kılıçlı yiğitler toplayıp, Babadağı yakınında (Hacı-Paşa köyü) sahrası altında Han'ı öyle top gibi vurur ki; göz açıp kapayıncaya kadar kırk, ellibin tatarını kılıçtan geçirip, geri kalanını da, kaçarken, Tuna'ya döküp, döküp boğar. Ancak; Demir Han kendi nefsini kur-

tarabilir. Kirman'da nice zaman izini kaybettirerek, perişan bir halde Tatar bonesi yaparak geçinirdi. İşte o günden beri Tatarlar bir daha beri tarafa geçmeye teşebbüs etmezler. Diğer köyleri de şunlardır:

Kızılca, Kasçık, Kaçmak, Koçi bey, İnehan, Sofu, Kuleli, Gevherli, Karyebey, Kireçlik, Çongar, Kavacık, Ester, Bandarlı, Köprücük, Bilâl Kışlası, Dana Hacı, Kara Muradlı, Kösterli, Karataş, Durhanlar, Mamaylı, Hoca Ali, Karakoyunlu, Çıkrıkçı, Şeyh Aman, Aşağı taşağılı, Arnavudlu, Müstahfazan, Karaharman, Sultan Kara, Pelidli, Karayuvacı, Abdülbari, Tanrıverdi, Koçlak, Aydın, Karasarı, Kara Nasulu, Kasablı, Doğenci, Sofular, Gani Bucak ve Karaman köyleri...

Babadağı kazâsının bu köylerinden, ayakbastı ve Kil mühimmatını ve paşanın zahire bedelini altı yük akçe olmak üzere tahsil ettik. Ben de kendimiz için, ayakbastı ve mübaşir ücreti olmak üzere, üç yük akçe peydahladık. Bir yükünü yanımızdaki seksen heşerat ve hay huya verdik. Gerisi ile yüzümüzün karası bize kaldı.

Altı yük akçeyi, Melek - Ahmed Paşaya göndermek üzere iken o gün konakcı ile paşanın tuğu gelip, «Sabah paşa Babadağına geliyor» dediler.. Sabahleyin erken, bütün halk ile, paşayı karşılamağa çıktık. Paşa, büyük alay ile gelerek şehir dışında otağına kondu. Ben gidip mübarek ellerini öptükten sonra altı yük akçeyi hazinedara teslim ettim.

Paşa üç gün Babadağı dışında kalıp, ertesi günü Silistre'ye hareket etti...

BABADAĞI'NDAN SİLİSTRE'YE GİDİŞİMİZ

Evvelâ batıya doğru giderek (Süle) köyüne vardık.. Oradan (Hacı - Paşa) köyüne, buradan da, yine batıya devamla, (Saray köyün) e, tekrar batıya yol alarak (Daye-i kebir) kasabasına geldik. Tuna nehri kenarında ikiyüz evli, Eflâk ve Boğdan reayâlı, mâmur, bağ ve bahçesi bol, büyük şehre benzer kasabadır. Hırsova nahiyesi içinde çarşı ve pazarı, büyük tüccarı olan, havası ve suyu hoş kasabaya benzer güzel bir köydür ki, evlerinin çoğu kamış ve saz örtülüdür. Gittikçe de gelişmektedir. Buradan batıya doğru giderek, Hırsova kalesi'ne vardık.

Hırsova kalesi: İlk kurucusu «Devire» adlı kraldır ki; buradan Tuna nehrini kesip, Karasu şehri dibinden geçirerek, Karaharman limanına akıtmıştır. Halâ kalıntıları apaçık görünmektedir. Bulgarca ismi (Kalarabka) dır. Nice kraldan krala geçmiş ve sonunda Fâtih Sultan Mehmed Han bizzat buranın üzerine sefer ederek, yedi ay süren kuşatmadan ve büyük bir savaştan sonra yürüyüş halinde iken, kalenin bulunduğu ovadan birkaç ayı görününce Fâtih: «Ovadan hırs (ayı) geliyor» buyurmuş. O arada ayılar da gelip kale mağaralarına girmişler. Müslüman gazîlerin cesurları bu

ayıların peşinden giderler ve görürler ki, bir alay düşman sırtlarına ayı derileri giymişler ve şimdi de derileri çıkarıp, kaleye giriyorlar. Hepsi birden (Allah, Allah) diye, o deliklerden kale içine girip, kaleyi fethederler. Adına da Sultan Fâtih'in sözü gereğince (Hırsova) derler. Halk arasında Hırsova denilir ise de, kadılar sicillerinde (Harisova) yazmışlar. Silistre sancağına bağlı yüzelli akçe payeli kazâdır. Subaşısı, muhtesibi, kale dizdarı ve seksen adet neferi var. Amma kale evleri olmayıp, neferlerinin hepsi dışarda oturur. Yalnız dizdar ve kethüdası hisar içinde küçük evlerde oturur. Askerleri her gece nöbet ile, dışardan gelip kaleyi beklerler...

Ben, burayı gezip görme işini tamamlayınca paşa da ayrıca kaleyi gezip gördü. Durumu görünce aklı başından gitti. Halk ile konuşup o gün etraftan emirlerle beşyüz araba kereste, çınar ve kamış, altıyüz adet marangozlar ve ameleler getirtildi. Ve o gün, kale içinde on adet avlulu evler yapıldı. Sözün kısası; hisar içinde boş bir yer kalmayıp, bir haftada, yüz on adet küçük dükkânlar yapıldı.

Bir haftada yüzon adet dükkâncıklar ve Tuna'ya bakan kapı önünde bir kahvehâne yaptırılıp, seksen asker daha yazılarak, iskele gelirinden maaşları yeniden tâyin edildi... Ve dizdarının dahi kaleden bir ok menzili bile dışarıya çıkmaması şart koşulup, sicile bu şekilde kaydedildi. Sekiz adet topları ve cephânelerinin hepsi hazır edildikten sonra, Özü'den alınan tüfenklerin yüz kadarı da buraya konuldu...

Hırsova kalesinin şekli :

Tuna nehrinin kıble tarafında Babadağı toprağında gökyüzüne, saman yolu gibi baş uzatmış, meyilsiz ve şeddat tarzında yapılmış, güzel bir kaledir. Çevresi, üçbin adımdır. Amma; bu kalenin batı tarafından aşağı Tuna'ya bakmaya insan cesaret edemez. Burası gayet mühim kale ise de, iç il olduğundan kimsenin dikkatini çekmemiştir. Ancak Melek Ahmed Paşa kıymetini bildi. Çünkü karşısı Eflâklarla çevrili olduğundan önemi aşikârdır.

Kalenin iki kapısı var. Biri doğuya, diğeri batıya açılır.

Varoşu :

Kalenin aşağı kıble tarafında dokuz mahalle ve binaltıyüz evden oluşmuştur. Evleri kiremit, saz ve tahta şendire örtülü, altlı üstlü mâmur evlerdir. Onyedi camii olup, bunlardan çarşı içindeki camii cemâatinin çokluğu ile meşhurdur. Bir hamamı, üç de hanı vardır. Çarşı ve pazarı az olup, su ve havası güzeldir. Reayâsı Eflâk, Boğdan ve Bulgardır. Şehrin kıblesinde sayısız bağ ve bahçeleri vardır.

Buradan kalkıp, (Baltacı) köyüne geldik. Hırsova kazasında, zeâmet köydür. Buradan (Rahova) köyüne, oradan batıya giderek (Gölce) köyü-

ne, buradan yine batıya devamla, (Boğazköy) e geldik. Silistre nahiyesindeki büyük köylerden biri de bu, köydür ki; kasabaya benzer mâmur bir yerdir. Buradan yine batıya giderek, Tuna kıyısından ayrılışımızın beşinci gününde, (Silistre) kalesine vardık. Burada bütün halk ve âyân, büyük bir alay ile, mücâhid paşayı karşılamağa çıktı. 1068 Safer ayının yirmisinde Silistre sarayına girdik. Paşa efendimiz, yine, müslim ve gayrîmüslim bütün halka adâlet göstermeğe başladı...

O hafta içinde Köprülü - Mehmed Paşanın bir ağası gelip, koca Köprülü'nün, şu şekilde bir mektubunu getirdi :

«Senin Özü gazân ve bizim Bozcada fethi gazâmız mübârek ola... Ama esirleri ve kelleleri, cephâne ve ganimet mallarını bize gönderse idin, belki Müslüman gazîler içinde bir sevinç hâsıl olup, İslâm askeri bu şekilde harbe teşvik edilmiş olurdu. O yönden hesabsız sevaba nail olurdun. Lâkin gâfilce hareket edip, saadetlû padişaha gönderdin ki, kıymetin yükselsin ve muradına eresin. İşte haberimiz yok iken Özü eyâleti size aman olmuş. Amma biz gazâdan padişah huzuruna döndüğümüzde telhisimizle, saadetlû padişah sizi Özü eyaletinden azledip yerinizi (Silâhdar Fazlı Paşa'ya sadaka eyledi. Siz hemen İstanbul'a gelip, Kaya Sultan efendimizle bağ ve bahçelerimizde, zevk ve safâ ediniz. Padişâh fermânı böyledir. Mektubuma göre hareket edip, yavaş, yavaş İstanbul'a gelesin!»

Daha bunun gibi nice alaylı ifâdelerle, süslü yerici mektuplar gelince 1068 senesi Rebiülevvelinin dördünde (1657) Silistre'den hareket ettik.

SİLİSTRE'DEN İSTANBUL'A DÖNÜŞÜMÜZ

Evvelâ Silistre'den büyük alay ile çıkarken o şehir halkı ağlamaklı olarak vedâ edip, onların hayır duâlarını alarak (Namazgâh) menziline geldik. Üç gün orada kaldıktan sonra, Fazlı Paşanın (Ahmed ağa) adında umur görmüş bir mütesellimi gelerek padişâh divânında hil'at giyip, Özü eyâletinin idaresini eline aldı. Melek - Ahmed Paşa da o gün, Namazgâhtan kalkıp, Eflat köyüne geldi. Buradan (Hisarlık), yine kıbleye giderek (Karacaot), buradan doğu yönünde ilerleyip (Pravadi) kalesine geldik. Buradan (Çenge) köyüne, oradan (Çelebiler) köyüne, sonra kıble yönünde gidip (Aydos) kalesine geldik. Buradan kıbleye giderek (Sasalar) köyüne geldik. Yeryüzünde buranın balı kadar kokulu, saf bal yoktur.

Buradan (Karapınar) köyüne, oradan da kıbleye giderek (Kovanlı)ya, oradan (Ereğli) ye, sonra (Kırkkilise) kasabasına vardık. Buradan da kıbleye giderek (Tatarlı), (Hacılar), (Fener), (Çatalca) kasabalarına uğradık. Sonra 1068 Rebiülahirinin ikinci günü İstanbul'a vardık.

Üç ay kadar İstanbul'da, bağ ve bahçe, bostanlarda şahâne yalılarda, gece ve gündüz Kaya Sultan ile Melek - Ahmed Paşa zevk ve safâ

edip, bizler dahî; onların gölgesinde dostlar ve sâdık âşıklar ile gezip dolaşırdık...

1068 senesi Şabanının onuncu günü, Edirne'deki saadetlû padişâhdan gelen hatt-ı hümayunla, Melek - Ahmed Paşa, İstanbul'a, Köprülü Mehmed Paşanın Kaymakamı oldu. Kör - Hasan Paşa kaymakamlıktan azledilerek bir tarafa atıldı. Azline tarih:

Azl olup iblis, nasboldu yerine Hak Melek
Didi; Hâtif azline târih: Uhruc yâ Rahîm!

On gün kadar İstanbul'da Köprülü - Mehmed Paşa kaymakamlığını yaptıktan sonra, onbirinci ve Şabanın yirminci perşembe günü Melek - Ahmed Paşa kaymakamlıktan azledilerek yerine Edirne bostancı - başısı olan (Kırkayak Kanlı Sinan Paşa) kaymakam oldu. Ve efendimize Karahisar sancağı arpalık olarak ihsan olunup, İstanbul'da kaldı ve yine Kaya Sultan bağlarında zevk ve safâlara daldık...

Bu sırada, Engerus ve Tameşvar eyâletlerinden ve o taraf hududlarından feryadcılar gelip, «Erdel kralı Rakofçı oğlu ve Kimyanoş mel'unu, Pove, Çınar, Göle, Tameşvar serhadlerini yağma ve halkını da esir eylediler» diye feryâd eylediler.

Haber Sultan Dördüncü Mehmed Han'a ulaşınca bütün umur görmüş ve işbilir adamlarla konuşuldu. Hepsi ittifakla:

«Erdel vilâyetindeki Rakofçı kral üzerine sefer olunmak farz-ı ayındır.»

Dediler... Fatiha okundu. Edirne'de bâb-ı hümayun önüne padişah tuğu çıktı. Bütün Osmanlı ülkesine kapıcı - başılar gidip, deniz gibi asker sürdüler.

1068 (1657) tarihinde Mehmed Han'ın fermânı ile Köprülü Paşa, Yanova gazâsına yöneldi. Deniz gibi askerle Tameşvar'a varınca, serhad gazîleriyle konuşur. Bütün Müslüman gazîler kararını uygun bulup, Tameşvar sahrası içinde Erdel kralının Şiş kalesine ve Logoş kalesine aman ve zaman verilmeyerek, bu kaleler fethedilip içlerine yeteri kadar cephâne ve namlı asker konup, diğer Erdel kalelerini dahî fethetmeğe yönenildiği sırada, Anadolu'da mühim olaylar meydana geldi!...

CELÂLİ ABAZA KARA - HASAN PAŞANIN İSYANI SEBEBİ

Anadolu'da Abaza Kara - Hasan Paşa yetmiş, seksenbin sefere memur padişah askeriyle isyan edip, sefere gelmediğinden başka sekban ve sarıca haşereleri ile, memleketi yağmaya başlayıp, yüzbin askerle Bursa şehri üzerine yürüdüğü haberi, saadetlû padişâh hazretlerine gelince, der-

gâh-ı âli kapıcı - başılarından Zencefil - zâde adlı kapıcı - başı Hasan Paşaya şu padişâh emrini götürmeğe memur oldu.

«Benim lalacığım! Sadrâzam, kâfir üzerine cenge çıkmıştır. Sen dahi din-i mübine yardımcı ve arka olup elbette sefere, yanında olan askerimle yetişesin. Bu suretle kâfire yardım etmiş olmayasın. Sözümü tutup Bursa şehri üzerine incitmeğe gitmeyesin. Hemen Boğaz hisarlarından Yanova gazâsına gidesin. Hayır duâmın tamamını alıp berhudâr olasın.»

Padişah emri ulaşınca, Hasan Paşa hiç aldırış etmeyip:

«Köprülü vezir ile, yetmiş kimsenin başlarını isterim. Olmadığı takdirde Rumeli kâfiristanı sizin, Anadolu dahî benim!»

Diye haber gönderir. Ve kalabalık asker ile Üsküdar'a gelmeğe niyetlenir.

Zencefil - oğlu kapıcı - başı, padişaha bu haberle gelince hemen padişah Köprülü'ye bir mektup yazıp:

«Elbette lalam! Erdel kralı ve Nemse çesarını yakalayıp huzuruma getirsen dahi, makbul değildir. Onlar kâfir değiller. Hemen İstanbul'a gelip, Müslüman şeklindeki Kara - Hasan Abaza kâfirinden intikam alasın!»

Diye, zencefil - oğlunu, Köprülü'ye gönderdi. Köprülü vezir Padişâh emrini okuyup:

«Yarabbi! Bu âsileri, senin büyüklüğünün kılıcına saldım!»

Diye söylenerek Zencefil - oğluna, Hasan Paşa alayını sorar. O da, Hasan Paşa taraftarlığı edip:

«Onun büyüklüğü ve yârânı, şan ve şöhreti, parlaklık ve şevketi, sizde ve Osmanlı askerinde yoktur!»

Deyince, hemen Köprülü vezir boşuna lâf eden çelebinin vücudunu dünyadan, siyaset kılıcı ile nâzikçe silip, padişah emrine uyarak, sayısız askerle acele edip Yanova kalesini kuşatır. O gün kaleye aman vermeyip, gün doğmadan, İslâm askerini metrise döker. Dört tarafını yedi vezir ve yirmi beylerbeyi, yetmiş adet tabl ve sancak sahibi sancak beyleriyle, yüzon adet alay beyleriyle, Yanova kalesini kat kat kuşatır. Gece gündüz top darbeleriyle, yedi yerden dövüp, sonunda fethe muvaffak olur. Hemen o an kaleyi tamir ettirip, içine, yirmi oda yeniçeri ve topçu cebeci ile bir muhafazacı paşa koyup, bütün mühimmat ve malzemeleri eskisi gibi yerleştirdi. İslâm ordusunda:

«Her kime dirliği lâzımsa arkamsıra gelip, kasım ulûfesini Kağıthâne'de alsın.»

Diye, dellâl çığırttı. Ve kendisi ılgar ile Yanova'dan İstanbul'a gelince. Melek - Ahmed Paşa ile mükellef alay tertip etti. Köprülü vezir:

«Birâder, şu sizin Hasan Paşa, biz gazâda iken kâfire iyi yardım edip, bizi acele ile iyi getirmedi mi?»

Deyince Melek Paşa:

«Ey sultanım, niçin (sizin Hasan) diyorsunuz? O şimdi; kâfirden daha fazla kâfir olup, memur olduğu Allah uğrunda, savaşçı gitmedi. Onun ve ona tâbi olanların katledilmeleri şer'an helâldir. Hemen üzerlerine sefere çıkalım.»

Dedi. Hemen Köprülü:

«Ya, Hasan sizin aşiretinizden, Abazadır. Üzerine sefer eder misiniz?»

Deyince Melek - Ahmed Paşa:

«Padişâh fermânı olunca, Vallahi şimdi Üsküdar'a geçerim.»

Dedi.. Köprülü, dünya kadar sevinip:

«Birader, inşallah o âsilerin yakın zamanda başları devlet katına gelir. Bu niyete elfâtiha!»

Deyip, atbaşı beraber paşa sarayında saadetlû padişâhla buluştular. Orada biraz müzakere edip, yine Davudpaşa'dan kalabalık askerle âlemin sığınağı padişah da olduğu halde, tâ.. Kâğıthâne sahrasındaki otağlarına varıp durdular..

Yemekten sonra, Melek Paşa yine Köprülü'den izin alıp, büyük alay ile sarayına geldi. O anda Köprülü vezir ulûfe çıkarıp, o gün o gecede yedi bölük sipahiye, mevcud olan bütün askere gece meş'aleler ile ulûfe verildi. Padişâh defteri kapanıp, bütün Hasan Paşa yanında bulunan ve Köprülü ile Yanova gazâsında bulunup, gözü görüp malûmu olan adamlar, seferden Kâğıthâne ulûfesine gelmedikleri için, Hasan Paşalı bahânesiyle yirmibin altmış adet sipahî, dokuzbin adet yeniçeri, cebeci, topçu velhasıl kırkbin askerin isimleri silindi.

Ertesi günü, Beşiktaş'tan Üsküdar'a geçilip, Hasan Paşa celâlisi üzerine sefer hazırlığı yapılmağa başlandı. Padişâhın fermanı ile Osmanlı askeri Üsküdar sahrasında çadır ve ağırlıklarla durup Anadolu vilâyetlerinde ne kadar asker varsa toplandı. Ve Anadolu'nun beylerbeyi ve beylerine, kadı ve hâkimlerine Hasan Paşanın katli için emirler gitti. Bütün Kürdistan askerine Diyarbekir eyâletiyle beraber olmak üzere, «Murtaza Paşa» serasker oldu. Erzurum eyâletiyle Gürcistan, Ahıska, Kars, Trabzon ve Van askerlerine Gürcü Mustafa serdâr olup, onlar da deniz gibi asker ile Murtaza Paşa ile birleşmeğe gelmekte idi.

Kara - Hasan Paşa dahî, Kırkbin seçkin ateş gibi askerle Üsküdar üzerine varmak emelinde... Tâ ki, Karaman altında, Ilgın adlı sahrada iki İslâm askeri birbirleriyle karşılaşarak, öyle bir öldüresiye cenk oldu ki şimdiye kadar benzeri görülmemiştir. Sonunda zafer meydanı Kara - Hasan Paşaya kalıp, Murtaza Paşalı ve Gürcü Mustafa Paşa askerinden binlerce günahsız insan öldü. Murtaza Paşanın sırmalar giyinmiş nice cariyeleri ki; herbiri ateş saçan güneşten bile gizli, naz içinde yetişmiş Nefi-

se, Sitmah adlı birer Rum haracı değer cariyeler idi. Baş açık, yalın ayak meydanda kalıp hepsi sekban ve sarıca haşerelerinin eline geçti. Üzerleri, süs ve elmasları soyulup ,Hasan Paşanın huzuruna götürdüler. Hasan Paşa derki :

«Bre Murtaza Paşa, ayıp değilmidir ki, yiğit olasın. Nefsin belâsı için bu kadar fâhişeyi İslâm ordusunda taşıyıp böyle âleme rezil olasın. Tiz şahbazlarım, bu cariyelerin elbise, halhal ve bileziklerini, donlarını verin.»

Bu emir çıkınca, kızlar gelen elbiselerini giyip ve Hasan Paşanın gösterdiği mertlikle taht-ı revanlar üzerine esir olmuş hadım ağalarıyla bindirilip, yanlarına kapıcı - başılar koşulup, fazlasıyla ihsanda bulunup, yine Murtaza Paşaya gönderildi. Ve mektupta:

«Öyle olur birâder! Can ve baş kurtarmak halidir. Size ve bize böyle olur.»

Diye, birçok özürler diledi. Amma; Mustafa Paşa «Selâmet yeridir.» diye Afyon Karahisar'ına, oradan Haleb kalesine sığınıp, selâmete kavuştu. Gürcü Mustafa Paşadan başka bütün vezirler, beyler ve askerler Haleb kalesine kapandılar ki; Hasan Paşadan kurtulalar... .

Öte tarafta Hasan Paşa ise, bu iki serdardan kalan hesapsız ganîmet malı ile, Kaarun kesilip, askerinin en küçükleri bile sürülerle katırlara sahip oldular. Ama, Murtaza Paşa ve Gürcü Mustafa Paşa askeri açlıktan, ihtiyaçtan dağlarda otlar yiyerek, bir yolunu bulup, memleketlerinin yolunu tuttular...

Atları sür'atli olanların nicesi, yönlerini Üsküdar'da Köprülü Mehmed Paşanın otağına çevirip, atlarını çekip, soluk aldıktan sonra, nasıl bozulup, kırıldıklarını anlattıkları ve vezirlerin kaçtıklarını Köprülü'ye bildirdikleri vakit Koca Köprülü tedbirli davranıp «Bu haber yayılmasın» diye gelenleri hapsettirdi ise de yerin kulağı var derler, onun için ertesi günü «Hasan Paşanın Murtaza Paşa ile Gürcü Mustafa Paşayı seksenyedibin ve sarıca ile Üsküdar'a geliyormuş.» diye bir dedikodu Üsküdar'daki asker deryâsı içinde çalkalandı!...

İstanbul'a kaçmak için kırk, elli kuruşa kayık bulunmaz oldu. Köprülü kayıkları da yasak etti. O gün Ahmed Paşa efendimize ve Boynu - Eğri Mehmed Paşaya fermanlar gönderildi. Bütün askerleriyle Üsküdar'a geçerek Ağaçayırı, Kadıköyü, Bulgurlu ve Çamlıca dağı eteklerinde hendekler kazıp metrise girdiler. Saadetlû padişâh dahî, yirmibin seçme bostancı ve onikibin kendi has saray askeri ile Üsküdar'a geçip, Üsküdar sarayına yerleşti.

Kayışpınarı, Kocaeli yolları, Bostancı - başı köprüsü adlı yollara karakollar koyup, bütün eyâlet hâkimlerine Hasan Paşa üzerine varıp, yakalamaları için peş peşe padişâh emirleri gitti. Ama beri tarafta, Üsküdar

dar'da bütün İslâm askerinin Hasan Paşa korkusundan durmağa cesaretleri kalmayıp, günden güne «Geldi! Geldi! Bastı!» demekten kurtulmak için sonunda Üsküdar'dan bütün İslâm askeri saadetlû padişahı alıp, ister istemez İstanbul'a geçip Üsküdar'ı boş bıraktılar...

Ama, öte tarafta Hasan Paşa günden güne şirinlenip deniz gibi asker toplayarak memleketleri vurmada... Reayâ ve berayâ üzerine konup sekban ve sarıca haşereleriyle bu kadar Allah kulunun mal ve çocuklarını alıp, çeşit çeşit eziyetler etmede...

Bu kadar eziyetten sonra nihayet reayâ ve berayâ bu hâle dayanamayıp, bütün Anadolu, Karaman, Maraş, Sivas eyâletlerinin halkı, ekip biçmeyi şehirlerinde bırakıp götürmede... Yükte hafif, bahada ağır kıymetli mallarını, aile ve çocuklarını alıp, kimi İran'a kimi Bağdad çölüne, kimi Erzurum yoluna, vilâyet, vilâyet gidip, vilâyet perişan ve perâkende olunca, Hasan Paşa askeri içinde bir büyük kıtlık oldu ki, sanki Mısır kıtlığı idi!...

CELÂLİ HASAN PAŞANIN DURUMU

Hasan Paşanın bu kıtlık ve yokluk içinde hâli perişan olup, nereye gideceğini şaşırdı. Kâh Maraş'a kâh Adana ve Kayseri'de Göksun yaylasında başıboş dolaşırken İstanbul tarafından dört mezhebe göre verilmiş fetvâlarla, padişâh emirleri bütün eyâlet ve sancaklara Hasan Paşanın katli için gönderilip :

«Celâlilerin malı sizin, başları bizim» diye padişah izni çıkınca, Türk tâifesinin eline fırsat geçti. En küçük bir çiftçi bile saban demirini eline alıp yaya olarak silâhlı guruplara, Hasan Paşanın peşinden sarp dağlara tırmandı. Hasan Paşanın dağda, taşda, ota, otlağa, bir iki konak uzağa zâhire için giden adamlarını «Hasan Paşalıdır.» diye kıra, kıra bitirdiler. Günden güne kış yaklaştı ve zahire temini için etrafa açılmağa bile güçleri kalmadı. Her geçen gün etraftan canı yanmış reayâ ve berayâ ile yenilgiye uğramış asker tarafından kuşatılmakta idi. Bu şekilde Hasan Paşaya bağlı olanların durup oturacak, sığınacak ve yatacak yerleri kalmadı. Askeri ve kendisi aç kalan zavallı Hasan Paşa, ne yapsın ki askerede muhtaç. Sonunda yersiz, yurtsuz gezmekten aç ve muhtaç ve bir avuç arpa ve buğdaya muhtaç kalarak, dünya başına yıkıldı. Mal çok ama, yiyecek yok. Korku ve eziyet çok...

Sonunda kırkyedibin celâlinin yiğitlerinden dört vezir, âyan, sekiz beylerbeyi, yüzelli alay beyi, üçyüzyetmiş bey, üçyüz adet sipahî kethüda yeri, altıyüz adet yeniçeri serdarı, ikiyüzyetmiş bayrak sekban ve sarıca bölükbaşıları ve diğer fesad erbabı iş erleri Hasan Paşanın karşısına dikilip, çeşitli ağır küfürlerle «Bre gidi kazak!» hitablarıyla söze başlayıp dediler ki:

«Gidi kâfir Abaza, sen bizim kolumuzun kuvvetiyle Osmanlının Ilgın şehri altında üç vezir, iki beylerbeyi ve diğer beyleriyle seksenyedibin askerinden oluşan ordusunu bozup, on Mısır hazinesi mal ve binlerce adet at, katır ve sâir âletler ve silâha sahip oldun. Çadırlara, cephâne ve diğer ganîmetlere sahip olup, bizi ve atlarımızı, adamlarımızı bugünkü günde, bu kılıç gibi gelmiş kışta, açlıktan kırarsın.»

Diyerek, Hasan Paşayı canından bezdirdiler.

Bunları dinleyen Hasan Paşa Vezir Sarı Kenan, Tayyar oğlu, Musli Paşa, Can Mirza Paşa, Ali Mirza Paşa, Şatır Karındaş, Abaza Hasan Paşa, Hadım Karındaş, Tatar Karındaş, Tatar Ahmed, Bektaş Ağa, Vahap Kadı, Kade Çerkes, Şam Ağası, Kör - Abdüsselâm, Kadri Ağa, Kürd Osman ve daha nice bunun gibi iş bilir paşa ve ağaları huzuruna çağırıp der :

«Bre ağalar! beyler! Vezirler, karındaş ve yoldaşlar! Bugün gördünüz mü bizim levendler yüzüme karşı ne söylediler? Allah'tan revâmıdır. Bu hakârete kim tahammül eder? Ben bugünkü gün onların velinimetleri değil miyim? Bu gidişle halimiz nereye varır? Allah'a şükür malımız çok. Ama aşımız, işimiz ve eşimiz yok. Cümle cihan halkı halâ bize düşman. Eşimiz, yoldaş ve sırdaşlarımız dahi, bugünkü gün gerek bize nasıl dil uzatırlar?»

Deyince, Kürd Osman :

«Vallahi sultanım,onları da ayıplamayalım ki, canlarından usanıp, atları ve kendileri açlıktan öldüler.»

Der... Tayyar oğlu :

«Tedarik için bütün askerle Kilis ve Ayıntab illerine varalım.. Bir zaman orada sahiller görelim. Orada da askerimiz kötü sözler söylerse, hemen bir gün, cenabınız darılınız. «Sizin sözünüzden ötürü Murtaza Paşaya sığınıp, Haleb'e düşerim» diye beş altıyüz adamla, ben, Kenan Paşa, Musli Paşa, Ferhad Paşa, Deli - Gürcü Dilâver Paşa, Can Mirza Paşa, Ali Firza Paşa velhasıl bütün paşalar ve beyler ile, Kilis, Azez ve Aydıntab altına varalım. Murtaza Paşa, Kadri Paşa, Tutsak Ali Paşa, Çetrefil - zâde Hüseyin Ağa ve Haleb'e sığınmış diğer paşalarla haberleşip, el bizim, etek sizin diye sığınalım. Görelim, gel derler mi, demezler mi? Yoksa bu sekban ve sarıca çalıcı mehterlerin ve aşçıların dertlerini çekmekten ise ölmek iyidir. Hepimiz bir kere bu nezâketle Haleb'e girelim. Olmaya illâ hayır.»

Dedi. Bu düşünce ve teklif uygun görülüp, nefir rıhlatlar çalınarak tuğlar Ayıntab'a vardı. Oradan sabahleyin tuğlar kıble çölüne doğru çekilince, hemen yine Hasan Paşa askeri hücum edip paşanın dizginine yapışarak:

«Bu çöl ve sahranın neresine gidersin?»

Diye, feryâd ettiler. Derhal, Hasan Paşa kararlaştırdıkları şekilde sarıcalar ve çalıcı mehterlere:

«Behey kâfir gidiler! Sizin sözünüz ile Yanova seferine gitmeyip ve sizin derdinizden emre karşı geldim. İkide, birde «Bizim kuvvetimizle bu kadar mal sahibi oldun» diye başıma kakarsınız. İşte ben dahî, kötülemeleriniz yüzünden Haleb'e, başımı Kara - Murtaza Paşaya vermeğe gidiyorum. Emir Allah'ındır. Dün doğdum, bugün ölürüm. Beni isteyen karındaşlarım gelsin.»

Diyerek, daha Haleb'den Murtaza Paşa'dan haber gelmeden, cevap alınmadan üç vezir, yedi beylerbeyi ve nice iş görmüş adamlarla acele edip Haleb'e yaklaştıkları vakit yanındakiler Hasan Paşaya şu yolda nasihâtta bulunuyorlardı :

«Aman sultanım! Diri dirliğinize Haleb Tokad'ına girmeyin. İşte kurban olalım, bu kadar bin adamın var, yetmiş, seksenbin askerin var. Ondan başka yüzbin yiğite mal verip, ikiyüzbin asker ile ilkbaharda ya Erzurum'dan, veya Van ve Şehrizor'dan İran diyarına gidelim. Oralarda din-i mübin uğruna savaşarak kaleler fethedelim. Olaki; Sultan Mehmed Han hoşlanıp suçumuzu af ede... Koca vezir sözümüzü tut. Aman Haleb'e girmeyelim.»

Dedilerse de; nasihatları asla tesir etmedi... Yine devam olundu. Hemen Hasan Paşa Haleb'e yönelince binlerce celâli :

«Biz dağları, bağları biliriz. Ne yaparız câmili, minâreli şehirlerde?»

Diye, illere, dağlara, bağlara dönüp gittiler. Amma Can - Mirza Paşa, Tatar Ahmed Ağa, Kadri Ağa ve Kürd Osman Ağa vefâkarlık edip, tâ.. Haleb kalesine kadar geldiler ve Hasan Paşa ile vedalaşıp Haleb'e girmeyerek levendleriyle Ane ve Seleme kalelerini Mevak ve Kilis arabları taraflarına çöle açıldılar...

Ama Hasan Paşa, üç vezir, yedi paşa, yedi bey ile üçbin asker ansızın Hasan Paşanın boğazında aman kılıcı olduğu halde Murtaza Paşaya vardılar. «Aman kardeş, dahilek (sığındım)» diye yalvarıp, Haleb sarayında Murtaza Paşa ile buluştular. Murtaza Paşa ayaklarında mest olduğu halde Hasan Paşayı karşılayıp, bütün vezirler birbirlerinin ayaklarına kapanıp. çeşitli izaz ve ikramda bulundular. Murtaza Paşa dahi bunlarla kardeşlik dâvası ederek yapmacıktan öpüşüp sarılarak, hepsi birden saraya girdiler... Birbirlerine o kadar yakınlık gösterdiler ki; gören kendilerini aynı yolun yolcusu sanırdı!...

Murtaza Paşa bunlara hitâben :

— Safâ geldiniz, hoş geldiniz!

Diye niyaz ve piyaz ile dil döküp, bütün vezirlere birer samur kürk, diğerlerine sırmalı hil'at giydirdi ve dedi ki:

— Akıllıca hareket ettiniz. Allah bilir, bir uğurlu saatte konuşup Haleb'e geldiniz. İmdi bir aya kevvel sizin bu Haleb'e sığınmanızı görüşelim.

Bunun üzerine iltica edenler:

Vallahi kardeş, isterseniz konuşun veya konuşmayın. Biz sana sığındık. Gerek öldür, gerek diri gör.»

Dediler. Murtaza Paşa:

— Benim için böyle derseniz? Sizin bir kılınızın düştüğü yere Kara-Murtaza'nın başı gider. Bugün size ise yarın da bize! Ama hele bugün yeni geldiniz. Hâlâ tanrı misafirisiniz. Siz Hasan Paşa kardeşimi, kendi sarayıma misafir edeyim. Kenan Paşa kardeşimizi Deli-Kurd'a gönderelim. Ahmed Paşa kardeşimizi Çetrefil-zâde'nin evine gönderelim. Şatır Kardaş, Hasan Paşa ile Ferhad Paşayı Sancakdaroğlu Mirza Paşayı (Maraşlı oğlu) na konduralım. Musli Paşa da çadırlarıyla kalsın ve her gün Haleb'e gelip konuşmalarımızda bulunsun.

Dediler. Bu şekilde celâlîler Haleb'in içine, dışına doldular...

HASAN PAŞA'NIN HALEB-ÜS SEHBA KIŞLAĞINDAKİ SONU

Vali Kadri Paşa, Musul Valisi Muslu Paşa, Kıbleli Paşa, Çetrefil-zâde ve Haleb Mollası, dört mezhebin şeyhülislâmları, nakibüleşraf, âyan ve şehir ileri gelenleri Haleb Paşasının sarayına toplanıp hepsi Hasan Paşa ve yanındaki celâlîlerle öpüşüp, gülüşerek konuştular. Kahveler içildikten sonra «meclis emindir» diye aralarında yemin ettikten sonra şu şekilde müzakereye başladılar. Murtaza Paşa:

— Ey Muhammed ümmeti! Geliniz bu Hasan Paşa kardeşimiz ayağımıza düştü (sığındı), bu hususta ne şekilde konuşup karar verelim?.

Deyince, Hasan Paşa:

— Vallahi ey canımla berâber biraderim, ben Köprülü zâlim korkusundan dağa çıktım ve asî oldum. Siz de padişah emrine uyarak Diyarbekir eyâletiyle üstüme geldiniz. Ben de kuş canımı kurtarmak için seninle savaş ettim. Fırsat ve muaffakiyet bana yöneldi. Sen tedbirsizliğin sebebiyle yenildin. Ne yapalım? Ezelî takdir böyle imiş. Şimdi de padişahın korkusundan kendi ayağımla pusuna düştüm. Bütün mal, servet ve askerimden ayrılıp, işte şimdi huzurunda yakamı ele verdim, diz çöktüm. Şu kadar Muhammed ümmeti huzurunda, sana kanım ve canım helâl olsun. İster öldür, ister serbest bırak. Dilerim ki, padişahtan bir damla kanımın bağışlanmasını, rica edesin!»

Diyerek; gözlerinden sel gibi yaş aktı. Mecliste bulunanlarda da, bir ağlama, bir üzüntü husule gelip Halebli Kadifeci Haydar efendi;

«Allah kurtara paşa efendim!»
diye, Fatiha okuyup, bütün celâlîleri teselli etti. Tayyar Ahmed Paşa:

«Bak Murtaza kardaşım, bu dünyanın hükmü budur. Bozmaz, bozulmaz. Cenab-ı haktır. Fakat halimize uygun bir mâni vardır.

Baba kitab ile seni,
Oku ki tâ.. bulasın...
Bunda bir iş işle ki,
onda yatabilesin!...

Ey, imdi yardım Hz. Ali'den kalmıştır. Sen de Aliyyül-Murtaza ile adaşsın, kendi ayağımızla geldik. «Aman diyene yaman olmaz» derler.

Dedi. Sarı Kenan Paşa:

«Bak Murtaza Paşa kardaş! Biz seninle has haremde zülfkeşan iken, işittimdi ki, Sultan İbrahim zamanında Vardar - Ali Paşa bizim gibi baş korkusuna düşüp, asker toplayarak bu Köprülüyü ve Amasyalı Hüseyin Paşayı bozup, kırık Divriği beyi Sefer beyi idam ve bunları da esir ederek çadır direğine zincir ile bağladı. Sonra ise İbşir de Vardar'ı hile ile (Çerkeş) adlı kasaba altında bozup, kırık kafasını da İstanbul'a gönderdi. Sonunda İbşir Paşayı da İstanbul'da katlettiler. Netice canım ocakdaşım! Biz huzuruna gelmiş bir alay eli bağlı adamlarız, sen bizi öldürürsen, emin ol ki, seni de öldürürler. Vesselâm.»

Deyip susunca Murtaza Paşa:

«Tez tuz, ekmek ,kılıç ve Kur'anı Kerîm getirin!»

Dedi. Derhal Murtaza Paşa, Haleb Mollası ve dört mezheb şeyhülislâmları yemin billah ile ekmek ve tuza el vurup yemin ettiler. Ve «Hâşâ ve kellâ, bizden size zarar gelmez» dediler. Hepsi sırasıyla yemin ettikten sonra Murtaza Paşa:

«Sizin hepinizi saadetlû padişaha arz edelim. Hüsrev Paşa Abaza ile Erzurum'dan İstanbul'a nasıl çıktıysa ben de sizinle İstanbul'a öyle giderim.»

Diye, tekrar yemin ederek, arz ve mahzarlar yazıldı. O gün arzlar yüzyetmiş adet mühürler ile mühürlenip Murtaza Paşa, Kadri Paşa, Ali Paşa ve Çetrefil - zâde ağalarından, şehir âyânlarından ve celâlî paşaları taraflarından dahî, İstanbul'a kapı yapmağa adamlar ile saadetlû padişaha Murtaza Paşa telhisleri ve Köprülü vezire de ayrıca sevgi mektupları gönderildi. Köprülü'ye giden sevgi mektubunun sureti şudur:

«İzzetlî ve mürüvvetlî veli-inimetün efendim sultanım! Dâima kulunuz fakirin arzı budur ki, Sarı Kenan Paşa ile has haremde yetişip, has odada Resulullah'ın hırkasının hizmetçisi idik. Otuzyedi sene hizmeti geçmiş iken, Allah'ın takdiri Donanmay-ı hümayun düşman tarafından yenilgiye uğratılınca padişahın korkusundan kaçıp (yevme yefirrül mer'ü

minahihi - kişi o günde kardeşinden kaçar) âyeti gereğince sonunda bir alay zâlim haşere güruhuna karışarak birçok kötülük yapmıştır. Fakat sultanımdan başka sığınacak yeri yoktur. Gerçi; kabahatlarının sonsuz olduğunu da biliriz. Fakat o sarayın eski emekdarlarından olduğumuz cihetle, bu zavallıya Hasan Paşa ve Tayyar - zâde Ahmed Paşa kullarıyla gelip «Sana sığındık» diyerek yorgun ve kuvvetsiz, ayağıma düştüler. Aman dileyip ve suçlarından dolayı özürler dileyerek (sığınana zillet yoktur) anlamınca «Tüptü ilallah tövbeten nasuhâ, estağfurullah» diyorlar. Allah'a hamdolsun bu sadık kulunuzun yanına gelip, diğer kötü niyetlilerin yanına gitmediler. Bu şekilde yaptıkları kötü işlerin cezasını çekmiş oldular. Hasan Paşa, Tayyar - zâde Ahmed Paşa ve diğerleri hep tövbe ettiklerinden, dünkü gün asker ile Haleb altında durdular. Hatırımız için suç defterlerine af kalemi çekip padişah başı için her birerlerini birer ekmek parası ile nasiplendirirseniz ferman sultanımındır. Eğer Yanova taraflarına sefere gitsinler derseniz yine ferman sultanımındır.»

Bu işler bitince Murtaza Paşa Hasan Paşaya yirmi kese, Tayyar - oğluna on kese, Kenan Paşaya on kese, öteki bey ve ileri gelenlere de beşer kese ihsan verip ,o gün celâlîler şerbet ve buhurdan sonra konaklarına giderlerken Murtaza Paşa, Kadri Paşa ve Ali Paşa üç celâlî vezirin koltuğuna girip, binek taşında herbirine birer mücevher eğerli ve safkan küheylan atlar çektiler... Onlar da, memnun ve sevinçle üzengiye basmadan atlara binip herbiri kendi konaklarına gittiler.

Murtaza Paşanın duâ ve yalvarışı :

Celâlîler gittikten sonra, Murtaza Paşa kalkıp abdest alarak, Hasan Paşadan gizlice, kendi odasına gidip iki rek'ât namaz kıldı ve :

«İlâhî, ey iki cihanın yaratıcısı! Yaptığından sorulmazsın. Ama bu ne sırdır ki, Ilgın nehri altında beni yüzbin asker ile bu celâlîlere yendirip, Kârun kadar mala sahip iken bir atımla kaçıp canımı kurtarmıştın. Şimdi bugün hasımlarımı Haleb kalesi sokaklarına tıkıp, hepsini ayağıma yüz sürdürdün. İlâhî! bir zayıf kulunum. Suçuma bakmayıp, affınla muamele eyle. İstidrac ise yârâb! Bu devleti bana gösterme!»

Dedi. Bu şekilde daha nice duâ ve yalvarışlarda bulundu. Sonra dışarı çıkıp fevkalâde neş'e ve güleryüzlülük gösterdi. Celâlî vezirlerin arkalarında bohça bohça kıymetli, ağır, pahalı Hind zertarları, susiler, cudiler, melâyiler, keremsudlar, Mahmud âbâdiler, inci tesbih, bir Muhammed sofrası yemek, kırk adet nakışlı sahan içinde kokulu nefis nimetler ile dolu gümüş sini, gümüş leğen, ibrik, çeşit çeşit Çin işi tabaklar, kâseler, mercan, kehribâr ve seylandan murassâ kaşıklar, pahalı mücevher, gülâbdan buhurdan, zertari nakışlı bukalemun peşkir, çeşit çeşit Lahurî şallar, on şamame ham anber, bir kantar maverdi öd ve diğer levâzım

ile yetmiş çift saray yağlıkları gönderip, Hasan Paşa ile Murtaza Paşa muhabbeti tamamladılar.

Hasan Paşa bu hediyelerden teselli bulup, pek çok sevindi. Murtaza Paşayı bozduğuna pişman olup «Ah, ben bana yaptım!» dedi...

Yine o gün, iç mehter-başı ile Murtaza Paşa Tayyar oğlu Ahmed Paşaya, Sarı Kenan Paşaya, Hasan Paşa gönderdiğinin aynı hediyeler gönderip hatır ve gönüllerini alırdı. İkindiden sonra üç vezire Murtaza Paşa ellişer adet Fağfurî tabaklar ile çeşit, çeşit meyveler, yiyecekler, içecekler gönderdi. Ve güneş batmadan evvel cesaret edip Murtaza Paşa, Hasan Paşaya gitti. Üç asî ve üç itaatkâr vezir o gece tâ gece yarısına kadar yiyip, içip eğlenerek dünya üzüntülerini unuttular. Gece yarısından sonra Hasan Paşa, Murtaza Paşaya rica edip:

«Benim gariplerim benimle olsunlar. Perakende ve perişan olmasınlar...»

Deyince, dikkat sahibi Murtaza Paşa bu ricadan hoşlanmadı. Ama yine Hasan Paşanın köylerde bulunan ağalarından birkçını kale içine kondurdu. Oradan sabahleyin erken Murtaza Paşa Tayyar oğlu ile elli fağfurî kokulu yemekler yiyip, candan sohbetler eyleyerek, birbirlerinin gönüllerini aldılar. Yine Murtaza Paşa öğle vaktinde elli çeşit kokulu yemeği Sarı Kenan Paşaya gönderip de kendileri de Kenan Paşaya varıp yemekleri orada yiyerek, onun çeşitli şeyler konuşarak gönlünü aldı. Her gün birbirleriyle sohbet edip, konuşup görüşmekte idiler. Ve yine her gün celâlîlere fazlasıyla hediyeler gitmekte idi. Ama her geçen gün celâlî askerleri halkın hücum etmesi korkusundan usanıp ve paşaların sıhhat ve selâmetle itibar görüp, suçlarının affı için İstanbul'a yazıldığını işittiler. Bu sebeble Haleb'e giremeyenler de birer ikişer girerek grub, grub yavaş yavaş Haleb kalesine ve dış varoşa sıvıştılar. Böylece Haleb kalesi sessizce celâllîlerle doldu...

Dışardan, ucuz fiatla sureti hakdan görünerek zorla mal aldıkları halk, pazarlara mal getirmez oldu. Bu şekilde vilâyet elden gidip, karanlık kapıda herkesin gözü önünde, kadın ve erkeğe tecavüz edilmeğe başlandı. Nice nâmuslu kişilerin evleri taşlandı. Bu celâlî zorbaları varken «Bize bunu kim yaptı» demeğe kimde kudret var?

Vilâyet halkı Murtaza Paşaya şikâyette bulundukça, Murtaza Paşa:

«Arzlarımız saadetlû padişahtan gelinceye kadar birkaç gün sabrediniz. İnşallah herbiri bir yolla başka görevlere giderler. Belki, Hasan Paşaya Haleb valiliği verilir. Adamları ile hoş geçinip bana ve Hasan Paşaya şikâyet etmekten çekinin.

Diye, Murtaza Paşa Haleb halkını, tavşan uykusu ile teselli ederek sakinleştirmeye çalışırdı...

Ertesi gün yine Murtaza Paşa bütün celâlî, paşalarını Haleb sarayına dâvet edip, büyük ziyâfet verdi. Konuşma sırasında Murtaza Paşa Hasan Paşaya :

«Birader, bizim telhiz ve arzlarımız bugün veya yarın saadetlû padişaha ve sadr-ı âzâma mutlaka ulaşır. Birkaç güne kadar mutlaka haber gelir. Ama biraderim, senden bir ricam var. Elbette geçmek gerek.»

Deyince, Hasan Paşa :

«Birâder, senin değil, en aşağı bir adamın ricası bile başımla beraberdir. Söyle nedir?»

Der. Murtaza Paşa :

«Ben biliyorum ki, saadetlû padişah bir tarafa sefer ister. Sizin ise hâlâ bu kadar bin seçkin askeriniz hazır durur. Sizin hatırınız için yazılan arzlarımız varınca elbette saadetlû padişâh size Erzurum'u verip Acem diyârına seferle görevlendirir. Ferhad Paşa ve Özdemir oğlu Osman Paşa gibi sizi de Acem seferine kumandan tâyin eder. Bizi dahi, bir eyaletle size komşu yapar. Siz serdar olursunuz rica ederim ki, o günlerde gözünüzden ve hatırı şerifinizden uzak tutmayınız.»

Dedi. Ve Hasan Paşaya nice hayalî şeyler anlatıp, yağ çekti. Çünkü Murtaza Paşa bir gün veya bir gece, celâlîlerin, Haleb'i işgal etmelerinden korkuyordu. İçinden korku çıkmadı. Ama başkalarına içini açmaktan da çekinirdi. Hasan Paşa ile:

«Behey kardeş, ben serdarlıktan vazgeçtim. Hemen bir darlık olmaya.. Yoksa geçtim bu dünyada varlıktan!...

Bu bezm-i âlem-ârânın geçip, câm-ı safâsından,
Çevirdim yüzümü, âyine-i âlemnümâsından,
Ne hazzım var safasından, ne vehmim var cefâsından,
Vefâsı, ânın olsun, nefret ettim mehlikasından...

Bu beyitlerin manâsı gereğince aba ve kebe giymeğe, bir lokma ekmek yemeğe râzıyım. Hemen kuş canım azâd ve bir damla kanım şâd olsa, yeniden hayat bulurum.»

Deyince Murtaza Paşa :

«Canım Hasan Paşa! ben senin cengini görüp, şerbetini içtim. Allah bilir, bu kadar askerle elbette deliğe tıkılıp cümleye serasker olursun. Ama Haleb altında bu kadar askeriniz zaruret çekerler. Çünkü bilirsiniz ki, Haleb dar bir yerdir. Asker çokluğundan etraftan reâyâ da gelmez oldu ve kıtlık baş gösterdi. Gelin izninizle sizin ve bizim yakın ağalarımızdan başka dış varoşta ve Haleb içinde ne kadar asker varsa şer'i izin ile etraf köylerin yakınlarına konak ve kışlalara gönderelim. Askerin birazını köylere gönderelim. Buradaki sefâlet yerine, orada rahatça otururlar. Kalede konakları olanlara da kışladan zahire getirirler. Siz de biz de

asker ağırlığından kurtuluruz. Vilâyet halkı dahi fitne ve fesattan, oğlan kavgasından, emin olurlar. Yine emir sizindir.»

Deyip sustu. Hemen Hasan Paşa:

«O gazîler benim canım başım, kanım yoldaşlarıdır... Canım paşa efendim lûtfeyle! Birkaç günlük misafiriniziz; gülünü seven dikenini de sever, sabredelim görelim, âyine-i devran ne suret gösterir?»

Diye ağalarının yanından ayrılmasından hoşlanmadı ve buna asla razı olmadı. Tayyar oğlu Ahmed Paşa:

«Behey Murtaza Paşa kardeşim, bizim bu bir alay adamımız bizim için mallarından ve canlarından olup dert ve belâ yolunu seçmişlerdir. Parasız kalmışlardır. Nice kere sefer zorluklarını görmüşlerdir. Başlarını bir kere rahat yastığa koymamışlardır. Her biri minnetsiz birer evde oturan seher ehlidirler. Devletinizin gölgesinde, şu Haleb kalesinde birkaç gün rahat etseler memnun olurduk. Felek istediğimiz gibi dönerse, bir gün kalkar gideriz. Görelim şu giden arzlardan ne haber çıkar?»

Dedi. O da askerinin Haleb dışına çıkmasından hoşlanmıyordu. Sarı Kenan Paşa:

«Bir alay garib askerimizdir. Misafiriniziz, misafire ikram vâcibdir ki, hakkında (Ekmüzzayfe velevkâne kâfiren — zayıflara kâfir bile olsalar, ikram ediniz —) buyrulmuştur. Büyüklük gösterip bizlere yardım ediniz»

Deyi efendice ricada bulundu. O sırada hemen Kadri Paşa söze başlayıp:

«Ey vezir kardeşlerim! Bizim zulüm ve tasallutumuzdan Haleb şehri elden gitti. Bu böyle olmaz... Geliniz şimdi molla efendi hazretleri şer'i izin ile vilâyet halkına kışlamamız için mektuplar versin. Bizler dahî mubaşir verelim. Bütün kasaba ve köylerden paşa efendilerin zahireleri gelsin. Şehre gelen reâyânın mallarına dokunulmayarak fitne ve fesadın önü alınsın.»

Deyince yer, yer «vallahi, doğrudur» denilerek, Fatiha okundu. Ama Murtaza Paşa, yüreğinden kan giderek sarayına gitti...

Hasan Paşa ve öteki vezirlerin Haleb'de öldürülüşleri:

Murtaza Paşa gördü ki, Haleb'e celâlîler doldu ve iş işten geçti. Hemen o gece sarayına önce Kadri Paşayı, vilâyet valisi Tutsak - Ali Paşayı, Çetrefiloğlu Hasan Paşayı ve diğer sakalı ağarmış, işbilir, devlet ileri gelenlerini gizlice çağırdı. Önce «Bu sır burada kalsın» diye ekmek ve tuz üzerine yemin ettirdi. Herkes birbirlerinden emin olarak meclis emindir dediler. Ve müzakereye başladılar. Murtaza Paşa:

«Bre adamlar! bu Hasan askeriyle halimiz nereye varır? İşte birer, beşer kale içine bütün celâlî haşereleri doldu. Sonu neye varacak?»

Deyince, içlerinden Murad Paşadan kalma Koca - Ahmed Ağa ve Koca - Sarvan Ali Ağa, dediler ki :

«Nasıl olsa gerek! Eğer bu geceyi savarsak yarın gece ansızın celâlîler baskın yapıp bizi kırarak, Haleb'e Canbulad oğlu ne' yaptıysa, bunlar da onu yapar. Herbiri kol kuvvetiyle birer yüksek mevkii alıp, birer vilâyete giderler. Erzurum'daki Abaza Paşa olayı daha yenidir. Ne çabuk unuttunuz.. Bunların hepsi Abaza değil midir? Hasan Paşa dediğiniz Abaza Paşa, asî olup Erzurum'a kapanan Kara - Hasan değil midir? İşte Haleb'i de öyle istilâ etmek ister. Hemen bu gece bir hazırlık yapmak gerek; yoksa, Haleb giderse bizim evlâd ve torunlarımızın başları gider; ve kıyâmete kadar nâm ile anılırız. Faraza, bizi celâlîler kırmayıp da, kaleyi alırlarsa, sağ kalanlarımız padişaha ne cevap verelim?»

Bunun üzerine birkaçı «Ya, buna çare nedir?» dediklerinde Koca - Sarvan Hacı Ali Ağa :

«İnşallah yarın cuma namazı sırasında, âdet olduğu üzere Haleb kapılarını kaparız. Evvelce bütün ev sahiplerini teselli edip sizin sırdaşlarınızdan herkesi, iç ağalarıyla, diğer gençleri, silahlı olarak hazır ederiz. Halk cuma namazı kılarken ve onların hepsi de konaklarında iken kaleden bir balyemez topu atılsın. O an hemen herkes konağında olanları becerip, bir adamı kurtaran ev sahibine «Hani celâlînin başı?» diye, yerine o ev sahibinin başı alınır. Kale kapıları kapanır. Celâlîler nereye giderler. Bir anda başları alınır ve Haleb şehri kurtulur.»

Deyince hemen Kadri Paşa :

«Ya bizim onların affı için padişah huzurunda yaptığımız teşebbüsler makbule geçerse «Her birine bir eyâlet ihsan eyledim» diye hatt-ı şerif gelirse, padişaha ne cevap verelim?»

Dedi. Tutsak Ali Paşa :

«Bre kardeşler! yar yıkıldığı gün tozar? Hele Allah verse de biz onlara şu düşündüğümüz güzel tedbirleri uygulayarak bir kırabilsek! Padişaha cevap vermek kolaydır. «Vallahi padişâhım, (Aman kabul edin) diye sureti hakdan görünüp, yalnız geldiler. Sonra ansızın, Haleb'e kapanmak sevdasındalarken, bizler önce davranıp padişâhımın nefir-i âm emriyle celâlîleri katlettik. Ferman padişahımızındır.»

Diye, arz mektupları yazarız, vesselâm...

Bunun üzerine karar verilip, mecliste bulunanların hepsi tekrar yemin ettiler. O gece güvendikleri sır arkadaşlarıyla hazır beklediler. Murtaşa Paşa «sır duyulur» diye korkusundan huzursuz olmaya başlamıştı. İçten içe merak ediyordu. Hemen sabahleyin her konak sahiplerine, yukarıda açıklandığı şekilde Murtaza Paşa tarafından emirler yazıldı. Nice ev sahipleri gizlice çağırılıp :

«Kaleden yarın cuma ezanı vaktinde top atılınca, celâlîleri katlediniz. Şâyet katletmezseniz, padişah başı için, sizleri kırar geçiririm.»

Dedi. Yardım isteyenlere ünlü yardımcılar verildi. 1069 senesi Cemaziyel âhirinin 22. cuma günü öğle vaktinde, kaleden bir top atılıp, kalenin bütün kapıları kapandı. Herkesin evinde gizli olan yedi başlı ejdere benzer yiğitler boşanıp, sarayların kapılarını kapattılar. Bir saat içinde celâlîlerin hepsi öldürüldü. Bu arada Hasan Paşanın da işini bitirdiler. Başını, Murtaza Paşaya götürdüler. Murtaza Paşa ikisine birer kese al'ın verip, yedi kere şükür secdesi yaptı. Sonra bütün celâlî kelleleri, herbiri birer şekilde yarılıp sıcaktan şişmiş oldukları halde akın akın gelmeğe başladı. Sarı Kenan Paşa, Tayyar oğlu, Vanlı, Erciş beyi - Ferhan Paşa, Can - Mirza Paşa, Siyavuş bey - zade Deli - Ferhad Paşa oğlu Yahya bey gibi nice celâlî haşerelerinin kelleleri dahi, Murtaza Paşa önünde yuvarlandı. Bazı celâlîler meyhâne, bozahâne ve konaklarda eğlenirlerken emin olduklarını sanıp, kimi alış veriş, kimi de içki meclisindeyken birdenbire bunlara öyle bir kılıç vurdular ki; Haleb'lilerin içlerindeki ateşleri söndü. Kelleleri, kâmilen saray meydanına yığıldı. Sonra Haleb kapıları açıldı. Haleb yiğitleri atlanıp, gerek dış varoşda ve gerekse açıkta çadırlarda kalan celâlîlere öyle kılıç vurdular ki; Haleb'in Çürükkana suyuna insan kanı karıştı. Haleb'in kâfirleri, Yakubî ve Yahudileri celâlîleri domuz tepeler gibi tepeleyip mal ve erzaklarını yağmaladılar. Haleb sarayı meydanına yığılan kelleler 300 den fazla idi!...

Celâlî cesedleriyle Haleb şehri kirlendi. Bu şekilde Elcezire ve Kürdistan tarafları sekban ve sarıca celâlîlerin şerrinden emin oldular. İlk atılan top sesinden ürkerek, canları başlarına sığmayan celâlîler çıplak atlara küme küme binip Ayıntab, Birecik, Münbiç, Urfa, Rakka, Bab, Rumkale, Kilis, Maraş ve Besni taraflarına kaçıp dağıldılar. Bir çoğu da Elcezire ve Harput taraflarına kaçtılar. Nicesi de Haleb köylerinde kışlada idiler. Bu kaçakların haberi Murtaza Paşaya gelince peşlerinden binlerce askeri seçip «Yetişebildiğiniz yerde başlarını kesin getiriniz. Malları sizin kelleleri bizim» şeklindeki dehşetli fermanı ile gönderdi...

Hemen o an, bütün sipahî ve gönüllüler celâlîlerin peşlerine düşüp, yetişebildikleri yerde kelleleri kesip tuzlayarak Haleb'e getirdiler. Yedi gün sonra Haleb sarayına yuvarlanan kellelerin sayısı, yedi bini geçti. Allah'a hamdolsun, anlatılması güç büyük bir gazâ oldu. Bir alay Muhammed ümmetinin katli için hamdedip «gazâ oldu dersin» diye sual ederseniz cevabım; Osmanlı padişahının baş kumandanı Köprülü Mehmed Paşa Erdel diyarında Rakofçi kral üzerine din uğruna gazâya gidip Yanova kalesi altında savaşırken, bunlar ,Anadolu'da, devletimize isyan edip sefere gitmediklerinden başka il ve vilâyet basıp, kâfire yardım etmiş olmaları, kâfir oluşlarına sebep değil midir? sözüdür...

Büyük serdar mecburen kâfirle savaşı bırakıp, Anadolu'yu bu celâlîlerin elinden kurtarmağa geldi. Eğer Anadolu'da bu haşereler isyan etmeselerdi, Köprülü o kalabalık askerle Yanova seferinden başka birçok kaleleri baştanbaşa fethederdi. Yere batası kâfirleri de çil yavrusu gibi tepelerdi...

Allah'ın Hikmeti :

Bu celâlîlerin affı için İstanbul'a af mektupları yazılalı yirmialtı gün olmuştu. İstekler padişâh indinde en ufak bir ilgi görmemişti. Saadetlû padişâh yirmiyedinci günde hasekisi ile, «Ya bütün celâlîlerin başları, ya başlarınız» diye Murtaza, Kadri, Çetrefil - zade ve Tutsak paşalara, nice beylerbeylerine tekid emirleri geldi. Ferman gelmezden yedi gün önce celâlîleri kelle paça edip hazırlamışlardı. Hemen o gün Murtaza Paşa ve öteki paşalar, ulemâ, büyükler ve şeyhler hep birlikte mektuplar yazıp üç vezir ve yedi beylerbeyi tarafından adamlar ile, üç celâlî vezirin başı ve nice beylerbeyi ve ileri gelenlerin başları tuzlanıp kutular içine konularak (7000) kadar kelle İstanbul'a gönderilip (Murtaza Paşa Diyarbekir'e, Kadri Paşa Şam'a, Çetrefil-zâde Musul'a ve diğer beylerbeyi de yerlerine gitti. Tutsak Ali Paşa da Haleb'de kaldı. Ve etrafa dağılan celâlî artıklarının kırılmasına devam olundu...

Kelleler onuncu günde İstanbul'a ulaştı Celâlî Hasan Paşa, Tayyaroğlu, sarı Kenan Paşa ve öteki beylerbeyileri ve ileri gelenlerin başları Padişaha arzedildi. Köprülü vezir :

«Allah'a hamdolsun. Şimdi Erdel kralı Rokofçi mel'umundan intikam aldım.»

Diye, şükür secdesine kapandı. Ve kelleler mendil içinde bâb-ı hümayun önüne asılıp altlarına celi yazısı ile isimleri yazıldı. Hemen o gün, bütün memlekete göreve davet emirleri ile kapıcı-başılar ve sadrazam ağaları gönderildi. Ve Anadolu vilayetinde Hasan Paşalı katline ve Yanova kazasına gitmeyip de, Kâğıthâne ulûfesinde isimleri üzerine (mim) işareti çekilen sipahîleri memleketlerindeki kethüda yerlerinden istemek için Anadolu eyâletine, İsmail Paşa kumandan tâyin edildi ve Üsküdar'a çıktı. Yine o gün Kıbleli-Mustafa Paşa Karaman, Maraş, Sivas ve Erzurum'a serdar tâyin olunup, o da Üsküdar'a geçti. O hafta yediyüz Hasan Paşalıyı yakalatarak İstanbul'a gönderdiler. Hepsinin başı gövdelerinden ayrıldı. Güngörmüş ileri gelenleri hepsi bu Hasan Paşa için (öldürülmesi imkânsız) derlerdi. Kellelerin bâb-ı hümayûn önünde yuvarlandığını gördükleri vakit, Köprülü'nün uğurlu talihi karşısında, parmakları ağızlarında kaldı!...

Sonra; Köprülü istiklâl sahibi sadrâzam olup, devlet gelir ve giderlerine sahip çıktı. Ocak ve vakıflarda istihkak sahibi olmayanları yokla-

ma ile vazife başına gelmeye dâvet etti. Neticede dört yüz bin adamın devlet yağmasından haksız yere ulûfe aldığı ortaya çıkınca hepsinin maaşlarını kesti ve bir çoğunu da katletti. Yedi ayda gelir ve gideri denkleştirip dört yıllık tedahülü kaldırdı.

O günlerde Köprülü öyle hiddetlenmişti ki, elli yıllık arkadaşı olan Edirne'li Mehmed efendiyi, bir sipahi ulûfesi için öldürttü. Ve devlet divânında binlerce adamın terbiyesini verip, devlet düzenini sağlamaya çalıştı. Ama her müşaveresini efendimiz Melek Ahmed Paşa ve Küçük oda hocası Mehmed efendiyle beraber yaparlardı. Melek - Ahmed Paşa, o sırada ne bir yüksek mevki sahibi, ne de kubbe altında idi. Ancak Afyonkarahisar hasını alıp, sarayda Kaya Sultan ile yaşamakta idi. Bu sırada Kaya Sultan hamile kaldı. Bütün kapı yoldaşlarımız şenlik yaptılar. Çünkü Sultan her hamile kalışında, ağalara yirmi kese malı, sadaka olarak dağıtırdı...

KAYA SULTANIN TEMİZ RÜYASI

Bugün seher vaktinde, Kaya Sultan Melek-Ahmed Paşaya:

«Canım Paşa! sen rüya tâbir edersin, babam bazı rüyalarını sana tâbir ettirirdi. Ben de bu gece bir rüya gördüm; lûtfedip tâbir et.»

Der. Paşa :

«Söyle sultanım!»

Deyince, sultan Besmele ile başlayarak rüyayı anlatır:

«Bu gece cennet bağlarında gezerken dedem Sultan Ahmed Han elimden tutup, bağ ve bahçe içindeki yüksek sarayları, Huri ve Kılmanları gösterdi. Gezerken «Kayam gör! Cenab-ı Hak bana neler ihsan etti. Bir kere Yeni Camiî yaparken padişahlığıma bakmayıp işçilerin arasına girerek eteğimle taş ve toprak taşıyıp. (Yarabbi! İşte Ahmed ırgadının hizmetini katında kabul eyle) diye ağlayarak eteğimden toprağı ve taşı yere dökdümdü. Cenab-ı Allah bu hizmetimi kabul edip, bana cennetini ihsan etti. «Gel şimdi sen de Kayam benim cennet bağlarımda safâ eyle!» dedi. Sol tarafında duran Sultan Mustafa: «Ey birader! şu Kaya kız bahtsızdır. Bırak, Melek-Ahmed'den bir ömürlü kızı olsun ve dünyadan zevkini alıp, nesli kesilmesin. Sonra bizim bağlarımıza gelip gezsin» buyurduklarında, dedem bu niyete Fatiha deyip, elini yüzüne sürdü. Eline baktım kanlı idi. Bende elimi yüzüme sürdüm sağ elime biraz kan bulaştı. Korkumdan uyandım. Hayır ola! canım paşacığım! İşte... Böyle bir rüya gördüm.»

Paşa, öyle derin bir ah çekti ki, evin duvarları tir tir titredi: Ve «Ne güzel cennet bağları. Hayırlı rüyadır. Hayır ola.» diye bir Fatiha okuyup sevindirici sözlerle tâbirine başladı:

«Canım, hanımcığım, ömrüm sultanım efendim... Rüyada kandan korkma. İnşallah ikimizin neslinden erkek ve kız çocuklarımız vücuda gelip, her biri uzun ömürlü olur. Bizler dahî yetmiş sene yaşayıp sonunda yerlerimiz cennette Sultan Ahmed'in yanında olur. Müjde sana sultanım, fakirlere bin altın dağıt.. İkibin altın iç ağalarıma, ikibin altın dış ağalarıma, üçyüz altın Evliya Çelebi'ye, yüz altın hemşiresine ihsan edip ve onu da haremden çıkararak bir müslümana verip çırağ eyle.»

Paşa bu rüyayı tâbir ettikten sonra Sultan'a her ne söyledi ise Sultan, hazinedarından beşbindörtyüz kese getirip hepsini yerlerine dağıttırdı. Bana ve bütün iç ve dış ağalarıma ihsan olundu. Benim kız kardeşim zengin oldu. Sonra Paşa ile dışarı çıkarken Uzunca oda denilen yerde, Paşa söze başlayıp:

«Bu ilâhî sırdır. Sende Allah emaneti olsun. Sakın bu sırrı kimseye açma. Allah bilir bizim sultan doğum yaparken, kan kaybından şehid olur.»

Diyerek ağladı!...

Bir gün paşanın Kırkşehir'deki çiftliğinden kırkyedibin koyunu, kısrağı, üçyüz yetmiş adet darvana develeri, onyedi katar katırları (Hasan Paşa malıdır) diye devlet hesabına geçirdiklerinin haberi geldi. Paşa hemen o gün Köprülü'ye varıp:

«Sultanım, benim kırkyedibinbin koyunumu, bu kadar at deve ve katırlarımı Hasan Paşa malı diye zaptetmişler».

Deyince Köprülü:

«Melek kardeşim, sen bir müslüman adamsın. O koyunlar Hasan Paşanın değil midir?»

Der. Paşa:

«Evet, ben vezir iken binaltmış tarihinde, Hasan Paşayı Türkmen ağası yaptım. O zaman kalemiyeme karşı bana onbin adet şakakî ve beziki koyunu vermişti. Diğerleri benimdir. Onlar da on yıldan beri benim malımdır.»

Dediğinde Köprülü:

«(Herşey aslına döner) âyeti gereğince bu aslında Hasan Paşa malı imiş yine koyunları Hasan Paşa adına padişaha iade ettik. Buna çare bulunmaz. Peşine düşmen.»

Der. Paşa da anlar ki, balık başından kokuyor. Hemen Köprülü'den saraya varıp üzüntüsünü dağıtmak için Boğaz hisarından yukarı Akbaba sultan yakınında, Beykoz bahçesine sultan ile beraber inip orada eğlenceye daldılar...

Temiz yürekli Kaya Sultan'ın garib rüyasından:

Kaya Sultan bir gece der ki:

«Canım paşacığım! bu gece bir rüya gördüm, lûtfeyle.. Bir güzelce tâbîr eyle.»

Diye rica edince, paşa :

«Buyurun efendim, hayır ola.»

Dedi. Kaya Sultan:

«Bu gece gördüm ki, Eyüb'den Saray burnuna kadar boğazı kayıklar kaplamış. Her kayığın içi adamlarla tıka basa dolu.. Bütün vezirler, vekiller, âlimler ve dervişler, kara ağalar, kadın ve çocuklar ağlayıp, inleyerek, geldiler. Eyüb Sultan iskelesine çıkıp, Eyüb Sultan camiinde duâ ettikten sonra, toplu halde dışarı çıktılar. Bizim imamın hanımını, bir beyaz çuvala koyup, ağzını bağladılar. Kadını beyaz çuval ile büyük bir kayığa koyup «Tâ... padişaha kadar götürürüz. Eğer hakkından gelmezse padişahlar padişahı Allah'a salarız.» diye halkın kimisi ağlayarak, kimisi inleyerek giderlerdi. Meğer ben de Eyüb yalısında imişim. Ben de şahnişinden bakıp: «Bre imdad! şu bizim imam Ahmed efendinin karısı namuslu bir hatun idi. Götürenlere onbin altın vereyimde şunu bıraksınlar» diye, benim Cevher ağaya onbin altın verip, kayık ile imam Ahmed efendinin karısını götürenlere gönderdim. Fakat onlar ricamı asla kabul etmeyip demişler ki: «Bu imam Ahmed'in karısı kanlıdır. Bunun hakkı, Allah'ın huzuruna kaldı. Rica orada kabul olunur. Yoksa burada kabul olunmaz. Sultana bizden selâm söyle, onbin altınına onbin daha ilâve edip, kendi yetim ve yetimelerine ve hizmetçilerine versin.» Cevher ağa bu haber ile gelince imamın karısını tâ.. bahçe kapılarına kadar götürüşlerini pencereden seyrettim. Gördüm ki; Sarayburnundaki adamlar alıp. Ayasofya mütevellisine verdiler. Orada hapsedilmesi emredilmiş. Ondan sonra paşacığım, o kadını göremedim. Yüreğim merhametten sızladı. «Acaba öldürdüler mi ki?» Eyvah, bir kızcağızı var. Kadını öldürürlerse kızı yetim kalır. Kalırsa da zararı yok, malım çoktur. Kızı ben, ben beslerim» diye kendi kendimi teselli ederken uyandım...»

Paşa :

«Hayır ola sultanım, bunun tâbiri şöyledir: Ekseriya Girid fethi için câmilerde duâ ediliyor. Bu Eyüb Câmiine de bütün halk, büyükler, vekiller ve vezirler gelip duâ edecekler ve duâları Allah indinde kabul olunacak. O imam hanımı ki, dünya devleti ümididir. Kabul olunup, dünya kadınını alıpda beyaz çuvala koymaları inşallah yakın zaman fetih nasib olup, beyaz sarıklı Muhammed ümmetinin eline girmesine işarettir.»

Diye, bitkin bir şekilde bu çeşit sudan bir cevap verdi. Ve yine Paşa:

«Sultanım, o yirmibin altını kendi malınızdan ayırıp ihtiyaç sahibi fakirlere dağıtın ki, Cenab-ı Hak (sadakalar fakirler ve miskinler içindir) buyurmuştur.»

Dedi. Sultan dahi :

«Vallahi Paşacığım, sen bu rüyaya başka türlü hayra yorarken yüzünüze baktım, renginiz değişmişti. Gördüğüm rüyadan sen de çok korktun.»

Deyince, Paşa Sultana, çeşitli teselliler verdi. Ama başarılı olamadı ve Kaya Sultan günden güne Allah'a yönelip, yirmibin altın Mekke ve Medine'ye, yirmibin altın has haremin büyük, küçük, seferli, kavurmacılar, hazineli, kilerli ve doğancılar has odalarına vakfedip gece kırkbin salavat-ı şerife okunmasını vasiyet etti. Yirmibin altın dahi kendi adamlarına, yirmibin altın Melek-Ahmed Paşa'nın bütün ağalarına vasiyet edip, mütevellisine teslim etti. Yetmişyedi yerde bağ ve bahçe, yalı ve çiftlikleri, velhasıl bütün mal ve mülkünü evlâdlarına, kendi adamlarına bağışlayarak şer-i hüccetlerini verip sülâlesi yok olanlarınkini de, Mekke ve Medine'ye vakfeyledi. Çünkü o asırdaki sultan hanımlarımız içinde, ondan çok serveti olan yoktu. Yedi yıl önce saz ve söz, oyun ve eğlence dinlemeden ve öğrenmeden tövbe edip, Koca-Mustafa Paşa şeyhi Hasan efendiden biat alarak, Rabia-i Adviye gibi ibadet köşesine çekilmişti. Her an ibâdetle meşgul olup, Paşa ile birlikte namazını kılardı.

Melek - Ahmed Paşanın garib rüyası :

Bir sabah Melek - Ahmed Paşa efendimiz Eyüb Sultan'daki sarayında bana dedi ki:

«Evliyam! Allah hayırlar vere! Bu gece bir garib rüya gördüm. Hayır ola... Meğer ben, Kaya Sultan ile münakaşa etmişim. Sultan bana dedi ki: «Bak Paşa, şimdiden sonra ne sen benim kocam olursun ve ne de ben senin hanımın olurum. Hemen benim nikâhımı ver.» Bunun üzerine ben tekrar büyük bir münakaşaya koyulup «Bak sultanım efendim, benim seni boşamak ihtimalim yoktur. Meğer aramıza ölüm gire. Çünkü ben senin bir Mısır hazinesi nikâhını nasıl verebilirim? Sakın sultanım, bir daha bu cevabı söyleme, yoksa kendimi helâk ederim.» dedim. Sultan: «Sen helâk olmazsın. Ama ben kendimi helâk edip, dede Sultan Ahmed bana (Evlâdın olduktan sonra gel) dedi. Ben ona giderim. Senden nikâh falan istemem. Karnımda bir kızın var, al kızını, artık ben onu taşıyamıyorum. Sana nikâhım helâl olsun, boşa beni.» diye yalvardı. Ben dahî, ağlayarak: «Be hey efendim! şu evi niçin berbat edersin? Ben senden ayrılmam» dedim. Sultanım: «Be hey Paşa! sen beni boşa, sana sultan mı eksik olur? İşte Fatma sultanı al!» deyince ben «Haşâ ,Allah korusun!» dedim. Sultan «Paşacığım, siz erkeksiniz, sizde hakikat mı aranır? Elbette, vallah, Canboladoğlunun annesi Fatma sultanı alırsın.» dediğinde ben dahi «Allah yetiştirmesin. Allah benim canımı alsın.» dedim. Ama, Evliyam, rüyamda sultana böyle derken titredim. Sultanım «İmdi canım ben senden ister istemez boşanırım, istersen üç yıl sonra yine bana gel, nikâh et. Ama gayri yanıma yaklaşma nâmahremsin.» dedi. Ben: «Behey

sultanım, efendim! lâtife ve efsaneyi bırak, böyle kederli sözler söyleme» dediğimde, sultan, oturduğum odanın denize bakan bir dolabını açıp içine girerek, kayboldu. Dolaba niçin girdi diye bir haber beklerken dolabın içinden şöyle bir ses geldi: «Canım sultanım Ahmed dedeciğim! Paşam beni boşamak istemiyor. Şu paşama bir tenbih buyurun, beni boşasın.» Derhal dolabın kapısı açılarak sultan Ahmed Han ile Sultan Mustafa içeri girdiler. «Bre Melek niçin Kaya İsmihânı böyle boşamayıp üzersin? Aklın varsa, sen de üç yıl sonra boşan.» dediler. Ben ise «Hayır padişahım boşanmam efendim, sultan Murad kızıdır ailemdir. Ölümümü tercih ederim de, boşamam.» dedim. Sultan Ahmed: «Peki olur. Ama mutlaka boşarsın. Allah'ın ezelî emri böyledir. Emir Peygamberin şeriatındandır. Alın şu Melek'i şer'e götürün!» dedikde, meğer bütün ulemâ ve şeyhler şeyhülislâm, Ayasofya camiinde yedi kubbe vezirleri de olduğu halde hazırlar imiş!.. Şer'i duruşmada «Kaya'yı boşarsın» ben «Boşamam» derken bu kadar mücadeleden sonra bilmem ağzımdan nasıl oldu da, boş sözü çıktı. Bir âh çektim ki, Evliyam, hâlâ, o âhtan vücudum sonbahar yaprağı gibi titrer. Hemen üzüntüden «İnşallah ben yakın zamanda Kaya'yı alırım ve cennette onunla dolaşırım.» dediğimde derhal gördüm ki, birkaç adam Kaya'nın başına, bir beyaz bez örtüp de koltuğuna da, dört adam girerek götürüyorlar. Biri bana dedi ki: «Ey Melek Paşa, Kaya'ya ne bakıyorsun? O şimdiden sonra senden boş olup, nâmahrem oldu.» Bunun üzerine Kaya'yı götürdüler. Ben Ayasofya camii içinde feryad edip kaldım. Hemen Sunî-zade efendi söze başlayıp: «Üzülme şehid emr-i Hakdır ki; Allah sana da kadirdir.» deyip boğazından beyaz Keşmîrî şalını çıkararak, benim arkama örttü ve sağ elimi sol eline aldı. Ayasofya'da bir çeşit namaz kıldık ki; ömrümde öyle karmakarışık namaz kılmamıştım. İmamımızda Suni-zâde şeyhülislâm önüme düşüp beni sarayıma getirdi, gitti. Hemen korkumdan uyanıp, kendime geldim. İşte Evliyâm ve İmam efendim! böyle bir rüya gördüm!»

İmam Mehmed efendi ve Gınâi-zâde Ali efendi evvelâ:

«Sultanım, acaip lâtif ve sevindirici bir rüyadır. Hayır ola sultanım! İnşallah sultan ile çok ömür sürüp, nice yıllar iyilikle geçinirsiniz. Sultanın. «Karnımdaki kızını al beni boşa» demesi Allah bilir, sultandan, o kızdan başka kızınız olmayıp, hep erkek çocuğunuz olacak. Yahud sultan artık sizden hamile kalmaz. Câmide ağlamanız ise gülmeğe işarettir. Nitekim şâir Vahdet-i efendi bir beytinde:

Ahiret ister isen, dünyada giryan olki;
Hâb'da ağlayan ey dil, uyanıp gülse gerek...

buyuruyor. İnşallah siz de çok gülersiniz.»

Dediklerinde paşa:

«Yok, yok! Bu rüyanın tabiri geçen aylarda Tokat bahçesinde görü-

müştür ki, orada sultan bir rüya görür. Sultan Ahmed kendisine cennet bağlarında «Kayam benim bu bağlarıma gelsene» buyurmuştur. Bunun üzerine, Sultan Mustafa «Yok birader, Melek'den bir kızı olsun da sonra gelsin» der. Sultan bu rüyâyı görelidenberi hâmiledir. Allah bilir, bir kız doğuracak. Allah kolay eyleye. Benden boşanarak beyaz örtü bürünüp koltuğuna dört adam girmesi kefen giyerek, tabut içinde gideceğine işârettir. Sultan Ahmed'in «Elbette Kaya'yı Allah'ın emri ile boşa, aklın varsa üç yıl sonra sen de gel» demesi üç yıl sonra benim de âhirete gideceğime işârettir. Ayasofya'da şeyhülislâm ile karmakarışık namaz kılmamız, benim cenaze namazımı şeyhülislâmın kıldıracağına işâret ve Sunizâde'nin beyaz örtüsünü arkama örtüp başıma örtmeyişi de ömrümün bir hayli uzun olacağına işârettir. Elimden tutup benim sarayıma götürmesi ise Allah bilir beni tâ.. mermer mezarıma kadar götüreceğine işârettir. Kaya Sultan bu doğum sırasında mutlaka vefât eder.»

Dedi. Ben:

«Behey sultanım, hem rüya görürsünüz, hem de kendiniz yorarsınız. İş rüyayı görende değil, yorandadır derler. Allah'a hamdolsun evvelâ imam efendi söz alıp güzelce tâbir etti. İnşallah onun yorduğu gibidir. Sizin tâbirinizde tesir yoktur.»

Diye, pek çok teselli verdim. Ama; zerre kadar teselli bulamadı!...

DÖRDÜNCÜ SULTAN MURAD HAN'IN KIZI ESMİHAN SULTANIN VEFATI

(Yeryüzünde olanların hepsi fânidir) âyeti kerimesi hükmü gereğince, Melek - Ahmed Paşa efendimizin bu rüyayı anlatmasından yirmialtı gün sonra Kaya sultanın iki günü tamam olup doğum sırasında bütün sultanlar, hemşireleri musahipler iş görmüş, hekimlikten anlayan ehliyetli ebe kadınlar hazır olup Allah'a hamdolsun mübârek günde kırk hatm-i şerif ve kırkbin salavat-ı şerife okurken alemlerin yaratıcısı salih devesini çıkar gibi Kaya sultandan da bir ciğer kûşe, yıldız gibi parlak bir kız çıkardı. O gece sabaha kadar, Eyüb Sultan yalısında sevinç gösterileri ve şenlikler yapıldı. Sabaha değin paşa, malından on kese sadaka dağıttı. Kırk kese mal da Kaya Sultan sadaka dağıtıp, beşyüz adam çeşitli elbiseler giyip, her biri hayır duâ hizmetinde bulundular...

Ama, Allah'ın hikmeti ile ana rahminde «son» dedikleri şey çocuk doğduğu vakit arkasından rahimden inip ama mastarından çıkamaz. İşte Kaya Sultan şişman olduğundan, rahim içinde «son» kalıp, sultanın yüreğine yapışıp o gece ve sabaha Eyüb şehri içinde sevinç ve şenlik üzüntüye ve iniltiye dönüp paşanın bütün adamlarının başına kıyametler koptu. Kaya Sultanı kilimler içine koyup, salladılar. Sultanı iki kere başaşağı astılar ve bir bal fıçısı içine ağzına kadar çiçek suyu koyup sultanı

fıçı içine koydular. Kısaca sultana üç gün öyle işkenceler ettiler ki, dünyada ettiği zevkleri hep burnundan geldi!...

Sonunda kanlı ebeler gelip, kollarını badem yağıyla yağlayarak, sultanın rahminden içeri dirseklerine kadar sokup «İşte, canım, hamdolsun son çıktı» diye bir parça deri çıkardılar. Bir ebe «daha vardır» diye elini sokup, bir parça baş deri, ciğer, şirdan gibi; çeşitli organ çıkardılar. Artık Kaya Sultan doğum yapışının dördüncü günü şehid oldu. O anda; perde arkasında hazır olan adamların hepsi gelip, sultanın cesedinin bulunduğu odaları ve diğer hazineleri kilit ile mühürleyip paşayı ve bizi diğer odalara koyup, Köprülü'ye ve padişaha haber gönderdiler...

Bir anda darüssade ağası, hazinedar ağa, hazinedar başı ve bütün vezirler gelip, mallara el koyarak, hazineye koydular. Zavallı câriyeleri ise çırılçıplak bırakarak, Kaya Sultanın defin hazırlıklarına... Zavallı paşa şaşkına dönüp, etrafına alay alay bakarken İstanbul'dan bir baltacı gelip, paşanın İstanbul sarayında bulunan binyediyüz kese, üçbin tüfenk, ikiyüz kılıç, sekizyüz adet at takımı, gaddare ve sekizyüz zırh ve külâf, başlık, kolçak, yanuk ve su tasları, üç adet sırmalı otağları, hasılı kırk yıllık bir vezirin biriktirdiği âlet ve silahlara (Kaya malıdır) diye el konulduğunu bildirdi. Paşa feryad edip :

«Bre; avret, zırh, külâh, kılıç, otağ, tüfenk ve kaplan postunu neyler? Onlar benim malımdır. Kaya burada öldüğü için onun sarayında bulundu.»

Dedi... Kimse dinlemeyip paşanın binyediyüz nakid kese, yetmiş kese altın, on kese kade kethüda malı altın dahî gidip, paşa bu kere mal ve candan ayrılarak «Ya sabır, hüküm Allah'ın» duâsına devam etti...

Hemen; İstanbul'daki Köprülü vezir, «Kaya Sultanın bütün varlığı Valde Hanındaki orta kulededir.» diye kendisi gidip, dört tabakasına girip, bir büyük Mısır hasırıyla, bir mertebanî tabaktan başka birşey bulamayarak, ümitsiz ve perişan kayığa binerek, Eyüb Sultana geldi Kaya sultanın cenazesinde hazır bulunup, bütün malları defter ile bostancı başı kayığına koyup «Hepsini haremeyn dolabına götürüyoruz» diye götürdüler!...

Melek Paşa :

«Ah bre adamlar, ben sağım, kızım sağ ve hayatta... Mütevelliye teslim edilmiş bu kadar malı var... Bu elbiseler içinde benim kendi elbiselerim de var.»

Diye, feryad ettiyse de, Köprülü feryadına bakmayıp :

«Haremeyn dolabı emniyetli bir yerdir. Biz de kızı için bu mallara el koyuyoruz.»

Diye, cevap verip, «Kaldırın cenazeyi» diyerek; merhume sultanı kaldırtıp, Eba-Eyyüb-el Ensari câmiinde, yüzbin adam ağlayarak namazını

kılıp, iskelesinde bostancı-başı kayığına cenazeyi koyup, bütün ülema, vekiller, salihler ve vezirler, bin adedi bulan kayıklara bindiler. Ve tevhid ile, kayıklar Kaya'yı götürdüler. O sırada hatırıma, yirmi sene önce olmuş, bir olay geldi:

Melek - Ahmed Paşa Kaya'yı aldı. Zifaf gecesi, Kaya, Melek'i yanına uğratmadı. Bir kere de, paşanın sakalının bir tarafını yolduğundan, paşa sakal düzelinceye kadar, beş ay kubbealtına gidemedi... Netice, meğer mel'un müsahipler, müneccim ve ceffarlar, sanki sultanın talihine bakarak «sakın sultanım, sen Melek'den hamile kalma sonunda onun zararını görüp doğum yaparken şehid olursun» diye merhume sultanı korkuttuklarından, paşayı yanına sokmayıp, tam yedi yıl paşa kuru cerime çekip; sultanın yanına varmadı. Bir gün; vâlide sultan «Kayam, sen hiç doğuramazsın. Paşan kubbealtındaki yerine gitmiyor. Niçin hâmile kalmazsın?» diye, kendisini azarlayıp, Melek Paşa ile yüzleştirir. Paşaya, vâlide her bakımdan hak verince, o gece Kaya Sultan hâmile kaldı.

Ondan sonra; Kaya Sultan, dokuz ay on gün sonra, bir kız dünyaya getirdi. Ne öldü, ne de yüzünün nuru bozuldu. Sonunda Paşaya sevgi ile bağlanıp bütün fesadcı musahibleri kovarak, bütün sohbetlerini Paşa ile yaptı. Ama sonunda, evvelki tahmin sahiplerinin sözü üzere, Melek'ten hâmile kalıp, doğururken, şehid oldu...»

Bu sözler kayıkta hatırıma geldi. Bu durumu Paşaya anlatınca, paşa:

«Evet öyle oldu. Bu Allah'ın gizli bir sırrıdır ki, değme değerli üstadlar bunu anlayamazlar. Doğrusu onyedi yıldan sonra şimdi şehid olup gitti. Ah Kaya Sultanım, efendim! velinimetim, canım!»

Diye, zavallı Melek ağlayarak bahçe kapısına vardı. Oradan binlerce insan tabutu omuzlarına alıp; tâ.. Ayasofya câmiine bitişik, sultan İbrahim Han ve Sultan Mustafa Han türbesinde, avlusuna bakan penceresinin iç yüzünde toprağa verdiler. Hemen Paşayı oradan sar'a tuttu. Sultanın mezarı üzerine düşerek, toprağa karışınca, Köprülü:

«Behey adam, ayıp değil midir, bir kadın için böyle yaparsın? üzülme sana bir sultan daha veririm. Ahdim olsun!»

Deyince Melek:

«Ahdine yetişme!»

Dedi... Köprülü, sinirlenerek gitti. Bütün vezirler dahî; Paşayı alıp sarayına götürdüler.

Ben yedi gün yedi gece Kaya Sultan türbesinde kalıp, beş hatm-i şerif okudum. Ziyarete gelen sultanlardan yedi günde yediyüzkırk altın, yirmibin çil ceb akçesi, yedi şemame anber, altı okka öd elde edip. hayır duâya devam ediyordum. Ama yine her gün beş vakitte, Melek Ahmed Paşa gelip birer hatm-i şerif okutturarak ağlayıp: «Ah Kayam! Gördüğüm rüya bu idi ki; işte benden boşandın» der idi.

Doğrusu; o sırada, onyedi aded sultan var idi. Hiçbirisi Melek ile Kaya'nın geçindiği gibi geçinemez idi. Sultan merhume, gayet sonunu düşünen, akıllı ve tedbirli idi. Doğrusu Dördüncü Murad Han'ın yıldız gibi temiz kızı olup, bütün sultanlara ihsanlarda bulunurdu... Ama talihsiz Kaya Sultan, şehid olduğu sırada henüz yirmiyedisine girmişti. Melek'ten başkasına varmamıştı. Ölümünden üç sene evvel, kendisinden, çeşitli keramet derecesinde salih rüyalar, garip ve acaip sözler işitilirdi.

Özetle; bu Kaya Sultan hakkında bin beyitlik mersiyeler yazsalar, yüzünün ve huylarının güzelliğini zerre kadar târif edemezler... Melek - Ahmed Paşa bana, türbesinde tesbih, cüz okuma ve türbedârlık için günlük yirmişer akçe tâyin etti. Ay ve sene, sabah ve akşam mütevelliden alırdım. Bir göreve gitsem, yerime vekil tâyin ederdim. Halâ mübarek kabri üzerinde, beş vakitte, hatm-i şerifler okunurken buhur ve ham anberler yanıp, güzel koku ile nurlu kabrinin kubbesi nurla dolup, başı ve ayak ucunda adam boyu kadar cilâlı şamdanlar ve san'atlı çeşitli mücevher kandiller yakılır. Üzeri Kâbe örtüsü ile süslenmiş, bir nurlu mezardır...

Hakîrin onun ölümü için yazdığım târih :

Evliyâ, hayır duâ ile dedi târihin;
Kaya Sultan'ın ola ruhuna menzil Firdevs

Hakirin bir başka târihi:

Bir eksikli didim ey Evliyâ efgan eyle târihin,
Melek, senk ile döğünsün ki; ayrıldı Kaya'sından...

Kaya Sultanın vefatının yirminci günü, Melek - Ahmed Paşayı, saadetlû padişah, Köprülü ile beraber huzuruna çağırıp:

«Melek lalam! Başın sağ olsun! Allah'ın hükmü öyle olur! Kaya'nın acısını gidermek için sana Bosna eyâletini parasız ihsan eyledim. Ama Seydi - Ahmed Paşa orada çok zulüm ettiğinden onu azlederek, sana verdim. Adâlet gösterip, o taraflarda Venedik düşmanlarına göz açtırma, İlini, vilâyetini yağmalayıp nice kalelerini eline geçir ve her hatt-ı şerifime göre hareket et. Serhadleri güzelce muhafaza ve kalelerimi tâmir edip gözet... Ben senin kızını, mal ve emlâkini, Haremeyn-i şerifeyn dolabına konan malını İnşallah güzelce gözetirim. Ama; içine, cebhâneye ait çok şeyler girmiz. Bilirim ki onlar senin malındır. Çünkü Kaya Sultan, senden başka vezire varmadı ki, otağ, zırh, külâh, tüfenk, kalkan ve sair âlet ve silâh miras kala... Onlar, yine senindir, tiz verilsin.»

Diye padişah fermanı olunca Paşa :

«Padişahım; benim binyediyüz kese malım ve elli yıldan beri biriktirdiğim, yetmiş kese benim mührümledir. Padişâhım hakkımdır...»

Deyince, Köprülü :

«Evet, senin mührünle ama, sana her göreve gittikçe yüz, ikiyüz kese verip, yine senin mansıblarından borcuna tutarak, mührünle mal gönderip borcunu ödedin.»

Der. Hemen saadetlû padişâh, Köprülüye:

«Canım vezir, Melek lalama, o maldan on kese altın ve kuruş verelim.»

Deyince Köprülü:

«Padişâhım kalemiyesiz Bosna eyâletini, bu on kese altın ve yüz kese kuruş verirsin. Vallahi padişâhım, iyi ihsandır. Ve ferman padişahımındır.»

Deyince, derhal on kese altın ve yüz kese kuruş ve evvelce aldığı zikredilen bütün âletler; silâhlar ve otağlar padişâh huzurunda yine Melek'e ihsan olundu. Saadetlû padişâh, efendimize bir samur kürk giydirip «Bosna serhaddinde, serdar-ı muazzımımsın.» diye başına bir şahî sorgucu, kendi eliyle soktu. «Yürü, Allah yardımcın ve koruyucun ola...» diye hayır duâ edip, Paşa âdeti olduğu üzere «Esselâmü aleyküm padişâhım!» diye çıkıp Köprülü ile atbaşı beraber, Köprülü vezirin sarayına geldiler. Orada yemekten sonra Köprülü bizim Paşaya bir samur hil'at giydirip:

«Mansıbını Allah mübarek eyleye! ama, senden bir ricam var: İsmail ağa adında tahsildar, yarar iş görmüş bir adamımız var. Aslen Bosnalı'dır. Onu lütfedip, şimdi Bosna'ya müsellim gönder.»

Deyince Melek paşa:

«Vallahi sultanım, senin rican can, baş üstüne, ama, senin himayenle bana müsellim olan, benimle tepeden konuşup, yukarıdan aşağıya muamele edince, ben de kendisini azlederim. Sonra sana gelip çeşitli şikâyetlerde bulunarak, aramıza ayrılık sokar. Ve benim derd ve belâmı çekmiş, iyi huylarını bildiğim gariblerim vardır, bugünkü günü beklerler. Sözün doğrusu odur ki, onlardan birisini müsellim tâyin etsem gerektir... Doğru değil mi?»

Der. Köprülü Mehmed Paşa:

«Sen onu benim ricam ile müsellim tâyin etmeyi, kabul etmedin, İnşallah onu, senin başına vezir edip kendisine, senin yerine Bosna'yı veririm.»

Deyince, Melek Paşa:

«Allah mübarek eyleye, birader! İstersen benden Bosna'yı değil; vezirliği alıp ver!»

Der... Bunun üzerine Köprülü ateş parçası kesilip:

«Hemen yarın tâyin olunduğun yere git. Kaya öleli, senin aklına hafiflik gelmiş!»

Diye; şerbet ve buhurdan sonra Melek - Ahmed Paşa Köprülü ile vedalaşıp, doğru şeyhülislâma gider. Oradan sarayına gelip, o an tuğları ile

konakçı İbrahim ağa, bin adet yiğitler ile tuğu Edirnekapısından Topçular kapısına götürdü. Ertesi gün; sabahleyin, Alayköşkü dibinden, büyük alay ve mükemmel, mükellef ve pürsilah asker ile İstanbul'dan çıkıp Bosna'ya yöneldik...

1069 (1658) SENESİ CEMAZİYELÂHİRİNİN YİRMİNCİ GÜNÜ İSTANBUL'DAN BOSNA'YA GİDİŞİMİZ

Evvelâ (Topçular) kasabasına konup, burada tam bir hafta oturduk. Gerekli hazırlıkları yaparken efendimiz beni belki yirmi kere, Köprülü Mehmed Paşa'nın huzuruna gönderdi. Sanki, kapı kethüdası idim. Köprülü benden hoşlandı ve defalarca Kur'an-ı Kerim okutarak memnuniyetinden, kapı kethüdamız olan Zühdü Efendiye buyurdular ki:

«Paşa bu hafız efendiyi, kapıcılar kethüdası yapsa hoşuma giderdi... Paşana böyle yaz.»

Bu tenbih üzerine Zühdü efendi de Paşaya yazınca, Paşa:

«Keşke; Evliyâ kapıcılar kethüdâlığımızı kabul etse... Evvel ve âhir sır dostumuz ve yakın akrabamızdır.»

Deyince, yeni kapı yoldaşlarımız işitip, iş başında olanların bazıları, bana hakâret gözüyle bakmaya başladılar. Paşa bana:

«Gel Evliyâm! seni Köprülü'nün ricasiyle kapıcılar kethüdası yapayım.»

Deyince, ben:

«Barekallah, sultanım imamı ve müsahibi derecesinde iken, iş içine girip, hizmetkâr olarak, eşin dostun dertlerini çekemem.»

Dedim. Paşa da, o sevdadan vazgeçti. Ertesi günü (Küçük Çekmece)'ye, daha ertesi günü (Büyük Çekmece)'ye vardık.

GÜNAHSIZ EVLİYA'NIN BAŞINDAN GEÇENLER

Bu menzilden, Paşa, Ilgar ile Köprülü Mehmed Paşa'ya bazı meseleler için gönderdi. Yine Çekmece'de pâye gelip, Köprülü'nün muhabbetli mektubunu verip Paşa'nın, pek çok iltifatına muhatab oldum. Bana, bir samur kafası kürk giydirdi. Büyükçekmece hanındaki konağımıza gelip, ağalar ile eğlenip dinlenirken; paşanın iş sahibi olan birkaç ağası gelip münakaşaya başladılar. Ben:

«Bre varın, hey adamlar! Korkmayın, ben sizin yerinize tâlib değilim. Ben, bir dünya seyyâhı ve insanlığın hizmetkârıyım. Varın benden hırsınızı geri geri alın.»

Dedim. Onlardan biri:

«Kaya Sultan öldükten sonra sen hiçbir şeye muktedir değilsin! Bundan sonra biz seni öldürürüz.»

Deyince, ben, alay ederek bunlara güldüm. Bu sırada adamlardan biri gelip:

«Sultanım, hele bir kere gelin görüp, sepetteki elbiselerin halini.»

Deyince; ben dışarı çıktım. Ne göreyim? Hazinedar, sepetleri kırmış ve bütün kıymetli eşyalar, handan dışarı çamurlar içine düşmüş. Yağmur altında, harâb olurken, adamlardan biri elbiseleri ve bir Kur'an-ı Kerimi çamurdan kaldırırken, kılıç ile vurup yaralamışlar... Bu durumu görünce, hamiyet damarlarım galeyana gelip, gözüm dünyayı görmez oldu:

«Bre hazinedar ağa! Kapıcılar kethüdası Osman ağa, ayıp değil midir, böyle yaparsınız?»

Deyince; hemen hazinedar yerinden sıçrayıp, hâkirin uyluğuna öyle bir mızrak vurdu ki, kebab şişi gibi bir yanımdan girdi, öbür yanımdan çıktı... Mecliste bulunanların hepsi:

«Bre, bre hazinedar ağa ayıpdır.»

Dediklerinde, ben hemen mızrağı uyluğumdan çıkarıp «Şahid olun ağalar!» dediğimde gördüm ki, hazinedarın adamları silahlarıyla üzerime gelirler. Hâkirin atı hazır idi, Köprülü'den henüz geldiğim için, kılıcım dahî belimde idi. Ata binip: «Allah'a ısmarladım sizi ağalar!» dedim...

Velhasıl, Çekmece hanı içinde öyle bir büyük kavgamız oldu. Geçip gördüm ki, hanın kapısına zincir çekip, kapıyı kapatmışlar. Ben bu vaziyette kavgaya devam ederken paşa, oğlu ve aşiretimizden birkaç abaza gelip, araya girdiler. Paşa:

«Bre Evliyâm, bu ne haldir?»

Deyince ben:

«Ne hal olsa gerek! Senin bana fazla sevgi göstermenin neticesi işte böyle oldu. Dışarda çamurda yatan elbiselerimi görseniz.»

Dedim orada bulunan bütün ağalar:

«Vallahi sultanım, Evliyâ Çelebi'nin zerre kadar suçu yoktur. Hep şu hazinedarındır. Şâhidlik ederiz.»

Dediklerinde Paşa:

«Evet, suç o sefih ile, kapıcılar kethüdasında ve vekilharç İbrahim ağadadır. Hattâ; bir kere Evliyâ'yı Van'dan Acem şâhına elçi olarak gönderdiğimde, bu fakiri bana çok kötülediler. Ben de: (Bre, şu Evliyâ'dan dilinizi çekin, ben onu mâzur görmüş ve affeylemişim. O bir abdal adamdır) dedimdi. İşte şimdi; eseri ortaya çıktı. Bunda birşey yoktur. Ata binen, kılıç kuşanan yiğitler arasında böyle şeyler olur. Tiz! Çekmece kadısı ile naibini çağırın.»

Deyince, kadı gelip keşif yaptı. Hazır bulunanların hepsinin şâhitliği ile «evvelâ hazinedar mızrak ile Evliyâ'yı vurdu. Evliyâ da kılıç ile onu vurdu; durum budur» diye şahadetleri ve şer'i hüccet yazılıp verildi. Hazinedara ve benim başıma cerrahlar toplanıp tedaviye başladılar. Paşa

beni konağına aldı. Beraber yatıp kalktık. Sabahleyin, tuğlar Silivri'ye doğru gitti. Hazinedarı gemi ile İstanbul'a göndermek üzere iken Köprülü vezirden Paşaya:

«Tiz Evliyâ'yı bana gönderesin. Sen onun kıymetini bilmezsin ve bir hizmetinde kullanmazsın.»

Diye, mektuplar geldi. Paşa, bana yüzelli altın harçlığı verip berât ve mektuplar vererek kölelerini ve elbiselerimi hazineye alıp:

«Evliyâm, birkaç aydan mı veya günden mi olur, Bosna diyarına gelesin.»

Diye hayır duâlar edip vedâlaşarak gitti. Hemen, mübaşir ağa, beni, Çekmece dışında atımdan indirip bir beygire bindirerek, at karnından ayaklarıma bukağı vurup bağlayarak, Köprülü'nün huzuruna götürüd. Hazinedarı dahî teskere ile götürdüler. Ben hemen Melek'in hüccet ve mektuplarını verdim okuyunca:

«Evliyâm, sen üzülme. Fakat sen ölürde, hazinedar sağ kalırsa onu öldürürüm. Hazinedar ölecek olursa bu hüccet ile sana ölüm yoktur. Ama Evliyâ'yı yeniçeri ocağında hapsetsinler. Tâ ki; cihan kaç bucak bilsin...»

Buyurunca, hazinedârı ve beni dışarı çıkardılar. Beni, Muhzır ağa odamıza götürdü ve orada yirmi gün hapis yattık. Allah'a hamdolsun, hazinedâr o vartadan kurtulunca ben yine Köprülü'nün huzuruna çıkıp, elini öptüm. Köprülü:

«İyi bildim ki, Melek - Ahmed Paşa sizin idarenize muktedir bir adam değildir. Neden böyle kötü iş yaparsın. Tiz bir aşrî Kur'an oku!»

Deyince, ben yüksek sesle (Biz Davud'a Süleyman'ı verdik ki, o ne güzel kuldur» âyetlerini okudum. Köprülü Mehmed Paşa sevincinden:

«Sen Evliyâm, bizim hizmetimizde ol»

Diyerek; beni ağaları arasına katarak, istihkakımızı fazlasıyla verdi. Biz dahî, o gece gündüz hayır duâları ile meşgul olarak, bir ay İstanbul'da oturduk. Sonra Anadolu diyârına celâlî üzerine gittik...

1069 (1658) RECEBİNDE SAADETLÛ PADİŞAH İLE BERABER ANADOLU'YA CELÂLÎ ÜZERİNE GİDİŞİMİZ

Evvelce, Haleb kalesinde birçok celâlî haşeresinin kelleleri kesilip, devlet kapısı önünde yuvarlandı sonra kılıç artıklarının dahî vurulmasına ferman olunup padişah, bizzat celâlîler üzerine yöneldi.

Önce; tuğu hümayun Üsküdar sahrasına kuruldu. Padişah hazretleri. dahi otağı hümayunda oturup, bütün İslâm askeri İstanbul'dan Baştarda-i hümayuna binerek mübarek topraklara bitişik olan Üsküdar'a, Padişâh çadırı önünde toplandılar. O kokulu toprağa ayak basınca, padişah hazretleri birkaç musahibiyle, gizlice Üsküdarlı Mahmud efendi hazretleri-

nin mübarek mezarını ziyaret edip, ruhaniyetlerinden yardım istedi. Ceveti fakirlerine de bir kese halis kokulu altın dağıtıp, otağlarına döndüler. İslâm ordusu dahî ve yükleriyle yayılıp, Üsküdar sahrasını lâle bahçesine döndürdüler. Neşe içinde yedi gün, yedi gece Üsküdar sahrasında kalıp, gece yarısında nice çadırlarda yanık seslerle tevhid ve temcid okunup, ibâdet yapıldı...

Sabahleyin, padişah divânı toplanıp otağ önünde hakanî küslere tokmaklar vurularak, eyâlet, eyâlet, şer'î hüccetler ile celâlîliği sabit olmuş kimseleri müfettiş paşalar yakalayarak gönderdiklerinden, kûsler önünde divândan sonra, yüzlerce kişi sürüklenir, tertip üzere cellâdlar bu kadar insanı dizip ateş saçan kılıç ile, dilim dilim ederlerdi. Âdetâ:

Cellâd-ı felek boynun urub bin nice şâhsın,
Gördüm kafesi başka yatar, başka kafası...

Beytine uyulurdu. Ve Üsküdar bu şekilde, insan cesedleriyle donatılırdı. Birkaç gün içinde Üsküdar insan kanından lâleliğe dönüp, kokuşma neticesi meydana gelen kötü kokudan, divan azaları rahatsız olmağa başladı. Kanlar üzerine ölürcesine konan sinekler çadırlarda kalanların üzerlerine konup, herkesin elbise ve sarıklarını kana bularlardı. Hassas olanlar, kötü kokudan ve sineklerin hücumundan yemek yiyemezlerdi. İslâm ordusu üzerine o kadar sinek musallat oldu ki; öğle vaktinde güneşin ışığını keserlerdi. Bu perişan hal yedi gün sonra bildirilince, cesedler için kuyular kazılıp, kesilenler beşer, altışar kuyulara dolduruldu. Nihayet kuyu kazmaktan da bıkılıp, ases-başı ve diğerleri cesedleri arabalara yükletip Haydarpaşa bahçesi önünden, denize dökmeye başladılar. Nihayet bununla da baş edilemeyip mahkûmların, divânda muhakemesi görülenlerin Kavak iskelesine götürülerek orada katledilmeleri emredildi. Hergün Kavak iskelesinde yüzlerce insanoğlu kanı dökülürdü. Hattâ; bir gün, bir yiğit garib cesaret edip, eli bağlı iken koşup cellâdın birine öyle bir tekme vurdu ki, hemen cellâdın karnı patlayıp, barsakları ayağı dibine döküldü. Bunun üzerine yiğit, öteki cellâdlara da hücum etti ise de, ne çare ki; eli bağlı!.. Hemen zavallı kendisini denize atarak boğulmak üzere iken cellâdlar yetişip, onu da denizde katlettiler. Ben o yiğidin cesedini çıkarıp, bir kenara gömdürdüm. Hâlâ mezarı Kavak iskelesi yakınında durmaktadır. Diğer cesedleri bostancılar denize döktülerdi!...

Nihayet; tam yirmi gün, bu böyle devam edip padişâh Üsküdar sahrasından ayrılarak (Pendik) menziline geldi. Allah'ın hikmeti! o gün, divânında, Kıbleli Paşa tarafından ikiyüz adet suçlu ve suçsuz adam, bağlı olarak geldi ve suçluları kanunun emrettiği şekilde, kûs önüne dizdiler. Cellâdlar, iki baştan kılıç vururlarken, suçsuzun biri elleri bağlı olduğu halde yerinden sıçrayıp, cellâdın birine öyle bir tekme vurdu ki,

cellâdın bağırsakları ayaklarına dolandı. «günahsızım, ilimden, vilâyetimden sorulsun!» derken cellâd yetişip, o yiğidin kellesini yere yuvarladı...

Saadetlû padişâh buradan da kalkıp yedi saatte (Gökboza - Gebze)ye geldi. Burada da Sivas beylerbeyinden yetmiş nefer celâlî geldi ve otağ önünde başları vücudlarından ayrıldı. Buradan (Hereke) ye varıncaya kadar yollar dar olduğundan, yeniçeri ve cebeci ocağının birgün önce gitmesi için padişâh emri çıktı. Yeniçeri ağası Kabano Mustafa Paşa göç borularını çaldırıp, yola koyuldu...

Bu sırada saadetlû padişâhın bostancıbaşı kayığı ve Kapudan Köse - Ali Paşa ile, baştarde-i hümayunun geldiği haber alındı. Ve menzile altı bölük halkının hatırları bol bol ihsanlar verildi. Âlet ve silahlar süslü, tertipli, yekdil ve yekcihat olarak gitmeleri, vekil ve vezirlerinde, padişâh derneğinde olan iç oğlanlarıyla bölüklerindeki çadırlarında oturup, sancak altında sefere iştirak etmeleri ferman olundu. Sonra Gökboza'dan kalkılıp, (Ağa iskelesi) menzilinde duruldu.

Burada, Çorum sancağı beyinden yüz âdet celâlî geldi; ve deniz kıyısında kelleleri bedenlerinden uzaklaştırıldı. Burada, Kapudan Ali Paşa oniki parça kadırga ve başterde-i hümayun ile gelince, büyük top ve tüfenk şenlikleri yaptı. Bostancı başı da şahî kırlangıç ile bir yaylım tüfek atışı yapıp, kapudan ve bostancı-başı birer hil'at ile akranları arasında seçkinleştiler. Burada yeniçeri ocağına, kokulu altın ihsan olunup, askerin alet ve silâhlarını ve bütün malzemesini geçmiş padişâhların koyduğu kanun üzere süsletmesi için, padişâh tarafından tenbih yapıldı...

Buradan kalkıp, kayalık, ağaçlık, ormanlık ve çiftlikler içinden dar deniz kenarlarından beş saatte aşıp, harâb (Hereke) kalesine geldik. Buraya ancak padişâhın otağı sığıp, diğer İslâm askeri, dağ ve daşda konakladılar. Kubbe vezirleri ile beylerbeyinin alaylarını tertib üzere, tezyin eylemeleri ferman olunup, buradan da kalkarak kâh şarka, kâh deniz kıyısı ile, kâh yüksek ağaçlıklar içinden geçerek bütün vezirler süslü bir alay ile padişâha selâm durdular. Böyle süslü bir alayı, insan oğlundan kimsenin gözü görmemiştir. Gözler, seyrine hayran kaldı!.. Üç saat sonra (Kireç iskelesi) menziline vardık. Burası bostancıbaşı hükmünde ve kireççi-başı idaresinde olmakla, bostancı-başı saadetlû padişâha büyük bir ziyafet vermiştir. Bütün Osmanlı askeri doydu...

Padişâha iki at ve on kese, Köprülü'ye de bir at üç kese takdim etti. Bu iskele geliri, bostancılara ait mahsuldar bir kireçhanedir ki, bütün İstanbul'un kireci buradan gider. Buranın bütün dağları kireç taşıdır. Burada da, elli nefer celâlî katlonuldu. Ellisi de İzmit şehri için ala konuldu. Buradan da kalkıp, yine bütün vezir ve vükelâ sağda solda tâ.. İzmit şehrine varıncaya kadar saadetlû padişahâ, selâm durdular...

Bunlardan sadrazam Köprülü - Mehmed Paşa'nın asker alayını beyan edelim :

«Evvelâ, ana caddenin sağ ve solunda, kat kat gök demire bürünmüş, muzaffer askerler... Asıl göze çarpan «Tatar alayı»dır ki; hepsi sekiz bayrak Nogay, Bardağı, Mansurî, Şirinli, Urumbeti, Cuman sadağı, Arslan Nevruzî, Çobanî kavimlerinden gümüş şirinli Nogay kalpakları giymişler, ellerinde şaydak kamçılarıyla, at başı beraber, selâm durdular. Sağ kolda «Deli alayı», sol kolda «Gönüllü alayı» görünüp bayrağı altında biner adet silâhlı, süslü, kaplan, bibr, ayı, kurt postu. Vakar sahibi, samur taçlı, salihli, Yahyalı, Yalıbeyli, Semenderavî, Kasımbeyli, Haydarî, Kalenderî, Gazi borçavi, Gazî Gümüş İlyas, Deli Harvemi ve Gazî Evranoslu askerler olup çeşit, çeşit taçlarını giyip; her tacın üzerine, çeşit çeşit çelenkler turna, şahin, zaganos ve karakuş tüyleri, kanatları; Taçlarının tepesinde Rum cevizi kadar billûr, necef, muram ve başka taçlar var... Nice delilerin, gönüllülerin başı açık, elinde ve iki kulakları yanlarında delikler açıp turna, şahin zaganos tüyleri sokmuş, kellelerine teslim dağlar (yanıkları) ve Hz. Hüseyin yaraları açmış ve başları gül renkli olmuştu. Ellerindeki kostançse sırıklarında kurt postları sarılı... Bunların parıltıları ile İzmit sahradan lâle bahçesine dönmüştü.. Arkalarına ve iki koltuklarına kartal, devekuşu, karakuş, dilengeç ve küçügen kuşlarının kanatlarını bağlayıp, bir acaip ve korku verir şekil almışlardı ki, insan şüphesiz korkarak, çizmelerinde birer karış demir çarklı, çekirdekli mahmuzlar, arkalarında tekne kalkanlar, fil, timsah, boğa, gergedan derisinden çeşit, çeşit kalkanları var... Çoğunluğu zırhlı, külâh, tolga, serpenahlara bürünmüş Rumeli gazîleri idi. Hepsinin atları, yedekleri, bindikleri atlar, Eflâk, Boğdan, Dodrûca, Deliorman, Salihli, Taşlıca ve Hersek diyarında yarar namlı atlar idi. Atlar hep Tuna geçidi, Husenî, Hüseynî, kan renginde kınalı, porravî ve Gazi Mihallı olanlar al kınalı olup, bazısı da, bukalemun nakışlı idi. Bu küheylan atlar, Bahri Kaytas endamlı olup, her atın başında, ablak taçlar, gerdanlarında zil, altışar parça, Nahcıvan paladından yancıklar ve püsküllü ipek sineklikler olup, altında yalmânî harbeler, göğüslerinde de harbelerle süslenmiş, bisatlar vardı. Hasılı acayip bir şekilde süslenmiş gazîler idi!...

Bunlardan sonra «sağ ve sol» alayları gelir. Bunları Köprülü icad etmişti. Bin adet seçme sağ kolda, bin adet seçme sol kolda, temiz silâhlı asker idiler. Sağ kol askerinin tamamı siyah sarıklı arslan gibi erler idi. Bunlar da küheylan atlar üzerinde, atbaşı beraber saadetlû padişâha selâm durdular. Bundan sonra; (salıcı alayı) tamamı bin adet küheylan atlı, elleri kantar sırıklı, çatal beyaz sarıklı, çoğu seyfi ve mevlevî külâh üzerine Muhammedî sarıklı mükellef ve mükellef yeketaz atlı asker olup, selâma dururlardı. Bu askeri de Köprülü icad etti. Doğrusu (salıcı) desek salıcı ve bahadır, cesur askerlerdi.

Sonra; (Serdengeçtiler alayı) gelir; Bunlarda Köprülü'nün icadıdır. Bin adet seçme traşlı, gözü kanlı yiğit ve işe yarar, küheylan atlı, eli tüfekli ateş saçan amansız asker olup, atbaşı beraber selâma dururlardı...

Bundan sonra «Kilerciler alayı» gelir: Hepsi elleri sırıklı, küheylan atlar üzerinde, beşyüz kişilik bir kuvvet idi. Bundan sonra «Çaşnigir alayı» gelir: Bunlar da, başlarında kırmızı keçeler üzerinde sırmalı üsküfler olup, küheylan atlar üzerinde elleri sırıklı, sırıklarının uçları yalmandan aşağı siyah toplu kargı, kantar mızraklı, beşyüz adet çaşnîgir alayı idi. Bundan sonra «Müteferrikalar alayı» gelir: Bunlarda bin adet silâhlı, süslü, küheylan atlara binmiş asker olup ellerinde kantar sırıklar ile durmakta idiler... Bundan sonra «Vacibürreâyâlar alayı» gelir: Ben, değersiz Evliyâ bu gruba dahil idim. Ama; Allah'a hamdolsun! mevki ve değerimiz, kapıcıbaşlarından yüksek idi. Bunlar da hepsi, bin kadar silâhlı, tertipli, süslü vakar sahibi ağalardır ki, nicesi beşer, onar, onbeşer zırhlı ve külâhlı adamlara sahip ağalardır.

Bundan sonra, «Kapıcıbaşılar alayı» gelir. Üçyüz katar ve bahar sahibi, iskemle çeker, vakar ve ihtişamı mükemmel, kırk, elli, bazen yüzelli, ikiyüz adamları olan azâmetlik kapıcıbaşılardır ki, her biri beylerbeyliğe lâyıktır. Bazıları eyâlet sahibi vezir oldular. Öyle ağalar ki, iç ağaları, zırh ve külâha bürünmüş tariki, kebişe havare, Mahmudî ve Hamidî atlara binip altı parça âlet ve yancığa malik bahri hotaslı atları ile geçip. selâma durdular...

Bundan sonra «Tuğlar ve yedekler alayı» gelir. Mirahor, tamamı üçyüz adet, elleri sırıklı iç ağaları saraçlı, yedeklerinde murassa süslü eğer takımları ve hazine değer küheylan atlar olduğu halde geçtiler...

Ondan sonra imam ve müezzinler, kapıcılar kethüdası, sadaret telhiscisi, sonra Köprülü Mehmed Paşa, o ak sakallı, beyaz sof üzerine samur kürk kaplı giyer, nuranî şeyh Vefa suretli ama kan içen yüzlü, nice haneden söndürmüş, nice yüzbin masum ve câninin canını, ten kafesinden uçurmuş, nice hanedan sahiplerini evsiz bırakıp hânesinden kaçırmış, sağ ve solunda mataracıları, tüfekçileri, zertaz üzere aylat telli satırları, diba, şib zerbaf, konture ve etekliklere bürünmüş satırların bellerinde didevli dedehli, zilbem ve murassa kemerler, altın kılıçlar ellerinde baltalar vardı...

Bundan sonra iç ağaları geçti.

İç Ağaları alayı:

Tamamı üçyüz adet, temiz, bıyıklı gösterişli yiğitler ki, her biri Rüstem, Sam ve Neriman'a meydan okur, baştan ayağa silâha garkolmuş, fedâyi, Mervâni süvâriler, dilâver ve hünerli erler, arslan gibi yiğitler idi.

Ellerinde kargı sırığı, bellerinde en meşhur ustaların kılıçları, uylukları altında mızraklar hazır durur. Bu yiğitler de, atbaşı beraber, selâma durdular ki, âlet ve silâhlarının parıltısı göz kamaştırırdı...

Bundan sonra «Mehter çalıcılar alayı» gelir: Bunlar pürsilah atlar üzerinde, dokuzar kat mehterhâne çalarak, selâma durup, İslâm padişâhının gelmesini beklediler. (Köprülü Mehmed Paşa) Koca Sokullu gibi, azâmet ve ihtişâmiyle dururdu. Arkasında, samur kabaniçe üzerine tirkeş ve çarkap kuşak, ayağında Çerkes fular ve şalvar vardı. Rüzgâr süratli atında altın zincirli ve murassa eğer vardı. Kendi benekli bir at üzerine Mankalya pehlivanı gibi binmiş olup, cem mertebeli padişâhın gelmesini bekler.

Saadetlû padişâh görününce, sağ, sol selâm vererek Köprülü'nün yedekleri yanına gelince hemen Koca - Köprülü attan inip, yaya olarak apul, apul gidip, padişâhın ayağına yüzünü sürdü. On, onbir adım kadar yaya gidince saadetlû padişâh «Lala! sen ihtiyarsın, atına bin, desturdur» buyurunca hemen Köprülü, üzengisiz, benekli atına binerek, beraberce (İzmit) şehrine girdiler.

Saadetlû padişâh, İzmit şehrine böyle büyük merasimle girerken, ana caddenin sağ ve soluna şehir halkının, büyüğü, küçüğü, âyân ve eşrâfı, sanatkâr ve esnâfı tıklım, tıklım dolup, padişâh yolu üzerinde selâm almağa ve karşılamağa çıktılar. San'at sahipleri, ellerindeki dibâ yol halılarını döşeyip, saadetlû padişâha kulluklarını arz ederek, san'at ve hünerlerini gösterdiler...

Sonra; saadetlû padişâh, kendisine ait İzmit sarayına yerleşti. Eski âdeti üzere bâzan otağa gelir, padişâh dîvanını toplar, halka iltifatlarda bulunarak, haklarını verirdi. Bu şekilde, Anadolu memleketleriyle öteki eyâletlerin sekban ve sarıca köpeklerinin şerlerinden, reayâ ve berâya kurtulurdu. Bu menzilde Hasan Paşanın katli ve sair zorba ve zâlimlerin zülümlerine son verilmesi için İsmail Paşa teftişçi tâyin olunup, onbin asker ile, Anadolu içlerine gönderildi. Bu İzmit şehrinde üç gün kalıp, kapudan paşa ve bostancıbaşı birer yaylım top ve tüfek atışları yaparak, (Mudanya)'ya gitmek üzere emir aldılar. Sonra; bu şehirde bütün ocak halkıyla yapılan müşâvere neticesinde, padişahın, celâlî kırmak üzere Haleb ve Maraş taraflarına gitmesi münasib görülmeyip: «İsmail Paşanın gitmesi kâfidir» fikriyle, İzmit'ten Bursa'ya hareket, ma'kul görüldü. Tuğlar gidip ertesi gün saadetlû padişâh, İzmit halicini dolaşarak, beş saatte (Topyeri) menziline geldi. Bu mübârek menzilde, katli icâbeden bir celâlî bile gelmedi. Saadetlû padişâh, otağdan gizlice çıkarak, İslâm ordusu içindeki durumu görmek için, ordu içinde gezip dolaşarak dağlara

çıktı. Bir orman içinde üç adet geyiğe rastlayarak, onları avlayıp otağ önünde kurban etti. Allah'ın hikmeti! O sırada, bir çocuk ağlayarak otağa gelip, feryâd edince padişah cenâbları:

«Bre çocuk, ne ağlarsın?»

Dediklerinde çocuk:

«Bir adam, elimden bir sepet kirazımı alıp kaçtı. Ardından baktım. Çadırına gelip parasını istedim. Beni döverek işte; başımı yarıp yaraladı Bakım kanım akar!»

Diyerek, kanını gösterir. Padişâh derhal bir hasekî ile çocuğu gönderir, ne görsünler? Cellâdların çadırı, oturmuşlar, hepsi kirazı beraber yiyip safâ ederler. Hasekî, padişaha durumu arzedince, derhal otağ önünde, cellâdlardan ikisinin boynu vuruldu. O anda, Adana paşasından altmış kadar Hasan Paşalı, elleri bağlı olarak gelip şer'î hüccet okunduktan sonra, idâm olundular...

Bu Topyeri menzilinden kalkıp, kıble yönüne, ormanlar içinde temizlenmiş yollardan güzel bir havada gidip, bayırda menzil alındı. Burada da onbir celâlî ve bir sancak beyi katlolunup, sadrâzamdan padişaha hafta hediyesi için bir murassâ süslü ve iki baş, sâde dibâ çul ile, atlar gelerek azlolunup, padişah tarafından kabul olundu. Ama; gayet güzel yürüyüşlü küheylan atlar idi. .

Musahiblerden, güzel ve açık seçik konuşan Hasan Ağaya ihsan olunup, o anda, padişâh huzurunda, binip dolaştı. Buradan kalkıp, dört saatte (Kazıklıbel) denilen ağaçlık yere varılıp, orada konaklanılarak, onüç adam ve bir sarsat ağasının boyunları vuruldu. Beraber gelen kadı da, ulemâdır diye affedilerek, Kıbrıs adasına sürüldü. Buradan kalkarak (Çini İznik) kasabasına geldik.

Saadetlû padişâh bu şehire girerken bütün âyân, büyükler ve küçükler şehir dışına padişahı karşılamağa çıkıp, hepsine «Eşref - zâde Çelebi efendi» öncülük ederek, selâma durdular. Bütün san'at erbabı, bütün kudretlerini sarfederek, ana cadde üzerine çeşit çeşit ipek kumaşları serip. nice koyunları, padişâh uğrunda kurban ettiler. Burada, Bursa şerhinin ordusu dahi gelip, İstanbul ordusuna karışarak bir padişâh ordusu pazarı oldu ki; padişâh çadırı önünden, İznik gölü kıyısını takiben tam iki saatlik mesafeyi, tamamen ordu pazarı çadırları, lâle bahçesine çevirdi. Saadetlû padişâh, çadırının arka kapısından gizlice çıkıp, Eştef - zâdeyi ziyarete gittiler. Oraya varınca Çelebi efendi ile görüşüp, Çelebi efendinin atalarını ziyaret ederek, bütün fukaraya, bir Eşrefî âyini yaptırdılar. Himmeti büyük, muhterem kişilerin ruhâniyetlerinden yardım dileyip, bütün fakirlere bir kese kuruş ihsan ederek, âdetleri olduğu üzere ava gittiler. İznik gölü etrafında çeşitli avlar yaptı. Celâlilerden gelen yetmiş adet mahkûm katlolunurken, garib bir olay oldu:

Cellâtlar, bir adama kılıç vurup, yara bere içinde bıraktılar; ama, parça, parça edemediler. Adam kâh sağa, kâh sola kaçarak:

«Aman padişahım! bir mazlum; günahsız, hânedan sahibi kişinin, bahtsiz ve mazlum evlâdıyım!»

«Diye yalvarınca padişâh:

«Tiz! şu herifi huzuruma getirin. Bu kadar cellâdlar buna kılıç vurdular; zerre kadar kestirmeye kâdir olamadılar. Görelim nice tılsım taşır.»

Dedi. Nice zâlimler:

«Belki padişâhım, sihirbazdır. Simya ilmi bilir hele görelim.»

Diyerek, herifi soyup üzerini aradılar. Bir şey bulamadılar. Adam:

«Vallahi padişahım! ben Anadolu eyâletinde, Uşak şehrinde Uşakî tarikatından bir âşık, sâdık, garib ve sadattanım. Ama, levendler ile berâber olduğumdan, iyi çöğür çalıp, hazin sesle türküler söylediğimden Hasan Paşa beni Bursa'ya gelirken yanında getirdi. Gördüm ki; isyan ediyor, iki kere firar ettim; yine kurtulamadım. Beni tuttular. Üçüncü defa, onlar, Konakcı - Ali Paşa ve Çavuşoğlu Mehmed Paşa ile döüşmekte iken, ben yine kaçıp, Uşak şehrine geldim. Orada muhterem bir anacığım var. Onun yanında sekiz aydır gizlenirken Karahisar beyi yakaladı. Bırakmak için benden bin kuruş istedi. Bir kuruş bile vermediğim için beni bağlayarak buraya gönderirken, anam dedi ki; (Korkma oğul bu bahâne ile arş gölgesinden halk olunmuş padişâhın yüzünü görürsün. O da senin yüzünü görüp seni soyar. Atalarının mührünü görünce merhamet edip bırakır. Ve sana çok ihsanlar eder. Ben seni ceddim Hazret-i Muhammed'in himayesine saldım. Ve sana aslâ besmelesiz ve abdestsiz, süt vermedim! temiz ırktansın, sen var git, ama bana yine tez gel) dedi. Yoksa padişâhım, bende ne tılsım var, ne büyü var, ne de başımda yeşilim var. Ferman padişâhımındır.»

Deyince cellâdlar:

«Padişâhım, kılıçlarımızı görün.»

Diye; kılıçlarını önüne bıraktılar. Allah'ın büyüklüğü! kılıçların yüzü sanki kurşundan yapılmış gibi yassı olmuş. Padişâh ve musahibleri hayretler içinde kaldılar... Saadetlû padişâh:

«Serbest bırakın şu çelebiyi.»

Deyince, o an bağlarını çözüp omuzuna bir kat elbise ve don, gömlek bir küheylan at, iki köle, bir seyishâne, bir kese kuruş, yüz altın ve bir samur ile yirmi akçe tekaüdlük emri verip, «Beni sevenler riâyet eylesin» buyurdu. Bütün vezirler ve musahibler adı geçen çelebiye o kadar ihsanda bulundular ki, üç günde katar ve çerke sahibi olup, sevinçten ölecekti.

Bundan sonra, çöğür çalarken, şiirine mahlas olarak (Hâki) yazdı. Bu olaya bütün divan erbabı hayretle baktılar. Meğer bu Hâki Emir Çelebi, kalenderi Mehmed efendinin hazinedârı olan, silâhdar sipahisi halifesi, Kudûs'lü halifenin akrabalarından imiş. Bütün silâhdar zümresinin âyân ve büyükleri, buna o kadar hürmet ettiler ki, herif on günde zengin oldu. Kudûs'lü halifenin çadırı yakınında oturup kılıç yaraları için, yağlı mumya içti. Bütün kılıç yaraları iyileşti. Üçbin kuruş, beş, altı köle, bu kadar mal ve eşya sahibi olup, vilâyetine gitmek üzere hareket etti. Ama acaip çöğür çalardı... Kur oğlu, Kul-oğul, Kör oğlu, Kartal oğlu, Kayıkçı Mustafa, Gedik Süleyman, Kayıkçılar Mustafası, Gedâ Muslu, Turâbi, Gedâyi, Kâtibî ve diğerleri, ne bunun gibi çöğür çalabilirler, ne de bu çeşit mânâlı, yakıcı şiirler söyleyebilirler!.. Çünkü; sözünde öyle bir tesir var idi ki, üstaddan feyiz alıp, dervişvârî, güzel söz söyleyen bir merd olmuştu. Cenab-ı Hak kendisini padişâh hışmından bu şekilde kurtarıp, sağ, sâlim ve zengin olarak vatanına döndü...

Saadetlû padişâh, İznik şehrinden Bursa (Yenişehri) ne gitmek üzere iken, ben, Dil Hersenginde gemilerle Dili geçen hizmetkârımıza gitmek için sadrâzam kethüdasından izin alıp, İznik'ten batıya oniki saat mâmur ve abadan köyler içinde giderek, ikindi vaktinde (Hersek) kasabasına geldim. Burada adamlarımı bulup, Hersek mütevellisinden bir at ihsan alarak, kıble yönüne üç saat gidip, sağ tarafımızda deniz kıyısında (Yalova) kasabasını gördük. Buraya uğramadan, kıbleye altı saat giderek, (Kırkkilise) kasabına geldik. Kostantin'in kızı Elena'nın yapısıdır. Bursa'nın fethinden önce, bu kaleyi, Osman Han Rumlar'ın elinden aldı. Kara Mürsel bey burayı fethederken, güçlük gördüğünden fethinden sonra kalesini yer yer yıkmıştır. Hâlâ kalıntıları görünmektedir. Ama deniz kıyısında olduğundan Rumlar oturur. Eskiden, burada, (Aya Yanko) adında, bir büyük kilise varmış ki, o sebeple hâlâ köye (Kara kilise) diyorlar. Bağı ve bahçesi, üzümü, cevizi, meşhurdur.

Buradan doğuya giderek, (Pazar köy) kasabasına geldim. Bursa sancağına bağlı, yüzelli akçe pâyeli kazadır. Serdarı, kethüdâyeri ve subaşısı var. Şehrin doğu tarafından İznik gölü görünüyor. Geniş ve düz bir yerde olup, bağ ve bahçesi sayısızdır. Tatlı akarsuları, değirmenler döndürür. Tamamı onbir mahalle ve bin üçyüz evden ibâret olup evleri altlı üstlü, İstanbul tarzı üzere kiremit örtülü, mükellef ve mâmur evlerdir. Bunlardan hâkim (Kadın - oğlu Çelebi) nin evi, Serdar - Ahmed ağa evi, Çorbacı evi, Şeyh evi mâmur, bülbüllü, gülistanlı, bağ ve bostanlı evlerdir. Câmilerinden çarşı içindeki câmi, değirmen yakınında şeyh câmii meşhurdur. Çocuk mektepleri ve tekkeleri dahi var. Beş adet kârgir yapı, kiremitli hanlar var. Ama kırkçeşme yakınındaki han, hepsinden mükelleftir. Bu han önünde, büyük bir meydanın kıyısında yüksek bir çına-

rın gölgesinde, bir dinlenme yeri var. Dört adet hamamı var. (Odabaşı hamamı) hepsinden mükelleftir. Sonra (Çorbacı hamamı), değirmen yakınında (Küçük hamam), kıble tarafında (Şeyh hamamı), yer yer ev hamamları da bulunur. Yüz adet dükkânı mevcuttur. Bedestanları yoktur. Halkının tamamı Türk olup, işleri bağcılıktır. Çünkü, bu Pazar köyünün bağları meşhur olup, üzümü İstanbul'u yıldan yıla besler. Onun için halkı bağcı ve zengindir. Hepsi yeniçeri geçinirler, meyhane ve bozahânesi falan yoktur. Ama kahveleri ve hanları vardır. (Çelebi kahvesi), (Çardak kahvesi), âriflerin toplandığı yerlerdendir. Suyu ve havası biraz ağırdır. Beğenilen şeylerinden, avenk üzümü var, damlar içinde yüzbinlerce avenk üzümünü budamalarıyla asarlar ve nice yerlerinden bezir yağı kandili yakıp, ne kadar şiddetli kış olsada üzümleri çürümeden, İstanbul'a gelip satılır. Zeytini, armudu, elması güzel olur. Ama en meşhuru üzümleridir.

Buradan, kıble yönüne giderek, ormanlık dağları geçip (Engürücük) kasabasına geldik. Yüksek bir tepe üzerinde kurulmuş olup, kalesini Osman Han yıkmıştır. Bursa sancağı toprağında yüzelli akçelik kazadır. Serdarı, kethüdayeri, subaşısı var. Şehir inişli, yokuşlu, dereli tepeli bir yerde kurulmuş olup, bayırlar üzerinde kat kat mâmur evleri vardır. Onbir mahalle, bin adet alçaklı, yüksekli, kırmızı kiremit örtülü evlerdir. Câmileri, beş adet han ve hamamları, ikiyüz adet faydalı ve küçük dükkânları var. Hava ve suyu güzeldir. Bursa'da giden yol üzerinde işlek ve güzel kasabadır.

Buradan da, doğuya giderek mâmur köyleri geçip, (Gemlik) kalesine geldik...

Gemlik kalesinin vasıfları:

Bunu da, İznik kalesini yaptıran yaptırmıştır. Sonra, devlete geçip, sonunda Orhan Gazî fethetmiştir. Bu kalenin fethinde Hacı Bektaş dahi bulunmuştur. Rumlar kalenin fethi sırasında çok inat ve ısrar gösterdiklerinden fethinden sonra yer, yer yıkılmış... Kale, deniz kıyısında, körfez ağzında yüksek bir tepe üzerinde şedâdî, dört köşe inşa edilmiş güzel bir kaledir. İstenirse kolayca tâmir olunması mümkündür. İçinde fakir Rumlar oturur. İki tarafı bayırlı, arası geniş vâdidir. Mâmur, süslü, irem bağlı, şirin bir yerdir ki; devlet bostancı - başısının defterine göre; yirmi altıbin bağ ve bahçesi yazılmıştır. Sicilde de böyle kayıtlıdır. Her sene bostancıbaşı izniyle terekeci - başı tarafından beş, on nefer bostancılar gelip, saadetlû padişahın kiler-i âmiresi için, bu Gemlik şehrinin yetmişyedibin dönüm bağlarından, padişâh için, yüz adet adamı kellesi büyüklüğünde narlar alırlar. Her biri sanki, Bağdat yakınındaki, şehriban narlarına benzer. sonra vezire, şeyhülislâma, kazaskere, Vâlide Sultana, hasekilere velhasıl devletin ileri gelenlerine, yüzbin kadar, kelle lefan narı koparırlar.

Binlerce narı dâne, dâne edip padişâh için cenderelerde sıkarak, lâl renkli nar şurubu yapıp fıçılara doldururlar. Bundan sonra İstanbul'dan bin parça gemi gelip, narla dolarak, geri giderler ve İstanbul şehrini Gemlik narı ile doldururlar...

Bir hâkimi de yüzelli akçelik kadıdır. Mâmur ve gelişmiş köyleri var. Yeniçeri serdarı, kethüdâyeri ve subaşısı var. Kütahya eyâletinde ve Bursa sancağı idaresindedir. Sultani çarşısında, her türlü esnafı mevcuttur. Su ve havası güzel olup, halkı eğlenceye düşkündür.

Bu süslü şehir içinden, İznik gölünün ayağı, Gemlik körfezinde Kum denizine dökülür. Hattâ, Sultan Süleyman adı geçen gölün ayağını açıp, denizi göle bağlayarak, gemileri tâ.. İznik'e yanaştırmak istemiş, arabalar ile beş altı konak yerden çeşit, çeşit malzeme, kereste ve odunlar gelmiş ise de, o sırada Rumeli tarafında Varadin kalesi gazâsı açıldığından, bu güzel teşebbüsten çâresiz vazgeçilmiştir. Eğer bu düşünce gerçekleştirilseydi, İznik şehri, işlek bir ticaret iskelesi olup, eski mâmurluğunu bulur ve o sâyede uzunca olan Gemlik körfezi de, mâmurluk devrine girerdi.

Gemlik'in ziyâretgâhları :

Şehir dışında (Bali Efendi), (Şeyh Sücâh Efendi): Eşref-zâde halifelerinden olup, yedi kere Cenab-ı Hakkın kendisine göründüğü rivayet olunur. (Celeb Mehmed Efendi): Rumelinde Arnavut Belgradından çıkıp, riyâzet ilmine talib olarak, halktan uzaklaşıp, dünya mevkilerini terkederek, İznik şehrinde Eşref - zâde Çelebinin sohbetlerinde bulunduktan sonra, bütün bütün dünyadan elini eteğini çekip, bu Gemlik bağları içinde bir yer altında hâlâ tek başına yaşamaktadır.

Buradan, kıble yönüne giderek, Filedar dağını aşıp (Filedar kalesi) ne geldik. Bir küçük yıkık kale olup, Bursa sahrasına ve Nilüfer suyuna bakar. Bazı Rumlar burada ipek kozası yetiştirirler. Buradan da kalkıp, dört saat Bursa sahrasında yol alırken, Nilüfer nehrini atlarla geçip, kıbleye devam ederek meşhur Bursa şehrine vardık.

Bursa sahrası Köprülü vezir-i âzam dairesinde çadırımızda kaldık. Saadetlû padişâh Bursa'ya gelmeyip, sadrazamın çadırları kurulmakta idi. Ertesi gün saadetlû hünkârın geleceği katileşti. Büyük küçük bütün Bursa eşraf ve âyânı karşılamaya çıkıp, yolun sağ ve solunu, halk bir gün öncesinden doldurdu. Şehrin içinde cadde üzerinde olan dükkânlar, onar kuruş kira ile tutulmuş idi. Ertesi gün, Allah'ın büyüklüğü, deniz gibi askerle bizzat saadetlû padişâh görününce, esnaf ve san'atkârlar, bir saadetlik mesafeden tâ... padişâh çadırına varıncaya kadar sağ ve sol şib ve zerbâ, kemhâ, dârâ, kadife ve çarkab yastıklarla döşediler ki, dillerle târif ve açıklanamaz... San'at erbabının kendi hesaplarına göre

«yirmi kese nâdir akmeşe kumaşını padişâhın atının ayağına serdik» diye iftihar ederler.

Padişâhın önünden, bütün vezirler ve dîvan erbabı Köprü alayı ile, iki saatte güçlükle geçtiler. Peşinden, sipahî askerinin geçişi de iki saat sürdü. Yeniçeriler dahî, iki saatte, padişâh alayı büyük ihtişam içinde tam bir saatte, segâh makamında mehterhâne ve hakanî kûslar çaldırarak geçtiler. Bu alayın başlangıcından sona ermesine kadar, tam yedi saat geçti. Saadetlû padişâh gelip çadırına yerleşince, Bursa kalesinden top şenlikleri yapılıp, yer, gök titredi. Sonra kûslar çalınarak, padişâh dîvanı toplanıp, yüzlerce adamın davâları kazasker huzurunda görülüp, ilişkileri kesilip, düşmanlıkları hal olunarak; herkesin hakkı yerine getirildi.. Kûslar önünde; yüzyetmiş adet suçluyu, cellâdlar, üç sıra halinde dizip, iki baştan kılıçlar vurulmaya başlanınca, kılıç şakırdısı göğe yükseldi... Kara - Recep Bölükbaşı adında bir bahadırı, beş-altı, cellâd zor yıkabildiler...

Divandan sonra, saadetlû padişâh, çadırının arka kapısından yukarı ve iç kaledeki büyük atalarının tâmir olunmuş saraylarına gitti. Oradan Emir sultan, Abdal Murad, Zeyn Hâfi gibi belli ziyaretleri birer, birer ziyâret edip (Pınar başı) denilen mesirede, kendi has adamlarıyla renkli çadırlarında zevk ve safâ ederken, Diyarbekir'de Murtaza Paşa, Can - Mirza Paşa, Tatar - Ahmed ağa, Kürd - Osman ağa, Kadri ağa, Şam ağası Kör - Abdüsselâm, Kâde Kethüda çerkezi, Bektaş ağa Ömeri gibi celâlîlerin başları geldi. Pınarbaşına âleme ibret olmak üzere dizdirildi...

Bir gün bağlar içinde, yeniçeriler ve Hısım Mehmed Paşa Arnavutları cenk edip birkaç yeniçeri ve birkaç Arnavut sekbanları ölünce, hemen sadrâzam Arnavutları silâhlanıp, yeniçerileri kırmağa giderken, Köprülü'nün iç ağaları ve Muhzır ağa yeniçerileriyle atlayıp Arnavutları buldukları yerde kırmaları için emir vererek, fitneyi bastırdı. Az kaldı ki, bir fitne ola...

Burada Köprülü'nün oğlu, Ahmed beyi (Fazıl Ahmed Paşa) sıtma tutup, hava almak için Keşiş dağı (Uludağ) eteğinde, Kadı yaylasında çadırlarını kurmuş, safâ ederdi. Bir gün; ben dahî dergâh-ı âli kapıcıbaşısı Defterdar-zâde Mustafa bey ve Hünkâr kapıcıbaşısı mühasib Mir Mehmed ağa-ve nice maarif erbabı ile, Keşiş dağında Köprülü - zâde Ahmed Beyin hal ve hatırını sormağa gittik. Beş saatte (Kadı yaylası) na vardık. Burada Köprülü - zâde Ahmed Bey, çadırları yükleri ve adamları ile oturuyordu. Huzurlarına varıp, hal ve hatırını sorduktan sonra bizler de Ahmed Beyin yanında çadırlarımızı kurup, tam bir hafta kaldık. Allah bilir, o kadar safâ ettik ki; bu derece felekten gün çalmak mümkün değildir!...

Buradan, dört saat yokuş tırmanıp, (sobran) yaylasında çadırlarımızı kurduk. Bol bol alabalık avlayıp, yiyerek ruh kuvveti bulduk, sünbül ve altın renkli lotyalar koparıp, güzel koku ile dimağımızı kokulandırdık...

Buradan da atlarımıza binip, beş saat yokuş çıkarak, (Bakacak yaylası) na geldik. Burada da çadırlarımızı kurup, Fileder sahrasındaki ağaçlık, bağ ve bahçeler, bütün köyler buradan pek renkli bir şekilde görünüyordu... Buradan, yine atlara binip iki saatte (Süleyman Han Pınarı) denilen yere geldik. Burası, buz parçası gibi soğuk bir su kaynağı olup, insan içinden iki, üç taş çıkarmaya tahammül edemez. Tâ... bu derece soğuktur. Buradan kalkıp altı saat kestaneli dağlar içinden geçerek (Cihannüma kalesi) nde konakladık. Zirvesi aslâ kar tutmaz. Rüzgârın şiddetinden belki insan bile duramaz. Bu kaleden aşağıda, binlerce yıldan kalma, kar yığınları içinde âb-ı zülâl denilen kar böceği bulunur. Buradan, İstanbul'daki Yeni Câminin altın yaldızlı minareleri görülür idi. Yedikule, Tekfurdağı, Gelibolu, Doğuda Kütahya şehri, Tavşanlı kasabası, vesair beşer altışar konaklık yerler buradan ayna gibi görünür. Buraları esasen birinci cildimizde geniş ve mükemmel şekilde yazdığımdan, burada daha fazla yazmadan geçiyoruz.

Buradan iki günde, yine Köprülü - zâde Ahmed Beyin yanına geldik. Derken bir hatt-ı şerif gelip okundu:

«Sana Erzurum eyâleti ihsan olunmuştur.»

Diye Ahmed beye müjde çıktı. Hemen Ahmed bey Kadı yaylasından altı saatte pederi Köprülü'ye gelip, saadetlû padişâh kendisine bir samur hil'at ile Erzurum eyâletini vezirlik ile ihsan etti. Daha önce uhdesinde mevlevîyet pâyesiyle Dersiâmlık rütbesi vardı. İşte, bu şekilde Ahmed bey, paşa olup, mükellef ve mükemmel adamlarıyla Erzurum'a hareket etti. Ben kendisiyle vedalaşıp, Köprülü vezir ile Bursa'da kaldık... Yine celâlîlerin her diyardan gelenleri, katlolunuyordu. Bursa'da bu şekilde, yetmiş gün zevk ve safâ edip duruyorduk. Bu sırada, Bozcaada muhafızı Şayka yeniçeri ağası Sâhrob Mehmed Paşadan «Bozcaada ile boğaz hisarını zaptetmeğe düşman geliyor» diye yazılar gelince, saadetlû padişâh, bütün divân ayânı ile müşavere ederek, tuğlar kaldırılıp, Boğaz hisarına yöneldi...

BURSA'DAN BOĞAZ HİSAR'A GİDİŞİMİZ

O an Mudanya iskelesinde demirli olan Kapudan-ı Derya, Köse - Ali Paşaya Donanmay-ı hümayûn ile, Boğaz Hisara gitmesi ferman olundu. Ertesi günü saadetlû padişâh dahî Bursa'dan kalkıp, batıya giderek, Çekirge sahrasına geldik. Buradan da (Kete kalesi) ne geldik...

Kete Kalesi :

Bursa tekfuru tarafından yaptırılmıştır. 707 (M. 1307) tarihinde Osman Gazî, bizzat bu kaleyi Rumların elinden alıp, fethettiği sırada zorluk

çektiğinden, bazı yerlerini yıktırmıştır. Buradan batıya giderek (Apolyond) hisarına geldik.

Apolyond Hisarı:

Osman Gazî fethetmiştir. Kalesi bir göl kenarında beşgen şeklinde, şedadî kat, kat taş yapı güzel bir kaledir. Ama iç il olduğundan ne dizdârı, neferâtı, ne de cephânesi yoktur. Hisarı içinde Rumlar oturur. Müslümanları Ahıryan kabilesidir. Büyük kiliseleri, çarşı ve pazarları, han ve meyhâneleri sayısız olup, lâl rengindeki üzüm şırası meşhurdur. Gölünde, turna ve sazan balıkları olur. Bu gölden kerevit adında bir böcek çıkar ki, bundan da hıristiyanlar birçok yemekler yaparlar. Yılda bir kere, buraya yüzbin insan toplanıp büyük panayır olur ki, içinde bütün kıymetli şeyler bulunur. Havası güzel olup, ipek fistanlı güzel Rum kızları olur. Binaltıyüz adet kiremit örtülü alçaklı, yüksekli, faydalı ve küçük evleri vardır. Bursa hükmünde olup, yüzelli akçe pâyesiyle şerif kazadır. Nahiyeleri gayet mâmurdur...

Buradan kalkıp, batı tarafta mâmur köyleri geçerek (Karaağaç) köyü menziline geldik. Apolyond nahiyesinde, bağlı bahçeli, çimenlik ve lâle bahçeli mâmur bir köydür ki, sanki kasabaya benzer. Hepsi kırmızı kiremit ile örtülü bin evi vardır. Buradan hareketle, (Ilıbat = Ulubat) kalesine vardık.

Ilıbat = (Ulubat) kalesi:

Saadetlû padişah, buradaki otağına gelirken, harâb olan bu kaleden birkaç şâhi toplar atılıp, şenlik yapıldı. Burada, Anadolu celâlî müfettişi İsmail Paşadan eli kolu bağlı üçyüz adam gelerek hepsi kılıçtan geçirildi. Ve yine celâlîlerden gelen ikiyüz deve yükü tüfenkler, sicilleri ve hüccetleriyle padişah huzuruna gelip, hepsi dörtbin adet sayılarak Cebecibaşıya defter ile teslim edilip, develerle Boğaz hisarlarına gönderildi...

Ilıbat = (Ulubad) kalesinin şekilleri:

İlk kurucusu, Yunanlılardır. Sonra 735 (1334) tarihinde, bilek kuvvetiyle, Orhan Gazî bunu Rumlardan alıp, kale dibindeki gölünde çok ördek olduğundan, Türkler buna, (Ilıbat) yani «Sıcak sulu ördek kalesi» dediler. Hakikaten gölünün suyu sıcakçadır. Kışın dahi, kazı ve ördeği gayet çok olup, avcılar, gece - gündüz binlerce ördeği avlarlar... Kalesi, gölün kenarında düz ve geniş bir sahrada yapılmış olup, altıgen şeklinde, taş bina ve alçak yerde duvarları da vardır ki; yer yer yıkılmıştır. Havalesiz ve hendeksiz olup, dizdârı kale neferleri, yeteri kadar cephâ-

nesi vardır. Bir hâkimi dahi, Bursa'da Ulu Câmiin Yıldırım Han mütevellisi tarafından subaşısı vardır. Bir hâkimi dahi, şeriat tarafından Hünkâr imamlarının yüzelli akçe pâyesiyle, değerli bir kazasıdır ki, köyleri çoktur. Yeniçeri serdarı, sipahî kethüda yeri, muhtesibi, başdarı vardır. Evleri Hisar içinde olup, dış varoşu yoktur. Tama ikiyüz adım uzunluğunda, bir ağaç köprü başında, süslü bir köşkü vardır. Bu ağaç köprüden bütün halk geçip (Ulubat) kalesine ve diğer yönlere gider.

Herkesin geçtiği uzun bir köprüdür ki, (Ulubat gölü üzerindedir. Kasabanın imâretleri renkli taşlarla yapılmış olup, damları hep kırmızı kiremitlerle örtülüdür. Yer yer bahçelerle süslü, güzel bir yerdir ki, tamamı binikiyüz adet güzel evleri vardır. Câmileri arasında, çarşı içindeki güzeldir. Reâyâsı Rum ve Ermeni olup. Bursa'dan gelme Yahudiler de vardır. Yedi adet çocuk mektebi, on tane küçük ve faydalı hanları, bir eski yapı hamamı, üçyüz kadar mâmur ve süslü esnaf dükkânları ve kahvehâneleri var. Bedestanı yok. Havası ağır olduğundan, sıtması çoktur.

Ulubat Gölü :

İlk kaynağı Hüdâvendigâr sancağında, Keşiş Dağı eteğinde Delice köyüdür. Oradan kaynayıp Kirmastı gölünden beri akarak Ulubat kalesi altında uzunluğu yedi fersah bir ab-ı hayat gölü olur. Oradan, ayağı batıya, Mihaliç boğazına üç fersahlı uzaktan akıp, Rum denizine (Marmara denizi), Mihaliç boğazı ağzında dökülür. Kışın asla donmaz. Çünkü suyu ılık olduğundan yörükler ve Türkler adına (Ilıbat) demişlerdir. Kış günlerinde kaz, ördek, karabatak, martı, serhop kuşları içinde yüzüp, dibinde turna, sazan balıklarıyla diğer nefis balıklar bulunur. Devlete vergi ödeyen avcılar vardır... Burada bir durum vardır: Bu Ulubat nehri, sabahtan öğleye kadar geriye dönük akar, öğleden sonra aşağı akar. Yine sabahleyin, akan sel gibi doğuya akar. Sanki Şattı-ül Arap gibi med ve cezir görünür. Hattâ bazı kimseler bu Ulubat suyunu sözünde durmayanlara, kararsızlara misal getirirler. «Behey adam Ulubat suyu gibi gâh aşağı gâh yukarı akarsın!» derler. Buna Ulubat suyu derler. Doğrusu (Kirmasti) dir. Mihaliç nehir boğazında dahî, Kirmasti derler.

Ulubat kasabasından güneye gidip, (Susığırlı) köyüne geldik. Mâmur bir köydür. Buradan doğuya doğru iki gün gidip, (Kirmasta) kasabasına geldik. Anadolu eyâletinde ve Bursa toprağında olup, yüzelli akçelik kazadır. Serdarı, kethüdayeri, muhtesibi ve âyânı vardır. Bu şehirleri gördükten sonra sadrâzam kethüdasından izin alıp, adamlarımla, kuzeye bir saat giderek Ilıbat ile Mihliç arasındaki sahrasında (Manyas) köyünde «Bolcaağaç» denilen yerde iki adet kubbeli ılıcalar gördük. Suları ılık ve çok faydalı ılıcalardır. Buradan ileri giderek (Mihaliç) şehrine geldik...

Mihaliç şehrinin vasıfları :

Tepe üzerinde, Mihaliç boğazı ağzında, Arnavut köyünden içeri, ondört mil uzaklıktan tâ Mihaliç'e gelinceye kadar, altı adet yıkık kaleleri vardır ki, 735 (M. 1334) tarihinde adı geçen kaleleri, Orhan Gazi, fetihten sonra yıktırmıştır. Hâlâ, temelleri apaçık ortadadır. Ama şehirde şimdi mâmur kale yoktur. Bursa sancağında olup, hâkimi has-ı hümayun eminidir. Yüzelli akçelik şerif kazadır. Serdarı, kethüda yeri, emin tarafından subaşısı, muhtesibi, şeyhülislâm nakibi, âyân ve eşrâfı vardır. Malları az olup şehrin havası dahi, sıcak ve âdetâ yazdır. Onun için halkının çoğu sarı benizli olup, güzelleri azdır. Şehir, yüksek bir vâdide olup, evleri hep kıbleye bakar; alçaklı yüksekli, ikişer kat kârgir duvarlı, kiremit örtülü mâmur evlerdir. Câmilerinden çarşı yakınında (Karaca- Ahmed Paşa câmii) eski mabeddir. (Rum Kuş Paşa câmii), (Sarıca Paşa câmii) meşhurdur. Mâmur mescidleri ve medreseleri vardır. Tekkelerinden, (Karaca - Ahmed tekkesi), büyük tekkedir. Birkaç tane kârgir binadan hanları var. Çarşı içindeki hanı hepsinden mükelleftir. Hamamlarından, çarşı yakınındaki hamam hepsinden aydınlıktır.

Çarşı ve muayyen günde pazarı, yüksek kahvehâneleri var. Bedestanı yoktur. Lisanları koyu Türkçe olup, kendileri salih kimselerdir. Âyânlarından (Frenk Ağa) meşhurdur.

Bu şehre Mihaliç denmesinin nedeni, Gazî Mihal Bey tarafından fethedilmesindendir. Mihaliç şehri, Ulubat gölü ile Manyas gölü arasındadır. Mihaliç kavunu çok meşhur olup, (Deli Reis) adlı kavunu, sanki bengi şekeridir. Kol kalınlığında, yağlı yılan balığı olur...

Ziyâret yerleri :

(Gazî Karaca Paşa) ziyâreti, (Rum Kuş Paşa ziyâreti), («Şer'at-el-islâm» şârihi Ali - zâde efendi) ziyâreti... Karaca - Ahmed, Delice Baba, Sarıca Paşa ve Himmet efendi ziyâretleri vardır...

Mihaliç şehri, bir körfez boğazın sonunda uzak kale biçiminde, şirin bir kasabadır. Mihaliç şehri Ulubat kasabasına çok yakın olup, güzel havada birinin ezanı diğerinden işitilir. Ama Mihaliç boğazından deniz yolu ile Bandırma iskelesi, tam kırk mildir. Biz kara yolu ile Mihaliç'ten kalkıp batıya bir menzil giderek, (Bandırma) kasabasına geldik.

Bandırma kasabası :

Anadolu eyâletinde, Bursa sancağına bağlı olup, yüzelli akçelik kazadır. Bir hâkimi de gümrük eminidir. Yeniçeri serdârı, sipahi kethüda yeri, muhtesibi, bacdârı, ankibi, âyân ve eşrafı var. Çünkü Rum deni-

zinde, büyük bir ticaret iskelesidir. Oniki mahallesi olup, onyedi de mihrâbı vardır. Hepsinde de cuma namazı kılınır. Binaları alçaklı yüksekli, kiremit örtülü süslü evler olup, Rum denizinin kıyısında kurulmuştur. Tüccar hanları çoktur. İskele başındaki gümrüğü yetmiş yük akçeye kiraya verilir, Çocuk mektebi, derviş tekkeleri ve hamamları vardır. Çarşısında bütün san'atkârlar varsa da, bedestânı yoktur. Havası ve suyu güzel olup, hattâ Hazret-i Süleyman hatunu Belkıs ile «kâh burada, kâh Edincik şehrinde otururdu» derler. Hâlâ, halkının yüzlerinin rengi kırmızı olduğundan, ahâlisi güzel tenli olur. Doktora ve kan alıcıya ihtiyaçları yoktur. Halkı Türk olup, yer yer ticaret ile geçinen salih kimseleri çoktur. Bağ ve bahçeleri sayısızdır. Yiyeceklerinden üzümü ve kavunu meşhurdur.

Buradan, deniz kıyısını tâkiben ondört mil gidip, (Kapıdağı burnu) na vardık. Ayrı ve geniş bir kazâdır ki, köylerinin hepsi İstanbul'da Galata Mollasına aittir. Köylerinden Perme, Mohanya, Arnavutköyü beşer, altışaryüz evli mâmur köyler olup, bağ ve bahçeleri çoktur. Gayet çok pirinç yetişir. İstanbul'daki Şehzâde câmiinin vakıflarıdır. Bu kapudağı kazâsı, sanki bir sıra dilim olup, etrafını Rum denizi çevirmiştir. Bir tarafta karası vardır. Onu da kesseler ada olur. Bandırma ve Belkıs tahtı harâbeleri, bu ada içindedir. Evvelce İskender burayı kesip ada hâline getirmişse de yine dolmuştur, derler...

Bu kapıdağı burnunun karşısında, batıda otuz mil açıkta (Marmara) adası var. Buradan da giderek, (Erdek) kasabasına geldik.

Erdek kasabası:

Fâtihi, Gazî Orhan oğlu Süleyman Paşadır ki, ilk defa Rumeliye bu Kapıdağı'ndan geçmişlerdir. Anadolu eyâletinde, Bursa şehrinde Çelebi Sultan Mehmed vakfı mütevellisi tarafından idare olunur. İstanbul'da, Galata Mollasına bağlı kazâdır. Serdarı, kethüdâ yeri, emini ve muhtesibi var. Müftü ve nakîbi yoktur. Şehir, deniz kıyısında işlek iskeledir. Kıble tarafı bayırlı dağlar, üstü baştanbaşa bağlıkdır ki, muhtesib ağa defteri ile yirmiyedibin dönüm bağ öşrü verir. Bu yüzden beğenilen şeylerinin en meşhuru utanmaz şarabıdır ki, içenlere zerre, Taragoze şarabı gibi, sarhoşluk vermez derler. Havası ve suyu gayet güzeldir. Buraları Hazret-i Süleyman ve Belkıs'ın gülüstan yeri idi derler...

Şehir, sekiz mahalledir. Eski yapı, dört köşe, kiremitli, bin adet yüksek evlerdir. Dört mihrâb câmii var. Yalnız çarşı içindeki câmiinde cuma namazı kılınır. Bir mahalle müslüman olup, diğer mahalleleri keferedir. Çocuk mektepleri var. Bir hamamı, birkaç da tüccar hanı var. Çarşı ve pazarı da mevcuttur. Fakat binden fazla meyhâneleri olup. beylerinin söylediklerine göre, burada misket üzümünden dokuz çeşit

şarap yapılır. Bu Erdek'in karşısında, batıda bir mil uzakta deniz içinde yemek sofrası kadar bir küçük yerde, sıcak kaynar bir ılıca suyu vardır ki, insanlar içine girmeğe dayanamazlar ve denize karıştığı yerde yıkanırlar. İki türlü hassalı kudret suyu birleşince yıkananlar, ebedî hayat bulurcasına memnun ve sıhhat bulurlar...

Bir de, bu Erdek'in yakınında bir balık dalyam vardır. Oradan çıkan kolyoz balığı kadar bol balık, dünyanın hiçbir yerinde çıkmaz. Erdek'ten Edincik şehri görünür. Ama denizden onsekiz mil uzaktadır. Karadan bu Kapıdağı boğazından çıkıp gidilir. Uzak mesafedir.

Adamlarımla, atları kayıklara koyup, dalyandan beş mil mesafedeki karşı Edincik'e vardık.

Edincik şehrinin vasıfları :

söylerler. Doğrusunu Allah bilir. Hâlâ, bina kalıntıları ve Kapıdağı yarımadasına kadar olan sahadaki sütun ve kisra takları görülmektedir. Yıkıntıların genişliğini şuradan anlayın ki, Kostanti, Fatih Sultan Mehmed Han ve diğerleri İstanbul'u mâmur etmek için bütün yüksek sütunları, değerli mermerleri buradan getirdiler. Bugün dahi çeşitli somaki, zenburi, yergâni sütunları ve renkli cilâlı taşları vardır ki, bunları taşıyıp diğer beldeleri mâmur ederler.

835 (M. 1331) tarihinde Orhan Gazi, burayı Rumların elinden kuvvet zoru ile aldı. Askerinın reisi (Aydın Bay Bey) idi. İşte bunun için, bu şehre de (Aydıncık) derler. Yunancada adı (Fildar Pargas)'dır. Hâlâ, Anadolu eyâletinde Hüdâvendigâr sancağı toprağında âlâ ve mâmur şehirdir. Karasi kadısı hükmünde olup, yüzelli akçe pâyesiyle, şerif kazadır. Müftüsü, nakibûl eşrafı, dizdarı, kethüdâyeri, emini, bacdârı ve muhtesibi var. Çünkü büyük iskeledir. Ama Boğaz hisarlarına yakın olduğundan dizdar, neferler, cephâne ve nazik topları, aşağı hisara nakledildi ve bu kale içerde kaldı. Zaten buna da ihtiyaç yoktur.

Aydıncık şehri ve kalesinin şekli :

Evvelâ deniz kıyısında mükemmel ve mükellef un, buğday ve maddeler için mahzenleri var. Ama şehir ve kalesi, deniz kıyısından yarım saat uzakta, bir yüksek tepe üzerinde denize bakan bayırlı yerde, altıgen şeklinde, taş yapı güzel bir kaledir. Ama o kadar geniş değildir. Taşları, bir oda ve hamam kubbeleri kadar var. Görülmeğe değer, garib ve köhne bir hisardır. Çevresi büyücektir. Hisar içindeki binaları dikkatle izleyen kimsenin gözleri kamaşır.

Aydıncık şehri :

Bağ ve bahçeli şehirdir. Bir mahalle Rum, üç mahalle Ermeni halkı vardır ki, un ticareti yaparlar. İkibin adet alçaklı yüksekli kârgir ya-

pı, eski usul ve baştanbaşa kırmızı kiremit örtülü evleri vardır. Câmileri çokça olup, halkı ehli sünnet ve ibâdetlerinde devamlıdırlar. Yedi adet ebced okunan çocuk mektebi var. İskele başında büyük mahzenleri var. İki adet hamamı, çarşı ve pazarı var ki, içinde her esnaf bulunur. Ama dükkânlarının çoğu uncu dükkânıdır. Halkı Türk, salih adamlar olup çiftçidirler. Her sene bunların eliyle İstanbul'a kırk, ellibin çuval beyaz ve has un gelir ki, buğday unu Şam'ın Havran buğdayından güzel ve lezzetlidir.

Beğenilen mahsullerinden beyaz ve has ekmeği Erdel diyârın... Siva ekmeğinden lezzetlidir. Üzüm turşusu, bulaması, şıra ve kufteri meşhurdur. Nehir üzerinde sayısız su değirmenleri vardır. Bağ ve bahçeleri sayılamayacak kadar çoktur. Su ve havası o kadar güzeldir ki, Haleb-âl-şehba veya Muammeret-ün-Nûman'a benzer.

Halkı kayıkcı, gemici, uncu, değirmenci ve bağcı olurlar. Son derece garib dostu kimlerdir. Aydıncık'ın kuzeyinde, kırk mil açıkta (Marmara) adası var. Güneyde kırk mil aşağıda (Lapseki), (Çardak) kasabaları, daha aşağıda Anadolu boğazı hisarı var. Bu havası güzel şehir, Karasî sancağı hududları içindedir.

Aydıncık'ın ziyâret yerleri :

(Hüsam Dede ziyâreti), (Küçük Mecdeddin diye bilinen Molla Mehmed) Bu zât Karasi vilâyetinde hâkim iken, vefât etmiş ve doğduğu yer olan Aydıncık'ta toprağa verilmiştir.

Bu şehir ve kasabaları gezip gördükten sonra, yine saadetlû padişâhın bulunduğu Ilıbat göllerine dönüp, dokuz saat doğuya giderek (Örenci) konağına geldik. Mâmur ve müslüman köyüdür. Bir câmii var. Buradan, yine doğuya devam ederek, yedi saatte (Sarıca Bey köyü) ne geldik. Bir câmili, müslüman köyüdür. Burada saadetlû padişâhın ne yöne gittiğini İslâm askerinden öğrenip, geri batı yönüne, hisar yoluna döndük. Ve (Manyas) sahrasında menzil aldık. Gördük ki, Manyas gölü kıyısında saadetlû padişâh Osmanlı otağını kurup konaklamış. Biz dahi sadrâzam Köprülü'nün dâiresine yerleşip, yine sadık dostlarımızla buluşarak, seyâhatimiz hakkındaki sorularına cevaplar verdik.

Manyas gölü ve sahrası :

İlyas pınarından doğan bu suya Türkmenler (Manyas) derler. O kadar derin değil, suyu âb-ı hayata benzer. İçinde alabalık, turna balığı, çeşit çeşit nefis balık avlanır. Devlete vergi ödeyen avcıları vardır. Öyle herkes zevk için ve ticaret için balık avlayamaz. Kışın bu göl, kaz, ördek, kuğu, karabatak, yeşilbaş, martı, saka kuşu ve diğer güzel kuşlarla dolar. Her gece kaz ve kuğu sesinden, kanat şakırdısından, Manyas sahra-

sı titrer. Bu kuşların avcıları da devlete vergi verirler. Bir de bu gölde, bir çeşit pamuğa benzer kav biter ki, su içinden çıkarıp çakmak taşı üzerine koyarak çakmak ile vursan, derhal ateş alır. Ve her şeyde kullanılır. Ama adı geçen kavı kurutup da çaksan yanmaz. Her tarafta meşhur bir kavdır.

Bu Manyas Gölünün kenarlarında yüksek sazlar yetişir. Bu göl etrafındaki halk o sazları mevsiminde koparıp terbiye ettikten sonra renk renk hasır seccâdeler, minderler ve döşemeler dokurlar ki, insan hayran olur.

Bu Manyas Gölü yakınında (Bolcaağaç) denilen bin hâneli köyde, haftada bir, büyük bir pazar kurulur. Tire, Manisa, Balıkesir, Karasi, Kirmasti taraflarından kırk, ellibin insan toplanıp alış veriş ederler...

Buradan batıya giderek, (Gönen) kasabasına geldik. Evleri gayet mâmur imiş. Bursa krallarının büyüklerinden Mihaliç adlı kralın av ve gezinti yeri bir şehir imiş. 735 (M. 1334) de Orhan Gazî'nin eline geçmiştir. Bursa sancağı adına görev yapan idarecisi var. Şehri geniş, bağlı, bahçeli bir yerde olup, havası güzeldir. Evleri kiremit örtülüdür. Halkının çoğu Yörük olup, reâyası Rum ve Ermeni'dir. Küçük ve kullanılışlı dükkânları var.

Buradan da doğuya giderek (Güvercin köprüsü) denilen çınarlık dereye geldik. Burada Murad Han yapısı dört gözlü köprü var.

Buradan kalkıp, yine batıya gittik. Hünkâr dahi avlanarak (Dimetoka) kasabasına geldi.

Dimetoka kasabası:

Dimo adlı kralın eseridir. Sonra Dokayan adlı kral geliştirip, genişlettiği için (Dimetoka) demişlerdir. 735 (M. 1334) de Osmanlıların eline geçti. Anadolu eyâletinde olup, hâkimi, serdarı, sipahi ket-hüda yeri var. Şehrin evleri geniş, bağlı, bahçeli çimenlik bir yerde kurulmuş olup, mâmur bir küçük kasabadır. Yüzelli akçelik kazâdır. Hanı, hamamı, çocuk mektebi var. Halkı Türk olup, Yörük ve Ermenisi de vardır. Çarşı ve pazarı faydalı ve küçüktür. Burada batıya giderek, (Kara Biga) toprağına geldik.

Kara Biga toprağının vasıfları:

Buranın ilk fâtihi, Sultan Alâeddin'in beylerinden (Bay Boga) adlı yiğit olup, Osmanlıların atalarından Ertuğrul Gazî ile buraları yağma etmişlerdir. Rumların elinde iken adı (Kulupiga) idi. Sonra 766 (M. 1364) tarihinde Sultan Murad Hüdâvendigâr Rumlardan burayı kuvvet zoru ile alıp yer yer bazı yerlerini harâb etmiş ve adına da (Kara Biga) demişti... Hâlâ kalesi harâbca olup, altıgen şeklinde sarp bir kaledir. İç il ol-

duğundan dizdarı, cephânesi ve askeri yoktur. Hâlâ Sultan Süleyman kanunu üzere deryâ kaleminde ve kapudan Paşa idaresinde olup hâkimi sancak beyidir. Beyinin hası 312088 akçedir. Beşyüz adet cebelileri ile sefere katılır; altı zeâmeti, ondört timarı, aleybeyisi, çeribaşısı ve yüzbaşısı var. Şehir alçak bir dağ eteğinde, geniş vâdi içinde olup, bağlı, bahçeli mâmur ve süslü bir kasabadır. Evleri eski usul, kârgir ve kiremit örtülüdür. Çarşı içindeki câmii, kurşun örtülü ve kalabalık cemâaatı olan, eski bir câmidir. Altı adet çocuk mektebi, mükemmel tekkeleri var. Hamamlarından (Leysi-zâde efendi hamamı) havası hoş, eski yapı ve aydınlık bir hamamdır. Sultanî çarşısında, bütün san'at erbabı mevcuttur. Halkı Türk ve Yörüktür. Fakat gayet salih, garib dostu, hânedân sahibi adamlardır. Çuha ve tekfurî bezinden kaftan giyerler. Kadınları, beyaz ozar örtünürler. Çarşı ve pazarında asla kadın görülmez. Havası ve suyu gayet lâtiftir. Beğenilen mahsullerinden, bağ ve bahçelerinde unnab ağacı, dünyaca meşhurdur. Unnab meyvesi gayet meşhurdur. Bu şehir unnab suyu kullandıkları için, Hunnak ve diğer boğaz hastalığına yakalanmazlar.

Ziyâret yerlerinden, şehir dışında (Leysi-zâde) ziyâreti meşhurdur. Eser sahibi bir zât imiş...

Buradan yine batıya giderek (Çavuş câmii) köyüne geldik. Câmili, hanlı mâmur ve müslüman köyüdür. Buradan batı yönündeki (Çınarlıdere) ye geldik. İslâm askeri konakladı. Buradan batıya giderek (Akyer altı) na geldik. Burası ağaçlık, gölgelik ve lâleliktir. Burada elli kadar Hasan Paşalı katledildi. Buradan kalkarak altı saatte (Çardak) kasabasına geldik.

Çardak kasabası:

İlk kurucusu, Hüdâvendigâr Gazîdir. Edirne seferine giderken buralar mâmur edilerek, adına da (Çardak) denmiştir. Rum denizi kıyısında Anadolu eyâleti toprağında, mâmur ve süslü, şirin bir iskeledir. Karşı Rumeli tarafında Gelibolu şehri iki mil uzaklıktadır ki, her imâret meydandadır.

Şehri, deniz kıyısında geniş bir kara içinde bağ ve bahçeli ve bin adet eski tarz evi vardır. Onyedi mihrâbı var: (Ece Yakup câmii) kârgir, kubbesi büyük ve kurşunlu olup, çok cemâate sahiptir. Bu câmiin kurucusu, bu hâkirin atalarının birâderlerindendir ki, silsileleri Hoca - Ahmed Yesevi'ye dayanır. Bu Ece Yakup ve Kara - Mürsel, Kara - Koca Süleyman Paşa ile Kapudağı burnundan, tulum sallar ile ilk olarak Rumeliye geçmişlerdir. Oradan aldığı gazâ malı ile, bu Çardak'daki câmii yaptırmıştır. Hâlâ nezâreti benim üzerimdedir. Bir câmii de İznik şehrinde var. Ama buradaki câmiin minâresine yıldırım isabet ettiği için yıkılmıştır ve öyle durmaktadır. İnşallah imar edeceğim. Hayır sahibine Ece Yakup

denmesinin sebebi, Germiyanlılarca kardeşe (Ece) denmesidir. Orhan Gazî Kütahya'da doğduğu için bu Ece Yakup'la emişmiş, bundan dolayı Yakup'a (Ece) denmiştir. Bursa'yı fethedince, Ece Yakup Bursa hâkimi olmuş. Orada da câmii var. Ve orada kendi câmilerinin bahçesinde gömülüdürler. Allah rahmet eyleye... Çardak, elli akçelik kazadır. Yeniçeri serdarı, muhtesibi, subaşısı var. Çarşısı içinde Fâtih Sultan Mehmed'in bir hanı, üçyüz kadar mâmur dükkânı, bir adet suyu güzel hamamı var. Kıble ve doğu taraflarında bağ ve bahçesi sayısızdır.

Burada İslâm askeri yüzlerce gemi ile Rumeli yakasına geçmekte, saadetlû padişâh dahî, aşağı Boğaz hisara gitmekte idi. Buraya Kapudan Köse - Ali Paşa, altmış parça kadırga ile baştarde-i hümayunu getirib, bir yaylım top şenliği yaptı. Ve Hünkâr baştardeye binip karadan av ederek Boğaz hisarlarına geldi. Baştarde-i hümayun dahî, peşimiz sıra denizden giderdi. Buradan kalkarak, güneyde (Lapseki) kasabasına geldik..,

Lâpseki kasabası :

Deniz kıyısından uzak bir bayır üzerinde, incirli bir orman vardı. Türkler incire «lop» derler. İşte burada kurulan bu şehre de (İncirli Seki) manâsına gelen (Lâpseki) denmiştir ki, (Lopsekisi)nden bozmadır. Deniz kıyısında olup, hâkimi var. Yüzelli akçelik kazâdır. Yeniçeri serdarı, sipahî - kethüda yeri, subaşısı, bacdârı, muhtesibi var. Âyânı azdır, Rum ve Ermeni'den meydana gelen reâyası var. Binüçyüz adet bağlı, bahçeli, çoğu kiremit örtülü ve yer yer yüksek evleri var. Bir câmii, hanları ve bir hamamı var. Çarşısı gayet küçük ise de, bağ ve bahçesi çoktur. Beğenilen şeylerinden, Rum ve Acem'de Lâpseki karpuzu meşhurdur. Üzüm turşusu, bulaması, şırası dahî herkesçe meşhurdur...

Buradan deniz kıyısını tâkiben, (Burgaz) kasabasına geldik. Denizden bir top atımı uzaklıkta, mâmur bir dağ eteğinde, bağlı, bahçeli, yediyüz kiremit örtülü, müslim ve gayrî müslim evleri var. Evlerin hepsi denize bakar. Gayrî müslimler hediyelerle, Hünkârı karşılamaya koşup, ellerindeki muafnâmelerin yenilenmesi emrolundu. Buradan yine deniz kıyısı ile güneye giderek (Karacaören) köyüne geldik. Yüksek bir bayır üzerinde, denize bakan mâmur bir köydür... Buradan ileri İslâmın duvarı (Kilidilbahreyn) kale ve kasabasına geldik.

Kilidilbahreyn kalesi :

Bu kaleyi evvelâ Fâtih Sultan Mehmed Han İstanbul'u fethetmeden önce yaptırıp, İstanbul Rumlarına gidecek zahire yardımını, bu boğazdan kesip, Akdenizlileri İstanbul'a yardım ettirmedi. Bundan sonra Fâtih, Ka-

radeniz boğazının iki tarafında dahî kaleler yaptırıp, düşmanı bütün, bütün sıkıntıya soktu. Bu kalenin inşâsına tarih:

Lillezine bihi izzi liküfri bihi noksan,
Târihi mebânihi «bünyân-i Mehmed Han»
Sene 856 (M. 1452)

Fâtih, İstanbul'u fethettikten sonra, bu kaleleri daha çok mâmur ederek, donanmay-ı hümayunu Mora seferine gönderdi. Kendisi de karadan gidip önce Mora adası ağzında (Gördöros) kalesini, Mostara kalesini ve daha nice kaleleri fethedip, Menekşe, Termeş ve Arhoz, İnebolu kaleleri kalıp, onları sonra kaptan-ı deryâ Kasım Paşa, Süleyman Han'ın emriyle fethetmiştir. Süleyman Han, bu boğaz hisarlarını dahî tâmir ettirmiştir ki, Anadoluhisarının kapısının üstüne celî yazı ile, şu tarih yazılmıştır. Sultan Süleyman'ın îmar tarihi:

Dedi bir Pîr-i Hıred-mend ana târihi,
Kal'a-i Hüseyin pür mehâbet ve cahü...
Sene 958 (M. 1551)

Bu kapı, batı tarafta deniz aşırı Rumeli kalesine bakan, iki kalın ve demirden yapılmış sağlam bir duvardır. Bu kale son derece sağlam olup, çevresi bin adımdır. Deniz kıyısında kumsal ve alçak bir yerde kurulmuş olduğundan hendeksizdir. Kuleleri, burç ve duvarları taş olup, beyaz kuğu gibi görünür. Kale içinde yetmiş adet kiremit örtülü asker evleri, buğday anbarları, Fâtih câmii, cephânesi ve mahzenleri vardır. Dizdarı, Cezayir levendi kılığında giyinmiş, gazî topçuları ve cebecileri vardır.

Topları: Bu İskender seddindeki toplara yeryüzündeki hiçbir devlet sahip değildir. Büyük ve ejder gibi toplardır. Hatta; bir topun içine, bir eskici girip çalışır ve kulacını atarak papucunu diker. Halkî top, küpeli top, süklün top, sürülü top, nakışlı top, burmalı top enteresan olanlarındandır. Ben bu burmalı topun içine diz çöküp oturdum. Başımın topun üst dudağına dokunmasına daha bir karış isterdi. Ayas Paşa topu, Süleyman Han'ın onikişer parça topları ellişer karış olup, ellişer okka, demir gülle atarlardı. Bu Akdeniz boğazında yirmi mil uzaktan kuş uçurtup, kolan söktürmezlerdi. Bayezid Han topları dahî on parça şayka toplardır ki, küçük hamam kubbesi kadar taş gülle atar. Hepsi deniz kıyısında, kalenin bir kat küçük hisar duvarında, yerle bir demir kanatlı kapılardadır. Yedi başlı ejder gibi arabalar üzerinde, kimisi yerde kundaklar üzerinde hazır durur. Herbirinin yanında kırkar, ellişer adamları var. Yaz, kış, gece, gündüz fitil ellerinde hazır beklerler. Deniz üzerinden bir çırnık bile geçse mutlaka bir top atıp, onu sağ geçirmezler. Her gece, her iki taraf kulelerinde, bekçi ve gözcüler «Yekdir Allah, yek» diye bağırarak nöbet tutarlar...

CİHANGİR PADİŞAHI KARŞILAMAK İÇİN KALEDE YAPILAN ŞENLİK

Saadetlû padişâh, musahipleriyle, bu kale yakınında çadırını kurup, saadetle yerleşince Allah'ın büyüklüğü, bu Anadolu ve karşı Rumeli kalelerinden birbirleriyle savaşır şekilde yerden, duvarlardan ve burçlardan o kadar toplar atıldı ki, yer ve gök siyah barut dumanları ile doldu. Boğazın içi, dışı güm, güm gümledi. Anadolu kalesinin gülleleri, karşı Rumeli hisarı dağlarının tâ; tepelerine varıp, yine geri dönerek denize düşüyordu. Bu sırada barut dumanı havaya dağılıyor ve iki kale, sanki; gece karanlığında gün aydınlığına çıkar gibi olunca, iki kalenin bütün kule ve hisarları, bedenleri flandıra, sancak ve bayraklarla süsleyip, bütün kale neferleri surları üzerinde gülbang-ı Muhammedî ile «Allah Allah» sesini duyurdular. Peşi sıra bir yaylım tüfenk ve bir yaylım dahî, bütün toplara ateş verilince, cihan velveleye düştü. Hepimiz hayran kaldık. Bu kere saadetlû Hünkâr:

«İki kaleden birbirlerine top atıp, tâ; deniz ortasında biri birine tokuşdursunlar...»

Dediklerinde, meğer iki tarafta da toplar hazır imiş! Önce akıntıya bir küçük kayık koyuverdiler. Kayık akıp giderken berî Anadolu tarafından nasıl vurdularsa, kayığın her tahtası, havaya savruldu. Sonra Anadolu'dan, topcu-başı, karşı Rumeli'ne eliyle mendil sallamaya başladı. Üçüncü sallayışta birer topa her iki tarafta ateş verince; Allah'ın büyüklüğü! İki topun güllesi deniz ortasında birbirlerine rastlayıp, ikisi de havada dağıldılar. Ama, bir topa daha böyle mendil sallayıp, ateş ettiler, ikisi dahî hamam kubbesi kadar taşlar attı. Her iki taş deniz yüzünde bin parça olup, tuz gibi etrafa dağıldı...

Hülâsa öyle bir gösteri oldu ki, tarifi imkânsız!.. Görülmeğe değerdi... Hattâ; Hünkâr:

«Tiz, tekrar top şenliği yapsınlar»

Deyince, Köprülü Hünkâr huzuruna topçu - başıyı çağırıp:

— Şimdi bu top şenliklerinde ne kadar barut harcandı? diye sordu. O da:

— Vallahi, sultanım! üçyüz kantar barut gitti deyince, Koca Köprülü:

— Hünkârım! üçyüz kantar karşı kaleden gidip, hepsi altıyüz kantar barut keyfimiz için gitti. Bu Allah'ın vakfıdır. Düşman için atılır. Şenlik için beş, altı top yeter, diye Hünkârı şenlikten vazgeçirip, dizdarlara, topçu - başılara ve kethüdalara, toplam yirmidört ağaya hil'atlar giydirildi. Sağ ve solunda kale neferlerine birer rum kesesi ihsan olunup, hepsi aynı derecede memnun edildiler...

Anadolu varoşu:

Kalenin kuzey batısında düz ve geniş bir sahrada bağlı ve bahçeli gayet mâmur, kiremit örtülü, alçaklı, yüksekli ikibin adet evleri var. Herbiri geniş olup, yolları da dar değildir. Temiz caddeleri vardır. Câmilerinin en mükemmeli (Sultan Fâtih câmii) Kurşunlu olup, çarşı içinde olduğundan cemâatı bol ve mânevî havası zengindir. Yine çarşı içinde (Yeni câmi): Kapısı üzerindeki tarihi «Secdegâh-ı müslimin ve mü'minin oldu tamam.» Sene 1055 (M. 1645). Çarşı içinde (Rüstem Paşa câmii): Ferah ve hoş yapılı bir câmidir. Mescidleri de var. Üç adet tekkesi yedi adet çocuk mektebi, han ve hamamları vardır. Hamamlarından (Fâtih hamamı), (Rüstem hamamı) havası hoş ve aydınlıktırlar. Çarşısında, sekizyüz adet dükkânları var. Her çeşit san'atkâr mevcut olup, süslü pazar ve sultanî çarşıdır ki, çoğu Fâtih'in eseridir. Çeşmelerinden Sultan Ahmed Han çeşmesinin târihi:

Derviş İbrahim didi târihini,
Mâ-i câri çeşme-i âb-ı hayat...
Sene : 1025 (1616)

Su ve havası gayet güzel olduğundan, yeryer güzelleri var, Sair adamları, Cezayir levendi biçiminde ve kocamanlardır. Bağ ve bahçeleri çoktur. Beğenilen şeylerinden üzümü, tatlı şırası, müsellesi, üzüm turşusu, bulaması, köfteri, bastığı, pekmezi meşhurdur.

Bu şehirde ikiyüz nefer Hasan Paşalı geldi ise de, öldürülmeyip, Kaptan Paşaya teslim edilerek, küreğe kondu. Saadetlû padişâh dahî buradan baştarde-i hümayuna binip, aşağı boğaz hisarlarını gezmekte idi. Anadolu ve Rumeli kalelerinden ikiyüz parça balyemez, şayka ve parka toplar atıldı ki, Allah'ın büyüklüğü! her gülle kubbe kadar olup, deniz üzerinde keklik gibi seke, seke tâ; (Kepez) burnuna ve Piyâle Paşa bahçesine, Kamışlı burnuna, denizi Galata hendeği gibi açıp, dalgalandırarak uçardı. Karaya çıkıp dağları ve bağları alan, talan ederdi. Bazan, gülleler deniz içinde birbirlerine rastgelip korkunç bir ses çıkarırdı. Bu da garib ve acaip bir görüntü idi!...

Bizler dahi, Anadolu tarafından seyredip, karadan güneye dokuz saat giderek (Kale-i Sultaniye) ye vardık.

Akdenizin duvarı yeni yapı Kale-i Sultaniye:

1068 (1657) tarihinde Sultan Dördüncü Mehmed'in şefkatli vâlidesi din gayreti ve hamiyeti ile Allah rızası için malını harcayarak bu yerde bir kale inşasına başlattı. Sebebi şu idi:

Burası, Akdeniz boğazının ağzıdır. Buradan içeriye düşman gemileri girip, kalelerin top yetişmeyen yerlerinde demirleyerek, korkusuzca yatar ve İstanbul'dan donanma gelince, akıntıya düşürüp yaka yakaya ge-

lerek, mağlûp ederdi. Nice kere, böyle olup, donanmamız mağlûp oldu. Sonunda vâlide Sultan, bu kaleyi yaptırıp, büyük toplar yerleştirince, bir daha kâfirler kaleden içeri giremedi. Osmanlı donanması da, Akdenizde istediği ada ve vilâyetlere gider oldu. Hakikaten, bu Kale-i Sultaniye himmet ve gayretle inşa edilip, yaptıranı da Valide Sultan olduğu için, adına da (Sultaniye) denmiştir. Bu Sultaniye'ye nazire olmak üzere Rumeli tarafına da, Sultan Dördüncü Mehmed Han dahi, İskender seddine benzeyen sağlam bir kale yaptırıp, adına da (Hakaniye) denmiştir. Bu sırada saadetlû Hünkâr, denizden baştarde ile gelirken, Sultaniye ve Hakaniye o kadar toplar attı ki, sekdirmeler, baştardenin sağından, solundan geçip giderdi.

Saadetlû Hünkâr, Anadolu tarafında, otağında yerleşip, yeni kaleyi seyrederek bina emini Ankebüt Ahmed Paşaya bir hil'at ihsan etti. Topçu başı Ali Bâli'ye, Muammer Ağaya ve öteki bina usta ve kalfalarına kırkar adet hil'atlar giydirilip şenlik yapıldı. Onu gördük ki, halk arasında yetmiş kalyon ile, Venedik generali Bozcaada altından gidiyor. Orada, Bozcaada muhafızı Sührâb Mehmed Paşadan saadetlû padişâha ve Köprülü vezire hediyeler geldi.

Kale-i Sultaniye'nin şekli:

Deniz kıyısında, Yörüklü boğaz içinde ve kumsal yerde olup, bir tarafından nehir akarak kale dibinde Akdeniz'e dökülür. Kalenin bir burcu bu nehir kıyısında olduğundan, gizli su yolları henüz yapılmakta idi. Kale dahi, henüz tamamlanmamış olup, ancak deniz kıyısında büyük tabyalar üzerinde heybetli balyemez topları vardı. Bu tabyalardan sekdirme toplar atılıp, gülleler bir taraftan öbür tarafa yetişmediğinden, hemen Köprülü Mehmed Paşa içten gelen bir himmetle, bu binanın temelinden bir uzaklıkta deniz sığ yerlerine on tane çürük kadırganın içlerini bütün donanma forsaları ve Osmanlı askeri taş doldurarak, denize batırıp, tâ ki; kale önünden bir mil öteye denize varıncaya kadar, bir haftada burun gibi doldurup, bir İskender seddi yaptırdı. O gün, üstüne büyük balyemez topları koyup, attırdı. Gülleler karşı tarafa geçti. Saadetlû padişah, orada bir mendirek burcu yapılmasını emredince, hemen inşasına başlanıldı. Kale tamam olmadığından imâret adına birşey yok idi. Ancak dörtgen şeklinde traştan çıkma, güzel bir kale olmada idi. Çevresi binyüz adım idi. Hisar içinde bir Hünkar câmiinin yapımına başlamışlardı. Saadetlû padişâh, bu kaleyi tamamlamaya gayret edip, bazan avlanmaya çıkıyordu. Birkaç tazı, zağâr ve doğan haberini alıp, çarkcı - başı Canbuladzâde, beni padişâh emri ile, Bozcaada Muhafızı Sührab - Mehmed Paşaya gönderdi.

KALE-İ SULTANÎ'DEN BOZCAADA'YA GİDİŞİMİZ

Evvelâ, on saat deniz kıyısını takiben güneye gidip, ada karşısında ve Kazdağı kıyılarındaki iskelede atları bırakarak, kayıklar ile Eşek adaları aralarından vardiya ile on milde geçip bin güçlük ve zahmet çekerek, Bozcaada'ya geldik...

Bozcaada veya Mamaça kalesi :

Rum tarihlerinde, bunun ilk kurucusu Kıdafe kızı Mamaça adlı kadın kral olduğu gösterilir. Sonra Cenevizlilerin eline girip, bu sırada İstanbul'u fethe gelen Emevî devleti askerleri buraya da çıkmışlardır. Sonra yine Cenevizlilerin eline geçmişse de, nihayet Osmanlılar, ellerine geçirmişlerdir. Sonra Boğaz hisarı da, Sarı - Kenan Paşanın kaptanlığı sırasında, Venedikliler burayı istilâ edip, kalesini mâmur ve limanını da temizleyerek herbirini istihkâmlarla takviye ettiler; ve içine onbin muhafız koyarak, mülkiyetlerine geçirdiler. Kaleyi aman ile kendilerine veren cebeci ve yeniçerileri, yeniçeri ağasını,muhafızı olan Abaza - Ahmed Paşayı, gemilerle İstanbul'a gönderdiler. Bunlar İstanbul'a geldiklerinde hepsi kılıçtan geçirildi. Köprülü Mehmed Paşa karadan Osmanlı donanması denizden, Boğaz hisara varıp, bir gecede yiyecek ve içecekleriyle üçbin yiğidi Bozcaada'ya çıkartıp, arkasından Kazdağı tarafından üçbin serdengeçtiyi de yardımcı gönderdi. Birbiri peşine İslâm askeri, gece büyük cenk ederek, kuvvet zoru ile kaleyi ve bütün adayı fethederek, herkesi memnun ettiler.

Bozcaada'nın şekli :

Çevresi altmış mildir. Fakat kıbleye doğru uzunca olup, Anadolu'da Kazdağı tarafına yakındır. Bütün dağ ve bağlarında misket üzümü olur ki, hiçbir tarafta benzeri yoktur. Hattâ; kazasker Zahkî efendinin bağlarında yetişen yedi çeşit kokulu üzüm, buralarda da yetişir.

Kalenin şekli :

Adanın doğusunda, Anadolu tarafının göründüğü gibi kaya üzerinde yedi köşeli ve dirsek, dirsek birbirini örten kaleler ve bedenler ile süslü olup, taş yapı, güzel bir kaledir. İçi ve dışı, kapı araları silâhlarla doludur. Etrafında kesme derin hendekleri var. Kapısı iki kat ve demirdendir. Hisar içinde epeyce kiremit örtülü evleri var. Dizdarı, kethüda, imam ve müezzin evleri mâmurdur. Cephânesi, anbarları, su yolları ve bir hünkâr câmii var. Çevresi bin adımdır. Topları gayet şâhâne olup tâ, Eşek adalarını döver. Melek Ahmed Paşanın yaptırdığı kalede de uzun boylu toplar vardır. Bu tarafta yeldeğirmenleri dahi vardır.

Varoşunda ondokuz adet büyük, küçük kiliseleri var. Halkının çoğu Rum'dur. Liman yakınında han ve bekâr odaları var. Limanı kapulu li-

man olup, altmış parça patrona gemi yatar. Venedikliler gayet güzel temizlemişler.

Bozcaada'nın hâkimleri :

Her sene Bursa ve Biga sancağı beyleri gelip zeâmet ve timar erbabı ile, ikibin asker muhafaza eder. Kale dizdarı, kethüdası, çavuş ve mehterbaşısı, kale neferleri ve liman reisi vardır. İstanbul tarafından bir oda yeniçeri ağası ve başçavuşu, kâtip ile bir oda cebeci, bir oda topçu ve dergâh-ı âli çorbacıları ve oda - başlıları, her zaman hazır dururlar. Şeriat tarafından yüzelli akçe pâyesiyle, büyük kazâdır. Sipahî kethüda yeri, muhtesibi ve bacdârı vardır.

Bozcaada'yı bir iyice gezip gördükten sonra, ertesi gün, muhafız Sahrâb - Mehmed Paşa avdan geldi ve benimle buluşarak padişâh emrini ve Canbolat - zâde Çakır - başı'nın mektuplarını alıp okudu. İçindekiler anlaşılınca, «Emir padişâhımındır» deyip kendisinde bulunan, on tazı ve on zağâr köpeğini, yedi adet doğanı verdi. Ve ada muhafazasında olan alay beylerinden ve zeâmet sahiplerinden yirmi tazı, onbeş dolaş, tola, sunar ve arayıcı zağârlarla, beş adet şâhin ve zağânoş, balaban ve doğan bulup mektuplar yazarak, bana, bir kese nal parası ve adamlarıma yüzer kuruş ve birer çuka verdi. Ertesi günü bütün doğan, tazı ve zağârları timar sahiplerine verip, paşa ile vedalaştık. İskele başında yirmi oturak firkate ile kısa zamanda karşı tarafta Kazdağı toprağına geçip, atlarımıza binerek ikindi vaktinde (Kale-i Sultaniye) ye geldik. Orada Çakırcıbaşı Canbolat - zâdeye varıp, Söhrap Mehmed Paşanın mektubu ile doğan, zağâr ve tazıları teslim eyledim. O dahi, Köprülü'ye bildirip, «Var padişâha teslim eyle» deyince, ben dahi, altmış adet tazı, zağâr ve doğanları birer adamın ellerine verip, tazıları dibâ, şib ve zerbaf çullarıyla, zağârları gümüş tasma ve cilâ zincirleriyle, şâhinleri sırma üsküf ve ipek eldivenleriyle padişâh huzuruna çıkartarak, başımı yere koydum. Padişâh, her hayvana dikkatle bakıp, son derece hoşlanarak, bana bir hil'at-ı fâhire, yüz adet sağlam altın ve doğanları getirenlere beşer kuruş ihsan etti. Dışarı çıkarak çadırımıza geldik.

Sonra; padişâh hazretleri Anadolu'daki Kale-i Sultani'den karşı Rumeli'deki kalelere geçmek isteyip, Kaptan-ı deryâ Köse - Ali Paşa ve baştarde-i hümayun ile bir milde geçti. Biz de buradaki kaleleri gezmeye başladık...

Kale-i Hakâniye'nin vasıfları:

Bu kalenin dahi, sadrâzam Köprülü'nün teklifi ile 1068 (M. 1664) tarihinde Sultan Dördüncü Mehmed'in gazâ malı ile yeniden yapılmasına başlanılmış idi. Saadetlû padişâh, buraya vardığında, Osmanlı donanma-

sının bütün forsaları ve kapudan paşanın eyâlet zâimleri ve cebelileri ve birçok mimar ve usta, onbin kadar reayâ toplanıp, büyük bir gayretle çalışırlardı. Leniz kıyısında yalçın kaya üzerine önce büyük topları koyup, saadetlû padişah buraya baştarde ile gelirken, bütün toplara ateş verilerek şenlik ilân edildi. Her topun gülleleri deniz üzerinde seke, seke Bozcaada yakınına kadar gittiler. Çünkü; bu kale Akdeniz'e göğüs vermiş, yalçın kaya üzerinde, sırtı dağlara yaslı bir yerde yapılmaktadır. Allah tamamlanmasını nasib ede... Önce hisar içinde, bir hünkâr câmiinin temelini atmışlar. Kalenin kara tarafına geniş ve derin bir hendek kazmışlarki, adam aşağı bakmağa cesaret edemez. Bu taraf duvarları iki kat kalın duvardır ki, kırk ayak genişliktedir. Çevresi binüçyüz adımdır. Limanı kalenin kuzeyinde olup, iyi demir tutar ve donanmay-ı hümayun, seksen parça kadırga ile burada demirleyip, rahat yatarlar. Padişâhın geldiği gün, kapudan paşa büyük bir ziyâfet vermiştir ki, dil ile târif olunamaz!.. Ziyâfetten sonra padişâha diş kirası on kese, on köle, bir mücevher eğerli küheylan at, bir baş dibâ çulu yelkender at takdim etti. Bu sırada uygun hava ile, bir Mısır şaykası giderken derhal İmroz adası altından on parça düşman kalyonları orsa bayraklarını döküp, bütün yelkenlerin açmış gelirler. Onlar orsa, orsa şayka üzerine varmaya gelirken. şayka da, Bozcaada üzerine dümen kırıp, yelken açıp, burnunu düzeltti. Hemen, sadetlû padişah gazablanıp:

«Bre, bizim donanma gemileri, şu kalyonları karşılayıp, şaykayı kurtarsınlar.»

Deyince; bir anda Maryoloğlu-Mustafa Paşa, Memi Paşa-zâde Mahmud Paşa, Abdulkadir Paşa, Eğriyüzlü, Köse - Ali Paşa, Maryoloğlu Hasan Paşa, Durak Bey, Hüsamoğlu ve diğer on parça forsa yalpa kadırgalar salpa demir avanta rebalsa deyip, akıntı ile şimşek gibi şakıyarak gittiler. Şayka üç parça düşman gemisi kendisine yetişmek üzere iken, yetiştiler. O sırada hava sertleşti. Geri ve ileride düşman gemileri dermansız kaldılar. Hemen, on parça gemilerimiz avanta edip, üç parça düşman gemisine aman vermeyerek, padişâhın huzuruna getirdiler. Bütün beylere ve paşalara birer hil'at verilip, Köse - Ali Paşaya ,bir samur libâce ihsan olundu. Frenk esirlerin de küreğe konulması emredildi. Gemileri de alıkonuldu. Geride kalan düşman gemileri içlerinin acısından, Bozcaada önüne varıp kaleyi topa tuttular. Bozcaada kalesi de onlara top atarken, Melek - Ahmed Paşa kalesinden atılan bir patrona isabet etti ve hemen orada battı. Üçyüz adet düşman esir edilerek, padişâh huzuruna getirildi. Batan kalyonu çıkarmaya da on parça kadırga ve dalgıçlar gönderildi. «Hemen işi kötü olan düşman, bu rezilliğini görüp, yelkenlerini açarak yenik ve üzüntülü, Limni tarafına gitti.» diye Akşar burnu tarafından gelen bir firkate haber verdi. İşte buradan, bütün Rumeli sâhi-

linde bulunan yirmialtı parça Mora ve diğer kalelere saadetlû padişâh ulaklar ile:

«Kalelerinizi koruyunuz. Zira Venedik donanması o tarafa gitmiştir.»

Diye, haberler gönderdi. Sonra saadetlû padişâh baştarde-i hümayuna binerek Gelibolu'ya gitti. Ben dahi, atlar ve adamlarımla karadan gidip, sonra Hüsam Beyoğlu kadırgasına Silahşör Gazaopğlu Ahmed Ağa ile bindik. Osmanlı donanması uygun bir havada, tam otuz mil kuzeye doğru yol alarak, (Burceyn) kalesine geldik.

Kilidilbahreyn Burceyn kalesi :

856 (M. 1452) tarihinde burada dahi Fâtih Sultan Mehmed iki kale yaptırarak, adına (Burceyn) demişlerdir. İstanbul'un fethinden sonra dahi buraları genişletip, mâmur etti. Sonra Süleyman Han bizzat Malta ve Rodos seferlerine çıkıp, Rodos fethi ganimetiyle burayı daha da mâmur eyledi...

Bütün boğaz ve Rumeli tarafı :

Rumeli toprağında, Kapudan Paşa eyâletinde ve Gelibolu sancağı idaresinde olup, yüzelli akçe payesiyle itibarlı kazâdır. Asıl hâkimi, dizdar olup, kale neferleri ve bölük ağaları var. Kalesi Deniz kıyısında dörtköşe, rıhtım bina sağlam ve istihkâmlı bir hisardır. Arkasından güneye doğru dağlardır. Üzerleri baştanbaşa bağlar olup, doğu tarafına bakan iki kat güzel demir kapıları vardır. Hisar içinde kiremit örtülü evler, bir adet hünkâr câmii, buğday anbarları ve cebhânelikleri var. Diğer çarşı, pazar, han ve hamam yoktur. Deniz kıyısında, Fâtih'in, Bayezid'in Modon ve Koron kalelerinden getirdiği toplar var. Süleyman, İkinci Süleyman, Üçüncü Murad, Ayas Paşa, Piyâle Paşa topları var ki, her biri birer kale değer. Hattâ; saadetlû padişâh baştarde-i hümayun ile gelirken iki taraf kalelerinden top atışları yapılıp, ikiyüz adet sekdirme gülleler atıldı. Atış sırasında, bu Rumeli kalesinin bir büyük şayka topu parçalandı ve zelzelesinden evler harâp oldu. Sonra Hünkârın fermanıyla tâmir edildi.

Deniz kıyısında hep altmışiki top vardır. Kırk top da hisarın içinde vardır. Bütün cephânesi mükellef ve mükemmel olup, Murad, İbrahim ve Sultan Dördüncü Mehmed Hanlara musahip olan tavşan dilsizi, Köprülü vezirin emriyle bu kalede hapsedilmişti. Zavallı, neferler gibi silâhlı olarak nöbet bekliyordu...

Rumelihisarının varoşu: Kalenin kuzey tarafına yedi, sekiz yüz kadar tek katlı, ve iki katlı, kiremit örtülü, güzel evleri vardır. Elli akçe pâyesiyle kazâ olup, kadı burada oturur. Yeniçeri serdarı, sipah kethüdâ yeri gibi hâkimleri yoktur. Bir hamamı vardır; ama, o kadar iç açıcı de-

ğildir. Halkı son derece edebli ve çoluk, çocuk sahibi kimselerdir. Üç aded sıbyan mektebi vardır. Etrafda bağ ve bahçe çoktur...

Buradan, dost arkadaşlar ile kalkıp, (Keyllik burnu) denilen yerde zevk ve sefâ ettik. Sabahleyin yine hep birlikte Piyale Paşa bahçesinde eğlenceye dalmış iken vakarlı Padişah dağlara avlanmak için gitmek üzere yanımızdan geçti. Bu bahçe ,acâib ve garip şekilde düzenlenmiş bir irem bağıdır ki; her tarafının ayrı biçimde parmaklıkları, havuz, şadırvan, sebil ve fiskiyeleri olup, ne dil ile, ne de kalem ile anlatılamaz. Konya'nın İrem bağlarına benzer bir yerdir. Buradaki çeşmenin tarihi şöyledir:

«Hâtıf Kudsi didi,
Tarihin ol dem ânın,
Nûş idelim zulâli,
Âl-i Abâ ruhuna...»
Sene 887

Bu bahçenin dillerde söylenen özelliklerini olduğu gibi yazsak, seyahattan kalmamız gerekir. Buradan yine, bütün dostlar ile, Rumelihisarına geldik. Orada yatan irfân sahibi zâtların ziyâretlerine koştuk. (Abdi Baba ziyâreti): Yazıcı - zâde Mehmed Efendi'nin halifelerindendir. (Şeyh Ali Efendi ziyareti).

O esnada Hünkâr, baştarde ile Gelibolu'ya gitti. Ben de, Gazzâzoğlu Ahmed Ağa ile karadan gidip, kuzey tarafta (Maydos) kasabasına geldik.

Maydos kasabası: Gelibolu toprağında, deniz kenarında olup, hâkimi subaşısıdır. Sahilde sekizyüz aded üzerleri kiremit örtülü, san'at eseri saraylardır. Öyle hristiyan evleri vardır ki, parıltılarından insanın gözleri kamaşır. Zira bu kasaba hristiyanları, İstanbul evlerini yapan usta dülgerler olup, burada otururlar. Zaten «Maydos dülgeri» Rum'da meşhurdur. Burada, hâkimden başka islâm olarak kimse yoktur. Kiliseleri vardır. Bağları gayet çok olup, her tarafta Maydos şarabı meşhurdur. Kasaba dışında yel değirmenleri olup, ince ve beyaz unları olur.

Burada bir gece sohbet ettik. Buradan yıldız yönünde gidip, (Kovanlı) köyüne geldik. Gelişmiş, reâyâsı olan bir zeâmet köyüdür. Buradan da ileri giderek (Gelibolu) kalesine geldik.

Gelibolu kalesi: Yunan tarihçilerinin söylediklerine göre, bu kaleyi de Kral Flikos yaptırmıştır. Birçok kere diğer kralların eline geçmiştir. O zamanlar rumca adı (Flikos pergar) imiş. Sonra 785 tarihinde Gazî Süleyman Paşa fethetmiştir. Muhammediye eserinin sahibi bunun adını (Gelibol) dan değiştirilmiş olarak söylendiğini kabul eder. Halk ağzında (Gelibolu) adıyle meşhurdur. Fetih tarihi için (Bismillahirrahmanirrahim) demişlerdir. Bursa'dan sonra Rumeli'de bu şehir ikinci taht merkezi olup, Gazî Hüdâvendigâr burada (Murad Bey, «azze nasarahu duribe

fî Gelibolu» yazısiyle) para (sikke) kestirmiştir. Büyük vâlidem rahmetlide, çeyrek dirhem kırk - elli akçesi vardı, saklardı; ben kaç kere gördüm. Sonra Süleyman Han Gazî, bu Gelibolu'yu Derya kaleminden kaptan paşaların eyâleti olmak üzere yazdı. Hâlâ, o kanun üzere, kaptan paşaların merkezidir. Burada güzel sarayları ve kadırga tersâneleri vardır. Süleyman Han kanunu üzere kaptan paşanın Padişah hassı (885.000) akçedir. Eyâletinde tam onbir sancak vardır ki ,üçü salyâne ile zabt olunur. Eyâletin defter kethüdâsı, tımar defterdarı ve defter emini vardır. Sancakları da şunlardır: Ağrıboz, Karlı ili, Rodos, İnebahtı, Midilli, Koca ili, Karabiga, sığla, Mestre... Salyâne ile zabt olunan sancakları Sakız, Lukşa ve Mehdiye'dir.

Gelibolu şehri, Paşa tahtı olup, livasında 6 zeâmet, 122 tımar vardır. Çeribaşısı ve yüzbaşısı bulunur. Savaş sırasında cebelüleriyle yararlı ve namlı asker verir. Askeri, Kaptan Paşa ile birlikte karadan ve denizden sefere koşarlar. Kaptan Paşanın da bin aded cebelü askeriyle sefere katılması kanundur. Üçyüz akçe pâyesiyle şerif kazâ olup, köylerinden kadılara beher sene on kese gelir olur. Ama, kaptan paşaya her sene adâlet üzere yetmiş bin kuruş gelir olur. Av, gemiler ve diğer şeyler de düşüp alırlarsa senede bin kese para almış kaptan ve vezirler de çoktur... Şehrin şeyhülislâmı, nâkibüleşrafı, ayân ve eşrafı, yeniçeri çavuşu, serdar ve sipâh kethüdâ yeri vardır. Gümrük eminine yetmiş yük akçeye iltizamdır. Muhtesib ağası, mimar başısı, liman reisi ile subaşısı da vardır. Kale dizdarı ve onbir bölük ağası vardır ki, hepsi tersâneye hizmet ederler. Her esnafın şeyhleri vardır. Hattâ, ulûfeli dalgıçları olup, elli - altmış kulaç deniz dibine dalarlar...

Gelibolu kalesinin yapısı ve yeri :

Bu kale, Rum sahilinin Rumeli tarafında, kayalık bir tepe üzerinde, altıgen şeklinde, yontulmuş taş ile yapılmış, havâlesiz, hazırbaş bir kaledir. Yetmiş adet kulesi, binikiyüz aded duvar dişleri vardır. Hendeği kesme kayadan sarp hendektir. Eski zamanda içinden deniz dolaşır imiş. Şimdi hendek içinde su yoktur. Güney tarafında, bir demir kapısı vardır. Çevre uzunluğunu bilmiyorum. Her ne kadar Kefe ve Selânik gibi büyük hisar değilse de, yine de kuvvetli ve dayanıklı bir kaledir. Kalenin içinde üçyüz adet iki ve üç katlı, bağsız, bahçesiz, kiremit örtülü asker evleri vardır. Dizdarı, kethüdâsı, topçu başı ve cebeci başı evleri buradadır. Cephâneliği, erzak anbarları, su sarnıçları da burada olup diğer çarşı ve pazarı varoşdadır. Hünkâr camii, padişaha ait hazineler, imam ve müezzin evleri dahi buradadır. Aşağıda, Kilidülbahir gibi önemli ve gösterişli kaleler olup, Gelibolu onlara göre iç il sayıldığından, o kadar büyük balyemez topları yoktur. Küçük ve büyük yetmiş aded şâhâne topları vardır.

Gelibolu'nun varoşu :

Kalenin güney tarafında, batısında ve kuzeyinde olmak üzere geniş ve düz bir arazi üzerinde, kazânın bağlığında olup, doğu tarafı Rum denizidir. Lâkin büyük imâretlerinin çoğu, garip ve acâib eserleri kalenin batı semtine düşmüştür. Buradaki mahallelerin adedi altmışüçtür. Yedi, sekizyüz kadar tek ve çok katlı, güzel, kiremit örtülü, balkonlu, billûr ve necef kakmalı pencereler ile süslü, temiz yollar etrafında yapılmış evlerdir...

Camileri :

Zâviye, tekke ve mescid olarak hepsi (164) mihrâbdır. Kale içinde (Sultan Camii), (Ahmed Paşa Camii) gayet mükemmel, kubbeleri halis kurşun ile örtülü güzel bir cami olup, kıble kapısı üzerinde şu tarih yazılıdır :

«İlâhî! tekabbele tarihinâ
Yessirn'l-cennâti lisâhıbihî»
Sene 941

Muslih Paşa Camii :

Yapıcısı Selim Hân'ın vezirlerindendir. Kendisi, Mısır veziri olduğundan bu câmiin mimar ve mühendisi ile ustalarının hepsini Mısır'dan getirtip, öyle hoş bir şekilde yaptırmıştır ki; hesap ilmini bilenler bunun üstün sanatını görenler hayretler içinde kalır!... Kubbeleri kurşun örtülü olup, bir tabakalı, nâzik, yuvarlak bir minaresi vardır. Bunun da kıble kapısı üzerindeki tarihi şudur: «Beta'llahu şâne sâhibihi 883».

Mescidleri çoktur. Medreselerinden (Sarıca Paşa medresesi) meşhurdur. Dokuz yerde Kur'an-ı azîm ve Kıraat-ı seb'a okunan darûlkur'âları vardır. Her büyük câmide bir şeyh bulunur. Gelibolu'lular, Yazıcıoğlu'nun Muhammediye kitabını ezberlemeyi çok seviyorlar. Halkı soylu ve olgun olup, her birerleri binlerce hadis-i şerîf ezberlemişlerdir. Tekkelerinden (Mevlâna Celâleddin Rumî) tekkesinin Rumeli'de benzeri yoktur. Yetmiş, seksen aded fukarâsı vardır. Mutfak, kiler, semâhâne ile bezenmiş olup, Mevlevîlerin ve iman sahiplerinin karargâhıdır. Şerifî dedelerden olup Mesnevî okuyan Ağa - zâde efendidir. Birçok defa kerâmetleri görülmüştür. Hamd olsun şerefli derslerinde hazır olup, şeref sohbetleriyle şereflenip, mübârek ellerini öptük.

Yazıcı - zâde Tekkesi :

Ulu bir tekkedir. Bürâyî tarikatinden dervişi çoktur.

Sinan Paşa Tekkesi :

Deniz kenarındadır. Yemek pişirilecek yerleri ve yüksek dağları ola

güzel bir eğlence yeridir. Bu şehrin yalnız ondört yerde kurşun örtülü mükellef imâreti vardır.

Ahmet Paşa Çeşmesi:

Meşhurdur. Tarihi «Barekâllahu zehi ceşme-i Ahmed Paşa 1106» dır. Sekiz aded şifalı hamamı vardır: Şengül hamamı, Karaca Bey hamamı ve Alaca hamam meşhurlarıdır. İkiyüz kadar da ev hamamı vardır. İskele başındaki gümrük çok işlek bir iş yeridir. Onbir kadar bekâr odası, çarşısı ve dokuz yüz dükkânı olup, okçuları ve yaycıları gayet hünerlidirler. Halkı, dinç yapılı olduklarından, yüzleri nurlu olup, buğday benizlidirler. Eşrâf ve ayânından: Gümrük Emini Seydi Ali Çelebi ve Parsâ Çelebi meşhurlarıdır. Tabiblerinden (Resûl Çelebi, cerrahlarından, okçularbaşında Menemenli Ali Usta, âlimlerinden, Mevlevî şeyhi Ağa - zâde Efendi ve Yazıcı - zâde tekkesi şeyhi ünlü ve sayılan kimselerdir.

Halkı, levendâne çuka bağır yeleği, başlarındaki fes üzerine dayı sarığı sarıp gezerler. Kadınları çeşitli çuka ferâce ve ezâr bürünüp, yüzlerine burka örtüp, edeblice gezerler. Halkın çoğunun isimleri şöyledir: Hızır Çelebi, Bali Veli Çelebi, Eceoğlu gibi... Kızlarının adları: Çiğdem, Meryem, Sevindi, Şahgül, Hayriye, Nisa, Emine gibi... Kölelerinin adları: Tezgeldi, Canyazar, Hayırlı, Bereketli, Şücâh, Rıdvan, Sadık; Cariyelerinin isimleri: Bîzâr, Biçâre, Şekerpâre, Mehpâre, Balkız, Şâdmar.

Kale dibinde lâtif bir liman vardır ki, çok güzel yataktır. Tersânesinin gözlerinde hâlâ gâzî kadırgalar vardır. Şehrin kuzeyinde, deniz kenarında minare gibi yüksek bir kale vardır ki; orada her gece fener yakıp, bütün gemilere yol gösterirler. Hristiyan mahallelerinde birer küçük kilise vardır. Lâkin, manastırları yoktur. Reâyası hep rumdur. Rum denizi sahilinde ve havası İstanbul gibi mutedil olup ne kışında, ne de yazında şiddet yoktur.

Beğenilen şeyleri: Pota oku ve Çayırlıoğlu yayı meşhurdur.

Halkın işi ve kazancı: Bir kısım halkı gemicilerdir. Bir kısmı bağcı, bir kısmı da kara ve deniz tüccarıdır. Ayrıca san'atkâr, sanayici ve Allah yolunda mücahidler de vardır. Ürünlerinden tâneli buğdayı, baklası ve börülcesi meşhurdur.

İmâretlerinden (Sinan Paşa imâreti) ve (Ahmet Paşa imâreti) ünlüdür. Yiyeceklerinden beyaz ekmeği, kırmızı pekmezi, bütün meyveleri, kokulu reçelleri ve köfteleri çok beğenilir.

Çeşitli içeceklerinden Gelibolu müselleri, bulaması ve ayva ezmesi meşhurdur. Etraf ve civarında otuzbirbin bağı vardır.

Halkı: Ahalisine «Ece kavmi» derler ki, ne Çıtak, ne Yörük ve ne de tamamiyle Türk'dür. İlk defa Anadolu'dan Rum'a gelip çeşitli diller ile karıştıklarından, kendilerine mahsus bazı sözleri vardır. «Cömerdim kal-

dım» derler ki (baka kaldım) demektir. «Ebet» derler ki hayret anlamınadır. «Keremliçeli» iyilik edici demektir.

Ziyaret yerleri: Hakikatleri söyliyen, insanlara nasihat eden, tarikat nuruna kavuşmuş, gizli sırları bilen, akıl ve şer'in koruyucusu, asıl ve fer'i bilen, yüksek soy sahibi... (Şeyh Mehmed Efendi Yazıcı - zâde) : (Muhammediye) adlı güzel eserin sahibi, Koca İkinci Murad Han zamanında meydana gelmiş ve Hacı Bayram Veli'den terbiye almış, eşsiz bir incidir. Fetih babası İkinci Mehmed Han zamanında olgunlaşmış v Muhammediye adlı güzel eserini de Gelibolu'da yazmıştır. Halen Bayramî tarikatinden nice yanık âşıkları vardır. Allah'ın rahmeti üzerine olsun...

Kâtib Selâhaddin oğlu Şeyh Ahmed Bican ziyâreti: Bu zât, Muhammediye sahibi Mehmed Efendinin küçük kardeşidir. «Envârü'lâşikîn» adlı değerli kitabın yazarıdır. Kardeşinin yanında yatar.

1063 tarihinde Melek - Ahmed Paşa ile Sofya'ya vardığımızda, ihtiyar bir imam, bize, mezarlığı gezdirirken bir kabirin önünde durup «Yazıcı - zâde Ahmed Bican Hazretlerinin ruhu için el-Fâtiha» demesi üzerine ben söz edip «bunun kabri Gelibolu'dadır» dedim. İmam; «Hayır, birâderi ile aralarında anlaşmazlık olduğundan, bu Sofya şehrine gelip, burada vefat etmiştir» dedi. Doğrusunu Allah bilir. Bunların büyük babaları da buralarda yatmaktadır ki; nurlu kabri üzerinde «Hâzâ merkad-i kâtib-i Selâhaddin İbn Şecâeddin» yazmaktadır. Bu azizin dahi, evlâtları gibi, birçok eserleri vardır. Bunlardan yıldız ilminde (Seb'ul-Mesânî) adlı eseri yedi gezegen gibi bilinen bir kuyruklu yıldızdır. (Mülhime), (Tabirnâme) adlı değerli kitapları, tıb ilmine ait nice değerli, küçük eserleri vardır. Yazı ilminde dahi, Yakut Musta'samî gibi hünerini gösterdiği için «Kâtib Selâhaddin» namiyle ün yapmıştır. Rahmet üzerine olsun...

Evliya Sinan Paşa ziyareti: Deniz kenarında, irem bağı gibi, güzel bir tekke içinde yüksek kubbede yatar.

Alemdar Ali Baba ziyareti: Bu da Gazî Sinan Paşa yanında yatmaktadır.

Şeyh Ağır - zâde Efendi ziyareti: Ben hâkir nice kere şerefli sohbetlerinde bulundum. Mesnevî-i Kenz-i İz'ân'ın okuyucusu ve Mevlevî şeyhi tarikat ehli ve yol gösterici bir zat idi. Birçok kerâmetleri Akdeniz gemicileri arasında ün salmıştır. «Şeyh Alâeddin ziyareti»: Halen gönül ehlinin ziyaret yeridir.

Yazıcı - zâde Mehmed Efendi makamı: Deniz kenarında, bir kaya içinde, mağaradır. Mehmed Efendinin zâviyesi imiş. Muhammediye adlı kitabını da orada yazmıştır. Bu mağaraya girenlerin dimağları kokulanır (Şeyh Mehmed Dâi ziyareti: Birkaç sefâ ehli ile atlarımıza binip Gelibolu etrafını dolaşarak (Üç baş köyü) ne geldiğimizde bir zâviyeye girerek Mehmed Dâî Hazretlerini ziyaret ettik. Yakın zamanda yaşamış olğundan, yaşlı kimseler dediler ki :

Aziz merhum bu tekkede annesinin rahminden ayrılmış olup, Gelibolu'da, Bayramî tarikatine girmiş ve yetişmiştir. Sonra İstanbul'a varıp, Üsküdarlı Mahmut Efendi'den celvetî fakr cihazını kabul etmiştir. Tarikatinde söz sahibi olunca, Sultan Ahmet Han'ın sohbetlerinde bulunmuş ve Sultan Ahmet kendisine bu köyü temlik etmiş, eline ferman vermiştir; buraya geldiğinde, bu tekke ve mescidi helâl kazanciyle yaptırdıktan sonra, vefat edip burada defn olunmuştur.» Hattâ, mezar taşında yazılı olan (Dâî 1019) vefat tarihi imiş.

Bu ziyaretlerden sonra, nice sefâ dostu ile vedâlaşıp Gelibolu'dan batıya doğru bağ ve bostanlar içinden düz ve gelişmiş sahraları geçerek, (Bolayır) kasabasına geldik.

Bolayır kasabası: Gelibolu'ya bağlı, bakımlı, muaf ve müsellâ bir kasabadır. Gazî Süleyman Paşa, rumlar elinden kuvvet ile alıp, imâretine vakfetmiştir. Ama kalesi harâptır. Hâlâ, lâlezâr ovasında tepe, tepe asker kemikleri durmaktadır. Bu harp meydanındaki vuruşmada rumlar ile İslâm askeri o kadar cenk ve cidâl ederler ki; İslâm askeri ile kâfirler karmakarışık olurlar. Her iki taraf askeri birbirlerini tanımazlar. Hemen Gazî Mihâl, Süleyman Paşa'ya gelip der ki:

«Şehzâde! İslâm askeri, rumlarla karış katış olup, kızıl kana boyandıklarından fark olunamıyor.»

Demesi üzerine Süleyman Paşa :

«Bre lala! var şu İslâm askerini bul, ayır da, sonra kaleyi feth eyle.»

Dediğinde Gazî, hakikaten öyle yaparak kaleyi feth (758) eder, ismini de Bolayır koymuştur. Bir dereli, bayır, çayırlı, bağ ve bahçeli, verimli toprakta kurulmuş güzel bir yerdir. Şeriat tarafından nâibi, Evkaftan mütevellisi vardır. Kethûdâ yeri, yeniçeri serdârı ve nâkibi hep Gelibolu'da otururlar.

İmaret yerleri, yedi mahalledir. Dağınıkça yapılmışlardır. Bin aded kiremitle örtülü evleri vardır. Kurşunlu camii, tekkesi, hanları, hamamı, yüz adet dükkânı, Gazî Süleyman Paşa yapısı ziyafet evi vardır.

Orhan oğlu Süleyman Paşa ziyareti :

716 senesinde doğmuştur. Önce kırk kişi ile Ece Yakup, Ece Bâlî, Ârâ Bâlî, Kara Koca, Kara Hâce, Kara Mürsel, Yalvaç Dede; Hâli Dede adlı koca yiğitlerinin idaresinde Kapı Dağı'ndan sığır ve at tulumları üzerine sallar dizip, Rumeline geçerek önce (Eksmil) adlı kaleye sarılıp, aman vermiyerek feth ederler. Rumca (Eks mil) «altı mil» demektir. Buradan Kapı Dağı'na altı millik mesafe vardır. Sonra Bolayır kalesini 758 tarihinde fethetmişlerdir. Sonra Süleyman Paşa, bir kaza, doğan kuşu salıp, ardı sıra avı kovalarken, attan tekerlenip vefat eder. Bu şehir içinde nurlu kabrinde defn edilmiştir.

Buradan batı tarafına giderek, (Kavak) köyüne geldik. Daha önce kasaba gibi güzel bir köy imiş. Ben gördüğümde, zelzeleden henüz harâb, yer yer evleri kalmış idi. Bu köy, bir boğaz ağzında kurulmuş olup, bir tarafı Akdeniz'dir. Bir tarafı da Akdeniz'den girmiş olan (Enez) körfezidir ki; uzunluğu seksen mil kadardır. İki tarafı eski zamanda sağlam kaleler imiş; halen kalıntıları görülmektedir. Hattâ, eskilerin, bu Kavak adlı köy yerinden kesip de Akdeniz'i Enez körfezine karıştırmak istedikleri yer dahi açıkça görülür. Eğer öyle olsa idi. Gelibolu, Bolayır, Kavak ve Eksmil kaleleri bir adada kalırdı. İhtimal ki, Edirne, Malkara ve Dimetoka şehirlerine düşman gemilerinin gelmesi kolay olur diyerek, bu düşünceden vazgeçmişlerdir. Bu Kavak köyü dibinde, Gurâbâdâd (Eksmil) kalesi vardır; 758 tarihinde Osmanlıların Rumeli'nde ilk fethettikleri kaledir. Rum denizi sahilinde dört köşeli, harâbça, taş yapı, küçük bir kaledir. Etrafında rumlar otururlar.

Bunun doğu tarafından, gelişmiş köyler arasından giderek (İpsala kalesi)ne geldik. 758 tarihinde, bunu, Edirne kralının elinden Gazî Süleyman Paşa alıp, cuma selâhını (namazını) burada kıldığından «İptide's-selâh» dan değişmiş olarak İpsala adı ile kalmıştır. Fetihten sonra tekrar rumların eline düşmüş ise de, sonra Gazî Hüdâvendigâr zamanında, Lala Şahin Paşa tarafından yine fethedilmiştir. Halen Rumeli eyâletinde yüzelli akçelik kazâdır. Yeniçeri serdârı ve sipâh kethüdâ yeri vardır. Meric, Tunca ve Arda nehirlerinin birleştikleri yer verimli geniş ve şirin bir yerdir. Firecik şehrinin doğusunda olup, araları bir merhale mesafedir. İpsala'dan Malkara'ya gitmek isteyenler, burada gemilere ve sallara binip, karşıya geçerek, yarım saatte geçerler. Meriç nehri, deniz gibi geniş bir nehirdir...

İpsala'nın evleri; hepsi kiremit örtülü olup, tek ve çok katlı, güzel evlerdir. Kervansaraylarından Sultan Süleyman zamanında yapılmış olan (Hüsrev Kethüdâ kervansarayı) nı, Süleyman Han mimarı, Sinan bin Abdülmennân yaptırmıştır. Sağlam, güvenli bir kale gibidir. Bütün kubbe ve avluları, at ve deve ahırları baştanbaşa mavi kurşun ile örtülüdür. Mermer ustası bir bu imaretin kapı ve duvarlarına öyle kuvvetli tişeler (keski) vurmuş ki dil ile anlatılamaz!.. Darüzziyâfe imâreti de meşhurdur. Özellikle kış mevsimlerinde sığınacak, rahat bir yerdir ki; içine giren kimse hayat bulur. Zira gece, gündüz, zengin ve fakire, genç ve ihtiyara bir tepsi içinde birer tas buğday çorbası, yine herkese birer ekmek ve her gece ocak başına birer yağ kandili, her at başına birer torba arpa, her cuma gecesi de birer sini yahni, pilav ve zerde verilir. Hayratı sonsuzdur. Hâsılı Keykâvus ve Selçukoğulları mutfağına benzer bir hayır yeridir. Altmış aded dükkânı olup, içinde ne aranırsa bulunur. Buradan doğuya giderek bağ ve bahçeli, gülüstanlı, güzel köyleri geçerek (Enez kalesi) ne geldik.

Enez Kalesi :

İlk yapısı rum krallarından Firecik kralı Radçıka'dır. Sonra Cenevizlilerin eline düşmüş, yüz sene sonra da Bayezid Han Velî eline geçmiştir. Bayezid Velî vakıflarına sahip olup, hâlen Bayezid Hân Evkafı mütevellisi tarafından idare olunur. Yüzelli akçe pâyeli şerif kazâdır. İki aded kasaba gibi köyü vardır. Kethüdâ yeri, yeniçeri serdarı, kale dizdarı ve neferleri vardır. Kalesi Arda; Meriç ve Tunca nehirlerinin Akdeniz'e döküldükleri yerde, deniz kenarında, dört köşeli, sağlam bir yapıdır ama; yer, yer yıkılmıştır. Rum halkı müslümanlardan fazladır.

Buradan batıya doğru giderek, (Keşan) kalesine geldik. Büyük İskender zamanından kalma olup, Gazî Hüdâvendigâr'ın Edirne'yi fethettiği sene burayı da Cenevizliler ele geçirmişler idi. Sonra Bayezid Velî, Mora diyarındaki, Koran kalesini fethe giderken donanma ile Gedik Ahmet Paşa, bu Keşan kalesini kuşatmış ve büyük bir cenk ile fethetmiştir. Sonra hisarı Herkesoğlu Ahmet Paşa'nın idaresine bırakmış, o da kaleyi tâmir ettirmiştir. Halen Rumeli eyâletinde vezir-i âzamların hâssı olup onlar tarafından tâyin edilen kimseler idare ederler. Yüzelli akçelik kazâ olup, seksen aded güzel köyü vardır. Evleri kiremit örtülü, tek ve iki katlı, yer yer bağ ve bahçeli evlerdir. Sultanî çarşısı içinde Hersekoğlu Ahmet Paşa Camii iç açıcı, aydınlık bir yapıdır. Ayân ve büyüklerinden Mehmet Ağa, Cafer Ağa ve İsmail Ağa meşhurdur. Havası ve suyu oldukça hoşdur. Kalesi dört köşe olup, harâptır. Adına (Rus köyü) derler. Keşan, İpsala ile Malkara arasında kalır.

Buradan batı tarafa giderek, Malkara şehrine geldik.

Malkara şehri :

Buna Rumca (Megalo Gro) yani «ulular ulusu» derler. Burayı İstanbul'a hücum ederken harâb eden, Sırp kralı (Despot) yaptırmıştır. 762 tarihinde Rumların elinden Gazî Hüdâvendigâr almıştır. Fakat, Kosova olayında Gazî Hüdâvendigâr şehid olunca, Cenevizliler yine buraları alırlar. Bunun üzerine Koca - Lala Şahin Paşa tekrar almıştır. Rumeli eyâletinde olup, kânun hâkimi vardır; yüzelli akçelik kazâdır. Sipâh kethüdâ yeri, yeniçeri serdârı ve nakibüleşrâfı vardır. Kalesi yıkık olup, yüzü güney - doğuya doğrudur. Şehri yirmiiki mahalledir. Camilerinden (Gazî Dâver Han Camii): bol cemaati olan eski bir câmidir. Hânedanlarından gelip geçene bol nimet verilir. Çarşı içinde akan Hüsrev Kethüdâ çeşmesinin tarihi şöyledir :

«Bu Hüsrevâne uyûna nedir dedim târih?
Dedi; müverrih-i âlim: «Bu mâh-ı Kevserdir.»

Diğer bir çeşmenin tarihi :

«Ehl-i diller cem'olup târihini,
(Kim içerse nûş canlar) dediler...»

Gerçekten suyu ve havası güzel, sevimli bir şehirdir. Beğenilen şeylerinden kokulu gömeç balı, tereyağı, üzüm bağı, beyaz yağlı çöreği ve baharlı kabak böreği meşhurdur. Sanayi eserlerinden en beğenileni, gezginlerin ellerinde gezdirdikleri silâh aletidir ki; ona zerdeste, çelenk veya müçbek derler. Bunların çeşitlerini kızılcık, çemşir, sentiyan, yeni dünya ve abonoz ağaçlarından bu şehrin sanatkârları yapmakta olup, başka yerlere de, hediye olarak gönderirler. Gayet san'atkârâne olup, «Malkara meçiği» adiyle söylenir. Bunların sarı, kırmızı ve baş kılıklı olanlarını, çoğunlukla gençler alıp kullanırlar. Bu şehrin hânedânları kırmızı kiremit ile örtülü ve güzeldir. Halkı da soylu ve mutludurlar. İpsala şehrinin doğu tarafında olup, araları bir konak mesafe kadardır. Güney tarafında Firecik, kuzeyinde İnecik kasabaları da, birer merhale uzaklıkta şehirlerdir. Mezarlığında (Ümmî Baba) ziyareti vardır.

Buradan kuzeye doğru, yedi saat gidip, (İnecik kasabası) na geldik.

İnecik kasabası: Rum denizi sahilinde, gelişmiş bir kasabadır. Sultan Beyazıd ve Selim'in vezirlerinden ve Hazret-i Ebâ Bekir Sıddîk'ın temiz soyundan, vezir Kara Pirî Paşa'nın yapısıdır. Halen onun vakfı olup, mütevellisi örfi hâkimdir. Yüzelli akçe pâyesiyle şerif kazâdır. Tekfurdağı kazası hekim başılarının hâssı olduğundan bu İnecik kazâsı da bazen ona bağlanır. Sipahî kethüdâ yeri ve yeniçeri serdarı Tekfurdağı'nda otururlar. Toprağı geniş ve verimli, bağlı, bahçeli şirin ve hoş bir kasabadır. Evleri kiremit örtülüdür. Çarşısı içinde, bol cemaati olan câmii vardır.

Hanları : Kara Pîri Paşa hanı, gayet güzel bir misafir dinlenme sarayıdır. Bir ziyafet evi varki o da rahmetli Piri Paşa'nın hayrıdır. Yazın ve kışın gelene, gidene birer bakır sini içinde her adama birer çorba tası buğday, birer beyaz ekmek, her ocak başında birer yağ kandili ve her ata birer torba yem vakıf tarafından verilir. Mihmandarlar misafirlere hoş muamele ederler. Hakikaten büyük bir iyilik ve hayır yeridir. Bir hamamı var ki; bakımlı ve küçüktür. İkiyüz aded kadar esnaf dükkânı vardır.

Hülâsa; Gelibolu'dan çıkalıdan beri bazan kuzeye, bazan doğuya ve güneye gidip bu köy ve kasabaları gezdikten sonra, batıya doğru gidip Edirne şeyrine yöneldik.

Evvelâ, İnecik kasabasından kalkıp, bağ ve bostanlar içinden ekinleri, güzel yolları, gelişmiş kazâları geçip, (Kırk kavak) köyüne geldik. Hakikaten kırk aded kavak ağacı bir araya gelmiş; sanki orman toplanmış. Bu yeşillik mesire yerine bitişik ikiyüz güzel evli, bir camili ve bir hanlı güzel köy olup, «Gazî Durhan» evkafıdır. Mütevellisi bu güzel köyün hâkimidir.

(Gazî Durhan Bey ziyareti) : Sultan Murad Han Hüdâvendigâr emirlerinden Gazî Durhan Bey'dir. Bu köy içinde rahmet toprağında yatmak-

tadır. Buradan kuzeye doğru giderek, (Sarı Yar) köyüne geldik. Bağ ve bahçeli: hân ve câmili, gelişmiş bir müslüman köyüdür. Buradan kuzey tarafa giderek, (Ergene köprüsü) kasabasına geldik. Edirne şehrinin nâhiyelerinden gelişmiş, güzel, bağ ve bahçeli, han ve câmili, kırmızı kiremit örtülü bin iki yüz hâneli bir kasaba olup hâkimi, Ebu'l - Feth'in babası Sultan Murad Han evkafı mütevellisidir. Câmii, hanı, hamamı ve iki yüz aded dükkânı vardır.

Seyre değer büyük köprü : Bu kasabanın batı tarafında Edirne'ye giderken, hemen şehir dibinde, Ergene, Istıranca, Pınarhisar suları hep bir yerde toplanır; ve Sultan İkinci Murad Han (Allah rahmet eylesin) Hazretlerinin yaptırdığı bir köprü altından geçerler. Seyahatımız esnasında nice acâib ve garip eserler gördük. Ama bu Ergene köprüsü kadar, geniş, sağlam, uzun ve dayanıklı bir eser görmedik. Hattâ, Osmanlı askeri, üzerinden geçerken asla sıkışıklık olmaz, dörder sıra arabalar, yan yana kolaylıkla geçerler. Bu köprünün sağında ve solundaki korkuluklar, insan boyu kadar direklerin üzerinde taştan adam başı gibi yuvarlak taşlarla döşenip, köprünün kenarları süslenmiştir. Bu kuvvetli köprünün şehir tarafındaki başında Mahmud Baba Sultan tekkesi yakınında, küçük bir kemer altında (Senete erba'in ve semanimie 840) diye tarih yazılmıştır. Köprü, tam yüzyetmişdört gözdür. Her gözü gök kuşağına benzer. Boyunun uzunluğu, doksan Mekke zira'ı gelir. Temelinde olan taşların her biri, fil büyüklüğünde sert kayalardır. Hattâ, ben, yakından görmek için attan inip, yaya yürüyüp adımladım, bir baştan bir başa varınca, tam iki bin germe adım geldi. Bu büyük köprünün tarihi şudur :

«Yümn-i ikbâl ile çün şâh Murad,
Kıldı bu Ergene cesrin bünyâd.
Oldı tarih bu âlî hayra,
În imâret ebedî, dâim bâd...»
840.

Bu köprünün bir gözünü, 855 tarihinde, Ebu'l-Feth, tâmir ettiğinde, seksenbin kuruş gitmiştir. Kıyas olunursa, Murad Hân yeni olarak yüzyetmişdört göz yaptırıncaya kadar ne kadar para harcamıştır. Köprünün başındaki nurlu kabride yatan Mahmud Baba, Hacı Bektaş Velî dervişlerinden olup, halen tekkesindeki Bektâşi fukarası Allah kapısından geçinirler.

(Mevlâ Mehmet Itrî ziyareti): Ergene kadısı iken Ergene köprüsünden geçip, köprünün başında vefat edip kalmıştır.

Buradan, kuzeye giderek, (Eğri kaleli boğaz) kasabasına geldik. Eski zamanda Dimetoka kralının yapısıdır. Sonra (706) tarihinde rumların elinden Hüdâvendigâr Gazî, İlbeyi oğlu vasıtasıyla almıştır. Bu sebeble kalesine (İlbeyi kalesi) derler. Meriç nehri kenarında yüksek, yalçın bir ka-

ya üzerinde, harab ve koyun çobanlarına dinlenme yeridir. Buradan kuzeye doğru giderek (Türbe ovası) adlı lâlelik sahrayı geçip, Safer ayının sekizinci Cuma günü Edirne'ye vardık.

Hakir, yukarıda anlattığım köy ve kasabaları gezip görünceye kadar, saadetlû Padişah, Boğazhisar ve Gelibolu'dan Edirne şehrine gelip, saadetle girdiğinde, bütün divan erbabı, ayân ve değerli kimselerin evlerinde oturup, ben de velinimetim efendilerimle o kış fasıllarında sohbetler edip, gezip, dolaştığımız köy ve kasabaları, kale ve surları anlatarak gece, gündüz can sohbetleri ederdik. Hüdâ herkesin sonunu hayır eylesin...

MEHMED GİRAY HAN'IN BOĞDAN BEYİ BURUNSUZ KOSTANTİN'DEN ŞİKÂYET MEKTUBU

Bir gün, Kırım Hanı Mehmed Giray Han'dan ve Yalı Ağası Dedeş Ağadan ve İsmail mütevellisi Ahmed Ağa'dan Köprülü Mehmed Paşa'ya mektuplar geldi. Şöyle ki :

«Haremeyn-i muhteremeyn, reâyâsı sâkin olan diyar-ı Boğdan'ına Rakofçi kralın Macar sapıklariyle Burunsuz adlı kötü kişi, Boğdan'ın (Yaş) şehrini idaresi altına almıştır. Kete Beyi, Boğdan'dan kaçıp, hâlâ, Kırım adasında Bahçesaray'ımızdadır. Eflâk diyarında Civan Bey ve Can Arslan Paşa'yı askeriyle Tuna nehrine dökmüş, ancak üç vezir Yerköyü kalesine sığınmışlardır.»

Diye, şikâyet mektupları, ile görüşlü Vezir Köprülü'ye gelmiş ve huzurunda okunmuştu. Vezir Köprülü hemen Padişah huzuruna varıp, görüşür. Bütün Rum eyâletinde bulunan mirmiran, mirlivalar ile Yalı Ağası ve Tatar Han'ına emirler gönderilir. Eskiden Boğdan beyliği yapmış olan ve Yedikule'de ömür boyu hapis bulunan, Leopol beyin murdar oğlu Dilber İstafan beye Boğdan beyliği verilmiştir. Tuğ, tabl ve bayrak verilip, onbin namlı, seçkin askere ferman olunup, Fazlı Kemankeş Ahmet Ağa da iskemle Ağası olarak ılgar ile Boğdan'ın merkezi olan Yaşka şehrine gitmiştir. Siyavuş Paşalı Padişahın ahır emini Musli Ağa da, Tatar Han'ına gider. Padişahın silâhşörü İzzi-zâde Ahmet Ağa da Boğdan beyi İstafan Bey'e sancak ağası olduğundan, ben de, hazırlık yapıp Boğdan seferine koyulduk.

İŞBU 1070 SENESİ, SAFER AYININ YİRMİÜÇÜNCÜ CUMARTESİ GÜNÜ, LEOPOL BEYİN OĞLU DİLBER İSTEFAN BEYE, BOĞDAN VİLÂYETİ İHSAN OLUNUP, AHMET AĞA İLE EDİRNE'DEN, BOĞDAN DİYARI SEFERİNE GİTTİĞİMİZİ BEYAN EDER

Önce; Edirne'den kuzeye doğru gidip, (Gül Baba) köyüne vardık. İkiyüz hâneli, gelişmiş bir köydür. Gül Baba Sultan, orada, bir ağaçlık içinde yatmaktadır.

Buradan kalkarak (Çömlek) köyüne ulaştık. Burada bir irem bağı gibi, Hünkâr bahçesi olup, seher vakti uyanan bülbüllerin ötüşü, insanı duygulandırır. Yine burada olan çeşitli çiçeklerin hoş kokuları dimağları kokulandırır. Buradaki çeşitli Havarnak köşkleri ve gezinti yerlerini birer, birer anlatsak kocaman bir tomar olur. Her tarafta çeşme, havuz, şadırvan ve fiskiyeler su saçtıkça, görenler, hayretten dona kalırlar. Buradaki yüksek ağaçlar, bir irem bağında yoktur. Ancak İzmit dağlarında olur. Ben bu bağda eski büyük bir ağaç gördüm; çevresi, tam altmış ayak uzunluğunda idi. Lâkin, ağacın gövdesi çürümüş, kökleri kalmış. Hâlen bu Meram bağının ustası ve üçyüz kişi külâhlı bostancı bahçıvanı vardır. Bu yüksek köşk içinde, Gazî Hüdâvendigâr'ın, Yıldırım Han'ın ve Murad Han'ın hil'atları ve eğerleri var.

Buradan, yine kuzey semtine gidip, (Büyük Derbend) denilen köye gittik. Dereli bir yerde, güzel bir Bulgar köyüdür. Buradan da (Küçük Derbend) köyüne vardık. Burası da Bulgar köyüdür. Oradan Ruhban köyüne geldik, yani papaz köyü. Buranın da reâyâsı tamamen Bulgardır. Yine kuzeye doğru giderek. (Âşıklar) köyüne sonra da (Işıklar) köyüne geldik. Bu iki köy, müslüman köyü olup, zeâmettir. Buradan İsmail Fakı ve Örenler köyleri yolumuz üzerine rastlamıştır. Bu iki köy de müslüman köyleri olup, çakırcılar zeâmetidir. Buradan Boyhad kalesine yâni Karînâbad şehrine geldik.

Boyhod kalesi yani Karinâbâd şehri :

Eski zamanda, Edirne sahibi, Kral Drona yaptırmıştır. Sonra kaleyi Rus kızından olan oğluna ihsan etmiş ve o çocuğun adına Rus diline göre Poyhad demekle ün yapmıştır. (768) tarihinde Yıldırım Bayezid'in oğlu Sultan Musâ, melikler gibi, Rum'a padişah iken onun zamanında vezir Timurtaş Paşa burayı Rum'un elinden almış ve adına Karinâbâd (yâni yakında imar oluna) demiştir. Sonra halk ağzında, yanlış olarak, Karınbat denmiştir. Halen Özü eyâletinde Silistre Paşasının hâssı olup hâkimi subaşısıdır. Üç keseye iltizamdır. Yüzelli akçe pâyesiyle şerif kazâdır. Köylerinden adâlet üzere, kadısına dört kese haram akçe şekilli para gelir olur. Sipâh kethüdâ yeri, yeniçeri serdarı, nakîbi, serdârı ve muhtesibi vardır. Dağlar içindeki kalesi harâb olduğundan, dizdarı yoktur. Şehir, ağaçlık bir dağ eteğinde, geniş ve düz bir ovada, bin aded, kiremit örtülü tek ve iki katlı evlerden kurulmuş olup, her evin bağ, bahçe ve tatlı suları vardır. Camilerinden, çarşı içinde bol cemaati olan (Rakkas Sinan Bey Camii) kiremitli, bir minareli; eski üslûpta yapılmış bir câmidir. Mescidleri, tekkeleri, sıbyan mektepleri ve birkaç hanı vardır. Ferahlı bir hamamı var ki; Sinan Bey'in hayrıdır. Üçyüzden fazla dükkânlarında, her çeşit esnaf vardır. Su ve havasının güzelliğinden zinde ya-

pılı, zevk sahibi insanları ve çeşitli, şirin, sulu meyveleri vardır. Balı, kaymağı, ayvası beğenilir.

Buradan kuzeye giderek, (Karasarı) köyüne geldik. Reâyâsı müslüman ve hristiyandır. Buradan yine kuzeye doğru giderek (Aydos) kalesine geldik. Bu da 768 tarihinde Timurtaş Paşa tarafından fethedilmiştir. Özi paşasının hâssı olup, voyvodalıktır. Buradan yokuş yukarı Çenge balkanına çıkıp öte tarafta (Yeni köy) köyüne gelerek menzil aldık. Halkı müslüman ve bulgardır. Buradan da kuzeye giderek, (Pravadi) kalesine geldik. Burayı birinci ciltte anlatmış isek de, şimdi bu şehri Rus, Eflâk ve Boğdan askeriyle alay tertiplenip getirilmiştir ki; anlatılamaz. Buradan yine kuzeye giderek, (Kadı Köyü) ne — müslüman ve hristiyan halkından güzel bir zeâmettir; (Gürz Ali) köyüne — irem bağlı zeâmettir; (Ali Bey) köyüne — Hacı oğlu kazâsına bağlıdır; (Çoban Ese) köyüne — Dobrice toprağında müslüman köyüdür; yine kuzeye giderek, (Mürüvetli) köyüne; sonra (Çıracı) köyüne geldik. Bu köy Babadağı kazası hududunda, camili bir tatar köyüdür. Buradan (Tanrıverdi) köyüne — Tatar köyüdür; oradan kuzeye giderek, (Babadağı) mâmur köyüne geldik. Bu şehire öyle çok sayıda asker ve alay girilmiştir ki; anlatılması imkânsızdır. Burada üç gün kalındı. Etraf köylerden üçbin Rum, Bulgar, Eflâk ve Boğdan hristiyan askeri yazıldı. Şükürler olsun asker yazma işinden dolayı Çenge balkanından Sucu dağında, Kopran, Kızan bellerinde haydut kalmayıp, buralar güvenli hale geldi. Buradan da kuzeye doğru giderek, (Tolçi kalesi) ne geldik... Bunun etrafındaki oniki parça kaleden onbin kadar hristiyan askeri silâhlı olarak gelip yazıldılar. Tuna nehrini geçerek, o gün, Tolçi adasına gidilip Tuna sahilinde istirahat edildi. Elli parça gemi ile tekrar Tuna nehrini acele bir günde geçip (Bender İsmail) şehrine geldik. Burada da üç gün kalındı. Hristiyan askerinden silâhlariyle gelip yazılan bozacı, meyhâneci, balıkçı, halkın adedi yirmibini aşmışdı...

Allah'ın hikmeti! Bu şehirde bulunduğumuz sırada, daha önce Edirne'de İskemle ağası olup Boğdan'a giden, Kemankeş Ahmet Ağa, Boğdan'ın Yaş şehrinden kaça, kaça İsmail şehrine gelmişti. O gün yalı ağasından Kili, Akkirman ve Bender ağalarından, Bucak tatarlarının ot ağalarından, Kalgay Mehmet Giray Sultan'dan bizim Ahmet Ağa'ya ve yeni Boğdan beyi (İstafan Bey) e mektuplar geldi ki; şöyle yazıyordu:

«İnşaallah, 1070 Rebiülevvelinin yirminci günü sizinle Boğdan vilâyetinin tahtı olan Yaş şehri altında toplanıp düşman ile bir iki kere tokuşalım, Allah kerimdir. Ya taht ola, ya baht!».

Hemen o gün İsmail şehrinden kös, nefir ve rıhletler çalınarak, yirmibin hristiyan askeriyle kalkıp (Kışla) köyüne, (Dündar), (Ahpanoz), (Spen), (Postan), (Tabak) köylerinden geçtik. Bu köyler İsmail kazâsına

ait olup Boğdan ve Eflâk hristiyanlariyle iskân olunmuş ise de, nice zengin ve varlıklı olanları Boğdan'ı istilâ eden Burunsuz Kostantin'in korkusundan İsmail ve İbrail şehirlerine dağılmışlardır. Bu Tabak köyünden de kalkıp Boğdan vilâyeti hududuna ayak basarak ilk defa (İskerled) kalesine geldik. Burada istirahat ederek etrafa karavullar ve çarhacılar ile öncüler tâyin edilip, bütün asker pür silâh hazır durdular...

Buradan, (Becne) menziline geldik. Bütün halkı, Yaş şehri altındaki tabura yardıma gittikleri için kıymetli mallar alınıp, köy ateşe verildi. Buradan batıya giderek, (Kekeş balkanı) altında karavullar ile konup, o gece, Balkan dağı içine onbin tüfekli asker yerleştirildi. Beri tarafta kalan askerler de, rahatça yattılar... Buradan, (Tabaçen) köyüne gelerek menzil alınıp, buranın da halkı tabura yardıma gittiğinden, köy ateşe verildi. Burada Boğdan'ın iş eri boyarları, porklapları, vamuş, şeta, logofetleri ve seçkin Boğdan askeri ile bizim beye gelip katıldıklarında, bizim askerler taze can buldular... Buradan sonra, (Purut nehri) köprüsünde menzil alınarak istirahat edildi. Çitten örülmüş köprüyü düşman kestiğinden, bu büyük nehrin karşı tarafına geçmekte hayli güçlük çekildi. Önce, karşı tarafa sallar ve botlar ile, onbeşbin tüfekli asker geçirildi. Onlar karşı tarafta hemen siperler kazıp gizlendiklerinde, bizler de kalan asker ile karşıya geçtik. Hemen dağlar içinden bizim askere beşbin koyun, beşyüz sığır, yüz araba ekmek Boğdan halkı tarafından getirilip, askerlere dağıtıldı. Büyük sevinç duyuldu ve şenlikler yapıldı. Bu büyük Purut nehri geçit vermez, delice akar bir hayat suyudur. Leh vilâyetinden doğar. Erdel vilâyetinin Sigel dağlarından gelip Boğdan topraklarından akarak İbrail şehri ile, Kalas arasında Tuna nehrine karışır; gayet geniş bir nehirdir. Sonra, bu Purut nehrinden kalkıp, (Sultan Süleyman Tepesi) adlı yerde menzil aldık.

Sultan Süleyman Tepesi :

Bu yerde, Sultan Süleyman yedi kral ile büyük cenkler edip, düşmanı perişan ettiğinden bütün müslüman şehitleri bir yerde toplayıp, üzerlerine tepe yığıp, ibâdet için bir mihrâb yapmıştır. Çok yüksek bir tepedir. Hattâ; «Ben, bu tepe şehitler yanardağı, yüksek bir mâkamdır» diyerek yaya olarak üzerine çıkıp, bir «Fatiha» okuyarak Sultan Süleyman ile, orada yatan şehitlerin ruhlarını şâd ettim. Aşağıda süs gibi duran orduyu seyredip, hayrette kaldım. Can ve gönülden duâ edip dedim ki :

İlâhî! burada yatan saidler ve şehitlerin şerefli ruhları için olsun, bizim tarafımızı gâlip edip, isyan eden Boğdan'lıları kahreyle!...»

Dedim. Yalvarış ve inleyişimin İlâhî ilham ile kabul olunduğunu bildim ve sonsuz sevinç duydum...

Ertesi gün, çarha askeri çata çat ileri gidip, (Küçük Siret) nehrine vardık. Bu nehir, Boz ova dağlarından ve Erdel'in Praşava dağlarının güneyinden doğup, buraya yakın olan Prut nehrine karışıp, oradan (Felçen) köyüne gelip, menzil aldık. Burası da yakıldı... Burada kırkbin Tatar askeri ile Yalı Ağası gelip, o kış, kıyamette, kar üzerinde elbiselerini çadır edip yattıklarında, Boğdan Beyimiz, Yalı Ağası'na, bin koyun, kırk sığır ve beş kese yolluk gönderdi. Ahmet Ağamız dahi Yalı Ağası'na «Hoş geldin» diyerek altın sırmalı bir hil'at giydirdi. Oradan, karavullara ferman olunup, (İstefan kilisesi) ne geldik. Kale gibi, sağlam bir kilisedir. Bütün erzakları ve ağır yükleri şehre teslim ettik. Yalı tatarı askeri ile, bizim askerler bir yerde istirahat ettiler. Dört tarafa karavullar ve çeteciler gönderildi. Ertesi gün, Allah'ın emri ve takdiri: düşmanın taburundan beş aded esir tutuldu. Bunlar sorguya çekildiklerinde: «Hâlâ taburumuz Yaş şehri gölünün karşısında (Galata) adlı yerde olup, kırkbeşbin tüfekli, onbeşbin atlımız vardır.» diye söylediler. Bu beş aded esiri serbest bırakarak, o gece sabaha kadar hazır olarak durduk...

YAŞ SAHRASINDA, BÜYÜK TABUR SAVAŞI

Sabah oldu. Bütün Yalı askeri ve bizim beyin rum çamapur askeri, tabur altına Allah'a sığınarak giderken, Allah'ın hikmeti! tufan halinde öyle bir kar yağdı ki; her tânesi serçe kuşu başı kadardı... Ve yine Sonsuz Yaratıcı'nın kuvvet ve kudretini gör ki; ateş saçan bir güneş doğup, hava yumuşadı. Doğu taraftan dağlar içinden Kırım Han'ının Kalgayı Sultan ile, kırkbin yardım askeri gelince bütün asker bir yere gelip görüştüler. «Hemen, bu sünbül havada düşmana aman ve zaman vermeyip, vuruş etmek gerek» dediler. Yalı tatarı çarhacı, Kırım askeri iki yanda bizim Boğdan Beyi'nin sağ ve solunu alıp, Boğdan beyi'miz yirmibin tüfekli asker ile davul döverek, at başı beraber, beş karış karın içinde Yaş şehri sahrasına vardılar. Hemen bizim asker bir ağızdan Allah, Allah seslerini yükseltince yeri ve göğü inletti. Küheylân atların ayakları altında olan tipi ve boranlar göğe doğru yükselip, tekrar yağar gibi düştüler. Bizim asker ile Tatar askeri biribirlerine karıştılar. Düşman, bu hali görünce, taburlarından yüzlerce top attılar ise de, bir kimseye zarar isabet etmedi. Ancak bir ata, bir şâhî güllesi dokundu. Yaş'ın ne kadar kilise çanları varsa düşmanın kalplerine kuvvet için, hepsi birlikte çalındı; Yaş sahrası inil, inil inledi. Cenk taraf, taraf kızıştı. Burada ben, bizim Ahmet Ağa ile Boğdan Beyi'nin yanında idim.

Bey:

— Bulay ki Evliya Çelebi, Şu Boğdan tahtına oturam! Zira bu beyliğe tam üçbin kese malımız gitti.

Dediğinde ben:

— Beyim, eğer Allah sana bu Boğdan tahtını nasîb ederse Hazret-i Peygamber'e iman getirir misin?

Dedim Bey:

— Allah şahid olsun! gizlice Muhammed Peygamber'e iman getiririm, bana öğret..

Diye, yemin etti... Ben:

— Ey, imdi, beyim gam yeme; Muhammed Mustafa'nın mucizeleri berekâtiyle Boğdan taht ve bahtı senindir.

Dedim. Ben:

— Eğer öyle olursa sana Evliya Çelebi! beş kese, beş at, beş köle, beşyük altın ve daha nice şeyler ihsan ederim.

Diye vaadlerde bulundu...

Muharebe, bir yandan kızışmakta idi. Nihayet öğle vakti olunca, bütün askerler acıktıklarından bir lokma ekmeğe muhtaç oldular. Alay çavuşları taraf, taraf bağırarak «Herkes atları ellerinde oldukları halde, biraz istirahat edip, hazır halde yemeklerini yesinler» diye tembih ettiler. Kar üzerinde, özengi özengiye ve çadırsız, Yaş şehri sahrasında istirahat olundu. Allah'ın hikmeti, 1070 senesi Rebiülevvel ayının yirmidokuzuncu Cuma günü «savaş yasaktır». Herkes bağlarda ateş yakıp otururken «Bre, düşman taburdan çıkmış, top çekerek geliyor!» Hemen bütün İslâm askeri bir anda atlara binip, karşı gittiler. Düşman: «Yâ jorj, yâ jorj» sesleriyle üzerimize hücum ederek, önce yaylım top, sonra yaylım tüfek kurşun vurup, cenk etmekte iken; hemen Kalgay Sultan dönek edip aslâ düşmana bakmıyarak, Galata'da olan tabura girip, yağma ve talana başlayınca düşman bu hali görüp tabura ve Yaş şehrine girmeğe can attılar. Bütün top, tüfek, fişek, cephâne ve ağırlıklarını bize bırakıp, kaçmakta iken bizim asker de, kırkbin Bucak tatariyle düşmanı peşinden kova, kova Yaş şehrine tıktı. Ve Tatar, şehrin etrafını ateşle çevirince, düşmanın yeri cehenneme döndü, kararı kaçmak oldu. Şehir ile Galata arasında donmuş bir göl var idi. Daha önceleri binlerce düşman Yaş'dan Galata'ya varıp gelirler idi. Bu defa Tatar askeri şehri ateşe vurunca, beşbin düşman can havliyle buz üzerine varınca, buz hemen eriyip gözümüz önünde beşbin kadar düşman, atlariyle buz altına geçip boğuldular. Şehirden Galata taburuna girmeyenler, o şiddetli kışta, dağlara düşüp kaçtılar... Bir anda Yaş gölü kenarında Boğdan'lılara öyle bir satır vuruldu ki, yarım saatte onikibinyediyüz kişi kılıçtan geçip beyaz kar üzerine çakıl taşı gibi yattılar. Onbin kadarı da, elleri, ayakları bağlanıp esir alındılar. Allah'a şükür müslüman gazîler galip ve zafer ile bol miktarda mala sahip oldular ve İstafan beyi tahtına oturtuldu. Üç gün, üç gece şenlik yapılması ferman olunup, saadetlû Padişaha fetih müjdeleri gönderildi. Bucak Tatarlariyle Kırım Tatarına da, bozulan düşmanı takib etmeleri emrolundu. Ben de, atlarım tavlı olup, vücudumda da kuvvet

olmakla Ahmet Ağamızdan ve Bey'den izin alıp, sekiz at ve yedi adamımla beraber yola koyuldum...

YAŞ'DAN BOĞDAN VE EFLÂK VİLÂYETİNİ YAĞMAYA GİTTİĞİMİZ

Önce ılgar edip, sahra, bağ ve koruluklarda üçbin düşman bularak kimisini kılıçtan geçirdik, kimisini de esir ettik. O gün Bozay nehri kenarında huzurlu ve rahatça yatıp, ertesi sabah yüksek Sıçova kalesine gittik.

Sıçova kalesi :

İlk yapıcısı Leh kralıdır. Sonra Boğdanlıların eline geçmiştir. (Sıçova) Boğdan dilinde sarp yere denildiğinden ve bu kale de bir yalçın kaya üzerinde yapılmış olduğundan, böyle isimlendirilmiştir. Sefer üzere olduğu için içine giremedim, nasıl olduğunu bilmiyorum. Zaten Boğdan diyarında bundan başka kale yoktur. Evvelce olanlarını da Yıldırım Bayezid Han yıktırmıştır. Sadece bu kale kalmıştır. Hotin kalesine bir merhale yakındır. Turla nehri aşırı Radvançse ve Kamançse kalelerine de iki konak yakınlıktadır. Kıble tarafı geniş bir ovada yapılmıştır. Bu kalenin hâkimi, Boğdan Beyi tarafından Hatman ve Boyarları üçbin askere sahip olup, bizim Yalı Ağasın'a ve Kalgay Sultan'a arabalar ile yiyecek ve içecekten hediyeler getirip kaleden yetmiş, seksen kadar toplar attılar. Evvelce Boğdan'da isyan eden Burunsuz Kostantin, üç müslüman tüccarı Yaş şehrinde esir ederek, burada hapsetmiştir. Hamd olsun hepsini Hatman'dan istedik, hiç düşünmeden hepsine birer at vererek serbest bıraktığında, onlar da bizimle sefere gittiler.

Buradan kalkıp batı tarafına Kılıç sahrasına, oradan da (Ukna) dağına geldik. Bütün dağı, taşı tuzdur ki; buradaki esirler dağları delip kayalardan tuz çıkarırlar. Ayrıca varoşu da vardır. Burada ikiyüz kadar esir müslüman bulup, mağaralardan çıkarıp kurtardık. Ama bazısı gün görünce öldüler, orada gömdük. Kimisi de bizimle gelirken öldüler. Onlardan pek az kimse kurtuldu. Eğer bu Ukna mağaralarını olduğu gibi anlatsak sanki gayyâ kuyusu, yahutta cehennem direğini anlatmış oluruz.

Buradan batıya, dağlar içine doğru gidip, köy ve kasabalardan ganîmet toplayıp ilerlerken, ardımızdan Tatar Han'ı ile Vezir-i Âzam Köprülü Mehmet Paşa'nın birer kapıcıbaşıları ferman ile geldiler, şöyle buyrulmuş :

«Sen ki; yüksek şanlı Han kardeşimin Kalgayı ve kulum, Yalı Ağasısın. Kırkbin rüzgâr sür'atli Tatar ile Boğdan diyarının fethinden sonra Eflâk diyarında isyan eden (Mehne) mel'ununun hakkından gelip, ilini, vilâyetini harâb ve perişan eyleyesin ve ganimet malı ile hoşnud olasın...»

Bu hatt-ı şerif okundukta, Tatar askerimizin her biri sanki birer ejdere dönüp, o gün hemen, Bismillâh ile, seksenbirbin Tatar, dörtyüzbin at ile Eflâk vilâyetine seferber oldu...

BOĞDAN'DAN EFLÂK SEFERİNE GİTTİĞİMİZİ BEYAN EDER

Önce bütün asker bir yere toplanıp, görüşmeler yapıldı. Hepsi atlarına bindiler. Daha önce aldıkları esirleri Iskıntı nehri kenarında kılıçtan geçirip salt kaldılar. O gün çapul çevirip tâ; güneş batıncaya kadar otuzbir saat yol alıp, (Iskıntı) kasabasına geldik. O an, üçyüz hâneyi ateşe verip, bu kadar ganimet malı ve esir alındı. Oradan batı tarafına ılgar ile çapul edip (Vasilovdi) kasabasını da yakarak ganimet alıp, (Berlad) kasabasına geldik. Bunu da harâb edip (Tikveç) şehrine geldik. Buranın halkının boyarları, hediyeler ile karşı çıkıp geldikleri için, şehirleri yakılmadı. Buradan yine ılgar ile gidip, (Fohşan) menziline geldik. Boğdan ve Eflâk'ın iki boyarı bu şehre hâkim olup, gümrük alırlar. Büyük şehirdir ki; reâyâ ve hatmanları karşı gelip çok miktarda hediyeler getirdiler. Şehirleri yağma ve talan olunmadı. Ertesi gün Fokşani nehrini atlar ile geçip, Eflâk vilâyetine geçtik. Büyük Remlik şehrine geldik. Bütün halkı Mehline taburuna gittiği için şehir ateşe verilip mal ve esir bulunmadı. Buradan, yine o gün, dağlar içine ılgar ederken sekizbin esir alındı ve (Bozav) kasabasına geldik. Gayet mâmur idi. Bir seher vakti hepsi yakılıp halkı ateşin korkusundan evlerinden çıkamadılar, çıkanlar da esir alındılar. Buradan yine batıya doğru gidilip, (Kerkeçse) kasabasına geldik. Şafiî vakti bu şehri çevirip, bir kimse daha evinden çıkamadan, baskın edip yedibin esir aldık. O kadar ganimet malı alındı ki, hepimiz zengin olduk. Şehri ateşe vurmayıp ılgar ile o gece Eflâk'ın büyük benderi olan (Tırkoviş) şehrini kuşattık. Hanefî vaktinde «Allah, Allah» diye hücum ettiğimizde, karşımıza kimse çıkmadı. Çünkü; buradaki ahâli hep tabura gidip, şehirde yirmiüçbin kadın ve oğlan kalmıştı. Buradan sayısız esir ve hesapsız mal aldık. Burada gazî Batır Ağa'yı mal ve esirler üzerine onbin yiğit ile ardçı bırakıp, bütün asker salt kaldı. Bu defa, kıble tarafına ılgar ile dokuz saatlik yeri, bir saatte alarak seher vakti Eflâk'ın merkezi olan meşhur (Bükreş) şehrine varıp benderi kuşattık.

Sabahleyin, Tatar askeri hücum edince bütün kadın, çocuk ve kızlar gecelik kıyafetleri ile dışarı çıkıp feryad kopardılar. Çoğu esir ve ağlamaklı olup buradan da o kadar esir ve çeşitli mallar ile, hazine alındı ki; anlatılamaz. Yirmialtıbin seçkin esir, altıyüz araba mal alınıp, esirler yine ardcı Batır Ağa'ya teslim edildi. Yine salt kalınıp bir tarafa yönelirken Akkirman askerimiz elli aded esir getirdiler. Bunlar söyledikte dediler ki:

«Vallahi, bizim Eflâk beyi Mihne Bey» Türk'ün Fazlı Paşa, kabakçı Kara Ali Paşa, Mercan Arslan Paşa ve diğer paşalarını ve beylerini yüzüp, asker kırarak çoğunu Tuna'ya döküp boğdu. Paşaları da Yerköyü kalesine kapandılar. Hâlâ, Yerköyü altında büyük cenk vardır. Eğer Yerköyü kalesini alırsa Tuna bozulup durursa Niğbolu, Ruscuk ve Silistre şehirlerini de hep vursa gerektir.»

Deyince, birkaç düşmanın kellesini kesip beşini serbest bıraktık. Hemen o saat, bu Bükreş altından yine kıble tarafına ılgar ile giderken yollar üzerinde binlerce, sünnetli Muhammed ümmeti ölüsüne rast gelirdik. Meğer lânet olası Mihne, kırdığı müslüman tüccarları böyle yol üzerinde bırakıp geçermiş!...

YERKÖYÜ SAHRASINDAKİ EFLÂK FETİHLERİ

Buradan kalkıp, dağlar arasından geçip giderken, dağlar içinde beyaz bir bayrak göründü. Nice kâfir düşman ellerini arkalarına koymuşlar silâhsız olarak giderler. Hemen bazısı gelip, Kalgay Sultan'ın ve Yalı Ağası'nın ayağına düşüp atlarının tırnaklarını öpüp durdular. Bunlara soruldukta dediler ki :

«Vallahi bizler, Eflâk reâyâsı, boyarları ve hatmanlarıyız. Mihne Civan Bey bizi zorla kendisine tâbi edip, Yerköy'de Osmanlı ile cenk ettirirken işittik ki; cenâbınız Boğdan'da Burunsuz Kostantin'i bozup, buraya gelirsiniz. Biz de şimdi, kaçıp size geldik. Civan Bey hâlâ sizden habersizdir. Yerköy'de paşalar ile cenk ediyor.»

Deyince, hemen Kalgay Sultan bunların yiğitlerini yanına alıp kılavuz edinerek, hepimiz atlarımıza binip, Allah'a sığınıp, Yerköyü kalesi üzerine vardık. Gördük ki; yedi sıra tabur, Yerköy kalesini kuşatmış aman vermeden kaleyi döğerler. Hemen bir kere Allah'ın adını yükseltip hamle ettiğimizde «Bre Tatar geldi!» diyen şapkalı düşmanlar yerlerinden sökülüp, binlercesi Tuna nehrine atılarak boğuldular. Nicesi de atlı ve yaya olarak dağlara düşüp, ardları sıra da bizim paşalar ve İslâm askeri kaleden dışarı çıkıp, şükür secdeleri ettiler. Kalgay Sultan'a ve Yalı Ağası'na kürkler giydirildi. Bana da, bir samur kafası kürk ihsan olundu. Paşa askeri de kaçan düşmanı kovmağa memur edildi. Ama, Allah'ın hikmeti!.. Bir gecede şiddetli kış kopup, Tuna dondu. Bu kadar zamandan beri Tuna'nın karşı tarafında muhafazada duran deniz gibi asker fırsat bulup: «Bre düşman bozulmuş» deyince hepsi buz üzerinden Tunayı aşarak, Yerköy'ü geçtiler. Üç gün, üç gece dağlar ve bağlarda, bellerde, köy ve kentlerde biter ot, öter horoz koymadılar. Mal, hayvan ve esirler ile zafer bulan askerimiz nimetlendiler ki, bir daha böyle olmamıştır...

Hemen o saat bu sevinçli fetih haberi, Fazlı Paşa ve Kalgay Sultan'ın adamlariyle Saadetlû Padişaha ulaştırıldı. Kalgay Sultan da kırkbin askerle Eflâk'dan geçip, yağma ve talan ile yine Boğdan'a döndü.

Burada Eflâk isyanının sebebinin gerçeğini yazmak uygun görüldü.

EFLÂK İSYANININ SEBEBİ

Daha önce İstanbul'da, Boynu eğri Mehmed Paşa sadrâzam iken, Eflâk beyi, Padişah hazinesine para vermeyip, isyan edip, ayaklanarak Erdel diyarına kaçmıştı ki; orada hakkından gelindi. Bu nedenle «Eflâk beyliği kime ihsan olunsa» diye tartışıldıkta herkesin kararıyle Vezir Köprülü Mehmet Paşa, İstanbul'da Kenan Paşa'nın Atike Sultan dairesinde isim yapmış olup Farsça bilir, hattat, şâir, asîl ve olgun «Mihne Çelebi» ve «Civan Çelebi» adlariyle ün yapmış. Divan erbabı arasında hayli mevkii olan bir zâta Eflâk beyliği sadaka olunup tuğ, tabl ve alem verildikten başka, Atike Sultan da kendisine borç olarak yüz kese verdi. Bütün hazırlıklarını görüp, İstanbul'dan tören ile çıktıktan sonra, Mazhar Ağa ve muhteşem müslüman kapıcu başılariyle Melek - Ahmet Paşa'nın Topçular adlı sarayında konakladı. Buradan hiç dinlenmeden her menzilde başına bir sürü kalabalık toplayıp, sayısız ne idüğü belirsiz adamları dahi, kapıcubaşı yazarak, yollarda yüzlerce tüccara yalan vaadlerde bulunarak Bükreş şehrine vardı. Bükreş'e vardıktan sonra bütün reâyâ, berâyâ ve boyarların mallarına narh koyup ucuz fiyatla alış, veriş ettirerek hak tarafından görünüp adâletli hareketlerde bulunurdu. Kendi mallarını da borçlularına yok pahasına verip herkese, özellikle tüccarlara iltifat ve ihsanlarda bulunup:

«Yine çok mallarınızla gelip ticaret edin, size ucuz paha ile görmediğiniz ve bilmediğiniz mallar veririm ve kimden isterseniz her malı alıveririm.»

Diye müslümanlara hoş görünüp dururdu. İstanbul'a da:

«Elhamdülillâh, diyarımızda binlerce müslüman oldu, bize beşyüz akçe pâyesiyle bir molla gönderesiniz ki, nice müslüman meselelerini göre, mutlaka bir molla lâzımdır, Padişahın izni ile bir câmi de yaptırayım, yahut, padişahım tarafından bir selâtin câmii yapayım, hatipler müezzin, imam ve hademeler gönderin.»

Diye adamlar gönderip:

«Bu günden sonra para ve hutbe padişahımın olsun.»

Dediği haberi, dünyayı doldurup bütün müslümanlar Allah'a dua ettiler. Vilâyet halkı tamamen buna inanıp, Eflâk, ülkesine o kadar insan mallariyle toplandı ki; hesaba göre on Mısır hazinesi mal Eflâk diyarına saçıldı. Tahminin onbin kişi de müslüman olarak toplanmıştır. Günahı söyleyene!

Hemen bir gün âniden, Mihne bey mel'unu bütün yalılarına adamlarını gönderip:

«Bir müslüman geçirmeyin, bir kuş uçurmayın!»

Diye, emirler gönderir. Daha nice bütnü Eflâk şehirleri boyarlarına emirler gönderilip kendilerine:

«Hükümet merkezinizde olan müslümanları kırıp mal ve hazinelerini bana gönderesiniz.»

Denir. Öyle anlatılır ki, üç günde onyedibin müslüman kılıçtan ve baltadan geçirilip, Bükreş, Tirkoviş ve diğer şehirlerde müslümanların bir kısmı da hapsedilip, malları alınır ve onları da bin türlü işkence ile kırarlar. Ama bir bayrak sekban ve bir bayrak sarıca ile yüzlerce yeniçeri askeri bir yere toplanıp, dinden dönmeyi kabul etmiyerek cenk ede ede kurtularak, Yer köyü kalesine düşerler. Sonra Civan Bey bu kadar mal ve hazine sahibi olup, Erdel, Çeh, Nemse, İsveç, Eflâk, Boğdan ve Kazaklardan yüzbin kadar asker toplanıp isyana bel bağlıyarak, devlete hazine vergisi vermediğinden isyanı devlet tarafından bilinip, deniz gibi askerle Silistre, Ruşçuk, Niğbolu, Erişovani, Vidin ve Fethül-islâm taraflarını vurup, yağma ve talan etmek üzere eteğini beline doladığında, Burunsuz Kostantin de seksen bin askerle Yaş şehri üzerine geldi. Boğdan beyi olan (Kife) adlı fâcir, karşı koyamıyarak, Kırım'a Mehmet Giray Han'a kaçar. İşte şimdi de Allah'a şükür, bizimle beraber Tatar askeri de gelip bu Boğdan ve Eflâk diyarını yeni baştan fethedip, ihyâ ettik. Allah'ın hikmeti! o şiddetli kışta, Tuna nehri dondu; ve buz oldu. Bütün gazilerin yüzleri güldü. İslâm askeri kol, kol, Eflâk diyarını yağmaya girdi. Allah'a hamd olsun, on gün sonra Tuna nehrinin buzu sökülüp buz parçaları harman, harman akmaya başladı. Burada Eflâk'ın ikram sever bir boyarı bizim Kalgay Sultan'a üçyüz kadar yakıniyle gelip, benim karşımda parmak kaldırarak müslüman oldu ki; bu benim için, ganimet malından daha mukaddes bir nimet oldu. Kalgay Sultan da, sırtından samur, Libâcesini çıkarıp, onun sırtına giydirdi, ben de adına «Mehmet» dedim. Kalgay bunların yanına üçyüz yiğit kattı. O kadar bol miktarda mal ile Tuna kenarına gelip, «iman ve aman uğuru islâm tarafındadır» diyerek toplu halde transa gemilere binip karşı Niğbolu tarafına geçti. Kalgay Sultan'ın mektuplariyle Niğbolu müsellimi Mehmet Ağa'ya varıp, yine iman yeniliyerek müslüman olur. Bütün vilâyet halkından Çerkes Ömer Ağa, alay beyleri, diğer Zuemâ ve tüfekçi usta Mustafa dahi, bu yeni müslümana ikramlarda bulunup, güzel evler verdiler ve Niğbolu'da yerleştiler. Tatar şerrinden kurtulup sonu hayırlı oldu. Ama isyan eden Mihne lânetinin sonu hayır olmayıp, kırkbin asker ile ardına düşülerek, kovalanmaya başlandı. O pis herif ise Eflâk'dan gece, gündüz iş görür atlar ile Erdel diyarının Praşova dağlarını aşıp, o kadar kıymetli mücevherler ile başkurtardım zan ederdi. Ama oraya vardıkta, Kral Rakofçi ve Kimyanoş

ona itaat etmeyip zehirliyerek malını alırlar. Sonra devlet tarafından, Eflâk beyliği (DUKA) adında birine verildi.

KALGAY SULTAN İLE DİĞER BİR YOLDAN BOĞDAN'A GİTTİĞİMİZ

Önce Yerköy kalesinden kalkıp kuzeye doğru giderek, Çöl ovasını geçip, istirahat ettik. Çöl ovası denmesinin sebebi, yerinin bataklık olmasıdır. Buradan kalkıp Trikoviş şehrine geldik. Henüz îmar olunmaya başlanmış idi. Yine gelmeye başlayan reâyâsı hediyeler getirip, yüzlerce esirlerini kurtardılar. Buradan Bürkeş şehrine vardık. Halkı dağlardan gelip hayli mal verip, beşyüz aded esirlerini kurtardılar. Buradan kuzeye ılgar edip, Deliorman nehri kenarındaki köyleri yağma ederek üçyüz aded esir aldık. Sonra Körtini köyünü yağma ettik. Sonra Lavaho nehri kenarındaki köylere akın edip, bin aded esir aldık. Daha sonra Sılveron ve Daruvay nehirleri kenarındaki çiftlikleri yağma ve talan edip, Erciş nehri kenarlarından ikibin aded esir aldık. Yeseçe köyünü de yakıp, yıktık. Buradan diğer bir yol ile Trikoviş şehrine geldik. Doğu tarafta Çarpa köyünü harâb edip, Prava nehrini, Serabnay köyünü, Yaloniçse batağını atlarla geçip, nice köyleri ateşe verdik. Sonra Gökcese kasabasını geçip dağlarındaki Peçenelerden, üçbin esir aldık. Ama bizim de yetmiş aded dilâver yiğidimiz şehit oldu. Cesetlerini Kırım diyarına gönderdik. Prava nehrinin başında Erdel hududuna seğirdip birçok esir, ikiyüzbin koyun, altıbin sığır sürüp Sir nehri kenarında kazanlar asarak, sığır kebabı ile zevk ve sefâ ettik. Ama yine de dört tarafımızda karakollarımız vardı. Gözova nehrini geçerken, yüzlerce esir ve binlerce (hergele) atları aldık. Sonra Remlik dağları içinde savaşlar edip Güherçile dağını geçerek bir gün gitmiş iken tatar âdeti üzere geri dönüp, gelişigüzel dağlardan inen reâyâyı çoluk çocuklariyle yakalayıp yaklaşık olarak yüzyetmişbin sığır ve at, dörtyüzbin koyun yağma edilip, sağ ve sol koldan ertesi gün Fokşani şehrine geldik ve nehrin karşı tarafına geçtik. Daha önce Eflâk diyarından alınmış olan esirler ve ganimet malı olan bin yiğit, Batur Ağa'ya teslim olunup, Kırım'a gönderilmişti. Allah'a şükür, hepsine bu şehirde rast gelip, askeri bir yere topladık. Ama onbin araba yükü mal, ayağımıza bağ oldu. Bir gece bu şehirde yattık. Burası, Boğdan'ın hududu olduğundan, bizimle gelen Boğdan beyi tarafından Kalgay Sultan'a, Yalı ağasına, iş erlerine, ot ağalarına ve kart kişilere hesapsız hediyeler gelip, «bundan sonrası benim ilim ve vilâyetimdir, yağma ve talan etmiyesiz» diye ricâ mektupları okunduğunda ot ağaları ve dellâllar; «şimden geri çapula gideni ve köy yıkıp mal, davar ve don alanı Kalgay Sultanımız özden kovar» diye bağırdılar. Herkes çapula gitmekten ümidini kesip, aldıkları esirleri ve malları selâmete çıkarmak kaydına düştüler.

Sonra Fokşani'den kalkıp, doğuya doğru giderek geçip, Selvi kasabasına geldik. Reâyâ ve boyarları çokça hediyelerle gelip, bol miktarda mal vererek sekizyüz esir ve yetmişbin koyun kurtardılar. Buradan, Berlâdi deresi içinden gidip, o gün İskıntı nehrini tâkip ettik. Nice sıkıntılar çekerek İskıntı kasabasına geldik. Burada da binlerce koyun ve sığırlar satıldı. Ama, at ve esirler satılamadı. Zira at ve esirler tatarın yürek yağıdır. Buradan doğuya giderken yeni Boğdan beyimiz, mehterhânesini çalarak yüzbin askerle Kalgay Sultan'a karşı çıkıp, «gazânız mübarek ola» diye sırtına bir samur kürk, beline mücevher kılıç kuşatıp, Yalı ağasına bir sırmalı hil'at ve diğer iş erlerine birer çuka çekman (çepken) ve donlar giydirildi. Bütün islâm askeri ile kırkbirinci günde (Yaş) şehrine girdik. Velinimet Gazaz-zâde Ağa, Fazlı Paşalı Kemânkeş Ahmet Paşa ve yüzlerce dost ile müşerref olduk. Hamd olsun, bu şehre on adet esir oğlan ve dört aded kız, onyedi baş at ve birçok ganimet malı ile girip Ahmet Ağa'ya hediyeler verip, ondan, beyden ve diğerlerinden hediyeler alarak, konağımızda istirahat ettik. Boğdan'ın merkezi olan Yaş şehrinin vasıflarını yazmaya karar verip, şehrin içini ve dışını dolaşırdık. Bu günlerde Kalgay Sultan, Bulgay beyimiz İstafan Bey'den yol hakkı hizmeti karşılığında kendisinden yirmi kese alıp, ikiyüz baş at ihsan etti. Bu kadar esir ve ganimet malı ile Kırım diyarına giderken, bana, beş esir ve altı yorga at ihsan etti. Sonra Yalı ağasına İstafan bey, beş kese yolluk ve beş at ihsan edip onlar da hesapsız esir ve ganimetle Akkirman vilâyetine revan olurken, bana ihsanlar ettiler. Sonra konağımızda dinlenip zevk ve safâda iken bir gün İstafan Bey'in yanına vardım. Konuşma sırasında yalnız kalınca:

«Bilir misin beyim, bu Yaş şehrinin altında cenk günü nasıl ahd ve amân eyledin?»

Dediğimde (nedir?) deyince ben:

«O gün buyurdunuz ki; eğer Hak Teâlâ bana Boğdan tahtında oturmayı nasib ederse ahdim olsun Allah'ı bir bilip Muhammed dinine gireyim.»

Demiş idin. İşte şimdi Allah hâzır ve nâzırdır, sözünde durup, şahâdet getir. Hazret-i Muhammed Aleyhisselâmın hak nebî olduğunu tasdik et ki; Cenâb-ı Hak bu mülkü sende bıraksın. Zirâ, bu mülkü sana, senin sözün üzere verdi. Sözünde durmaz isen yine bu devleti elinden alması mümkündür. Ve dünyadan âhirete, imansız giderek cehennem ateşinde ebedî kalırsın.»

Dediğimde, dedi ki:

«Ya, benim babam Yedikule'de hapis iken, üç bin kese borca girip beni bey etti. Eğer müslüman olursam bu beyliği bana zabt ettirmezler. Bu kere benim ve babamın hâli nice olur?»

Ben dedim ki :

«Bre Beyim! Bu sırrı vallahi kimse duymaz, hemen sen yine bu yeşil kalpağın ile kiliselerine varıp, hristiyan âyinlerini elden koma, hemen kalpten şehâdet getir.»

Bunun üzerine :

«Şimdi Evliyâ Çelebi, bana müslüman olmayı öğret, ama Hazret-i Muhammed'i seversen bu sır burada kalsın.»

Deyip Allah'a şükür şahâdet parmağını kaldırıp, kalp sükûnetiyle kelime-i şehâdeti üç kere tekrarladı. İslâmlık ile şereflenip temiz abdest alarak öğle namazını birlikte edâ eyledik. Daha nice va'z ve nasihatlar edip İslâmiyette çok lüzumlu olan şeyleri kendisine öğrettim. Sonra hâneme gidip, istirahat ettim. Hamd olsun bu gazâmızda böyle büyük bir sevab işlemiş olduk. Beyin yüzü nurlanıp, pek çok güçlükleri kolaylaşıp zengin oldu. Sonra ben de şehrin vasıflarını yazmaya başladım.

Papaz Yaşka şehrinin vasıfları: Bu şehrin ilk önce kurulmasına sebeb (Rum tarihçisi Beyanati'ye göre) eski zamanda bu toprak üzerinde ihtiyar, ateşe tapan bir papaz yaşardı. Hazret-i İsa'ya yetişip havârîler ile düşüp, kalkmıştır. Hayli uzun ömürlü olup Harzet-i İsa'dan altıyüz sene sonra Hazret-i Risâletpenâhiye yetişmiş bir keşiş idi ki, adına Yaşka derlerdi. Çok yaşlı olduğundan, bütün kâfirler buna adak ve hediyeler gönderdiklerinden, bir milyondan fazla mal elde etmiş idi. Bir gün, bu Yaşka adındaki yolsuz patrik vefat edip bulunduğu yere gömülmüştü. Çok masrafla üzerine büyük bir manastır yapılmış ve adına Yaşka kilisesi denmişti. Günler geçince burası büyük bir şehir olup o pazazın adiyle söylenmiştir. Sonra Yaşka'dan bozulmuş olarak, Yaşi adiyle ün bulmuştur. Sonra, kral Salsal oğullarından (Kortiya) adındaki kral bu şehri imâr edip geliştirerek kendisine büyük bir saray yaptırmıştır. Hâlâ, beylerin sarayı, o kralın adiyle söylenip adı geçen saraya da Kortiya derler. Görülmeye değer bir saraydır. 805 tarihinde Yıldırım Bayezid Han, yıldırım gibi yetişip, bütün kâfirleri kılıçtan geçirip, şehri fethetmiştir. Kılıçtan kurtulan kâfirleri de haraca bağlamıştır. Gemilerle karşı tarafa Sınab'a geçer. (Sinob). O sene, kâfirler bir yerde toplanıp Yaş şehri etrafına kuvvetli bir hisar yaptırarak, yine isyan ederler. Yine üzerlerine Yıldırım Han gelerek kâfirleri kılıçtan geçirip yaptırdıkları kaleyi yıktırmıştır. Yıldırım Han yine Anadolu'ya geçtiğinde tekrar isyan etmişler ve bu sene içinde yedi kere bu şekilde isyân edip her birinde de Bayezid Han umulsaz bir sür'at ile gelip, yetişip isyancıları cezalandırıp, şehri alarak fetihler yaptığı için Emir Sultan Hazretleri Bayezid Han (Yıldırım Han) diye lâkablandırmıştır. Sonra, ne kadar isyan ettilerse, haklarından gelindi. En

son fethinde Mekke ve Medine'ye vakıf edildi. Beylerinin tâyini ve alınması Osmanlı Devleti tarafındandır. Sancak ve tabl olup sancaklarında sığır başı resmi bulunması, sefer esnasında Osmanlılar ile, yirmi cirid atlı ve üçbin tüfekli askeriyle sefer etmeleri, yeni tâyin olunan beylerinin Padişâha binbeşyüz kese vermesi, yüzelli kese her sene kral mevacibine, padişah mutfağına ve yeniçeriler meydanına senede kırkbin koyun vermeleri, Tersâne-i âmireye kadırgaları yağlamak için biner fıçı don yağı ve yüz fıçı saf bal, yüz kantar bal mumu, bin aded sığır gönünü her sene başında Özü Paşasına teslim edilmek suretiyle vermeleri Sultan Süleyman kanunudur. Bu zamandan beri rahatça yaşamakta iseler de, bazen para kuvvetiyle yine isyan ederler. Ama, derhal haklarından gelinip, illeri ve vilâyetleri yağma edilir. Beyleri aynı mirmiranlar gibi müslüman mataracıları ve tüfekçileri, altın damlı ve elleri baltalı müslüman şatırları, Osmanlı tarzı altışar mehterhânesi, dîvan efendisi, oniki müslüman kapıcı - başıları ve oniki ağa dahi, Tatar tarafından tatar ağaları vardır. Han'a ait olan işleri onlar görüp, her sene Hanlara elli fıçı bal ve yüz baş beygir gönderilmesi de Süleyman Han kanunudur. Halen Süleyman Hân kanunu geçerlidir. Her sene beyine sekizerbin kese rumî, ikibin kese hediyeler ve ikibin kese zahire gelir sağlayıp, İstanbul'un Dîvan erbâbını, vezirlerini ve vekillerini zengin eden Boğdan ve Eflâk diyarıdır. Ben bu Boğdan diyarını çok iyi tanırım. Boğdan ve Eflâk mansıpları Bağdad ve Mısır'dan daha verimlidir; ama hristiyan beylerine ait olmuştur...

Yaş şehri: Tuna nehrinden kuzeye doğru iki konak içeride, poyraz tarafı alçak bayırlı, kıblesi sahra ve çayırlık, güneyi küçük bir yapma göllü, batı tarafı balkanlı ve geniş tarlaları bulunan köylerdir. Hepsi yirmibin kadar gelişmiş kartelerdir. Hiç kiremit ve kurşun örtülü imâreti yoktur. Hepsi kâgir yapılardır. Saray ve manastırları çoktur. Kortiye Sarayı: Yüksek bir saraydır ki; her gelen bey bir eser ilâve ederek kat, kat etmişlerdir. En çok gelişmesine gayret gösteren İstefan Bey'in babası olup, halâ Yedikule'de hapis bulunan (Leopol) Bey'dir. Bu bey Kârun kadar mala sahip olmakla, öyle büyük köşkler, hamamlar, havuzlar, şadırvanlar ve divanhâneler yaptırmıştır ki, dillerle anlatılamaz!... Hepsinin pencere ve balkonları göle bakar. Sarayın etrafı kale gibi kuvvetli duvarlarla çevrili olup, yuvarlak, taş yapı güzel bir sur gibidir. Etrafında hendeği, kuzeye açılan demir bir kapısı, kapının önünde de beş altı kapıcısı vardır. Büyük bir dîvanhânesi vardır ki, beşbin kişi alır. Pencereleri birbirine bakar. Yüzden fazla, kat kat sırça kiremitlerle yapılmış iç oğlan odaları, kiler, saraçhâne, defterdar dairesi ile süslenmiş ve saray meydanı ile bezenmiş kale gibi, şirin bir saraydır. Bu sarayın önünde göl vardır. Bu göl daha önceleri yok idi. (1045) tarihinde Leopol Bey, Sultan Dördüncü Murat Han'dan izin alıp, iki bayırın arasında bir sed yığarak, Iskanti neh-

rinden, büyük bir göl meydana getirmiştir. İçine de binlerce çeşit balık koydurmuştur. O zamanlar buranın iltizamından kırkbin altın gelir elde edilmişti. Hâlâ yine mukataa ile verilir. Çevresinin uzunluğu sekizbin mil olup, ayağında su değirmenleri vardır. Leopal Bey, bu gölün kenarına birhamam yaptırmıştır ki, bütün Frenk ülkesinde böyle aydınlık hamam yoktur. Bu hamamın güzelliğini Sultan Dördüncü Murat işitip (olmaya ki şu mel'un gide gide krallık iddiasında ola) der. Bu söz Leopol Bey'in kulağına değdikte, hemen sadrazam Kara Mustafa Paşa'ya şu mektubu gönderir:

«Beni Padişahın huzuruna davet ediniz. Pâdişâhın huzurunda İslâm ile şereflenip, Boğdan veziri olduğumda Padişahıma beşyüzbin altın ve sultanıma yüzbin altın hizmet ederim.»

Mektubun mührü şöyle idi:

«Muhib-i Hânedân-ı Âl-i Osman, Leopol ve voyvoda-i serhad-i Boğdan.»

Murad Han, bu secii görünce «Tiz Leopol gelip müslüman olsun» diye haber göndermişse de, o gelinceye kadar Murad Han vefat edip, Leopol Bey de yoldan geri, Boğdan'a dönerek sapıklıkta kalmıştır.

Yaş şehrinin varoşu:

Bey sarayının kuzey tarafında kurulmuştur. Düz bir yerde yirmibin, saz örtülü odaları, arasında yediyüz kadar pek geniş kaldırımlı, yalvan tahta döşeli yolları vardır. Kat, kat şendire ve tahta örtülü buya, vamuş, lakaft, pistiyar, hatma, kopar ve diyer ticârethâneleri bulunur. Avlularında bağ ve bahçe gayet azdır. Çoğunun avluları kamış, çit ve saz olup, tüccarlarının çoğu da Lâz halkıdır.

Manastırları:

Onbir aded kilisesi vardır ki, benzerleri ancak Moskof'un Kiyef şehrinde ola... Birincisi âyin törenine ait olup, Bey sarayının önünde sağlam yapı bir kilisedir. Ama, o kadar san'atlı ve süslü değildir. Bu kilise, Yıldırım Bayezid Han zamanında câmie çevrilmiş, sonra mihrabı kapı yapılıp, yine kiliseye çevirmişlerdir. Burası eski bir mâbed olduğundan hayli itibari vardır. Bir de içinde Harzet-i İsa'ya yetiştiği iddia olunan bir papas lâhdi (mezarı) vardır.

Bundan sonra şehir dışında Kalas iskelesine giden yol üzerinde Yorbosku gölü kenarında bayır bir yerde (Menkola) manastırı vardır: Kale gibi, görülmeğe değer bir yerdir ki; tâ, Hazret-i İsa zamanından kalmadır derler. İçinde beşyüz aded papas, keşiş, ruhban, lâdiha ve patrik ateşperestleri vardır. Sonra Yaş şehri gölü kenarında (Galata) manastırı:

Kale gibi, bir sapıklar kilisesi olup, Burunsuz Kostantin bu kilisede kapanıp, dışında büyük bir tabur kazdırmıştır ki etrafı altı saatte dolaşılır. Yedi yerde tabyaları, beş yerde hendekli, asma makaralı kapıları, içinde yeraltı mahzenleri olan büyük bir tabur idi. Allah'a şükür bizim asker hemen hepsini kılıçtan geçirerek, manastırdakileri bile çan kulesinden aşağı atıp, parça, parça etmişlerdir.

Bundan sonra Yaş şehri içinde (Leopol Bey manastırı): Görülmeğe muhtaç olup, dil ile anlatılması, kalem ile yazılması kâbil değildir!... Yakın zamanda yapılmış bir bina olduğundan her taşı sanki cilâlı ve parlaktır. Hattâ, Sultan Dördüncü Murat Han'a yüzbin altın hizmet edip, bu kiliseyi yedi yılda yaptıkta Sultan Murat'a gammaz ederler:

«Pâdişahım, Leopol sizden izin alıp sağlam bir kale yaptırmıştır ki, bizzat cenâbınız, deniz gibi asker ile varsanız fethinde güçlük çekersiniz.»

Bunun üzerine Murat Han gizlice bir casus gönderir, gelip görür ki; hakikaten büyük bir yapı ama, kale değil, bir patrik yeri, yer yüzünde benzeri yoktur. Bu san'at eseri kilisenin şeklini gören kimse gelip padişaha bir bir târif ettiğinde Sultan Murat:

«İnşallah biz de öyle bir camii yaptırırız.»

Diyerek göz yumar. Ama hakikaten san'at eseri bir kilisedir ki içi ve dışı Mâni, Behzad ve Ağa Rıza tasvirleri gibi canlıya benzer resimleri vardır ki, sadece dili ve konuşması yoktur. Ama güler gibi bakışları görülmeğe değerdir. Şu beyit hallerine uygun düşer:

«Güzel tasvir idersin hâl ve hatt-ı dilberi amma;
Füsun ve işveye geldikde ey Behzâd neylersin?»

Gerçekten öyledir, zirâ bütün varlıklara hareket, gülme, cünbüş ve sükûn veren Rabb-i Müteâlâ'dır. Bu kilisenin kubbe, tâk ve revâklarında olan nakış, süs ve sihirli ince işi bir diyarda görmedim. Hattâ, nakış ustası hünerini göstermek için kilisenin içinde bir tarafa «cennet», bir tarafa «cehennem» ve bir tarafa «derk-i esfel»in resimlerini yapıp, cennetinde hurî, gılman, firdevs Huld-i berrin, ılliyîn, aden-i südre-i müntehâ gösterip; bir tarafına arş ve kürsî, levh ve kalemi resm ederek, çeşitli süslü köşkler içinde cennet ehlinin yaşantılarını yazmıştır ki; gören kimsenin hemen o gün ruhunu teslim ederek, cennet-i me'vâ'ya gideceği gelir. Cehennem tasvirinde dahi «Veyl deresi», «Gayyâ deresi», «Tamû deresi», «Sicin deresi», «sa'ir beli» gibi yerleri kırmızı boyalarla ateş ve duman içinde gösterip, Nemrud, Firavun, Kârun, Seddat, Hümeze, Lümeze, Zemmam, Nemmam, âşık, fâsık, fâcir, zina yapan fâcir, külhânî, bûtî ve lûtîleri, birbirlerine çatkın şekilde öyle yapmış ki gören, her şeyden tevbe edip tertemiz olur. A'râfı da bir hoşça resmetmiştir. Bir tarafta yapılan işlerin terâzisi, bir tarafta da Sırât-ı Mustakîm köprüsünü göster-

miş ki, görenin vücudu yıldırım çarpmı gibi titrer. Kilisenin kapı tarafına Mahşer gününün Arasat meydanını resmedip binbir ayak üzere bir kalabalık, vâveyle, inilti göstermiş, öyle resmetmiş ki dile ile anlatmak mümkün değil, ancak gözle görüle... Ama ben bunlara ibretle bakıp parmağım ağzımda kalmış idi!...

Hepsinden çok seyretmekten zevk duyduğum resim: «Lânet üzerine olası şeytan»ınki idi: Öyle acâib, kötü bir yüz ile göstermiş ki, zebânîler bunu yaka, paça çekerek elem ve azab içinde götürürlerdi, ben bunu seyrettikçe güldüm. Beni gezdiren papaza:

— «Bunları niçin böyle resmedersiniz?»

Dedim. Papaz:

— «Vallahi Ağam, bizim halk ahmaktır, biz onlara kürsîlerimizde va'az ve nasihat ederken sözlerimizi anlayamazlar, biz sizin şeyhleriniz gibi asla sözlerimizi anlaşılır şekilde anlatamayız. Bu sebebten cennet böyle, cehennem böyle, sırat böyle, Arasat böyle diye resimlerini yaptırıp, va'az ederken gösteririz.»

Dedi. **Ben:**

— «Böyle putlara niçin tanrı diye taparsınız?»

Dedim, kendisi:

— «Hâşâ, tanrı demeyiz, o resimler Hazret-i İsa, Esvet Nikola, Avustos, havârîler ve diğerlerinindir. Bir kısmı da bu kiliseyi yaptıranlar ile diğer hayır ve adak sahiplerinindir. Onları gördüğümüzde başımızı açıp tapınarak hürmet eder geçeriz. Yoksa tanrımız demeyiz, bu ne söz? Bizim, onlara öyle saygı gösterdiğimiz görüp, ahali de bize ihsanlarda bulunurlar, biz de ihsânları alıp resimler yaptırıp kâr ederiz.»

Dedi. Bu Leopol Bey kilisesinin dış avlusuna bakan batı kapısının kanatları, saf sedef işlemeli, gümüş tel ve pullarla kakma savatlı olup, bir san'at eseri kapıdır. Kilisenin içinde altın, gümüş buhurdan, gülsuyu kapları, şamdanlar ve meşaleler, mücevher işli kandiller ile çeşitli son derece kıymetli avizeler vardır ki; hesaba gelmez. Mihrab gibi yerlerinin etrafında İncil konacak rahle gibi bir çilipa resimli tahta vardır ki, bir Mısır hazinesi değerindedir. Kilisenin dış duvarındaki cilâlı taşlar üzerinde çeşitli çiçek resimleri vardır. Hele bir taşta olan resim, çeşitli şemseler, yığılmalar, silimiler, kitâbeler ile bezenmiş olup mermer ustası öyle tişe vurmuş ki, gören hayran olur!... Böyle nakışlı süslemenin benzeri ancak hekimler ve filozoflar şehri olan Atina'daki Eflâtun mâbedinde ola... Eflâtun mâbedi hâlen Ebulfeth (Fâtih) câmiidir. Bu kilisenin avlusu etrafındaki yüz adedden fazla iki üç katlı papas, keşiş, ruhban odalarında üçyüzü aşkın hesap ehli vardır. Sanki, Roma baş papası gibi, sırf kemik olup, kötü yüzlü olmuşlardır.

Bu kilisenin vakıfları çok olup, Mesih mutfağında bolca nimet pişirilip gelen, gidene yedirilir. Hattâ; Leopol oğlu Yeni bey, bu kiliseye üçbin

altın adak ile bir kandil gönderdi. Avlu duvarının etrafı kale gibi kat kattır. Kapısı üzerinde bir çan kulesi vardır ki, göğe ulaşıp tâ; tepesinde hamam kubbesi kadar, bir çanı vardır. Onun sesi bir konaklık yerden işitiliyor. Elhasıl bu kiliseye bilen kişilerin, mimar ve mühendislerin tahminine göre on Mısır hazinesi para harcanmıştır.

Bu kiliseye yakın (Dona manastırı) : Kral Leopol'un karısı, Dona Bânû'nun yapısıdır. Dona, aslen Çerkes olup vaktiyle, vezir-i âzam olmuş olan Mehmet Paşa'nın kızkardeşinin kızı Dona Banu'dur ki hâlen beyimiz olan İstafan Bey'in annesi olup, sapıklık içinde kalmıştır. Derviş Mehmed Paşa, Şam valisi iken Sultan Murad'a rica edip bu kızı Leopol'dan kurtarmağa çalıştı. Leopol, nice hazineler harcayıp, inat edip kızı vermiyerek ondan birçok evlât sahibi oldu. Bu kilise de o kızın olup, kocasının manastırına yakın bir yerde bulunmaktadır. Bunda ibrete değer bir şey vardır: 1061 senesinde, Melek - Ahmed Paşa sadrâzam iken Silivri kalesi yanında Kumburgaz adlı kasabada, eski bir kilise içinde bulunan bir mermer sandukada, İstanbul kalesini ilk defa olarak yaptıran Madyan oğlu Yanko'nun kızı (Kiralense) adlı kızın, üçbin yıldan beri taptâze, pamuk gibi, kaşı, gözü, yüzü, burnu kulak ve saçları yerinde olarak cesedi çıktı» diye Melek - Ahmed Paşa'ya haber verdiler. Paşa, beni keşfine gönderdi. Hakikat hâl, anlattığım şekilde olup, yazılarak Paşa'ya arz olundu. O sırada Leopol Bey, Boğdan beyi idi. Padişaha, vezire, diğer ileri gelenlere yirmibin altın verip bu mermer sandukayı, kızın cesedi ile beraber arabalara koyarak götürüp, henüz yaptırmakta olduğu bu Dona kilisesine koyar. Mermeri üzerine laâl, yakut, elmas, zeberced, seylân, aynülhir, aynüssemek, zümrüd, yeşim ve diğer kıymetli taşları kakma olarak süsleyip üzerini de kırmızı atlas ve hârâdan nakışlı, yaldızlı örtülerle örttü. Öyle güzel ve zarif oldu ki; seyredenin gözleri kamaşırdı... Bu kilisenin diğer görülmeğe değer eserleri, Leopol Bey manastırının aynı olup, zaten ikisini de Lehli bir mühendis yapmıştır.

Yine bu Yaş şehri içinde bunların karşısında (Kral İstafan manastırı): Bu da kale gibidir; (Sansar manastırı), (Esvet Sava manastırı), (Kâsım manastırı) ve (Kostantin manastırı) vardır. Bunlar meşhur olup, güzel ve büyük kiliselerdir. Vakıfları çok olup, her birine her gün ve her gece biner atlı ve yaya ihsan konup, göçerler. Bunlardan başka mahalleler içinde, küçük kiliseler de çoktur. Bunlar da sanki tekkelerdir.

Çarşı ve pazarı :

Hepsi ikibinaltmış dükkândır. Kimi kâgir, kimi saz ve tahta örtülü çarşı ve pazardır. Gerçi kâgir bedestanı yoktur, fakat bütün diyarın kıymetli eşyası burada bulunur. Dükkânlarında kadın ve kızlar oturup, istedikleri şekilde mallarını satarlar. Bu çarşı içindeki gümrükte bir va-

moş oturup, tüccardan gümrük alır. Bu şehrin iskelesi deniz kenarında Danıska iskelesidir ki; Hind pirinci, biber, tarçın, karanfil, dar-ı fülfül, arabalarla Danıska şehrinden gelir ki, bu şehre yirmi merhale yakın kuzey taraftadır. Yine Yaş şehri içinde, hepsi binaltmış aded yeraltları vardır ki, üzerleri hep meyhâne ve zînâ yerleridir. Sarayları azdır. Şiddetli kışı olduğundan bağı yoktur. Lâkin, bal sularının çeşitlerinden kokulu içecekleri, horlika rakılarının piyo, arpa suyu, yulaf ve çavdar suyu, hud suyu adlariyle çeşitleri vardır. Onun için bütün halkı sersem ve sarhoş olur, işsiz ve bekâr gezerler. Altı aded mükellef tüccar hanları vardır. İçlerinde hep pahalı eşyalar bulunur. Bir aded misafirhânesi var ki; İstanbul tarafından gelen ağalara mahsus, kırk, elli odalı, ahırlı, mutfaklı misafir sarayıdır. Saray hizmetçileri herkese devamlı hizmet ederler. Tatar ağaları da burada kalırlar. Lâkin, bu şehirde hiç çeşme yoktur. Bütün halk arabalarla «çiler» dedikleri fıçılarla su taşıyıp içerler...

Bu şehrin «kazda» dedikleri fahişeleri meyhânelerde kalırlar, bir çeşit atlas, kemha, kadife ve hâra fistanlar giyip, ayaklarına ökçesi yüksek kabâri pabuç takarlar. Bunların başları açık, siyah kâkülleri perişan olup, önlerine gelene yüz gösterip, buluşurlar. Boğdan beyine, senede altı kese para, vergi verirler. Asıl edepli kadınları renkli ipek fistanlar üzerine, İstanbul'un kenarı ipekli mavi peştemallarını kuşatıp gezerler. Bir kadının fahişe olmadığı bu şekilde giyiminden anlaşılır. Halkın zengin olanı enlerine çuka, başlarına tatar kalpakları, göğüsleri ve yenlerine gümüş düğmeli dolama giyerler, çoğu ticaret yaparlar. Bir sınıfı asker olup, tatar gibi tirkeş taşıyan yararlı atlıdırlar. Hepsi hristiyan olup, İncil kitabını okurlar.

Yiyecek ve içecek:

Beğenilen şeyleri, bağ, yağ ve balmumu çoktur. Hattâ, yerden biten bir çeşit balmumu vardır. Sıcağın şiddetinden toprak yarılıp, orada kovanlar bal yapar, ballar eriyerek yer altına akar; mumları yüzüne çıkıp durur, herkes toplar; hayvanların had ve hesabını Allah bilir; çeşitli rakılar ve beyaz francala ekmeği meşhurdur...

Bu geniş vilâyetin uzunluğu, batı tarafından Fohşun şehrinde, kıble tarafından, tâ; İsmail şehrine kadar, oniki konaktır; doğu tarafı, Özü eyâletinde Bender kalesi toprağı ile sınırdır. Oradan Tuna nehri kenarınca kardaş Kazak ile komşudur. Kuzey tarafında Hotin ve Ova kaleleri vardır. Tuna kenariyle Leh ülkesine sınırdır. Batı tarafına meyilli, Erdel vilâyetinin ve Seykel vilâyetinin Sahansamur dağlariyle sınırdır. Yine batı tarafta, Eflâk vilâyetiyle komşu olup, Tuna nehri kenarında Osmanlı ile komşudur. Vilâyetin bütün çevresi, kırk günlük yoldur. Bu vilâyetin Boyar hâkimleri vardır. Öyle adâlet vardır ki; her çeşit mücevher eşya-

yı altın tepsi içine koyup başında açıkta götürsen, bir kimsenin bakmağa canı yoktur. O derece disiplin ve düzen vardır ki; bir kimse isyan etse, aman ve zaman vermeyip, böğründen kazığa vurulur ve asla isyan ettirmezler; her köyün hâkimi ve askerleri vardır. Bir kimse diğer kimseye aslâ zulüm edemez. Davâlar bey dîvanında dinlenir; kimse yalan yere şâhitli kedemez!...

Boğdan hükûmet memurlarının kendi tâbirlerince adları:

(Baş Logofet): Bütün boyarların başı olup, bütün vilâyetin mührü onun elindedir. (Birinci Vornik): Vilâyetin yarısından tâ.. Hotin kalesine ve Turla nehri kenarı ile Leh vilâyeti, Erdel ve Bender hududlarına varıncaya kadar olan yerlerdeki davâları dinler. (Baş Hatman): Bütün vilâyet askerinin kumandanıdır. (İkinci Hatman): Vilâyetin yarı askerinin kumandanıdır. (Postenlik): Bu, beyin kapıcılar kethüdâsıdır ki; beye bağlı hazine malı davâcıları ile, reâyâyı beyle görüştürür. (Behra Bey), (Kopar): Bu ikisi beyin kadeh sunucularıdır ki, beyler bu ikisinin kararıyle ellerinden şarap içer, başkalarından içmezler. (Ahbatar): Beylerin yanında kılıç tutan silâhtârdır. (Vestiyar): Bu, defterdar olup bütün mal ve hazineler bunun elindedir (Komsin): Mir-î-a hur. (Ziyenkâr): Arpa emini. (Üçüncü Logofet): Tezkereci. Bunlardan başka müslüman ve Türklerin dîvan efendileri de vardır. (Avşar): Baş kapıcıbaşı. (Şatrar): Çadır mehterbaşısı. (Kamaraş): Bey hazinedarı, (Armaş): Ases başı. Bu adamın ettiği işkenceleri Acem diyarında bile edemezler (Allah korusun). (Ostolink): Çaşnigir başı. (Votah): Çavuşlar kethüdâsı. (Kolçar): Kilerci başı. (Medetenkâr): Sofracıbaşı. (Selçar): Kasab başı. (Dârbans ağası): Yeniçeri ağası (Vamuş): Gümrük emini.

Bu şehrin ileri gelen kimseleri ile dostluk edip, kırk günde nice hallerini öğrendik. Büyük ziyâfetlerde bulunduk. Nice kere şehrin kuzey tarafında, çeyrek saat uzaklıktaki bağlarda Ahmet Ağa efendimize ziyâfetler verip çeşitli hediyeler verdiler. Hattâ, bir kere, daha önce Yaş gölünde savaş günlerinde boğulan Yaş askerlerinin leşlerini çıkarıp, mal, para ve savaş malzemelerini bizim askerlere hediye ettiler. Sonra kırkıncı gün Ahmet Ağa'ya kırk kese, kırk aded yorga at, üç samur kürk, on donluk renkli çengar çukaları, gümüş tatar rahtları, eğerleri ve daha nice kıymetli hediyeler verip, sonra her gün için Boğdan kethüdâlarından ellişer okka et almak üzere temessükler verdiler. Bütün arkadaşlara da on kese, birer donluk çuka ve birer at verdi. Bana da üç kese, beş yorga at, iki beygir, bir saat, bir gümüş raht, bir gümüş tatar eğeri, beş donluk çeşitli saya çukaları ile, her gün için beşer okka et tezkeresi verip, adamlarıma da yüzer kuruş, birer at, birer donluk çuka verdi. Bey ile, şehir başından bir saat uzaklıkta vedâlaşıp, bütün boyar, hatman, Bestiyar ve kopalarla da vedâlaşarak kıbleye doğru yola koyulduk.

13. REBİULÂHİR 1070 PAZARTESİ GÜNÜ BOĞDAN'DAN EDİRNEYE GİDİŞİMİZ

Boğdan'dan çıktığımız gün, Ahmet Ağa efendimiz dinini değiştiren dört kişinin boyunlarını vurdurdu. (Kapudan) köyünde menzil aldık. Güzel bir köydür. Buradan (Roboya) köyüne geldik. Oradan (Borten) menziline vardık. Buradan, Ahmet Ağa efendimiz İsmail şehrine esirleri almağa gitti. Ben de Tuna kenarında bulunan kale ve şehirleri dolaşıp görmeye başladım.

(Mayteş), (Gözmeşt) ve (Mate beş) köylerine uğradık. Bir ormanlık içinde, bin hâneli gelişmiş bir köydür ki, bunlar nehir kenarlarına yakın olduğundan Tatar'ın yağma ve talanlarına uğramadıkları için mâmur dururlar. Oradan (Taşburan) köyüne geldik ki, Boğdan'ın son hudududur. Bundan ötesi batı tarafında Eflâk toprakları başlar. Buradan doğu tarafına, Tuna kenariyle gidip, (Ilıçsa) köyüne geldik: Tuna nehri kenarında Boğdan idaresinde büyük bir iskeledir. Eski zamanda, bir ılıcası varmış, şimdi körleşmiş. O sebeble adına (Ilıçsa) demişlerdir. Buradan doğu tarafa giderek, İshakçı kalesine geldik.

İshakçı Kalesi :

1003 tarihinde Sultan İkinci Osman, Leh diyârındaki Hotin kalesinin fethine başladığında, Kapudan Çelebi Hasan Paşa'ya :

«İshakçı adlı yerde bir kale yapıp, orada Tuna nehri üzerinde, altmış aded transa gemileri ile üzerinden geçile... Yediyüzelli zirâ, enli olan Tuna nehri üzerinde kuvvetli tahta bir köprü yapıp, elli aded gemici de hizmet edip, deniz gibi askerim geçtiğinde zerre kadar güçlük çekmeye.»

Diye ferman edince, o sene içinde Hasan Paşa, Tuna nehri kenarında, bu kaleyi yaptırdı ki, aşağıda anlatılmıştır :

Babadağı toprağında, Tolçi kalesi sırasında, Tuna nehri üzerinde, dört köşe bir hisardır ki, kırk aded azab, kırk aded beşli, kırk aded hisar eri askeri vardır. Kale dizdarı, hâkimidir. Yeteri kadar cephânesi ve topları vardır. Bir kat sağlam demir kapısı olup, her gece mehter çalınarak örtülür. Hisar içinde kupkuru, nefer evleri ve erzak anbarları vardır.

Varoşu : Kalenin dış tarafında olup, evleri tahta şendire ve saz ile örtülüdür. Tuna'nın güney tarafında kurulmuştur. Câmilerinden (Kapudan Hasan Paşa Camii) : Bir minâreli, ferah bir câmidir. Yeteri kadar dükkânları varsa da bedestanı falan yoktur. İmâretine örfî hâkim olan Evkaftan Hasan Paşazâde Hasan (?) Bey, Mehmet Bey, İbrahim Bey vekili Ömer Ağa'dır. Zirâ bu kale han, câmi, imâret, hamam, çarşı ve pazar hepsi babaları merhum Hasan Paşa'nın hayırları olup, tevliyeti oğuldan oğula geçer, soyu son buldukta, altıbin kuruş şartla iltizamlı tevliyettir.

Subaşısı: asmak, hüküm vermekte serbest olup, yüz aded adamiyle düzeni korur. Halkı Eflâk, Boğdan, Rum, Ermeni ve Bulgar hristiyanlardır. Hâkimi, yüzelli akçe pâyeli olup, nâhiyeleri geniştir. En büyük nâhiyesi, Tomarova köyüdür. Bu nâhiye evvelce Boğdan idaresinde idi. Boğdan beyi, Sultan Osman'a «Hoş kadem geldiniz» nâmiyle atının ayağına hediye edip vermiş olmakla, İsakçı kazasına bağlanmıştır. Mâmur ve verimli olup birkaç dükkânı vardır. İsakçı kalesinin sipah kethüdâ yeri, yeniçeri serdârı, Tuna kapudanı, muhtesib ve bacdârı vardır. Havası ve suyu hoş olup, bağ ve bahçesi hesapsızdır...

Buradan Aragif, Avzan, Tomarova köylerine varınca İshakçı toprağı baştanbaşa bağ ve bahçeler ile kafesli bostanlarla süslüdür. Bu köyler beşyüz evli büyük köylerdir. Buradan Tomarova köyüne, Mehmet Ağa çeşmesi yolu ile Tolci kalesine geldik. Sonra kıble tarafına, Hacıkey Paşa köyü ve Babadağı şehrine geldik. Buradan Ahmet Ağa efendimizle buluştuk. Yine yola revan olarak, Çiftoy, Tanrıverdi, Karamuratlı, Osman Faki, Ali Bey köylerinden geçip, Hacıoğlu kasabasına geldik. Buradan Hasakık köyü, Pravadi kalesi, Çenke, Nadir, Karahisar, Örenler, Fındıklı Sultan, Papaslı, Derbendikebîr, Kırk veli, Arnavudlu, köylerini geçip 1070 senesi Cemâziyelâhîr ayının dördüncü, perşembe günü, selâmetle Edirne şehrine vardık. Orada Ahmet Ağa'nın evinde misafir olup, bütün dostlarla hoş sohbetler ettik. Nihayet sefer zamanı geldiğinde sefere gitmemiz kararlaştı...

15. ŞABAN 1070'DE EDİRNE'DEN SERDÂR-I MUAZZAM KÖSE - ALİ PAŞA İLE ERDEL'DE VARAT KALESİ'NİN FETHİNE GİTTİĞİMİZİ BEYAN EDER

Evvelâ, Edirne'de bütün devlet ayânı efendilerimizden fazla, fazla yol parası ve hediyeler alıp, onbeş at ve sekiz aded adamımla «Gazâya niyet ettim, «bismillah» deyip çıktık. O gün, batıya doğru giderek, Habice köyüne geldik. Müslüman köyü olup, zeâmettir. Oradan Harmanlı kalesine, Uzuncaova kasabasına, Kayalıdere köyüne uğrayarak, Filibe kalesine geldik. Buradan kalkarak, Tatar pazarcığı kasabasına, Kapılı Derbend'e, İhtiman menziline konarak Sofya şehrine geldik. Buradan kalkıp, Dragman köyünde menzil aldık; bir hanı var, mâmur köydür. Bundan sonra Şarköyü kalesine geldik.

Şarköyü kalesi:

İlk yapıcısı kral Despot'tur. Sonra 777 tarihinde Gazi Hüdâvendigâr bunu fethedip, Rumeli eyâletinde Paşa Hassı yaptı. Yüzelli akçelik kazâdır. Kalesi bir kaya üzerinde kurulmuş dörtköşe, kayalık, güzel bir yapıdır. Ama Sofya şehri yakınında bir iç il olmakla, hisarın içinde imâ-

retten bir şey yoktur. Güneye açılan, demir bir kapısı vardır. Kayası dibinden hayat suyu bir pınar çıkar. O su üzerinde bir gözlü, küçücük bir köprü yanında (Ahmet Dede ziyâreti) vardır. Köprü aşırı küçük bir hamamı, hepsi bin aded, kiremit örtülü, altlı, üstlü, bağ ve bahçeli, geniş avluları olan evleri vardır. Bunlardan, Şarköy'lü Mahmut Ağa, Nişli Ali Ağa evleri mâmur ve güzeldir. Câmileri yeteri kadar var; yedi adad sıbyan mektebi, çarşısı, hanı, iki hamamı ve ikiyüz kadar dükkânları vardır. Şehrin reâyâsı hep Bulgar olup, avratlarının başları açıktır. Saçlarını bir çeşit örerler ki; o şekil örme kendilerine mahsustur. Bir tuna turfe takyeler giyerler.

Buradan kalarak, batı tarafa gidip, (Musa Paşa) kalesine geldik.

Musa Paşa Kalesi :

1048 tarihinde Koca - Musa Paşa Budin valisi iken, burada haydud, eşkiya bir büyük kervanı bozup, hayli insanı kırdıklarından Musa Paşa da bu güzel kaleyi yaptırıp Bağdad fâtihi Sultan Murat Han'a hibe etti. O sebeble ismine «Musa Paşa binası, Sultan Murat Kalesi» derler. Hattâ; güney tarafa bakan bir aded demir kapısı üzerinde dört köşe bir süslü mermerde «celî» yazı ile şu tarih yazılıdır:

«Fethedince diyar-ı Bağdad'ı,
Şâh-ı âlemle asker-i islâm,
Didi Sultan Murâd-ı âlîşân
Feth-i Bağdad'a târih oldu gazâm...»
1048

Bu kale, dört köşe şeklinde olup, çevresinin uzunluğu (800) adımdır. Hisarın içinde yüzelli aded neferi, dizdarı, cephâneliği, bir câmii, anbarları ve mehterhânesi vardır, başka imâreti yoktur. Ama bu kaleden dışarıda Musa Paşanın muazzam bir hanı vardır ki; gelene, gidene dinlenme yeridir.

Buradan batı tarafına giderek, (Niş kalesi) ne geldik.

Niş Kalesi :

Bunu 777 tarihinde Gazî Hüdâvendigâr, Sırp ve Bulgar kralı Despot'un elinden alıp, hâkimlik yapmıştır. Yüzelli akçelik kazâdır. Nahiyesi mâmur, küçük köyleri olup, sipâh kethüdâ yeri, yeniçeri serdârı, subaşı ve voyvodası, muhtesib ve bacdârı, nakib, ayân, eşraf ve dizdarı vardır. Ama neferleri yoktur. Zira kale, şehir içinde, han benzeri, bir taş bina kaledir. Bir kapısı vardır. Bedenleri üzerinde haydud kelleleri mızrak üzerlerinde durur. Ama, hisarın içinde, binalardan bir eser yoktur. Biraz kereste ağaçları bulunur. Güney tarafına bakan bir kapısı var ki ağaç-

tandır. Şehri düz bir vâdide kurulmuş olup, (2060) aded bağ ve bahçeli, baştan başa kiremit örtülü, altlı ve üstlü yüksek sarayları ile fukarâ evleri vardır. Hepsinden güzeli, Nişli Ali Ağa sarayı ve kayın babasının sarayıdır. Daha nice mâmur hânedanları vardır. Câmilerinden çarşı içinde (Gazî Hüdâvendigâr câmii) eski bir yapı olup, o kadar güzel değildir, (Muslu Efendi Câmii): İç açıcı, ayna gibi bir câmidir. (Hüseyin Kethüdâ Câmii): bol cemaati olan, aydınlık bir ibadet yeridir. Mescidleri de vardır. Yirmiiki aded sıbyan okulu vardır. Tekkelerinden, (Köprübaşı tekkesi), Bektâşi tekkesidir. (Zâhidebaşı tekkesi), (Haydar Kethüdâ tekkesi) meşhurlarıdır. Çeşmelerinden Haydar kethüdâ çeşmesinin târihi:

«Hâtıf-ı kudsî didi târihini,
Kad büniye aynen, tüsemmâ selsebil.»

Yusuf Bey çeşmesinin tarihi:

«İçinden teşneye târih idüptür,
Hüseyin Kerbelâ aşkına sahnen.»
1065

Sebillerinden, zâhide Bacı sebili var. Çarşı içinde şehir içinden akan nehir var ki, Sofya ovalarından akan (İskara) nehridir. Plevne şehri yanında Tuna'ya karışır. Şehir içinde ve üzerinde bulunan Mehmet Paşa köprüsünün tarihi:

«Haşimi Hak didi, buna tarih oldu,
Niş'de cisr-i Mehmed Paşa.»
1028

Bu köprünün tâ, ortasında bir güzel köşk vardır. Ve köprünün iki başında birer faydalı ve küçük hamamları vardır. Çarşısı tam ikiyüz aded dükkândır ki; içinde her türlü kıymetli eşya bulunur. Havası ve suyu hoş, halkının giydikleri abadır. Ama kadınları çeşitli çukalar giyip gezerler. İkram sever, zevkli adamları vardır. Kovan balı, tere yağı, beyaz nohutlu simit çöreği beğenilen şeylerdir. Ziyâret yerlerinden (Şeyh Muslı Efendi)', ona yakın (hayır sahibi Haydar Kethüdâ), ona yakın (Mihal-zâde) ziyaret yerleri, bilinenlerdir. Köprü başında (Sefer Baba), yol çarşısında (Zâhide Bacı) ziyâretleri vardır.

Buradan kalkıp, yine batıya doğru giderek, (Palanga Aleksanca) kalesine geldik.

Aleksanca Palangası:

Bu diyarda küçük, ağaç kaleye palanga derler. Çevresinin uzunluğu sekizyüz adımdır. Dizdarı, yüz aded kale neferi, hanları, nefer evleri, ce-

behânesi, şâhî topları vardır. Bu yer, gerçi Budin'in Semendire sancağı toprağıdır. Ama, yazılma sırasında Rumeli eyâletinde müslim ve muafları geçip, Rajanya palangasına geldik.

Rajanya Palangası :

Despot'un yapısı olup, Süleyman Han feth edip, onarmıştır. Bu da Rumeli eyâletinde dereli, taşlık bir yer üzerinde dört köşe, dolayınca sağlam ve dayanıklı dolma palangadır. Subaşı ve dizdarı ile kale neferleri vardır. Hisarın içinde, bir câmi, anbar, cebehâne ve nefer evleri vardır. Kale dışında mükellef hanları, birkaç dükkân ve bağlar vardır. Ama, kale yolları gayet tehlikeli ve haydud yollarıdır ki, çekinmek gerekir. Buradan, yine batıya doğru, tehlikeli dağlar geçip, (Peraken) palangasına geldik.

Peraken Palangası :

Rum eyâletinde Çerniçse nehri kenarında, Sırplardan kral Rojo tarafından yaptırılmıştır. Dört köşelidir. Sarp ve metin bir palangadır. Zamanla harâb olmuştur. Slüeyman Han'ın veziri yeniden yaptırmıştır. Çevresinin uzunluğu sekizyüz adımdır. Dizdarı, kırk aded neferi, cephâneliği, şâhî topları olan, sağlam bir palangadır. Her gece mehterhânesi çalınıp, bekçileri nöbet beklerler. Zira haydut ve eşkiya yolu üzerinde kurulmuş, önemli bir kaledir. Bu kale dibinden akan Çerniçse nehri, Alacahisar dağlarından toplanıp, akarak Marava nehrine karışıp, At ile geçit vermez; küçük bir nehirdir. Kalenin güney kısmında alçak bir varoşu vardır. Süleyman Han'ın veziri Rüstem Paşa, burada büyük bir han yaptırmıştır. Yüzelli kadar nefer evleri vardır. Süleyman Han Gazi'nin annesi de bir câmi yaptırmıştır. Alacahisarlı Kınalı-zâde'nin yaptırdığı bir hamamı, yirmi aded dükkânları, bağ ve bahçeleri hep Kınalı-zâde'nin hayrâtıdır. Alacahisar buraya bir merhale mesâfededir. Buranın toprakları gayet verimlidir. Eskiden pirinç yetişirmiş. O cihetle şehir mâmur olacak yerdir. Su ve havası güzel, gezinti ve av yerleri çok ise de, ne çare ki kimse çiftçiliğe rağbet etmeyip, toprakları boş ve çorak kalmıştır.

Sonra erkenden kalkıp, yine batıya doğru orman ve kayıklar içinden geçerek (Morava) nehrini geçtik. Bu Köprüyü Köprülü Mehmet Paşa ağaçtan yaptırmıştır. Morava nehri aka, aka Alacahisar dağları Verdenik, Çacka kasabalariyle, Özice şehri dağlarından gelip toplanarak buradan geçer, Tuna nehri kenarında Güğercinlik kalesiyle, Göylük kalesi arasından Tuna nehrine karışır. Bununla Tuna daha da büyür. Ama bu nehir üzerine, burada bir göz büyük bir köprü yapılsa büyük bir hayır olurdu. Zira nehir delice olarak ağaç köyrüyü götürüp, gelen, gidenler gemilerle geçerler ki, son derece güçlük çekerler. Eğer, hayır sahibi Hâtem

Tâî, Cafer Bermeki hayatta olsalar, bu köprü yaptırılıp, dünya durdukça hayır sahibi anılarak ruhları şâd olurdu. Bu ağaç köprüden güçlükle geçip (Yagudina) kasabasına geldik. Kral Despot yaptırmıştır. Sonra palangası harâb olmuştur. Semendire toprağındadır. Yüzelli akçe pâyesiyle kazâ olup, nahiyeleri mâmurdur. Şehrin imâreti toplam 1600 aded tek ve iki katlı, kiremit ve şendire tahta örtülü geniş evlerdir. Kurşunlu yüksek (Yahyalı Derviş Bey Câmii) cemaati bol, nurlu bir camidir. Kapısının üzerinde celî yazı ile yazılı tarihi şudur :

Kaale nesrülfevt fî târîhahu,
Câdehü hâzâ mahallissâcîdin!
777

Bir lâtif hamam, çeşitli hanlar, yüz aded dükkân, yiyecek imâretleri, ziyafet evi ve nice eserler hepsi Yahyalı Derviş Bey'in hayratıdır ki, burayı O mâ'mur etmiştir. Şehir geniş bir yerde kurulmuş olduğundan, havası ve suyu güzel olup, bağ ve bahçeleri ferah, bostanları boldur. Halkın hepsi boşnakça konuşurlar. Daracık, serhadli elbisesi giyerler. Edepli, nâmus sahibi, olgun ve varlıklı kimselerdir. Buradan hareketle (Baticsa) palangasına geldik.

Baticsa palangası :

İlk yapıcısı Semendireli Gazî Bâli Bey'dir ki: Ebu'l-Feth emirlerindendir. Sonra Süleyman Han îmar edip, dua etmiştir. Hâlâ burası, Budin eyâleti idaresinde, Semendire toprağında muaf ve müsellem bir kaledir. Çevresinin uzunluğu sekizyüz adımdır. Bir kapısı, dizdarı, elli aded neferi, fukara evleri, bir camii, bir yeni hanı ve birkaç dükkânı vardır. Gelen, gidenler için herşey bulunur. Buradan, Vezir Hasan Paşa palangasına geldik.

Burası Belgrad ve Semendire yollarını güven altına almıştır. Semendire toprağında muaf ve müsellem, verimli bir vâdide gayet metin, dört köşeli olup, çevresi bin adımdır. Hisar içinde dizdârı, kırk aded neferi, câmii ve anbarı vardır. Evlerinde, bahçeleri yoktur. Kale kapısı üzerinde her gece Âl-i Osman mehterhânesi çalınıp, askerleri gülbang-i Muhammedî çekerler. Hepsi gazî ve şahbaz yiğitlerdir. Havası gayet hoş, çimenlikleri bol olup, tatlı pınarları devamlı akar. Şenlikli bir kasabadır.

Buradan batı tarafına gidip, (Kolarine) palangasına geldik. Semendireli Gazî Bâli Bey yaptırmıştır. Burası da Semendire toprağında geniş, verimli bir alanda olup, dört köşeli bir palangacıktır. Çevresi altıyüz adım uzunluğundadır. Dizdârı, kırk neferi, yer, yer bağları vardır. Küçük bir câmii ve hanı olup, pazar ve hamamı yoktur. Garip kalmış bir palangadır.

Oradan (Hisarcık) palangası yolumuz üzerine rastlamıştır. Bu palanga, Tameşvar'ın fethine gelindiğinde Süleyman Han'ın veziri İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Çevresi dörtyüz adım olup, dört köşelidir. Dizdârı, kırk neferi, cebehânesi, erzak anbaları, bir câmii, iki küçük hanı vardır. Bağ ve bahçeleri de çoktur. Ama çarşısı ve pazarı yoktur. Havası, suyu ve mahbûbeleri güzeldir. Buradan, cihad ülkesi, cennet gibi Belgrad kalesine geldik...

TAŞ YAPI, SAĞLAM VE KUVVETLİ BELGRAD KALESİ

Bu inci gibi beyaz kaleyi önce Sırp krallarından Kral Despot yaptırmıştır. Bütün kralların hasret çektiği bir yerdir. Ebu'l-Feth Sultan Mehmet Han Gazî, Hersekoğlu Ahmet Paşa eliyle Bosna diyarı kalelerini fethedip, sonra İzvornik kalesini de kılıç ile almış ve yönünü bu Belgrad kalesi üzerine çevirip, erzak gemilerinin yolunu keserek Belgrad'da kıtlık başlamıştır. Ama Tuna nehri ellerinde olup, Laşka ve Yaçko taraflarından bolca erzakları ile, her taraftan yardımlar geliyordu. Hemen Gazî Ebu'l-Feth Belgrad kalesine aman ve zaman vermeyip, kırk gün ve gece dövüp, sonunda şiddetli kış dahî geldiğinden, Belgrad kalesini bırakıp, üzüntü ile Edirne'ye dönmüştür.

Ebu'l-Feth Hazretlerinin maksatları gelecek sene Belgrad üzerine gelmek idi. Fakat ecel aman vermeyip, Üsküdar tarafında Maltepe adlı yerde vefat etmiş ve böylece Belgrad kalesi elinden kurtulmuştur. Yerine, oğlu Bayezid Han Padişah olunca, Belgrad tarafına bakmayıp, daima ömrünü Mora, Kili, Akkerman kaleleri ile uğraşmakla geçirmiştir. O da dünyadan göç edince; Birinci Selim Han devri geldi. Bu da Şah İsmail ile Çıldır ve Akıska savaşlarında: Sultan Gavri ile Mısır savaşlarında uğraşarak ömrünü geçirmişti. Vefatından sonra, oğlu Süleyman Han halife oldu. Daha önceleri tarih öğrenimi yaparak dünya halini öğrenmiş, serbest düşünceli bir kimse olduğundan tâ, şehzâdeliğinde :

«Allah bana taht nasib ederse, Belgrad, Malta ve Rodos üzerine sefer edeyim!»

Diye yemin etmiş bulunduğundan hükümdarlık tahtına oturduğunda 927 senesi Cemâziyelahir ayında deniz gibi asker ile Belgrad'ın dört yanındaki kalelerin fethine girişti.

Önce 1. Şaban 927'de (Böğürdelen) kalesini, Tuna kenarında Ebu'l-Feth, Şaban Paşa'ya yaptırtmış ve içine yerleştirmişti. Beş sene islâm elinde durduktan sonra hristiyanlar ele geçirmiş ve Sırplar, adına (Sayaça) demişlerdi. Sonra, yine Süleyman Han devrinde, yine Rumeli Paşası Ahmet Paşa bu kaleyi fethedip, adını tekrar (Böğürdelen) dedi. Sonra Sava nehrini İslâm askeri gemilerle geçip. Tuna nehri kenarında Sava aşırı, Belgrad'dan görünür. Zemon kalesi de Hüsrev Bey eliyle zabtedil-

di. Sonra (Islankamen) kalesi Bosna Paşa'nın oğlu Küçük Bâli Bey kaleyi boş bulup, içine asker koyarak zapt etti. Kopnik ve Arşova kaleleri de Ömer Bey oğlu Hasan Bey tarafından zabt edilerek, içlerine asker konuldu. Böylece aşağı Tuna ile Belgrad'a yardım ve erzak geçemeyip, Belgrad içindeki düşman son derece sıkışık duruma düştü. Sonra Semendire Beyi (Gazî Hüsrev Bey, Vezir-i âzam Pîr Mehmet Paşa Padişah fermanı ile, Belgrad kalesine er döküp, yedi yerden kuşattılar. Yedi günden sonra, Sultan Süleyman seksenyedibin asker ile Belgrad'ı kuşattı. On bir yerden balyemez toplar ile Tuna nehri aşırı ve Zemon kalesi tarafından [illegible]; Sava nehri aşırı ve kale hendekleri tarafından kırk kat metrisler içinde Belgrad'ı döve, döve her tarafını harâb etti... Hisar içindeki düşman sıkılıp Vezir-i âzam kolundan gelen lâğımlardan korku ve dehşete kapılarak, bütün Belgrad halkı «elaman» diye bağırmaya başladılar!...

Hisar içine önce, Yeniçeri ocağından zağracı - başı ve Semendire beyi Küçük Bâli Bey girip, cebehâne ve hazineleri ele geçirerek kalenin burç ve bürolarında Ezan-ı Muhammedi okundu. İslâm askeri de kaleye girmeye başladı ise de, düşman yine hayatından vaz geçmiyerek o karışıklıkta askeri kırmak üzere aman isteği kaleden, toplar atıp askere hayli zarar verdiler. Bunun üzerine, gurup, gurup asker Belgrad'a girerek, Sırplıların kimini kırarak, kimini kovarak 927 Ramazan'ının 26'ncı perşembe gününde Belgrad'ın fethini tamamlamıştır. Tarihi: «Yâbe fethun mülki engurus 927».

Bosna'dan mazul ve Semendire sancağına mutasarrıf olan Küçük Bâli Bey'e, Semendire sancağı merkezi olmak üzere, kale sadaka olunup Padişah tarafından da kalenin tâmiri için otuzbin sikke verildiğinde, bütün müslüman gazîler ücretle üşüşerek, az zamanda sabırla kalenin yapımına başladılar. Muhafazası için kırk bin asker ile vezir Mustafa Paşa kaldı. Sonra Sava nehri üzerine köprüler kurulup islâm askeri Sirem, Ösek, Pojga, Volp, Orsaklovs, Peçuy ve Budin diyarına varıncaya kadar, akıncı kavmiyle Engürüs (Macar) vilâyetlerini harâb edip Belgrad şehrini ganimet malları ile doldurdular. İşte pederimiz merhum derviş Mehmet Zıllî, Dergâh-ı Ali baş kuyumcusu olup, bu savaşta bulunduğundan onun anlatmasından faydalanıp, bu seyahatnâmemize imkân olduğu kadar yazmağa çalıştım. Elhamdülillah, bana da Belgrad şehrini görmek nasib oldu. Ben de gücümün yettiği kadar anlatmaya başlıyorum.

Belgrad kalesi :

«Belgrad» sözü Sırpça mâmur, süslü, sağlam yapılı kale demektir. Bu kaleye frenkler (Kamingrad) derler. Rumeli diyarı sınırlarında üç tane Belgrad vardır: Biri Arnavutlukta olup, «Arnavut Belgradı» dır. Gerçi hristiyanlar otururlar ama, o da Mekke ve Medine vakfı olup, Osmanlıya

tâbi Erdel krallarının merkezidir. Diğeri, Budin yakınında Alman merkezine iki merhale olan, «Üstolni» Belgradımızdır. Bir de bu Belgrad'dır ki, bütün beldeler arasında bunun adına «Tuna Belgradı» derler; Semendire sancağı beyinin merkezidir. Öyle muazzam bir şehirdir ki, anlatılması mümkün değildir...

Belgrad kalesinin yeri :

Yüksek bir mevkide, Tuna ile Sava nehirlerinin birleştiği yerde, kayalı bir burun ucunda kurulmuştur. Sava nehri güney tarafta tâ Bosna, Hırvatistan, İslâvon serhadlerinden kırk; Bihke, Korpe, Kostaniçse sancaklariyle Odvine, Laka, Çerniçse kaleleriyle Dodoşka dağlarından Veziroğlu, Yegânoğlu, Nadojoğlu vilâyetleri dağlarından toplanıp, Lerçe kalesi önünde Verne nehrine karışır. Bu nehir de Bosna serhadlerinde, Hersek sancağı dağlarından Çimerne dağından Zaborden, Oluk dağlarından toplanıp Foça şehri içinde Tihotne nehri ile bir olup Usto koluna, Bosna Vişgradi, Sereprençe, Valivaye kasabalariyle diğer nice kasaba ve köylere uğrayıp, oradan İzornik kalesiyle Belne şehri önünden akarak, Derina nehri bu Sava'ya karışıp, deniz gibi olarak Böğürdelen kalesinden geçip, Belgrad'ın aşağı kalesi burnunda Sultan Süleyman kalesini döğerek, büyük nehir Tuna'ya karışarak birleşirler.

Belgrad şehrinin kalesi, varoşu, bu büyük nehrin burnunda yüksek bir tepenin üzerinde kurulmuştur...

Belgrad kalesinin şekli :

Bu görülmeğe değer hoş yapı kale, Sava ve Tuna nehirleri kenarında dokuz kat, eşsiz, bölme, bölme sağlam bir hisar ve gayet mükemmel bir kaledir ki; aşağı kat kalesinden güçlü dilâver okçular var kuvvetlerini bir araya getirerek yukarı kaleye bir ok atsalar iç kaleye belki yetişir. Tâ bu kadar yüksek bir iç kalesi vardır. Bu kalenin dört tarafında havalesi yoktur. Böyle sağlam, dayanıklı, güvenlik bir kaledir. Dokuz kat bölmesiz çepeçevre beşgen şeklinde yapılmış olup, çevre uzunluğu beşbinyüz adımdır. Dokuz kat kale duvarlarının köşelerinden, toplam yüzonaltı kule, hisar duvarları üzerinde de beşbinaltmış aded, beden dişi vardır. Ebu'l-Feth, bu kaleyi kuşatırken, bu aşağı kale yok idi. Ancak Tuna nehri kenarında dar bir varoş vardı. Sultan Mehmet fethedemeden geri dönünce, bu aşağı kaleyi (Silâguş) adlı kral yaptırıp, Belgrad kalesini daha kuvvetli hale getirmiştir.

Bu aşağı hisar, dört kat bölme sağlam sur, dört aded demir kuvvetli kapılar ve güçlü kuleler ile donanmıştır. (Baruthâne kapısı), (Büyük Is-

kala kapısı), (Küçük Iskala kapısı) ve (Uğrun kapıcığı). Aşağı hisarın dört aded bölmesinde, birbirlerine giren birer iç kapısı vardır. Bu dört kat bölmeli aşağı hisarda tam dörtyüz aded bağ ve bahçesiz, kiremit örtülü evler vardır. Buranın câmileri beş adettir. Sultan Süleyman Han Camii kurşunludur. Hacı Veli Câmii, Küçük Hacı Veli Câmii, Süleyman Han Câmii, Süleyman Han hamamı, bir iş yeri, bir baruthâne, bir para basılan darphâne ve Süleyman Han'ın büyük kalesi bu aşağı kalededir. Kale dışında, Tuna nehri kenarında, büyük bir liman vardır. Elli parça tronsa gemi alır. Padişah gümrük binası Tuna kenarında ve bu kalenin önündedir.

Yukarı iç kale:

Bu kalenin de dört kapısı vardır. Doğu tarafa açılan Saat kapısı ki aşağı şehre işler. Burada bir saat kulesi vardır, çanının sesi tâ, Sava nehri aşırı bir konak yerden işitilir. Bu Saat kulesi köşesinden şehir aşağı Kazancılar başından aşağı kaleye inilir. Uğrun kapı ki, doğuya açılır, demir kapıdır. Buradan batı tarafa Sava nehrine inilir. Güneye açılan küçük demir kapı vardır ki, bu kapıdan da aşağı hisara inilir. Merdivenli küçük kapı da kuzeye açılır.

Bu iç kalede, tam ikiyüz ev vardır. Burada da Süleyman Han Camii vardır ki mavi kurşun ile örtülü nurlu bir câmi olup yüksek, nâzik bir minâresi vardır, sanki sihirli hilâldir... Hattâ, camiin ustası Mimar Sinan, bu görülmeğe değer minâre hakkında buyurmuşlar ki: «Alman diyarında Engürüs (Macar) tahtı olan Belgrad'da bu minare ile ustalığımı gösterdim.» Büyük hünerdir ki, diğer yapı ustaları böyle san'at eseri bir minareyi ahşap olarak yapabilsinler. Tâ; bu derece ince ve yüksek gülbânk-i Muhammedî yeridir. Bu minâre önümüzdeki nârin kale hendeği içinde, Sokullu Pîr Mehmed Paşa'nın bir hayat suyu çeşmesi vardır ki, tarihi şudur:

«Gel beyim, içmek dilersen dünyada,
âb-ı hayat 1006.»

Bu iç kalede, kale erleri otururlar. Diğer kimselerin bulunması yasaktır. Halkı daima bulunup, Dizdar Ağa divanında silâhlı olarak hazır dururlar. Bu camiin mihrabı önünde, Fâtih'ın yıkıp gittiği bir kat sed duvar vardır ki, sanki Ye'cüc seddidir. Hristiyanlar bu diyarı bırakıp, önünde halen duran duvarı yeniden yapıp İskender seddi gibi yapmışlar. Ama eğer içeride kalan eski duvarı kudretli padişahın fermaniyle îmar etseler, Belgrad kalesi bir kat daha olup, Kahkaha kalesi olurdu. Ama bu harâb duvar önünde, yeni duvar tam otuz ayak enli, seksen Mekke zirâ'ı yüksekliğinde bir duvardır. Bu duvar önünde, hendek aşırı olan meydana at pazarı derler. O tarafın hendeği kesme kayadan, amansız bir hendektir ki, seksen arşın enli, heybetli bir hendektir. Fakat çok derin değildir...

Narin kale hisarı:

Bu kale, yukarı kalenin batı köşesindedir. Son derece sağlam yapılıdır. Dört köşeli, yontma taş ile yapılmış olup, ayrıca iki kat bölmeli bir hisardır ki; dizdar ve kale imamı ile müezzinden başka kimse oturmaz. Ancak zâviye, erzak anbarları ve su sarnıçları vardır. Doğu tarafa bakan iki kat demir kapıları arasında dizdâr ağa divanhânesinin etrafındaki duvar yüzlerinde asılı cebe, cevşen, katlavi, tolga, başlık, zırh, zırh külâh, balta, bıçaklar, şiş, harbe, mızrak, tüfenk, ok ve yay, kılıç, gaddare, zemberek, gürz, salk, nebut, salma, sırmalı siper ve daha nice bunlar gibi âletler ve silâhlar vardır ki Osmanlı Devletinde bunun bir benzeri ancak Boğdan'da görülmüştür. Bu kapı önünde hendek üzerinde ağaçtan bir asma köprü vardır ki; her gece makara ile çekilip, kale kapısının önüne siper ederler. Her sabah bu kapı, Sultan Süleyman için yapılan duâ ile açılırken, birer kurban kesilip dağıtılması da âdet olmuştur. Bu kalenin hendeği çok geniş ve derin olup, iç kale içinde, bir kat iç kale daha vardır. Bu ülkede birçok hendekli kale nâdir görmüşüzdür. Ama, böyle mükemmel sağlamlıkta olanı enderdir. Bu Narin kalesinin etrafında beş aded kurşun örtülü, ucu göğe yükselmiş, yuvarlak, san'at eseri kule vardır ki, her biri İstanbul'da Galata kulesi kadar gelir. Bunlardan Büyük Nebeviyse kulesi, Kızıl kule, Kanlı kule —suç işleyenleri ve kanlı olanları buraya korlar—, Zindan kulesi, Şahin kulesi; Bu kulelerde bulunan silâh, top, cephânelerin hepsi, Birinci Sultan Selim'in zafer yâdigârıdır. Bu Narin kalede, elli kulaç derinliğinde bu su kuyusu vardır. Bu kuyular, lağım ile Sava nehrine bağlanır. Bu kalede bir cehennem kuyusu zindanı vardır ki; sanki, Gayya kuyusu ve Bâbil Kahkaha'sıdır. Bu cehennem kuyusuna zamanın keferesi, müslümanları kemendlerle indirip, dolap sapanlarıyle esirleri çıkarırlarmış. Üçbin adam alır, kesme çakmak kayasındandır, derler. Halâ bu kadar yüz yıldan beri kuşatma korkusundan bu kuyu darı ve kabuklu pirinç çeltiği ile doludur ki ,sanki tarladan henüz gelip, anbar edilmiştir... Ama dış kat kalenin at pazarı köşesinde, Tophâne kulesi sırasında dört köşeli, kurşun ile örtülü, bir hayli mâmur büyük kaleler vardır. O taraftan bu kaleye lağım açmanın imkânı yoktur. Zira yalçın kesme kayalardır. O taraftan hendeği de geniş, derin ve sarptır. Ama aşağı kalenin hendeği yoktur. Toprağa bir kazma vursan Tuna suyu çıkar ve bazı kısımların duvarları Sava ve Tuna nehirlerinin içinde durur. Bu taraftan da hiç bir şekilde metris açmak mümkün değildir. Saat kulesi kapısı önünde bir havarnaki köşkü vardır, buradan bütün Tamışvar sahrası görünür. Yine Sava nehrine bakan bir şirin kasrı vardır ki; buradan da, bütün, Zemun sahrası görünür.

Bu kaleyi, Süleyman Han, Sırp kralı elinden aldığında Sava nehrinde balyemez toplar ile döğe, döğe aşağı kaleyi virân edip, Sava üzerinde ge-

mileri birbirlerine çatıp, üzerlerine çitler döşetip, gemileri Sava ile akıtıp, bütün gemiler kale dibinde, o dar yerde kısılıp kalınca, bütün müslüman gazîler gemiler üzerinde dalkılıç yürüyüp, önce kılıç ile aşağı kaleyi fethedip, dört hafta sonra yukarı kale de kılıç ile fethedilip, Süleyman Han'ın, bütün müslüman gazîlere takke ile altın dağıttığı muhakkaktır. İşte o şekilde Padişahın iltifatı ile bu irem gibi kale insan denizi olup, bu kadar askerin bulunması üzerine, şehirde yirmiyedi hâkim tâyin edilmiştir. Sonra Budin kalesi fethedilince, Budin eyâletinde Semendire sancağı beği merkezi olmak üzere kayda geçilip, Küçük Bâli Bey ilk kanun hâkimi tâyin edilmiştir.

Belgrad Kalesi'nin hâkimleri :

Evvelâ, bu Semendire beyinin Padişah tarafından hâssı 540.260 akçedir. 16 zeâmet, 155 tımarı vardır. Cebelüleriyle toplam ikibin asker olur ki; hiç bir zaman bu Sirem ve Semendire sancağı düşmandan yüz çevirmemişlerdir. Alay beyisi, çeri başısı ve yüzbaşıları vardır. Semendire Beyi padişah hâssına göre bin aded silâhlı yiğit besleyip, livası toprağında hükûmet ederek, adâlet üzere, senede yedibin kuruş gelir toplar ve görevlendirildiği sefere gider. Burası beşyüz akçe pâyesiyle mevleviyet olup, Mollasına beher sene otuz kese gelir olur, mollalar beyleri hiç bir zaman aslâ söyletmezler. Son derece yüksek mevkidir. Dizdar ağası bin aded topçu, cebeci, hisar eri ve Arabistan askerlerine kumanda eder. Sipah kethüdâ yeri vardır. İstanbul tarafından yetkili bir yeniçeri çavuşu serdar olup, hükûmet eder; zira bütün halk, yeniçeri geçinirler. Yine İstanbul tarafından cebeci çorbacısı olup, erleri azdır. Hâkimlerinden biri de Tuna kapudanı olup, tâ... Vidin ve Budin serhadlerine varınca bütün Tuna ve Sava gemileri bunun idaresindedir ki, her zaman onar parça fırkate ve bin aded azap erleri ile Tuna üzerinde gezer. İdam etme yetkisi vardır. Gümrük emininin beher sene gümrüğü, onyedibin kuruştur. Padişah anbarı emini Sava nehri kenarındaki anbarlarda olan mal, hazineler ve sursat, onun emrindedir. Muhtesib ağa: Bütün san'atkârlar onun elindedir. Bacdâr, bütün gelen, gidenlerden bâc ve pazar alıp, mîrîye para veren mültezimdir. Alay beyisi, zeâmet ve tımar sahiplerinin hâkimidir. Çeribaşısı cebelülere, çerahor ve lağım erbabının hâkimidir.

Bu şehir içinde molla vekili olarak hâkim, muhtesibdir ki; san'atkârları suçlarına göre cezalandırır. Bab nâibi, kadı, imamlar, hatipler ve şeyhler bunun idaresi altındadırlar; zira molla, her zaman hazır değildir, belki İstanbul'dan geç gelir. Bu şehirde üç aded kanun hâkimi vekili vardır. Temiz ırk (Peygamber soyu) soyundan nakîbüleşrafı olup, sâdât-ı kiram'ın hâkimidir. Şeyhler şeyhi, fetva sâhibi şeyhülislâmı var ise de yine mollasının idaresindedir. Özellikle cülüs sahibi Abdürrahim Efendi,

hem molla, hem de şeyhülislâm idi, çünkü büyük bir âlim ve eser sâhibi bir zât idi. Haraç ağası da ellibin cizye toplar.

İmâret ve Varoşu :

Bu varoş, Belgrad kalesinin kuzey - doğu, kıble ve güney - batı taraflarını kaplar. Ancak, yıldız rüzgârı ve batı tarafı Sava ve Tuna nehirleridir. Diğer kısımları büyük Bosna saray şehri gibi kat, kat büyük şehirdir. Beşinci tarafı tamamen boştur. Eskiden Abaza Paşa, köşkü denilen yerde, hâlâ kalıntılar vardır. Sava nehrinden Tuna nehrine varıncaya kadar derin bir hendek kesmeyip, şehir bir burun ucunda kalarak emniyette kalmıştır. Sonra Süleyman Han'ın duâsı berekâtiyle bu şehir geliştikçe, hendeğin nice yeri bağlar içinde kalmıştır. Hatta Çinili hamam adlı imâret, o hendek içinde yapılmıştır. Onun için hâlâ bu varoş etrafında sur ve hendek yoktur. Sava nehri ile Tuna arası şehir dıştan tam (3500) adımdır. Kale ile Sava ve Tuna kenarındaki evler kenarlariyle adımlayıp, hesap edilse, belki (20.000) gelir. Şehir içinde (98.000) reâyâ ve berâya yaşar, diğerleri asker, âyan ve bilgin takımıdır. Haraççı ağanın anlattığına göre, aylık yirmibirbin cizye, haracıdır. Sava kenarında üç mahalle kıptîler vardır. Tuna kenarında üç mahalle de rumdur, üç mahallesi de Sırp ve Bulgardır. Bu mahalleye yakın. kale dibinde yahudiler vardır; bir mahallesi de ermenidir. Frenk yoktur. Müslüman mahalleleri şehrin, seçkin, yüksek, geniş ve havadar yerindedir...

Mahalleleri :

Aşağı kale, Yukarı kale, Ağa, Kazanalar, Çukur çeşme, Yeni han, İmâret, Zeyneddin Ağa, Debbağhâne, Bayram bey, İnehan bey, Çıksalın, Mahkeme, İbrahim Çelebi, Taşlık, Çinili hamam, Çelebi, Hacı Sadık, Çavuş, İdris bey, Bit pazarı, Ferhad Paşa, Hacı Nezir, Güneş Ağa, Hacı Salih Ağa Camii, Namazgâh, Emir Hasan, At pazarı, Hacı Pîrî camii, Kaskı, Anbarlar, Orta mezarlık, Tîrbâlâ, Hacı Halil Camii, Abdülcabbar, Fakir Hacı Ali, Ovacık, Cin Ali mahalleleri. Bunları mahkeme sicillerinden yazdım. (17.000) aded evleri olup, her evde beşer, onar oda kaydolmuştur.

Hânedanları :

(160) aded büyüklerin sarayları vardır. Mimar Ali Ağa, Zülfikâr Ağa, Parmaksız Hüseyin Ağa, Bayram Bey çarşısında Ramazan Ağa, İbrahim Çelebi, Alacahisarlı İbrahim Çelebi, Çinili Hamam yakınında İmâret Camii imamı Şit Efendi, Koca Yusuf Ağa, Serdar Ali Ağa. Emin, Mahkeme, Müftü Efendi ve Hacızâdeler sarayları bildiklerimizdir. Bundan başka, küçük, büyük bütün evleri kiremit, yer yer şendire tahta örtülü, bağ ve bahçeli, şahnîşîn ve yüksek köşk gibi güzel evlerdir ki, hepsi birbirinden

yüksekte yapıldığından, pencereleri ve balkonları Tuna ve Sava nehirleri ile Zemun sahrasına bakarlar; hepsi yuvarlak bacalı, ikişer kat porta kapılı hânedânlardır.

Camileri :

İkiyüzonyedi mihrabtır. Ama biz Cuma namazı kılınan câmilerini anlatacağız: Aşağı ve yukarı kaledeki Sultan Süleyman câmileri. Ahmet Ağa câmii, Zeyneddin Ağa câmii, yukarıda Bayram Bey câmii, İnehan Bey câmii, Turgud Bey câmii, Hâbil Efendi câmii, Çık Solın câmii, Hacı İbrahim câmii, İbrahim Çelebi câmii, Hacı Sadık câmii, Kadri Beşe câmii, Mustafa Çavuş câmii, İdris Bey câmii, Bit pazar câmii, Ferhad Beşe câmii, Hacı Nezir câmii, Hasan Ağa câmii, Hacı Salih câmii, Namazgâh câmii, Emir Hasan Ağa câmii, Hacı Pîrî câmii, Kusku Bey câmii, Türbe câmii, Hacı Halil câmii, Debbağhâne câmii, Abdülcebbâr Efendi câmii, Fakir Hacı Ali câmii, Âvva câmii, Kapıcı câmii, Çin Ali câmii, İmâret câmii, aşağı çarşıda, kalabalık yerde olduğundan cemaati boldur; gerçi kârgir kubbeli değildir ama dört köşe yüksek kubbeleri, dehlizi, yan sofaları hep kurşun örtülüdür. Bu camii, Süleyman Han vezirlerinden Yahyalı Gazi Mehmet Paşa, savaş kazancıyle yaptırmıştır. Bu nurlu câmi Belgrad şehrinin yüz suyudur. Kıble kapısı üzerindeki târih :

«Gün Zeynî çü dîd târîheş,
Ma'bed-i Ümmet-i Resûl-i mübîn...»
955

Cülûs sahibi müfti Abdurrahim Efendi burada vefat etmiş olup, câmiin mihrabı önünde medfundur. Şehitlik câmii, kıble kapısı üzerindeki tarih :

Bâh-ı Hakka yaptı, bir Câmi-i bülend;
Hacı Muhyiddin tâcir hâliyâ,
Zeyni savt-ı bülend ile didi,
«Fiyhi sallü hamseküm, târih ola...»
982

Elhâc Ali câmii : Yüksek kapısı üzerindeki tarih :

Teemmül eyler iken gufti bir hoş didi târihin,
Acep tarh-ı lâtif olmuş hele bu câmi'-i a'lâ...
1040

Diğer tarih :

Dârî-i dâ'î didi târihin,
Câmi'l-i bî bedel ü ferah cây...

Mescidleri : Yukarı hisarda, yedi aded mescid vardır. Aşağıda Kapudan, Kazıklı, Dürzâde Hacı Hüseyin, Kulaktaş, Cânân Hâtun, Süleyman Hân, Bölmehisar, Pazar - başı, Küçükpazar - başı, Kestâneci, Hacı Sücâh, Musa Paşa mescidleri bildiklerimizdir.

Bu hâkir, Yukarı kaledeki Süleyman Han Câmiinin yuvarlak ve yüzbeş basamak minâresine çıkıp, bu büyük şehre baktığımda, altmışbeş aded kâgir bina, yetmiş aded kurşun örtülü imâretler görünüyor idi!...

Sekiz aded ilim evi medreseleri vardır: İmâret câmii medresesi ile Bayram Bey medresesi meşhurlarıdır. Burada, Kur'an öğretme yeri yoktur. Dokuz kadar hâdis öğretilen yer vardır. Müfti Abdürrahim Efendi'den beri hadis ilmi görülür. İkiyüz yetmiş aded sıbyan mektebi vardır. Onyedi kadar da tekkesi. Şehrin kıble tarafında Abaza Paşa köşkü yanında, (Derviş - Mehmed Horasânî Tekkesi); Abalı Mehmet Paşa yaptırmıştır. Şeyhi Derviş Mehmet adlı kimsedir.

Yirmialtı aded çeşmeleri vardır: Yukarı kale hendeği içinde (Sokullu Mehmet Paşa Çeşmesi) tarihi :

Caddede hâzessebîl a'lâ,
Sahibü'l-hayr Mehmet Paşa...
984.

Şehre göre çeşmeleri azdır. Lâkin, iki nehir arasında olduğundan, sakalar atlar ve katırlar ile su dağıtırlar.

Sebilhânesi : Altıyüz aded, su sebilhânesi vardır; en işleği, Büyük çarşıda Sokullu sebili, Yahyâlı Mehmet Paşa sebili, Lâçin Ağa sebili, Bayram Bey sebili, İne Han Bey sebili vb... dir.

Kervansarayları : Altı adettir. Sokullu kervansarayı: Yüzaltmış altlı, üstlü kâgir bina, ocaklı, develikli, ahırlı, avluları kale gibi, demir kapılı bir kervansaraydır ki: her gece kapıcı ve bekçileri, davul çalarak kapısını kapatırlar. Kapı üzerindeki tarihi :

«Bu kervansaraya konan oldu hep revân.»

Aşağı kalede (Süleyman Han kervansarayı) : Bu da kurşunlu ve demir kapılıdır. (İmâret hanı): Bu da vakıftır ki, Tahtalı Mehmet Paşa'nın hayrıdır. İçinde bir ay oturan bile bir şey vermeyip, hayır sahibine duâ eder gider.

Tüccar hanları : Yirmibir adeddir, Yeni han, Bezestan hanı, Arâstas hanı, Şehidlik hanı, Çukur han, Selvi hanı, Pazar yeri hanı meşhurlarıdır.

Bekâr odaları : Yedi adeddir; bekâr san'at ehlinin yeridir, kira vermezler...

Çarşı ve pazarı : Üçbinyediyüz aded dükkândan mürekkep, bir sultanî çarşıdır ki, eşi yoktur. Avrat pazarında güzel bezestan vardır. Uzun çarşıda bütün sanayi esnafı bulunur. Uzunluğu tâ; Kapıcı câmiinden Balık

pazarına kadar, üçbin germe adımdır; her tarafın malı burada bulunur. Kazancılar çarşısı, Balık pazarı, Orta pazar, Bayram Bey çarşısı, debbâğhânesi, kahvehâneleri, küçük pazarı dahi güzel pazarlardır. Gerek çarşı ve pazarı, gerek mahallelerinin yolları, baştan başa balık sırtı gibi yumru, beyaz ve yuvarlak kaldırım döşelidir...

Halkının yüzlerinin rengi kırmızıdır. Erkek ve kadınları, özellikle lâtin ve Sırp güzelleri meşhurdur. Eşrâf ve âyânı sayısızdır. Koca - Musa Paşalı, Koca - Yusuf Ağa, Ramazan Ağa - zâde Mehmet Ağa, Hacı - zâde Kaptanzâde efendi, iki kardeş Çelebi Efendiler ile Şit Efendi meşhurdur.

Hatvânî Ahmet Efendi, tıb ilminde Pisagor gibi tek tabib, cerrah Berber Hacı Kılıç, Cerrah Ali, Yahudi Yakup ve lâtin Mekyo meşhur üstadlardır. Şeyhlerinden Şeyh Korucu - zâde, Üsküdarlı Mahmud Efendi halifesi ve Halveti tarikati dedesidir. Şehrin ayânı samur atlas ve ipek giyerler. Fakir halli olanlar çuha libas ve bugas kaftan giyerler. Reâyâsı, şâyak, kırmızı, beyaz aba ve bosnak kalpağı giyerler. Kadınları çuha ferâce, yassı başlı tırpış takke giyip yüzleri peçeli ve yaşmaklı olarak edeblice gezerler.

Erkeklerinin adları : Afo - zâde, Lâfi - zâde, Şit - zâde, Çov - zâde, Bağcı - zâde lâkaplarıyle lâkaplıdırlar. Kadınları: Hava, Meryem, Hümâ, Münire, Ümmehan, Banüye, Rebia, Asiye isimlerini alır. Köleleri: Bayko, Zührab, Siyami, Zoko, Zâfir, Cafer, Siyaguş adlarındadır.

Askerin Varat kalesi savaşına gitmesi için, Hisarcık yakınında Tuna üzerine, yetmişyedi aded gemi davlumbazları ile, karşı Tamışvar toprağındaki Pançova kalesine kadar büyük bir köprü yapılmıştır. Uzunluğu (800), genişliği (50) adımdır. Nehir kenarında, yüksek bir yere yapılmış. Kâgir miri anbarlarının uzunlukları (300) germe adımdır; içerileri yağ, pirinç, buğday, arpa v.b... ile doludur. Kalenin hendeği kenarında, bir deve ahırı gibi parmaklık içinde bir tophânesi olup, içindeki topların herbiri bir Mısır hazinesi değerindedir. Sava nehri kenarındaki top yapma yerleri, seyre değer bir eserdir. Şehrin dışında da bir baruthânesi vardır. Başkaca bir ağalık olup, yüzelli aded neferi vardır. Her sene biner kantar barut dökerler. Çark ve dolaplarını atlar çevirip, garip bir iş yeridir. Dokuz aded rum, ermeni, sırp, bulgar ve yahudi kiliseleri vardır. Onbirbin aded ev kuyusu olup, suları biraz acıcadır. Dörtgen daire itibariyle beşinci iklimde olup, en uzun günü onbuçuk saat ve iki dakikadır (?). En uzun gecesi de yine öyle. Şehrin arzı altmıştır.

Yedi hamam olup, hepsi kurşunla örtülüdür: (Yeni hamam) Sokullu Mehmed Paşa'nındır. (Orta hamam), (Süleyman Han hamamı), (Aşağı kale hamamı), (Çukur hamam), (Çinili hamam), (Behram Bey hamamı) meşhurdur. İleri gelen kimselerin anlattıklarına göre, yedibin kadar da

hânedân hamamı varmış. Altıyüz aded at ve Tuna değirmenleri vardır ki; has buğday öğütürler. Kırmızı, sarı, beyaz taneli buğdayı, arpa, böğrice, mercimek ve darı da bulunur.

Sava nehri kenarında çingene halkı, demirden yapma zırhlı iskemleler, kalaylı demir çubuk özengiler, ıskaralar, marbendler ve bukağlar yaparlar. Kazancıları gayet usta olup, çeşitli sahan, tencere, bakır, şerbet tasları, buhurdan ve gülsuyu kabları yaparlar. Halkı altı bölüktür: bir sınıfı asker, bir fırkası deniz ve kara tüccarı, bir kısmı hizmet ehli, birazı bağcı ve bahçıvan, bir kısmı gemici ve bir bölüğü de san'atkârdır. Bir ziyafet evi olup, aşağı çarşıdadır ve Yahyalı Mehmet Paşa hayratıdır. Bayram Bey imâreti de kapalıdır.

Belgrad'ın baklavası da meşhurdur. Büyük düğünlerinde, araba tekerleği kadar bin kat güllaç ve has un yufkasından tere yağlı ve bâdem ile bir çeşit baklava yaparlar ki, gayet lezzetli, büyük ve gevrek olur. Bademli, tarçın, karanfil ve safranlı, leziz zerdesi olur. Mısır tavuğu dedikleri kırmızı burunlu, tavuk kebabı, dolma tavuk kapaması, sazan ve mersin balıkları, fırınlı, beyaz lâtin ekmeği, somun, kaymak ve yoğurdu meşhurdur. Müniri Efendi bahçesinde kırkar dirhem gelir. Sulu, kumru kayısıları, yüzer dirhem gelir, sulu şeftalileri, üzüm, erik, armud, kiraz, vişne, kavun ve karpuzu olur. Kırmızı vişne şerbeti; müsellesi ve hardalisi de meşhurdur. Şehrin bağları gayet çoktur. Kıble tarafından (Vişinçse) köyüne, oradan şehir çeşmelerine, oradan tekke bağlarına, oradan Abaza köşküne, oradan Havale deresi kalesine kadar, hepsi otuzsekizbin kadar dönüm bağları vardır. Yahyalı Mehmed Paşa bağları vergiden muaf olduğundan, hesaba katılmamıştır...

Mesireleri : Subaşı, Bektâşi tekkesi, Abaza köşkü, Yusuf Ağa bağı, Yağcı Hacı Ali bağı, Topçular köyü, Havale kalesi, Sava nehri kıyısı ve diğerleridir...

Özel lehçeleri ve deyimleri : Belgrad'ın yerlileri Petur ise de, Sırp, Lâtin, Bulgar, Boşnak dillerini de bilirler. Meselâ bir şeye hayret etseler «İlâhi! dilemeşüm, şayet bu işi işlememişsin.» derler. Kadınlarına saygı için (senko kado!) derler. Birisi kızarsa «Şayed sobado kızmışsın» derler. Bazen de, «memaya kaplıçay ketre» derler ki, «Bre Mehmet Ağa, ağaçtan bakraç getir» demektir.

Sırp lisanı : Bütün reâyâsı ve berâyası Sırp olup, sirem arabacıları, da hep onlardandır. Çünkü; Belgrad ve Boşnak vilâyetine yakındır. Ama, yanlış gidişleri vardır. Eski hristiyan milletinden olup İncil'i kendi dillerine tercüme etmişlerdir. Niceleri Hırvat, Galya, Üslüvoş, Tilyani lisanlarını da bilirler. Doğru, itimad edilir tarihleri vardır. Hesapları yine Boşnakça gibidir. Yedlo: 1, Diva: 2, tri: 3, çetri: 4, pente: 5, şeş: 6, sedim: 7, osem : 8, dut: 9, dest: 10, kırva: ekmek, voda: su, mesye: et, siz: peynir,

kapulo: soğan, lok: sarmısak, yaniya: kuzu, oce: dişi koyun, ovan: koç, adribenuse: vur korkma, penz: bakır akçeleridir. Bân: rubleleridir ki, Belgrad'da geçer, umuri: yoruldum, sovgazima: yok, numa: sevine, bağ: Allah, doşe: can, çoyuk: adam, koble: kısrak, koniye: beygir, koçyaş: arabacı, ve daha bu gibi kelimeleri vardır...

Belgrad şehri: Bütün iskelelerinde «Parka» dedikleri bir çeşit gemilerle çeşitli balıklar getirilir ki, miktarı ve değeri anlatılamaz... Tuna üzerinde bulunan birçok yerlerden sayısız gemiler gelip, Belgrad'da gayet ucuzluk yaparlar. Hattâ, üçyüz dirhem has ve beyaz ekmek bir akçeye, koyun eti altı «penez»e, sığır eti beş «penez»e, üç kıyye bir kaplıca yoğurd iki «penez»e, onbeş yumurta bir «penez»e, bir arka yükü elma, soğan, hıyar, kabak, lâhana, pırasa, sarmısak birer «penez»edir ama pirinç ve şeker pahalıdır.

Selânik, bu şehre oniki konaktır. Araba ve develer ile Mısır, Şam, Trablus, Sayda, Beyrut, İzmir ve bütün Arap, Acem malları yılda beş, altı bin deve ve araba yükü gelip, burada yükler çözülür, bağlanır. Hepsi Macar, Leh, Çeh, İsveç, Bosna, Venedik vilâyetlerine ve diğer yerlere gider, gelir ki, bu şehir, Rumeli'nin Mısır'ıdır. Halkın hepsi, hesap bilir pazarcılardır. Ganimet şehri olduğu için, binlerce kişi diğer yerlerden gelerek burada yerleşmişlerdir. Hepsi zevk ve şevk sahibi garip dostu insanlardır. Sofraları meydanda, kapıları açıktır. Kış aylarında Tuna nehri donup, on karış kalınlığında donduğu günlerde, alış, veriş ve pazarlar olmadığından yüzlerce araba malları gelip, halka satılır. Bütün yoksullar paylarını alırlar. Bu mevsimde Belgrad halkı sobalı odalarında çeşitli yemekleriyle birbirlerine ziyafetler verirler ve gurup, gurup eğlenip, yaşarlar. Sadece tatlıları on türlü olup, diğer nefis yemeklerinin ise çeşitleri daha çoktur. Şayet birinin ziyafetinde tatlıların çeşidi ondan az ise o kimseye tekrar ziyafet çektirirler. Tâ; bu derece zevk ve işret yeri bir şehirdir. Süleyman Han'ın duâsı berekâtiyle, günden güne gelişmektedir. Bu şehir halkınca yalan ve gıybet gayet ayıptır. Hepsi dindar ve dürüst olup, olgun derecede yaşlı, hayat görmüş, zamanın Zâl'i olmuş adamları çoktur. Hattâ, Süleyman Han'ın fethinden kalmış adamlarla tanıştık; ama, bu ihtiyarlar kuvvetleri gitmiş, heyetleri bitmiş, ömürleri yüzyetmişe yetmiş zâtlardır. Hepsi Hanefi mezhebinden temiz inançlı, ibâdetlerini yapan, imanlı kimselerdir. Gümüş bedenli, nâzik endamlı, güzel konuşan gençleri vardır. Kadınları Rabia Adviye gibi inançlı, edepli, güzel hatunlardır. Yıldız gibi temiz kızları gayet bakımlı birer açılmamış koncadırlar. Yüzleri gayet güzel ve lâtif olup, babalarından başka erkek yüzü görmemiş ve erkek sözü işitmemiş peri yüzlü kızlardır...

Bu şehirde nice aded güllük, gülüstanlık, Cennet bahçesi gibi bağlar vardır ki, çiçeklerinin yapraklarının, ağaçlarının hesabını, sahibi Cenab-ı Hak bilir. Tarlaları bol, hayır ve bereketi çok, nimetleri sonsuzdur. Pınar

ve nehirleri bolca akan şenlikli bir şehir olup, binaları güzel, anber kokulu temiz toprağı herkesce beğenilir.

Ziyaret yerleri: (Gazi Ahmet —sırrı mukaddes olsun— mezarı): Çarşı içindedir. (Münirî Efendi ziyareti), (Şeyhülislâm Abdürrahim mezarı): İmâret Câmiinde yatar, (Karakaş Paşa): Hotin savaşında Budin veziri iken, Hotin'in altında kurşun ile vurulup şehid olduğunda, temiz nâşı buraya getirilmiştir. Aşağı Meşhed: Ebulfeth zamanında ve Süleyman Han asrında şehîd olan müslüman gazîlerin hepsi bu şehitlikte yatarlar ki, her an Hak nuru etrafında parlar. Dört tarafı çepe çevre duvarlardır. Orta kısımda da nice keşf ve büyük kerâmet sahibi erler vardır. (Gazî Porça mezarı): Belgrad'ın kıblesinde, bir uzaklıkta Havale kalesindedir.

Belgrad'ın hududu: Kıble tarafında, bir saat uzaklıkta (Havale kalesi), (Valiva) kasabası iki merhalelik yerdir. Doğu tarafta Tuna kenarında altı saatlik (Hisarcık), Tuna nehri aşırı olup, Tameşvar bölgesinde (Ponçova kalesi), Sava nehri etrafında Seram sancağı toprağında (Zemun) kalesi ile komşudur ki, Belgrad'dan görünür. Batı tarafa bir konaklık yerde (Metrofça) kasabası, ona yakın (Nemse) kasabası ile komşudur. Yine Sava nehri kenarında (Böğürdelen) kalesi, bir konaklık yerdir. Belgrad'ın etrafında iseklesi olan şehirler yoktur. Bu Belgrad şehrini böylece güzel, güzel gezip gördükten sonra bütün dost ve ahbablar ile vedâlaşıp, silâhlı olarak, Semendire boğazları ile yola koyulduk...

BELGRAD'DA (1070 = M. 1659) BAYRAM NAMAZINI EDÂ EDEREK, VARAT GAZÂSINA GİTTİĞİMİZİ BEYAN EDER

Evvelâ Belgrad'ın bir saat aşağısında, Hisarcık'a yakın Tuna nehri üzerinden yetmiş aded transa ve tonbaz gemilerle büyük tahta köprüden geçip, Tamışvar vilâyetinde; Pançova palangasına geldik. Sava nehrinin Tuna'ya karıştığı çimenlik bir yerde dört köşe ağaç bir palangadır ki, çevresi yüz adımdır. İçinde dizdârı, elli aded neferi, yeteri kadar cephânesi, bir câmii, bir hanı ve küçük bir çarşısı vardır, hamamı yoktur. Çoğunlukla evleri çit ve hasır örtülüdür. Tamışvar nehri tâ... Erdel dağlarından Şeşi, Logos, Façat ve Sulmuş kaleleri dağlarından gelip, Tamışvar hendeği içinden akarak burada Tuna nehrine karışır. Küçük, bataklık bir sudur.

Pançova kasabası Tamışvar'a bağlı, muaf, yüzelli akçelik kazâdır. Oradan kuzey tarafa Zedeş köyüne geldik. Bu köy alaybeyi köyüdür. Bu topraklarda bakla kadar bir taş yoktur. Bitki ve ot o kadar boldur ki; atlı adam içinde kaybolur!.. Oradan, Dante palangasına vardık. Burası da Tamışvar hükmünde ve Tamışvar nehri kenarında dört köşe bir şit palangadır. Dizdârı ve elli aded neferi vardır. Cephânesi, câmii, hanı ve bir-

kaç dükkânı olup, bahçeleri verimlidir. Buradan da Tamışvar kalesine vardık...

Tamışvar kalesi: Hüdâvendigâr asrında bu kale, Erdel kralı Manayoş'un idaresinde küçük bir palanga idi. Gazî Hüdâvendigâr'ın çıkışında, canı cehenneme kâfir Erdel kralı Manayoş istihkâm edip, Orta Macar diyarını ve Nemçe diyarını yağma ve talan ettiğinde, Nemçe kralı bu Tamışvar üzerine gelip, yedi ayda aman vermeyerek, Erdel kâfirinin elinden almıştır. İçine yirmibin Nemçe askerini yerleştirip, Loşancı adlı kaptanı da başlarına idareci bırakan Nemçe çasâr kral Ferdinand, Belgrad'a varıp, gelen gemileri yağma etmiştir. Yolları kapatıp Belgrad'ı kıtlık ve yokluk içinde bırakınca, Padişahın fermanı çıkıp, Tamışvar kalesinin Osmanlı ülkesine katılması için Rumeli Beylerbeyisi Mehmet Paşa başkumandan tâyin oldu ve Belgrad şehrine vardılar. Oradan, Sava nehri üzerinden büyük köprüden geçerek, karşı yakaya düşüp, sür'atle Volkuvar kalesinden köprüler ile Tuna nehrini geçince, Padişah tarafından ikibin seçkin yeniçeri ile yüzelli aded vurucu ve onbeş aded balyemez top gelip, İslâm ordusuna katıldılar. O gün Tatar askeri de yetişince baş kumandan, Titel kalesi yakınında Tise nehrini de geçerek (Peçe) kalesini kuşattı. Yedi günde Peçe kalesi vezir Mehmet Paşa eliyle 958 senesinde feth edilmiştir. Tâmir edilerek içine yeterince muhafız konulmuştur. Oradan doğu tarafına gidip, Peçkerek kâlesini kuşatır. Kale halkı İslâmın gücüne dayanamayıp, aman dileyerek teslim ettiler. Peçkerek kalesini fethettik. Bu son kale de deryâ gibi askere tâkat getiremeyip, yüzlerce hristiyan iman getirip, müslüman olup kaleyi vire ile teslim ettiler. Kaleye yeteri kadar asker koydular. Oradan sonra Lipre kalesi fethedildi. Ulama Paşa, kalenin hâkimi tâyin edildi. Sonra Tamışvar kalesi kuşatıldı. Bütün İslâm askeri dokuz yerden metrislere girip cenk ederken, Allah'ın emri ile bu kaleler fethedilinceye kadar şiddetli kış geldi. Acaib, bir selli yağmur olup, bütün metris ve tabyalar yağmur ile dolup, yeniçerilerin metrislerinde durmaları imkânsızlaştığından «her işin bir zamanı vardır» diyerek metris ve sıçan yollarından çıkıp kaleden vazgeçtiler. Sağ ve sol cephâne ile topların hepsi girip, bu perişan hâli devlet kapısına bildirdiler. Bunun üzerine ordunun kumandanı ile birlikte Belgrad kalesinde kışlaması ferman olundu. Bu büyük haberlerin hepsini inanılır haberci merhum babamdan dinledim. Zira o savaşlarda babam da bulunmuş olup, şöyle anlatırdı:

«Bu kışta, hristiyanlar Lipve kalesini ele geçirirler. O kargaşalık esnasında kuşatılmış olan Ulamır Paşa, şehitlik şerbetini içer, sene (958). Daha önce Lipve kaptanı olan Patori Andraşi yine Lipve kalesine sahip oldum diye Lipve'den yüzbin askeri ile Çınar kalesi üzerine gelirken, Budin veziri Ali Paşa'ya rast gelip bütün askerini kırdırır. Bunun üzerine Erdel kralı, Lipve kalesini boş bulup ele geçirerek, anahtarlarını Osman-

lı Devleti kapısına gönderip hizmette bulunduğunda, Padişah tarafından altın bir kılıç ve sırmalı hil'at ile mükâfatlandırılır. Ertesi sene, Sultan Süleyman Han Edirne'ye gidip, daha önce Tamışvar kalesinin fethinde kötü tedbir yüzünden gecikme dolasısiyle Lipve kalesini düşman tekrar Erdel kralının elinden almış olmasından, bu defa vakar sahibi Padişah, Rumeli veziri serdar Mehmet Paşa'yı kumandan tâyin etmişti. Yanına da kırk oda yeniçeri, sekban başı ve bölük ağaları, topçu ve cebeci onyedi mirmiran, kırk adet mirliva ile Budin veziri Ali Paşa'yı da tâyin etmiş idi. 959 senesi Rebiulahir ayının yirmiyedinci günü, büyük şehir Edirne'den, ordu kumandanı, deniz gibi asker ile çıkıp durup, dinlenmeden Belgrad şehrine gelerek, çadır kurup dinlendi. Sonra, Tuna nehri köprüsünden geçip, Ramazan ayının beşinci günü Tamışvar kalesine aman ve zaman vermiyerek, altı aded balyemez topu ve yedi yerden asker ile döğüp, bir günde kalenin yedi yerini yıktı. Bir gecede de hendek içinden akan Tamış nehrini kesince kale kuruda kaldı. Geçen sene kalede mahsur kalan kaptan Loşancı adındaki lânet, yine kaleye kapandı. Üçbin aded tüfek ve silâhlı Nemçe, Leh ve İspanya hristiyanlarından ibaret askeriyle gece, gündüz cenk ederdi. Ama islâm kumandanları da öyle bir cengâverlik ve dilâverdik ederek düşmana göz açtırmıyorlar, top ve tüfekleri uçuruyorlardı. Her yiğit dal kılıç olup, yıkılan yerlerden girmek için acele etmekteydiler. Hattâ, serdar Ahmet Paşa'nın yürüyüş esnasında altındaki at top ile vurulur, hemen diğer bir ata binerek, yine yürüyüşten geri kalmaz. Bu derece cür'et eder. Ama her gün, yüz, yüzelli aded müslüman neferi şehitlik şerbetini içerler, yine boşalan yerleri serdengeçti gazîlere ihsan olunarak gazîler cenge teşvik olunurdu...»

Hûlâsa, Tamişvar kalesi, tam otuzbeş günde aman ile, Ahmet Paşa tarafından fethedildi. İslâm askeri, çata çat kaleye gidip, herkes av peşinde iken iç kaleye tekrar düşman kapanıp, barışı bozunca, yeniden büyük bir cenk başladı. Nice düşman askeri kılıçtan geçirildi, niceleri de esir edildi. Evvelce Lipve kalesi kaptanının sözünde durmamamasına karşılık olarak, Osmanlılar da bu sefer anlaşmaya uymıyarak, Tamışvar kalesindekileri kılıçtan geçirdiler, kale de fethedildi.

O ândan beri kale İslâm elinde mâmur ve âbâdan olup, Süleyman Han'ın yazması üzerine ayrı bir eyâlettir. Paşası iki tuğlu mirmîrandır. Ama bazı kere üç tuğlu vezirler de tâyin edilmiştir. Paşasının hâssı, (806. 790) akçedir. Onbir yerde hâs voyvodaları vardır. Bu hâslardan başka pazar bâcı, cürüm, cinâyet ve bâd-ı hevâ gibi şeylerden adâlet üzere yıllık (87.000) kuruş geliri olur. Seydi Ahmet Paşa gibi bir vezirin elinde olursa (200.000) kuruş da tutar. Büyük bir eyâlet olup, altı sancaktır: Lipve, Çınar, Göle, Morova, Arşova, (1069'da Köprülü'nün fethettiği Yanova, Şebeş ve Logoş kalelerini fethedip, bu üç sancağı da Tamışvar eyâletine

bağlamıştır.) Bizzat Tamışvar kalesi Paşa merkezi olup, eyâletinde (59) zeâmet, (290) tımar vardır. Cebelileriyle, kanun üzere 7.8000 askeri olur. Paşasının askeriyle, toplam onbin silâhlı asker bulunur. Alay beyisi, çeri başısı, yüzbaşısı vardır. Sefere görevlendirildikleri yerde, paşalarının bayrağı altında toplanıp giderler. Memur oldukları seferde bulunmazlarsa paşalarının arzıyla tımar ve zeâmetleri başkalarına verilir.

Eyâlette hazine defterdarı, defter kethüdâsı, tımar defterdarı, çavuşlar kethüdâsı, çavuşlar emini, defter emini ve şehir emini vardır. Hazine defterdarının hâssı (110.000) akçedir. Zeâmet kethüdâsiyle defter kethüdâsı ve emininin hâssı (6488) akçedir. Şer'î hâkimi, beşyüz akçelik, mevleviyettir. Mollasına, senede adâlet üzere, yirmi kese gelir olur. Bir hâkimi de kale dizdârıdır ki; hepsi yirmidört aded tuğlu, sancaklı ve bayraklı ağaları vardır: azap ağası, beşli ağası, gönüllü ağası, martolos ağası, topçu ağası, cebeciler ağası, hisar ağası, pondor ağası ve diğerleri gibi. Kale neferleri gece ve gündüz mevcut olup, her sene hâs ve borçlardan ücretlerini defterdardan ulûfesini alırlar. Bir hâkim de şeyhülislâmdır; diğer bir hâkimi, nakîbüleşrâf, sipeh kethüdâ yeri ve yeniçeri serdarıdır ki, üç oda yeniçerinin ağasıdır; cebeciler serdarı, topçular serdarı, hep İstanbul tarafından gelirler. Yerli kul değildirler. Gümrük emini, muhteseb ağası, anbar emini bâcdarı, mimar başı, şehir su başısı ve haraç ağası vardır. Otuzaltıbin hristiyandır, cizye alınıp ulûfe ve mevâcib verilir...

Tamışvar kalesinin yeri: Bu kalenin yeri çimenlik, verimli bir yerde, etrafı gülistan, bağ ve bostanlı değerli topraklardır ki, bu vâdilerde bakla tanesi kadar bile taş bulunmaz. İşte kale, böyle bir yerde yapılmıştır. Kalenin nehrinin hendekleri içinden ve iç kalesi dibinden akıp Pançova kalesi dibinde Tuna'ya karışır.

Tamışvar kalesinin şekli: Bu kale, Tamış nehrinin batak ve çıtağı içinde, sanki su içinde kaplumbağa yatar gibi durur. Dört ayağı yerinde olmak üzere, dört büyük tabyası vardır. İç kalesi, başı, vücûdu büyüklüğü yerinde olup beşgen şeklindedir. Lâkin ne taştır, ne tuğladır; bütün yapısı meşe ve palut ağaçlarından yapılmış bir palangadır. Dış yüzü örme çitten, bir kat ince ve cilâlı duvar şeklinde bir çittir. Ustası, bu çiti yaban asmalarından örüp, üzerine alçı ve beyaz kireç sürerek, beyaz nur gibi bir kale yapmıştır. İç kat dolma palangası ise, iki kat yüksek sütundur ki —ikisinin arasını horasan, kireç ve alçı ile öyle rıhtım etmiştir ki; top gülleleri atılsa, gülleler pelese duvarlarının aralarına girer... Bunun taş kaleler gibi top ateişnden asla korkusu yoktur. Eğer palanga ağaçlarını ateşe vuralım deseler, deniz gibi sudan ve bataklıktan yanına varılmaz. Etrafındaki bataktan metrise girilemez. İç kaleden ve dört adet makas tabyalardan, toplar, adam gezdirmez, değil ki palangasını ateşe vuralar! Hiç bir şekilde zabtetmek mümkün değildir!... Kuşatmadan başka ilâcı yoktur. Zira gayet metin, sağlam bir sığınaktır. Ağaç kale, zamanla

çürümez mi, diye itiraz edilirse çürüyen sütûn direklerini kırk yılda bir çıkarıp, yerine yüksek bir ağaç direk koyarlar. Zira bunun tâmir ve onarımına bakmakla görevli yetmiş aded köy vardır. Her direk bataklık içinde dura, dura abanos olup, Nahcıvan çeliğine dönmüş. Dolma rıhtım duvarı dahî, Şirvanî sed olmuştur. Bu duvarın eni elli ayaktır. Bazı yerleri altmışar ayak olup, üzerinde atla cirit oynasalar yine dar gelmez. Etrafı gayet derin batak hendektir. Hendeke bakan üç yerde bekçi odaları var ki, dokuz kat mehterhânesi akşamdan sonra çalınır. Bütün nöbetçileri «Birdir Allah, bir» diyerek sabaha kadar çağırıp beklerler. Her gece yirmidört ayağın onikisi, kol dolaşırlar. İlâ maşallah! âdetleri böyledir...

Bu kalenin beden dişleri, burç ve baroları yoktur. Lâkin top delikleri çoktur. Hepsi ikiyüzelli balyemez darbezen, şayka, kolomborne, şâhî darbezen olmak üzere güzel topları vardır. Kalenin çeşitli cebehâne, malzeme, mühimmat, yiyecek, içecek ve erzakının hesabını Allah bilir... Beş aded tabyası üzerinde yeniçeri odaları, kirpi gibi dizilmiştir. Arabalar üzerinde, siperler ardında topçuları hazırbaş duran topları var ki, her topa güneş ışığı vurdukça, insanın gözleri kamaşır!... Bu tabyalar üzerinde kalenin etrafı tam bir saatte dolaşılır. Hattâ, her ağa her gece kaleyi, bir saatte dolaştıkta, ağa erlerinin çavuşu «bir bekçi!» diye bağırıp, onlar oturur, diğer bir ağa kalkıp, neferleriyle kaleyi dolaşır. Böylece sabaha kadar, yaz ve kış kanunları böyledir!... Diğer kalelerde bu usûl yoktur. Hatta günleri dahî, bekçileri başka ağalardır ki; bu kale etrafındaki sahrayı gözetirler. «Bu kaleye bu kadar himmet olunduğuna göre niçin taş ve tuğla olarak bina olunmadı!» denilirse, bu diyara taşın uzak yerden gelmesi gerekir ki, gelecek taş da, topa dayanmaz. Tuğla yapılsa yağmurun bolluğundan, hendeklerdeki nehirin zemini oynak çamurlu yer olduğundan, taş bina birkaç yıla varmayıp, yeraltına geçer; diye geleceği düşünen akıllı usta bu kaleyi palangadan inşa etmiş. Ama hesap ilmi üzerine var gücünü harcayıp, kalenin yapılmasında öyle hünerler göstermiş ki; dikkatle bakan, yeryüzünde öyle bir kâgir binayı hiçbir geçmiş mimarın yapmadığını kabul eder!.. Netice, bu kale, tam bir savaş için yapılmıştır ki, bir tarafında dahi, asla havalesi yoktur...

Kalenin beş tâne kapısı vardır: İşbu kapıları, ağaç kâgir ,kemerli, ikişer kat sağlam ve yüksek, geniş demir kapılardır. Bütün kapılarının önlerinde, asma makaralı ağaç köprüleri vardır. Her gece kapılar kapanıp, köprüleri de makara ile çekilip, önlerine siper ederler.

Önce (Azep kapısı): Târihi budur:

Kangı düşman fikr-i fâsid eylese bu hısn içün,
İre şemşîr-i ricâlullahtan ana inhizâm.
Ey Abîdî Hâtıf-ı kudsî didi târihini,
Lillâhülhamd kala'-i kebîr oldu tamam.. (Sene 1052).

Bu kapı kıble tarafına açılır. Gayet sağlam, büyük bir kapıdır. İki kapının arası tamamen çeşitli silâhlarla hazır olup, nöbetçileri gece, gündüz silâhlı olarak hazır beklerler. Bu kapıların anahtarları her gece, yeniçeri ağasında emânet durur. Paşa bile istese, anahtarı vermezler...

Diğer bir (Azep kapısı) için başka bir tarih :

Sagîr olsun, kebîr olsun! bu şehr-i pür-safâ içre,
Kamûsuna nasib itsün Hüdâ, son demde imânı,
Ricâlullah ile bu kevseri didi, ana târih,
Dilerim kim bu hısnın Hak ola dâim nigehbânı...
Sene 1053.

Bu demir kapı, doğu tarafa açılır. Üstünde yüksek bir köşkü vardır. Bir büyük tabya, kapıya bitişiktir. Yeniçeri odası da üzerindedir.

(Horos kapısı), tarihi :

İlâhî! hiçbir dem olmıyasın, lûtf ile hâlî,
Harâbe dilleri i'mâr ve âbâdî ve ifyâdan.
Ricâlullah hâtıf, abîdî didiler târih,
Meded yâ Rab! masûn eyle bu hısnı meğer a'dâdon...

Bu büyük kapı iki kat olup, kuzeye bakar. Üzerinde cihannümâ yüksek bir köşk vardır. Tamamen ağaçtan yapılmıştır. Ama, gayet ustalıklı bir san'at eseri köşktür. Bütün gelen, giden misafirler burada kalıp, dinlenirler. Saat kulesi de buradadır. Üzerinde demir, tenekeden bir horoz vardır. Rüzgâr, bu horoza vurdukça ses çıkararak hareket eder ve havanın yönünü gösterir. Güzel bir san'at eseridir. Bundan dolayı (Horoz kapısı) derler...

(Su kapısı) : Bir kat kapıdır. «Yalı kapısı» derler, metindir. Hisar içinde dörd aded mahalle vardır: Azep kapısı, Horoz kapısı, Yalı kapısı mahalleleri. Binikiyüz aded tek ve iki katlı evleri var. Hepsi şendire örtülüdür. Ocaklar sivri, sivri, başka bir şekilde yapılmış, bağsız, bahçesiz, daracık, avlusuz evlerdir. Bu şehirde ocaklarından başka kâgir bina yoktur. Bütün evler sobalıdır. Hisarda dört cami vardır: (Süleyman Han Câmii), muazzam bir mâbed imiş, bir çeşit hafif kerpiç binadır, kâgir değildir. Şimdi bu câmi içinde müslüman gazîlerin dağlar gibi peksimetleri doludur. (Cimcime Câmii), (Şiket Câmii), dört tekke, yedi sıbyan mektebi ve üç han var. İç açıcı hamamı dört tânedir. Yalı kapısı hamamı, Su kuyusu hamamı —kapının iç yüzündedir. —Hisar içinde, dörtyüz aded dükkân vardır. Çarşısı düzenli olup, sokakları hep tahta döşelidir. Asla kaldırım yoktur ve mümkün değildir. Bu kale içinde iki yerden arklar ile Tamış nehri akar. Bütün halk suyu ondan alıp, susuzluklarını giderirler; şehirde asla çeşme yoktur. Bütün pislikleri Tamış nehrine dökülüp gider. Bu kalede buğday anbarları ve kahvehâneler de vardır.

Tamışvar'ın iç kalesi : Dış kalenin güney köşesinde dört köşeli, kâgir yapı, güzel bir kaledir ki; Tamış nehri aktığından bu kale sanki temiz topraklı bir adada kurulmuştur. Biraz kâgir bir binadır. Hendeğinden Tamış nehri akar; şehre açılır üç kat kâgir kemerlerle yapılmış, demir kapıları vardır. Her iki kapının arasında yine makaralı, asma köprüler vardır. Kemerleri tuğladan yapılmıştır. Bu iç kalenin etrafında beş aded tuğla kâgir, güzel sivri, sivri, tahta örtülü kuleleri bulunur. Kalenin geniş bir saray meydanı var. Tahta döşeli değildir. Dolma rıhtım, horasan döşelidir. Burada dizdâr, kethüdâ, îmam ve müezzinlerden başka hiç kimse bulunmaz. Kuleler ve cebehâneler tamamiyle mühimmat ve hazineler ile dolu olup, başka birşey yoktur. Yabancı bir kimsenin seyretmesine bile izin yoktur. Rica ile girmek istese, silâhlarını kapıda bekçilere emânet bırakıp girer. Böyle özenilen, nârin bir kaledir...

Tamışvar şehrinin varoşu : On mahallesi vardır. Binbeşyüz aded bağlı, bahçeli, tek ve iki katlı, tahta avlulu, şendire örtülü, geniş evlerdir. Her hânedânının ikişer kat, porta kapıları var. Birisinden atlılar ve arabalılar girer, çıkar, diğerinden ise yayalar girip çıkar, küçük kapıcıklardır. Bu varoş on mihrâptır: Evvelâ Horoz kapısının dışında, kale hendeği kenarında (Gazi Seydi Ahmet Paşa Câmii) yeni mâbeddir. Çarşı ve pazar içinde olduğundan cemaati ve hizmet edeni çoktur. Pencereleri mihrâp tarafında olup, hendek içinden akan Tamış nehrine bakarlar. Kapısı üzerindeki târihi :

«Kâtil Rakofcî-i bî-din ve merdûd-u habis,
A'nâ düstur-i mükerrem, Gâzî-i merd-i zaman;
İtdi bir câmi binâ haşre dek subh-u mesâ,
Zikr-i hayrın gâziyân-ı din ider vird ü zebân...
(Kevserî) târihini sordukta Hâtıftan didi
Câmi-i Pâşây-ı âdil seydi-i sâhib - kıran.»
Sene 1070.

Bedestanı yoktur. Ama, her çeşit mal vardır. Bu varoşun da bütün sokakları tahta döşelidir. Yağmur yağdığında, şehirden dışarıdaki bataklıkta fil olsa boğulur. Gariptir ki! bu şehirde sivrisinek hiç olmaz. Bir de şimdiye kadar dutarga (sar'a) görülmemiştir. Dürüst, dindâr, haramdan kaçınan, duâları kabul olan insanları, zevk ehli gâzileri, tüccar ve san'atkârları vardır. Halkın çoğu çuka serhadli, çukadan aba kopçalı çakşırlarının dizleri sahtiyan kaplı, başlarında yeşil serhaddi çuka kalpaklar ve ayaklarına kubadi pabuçları giyip gezerler. Su ve havasının güzelliğinden, halkı kibar ve iyi huyludurlar...

Beğenilen şeyleri: Supu ekmeği, beyaz, yağlı çöreği, ballı böreği, ka-

ra çorbası, lahana, kabak dolması meşhurdur. İçeceklerinden vişne suyu ve bal suyu meşhurdur. Bu diyarda şarap içmek son derece ayıptır. Çoğunluk bal suyu içerler.

Tamışvar şehrinin külliyatı: Nahiyelerinde olan sürü ve binek hayvanlarından at, sığır, camış, koyun ve kuzuların hesabını Allah bilir. Katır, deve ve eşek görseler, reâyâsı deveden korkup eşeğe gelir, katırdan ürkerek seyrederler. Balı ve yağı cihana duyulmuştur. Gayet zengin bir diyardır. Dağlarında bir vişne çileği, eriği, güvemi yetişir ki; bir diyarda yoktur. Lâkin soğuk ülke olduğundan, incir, zeytin, nar ve pamuğu yoktur. Ama armudu çoktur.

Tamışvar'ın komşu kazâ ve kaleleri:

Güney tarafında, Tuna nehri aşırı Belgrad kalesi bir gergi konaktır. Kendi sancağında, Tuna nehri kenarında (Pançova) kalesi; kıblesinde, yine Tuna kenarında bir konak yerdedir. (Morova kalesi): ondan içeri, kıblesinde, dağlar eteğinde, mâmur ve şenlikli, Verse kalesi var. Tamışvar'a bir saat yakınlıkta, Dente kalesi; doğusunda, bir konak mesafede (Şiş kalesi); ona yakın (Logos kalesi); kuzey tarafında (Yeçi kalesi); yine kuzeyinde (Lipve kalesi); yine kuzeyinde batıya doğru (Çınar kalesi), bir konak yerlerdir. Yine kuzey tarafında dağlar başında (Sulmuş kalesi) de bir konaktır. Batısında, (Peçkorek) kalesi ve ona bir konaktan yakın (Arat kalesi), kuzeye iki konak (Köle kalesi), kuzeyinde (Fenla) kalesi, Bankona kalesi, yine batıda Arşova kalesi, (Muşdar kalesi), (İlne kalesi), (Marçına), (Fektebatur), (Kaçar), (Çalya), (Şakvan), (Küçük sac), (Şemkoloş), (Büyük saç), (Lopukova) —Tuna kenarında Sedovo'ya bağlıdır— kaleleri. Batı tarafta Köle yakınında (Salanta kalesi), Sulmuş kalesi, (Lagaş kalesi), Lipve'nin dibindeki Moroş nehri karşısında (Radna kalesi) küçüktür. Sözün anlamı odur ki, bu Tamışvar sancağı toprağında daha önce yetmişaltı aded dayanıklı kale vardı. Şimdi görüp, bildiğimiz bunlar olup, yazılmıştır.

Ziyâret yerleri: (Büyük şehitlik ziyâreti), Vam kapısı yanında (Şeyh Karabaş) ziyâreti vardır...

Bu Tamışvar şehrinin sağını, solunu gezip, görerek Paşa efendimizin kaymakamı ve diğer dostlar ile vedâlaştık. İkiyüz aded semendire gâzilerle Tamışvar'dan çıkıp, Serdar Ali Paşa'nın gittiği yollardan gitmeyerek, tek ve tenha zengin yollardan gittik.

TAMEŞVAR KALESİNDEN VARAT SAVAŞINA GİTTİĞİMİZ

Önce, Allah'ın adı ile kuzey tarafa giderek, beş saatte (Çeribaşı) köyünden menzil aldık. Tameşvar'a bağlı, beşyüz evli, mâmur Eflâk köyü-

dür. Çeribaşı'nın zeâmetidir. Oradan yirmi aded yiğit ile ılgar edip, doğuya doğru sarp dağları ve ormanlı yolları aşıp, güçlükler çekerek, (Kaçat) kalesine geldik.

Kaçat kalesi : Kurucusu Tilen adında bir kadındır. Süleyman Han, bunu Ulama Paşa'ya fethettirmiştir. Dört köşeli, şeddâdî, güzel bir yapıdır. Batı tarafında, sahraya bakan bir kapısı vardır. Dizdârı, üçyüz aded seçkin, yarar neferi ve yeteri kadar cephânesi var. Tamamen şendire, tahta örtülüdür. Çarşısı, bedestanı yoktur. Sâde bir serhad kalesidir. Bu kaleden Kaçatlı Ali Ağa'yı arkadaş alıp, aşağı, batı tarafında mâ'mur köyleri geçerek (Fenlak) kalesine geldik.

Fenlâk kalesi : Eflâklılardan (Fenlâk) adında sapık bir kral tarafından yaptırılmıştır. Süleyman Han zamanında fethedilmiştir. Halen, Tameşvar paşasının hâssı olup, voyvoda ile idare olunur. Tameşvar mollasının da niyâbetidir. Bu hâstan Paşa'ya ikiyüz akçe gelir olur. Kalesi Moreş nehri kenarında, yüksek, bir bayır üzerinde, tuğladan, dört köşeli bir güzel surdur. Çevresi, ancak dörtyüz adımdır. Kıble tarafına bakan bir kapısı olup, üzerinde küçük bir câmi vardır ki; Süleyman Han'ındır. Hisar içinde sadece beş hâne, beş aded şâhî topcağızlar var. Kapısı önündeki asma zincirli köprünün önünde bir lonca köşkü var. Dizdârı ve elli aded de neferi vardır. Dış varoşu palangasız, yüz kadar tahta avlulu ve örtülü evler ve on aded dükkândan başka şey olmayan bir binadır. Ama bağları gayet çoktur. Buradan doğuya doğru, Moreş nehri kenariyle iki saatte (Arat palangasına geldik.

Arat palangası : 958 tarihinde Süleyman Han asrında, ikinci vezir Ahmet Paşa tarafından fethedilmiştir. Sonra düşman istilâ etmiş ve Sokullu Mehmet Paşa tarafından tekrar alınmıştır. Zamanla harâb hale gelmiş, Köprülü Mehmet Paşa Purova kalesini feth ettiğinde bu kaleyi yeniden tâmir ettirmiş içine dizdâr, elli aded nefer, cephâne koymuştur. Ayrıca bir câmi, bir büyük han, tabhâne, mütevelli evi, mektep, tekke, bir imâret ve ziyâfet yeri yaptırmıştır. Burada zengin, fakir, bütün gelen, gidenlere sabah ve akşam bol ve nefis nimetler verilmektedir. Bir küçük harman, yeteri kadar da çarşısı vardır. Kalesi Mores nehrinin Göl kalesi etrafındadır ki çevresi dörtbin adım, dolma rağım binadır. İki, tahta, sağlam kapısı vardır. Biri kuzey tarafına açılan Yonova kapısıdır; dışında ikiyüz aded yabancı hristiyan evleri vardır. Tameşvar kapısı dibinde, dört köşe bir palanga iç kalesi vardır. Ancak bir kapısı çok dayanıklıdır. Bu iç kaleye girilen yerde vergi (bâc) alınır. Bir lonca köşkü vardır. Bu köprünün Tameşvar tarafında ikiyüz, saz ve tahta örtülü hristiyan evleri var. Oradan Moreş nehri kenarında saz ve tahta örtülü kulübeden panayır dükkânları var ki, yılda bir kere bu dükkânlarda, yetmiş, seksen bin reâyâ ve berâyâ keferesi toplanıp bir alış, veriş yapılır ki, anlatılamaz!... On

gün, on gece bu panayırda bir mütevellî idareci bulunur. Gerçi Tameşvar eyâletidir ama, bağımsız bir tevliyettir. Tameşvar mollası niyabetidir.

Sonra altı saatte, Moreş nehri kenarınca giderken, Erdel kralı Rakofçi lânet olasının isyan edip, üzerine Budin veziri Kırçıl - Kenan Paşa ve Alçı - Hasan Paşa tâyin olunup, cenk ettiklerinde Kenan ve Hasan Paşalar yenilerek kaçıp, Alçı - Hasan Paşa binlerce İslâm askeri ile Moreş nehrinde boğuldukları bu yere vardık. Buradaki bütün şehitlerin kabirlerini ziyaret ettik. Sonra bazen Moreş nehri kenariyle, bazen ormanlık içinden gidip, çimenlik yerlerde bir an istirahat edip, altı saatte Lipve kalesine geldik.

Lipve kalesi : Bu adın verilmesi kalenin güzelliğidir. Çünkü Lipve, Sırça «güzel» demektir. Erdel krallarından (Bânter) yaptırmıştır. Çok eski kaledir. 958 senesinde Süleyman Han zamanında Rumeli veziri Mehmet Paşa, Nemçe çasârının kaptanı (Batori Andraşi) nin elinden vire ile almıştır. Kaleye ilk olarak Ulama Paşa'yı vali yapmıştır. Sonra düşman bu kaleyi ele geçirdiği gibi, Ulama Paşa da şehit olmuştur. Sonra geçen senede serdâr Mehmet Paşa'nın burayı ne şekilde fethettiğini anlatmıştım. Allah'a şükür, o zamandan beri Osmanlı elinde olup, Süleyman Han kaydı üzere Tameşvar eyâletinde sancak beyi merkezi olmuştur. Beyinin hâssı (2.100.000) akçe olup 31 zeâmeti, 455 tımarı, çeri başısı ve alay beyi vardır. Sefer zamanında, kanun üzere, cebelileriyle ikibin silâhlı askeri olur. Görevlendirildikleri sefere beylerinin sancağı altında giderler. Yüzelli akçelik kazâ olup, şeyhülislâmı, nakibi, sipâh kethüdâ yeri, yeniçeri serdarı, cebeciler ve topçular serdarı var. Kale dizdarı, onyedi aded hisar ağalığı, sekizyüz aded bahâdır, şecî, yiğit kale neferi var. Muhtesibi bâcdârı, haraccısı da vardır.

Lipve kalesinin sitâyisi : Varoh dağı eteğinde, beşgen şeklinde, taş yapı, güzel bir binadır. Çevresi benim adımımla onbin adımdır. Böyle bir büyük kaledir. Moreş nehri bu kalenin kuzey tarafındaki duvarını döğüp aka, aka duvarının bazı yerlerini yıktığından dolma rıhtım, palanga duvar yapmışlar. Beş aded kapısı vardır. Kuzey tarafına (Cesir kapısı), ondan ikiyüz adım uzak (Azep kapısı), ondan beşyüz adım uzak (Su kapısı), ondan beşyüz adım uzak (Battal kapı), ondan üçyüz adım uzak (Teşvar kapısı), onun dışında Martoloslar ağasının beklediği (Mortolos kapısı), sonra (Şarampa kapısı). Kalenin içinde beş câmi ve bir mescid vardır. Evvelâ, çarşı içinde (Büyük câmi) Süleyman Han'ın olup, tamamen kurşun örtülü, kubbeli, cemaati bol bir câmidir. (Teşvar câmii) târihi:

Tâ'at içün yapdı bir sâhib-i hüner,
Düşdi anın târihi câmi-i şerif...

Battal kapısı yanında (Alay Beyi câmii), Nemçe mahallesinde (Hacı Mescidi).

Bu hisar içinde binbeşyüz aded bağ ve bahçeli, sendire örtülü, tek katlı güzel evler vardır. Bütün sokakları baştan başa tahta, yalvan direklerle döşelidir. İkiyüz aded dükkân vardır. Halkı, çoğunlukla Moreş nehrindeki gemileriyle Erdel diyarında (Torra) denilen kaleden tuz kayaları getirip ticaret ederler ki, kale dışında yüzlerce tuz mahzenleri vardır. Oradan gemilere yükleyip, Moreş nehri ile Tise nehrine, oradan da Tuna nehrine geçip, İslâm diyarında tuzu dağıtırlar. Bu şehirde çeşme, medrese, dârü'l-hadis ve darül-kur'a yoktur. Ama her evin kapısı açık olup, gelen ve gidenlere ikramları boldur. Bu sebeble şehrin hana ihtiyacı yoktur. Bir misafir gelip, birinin evinde bir sene kalsa, yük görmezler. Zira gayet zengin şehir olup, tâ; Erdel diyarından her sene binlerce zahire gemisi gelip, gider. Yedi aded sıbyan mektebi vardır. Serhad şehri olduğundan evlâtları hepsi çete ve potora seferlerine gitmek sevdasındadırlar. Üç aded tekke vardır: Bu kale dışında Tameşvar gölü üzerinde (Yağmur Baba) tekkesi: Dört tarafı irem bağına benzer, büyük bir Bektâşi tekkesidir. Erkek ve kadın temiz, ehli sünnet ve'l-cemaate sahip, marifet sahibi, gönül vermiş dervişleri vardır...

Orta hisar: Bu büyük hisarın güney tarafında bulunan Orta hisar, beşgen şeklinde, sağlam, dayanıklı, güvenli bir hisardır. Çevresinin uzunluğu, beşbin seksen ayaktır. Adımla değil, zira ben bu kalede kaldığım için, bilhassa ayakla saymışımdır. Elli ayak yüksekliğinde, dolma rıhtım duvardır. Taş bina değil, tamamen ağaçtan, kuvvetli bir palanga kaledir. Öyle acaip ve garib bir hendeği var ki içinden Moreş nehri akar. Avcılar, hendek içinde çeşitli balıklar avlarlar. Doğuya bakan sadece bir kapısı vardır. Hendek üzerinde, asmalı güzel bir köprüsü var. Surun etrafında beş aded tabya, tabyalar üzerinde onbeş aded balyemez toplar var ki, her biri yedi karış olup, yirmi okka gelir iş görür toplardır. Orta hisar'da yüzelli aded nefer evleri vardır. Ayrıca bir zâviyeleri var ki, mehterhâne her gece burada çalınır.

Narin Kale: İki kâgir kuleli, güzel bir taş binadır. Hendeği içinden su çıkar. Bir asma köprülü fakat sağlam ve güvenli bir kapısı vardır. Bu kapının iç yüzünde gayya kuyusundan nişan verir bir zindan hapishânesi var. Bu şehirdeki esirleri herkes gece getirip burada hapsederler. Sabahleyin çıkarıp iş gördürürler. Bu kalede dizdâr, imam ve müezzinlerin dışında kimse bulunmaz. Zira hazine, cephâne ve mahzenler hep bu hisardadır. Bu kale, Lipve'nin bağları olan Varoh bayırının dibine kurulmuş havaleli yerdedir. Ama o tepeden bu sura, asla zarar gelmez. Zira o havale bayır bu kalenin aksi tarafındadır. Ama yine de güvenli yer değildir.

San'at eserleri, beğenilen şeyleri, elbiseleri ve âdetleri: Dolaplarda kullanılan yağlı tokmak kayışı pamuk gibi kayıştır. Bütün serhad halkı bağ ve takımlarını, atların göğüslüğünü bu kayıştan yaparlar. Şayak adiy-

le bir nevi çuka da işlerler. Halkın hepsi boşnaktır. Serhadli gibi kısa ve daracık elbise giyerler. (Hayrüs'siyak kasîr = elbisenin hayırlısı kısa olanıdır) sözünce dizleri gözünde, çuka serhadli ve kotmuş görker, çuka dolama ve güderi dolama giyip, yenlerine ve göğüslerine hep gümüş düğme dikerler. Bellerindeki kuşakları ipektendir. Çakşırları daracık olup, çuka ve beyaz güderidendir. Başlarında aslâ sarık olmayıp, hepsi kırmızı ve yeşil çukadan samur kalpaklar üzerine, şahin kanatlı taçlar giyerler. Bir alay mücâhiddirler. Bilgin ve gariplere gayet saygılı olup, zekât ve sadaka verirler. Kadınları asla kapıdan dışarı çıkmazlar. Sadece cenâzelere çıkarlar. Bu hususta son derece taassupları vardır. Ama doğrusu zamanın hikmetine uygundur...

Dilleri: Petürce ve Macarca konuşurlar. Zira Erdel diyarı ile komşu olup, daima Macarlar ile alış, veriş ettiklerinden Macarca konuşabilirler. Bu şehirden geçen Moreş nehri tâ Erdel diyarındaki (Kolçat) dağlarından, Elina yaylaları ve Deve kalesi dağlarından toplanıp, önce Tisa nehrine, sonra da Tuna'ya karışır.

Şehitler ziyâretgâhı: (Ulama Paşa mezarı): Süleyman Han'ın vezirlerinden olup, büyük bir çarpışmada şehid olmuştur. Çünkü (Türk Franç) adlı, lânet olası muhafız önce vire ile kaleyi verip, çıkmış ve sonra peşinden ılgar ile yetişip hile ile Ulama Paşa'yı ve bütün askerini şehit etmiştir. Bu nurlu kabrin yanında (Binbir şehitler ziyâreti) var. Tameşvar yolu üzerinde (Yağmur Baba ziyâreti) kendi tekkesinde yatmaktadır. Moreş nehri aşırı Murat bayırı üzerinde (Lipve şehitleri ziyareti) burada nice kere ilâhî nurun parladığı müslümanlar tarafından görülmüştür. (Şeyh Şerif Mehmet Efendi Hindî): Hind'in temiz toprağında Ağra şehrinden olup, bu şehre gelerek seccâde sâhibi ve zeâmet sahibi olmuş. Allah yolunda bir mücâhiddi. Sonunda şehâdet şerbetini içip, bu Libve kalesi havâlesi üzerinde halen Hind, Sind ve bütün serhad halkı tarafından ziyaret edilir...

Bu keremli zâtları ziyaret ettikten sonra bütün dostlar ile vedâlaşıp, Lipve dibinde gemilere binerek Moreş nehrini geçtik. Karşı tarafta, bu büyük nehir kenarında bulunan (Radna) palangasına geldik...

Radna palangası: Eskiden bu nehir üzerinde zincirden bir köprü var iken bu kaleyi gazi ve şehid Ulama Paşa yaptırmıştır. Ama şimdi vîrancadır. Lâkin hisar içinde yirmi kadar hristiyan evi, dizdâr ile yirmi aded martolos neferi vardır. Bütün Lipve halkının mezarlığı burada idi. Şimdi ise Lipve kalesi tarafındadır. Buradan geçip, Moreş nehri kenarınca doğu tarafına doğru bir saat gidip, (Vefraş kalesi) ne geldik.

Vefraş kalesi: Moreş nehrinin Radna kalesi tarafında yüksek bir tepe üzerinde taş, dolma rıhtım palangadır. Halen Lipve beyi hâssıdır ki;

su-başılıktır. Dizdârı ve yetmiş aded neferi var. Üçyüz güzel evlidir. Bağ ve bahçeleri çoktur.

Buradan yukarı yine Moreş nehri kenariyle altı saat giderek, (Vardiya) kalesine geldik. Bu da Lipve hükmünde ve Moreş nehri kenarında yüksek bir bayır üzerinde kurulmuştur. Dört köşe, sağlam bir palangadır. İçinde yüzelli hânesi, dizdârı, yetmiş aded neferi vardır. Bu hisarın ortasında, bir kâgir yapı kule vardır. Dizdâr onda oturup, cephânelik de buradadır. Bu iki kalede de hiç çarşı ve pazar yoktur. Ama bağları gâyet çoktur. Bu kalelerden Kaçatlı Ali Ağa yoldaşımızın bildiği gazîlerden beş aded yarar yiğitler alıp, üç saat yine Moreş nehri kenariyle dağlar ve beller aşıp, Erdel vilâyetine bağlı (İlya) kalesine geldik...

İlya kalesi: Eski zamanda (Betlen İşvan) adındaki kral yaptırmıştır. Halen Erdel kralı tarafından tâyin olunan (Smara) kaptanın idâresindedir. Moreş nehri kenarında, yüksek bir tepe üzerinde, taş yapı, güzel bir bina olup, beşgen şeklindedir. İlk serhad olduğundan bin aded seçkin katana bonaklar vardır. Çarşısında meyhâneleri, iskelesinde mahzenleri ve büyük kiliseleri var.

Bu kale, kaptanından vire, aman kâğıtları ve klavuzlar alıp doğuya, yine Moreş nehri kenariyle sarp dağlar aşıp (Deve kalesi) ne geldik.

Deve kalesi: Erdel kralı Kimyanoş'a bağlıdır. Ama içinde Nemçe çâsarı tarafından beşbin aded katniyas vardır. Barçay kralının karısının mirasıdır. Kalesi Moreş nehri kenarında, ucu göğe yükselmiş, yalçın bir kaya üzerinde, dayanıklı ve sağlam bir kaledir. Asla bir tarafından lağım işlemediğinden hiçbir şekilde fethi mümkün değildir. Ancak kuşatma yapılarak, kıtlık ve yokluktan vire ile alınabilir. Gerçi Moreş nehri aşırı havalesi var, ama ondan da hiç korkusu yoktur. Beşgen şeklinde olup, kahkaha kalesi gibi burç, baro ve tabyaları üzerinde dizilmiş balyemez topları kirpi tüyü gibi gözüküp, sanki Türkistan'ın Van kalesine benzemektedir. Erdel diyarında böyle çetin bir kale yoktur. Sanki Kudret eli ile yaratılmıştır!.. Bütün evleri kale gibi, renkli, sırça kiremitli saraylardır. Pencereleri Moreş nehrine bakarlar. Moreş nehri kenarında aşağı varoş dahi, gayet güzel ve mâmur, şirin bir yerdir. Nice aded kiliselerle süslenip, parlamış olup, bin aded ev vardır. Beşyüz aded çeşitli esnaf dükkânı var. Meyhâneleri gayet çoktur. Bu büyük şehir iskeledir. Zira Tuna Belgradından Sirem Semendire ve Budin'den her sene binlerce gemiler gelip, bu Deve kalesi halkından binlerce okka tuz alıp, aşağı Lipve'ye ve oradan Tisye nehri ile Tuna'ya girip, Tuna sahillerine kaya tuzu getirirler. Bu tuz gayet lezzetli olup «Erdel tuzu» adiyle bilinmektedir.

Burada, bu kale kapudanı bir kere büyük ziyafet edip, kaleden elli parça balyemez top atıp, şenlikler ettiğinde, arkadaşımız olan Kaçatlı Ali Ağa, yanında esir olan kardeşliğini kapudandan rica edip isteyerek, esirlikten kurtardı. Kapudan, hepimizin hatırı için kurtulan Lâfî-zâde'ye bir

kat esvap ve bir katana at vererek hepimizi sevindirdi. O gün geri dönüp, yine Vardiya kalesine geldik. Buradan batıya doğru dağlar içinden gidip, (Sulmuş kalesi) ne geldik.

Sulmuş kalesi : Lipve sancağı toprağında ve Moreş nehri kenarında, ucu göğe yükselmiş, kayak bir zeminde ve bir ince havalelice kale olup dizdârı, neferi, topu, cebehânesi var. Azca batı tarafına bakan bir kapısı, otuz aded hânesi var. Kesme kayadan, kale gibi derin bir hendeği vardır. Hisar içinde Süleyman Han'ın küçük câmii var ki, içine ancak on adam sığar. Zira bunu 959 senesinde Süleyman Han'ın fermanı ile ikinci vezir Ahmet Paşa fethetmiştir. Asıl kalekıran (Tibleşgur) binasıdır. İçinde bir su kuyusu var ki; kesme kayadan eşilmedir. Sanki, ustası Ferhad gibi bu kuyuyu çark ve mengene ile oymuş. Öyle parlak ve yuvarlaktır ki, gören hayran olur!... Bu kuyu bu kadar büyük bir yüksek dağ dibinde iken suyu üç kulaç kadar yakındır, suyu sanki buz parçasıdır!...

Bu kaleyi de gezip gördükten sonra, yanımıza yedi aded yarar yiğit alıp, yedi saat kuzeye doğru bataklıklar kenarına gidip, (Lagos) kalesine vardık.

Lagos kalesi: (Lagoş) adlı kralın binasıdır. Bunu 959 tarihinde, Süleyman Han zamanında, ikinci vezir Ahmet Paşa fethederek, halkını kovmuştur. Halen, Yanova toprağı hududunda olup, göğe yükselmiş, kırmızı, yalçın kaya üzerinde, şahin yuvası gibi küçük, taş yapı bir güzel kaledir. Bu yüksek kalenin batı tarafında, üç konaklık mesafede Tuna ve Göle kalesi, kuzeyinde Yanova kalesi görülür. Bu kalenin dört tarafını nice kere düşman çevirmiş, altmış sene tam düşman eline düşmüş ise de İslâm Gâzilerinin gece baskınlarından kurtulamamıştır. Kalenin içinde altmış ev, bir câmi, bir anbar var. Başka herhangi bir binadan eser yoktur. Doğu tarafına bakan, sadece bir kapısı vardır. Çarşı ve imâreti yoktur. Bu Lagoş kalesinin kapısı önünde (Şehitler ziyâretgâhı) vardır.

Buradan kuzeye doğru dört saatte Sacger dereseini geçip (Yanova) kâlesine geldik.

Yanova kalesi : (Yanvan) adlı Macar kralının binasıdır. Hayli değerli ve bilgin olduğundan hristiyan milleti arasında okunan, değerli bir de tarihi vardır. Serhad halkı bu kaleye «Yani ova» derler. 959 tarihinde ikinci vezir Ahmet Paşa eliyle fethedilip, sonra Erdel hristiyanları bu kaleyi istilâ ederek yerleştiler. Daha sonra İbrahim Han oğlu Sultan Mehmet Han fermaniyle ve Köprülü Mehmet Paşa eliyle fethedilmiştir. Tarihi: «Yine girdi Yanva zir-i hükm-i Âli Osman'a» (*) sene 1061.

(*) «Zir-i hükm-i Âli Osman'a» hasebiyle 983 eder. Buna girdi ta'miyesinin delâlatiyle «Yanova» sözünün medlul-ü hesâbisi olan (78) sayısı da eklenirse fetih tarihi olan (1061) senesi çıkar. Sürüriyan tarihine pek uygun olup ta'miyesi de tamamen fenne uygundur.

Halen Tameşvar Paşasının merkezi olması ferman olunup, yetmiş yıl önce sancak beyleri idaresinde iken, bugün vezirlerin idâresinde bulunuyor. Köprülü Mehmet Paşa bu kaleyi fethederken, Anadolu tarafında Hasan Paşa, Celâlî olup tâ; Bursa'ya kadar yağma ve talan ile geldiğinden, bu kale altında Köprülü'ye şu hatt-ı hümâyun geldi:

«Elbette lalacığım, Erdel kralını kayd u bend ile huzuruma getirsen de makbul-ı hümâyunum değildir. Hemen der-i devletime gelüp bu celâlî Hasan Paşa üzerine gidesin.»

Bunun üzerine akıllı Mehmet Paşa başım üstüne deyip, geri döndü ve sadece Yanova'yı fethetmekle yetindi. Yoksa Köprülü, ordu büyüklüğünde asker ile bu Yanova'dan başka Varat, Segelhit, Şerbidağ, Sakmar, İçtuvar, Hasvar, Kaşe adlı kaleleri de fethetmek güç ve kuvvetine sahipti...

Allah'a şükür, o asırdan beri bu Yanova kalesi İslâm elinde kalıp, büyük bir şehir olmuştur. Allah korusun... Paşasının padişah hâssı, tüccar ve zeâmet erbabı Tameşvar evkafında kayıtlıdır. Halen, fetihten sonra beşyüz akçe mevleviyet olup, kale dizdârı, yeniçeri odası, bir haseki ağası, sipah kethüdâ yeri, bir oda cebeli, bir oda topçu, dış kale ağası, sağ kol ağası, sol kol ağası, urban ağası, beşli ağası, martolos ağası ve gönüllüler ağası var. Hepsi on aded ağalıktır. Sekizbin kadar nefer ve muhafızlar vardır.

Yanova kalesinin şekli : Kerş nehri kenarında dörtgen şekil, küçük, taş bina tabyaları vardır ki, her biri Ye'cüc seddinden nişan verir ve her birine, biner adam sığar. Her birinde onar aded balyemez topları vardır. Kıble tarafına bakan bir kapısı var ki, anahtarı kale içinde oturan yeniçeri ağasındadır. Hendek içinden Kerş nehri geçer. Kapısının iç yüzünde (Sultan Mehmet Han Camii) vardır. Bu câmiin dibinde tahtadan bir saat kulesi ve bir at değirmeni var. Bu kale içinde (Narin kule) vardır. Güzel bir kalecik olup, içinde Yeniçeri odalarından başka birşey yoktur. Dört köşesinde üstleri tahta örtülü dört aded sağlam kuleleri vardır ki; duvarının eni yirmi ayaktır. Bu iç kalenin batı tarafına bakan bir kapısı vardır. Bunun da hendeğinin içi ağzına kadar su doludur...

Yanova'nın varoşu: Kerş nehri içinden akar. Bu nehrin sağı ve solu büyük bir şehirdir. Şekli kavisli olup, araziye yay gibi yayılmıştır. Çevresinin uzunluğu, dörtbinsekizyüz adım olup, halen gelişmekte olan bir palangadır. Metin ve kuvvetli tabyalarının adedi sekizyüzdür. Kapıları üç adettir: (Tameşvar kapısı) kıble tarafına, (Göle kapısı) batıya, (Varat kapısı) doğuya bakan, ağaç kapılardır. Bunun da hendeği içine Kereş nehri dolmuş. Onbin kişi reâyâ üşüşüp, yeni hendek kazarlardı. Bu varoşta (Köprülü Mehmet Paşa Câmii); gayet güzel ve gösterişli olup, üstü kiremitli, yuvarlak, kâgir mînâreli, bol cemaati olan bir câmidir. Çarşı içinde (Hase-

ki Osman Ağa Câmii) bu da gayet san'atlı, şirin, kiremit örtülü, tahta minâreli bir câmidir. Bu câmiin kapısı üzerinde kazılı tarihi şudur:

Cenab-ı Hazret-i Mevlâ idüp; bu hâke ihsânı,
Habîbi aşkına yapdım; bu beyt-i âlî-unvânı;
Kapuna ağlayu geldi, anı red etme! lûtfundan,
Kulundan Yazıcı Osman umar af ile ihsânı,
Lisân-ı hâl ile Hâtıf didi târihini lâfzan;
Bin ile yetmişüçde oldu itmâm beyt-i sübhânî...
sene 1073.

(Sofî Kenan Paşa Câmii) kiremitli, tahta minarelidir. Ona yakın adı geçen köprü başında (Köprülü - zâde Fâzıl Ahmet Paşa Câmii) var. Bunlardan başka mescidler de var. Tamamı sekizyüz aded bağ ve bahçeli, kiremit ile örtülü evli bir gelişmiş şehirdir ki, halen de gelişmektedir. Kerş nehri bu şehrin tam ortasından geçer. Herkes pencere ve balkonlarından balık tutarlar. Civarında olan bahçe ve gülistanının çokluğu, üzüm bağlarının bolluğu, her bir bahçenin ve bostanın şeklini anlatmak mümkün değildir. Önemli ve tanınmış hânedânları: Göle kapısı dibinde (Paşa sarayı), avlulu ve hamamlı, çeşitli odaları olup, hepsi kiremit örtülü, gelişmiş, güzel binalardır. Bu hânedanların pencere ve balkonları Kerş nehrine bakarlar. Her sarayın birer kayığı ve çırnıkları var. Herkes sevdiğiyle binip etraftaki bağlara ve evlerinin karşılarındaki irem bahçelerine gidip zevk ve sefâ ederler. Her bağda, hazin bülbül nağmeleri ile ruhlarını şenlendirip, aşk ve şevke boğulurlar. Etraftaki çiçek bahçelerinde olan gül ve sünbül ile çeşitli çiçeklerin kokuları insanoğlunun dimağını zevklendirir. Her bir köşede meyveli sülün gibi ağaçlar, hesapsız, dalları aşağı sarkmış serviler dikilmiş olduğundan Kerş nehrine gölge olup, sanki; Acem bahçeleri olmuştur. İşte ağaç gölgelerinin altında, bütün vilâyet halkı, gurup, gurup oturup Hüseyin Baykara faslı etmektedirler. Zira bu şehir yeni fetholunduğundan zamanın idarecisi halka biraz izin vermiştir. O cihetle günden güne gelişip, diğer liva ve kasabalardan reâyâ ve berâya gelmektedir. Henüz bir hamamı var. Kerş nehri üzerinde, ağaç köprü başında Köprülüoğlu Ahmet Paşa büyük bir han yaptırıp, kiremit ile örtüp mâmur etmiştir. İkiyüz aded dükkân var. Diğer imâretleri yoktur. Son derece zengin şehir olup, reâyâsı Erdel ve Eflâklıdır. Askeri pötur ve boşnaklardır ki, Tameşvar ve Lipve halkı gibi serhadli esvabı giyerler.

Geziden sonra Yanova kaymakamı ve diğer ileri gelenler ile vedâlaşıp bütün yoldaşlarımızla kuzey rüzgârı tarafına, ormanlar içine revan olup, (Fektebatur palangası) na geldik.

Feketebatur palangası: Daha önce büyük bir kilise imiş. Sonra Siyavuş Paşa'nın kardeşi Gâzi Sarı Hüseyin Paşa yeniden imar edip, bir diz-

dâr, yüzelli aded hisar eri ve yüzelli aded oturma evi yaptırıp, mâmur etmiştir. Kilisesini de (Sultan Mehmet Han Câmii) adı ile câmi yapıp, devlete arz etmiştir. Hale Yanova ile Varat kalesi arasında sığınılacak bir yerdir ki, can kurtaran yeridir. Burada da kale dibinde Kerş nehri akar. Etrafı büyük ağaçlar ile amansız bir orman olmuştur. Bu korkulu yerde, Kerş nehri kenarında, serdar-ı muazzam Köse - Ali Paşa Efendimiz, deniz gibi asker ile, yan yana binlerce çadır kurup, istirahat etmekteydi. Dört bir yana karakollar tâyin etmiş. Tatar Haniyle diğer Osmanlı askerinin gelmesini bekliyordu. İşte ben bu menzilde serdar-ı muazzam Ali Paşa Efendimizin otağına varıp ayağına yüzümü sürdüğümde: «Hay Evliyâm! Hoş geldin, safâ geldin» diyerek, bütün divan erbâbına karşı, bana hayli iltifat ve ikram edip, gönül alıcılıklarda bulundu. O an bana bir renkli çadır ve diğer bilinen yiyecek ve içecek şeylerimizi ihsan edip ağaları arasına kattı. Gece ve gündüz şeref sohbetleri ile şereflendik. Gördüğümüz kale ve surları bildiğimiz kadariyle anlatırdım. Benden etraf hakkında geniş bilgi, cenk, cidal, harp ve çarpışma hususlarında fikrimi sorup tahkik ettirdi. Her an Varat kalesine serhad halkından casuslar göndermekten de geri kalmadı. Hamd olsun, günden güne İslâm askeri deniz gibi olup, Kırım Hanı Mehmet Giray Han'ın da Erdel vilâyeti ve Orta Macar içerilerine, Varat kalesi etrafını yüzbin tatar ile yağma ve talan etmekte olduğu haberi de geldi. Hemen serdar Ali Paşa göç boruları çaldırarak, Budin veziri asker öncüsü oldu. Siyavuş Paşa'nın kardeşi Abaza Hüseyin Paşa da çarhacı tâyin olundu. Sağ ve solun uzak mesâfelerine ince karavullar emrolundu. Serdar-ı Ekrem'in sağında Anadolu Beylerbeyisi Çavuş - zâde Mehmet Paşa, solunda, Rumeli eyâletiyle Rumeli Paşası gidip, bu deniz gibi askerin kalb yerinde de muzaffer kumandan, kırk oda kapı kulları, dört aded aşağı bölük sipâhîleri, yirmi aded mirmiran ve yüzyirmi aded mirlivalariyle olup, Varat sahrasına kadar saf, saf, gurup, gurup askere sancak, bayrak, alem verdirdi. Zırh, silâh ve mızrak parıltısından insanın gözleri kamaşıyordu. Davul, kudüm, boru ve zurna seslerinden, felek güm, güm gümleyip, bütün gâzîler, yedi başlı ejder gibi gürledi. Tekbir getirerek biribirlerini cenge dâvet ve teşvik ederlerdi. Varat kalesi göründüğünde «Gâzi Seydi Ahmet Paşa, hisardan herkesin gözü önünde çıkıp gitti!» diye nice saçma, sapan sözler söylenip dedikodu oldu. Ama ileri görüşlü kumandan, böyle şeylere asla kulak asmayıp, davul ve alem döğerek Varat kalesini de bir top menzili yerden kuşattı. Önce aman ve zaman vermiyerek müslüman gâzîleri göz önünde, güpe gündüz metrise soktu. O gün yedi kat metris değiştirildi. Sıçan yolları, kol, kol yürüyüp, tâ kalenin top altına varıldı. Kalenin etrafında olan sonsuz sahrada, çadır ve ağırlıklar ile konaklandı...

Zira, Eğri fâtihi Sultan Üçüncü Mehmet zamanında vezirlerden Satırcı - Mehmet Paşa, bu Varat kalesini kuşattığında bütün İslâm askeri

metrise girmeyip Varat'ın yedi aded varoşları içine girmişler ve oturdukları evlerden kaleyi üç tâne topçukla döğmekle vakit geçirmişler. Bu hâl üzere kırkıncı gün kış, kıyamet, tufan ve bora olup, herkes evlerinin metrislerinden çıkarak Satırcı - Mehmet Paşa üzerine ayaklanıp, fetih ve sevinç elde edemeden asker geri Belgrad'a gelir.

İşte serdârımız Ali Paşa, Satırcı Paşa'nın o perişan hâlini târihlerde görüp, aynı durum olmasın diye, Varat kalesinin bütün varoşlarını ateşe vurup yakmış ve Varat kalesini arbede meydanında sip sivri bırakarak hem hisar içindekilere dış varoşların etki ve yardımına engel, hem de askeri can ve gönülden savaşa hazır etmeğe önem verdi. O gün, o gece kaleden sekizyüz aded balyemez top ile İslâm askeri üzerine ateş edildi. Ama, Osmanlı askeri henüz top ve tüfek atmayıp, sadece küçük bazı silâhlarla meşgul oldu. Zeâmet ve tımar sahipleri ise metrisler ve sıçan yolları kazmakla ileri giderek, atılan toplara karşı çitler, siperler örüp çul ve torbalarla diğer tedbirleri almakta idiler...

VARAT KALESİ KUŞATMASININ BAŞLAMASI

Önce, Besmele ile bu kale, bir tarafından Ali Paşa yedi parça balyemez top ile oniki oda kapı kulu, topçu, cebeci ve kendi askeriyle metrise girdiler. Anadolu veziri Zileli Çavuş-zâde Mehmet Paşa da yedi aded balyemez top ve yedi oda yeniçeri ile metrise girip, hazır oldu. Çatalbaş Paşa, kalenin batı tarafındaki kapısı tarafından beş aded top ve beş oda yeniçeri ile metrise girdi. Ayrıca kalenin kıble tarafında da asker metrise girdiler. Kuzey tarafında Çavuşoğlu - Mehmet Paşa tarafından kaleye engel olan Varat dağı üzerine, Deli Yenter - Hasan Paşa on aded şâhî top ile, hisarın içini toplamağa başladı. Sonra bütün kollardan, bu kaleye hücum edildi. Gece ve gündüz göz açtırılmıyarak, cenge belli şekilde devam edildi. Kalenin önemli yerleri toplar ile dağıtıldı. Deli Yenter - Hasan Paşa'nın topları derdinden, kimse başgösteremez oldu. Günden, güne her tarafta metrislerde hendek kenarına vararak cenk ederlerdi. Ama, deniz gibi bir hendeği vardı ki, içinde Kaptan Paşa'nın başdardesi hüner gösterse mümkündür!.. Bu kadar derin ve genişdir. Bunun suyunu kesmeğe bir çâre bulamadıklarından, hisar dibinden bir delik açıp, kale duvarını yıkmağa karar verilip duruldu ise de, yine bir çâre bulunamadı. Gerçi balyemez toplar ile kale yıkılırdı; ama hendeğin suyundan yürüyüş yapılamıyordu. Yine o gece düşman, yıkılan yerleri şarampa ve direkler ile ıskara çatıp, dolma rıhtım ile tâmir ederdi. Her gece şeytan gibi düşman kalenin beş aded tabyası üzerine neft ve katranlı yorgan ve paçavralarla çırağanlar yapıp, sabah - akşam din gayretine uğraşırlardı. Bu yerde Seydi Ahmet Paşa'yı, serdâr Ali Paşa bu koldan kaleyi döğmeğe tâyin etti. Seydi Paşa da başüstüne deyip, bütün ağırlıkları bozup, başka bir

yerde kurdu. Müslüman gazîler içine gelmeyip «biz bu tarafları muhafaza ederiz» diye serdâra haber gönderdiler. Serdâr «Olmaya, illâ hayır» diye var kuvveti ile bütün gazîlere ihsan ve ikram edip, zeâmet ve tımar vererek onların gönüllerini alıyor ve her an metristen çıkmıyarak, askeri cenge teşvik ediyordu. Çavuş - zâde Mehmet Paşa kolundan kalenin hâli oldukça harâb olup, düşman yıkık yerleri tâmir edemez oldu. Zira bir topun vurması bitmeden yine aynı yere on gülle daha gönderip harâb ederdi. Ama düşman yine gayretten kalmayıp, bir anda bin aded tüfeği havaya atardı. Bu şekilde cenk, günden güne kızıştı. Müslüman ordusu büyük gayrete geldiler ise de Serdar-ı Ekrem, iş görmüş ihtiyarlar ile görüşüp Adana paşasını hendek suyunu kesmekle görevlendirdi. Bu hâl üzerinden on gün daha geçti. «Kış günleri de gelmede» diye asker arasında sözler başladı.

«Allah bir şeyi isterse sebebini hazır eder» anlamınca bir gece bir Macar karısı kumandan Ali Paşa'ya gelir: «Eğer, benim oğlumu tatar elinde esirlikten kurtarırsan hendeğin su yolunu size gösteririm, hendek suyunu akıtıp kaleyi kuruda korsan, aman vermiyerek alırsın, yoksa top, ile döğülmekten bu kale korkmaz.» Deyince Ali Paşa hemen karının oğlunu buldurup, getirterek gösterir. Karı: «Meryem Ana şefaatinden geçtim, Türk sağ olsun, zira Türk'ten iyilik gördüm.» der. O gece avrat, kalenin kıblesi kenarına gelip «Aşağı ovadaki Türkler çadırlarını kaldırsınlar. Çünkü boğulurlar.» der. O an serdârın emri ile çadırlar başka bir yere nakledilir. Sonra karı, hendek kenarından bir delik deldirip, on kulaç yerde büyük bir demir kapı buldurur. Kilitlerini kırdırıp, halkalarına palamarları bağlayarak o kadar müslüman «taramola halatlarını çekince Allah'ın azâmeti ile bir damla su kalmaz. Adam gövdesi kadar balıklar çamur içinde kaldılar ki, hesabını Allah bilir! Ama aşağı sahrada çok adam ve at boğuldu. Müslüman gazîler de balık yemekten bıktılar. O anda kadına oğlunu verdiler. Oğlunu alıp Yanova'ya gitti. Sonra müslüman gazîler «Allah, Allah» ile şâfiî vaktinde hendeğe girdiler. Önce Çavuş kolundan hendek içine koburlar kale duvarına varıp, yıkmaya başlandı. Çatal Paşa kolundan hendek içine kobur ve metrisler yürütüldü. Düşman bu hali görünce, kalenin yıkık yerlerinden dışarı kaçmağa başladılar. «Kalede zahire kalmadı» diye ağladılar. Bir gün Çavuş-zâde kolundan büyük bir lâğım atıldı. Hayli duvar yıkılıp açıldı. Lâkin Kalenin duvar yüzü çok yüksek olup, içeriden düşman engel olduğundan yürüyüş olamıyordu. Duvar üzerindeki üç aded serdengeçti semendire yiğitleri kalıp gördüler ki; askerin gerisi gelmiyor, kendileri ortada kaldılar... Hemen birleşip, dalkılıç şehir içeri yürüdüler, düşmanı şehir içine kovarak, kırarak ve her yiğit iki, üç kelle düşürüp, cenk ederek yürüdüler. Diğer bir gedikten çıkıp Serdâr-ı Muazzam önüne geldiklerinde hepsine, fazla - fazla tımar, zeâmet ve para ihsan olundu. Bunların arkasından hisardan ikiyüz

aded düşman aman ile çıkıp gittiler. Bunlara tatar askeri rastgelerek esir ettiler. O gün büyük bir alay ile sekizbin tatar yirmibin atlariyle, kaleden top menzili kadar uzak yere gelip durdular. Düşman bu kadar askeri görüp kaleden «El'aman, ey vezîr-i âlişan!» diye feryad etmeğe başladılar. Serdâr bu feryada bakmıyarak o gün, o gece de kaleyi döğe, döğe tamam ettikçe yüzlerce düşman aman dileyip dışarı çıkıp bir parça ekmek isterlerdi. Sözün sonu, İstanbul tarafından Köprülü Vezir'in fermâniyle Anadolu'dan onbin adet asil, nesli aziz ve döne, döne hücum eden cengâver askerler ile mirmiranlar yardıma gelip Varat kalesi etrafında yerleştiklerini gören düşman, onlara o kadar top gülleleri attı ki; sanki lânet yağmuru yağdırıyordu. Tâze asker de bir uğurdan hücum edip, gece ve gündüz kalenin yıkılan yerlerinden nice kere girip, baş ve dil alarak serdârın huzuruna getirerek, ihsanlar alırlardı. Ama kale sâkinlerinin cephâne ve mühimmatının miktarı belli değil iken ve kendileri de iki kere avcı elinden kurtulmuş vahşi hayvana benzediklerinden, nice hile ve şeytanlık gösterip gece, gündüz tüfek atmadan boş durmuyorlardı. Hâl böyle iken Serdâr-ı Ekrem bir an düşmana aman ve zaman vermeyip, kaleyi döğmeğe devam ederdi. Elhâsıl, bunun üstünde olarak hiçbir serdâr top atıcılık etmemiştir denilebilir. Aslında müslüman gazîler nasıl gayret göstermesinler ki, her metris yollarına, her gediğe erbabını bulup tâyin etmişti. Ancak Seydi Ahmet Paşa, Budin eyâletiyle bir kola tâyin olunmadı. Belki tâyin olunsa da Köprülü sadrazama rağmen girmeyecek idi. Hemen bu kalenin kuzey tarafında deniz gibi asker ile durup İslâm askerini korumakta idi. Etrafa çete ve poturalara giderdi. Yine böyle iken Serdâr Ali Paşa, Seydi Paşa'ya her işinde yardım ederdi. Daima Varat kalesi etrafında olan Varoş ve nâhiyeleri düşman kahrolsun için Budin askerine yağma ettirip, zarar ve ziyan verdirdi.

Bu Erdel halkı hep, mallarını yere gömer takımından olduklarından müslüman gazîler mal ve eşyanın yerlerini esirlerden öğrenip, arayıp, bulup, zengin mal sahibi olurlardı. O kadar örtü ve kab, kacak elde edildiki; onları yüklemeğe vakit ve yer kalmadığından düşmana kalmasın diye o pahalı kapları yakıp, kırarak, nicesini sulara bırakırlardı. Ayrıca gazîler, çocuksuz esirlere sahip olmuşlardı. Her gün kale altında olan gazîlere üç - dörtyüz araba ganimet malı gelip kale etrafında olan askerlere dağıtırlardı. Gerçi tatar askeri ile, düşman avlayan Seydi Ahmed Paşa orduyu ganimete boğuyorlardı. Ama kalede de cenk günden güne sertleşip, çarpışmalar şiddetlenmekte idi. Hatta «yüzbin asker ile Kral Kimyanoş orduya baskın edecek» diye halkın ağzında dedikodu yayılınca herkesi bir telâş alıverdi...

İşin sonunda, görüşme yapıp karar vermek için kumandan huzurunda toplanıldı. İş görmüş ihtiyarlar kinâye yolu ile:

«Varat'ta, var, at tüfengi; koynuna koy ekmeği; kışa kalmadan ise, göre gör ol gitmeği!»

Diye havadan sözler söylemeğe başladılar. Niceleri de:

«Allahümme âfinâ, bizim bu seferimizde Satırcı - Mehmet gibi olursa cem mertebeli Padişaha, Köprülü gibi bir iktidar sahibi vezire ne cevap verelim?»

Dediler. Konuşmalardan sonra yine Seydi Ahmet Paşa'yı Budin eyâletiyle, Varat kalesini bir tarafından döğmeğe tâyin ettiklerinde, Seydi Paşa:

«Ben İslâm askerinin, ensesinden kafadar ve bütün nâhiyelerini yağma ve talan etmekle görevliyim. İhtimaldir ki; bir taraftan Kimyanoş kral gele, inşaallahu teâlâ siz, hepiniz yerlerinizden hareket etmeyip kaleyi döğmeye gayret edin, olmaya illâ hayır, geriden gelen ile ben söyleşirim...

Dedi. Bunun üzerine konuşmacı ihtiyarlar:

«Bre Seydi Paşa, Padişah bize Erdel'i yağma edip, yakın demedi. Sizden Varat kalesini isterim, dedi. Evet, bu Erdel diyarını harâb et ve düşmanı kırıp, zarar ver, herkes alacağını alır, bizim Padişaha vermek üzere elimizde ne kalır, dini mübîn için zabtımız neden ibaret olur? Bu işin sonunda menfaatimiz ne olur? Bu vilâyeti yağma ve talan etmeğe tatar askeri memurdur. Kimyanoş kral bu kale altındaki askeri basmağa gelirse dört tarafımızda nice eyâlet askeri karavullarımız var. İki, üç fersah yerde tatar askeri var, elbette bir, iki gün önce haber alınır. Hemen sen canım Seydi Paşa, Budin eyâletiyle metrise gir!»

Dediklerinde Seydi Paşa aslâ bu cevaplara ehemmiyet vermeyip:

«Ben, Budin eylâetiyle ve bütün sipâhi gâzilerle metristeki gâzilerin kafadarıyım, başka işe memur değilim.»

Der. Çaresiz önce yeniçeri ocağı taraf, taraf: «Doğrudur» derler. Bu görüşmede bulunan bütün vezirler, mirmiran, emirler ve diğer iş erlerine:

«Şimdiden geri kaleye göz açtırmayıp, bir gün önce kış gelmeden, eller, ayaklar donmadan hemen kaleyi ele geçirelim.»

Diye karar alınıp, Fatiha okunduktan sonra herkes yerli yerine gitti. Bir anda yirmiyedi aded balyemez toplara, o kadar kolomborna, şahi ve şayka toplara bir fitilden ateş verip, gece, gündüz düşmana göz açtırmıyarak, Allah, Allah sesleri göğe yükselmiş olup, kalenin beş tarafı da yaralarla delik-deşik oldu. Bu husus, kalenin kuzey tarafında Kerş nehrine karşı engel olan yüksek tepe üzerinde Yenter Hasan Paşa: «Yontur, yenter terelelli vay!» terennümü ile her an kalenin içine o kadar gülleler vurdu ki, sesleri göğe katıldı. Kalenin içinde, bedenler ve tabyalar üzerinde olan düşman üzerine bir kararda gülleler vurup, gece, gündüz yeniçeri gazîleri öyle kurşun yağdırdılar ki, ne mümkündür bir Macar başını kal-

dıra. Bir düşman baş parmağını aman diye kaldırsa nişancılıkta hünerli olan yeniçeri dilâverleri, onu baş parmağından vururlardı. Meğer ki dışarı çıkıpta şahâdet parmağını kaldıra, ona aman verilirdi. Ama hâl yine böyle iken yıkılmış yerlere varmak mümkün değildi. O gece düşman, yıkılan yerleri tamamen, şeytanca ve ustalıkla tâmir ederdi. Allah'ın hikmeti ile hendeğin suları bir Macar karısı öncülüğü ile kesilip, gitmiş idiyse de doğu tarafında yine bir hayli derin su kalmıştı. Bir gece, bu su lağım yollarından geçit bulup, korkunç bir şey oldu ki bütün gazîler hayret içinde kalarak düşman baskın yapıyor zan ederler. Bahadırlar silah yerlerinde karar kılıp, hendek içinde gazîler yine balık avlamaya başladılar. Ama ne lezzetli balık idi. Meğer daha öuce suyu boşanlan hendeğin ortasında on zira genişliğinde derin bir hendek daha varmış tam yirmi arşın olup, sanki toprağın dibine erişmiş! Burada hayli İslâm gazîleri boğuluyordu. Bizim gaziler ise önceki suyu akıttıktan sonra hendek içine dağlar gibi toprak sürüp Çavuş-zâde Mehmet Paşa kolundan bir de kapılar koymuşlardı. İşte oradan günden, güne kale altına vardılar. Suyu çekilen orta hendeği de geçip. kale duvarını tekrar üç hazineli lağım ile aldılar. Hattâ; yetmiş kantar barut ile yapılmış bir lağım idi ki onun gibisi hiçbir kale kuşatmasında görülmemiştir. Bu lağım esnasında uzak görüşlü kumandan, bütün gazîleri hazır edip, hepsine devlet cephâneliğinden yüzbinlerce kılıç, ok, siper, harbe, bunduk ve cidâlar dağıtıldı, mükâfatlar vaâd olundu. Gazîler arasında bir sevinç ve şenlik başladı. Biribirlerini cenge teşvik edip, aydınlık günleri bayram, karanlık geceleri mesut oldu. Kendi aralarında zevk ve sevinç duyup, gusül abdesti alıp, hâcet namazları kıldılar. Biribirleri ile öpüşüp, görüşerek vasiyetler ettiler. Lağım yeri tamam olunca, cenk davuluna tokmaklar vuruldu. Cenk havaları çalınırken, hemen bir kere yer ve gök sallandı. Çavuş-zâde Mehmet Paşa kolundan tekrar, bir daha elli arşın miktarı kale duvarı havaya uçuruldu ve kale duvarı üzerinde bulunan düşmanın yeri cehennem oldu. Bunun üzerine «Allah, Allah» diyerek islâm askeri ciddî yürüyüş ederek, baş almada baş verip savaşmakta idi. Serdar Ali Paşa ise at üstünde, elinde kılıç, dilinde «Yâ Fettâh, ya Kahhâr» sözü, yanında yüzbinlerce para ile ordu içinde dolaşıp askerlerden kelle ve dil getirenlerine bol ihsanlar yaparak «Koman, arslan kardeşlerim!» diyerek herkesi cenge teşvik ediyordu. Ama düşman, hile ve şeytanlıkla, yıkılan yerlere neft, katran, kül ve barut dökmekte idi. Kaledeki bütün düşmanlar o lağım atıldığı yere varıp, var kuvveti pazuya verip, semender kuşu gibi Nemrut ateşi içinde kalıp, orada asker ile tam dört saat göğüs, göğüse cenk ettiler. Nihayet düşman biraz gâlip gelip, kaleden dışarı lağım yerlerinden hendeğe çıkıp gazîler ile karışıp bir cenk ettiler ki; benzeri Deli Hüseyin Paşa cenginde bile görülmemiştir. Bu hâli cenkdekiler görünce «Bre gazîler, yoldaşlarımıza yardım edelim» diyerek can ve başlarını din-i mübin yoluna

koyup, bir ağızdan Allah, Allah diyerek ateşe dalıp açıktan kılıç vurup, düşmanı geri kaleye kovdular. Bu esnada da diğer taraftan bir yürüyüş edip, hendek içinde, düşman leşleri arasında kalan şehitlerin cesetlerini kurtardılar, kenara çıkardılar. Ama, yine bunların üzerine düşmandan lânet yağmuru gibi kurşun yağıp, niceleri şehâdet şerbetini içtiler. Sonra zafer kazanmış kumandan, çatalbaş Paşa'ya :

«Benim birâderim, bir lağım da senin kolundan atalım, görelim âyine-î devran ne sûret gösterir. Benim birâderim! lütfeyle, kolundaki müslüman gazîleri Küçük - Ahmet Paşa merhumun cenklerinde gördüğün gibi cenge kandır. Vaadler ve ihsanlar ile bir daha tekrar yürüyelim. Askerin bir daha yüzü dönerse hiçbir şekilde yürüyüş mümkin olmaz.»

Diyerek o taraftan da büyük bir lağım bağlandı. Yetmiş kantar barut ile, yedi hazineli dağ gibi büyük bir lağım idi. Ertesi gün içeriden bir Macar kaçıp serdara gelip: «İçeriden de sizin altınıza bir lağım hazırladılar» diye haber verdi. Ama Allah'a şükür bugüne kadar düşman tarafından ne bir lağım, ne de diğer bir yer altı işi olmamıştı. Bu kötü haberden sonra ertesi gün, her zamanki gibi cenge hazırlanıp, «Çatalbaş Paşa tarafından lağımlar atılacak» diye her taraftan cenk davulları çalındı. Herkes lağım atılmasını beklerken kale kapısı üzerinde beyaz vire bayrakları dikilip :

«El aman ey vezirlerin seçkini»

Diye sulha yanaşıp, aman dilediler. Ali Paşa, bunlara aman, zaman vermez şeklinde görüp, kaleyi bir saat daha, pazu kuvveti ile döğdü. Nihâyet içeride bulunan yedi aded Macar komutanlarından Rakofçi lânet olası kapudanın kardeşi ve yüzbaşıları, bir Nemse kapudanı dışarı rehin çıkıp, silahsız olarak Ali Paşa'nın huzuruna geldi. Yedi gün mühlet istediler. Serdar, endişe ederek :

«Yok, bugün çıkarsanız hoş ve illâ yarına kalırsa işte, gazîler bir kere değil, kırk kere daha yürüyüş etmeğe hazır başlardır; hepinizi kırıp, evlatlarınızı da esir ederiz.»

Dediğinde, çaresiz hepsi silahsız olarak dışarı çıkmağa karar verdiler. Yeniçeri ocağından ve yedi bölükten, ayrıca serdar tarafından hisar içine bin kadar asker girdi. Bütün cephâne, hazine ve toplara el koydular. Ama yine de bütün askerler metrislerde hazır vaziyette idiler. Gazîlerde bir sevinç ve şenlik vardı. Sanki: «Cennet ehlisin» diye müjde almışlardı. Sonra ertesi günü düşman yaralı ve diğer eşyaları ile kale kapısından dışarı çıkınca târih olarak iki cim (Z) li ve şeddeli: «Uhruce yâ racim» sene 1071, denildi...

Sonra islâm askeri içeri. Bana da geçmişte olduğu gibi kapı üzerindeki Resûlullah sancağı dibinde, fetih ezanı okumak nasib oldu. «Hâzâmin fadli rabbî elhamdülillah sümme elhamdülillah...»

Hisara girilince önce Cuma namazı eda olundu. Bir yaylım top ve bir yaylım tüfek atıldı. Gülbankı Muhammediler çekilip, yetmiş aded koldan davullar döğüldü. Üç gün, üç gece donanma (şenlik) emrolundu. Çadırların ipleri her gece çırağ edildi. Burç ve barolar üzerine neft, katran ve mumlar yakılırdı. Bu şenlikleri varoştan seyreden düşmanın âhı göğe yükseliyordu...

Sonra muzaffer Kumandan, bütün vezir, mirmiran, emir ve iş erlerine hil'atlar dağıttı. Söz verdiği rübteleri de erbabına verip, üçbin kadar gazinin başlarına kendi eliyle turna telleri soktu. Hattâ, yoldaşımız olan Kaçatlı Ali Ağa'nın ve Panço Hüseyin Ağa'nın, Deve kalesinden kurtardığımız Lâfi-zâde'nin başlarına bütün şâhin kanatları soktu. Zira onlar bu cenkte büyük yararlıklar gösterdiler. Bütün mal, hazine ve cephâneleri yazdırıp, her biri adamına teslim olunarak, fetih müjdesiyle Padişaha gönderildi. Varat'ın fetih târihi :

«Varat alındı Erdel ezdel oldu...»
1071.

Diğer târih :

«Varat'ı aldı aduvdan Ali Paşây-ı dilîr.»

Kaleden, aman ile silahsız olarak çıkan düşmanı Senköy kalesine götürmek için Hısım - Mehmet Paşa tâyin olundu. Bunları yerlerine teslim edip gelirlerken üzerlerine (Haydoşak) vilâyetinin halkı çıkıp, ansızın çarpışırlarken, cenk meydanında Hısım - Mehmet Paşa kurşun ile kasığından vurulur. Bu cengin haberi derhal orduya geldi. Gönlünden kopan gazîler atlayıp, cenk esnasında Hısım - Mehmet Paşa'nın imdadına yetişince düşmandan yediyüz kelle, üç kapudan, yüzseksen aded katana vunakları alıp, bunlar, Hısım - Mehmet Paşa'yı da yaralı olarak İslâm ordusuna geldiler. Kırkbeş aded şehidimizle, yüz aded yaralı geldi. Mehmet Paşa'yı cerrahlar tedavi ettiler ve getirdiği katanalar da kendisine verildi. Şehitlerin nurlu cesetleri ordu kenarında defn olundu. Hısım - Mehmet Paşa da yerine gitmek üzere emir aldı. Yine Serdâr-ı Mükerrem'in fermâniyle cephâne ve Padişah hazinesi kale içine yerleştirildi. Kol, kol kalenin tâmirine başlandı. Bir gün önce bitirilmesi için bütün gazîler kale etrafına karınca gibi tırmandılar. Hendeğin pisliklerini temizlediler. Hendeğin, Macar karısının öncülüğü ile açtıkları kapısını tekrar kapatıp, hendeğin içi önceden olduğu gibi, kireç suyu ile doldurduldu. Dış varoşlardaki bütün kiliselerin câmi yapılması emr olundu. Hisar içinde Hünkâr câmii, dış varoşlarda vezir ve âyan câmileri yapılmasına başlandı. Bütün

dükkânlar ve evler (vire) ile fetholunduğundan Mekke ve Medine'ye vakıf olundu. Varat kalesi etrafında itaat etmeyen nâhiyeleri yağma ve talan etmek için bütün İslâm askeri kol, kol dağılıp, kalemle yazılamaz derecede ganimet malından başka esirler içinden yediyüzü devlet için alındı. Tatar askerlerinden işittim ki (bizim gazîlerimizde yetmişüçbin esir vardır.) dediler. Serdâr-ı muazzam Ali Paşa Varat kalesi fethinde can ve baş oynatıp, Allah yolunda vuruş eden gazîlerden kale muhafazasına memur onikibin (menem diğer nîst diyen) şahbazlara tımar, zeâmet, gedik ve terakkiler ile yer, yer harâb olmamış evler verip, geçimleri sağlandı. Evvelâ zamanın Rüstem'i Seydî Ahmet Paşa —ki hâlen zamanımızda öyle bir yiğit vezir yoktur— etraf ve civarı muhafaza edip, onun korkusundan Kimyanoş kral kale altına gelip baskınlar yapmaya cesâret edemedi. Fenlaklı - Gazî Sehrab Ağa, bu da dilâverlerin önderlerinden idi. Kaçatlı Ali Ağa, civanmert, bahadırın biri, serbâz gençlerin dilberi idi. Seydi Ahmet Paşalı Küçük Şahin Ağa ve Eğri ağalığından azledilmiş seyidii Ahmet Ağa, Panak - Hüsni Bey - kısa boylu bir kimse idi. Sabuc dağları ve Torda derelerindeki gizlenmiş olan âsileri bulup, yakalayıp, Serdar Ali Paşa'nın huzuruna getirirler idi. Her an Macar kâfirini zincire bağlarlardı. Allah'ın fazlı ile zafer İslâm ehline ve hezimet de kâfire yüz tutup her bir gazîmiz nice yüz aklıylariyle, kâfiri yerle bir ediyorlardı...

Varat kalesinin tılsımları : Varat'ın iç kalesi önünde nice aded sahibkıranların tılsım ve heykelleri var idi. Bazıları tunçtan at üzerine binmiş dururlardı. Kaçatlı Ali Ağa, «nedir bu cüzzam put heykelleri» deyip, bir kere at bırakarak o tunç heykele öyle Ali satırı vurdu ki; o anda hıyar gibi heykelin sağ kolunu düşürdü. Başka kimseler de bu puta kılıç üşürdüler. Nicelerinin kılıçları parça, parça oldu. Ama Ali Ağa'nın kılıcı eski Alman kılıcı olduğundan nice putu parça, parça ediyordu. Bu heykellerin her biri altın yaldızlı idi. Her biri birer rum haracı değerinde idi. Şebçirağ taşı gözler, yirmişer kırat elmas tırnaklar, kimisinin ellerinde tunçtan mücevher mina'lı topuzlar ve salmalar, bellerinde kolçalar ve omuzlarında kalkanlar ile süslenmiş idi. Kimisi at üzerinde, kimisi yaya durup, atları gören canlı sanırdı. Her birinin boyları iki adam boyunda idi. Bu heykelleri esir olan bir papazdan sordum; bunlar ne saâdettir ki, bunlara birşey kâr etmez dedim.

Bir keşiş dedi ki: (Bunların ilk mâdenleri Acem diyarından Nahçıvan'dan gelmiştir. Tunç iki şeyden birleşiktir. Yarısı kalay ve yarısı bakırdır. Tunç, sarı renkli olması için tutya da konulur ve sarı altın gibi tunç olur. Halen bütün kâfiristanda ve bizim bu Varat kalesinde olan üçyüz aded toplarımız, bu birleşim ile dökülmüş olup, altın gibi berrak ve sarıdırlar. İşte bizim Varat'ta Ali Ağa'nın kılıç ile vurduğu heykeller Nahcivan tuncu olduğundan, ne ateşten, ne eğeden korkusu olmayıp hiçbir şe-

kilde bunları kırmak mümkün değil iken, bu Ali Ağa nasıl çalım ile bu putlara kılıç çaldı» diye o koca keşiş hayretler içinde kaldı. Papazdan bunların put olup olmadığını, bunlara tapınılıp, tapınılmadığını sordum bunun üzerine papaz: «Gerçi Macar halkı hristiyandır, fakat putperest değildir. Kiliselerimizde haç'tan başka bir eser, kandil ve çırağdan başka muteber şey yoktur. Bütün kapı ve duvarları inci gibi beyazdır. Ama Nemse, Donkarkır ve Danimarka'da yanındaki kiliselerin bütün kapı ve duvarları resim ve heykellerle doludur.» dedi. Hele, Allah'a şükür bu Varat kiliselerinde hiç put kalmayıp, hepsi müslümanların ibâdet yeri oldu.

Beri taraftan, fetihten sonra serdar Ali Paşa, bütün ağalarını fetih mektupları ile diğer eyâletlere gönderdi. Bana da Bosna eyâleti fetihnamesini ihsan etti. Efendimiz Melek - Ahmet Paşa için de muhabbet mektubu ve kıymetli hediyeler verdi. Bana bir kese harçlık, üç at ve yedi câriye vererek, Bosna'ya gitmemi ferman etti. Bu esnada bütün gazîlere yol verilerek, herkes vatanına revan oldu. Ali Paşa Tameşvar'da, Çavuş - zâde Verş kalesinde kalıp, diğer mirmiran ve vezirlere de yerlerine gitmeleri emrolundu. Serdâr-ı Ekrem, bir ağasiyle, Erdel diyarından alınan ganimet mallarının kıymetlilerini Varat'ta bırakmayıp, Belgrad kalesine göndermek için o kadar gümüş yemek takımlarını, altın ve hesapsız san'at eseri, işli haçlar, çalipalar, altın ve işli lülü elmas, yakut ile işlenmiş altın hâlhâl, zincir ve istefanlar, renkli, çeşit, çeşit esnaf eşyası, kumaş ve kâlay hesabsız miktarda meydana çıkarıldı. Şer'î hüccet ile Ali Paşa defter tutup ağasına teslim etti. Sonra yukarıda sözü edilen acâib heykeller, binlerce haç ve çanları, çeşitli havan topları, san'at işli, altınlı, nakışlı toplar, diğer savaş âletleri, yirmişer, otuzar çift çamuş ve sığırın çektiği arabalara bütün bu sayılan eşya yüklendi. Gitmeye hazır olunduğu zaman ben de serdar Ali Paşa Efendimin ve diğer vezir, ayân ve ileri gelenlerle vedalaşıp Allah'a sığınarak yola çıktık...

VARAT KALESİNDEN BOSNA DİYARINA GİTTİĞİMİZİ BEYAN EDER

Varat'ın Ali Paşa ağasiyle üçbin kadar asker ve yediyüz araba mal ile güney tarafa, Bismillah ile gidip (Fektebatur) kalesine geldik. Buradan (Nanova) kalesine, oradan (Tameşvar) ve (Rente) plangasına geçip (Pançova) palangasına geldik. Buradan üç günde, gemilerle, bu kadar ağır araba ve malları geçirip Belgrad kalesine yetiştik. Bu şehrin şimdi, bu kadar askere kışlak olması ferman olunup, delâllar bildirdiler. Allah'ın büyükluğü, Erdel diyarından alınan ganimet malları meydana çıkarıldı. Çeşitli eşyalar ve esirler Belgrad pazarında satıldı. Serdâr-ı Muazzamın fermaniyle Şerbatak kalesi ile Segilhind kalesi üzerine sefere gitmek için Varat kalesinden çıkan polat putları top dökmek için, bir putu, büyük kü-

lekler ile güçlükle çekerek, kırıp ateşe bıraktılar. Fakat eritmek mümkün olmadı. Sonunda ateşten çıkarıp va. geçtiler.

Buradan güneye doğru giderek, (Zaviye) köyüne geldik. Semendire sancağı toprağında, Sırp ve Belgrad reâyâlı, zeâmet köyüdür; Oradan yine ormanlar içinde giderken oralarda kira beygirleri bulduk. Ama birinden kan akıyordu. Biraz ileri vardık, birkaç insan cesedi yatıyor, ama biri dirice olup gâh yatıyor, gâh düşüyor. Ondan sorduk. Meğer o an eşkiyaları bozup, kırmışlar; bu adamı bir hayvan üzerine yükleyip daha ileri vardık. Bir de, içinde onyedi insan cesedi olan birçok sepet, sandık, esvap ve ağırlık yığılmış bulduk. Meğer henüz eşkiyalar bunları soyup, bizleri görünce kaçıp, pusuya çekilmişler. Biz de «uğrudan uğruya hisse vardır» diye yerlere yayılan çok miktarda mal, değerli kumaş, bir katı beyan, bir katı sarı sırma ve yedi parça frenk kadifesi, yedi donluk çuka ile, yedi baş beygir alıp buradan güneye doğru gittik. (Valva) kasabasına geldik. Eski zamanda Porça, bu kaleyi fethedip temelinden yıkmış. Yine kral Despot tarafından yaptırılmıştır. Bu güzel yer, Semendire sancağı toprağında beyler hâssıdır. Voyvodalıkla idare olunur. Yüzelli akçe pâyesiyle kaza olup, bazen Belgrad mollalarına sadaka olunur. Buraya bağlı köylerden üç kese gelir olur. Yeniçeri serdarı, kethüdâ yeri, dizdarı falan yoktur. Altı mahallelidir. Sekizyüzyetmiş aded tek ve katlı, kiremit ve şemendire örtülü, bağ ve bahçeli evleri vardır. On mihrablık ibâdet yeri vardır. Çarşı içindeki câmiî büyücektir. İki aded tekkesi, üç aded sıbyan mektebi, iki aded hanı, bir aded kesifçe hamamı, yüz aded dükkânı ve büyük kahvehâneleri var. Meyhâne ve bozahâneleri yoktur. Bir ağaçlık ve bağlık içinde, ferah, yeşillik namazgâhı var. Yaz ve kış bu namaz yerinin toprağına, aslâ güneş düşmez. Sanki, Konya şehrinin Meram bağıdır. Bu kasabanın ortasından Kolıpâre nehri akar. Bazıları lâtife için «Kolombar suyu» derler: Çaçka dağlarından doğar, savaya karışır, küçük bir hayat suyudur; Namazgâh tarafından çarşı ve hamama gitmek için bu su üzerindeki köprüden geçilir. Gerçi küçük bir sahadır ama suyu ve havası lâtif ve şirin bir yerdir. Hânedân sahiplerinden Namazgâh yanında velinimet elhâc İbrahim Efendi vardır. Buradan güneye giderek bir köy geçtik. Oradan da yine güneye giderek, (Dirin) nehri kenarında menzil aldık. Burada Sirem sancağı toprağı tamam olup, karşı tarafı Bosna Eyâletidir. Buradaki Dirin nehri tâ, Hersek sancağındaki dağlardan toplanıp Koca şehrine, oradan Stikoloyna kasabasına, Yeşgrad'a, oradan bu yere ve burdan aşağı Raça kalesi önünde Sava nehrine karışıp, Böğürdelen kalesini geçer. Sonra Belgrad kalesi dibinde Sava da Tuna'ya karışır. Burada nehri gemi ile geçip Şurhpene balkanından (Surhpençe) kalesine geldik. Bu kale de kral Despot yapısıdır. Surhbene, Bulgar ve Sırpça gümüş manâsına olup, bu kalenin dağlarında da gümüş madeni bulunduğundan, bu isim verilmiştir.

Surhpençe kalesi : Kalesi bir tepede, kırmızı kaya üzerinde kurulmuş olup, engelli, beşgen şeklinde, taş bina, güzel bir kaledir. Dizdarı, elli kadar neferi, yeteri kadar cephânesi var. Hisarda çarşı ve pazar yoktur. Fetih esnasında top darbesinden yıkılmış ise de İkinci Bayezid zamanında biraz tamir edilmiştir. Fatih zamanında fethedilmiştir.

Varoşu : Şehri, dereli, tepeli bir yerde kurulmuş olup, sekizyüz aded tek ve katlı, kâgir evlerin üstleri baştan başa tahta şendire örtülüdür. Altı aded mahallesi olup, altı câmiî vardır. (Bayezid Veli Câmii); eski uslupta yapılmış sade bir câmi olup, kiremitli ve bir minârelidir. Bir tekkesi, üç sıbyan mektebi, bir küçük hanı ve yetmiş aded esnaf dükkânı, bir de hamamcığı vardır. Bedestan ve diğer imâret yoktur. Zira iç ilde, yoldan dışarı ve sapa yerde kurulmuş garip bir diyardır.

Garip ve acâip bir hikmet : Bu şehrin ortasından bir küçük su akarak Dirin nehrine karışır. Ak bir sudur. İsmine (Vodeserb) derler. Fakat mel'un bir sudur. Gümüş madenlerinden doğar. Şehir halkı bu sudan içtiklerinden çoğunun boğazlarında, yumru yumru (Kuşka) denilen hastalık olduğundan erkek ve kadınlar gayet utanılacak halde olurlar. Halkı boşnak olup, reâyâsı Sırp ve Bulgardır. Hepsi de garip dostudur.

Buradan kalkarak (Ravna yaylağı) na geldik. Burayı aşarken seyrettiğimiz yüksek ağaçları yazmakla bitiremem... birçok büyük ağaçların ömürleri son bulmuş olup, ölüm rüzgârı kendisine yapışıp, dalları ve gövdeleri toprak olmuş yatardı... Attan inip, uzun bir ağacın boyunu ölçtüm, tam dörtyüzyetmiş adım idi. Kalınlığı da o kadar fazla idi ki; onsekiz adam güçlükle kucaklardık. Tâ, bu derece yüksek, görülmeğe değer ağaçlardı. Bütün Tuna gemilerine kereste bu yaylaktan gider. Bu yüksek dağı geçerek (Poçina) köyüne geldik. Bir küçük hanı var. Dağ içinde Boşnak köyüdür. Buradan batıya, yaylalar içine girerek, (Şahin Paşa Hânedânı) na geldik. Etrafı bahçelik, meşe ve bostanlı büyük bir hânedândır ki, gece ve gündüz bin atlı konup, geçer. Beşyüz atlı inse misafire çul, torba ve tencere çıkarmak, herkese arzu ettikleri şekilde yiyecekler verip, ikrâmlarda bulunmak âdettir. Yetmiş, seksen yerde çeşitli odalar vardır. Küçük böimeli, bağ ve bahçeli, lâtif bir hamamlı, büyük bir hânedândır ki, bütün kara ve deniz seyyahlarınca bilinir. Tâ, Ebulfeth zamanından beri bu hânedânın ateşi sönmeyip, ilâmaşallah nimeti devamlıdır. Allah sonsuz eyleye... Bosna ve Hersek diyarında nice bunun gibi hânedanlar vardır. Bu Şahin Paşa sarayı yanında (Maçkosa hanı) vardır. Manası: (Kedi hanı) demektir. Büyük bir han olup, yerinde yapılmıştır. (Hacı Mahmut) adlı tüccarın malıdır. Bir köyü ve minâreli, güzel bir câmiî var. Buradan yaylalar içinden, batıya doğru giderek (Klasença) köyüne geldik. Kırk, elli hâneli, ma'mur ve müslüman köyüdür. Burada da ocak (Hacı Belta Bey), zeâmet sâhibi, keremli bir adamdır. Buranın batı tarafı

gâyet çimenlik, verimli topraklardır. Buradan yine batıya doğru, ormanlar içinden, yokuş aşağı gidip, kayalar üzerinde atların nalları dökülerek, (Mokra Hanı) menziline vardık: «Mokra» Boşnakça taşlık ve sarp yer demektir. Bu da dar, kayalı, sarp dere içinde, beş, altı aded küçük ve büyük, kiremit ör ülü hâneleri ile elli aded fukara evleri olan bir yer. Hayat suyu gibi suları gayet çoktur. Bu kayalardan aşağı artık tüccarların serme arabaları gidemeyip, bütün yükleri Mokra'da beygirlere yükleyip Saray şehrine götürdüler. Biz de buradan kalkıp (Saray kalesi) ne geldik.

Saray şehri ve kalesi: Rum vilâyetinin tarihçilerinin anlattıklarına göre; bu şehrin ilk kuruluşunda, derbend beklemek için Dogru adlı kral, on, onbeş aded olmak üzere kulübe yaptırmıştır. Üçyüz kadar nefer bu korkulu derbendde bekçilik ederlermiş. Ama buranın suyu ve havası güzel olduğundan zamanla derbenddeki bekçiler evlenip, çoğalarak, bağ, bahçe ve evler yapıp, güzel bir yer etmişler. Bunu gören kral da buraya bir kale yaptırmış. Gittikçe şehir gelişerek, bender meşhur olmuş. Sonra Ebulfeth zamanında Hersekoğlu - Ahmet Paşa kuvvetiyle önce Hersek diyarı, sonra İzvornik feth edilip, arkadan bu hisar da fethedilerek içine yeteri kadar asker konmuş. Aşağı şehirde halen Hün - kâr câmi olan yerde büyük bir saray yapılmış ve şehrin adına da (Saray) denmiştir. Ama büyüknehrin adına (Bosna) derler... Nehrin ismi ile şehrin ismi birleştirilerek (Bosna Saray) deniliyor. Kalenin gelişmesi Osmanlı zamanındadır.

Kalenin yeri: Yüksek bir dağ üzerinde, küçük, taş yapı, güzel bir kaledir. Çevresinin uzunluğu tam dörtyüz adımdır. Kuzey tarafında biraz hendeği vardır. Ama kıble ve güneyi, aşağı, Malaçka nehrine varıncaya kadar cehennem kuyusu gibi, iki minâre boyunca derin olup, bu taraftan engeli gayet çoktur, asla zarar gelmez. Lâkin Mokra yolu tarafından ve Değirmenli tarafındaki engellerden bu kalenin hâli harâptır. Top dövmesine hiç karşı koyamaz. İçinde dizdarı, neferleri olup, doğuya bakan, metin bir demir kapısı vardır. Hisar içinde, Ebulfeth Mehmet Han câmii var. İmam, müezzinler, mehterlerin evleri, erzak anbarları ve bazı nefer evleri var. Kale kapısının önünden aşağı şehir seyredilir ki her evi sayılır. Melek - Ahmet Paşa efendimiz bu kaleyi tâmir edip ağartıp, beyaz inci gibi yapmıştır.

Büyük şehir Bosna'nın imâretleri: Bu yüksek kalenin kuzey tarafında, yıldız semtinde ve batı yanında, dereli, tepeli bir mevkide Malaçka nehrinin sağında ve solunda, topraklı bayırlar üzerinde, biribirinden yüksek, kat, kat bağlı ve bahçeli evlerin her biri akar sulu, altlı, üstlü, çoğu kiremit örtülü, bazısı ise şendire tahta örtülü, bacalı güzel evlerdir. Böyle bir büyük şehir, Süleyman Han kanunu üzere üç tuğlu bir vezire bahşolunan eyâlettir ki; tam yedi sancaktır. (59) zeâmeti, (1792) tımarı var-

dır. Paşasının hâssı (600.050) akçe olup eyâlet sancakları aşağıdadır: Saraybosna şehri sancak beyi merkezidir. Kilis sancağı, Hersek sancağı, İzvornik sancağı, Porga sancağı, Arhudçese sancağı, Kırka sancağı, Rahoviçse sancağı. Hazine defterdarının hâssı (56000), defter kethüdâsının hâssı (46000), zeâmet defterdarının hâssı (15330) akçedir. Kanun üzere defter emini, çavuşlar kethüdâsı, çavuşlar emini, çavuşlar kâtibi ve şehir emini vardır. Alay beyisi, çeri başısı, yüzbaşısı da var. Bu eyâlette zeâmet ve tımardan kanuna göre cebelüleriyle onbin asker olur. Paşasının da hâssına göre üçbin askeri olup, sefere görevlidirler. Bosna eyâletinin sahip olduğu (77?) aded büyük kalenin toplam onikibin askeri vardır. Hepsi mal defterdarından belirli ulûfe ve vazifelerini alırlar. Şer'î hâkimi, beşyüz akçe ile molladır. Nâhiyelerinden kadısına her sene kırk kese gelir olur. Paşasına ise adâlet üzere ikiyüzbin kuruş olur. Ama Seydi Ahmet Paşa gibi olan dörtyüzbin kuruş dahi gelir sağlar. Şeyhülislâm, nakibüleşrafı, dizdar ağası, sipah kethüda yeri, kapı kulu serdarı, Budin yeniçerilerinin ağası, cebeciler serdarı, topçular serdarı, gümrük emini, muhtesib ağası, bâcdârı, mimar başısı ve şehir su başısı vardır. Harac emini ağasının sözü üzerine, Bosna eyâletindeki yetmişüçbin aded reâyâdan yıllık cizye alınıp, yüzyetmişüç parça kaleye mevâcib verirler. Bir yetkili de muhzirbaşıdır ki Şeri'at tarafından tâyin olduğundan şehir halkı arasında itibarı yüksektir. Şehir emini ile şehir kethüdâsının da bütün esnafı, tüccar, âyân ve eşrafa sözü geçer. Şehir kethüdasının defteri mucibince Saraybosna şehri toplam dörtyüz mahalledir. On mahallesi Sırp, Bulgar ve Eflâk reâyâsıdır. İki mahalle yahudisi vardır. Rum, ermeni ve Frenkler ise buralarda gelip geçici olduğundan mahalleleri yoktur.

Vezirler ve âyân sarayları: Onyedibin aded kâgir, altlı, üstlü, kiremit ve tahta şendire örtülü güzel evlerdir. Paşa sarayı: hepsinden mükelleftir. Diğer eyâlet sarayları da paşalara mahsus, mükellef saraylar değil, dar evlerdir. Defterdar Muslu efendi sarayı, serdefterdar Muslu Paşa sarayı meşhurlarıdır.

Câmileri: Yüzyetmişyedi mihrap ibâdet yeri vardır. Yetmişyedisinde Cuma namazı kılınır. Önce yukarı kalede (Sultan Paşa camii), küçük, faydalı, güzel bir câmidir. Aşağı şehirde (Ferhad Paşa câmii), kurşun ile örtülü, aydınlık bir câmidir ki; kapısı üzerindeki tarihi şudur:

Kad büniye Ferhad Bey hâze'l-binâ,
Mücemmi üzzühhâd darü'l-â bidîn,
Evheballâhu lenâ târîhahu,
Hasbeten lillâh Rabbü'l-âlemin...
969

Şehrin ortasında, saat kulesi olan yerde (Hüsrev Paşa câmii), tarihi:

Allahümme Allahu lenâ tarihahu,
Mecmau'l-ebrâr dârü'l-hâmidin...
937

Bu câmi, gündüz ve gece bol cemaat ile tamamen doludur. Zira şehrin kalabalık yerinde olup, bir minâreli, tamamen kubbeli ve kurşunlu eski bir câmidir. Süleyman Han devri beylerinden biri yaptırmış olup, savaş malından yaptırılmış ruhânî bir câmidir. Vakıfları gayet kuvvetli olduğundan mütevellisi, Vakıf tarafından cemaate Bosna diyarının şiddetli kışında, imâret kazanları kadar büyük kazanlarla sular kaynatıp bütün musluklardan sıcak su akıtır. Bütün namaz kılanlar bu sıcak su ile abdest alıp, ibâdet ettikçe hayır sâhibi Hüsrev Paşa'ya hayır duâlar ederler. Birkaç câmide böyle sıcak sulu musluklar vardır. (Gâzi Ali Paşa Câmii)'nin târihi:

Hazret-i Gâzi Ali Paşa büniye,
Hasbeten lillâh Rabbü'l-âlemîn...
Leyse fi'd-dünyâ makâm-ı mislehü,
Mescidi'l-irfân dârü's-sadıkîn.
Allahümme Allahu lenâ tarihahu,
Mecmaü'z-zühhâd dârü'l-âşıkîn...
960

(İsâ Paşa câmii), târihi:

İbn İsâ Bey Muhammed büniye,
Câmian li'l-kâ'idin el-hâşi'in.
Kâne mevsüfen biadli ve sehâ,
Ve hüve fi'd-dünyâ emîrü's-sâilin.
Kıyle târihen lihâze'l-câmi'î,
Ma'bedü'l-a'yân dârü'l-ârifin...
926

Bunlar, içinde bulunup ibâdet ettiğimiz mihrablı, minberli, minâreli, târihli müzeyyen câmilerdir.

Medreseleri: Birçok müderris ve müfessirleri vardır. Medreselerinin hepsinden büyüğü ve teşkilâtlısı (Gazî Hüsrev Paşa medresesi) dir ki üzerindeki târihi şudur:

Kâle feyzü'r-rabbi fî târîhahu,
Mecmau'l-ebrâr dârül'-kâmilîn.
975

Mescidleri: Yüz aded mescid ve bukâları vardır. Bunlardan en çok cemaati olanı Hünkâr köprüsü başında (Hacı Osman buk'ası) dır. Târihi:

Hacı Osman kad büniye hâze'l-bina,
Hasbeten lillâh dârü't-tâlibîn;
Yessirallahu lehu fi'l-cenneti,
Menzil-i irfân beytü'l-kâmilîn,
Kâle târihan lehü abdü'n-nebî,
Buk'atu't-tâlibîn el-kâ'idîn...

Dârülkurrâları : Sekiz yerde Hazret-i Kur'an ezberlenir ve yedi kıraat üzere öğretilir. Ama hâfızı azdır. Özellikle yüksek tabakalı ve büyük vakıfları olan Dârülkur'âları yoktur. Lâkin Ulu Câmilerinde Kur'an okutan şeyhler var.

Dârü'l-hadisleri : On yerde hadis ilmi görülür. Hünkâr câmiinde, Ferhâdiye, Hüsreviye, Koca Ali Paşa ile İsa Bey'de ve diğer bazı yerlerde şeyh muhaddisler vardır. Ama özel olarak kubbeli dârül-hadis yapılmamıştır.

Çocuk mektepleri : Yüzseksen yerde mektep ve eğitim yeri vardır. (Hacı Secah mektebi) nin târihi: «Kâlü el-ilmu lenâ illâ mâ allemtenâ» dır. Her câmiin bir mektebi var. Temiz, olgun çocuklarına Vakıf tarafından giyecek verirler.

Tekkeleri : Kırkyedi aded derviş tekkesi vardır. (Mevlevî tekkesi) Malaçka nehri kenarında. cennet bağı gibi bir yerde olup semâhâne ve meydanlı, yetmiş seksen aded fukara odalı, mutrıban mahfelli, yemek yeri olan bir Celâleddin Rumî tekkesidir. Şeyhi ilim sahibi dervişlerden duası kabul olunan bir zâttır. Neyzen başısı derviş, hattat Mustafa gayet güzel yazı yazar. (Misafir Şeyh tekkesi), (Abdülkâdir Geylânî Tekkesi), (Halvetî tekkesi), (Şerîfi İbrahim Efendi tekkesi).

Çeşmeleri : Bu şehir içinde yüzondan fazla hayat suyu akıtan çeşme vardır. Hiç birinin musluğu yoktur. Devamlı akmaktadırlar. Ayrıca akar suları da çoktur. Ama Karadağ tarafından gelen su sanki hayat suyudur. Saraybosna şehri, bilginlerinin söylediklerine göre; şehir içinde binaltmış aded pınar ile tatlı kaynaklar vardır. Günahi söyliyene...

Sebilhâneleri : Üçyüz aded yerde Kerbelâ şehitleri aşkına, su dağıtan sebilhâneleri vardır. Çoğu çarşı ve pazar içindedir. Ferhat Paşa, Hüsrev Paşa, Murat Paşa, Gazî İsâ Bey ile diğer ileri gelen kimselerin güzel sebilleri vardır.

Nehirlerin medhi : Bu Saray şehrinin ortasından akan Malaçka nehri Dona yaylalarından, Maçkosa ve Mukra dağlarından toplanıp akarak şehir içinde Hünkâr köprüsü altından geçip, iki saat aşağı Saray nehrine karışır. Saray nehri de kıble ve güney tarafında Konlıça, Lipte, Biyelmek ve Hersek dağlarından gelip aşağıda Sava nehrine karışır.

Su kuyuları : Yediyüz aded su kuyusu var. Kışın bazı sular donduğundan bu kuyuları kullanırlar. Bosna halkı tabiat sahibi olup, kış günleri faydalıdır diye bu kuyu sularını içerler.

Değirmenleri : Yüzyetmişaltı aded su değirmeni var. Şehrin alt ve üst kısımlarındaki sular biribirine akıp değirmenleri döndürürler. Bir gecede elli kile buğdayı kendi kendine öğütüp ince un yapar. Bütün caddelerinde değirmenleri vardır.

Hamamları : Beş aded iç açıcı hamamı var; Hünkâr hamamı hepsinden aydınlık ve hoş binadır. Altıyüzyetmiş kadar da, hânedân hamamları vardır. Zira her evde soba var. Hele ayân ve büyüklerinin evlerinde mükellef birer hamam bulunur. Ben dahî birçok hânedân hamamlarına girip, safâ etmişimdir...

Kervansaray ve hanları : Üç yerde kervansaray vardır. Gelen, giden kimseler parasız misafir olurlar. Yirmiüç aded de ma'mur, güzel, hak gibi hanları vardır. Bunlardan çarşı içindeki (Hacı Beşir hanı), (Hacı Teter hanı) meşhurdur.

Bekâr odaları : Sekiz aded bekâr odası var. Kapıcıları bir kimseden kefil almayınca buralara kimseyi koymazlar. Gayet düzenli yerlerdir. Bir gece buradan izinsiz dışarda kalanı, ertesi gün handan kovarlar. Her gece akşamdan sonra kapıları kapatıp içeri ve dışarı kimseyi bırakmazlar.

Çarşı ve bedestanı : Binseksen aded pazar misali dükkân var. Ama çarşısı gayet şirin ve tertipli yapılmış olup, Halep ve Bursa şehri gibi kat, kat örtülüdür. Lâkin üzerleri kâgir değildir. Tamamen kalın direkler ile örtülüdürler. Caddeleri temiz ve kaldırım döşeli olup, şirin ve kâgir yapı bir de bedestanı vardır. Bütün Hind, Sind, Arap, Acem, Leh ve Çeh malları burada bulunur. Hattâ; Dobra, Venedik ve Büyük Venedik bu şehre ikişer, üçer konak yakın olduğundan Zadra, Şebenik ve İspelet'ten bu şehre iki günde, beygirlerle çok miktarda çeşitli elbiseler, kumaşlar getirip, satarlar. Çukacılar çarşısı, Gazzazlar pazarı, Kazancılar pazarı, her zaman hareketli ve şenliklidir.

Köprüleri : Malaçka nehri üzerinde yedi aded kuvvetli köprü vardır. Bunlardan, (Hünkâr köprüsü) alçak bir köprü ise de, çok uzundur. Uzunluğu ikiyüzelli adımdır. (Hacı Hüseyin köprüsü) târihi :

Göricek hâtif didi târihini,
Köprüyü Hacı Hüseyin kıldı tamam...

Bu köprülerden yukarı Mevlevihâne yanında, Malaçka nehri üzerinde büyük bir iskele vardır. Bu şehrin bütün odun kesenleri Malaçka nehri başındaki yüksek dağlardaki ormanlardan ağaçlar kesip, odun yaparlar; herkes kestikleri oduna bir işaret koyarak Malaçka nehrine atar. Bü-

tün bu odun ve keresteler su ile akıp, sözü edilen iskele başında durur-lar. Odun sahipleri de gelip işaretlere bakarak, odunlarına ipler takıp evlerine götürürler. Bir de bu şehirde kar buzunu saman içine koyup, mahzenlerde saklarlar. Sonra Temmuz ayının şiddetli sıcağında billur gi-bi buzları çıkarıp, vişne hoşafına koyarak buzlu hoşaf yaparlar. Yine bu şehirde sıçan çok az olduğundan kedi de çok azdır. Şehrin halkı hesap, kitap tımar sahibi olduğundan «bir kedinin bir akçe masrafı olur» diye kedi beslemezler. Besleseler bile, kediyi sofra başına alıpta ekmek parça-sı vermezler. Eğer bir kedi sofraya gelirse onu azarlayıp «yürü seni Al-lah, sıçan avlamak için yaratmıştır.» diyerek kediyi dövüp, söğüp kovar-lar. Hatta Banakıka halkı Bosnasaraylıları bu kedi yüzünden aşağılayıp derler ki Saray halkı haset ve cahilliklerinden «kedi sevmek imandandır» hâdisi ile amel etmeyip kedi beslemezler. Tüccarı günde bir kereden fazla yemek yemez. Bir kere, bir Bosnasaraylı yemek yerken karısı, kediye bir parça ekmek verdiği için kadını boşamıştır. Ama, ihtimal ki bu sözler hakikat değildir. Zira ben Saray halkını eli açık, sofra sahibi ve garip dostu buldum...

Halkın yüzlerinin rengi ve şekilleri : Su ve havası güzel olduğundan halkının yüz renkleri kırmızıdır. Zira şehrin dört tarafı yayla olup, hayat suları akar. Onun için ahâlisi dinç ve hattâ erkekleri yaşlı olup görünüşü gitmiş, kuvveti bitmiş, yaşı yetmişe yetmiş, çocuk yapmaktan kalmış olur-lar. Ama hepsi temiz, inançlı, dürüst, kötülükten ve haramdan sakınan kimselerdir. Küçük ve büyük, zengin ve fakir hepsi namazlarını kılarlar. Çarşısında para sayarken ezan işittikleri gibi «Lebbeyk Allahümme» de-yip, parayı meydana bırakıp, dükkânlarını bile kapamadan gurup, gurup câmie giderler. Namazı kıldıktan sonra gelip ticaret ederler. Zira bütün halkı «Elkâsibü habîbullah» huy edinmişlerdir. Ağır canlı, marifetsiz adam-ları aslâ sevmezler. Ancak, bir iş ile geçinen kimseye saygı gösterip, oku-yan ve olgun kimselere zekât da verirler. Halkı boşnakça, Türkçe, sırp, latin, hırvat ve bulgarca konuşurlar.

Bosna erkeklerinin isimleri : Bu diyar halkı isimleri kısaltarak Mu-hammed'e Meho, Ahmed'e Ahmo, Şaban'a Şabo, İbrahim'e İbro, Zülfi-kâr'a Zuko, Hasan'a Haso, Hüseyin'e Huso, Süleyman'a Sülo, Ramazan'a (Remo, Ali'ye Alo derler. Lakapları da Lop-zâde, Kalp-zâde, Kosfî-zâde, Lâfî-zâde, Çuvo-zâde, Bunak-zâde, Dişu-zâde gibidir.

Kölelerinin isimleri : Hürrem, Behlül, Yüro, Safo, Hüveyrad, Ferhat...

Erkek ve kadınların elbiseleri : Ayân ve büyükleri gayet çoktur. Ayân-ları hepsi saya, çuka, ferâce ve saya kontuş ile samur kürk giyerler. Kı-şın Bosna'nın kırmızı beğenilen tilki nâfesi ve tilki boğaz kürkü ile atlas hattan giyerler. Zira bu diyarda çuka ve atlas kıymetsizdir. Pabuçları

hepsinin sarı, sarıkları hünkârî olup, hezârî, parlak tülbent sararlar. Orta halli olanlar eskirik çuka giyerler. Kubâdî pabuçlar ile yürüyüp, kış günlerinde Dubro ve Venedik'in siyah, makbul kuru kürkünü giyerler. Fakir halkı, yine çukalar giyip, niceleri başlarına serhaddi yeşil kalpak giyerler. Kadınları ise Râbia-i Adviye derecesinde kapalı, güzellik sahibidirler. Güzellikte ve olgunlukta eşsiz olup, sözleri vezinli, ifâdeleri düzgün, dişleri inci gibidir. Yıldız gibi temiz kızları son derece çekingen ve bâkir olup, henüz inci gibi açılmamış koncadırlar. Baba ve cedlerinden başka hiçbir erkek sözlerini işitmemiştirler. Kadınlarının isimleri: Saliha, Sâniha, Râziye, Merdiye, Meryem, Hümmâ, Havva, Ümmülhâni, Nâdire ve bunlara benzerdir... Câriyeleri çoğunlukla sırp ve Bulgar beslemeleri olup, çoğu da Hırvat'tır. Bu şehirde kadınlar hepsi kırmızı ve yeşil çukadan çeşitli elbiseler giyip, ayaklarına sarı pabuç ve iç edik geçirirler. Başlarında kıymetli terpuş takke ve dibâ üzerine beyaz tülbent üstlük ile siyah peçe giyerler. Ama dışarıda gezmeleri enderdi. Çünkü edep sahibi ve hünerlidirler.

Ermiş ve dervişleri: (Abdi Çelebi) : Yaşlı bir ihtiyar olup, ilâhi aşk ile kendinden geçmiş, her zaman bir hoş, rümuz ve künuz sahibi kimsedir. Binlerce büyük kerâmeti açıkça görülmüştür. Ben orada iken bir gün Abdi Çelebi çarşı ve pazara girip: «Bre kaldır, bre harara doldur, bre dur ha, bre vur ha, söndür ha, durmaha! Bre gitti saray vay kıra, ihyâ bâd-ı sabâ tuta dura» diye feryâd edip gezerdi. Allah'ın hikmeti o gece Kazancılar çarşısında bir yangın çıkıp binlerce dükkan ve ev yandı. Birkaç gün sonra Melek - Ahmet Paşa efendimizin subaşısı, şeriata aykırı bir iş yaptığından halk tarafından parça, parça edildi. Paşa da onu öldürenlerin hepsini asıp, kesip, kırdı. Ertesi günü Abdi Çelebi, «işte iyi oldu, kimisi de iyi şehid oldu» diyerek gezerdi. Öyle sessiz bir can idi ki; bıyıkları, sakalları fitil, fitil olmuştu. Daha nice hikâyeleri varsa da yazmamıza imkân yoktur. (Deli Nisâ Kadın): Bu da kerâmet ve celâl sâhibi, meczübe bir hâtundur. Ama iyi hâl sahibi, edepli olup sağır ve dilsiz gezerdi...

Kiliseleri: Hepsi küçüktür. Çanlı manastırları yoktur. Sırp ve Latin hristiyanlarının kiliseleri güzeldir. Frenk ve rumlar da bu kiliselerde âyin yaparlar. Yahudilerin bir sinagokları vardır.

İmâretleri: Saray şehrinde yedi yerde, gelen gidenler ile softa ve komşulara bol yemek veren ziyâfet evleri vardır. Koca Ferhat imâreti, Hüsrev Paşa imâreti, Koca Mehmet Paşa imâreti, —Bu son imâret. Süleyman Han'ın mimarbaşısı Sinan Ağa'nın yapısıdır.—

Halkın kazanç ve işleri: Halkının bir kısmı serhad gazileridir. Bir kısmı hizmet ehlidir. Bir sınıfı esnaf ve sarraf olup, bir kısmı da tüccardır. Bir bölük ahali de paşalara ve ağalara sekban yazılıp, devlet malını toplarlar.

Tahıl ve ürünleri: Dağı, taşı çok olduğundan tâneli buğdayı Ulah ve Hersek'ten gelir. Ama Saray şehri toprağında darı, arpa, bakla, mercimek, nohut, heldine denilen bitki yetişir. Bir çeşit bal gibi lezzetli ekmeği olur ki; adam yemek ile doyamaz. Lâtin darı ekmeğinin sıcağı güzel olursa da, soğuğu taş gibi olur. Yulaf ve çavdarları da çok olur.

Meyve ağaçları: Servi, sanuber, şemşad, arar, zeytin, turunç gibi ağaçları yoktur. Ama Hersek ve Mustar'ın sahilinde hurmadan başka her meyve bulunur.

Yiyecekleri: Has ve beyaz lâtin somunu, Roçka çöreği —ki kahvaltı olarak yenir, bir çeşit yağlı çörektir,— tavuk böreği, kaymaklı baklavası, çeşitli otlardan çorbaları, meşe odunu üstünde kurumuş koyun ve sığır pastırması yahnisi, kapuska yani lahana turşusu, sorutka peyniri meşhurlarıdır...

Meyve ve içecekleri: Meyvelerinden hoş çurha üzümü, mevlevîhâne kirazı, vişnesi, yere basmaz armudu, elması ve eriği meşhurdur. İçeceklerine gelince: İlkbaharda bu şehirde yüzbinlerce fıçı keçi sütünden tam üç ay surutka suyu, yani peynir suyu yapıp, çarşı ve pazarda fıçı, fıçı satarlar. Bu su, bütün halkın huylarını yumuşak, yüz renklerini kırmızı yapar. Ama sarı keçi sütünden yapılan surutkayı yağma edip içerler. Hakikaten başka diyarlarda da hekimlerin sözlerine göre sarı keçi sütü bahar günlerinde hoştur ki; vücutta olan safra, sevdâ, balgam gibi şeyleri yok eder. Şinab suyu, hardaliyesi, bal suyu dahi keyif verir. Ama bir çeşit, Ramazaniye denilen müselles gibi üzümden yapılanı adamı ayağından alır. Lâkin bu ramazaniyenin güzeli, imamlarda bulunur. İbâdete kuvvet verir, lâtif bir şerbettir. Ama asıl şarabı içen kötüdür, bu şehir halkınca nefret edilir ve mekruhtur...

Bağ ve mesireleri: Yirmialtıbin cennet bağı gibi bahçeleri var ki, her birinde hayat suları akar. Çeşitli köşklerle donanmış, havuzlar, şadırvanlarla süslü irem bağlarıdır. Malaçka nehri kenarında gönül ferahlatıcı Mevlevîhâne ondan yukarı (Tekkecik mesiresi korusu) var, burada sulu, kırmızı, lezzetli bir çeşit üzüm yetişir ki; insan yemesinden doyamaz. (Saray nehri mesiresi) burada nehir kenarında, bütün Saray şehrinin meraklı kimseleri çadırlariyle dinlenirler. Her biri birer okka gelir ala balıkları tutup, lezzetli kebab yaparak yeyip, içip yaşarlar...

Mâdenleri: Bu eyâlette dokuz çeşit mâden vardır ki, diğer yerlerde bulunmaz. Bosna diyarında altın madeni varsa da geliri giderine yetmediğinden, Ferhad Paşa kapattırmıştır. Surhpençe kalesinde bir çeşit saf gümüş çıkar ki, Novabarda kasabalarında ve Selânik yakınındaki Surkıs şehrinde bile böyle bir halis gümüş çıkmaz. Nur kayası yahut (Hırızma taşı) da burada bulunur. Lâciverd taş da bulunur ki bin renktir. Kur-

şun mâdeni de var. Halis bakır mâdeni varsa da nâdir bulunur ve içerisi altın damarlıdır. Demir mâdeni gâyet çoktur. Kovinçe dağlarında çok miktarda demir çıkar.

Ahalinin özel dilleri ve deyimleri: Önce, her sabah yedikleri kahvaltıya (Ruçka) derler. Ama Osmanlı arasında bu söz ayıplanır. Hattâ bir gün, Hacı Beşaret bana sabahleyin gelip dedi ki: «Evliyâ Çelebi, bizim odalı düşmanlar hamama gittiler. Özüm tenhâdur, seni bize götüreyim, sana ruçka yedireyim.» Bu söz üzerine ben şaşıp, çeşitli kötü şeyler düşündüğümde Hacı Beşâret: «Bizim diyarda ruçka diye kahvaltı yemeğine derler. »dedi. «Çesteni Paşa» derler ki âdâletli Paşa demektir.

Boşnak ve Hırvat halkının lisanları: Bu diyar halkına halkı ağzında boşnak derler. Fakat bunlara «Bosnavî» denilse daha çok hoşlanırlar. Gerçekten lisanları ve kendileri temiz ve kadirşinas adamlardır. Lisanları Lâtin diline yakındır. İşte nesir ve nâzım söz eylese bu lisandan biraz örnek vereceğiz.

Alış veriş yerlerindeki hesapları:

Yedno: 1, dıva: 2, tri: 3, çetri: 4, pet: 5, şesib 6, sedum: 7, osem: 8, devet: 9, dest: 10.

Bu Bosna - Saray şehrinin ârifleri, şâirleri: Farisinin (Şahidi) kitabına nazîre olmak üzere Bosna lisaniyle manzum bir lügat kitabı yazmışlardır ki, iki bahri şöyledir:

Fâilât vezninde:

(Boğ) tanrı, (bedno) bir dirhem (yedino) vahdeti (doşe) candır (çevik) adamdır liğidir (seriveti).

Hem ferişteh (angil) oldu göklerde (benesâ), (rây), cennet, (râyniki) oldu demek cenneti.

(Mome) kızdır, (Perah) tuzdur, (jağ) azdır, (put) yol, (visko) yüksek, (nire) alçak ve hem nirti.

Mütefâilun vezninde bir bahir:

Tohuma asmâ, ete de iymâ, balığa riba balığı, satan,
Ekây-ı derya didi burca doğ dahî bozuğ ve kil satan,
Dahi hem dağa didiler gore çam ağacına didiler bura.,
Ve subra dahi sıkılmağı keten örülü belten,
Şalvarıdi bize dahî gitmeğedi şastı dahi posâvât,
Didi işlemeğe bir suha marva hem didi lân keten...
.....

Saray - Bosna hakkında tamamlama :

Yeryüzünde saray isimli birçok şehir vardır. Anadolu'da Aksaray, Acem ile Kürdistan ve Dağıstan arasında Tabe saray, Heyhat sahrası geçildiğinde Erdel nehri kenarında şimdi Moskova diyarında şehir saray, Rumeli'de Vize saray ve diğerleri gibi. Ama; bu Bosna sarayı bunların hepsinden gelişmiş bir şehirdir. Şehrin aşağısında ve yukarısında sayısız sular akarak her tarafı güllük, gülüstanlık, cennet bahçeleri gibi, sayısız bahçelerle süslemiştir. Allah'a şükür, günden güne insanı çoğalmakta olup, şehir içinde ikibin koyun boğazlanır. Sene başında kırkbin yayla koyunlarını ateşte kurutup, pastırma yaparlar. Yüzbinlerce fıçı lâhana turşusu salamura ederler. Binlerce sığır kesip pastırma yaparlar. Bahar mevsiminde üç ay, yüzbinlerce fıçı sarı keçi sütünden surunka ve peynir yaparlar. Hergün muhtesib ağa defteriyle altıyüzbin ekmek yenir. Evlerde pişen ekmeklerin hesabı yoktur. Bu kadar ekmek yenir. Adam denizi büyük bir şehirdir. İnsanları heybet, cesaret ve celâdette Sam ve Neriman sıfatlı bahadırlar olup Budin, Eğri, Konije ve Bosna eyâleti serhadlerinde tam yediyüzaltmış aded serhad kalelerinde bütün gazîler Bosna serhadindendir ki; gece, gündüz her tarafın düşmanlariyle cenk ederler. Halkı, gayet uzun ömürlü olup, çok çocuk yaparlar. Hattâ Cenâb-ı Hakkın yardımiyle şehir ve köylerine varıncaya kadar öyle insan ve evlât bereketi verilmiş ki; her şehir caddesinde ve mahallelerinde çocuktan geçilmez. Çocukları o kadar çoktur. Allah arttırsın!...

Bosna'nın ziyaret yerleri : Önce Saray şehrinin ortasında, Hüsrev Paşa Camii'ne bitişik, nurlu bir kubbe içinde yatan (Hayır ve iyilik sahibi Hüsrev Paşa): Yüksek kapısının üstündeki dört köşe mermer üzerine celî yazı ile şu tarih yazılıdır :

Kâle dâ'î bi'd-du'â tarîhahu.
Rahmetü'l- Mâcid aleyhi külle yevmin...
948

Bu âsaf tedbirli vezir Sultan Bayezid Veli'nin yıldız kadar temiz kızından doğmadır. Hayli uzun ömürlü olup, tam otuzüç sene Bosna serhaddi valisi olmuştur. Venedikliler elinden zor ile yüzyetmiş aded kale fethetmiştir. Halen Bosna serhaddinde kırkbir aded cuma namazı kılınır; câmii, üçyüzden fazla vakfı vardır. Mübârek na'şı câmiin solunda, avlu içinde, yüksek bir kubbe içinde Allah'ın takdirini kazanmış olarak yatar. Bütün müslümanlar câmie girip, çıktıkça ruhuna birer Fâtiha okuyup geçerler. Allah'ın rahmeti üzerine olsun. Bu gazinin kubbesine bitişik yine mavi kurşunla örtülü bir kubbe içinde (Gazî Murat Paşa ziyareti) var; kapısı üzerindeki tarih :

Mîr Murat çünki Dünyadan etti rıhlet,
Kim ki işitti didi Can-ı Murad'a rahmet...
952

(Elmevlâ Oğlan Mustafa Efendi Ziyareti): Hüsrev Paşa Câmii sahasında yatmaktadır.

Bu şehri imkân olduğu kadar gezip, gördükten sonra Melek - Ahmet Paşa Efendimizin müsellimi Sarı - İbrahim Ağa ve diğer ayân ile vedâlaşıp Bosna Saray'dan Helvine kalesi muhafazasında bulunan Melek - Ahmet Paşa Efendimize gittik.

BOSNA SARAY'DAN HELVİNE KALESİNE GİTTİĞİMİZİ BEYAN EDER

Önce, Saray'dan Bismillah ile çıkıp batıya doğru giderek, (Ekşi sular) köyüne geldik. Üçyüz hâneli, bağ ve bahçeli, mâ'mur, müslüman ve hristiyan köyüdür. Bu köyün yakınındaki birkaç yerden sucağızlar kaynar. Herbirinin tadı ve vasıfları değişiktir. Ama biri gâyet ishal edici olup, Mahmude ve hubbusselâtin şiddetindedir. Bir pınar da var, vasfı son derece kabız edicidir. Bir pınar da var ki; vücutta olan temriniyeyi iyileştirir, çeşitli yaralara ve frengi hastalığına iyi gelir, gayet yakıcıdır. Bir su daha var, rengi sarıcadır. Fakirler bu suyu çeşitli çorbalara koyup, limon suyundan ve gül sirkesinden lezzetli bulurlar, tadı ekşidir. Bu pınarın suyu ile diğer sulara da ekşi sular derler. Her biri ayrı tattadır. Bu suları nice deniz ve kara tüccarları şişelere doldurup vilâyet, vilâyet götürürler. Buradan yine batıya doğru giderek, (Pusovaçe) kasabasına geldik. Bosna mollasının vekili idaresinde hâkimliktir. Yediyüz aded kiremitli ve tahta örtülü, bağ ve bahçeli, bir hanlı ,birkaç dükkânlı, hamamsız bir kasabacıktır. Buradan kalkarak, köylerden geçip, (Travnik) kalesine geldik.

Travnik kalesi: Lâtin krallarından Dubrovnik adlı kralın yapısıdır. Sonra Fatih Sultan Mehmet, bunu Lâtinlerin elinden almıştır. Şimdi Bosna toprağına paşasının hâssı olup, voyvodalıktır. Yüzelli akçelik kazâdır. Kalesinin yeri, yalçın bir kaya üzerindedir. Beşgen şeklinde, yontma taş ile yapılmış olup biraz engeli vardır. Batıya açılan bir kapısı, dizdar ve neferleri, hisar içinde birkaç nefer evi ve yeteri kadar cephânesi vardır...

Varoşu: Bu kalenin aşağı batı tarafında, dere ve tepeli, kayalı ve topraklı bir yerde, büyük nehir kenarında kurulmuş, irem bağı gibi şirin bir kasabadır. Bu nehir, Obruca dağlarından gelip, bu şehirden aşağı akarak riyaze suyuna karışır. Şehrin onbir mahallesi var. İkibin aded kâgir

bina, altlı ve üstlü, şendire örtülü hânedânı vardır. Câmileri onyedi mihraptır: (Hasan Ağa Câmii), mihrabı üzerindeki târihi:

Allahümme Allahu lenâ târîhahu.
Câmi bişseref bi'l-mü'minin...

Sıbyan, mektepleri, çarşı içinde bir han ve bir hamamı, yeteri kadar çarşısı var. Ulemâsı ve oda sahipleri çok olup, misafirleri evlerine alarak yemek ve ikramda bulunurlar. Suyu ve havası gâyet hoştur. Hattâ; bu şehir içinde dağlardan ve bağlardan binden fazla su akar. Allah'ın hikmetidir ki! bu sular yaz günleri akar da, kış günleri akmaz. Bağ ve bahçeleri gâyet çoktur. Yere bâsıf adiyle söylenen bir çeşit armudu olur ki başka diyarda olmaz. Hattâ, Melek - Ahmet Paşa'ya bu armuttan kırk tâne getirdiler ki; her biri bir okka yedi dirhem geldi. Bazısı üçyüzseksen, üçyüzdoksan dirhem geldi. Bu armudu bir çeşit şerbet ile turşu yaparlar. O zaman her biri sanki bir tulum bal olur. Bu turşunun suyu da, içenlere keyif verir. Av yerleri gayet çoktur. Hattâ bu şehrin yolu üzerinde, bir akar su kenarında, tahta ile yapılmış bir köşk var. Bunun gibi her kaynak başında dinlenme yerleri vardır.

Ziyaretleri: (Gazî İsmail Baba): Travnik şehrinin yakınında Tir kasabası tarafındadır. Kenarında (Gazî İbrahim Baba ziyâreti) vardır.

Bu şehri seyredip, yine batıya doğru giderek, (Obruca) köyüne geldik. Dağlar içinde bağlı ve bahçeli, beşyüz evli, bir câmili güzel bir köydür. Nurlu câmiin imamı Mahmud Efendi hâl sahibi, derviş bir zâttır. Buradan, yine batıya gidip, (Üsküpye vakfı) kasabasına geldik. Bosna sancağı kasabalarında bundan büyük kasaba yoktur. Bosna paşasının hâssı olup, subaşısı idaresindedir. Bosna mollası hükmündedir. Verban nehri kenarında, güneyden kuzeye uzunluğuna kurulmuş, gelişmiş bir şehirdir. Verban nehri ise, Biyelmek ve Oluk dağlarından beri gelip bu yerden geçerek aşağı Papiçse kalesi altında Plevye büyük nehrine karışır. Plevne nehri de Gülhisar ve Varçal vakfı kasabası dağlarından gelip, Papiçse kalesinin eşiği dibindeki beş minâre boyu kayadan uçup, aşağı Verban nehrine karıştığı yeri görmeyen bu geçen günde bir şey görmüş değildir. Sonra iki büyük nehir birleşip, aşağıda Banaluka şehri içinden geçip, ondan aşağıda Sava nehrine karışırlar. Üsküpye şehrinin hepsi otuz aded mihrabı vardır: (Malkoçzâde İbrahim Bey Câmii) hepsinden güzel olup, tarihi şudur:

Tahsin künan güfteş her kesiki dîd târih,
Zi ahsen-i mesâcid hem eşref-i cevâmi...

Tekkeleri, Sibyan mektepleri, hanları, bir hamamı ve yüzden fazla dükkânı var. Evleri ikibin aded olup, altlı ve üstlü, kiremit ve şendire tah-

ta örtülüdür. Ahâlisi Allah yolunda mücahid, gazî adamlar olup, bol nimetli sofraları zengin ve fakire açıktır.

Bu şehrin de batısından Verban nehrini bin güçlükle geçip, güneye doğru giderek, (Akhisar) kalesine geldik. Gerçekten beyaz inci gibi bir kale olup, Venedik yapısıdır. Evvelce bu kalenin ismi (Prençse) idi. Sonra Ebulfeth buraları alıp gitmişse de asıl kaleyi Birinci Selim Han zamanında Gazî Hüsrev Paşa fethetmiştir. Şimdi Süleyman Han yazması üzere Kilis sancağı toprağında voyvodalıktır. Yüzelli akçelik kazâdır.

Akhisar kalesinin yeri ve şekli : Dört tarafı kayalık ve ormanlık bir sahadır. Yalçın bir kaya üzerine beşgen şeklinde yapılmış taş bir yapıdır. Kale ve duvarının yüksekliği kırkar arşın yüksekliğindedir. Melek - Ahmet Paşa efendimiz kendi parasiyle bu kaleyi tâmir edip, sanki nurdan bir kale yapmıştır. İçine yeteri kadar cephâne ve toplar yerleştirip, dizdar ve üçyüz aded nefer tâyin etmiştir. Her gece mehterhânesi çalınır. Zira Venediklilerin uskuklarının geleceği bir boğazda bulunduğundan önemli bir kaledir. Kuzey ve güney tarafı gayyâ kuyusu gibi, uçurum olup kaç adım çevresinde olduğunu bilemiyorum. Kale kapısı tarafında, yalçın kesme kaya hendeği üzerinde bir asma köprü vardır ki buradan varoşa geçilir. Hisar içinde ancak seksen aded nefer evleri bulunup, Hünkâr camii, cebehâne, anbar vesâire yoktur. Kalenin nehir aşırı, batı tarafında biraz engeli vardır. Ama dört tarafı cehennem kuyusu gibi uçurum ve kayalı yer olduğundan bu kaleye o taraftan yürüyüş yapılıp varılamaz. Ancak kıble tarafında büyük bir demir kapısı var ki; varoşa açılır. Bir uğrun kapıcığı daha vardır. Kuşatma sırasında suya inilen son yoldur.

Varoşu : Hepsi sekiz mahalledir. Sekizyüz altlı ve üstlü, kâgir bina, bahçeli, bostanlı, kiremit ve tahta örtülü, geniş, mâmur evleri vardır. Sekiz mihrabı olup, hepsinden mükellefi ve mamuru (Haydar Kethüda Câmii) dir. Târihi :

Didi; Adnî ana çün bede'-i nazar tarih,
Cennet Adne müşâbih bu binâ-i bâlâ...
1025

Üç aded tekkesi vardır. Bunlardan (Şeyh Kâfî hazretleri tekkesi) Halveti tarîkatine aittir. Üç aded sıbyan mektebi vardır. Şeyh Kâfî hazretlerinin hanının kapısı üzerindeki tarih :

Tarihi sarana budur cevâb-i şâfî
Hanın binasî çündür târih «Şeyh Kâfî»
1021

Bir hamamı var. Hepsi seksen aded dükkânı olup, bedestanı yoktur. Lâkin Şeyh Kâfi merhumun medrese, darülhâdis ve yemek imâreti var-

dır. Burası öyle büyük bir şehir değildir. Ancak bir serhad kalesidir. Suyu ve havası güzeldir. Suları, şehre çam ağacından kütükler ile gelir. Bu varoşa bitişik «Câferbey-zâde» nâmiyle bir zeâmet ve hanedân sahibi yiğit vardır ki her gece evinde üç, dörtyüz misâfir kondurup, yedirip, içirir. Bir bağ ve Cennet bahçesine sahiptir ki; içinde insan kaybolur. Çeşitli sulu meyveler yetişir ki bu Bosna diyarından ancak Mostar ve Foça'da benzeri buluna... Ama büyük armudu ve çeşitli elması olur ki «Rah rah rah misli tuffah» sözü meğer bu Akhisar elması hakkında ola... Bu şehrin oğul balı ve bal suyu da beğenilir...

(Hazret-i Şeyh Kâfî ziyâreti) : Bu zat, temiz toprak Akhisar'da doğmuş olup, çok seyahat edip, bütün ilimlere sâhip olduğundan başka Kâf ilminde de İbn Câbir derecesindedir. Yine akrabasını ziyâret için bu Akhisar'a gelip, mescidler, derviş tekkeleri, han, hamam, sıbyan mektebi, çeşmeler ve diğer birçok hayır ve iyilikler edip, geniş ve verimli bir yeri bütün talebeleri ve dostlarına kasaba gibi geliştirip adına (Nevâbâd) dediler. İrem bağı gibi bir yerdir ki, halen günden güne gelişmektedir. Bu İrem yerinde otururak, bütün bilimlerden örnek bir risâle yazıp, nice değerli kitaplara ve özellikle nahiv (dil bilgisi) den Kâfiye kitabına küçük bir şerh yazmıştır. Okuyanların parça, parça yağı erir. Tâ bu derece güçlü ve zor kitapları vardır. Sonra (İrci'î) emrine uyarak yokluk dünyasından, sonsuzluk âlemine göç edip yaptırmış olduğu medrese ve tekkesinde nurlu bir kubbenin yeri altında, seccâdesi üzerinde yatmaktadır. Ben yer altına inerek bizzat iki gözümle gördüm. Halen mübârek kabri içinde misk ve anber kokusu insanın dimağını kokular!... Kefeni beyaz çarşaflar ile örtülüdür. Bu saadetlû türbe, Akhisar'ın önünde Nevâbad kasabasının caddesi üzerinde olup, gelen, giden ve gönül erbabı için ziyâfet yeridir. Allah'ın rahmeti üzerine olsun.

Sonra Akhisar'dan kalkıp güneye doğru giderken dağlar içinde, bir hayat pınarı kaynar su başına geldik. Melek - Ahmet Paşa burada küçük, faydalı bir köşk yaptırmış. Suyu sanki erimiş buz parçasıdır. Burayı da geçip, yine dağ ve ormanlar içinden silahlı olarak dikkatle giderek (Köyrüz köyü) ne geldik. Bu köyde Fazlı Paşa yeni bir câmi, bir hamam birkaç dükkân, yüz aded tahta ve çam kabuğu fâkirhâne yaptırıp burayı muaf ve müsellem etmiştir. Zira bu yaylada macarlar her sene nice esir alırlardı. Onun için bütün Bosna eyâletini idare eden vezirler, bu yaylada onbin asker ile yaylayıp etrafı korurlar.

Köyrüz yaylası : Bu, Bingöl, Van'ın Süphan yaylası ve Bursa'nın Keşiş dağı yaylasına benzer. Üzerinde terfil, yonca, ayrık, bersim gibi binlerce çeşit ot ile sünbül, menekşe, zerrin, tutya ve yer gülü olur. Bir vişne ve çileği olur ki yemesi ve tadı insanı mest eder. Bu sahrada «cansız put» yani insan şeklinde abdüsselâm kökleri, rûm cedvârı, rûm sümbülü,

rûm nergisi, şekâik, şekâkıl, sâlep ve rum revânderi ile bunlar gibi sayısız kokulu çiçek ve ot yetişir. Buralardaki akar suların lezzeti ve buz gibi soğukluğu hiçbir yerde görülmemiş olup son derece hazım ettiricidir. Bir insan bir tavuk veya kuzuyu yiyip bu sudan içse bir anda yediği yemeği hazmeder. Zayıf ve çelimsiz hayvanlar buraya gönderilse dâbbetülarz (Kıyamet günü yaklaşırken çıkacak olan korkunç hayvan) gibi semiz olur. İnsanoğlu, su ve havasının letâfetinden son derece sağlam ve zinde olur.

Bu yaylada üç gün kalıp kölemez, kaymak, yoğurt ve peynirler yiyerek Cenabı Hak'ka şükrettik. Sonra güney tarafına giderek (Estercan köpek kalesi) ne geldik. Latin krallarından Estercan adlı pehlivanın köpekleri için yapılmış bir kale imiş. Fâtih zamânında Mahmut Paşa fethedip viran etmiştir. İçinde birşey yoktur. Burayı geçip yine güneye gidip (Şuveçse kasabası) na geldik. Geniş ve verimli bir kazada, Kilis sancağı toprağında, bağlı ve bahçeli, üçyüz evli, bir câmi ve bir hanlı, çarşı ve pazarsız bir küçük kasabadır. Ama halkı gayet şeci ve yiğit olup hattâ Fatma Sultan'ın kocası Koca - Yusuf Paşa burada doğmuş olup Padişah ailesinde gözde kimse olmuştur.

Bu kasabadan kalkıp elli aded silahlı arkadaşlar ile batıya doğru gidip, Venedik uskuklarının korkularını çekerek, yüzbin güçlükle (Helvine) sahrasına çıktık.

Yüksek Helvine kalesi : Dubrovnik pençprilerinden Estercan adlı kral burayı Helvine adıyle yaptırmıştır. Sonra Hırvatlar ele geçirmiş ve Fâtih zamanında halkı Osmanlı kılıcının darbesine karşı koyamıyarak kaleyi bırakıp Venedik körfezi kenarında Espelet kalesine kaçmışlardır. Birinci Sultan Selim Han, Mısır fethinde iken burayı yine Venedikliler almış ise de sonra Süleyman Han zamanında Hüsrev Paşa burayı kendi kuvveti ile alıp Kilis sancağına merkez yapmıştır. Şimdi yine Bosna eyâletinde Kilis sancağıdır. 1056 tarihinde Venedikliler Kilis kalesiyle diğer yetmişaltı parça kalemizi Tekeli - Mustafa Paşa elinden alıp, o zamandan beri Kilis sancağı kendilerinde kalmış, onun yerine de bu Helvine Kilis beylerinin merkezi olmuştur. Beyinin hâssı (1425) akçedir. 927 tımar, 48 zeâmettir. Kânun üzere cebelileriyle bin aded silâhlı askeri olup, beyleri ile görevlendirildikleri sefere giderler. Alay beyi ve çeribaşları vardır. Yüzlli akçe pâyesiyle kazâdır. Nahiyesi hepsi seksenbeş aded köydür. İstanbul tarafından yeniçeri ağası ve bir oda cebeciler ağası vardır. Kale dizdarı, altıyüz aded yarar neferleri, şeyhülislâmı, nakibüleşrafı, ayân ve eşrafı vardır. Şehir subaşısı, muhtesib ağa ve bâcdârı, mimarbaşısı ile harac ağası da vardır.

Helvine kalesinin yeri ve şekli : Bu güzel kale Rone dağının eteğinde, yalçın, kırmızı kaya üzerinde yontma taş ile yapılmış olup badèm şeklindedir. Gün geçtikçe bazı yerleri harab olup Melek - Ahmet Paşa kendi he-

lâl parasiyle Allah rızası için tâmir ettirmiştir. Beyaz inci gibi kalenin önünde sahraya bakan bir tophâne seddi yaptırdı. Kalenin en yüksek yerinde, yalçın kaya üzerine de bir büyük kale yaptırmıştır. Kale içinde eskiden kalma topları kundaklatıp kale seddi üzerine sıra ile dizmiştir. Bütün topları Helvine sahrasına bakarlar. Burada olan cephâne Bosna hududlarının hiç bir kalesinde yoktur. Hisarın içinde üçyüz aded küçük evlerle üç aded buğday anbarı ve bir hünkâr câmii vardır. İçine ancak yirmi kişi sığar. Kalenin kıbleye bakan bir demir kapısı var. Gece ve gündüz bekçileri kapıda hazır olup, her gece hisar içinde mehterhâne çalınıp bekçiler gülbankı Muhammedî çekerler. Kalenin hiçbir tarafında hendeği yoktur.

Varoşu : Kalenin kıble tarafı, batısı ve güneyi kayalıktır. Dere ve tepeler üzerinde hepsi dokuz mahalle, binyüz aded kâgir bina, kale gibi tek ve katlı evler vardır. Bu evlerin yarısı tahta şendire ile örtülüdür. Bu tahtaları rüzgâr götürmesin diye her evin üzerine büyük direkler konmuştur. Bu rüzgârın derdinden bu şehrin birçok evleri kayagan taşı ile örtülüdür. Bu varoşda hepsi onüç mihrab vardır. Yedisi büyücektir. Çarşıya yakın (Dukatoğlu - Hacı Ahmet Câmii) kâgir, kubbeli, eski bir câmidir ki kapısı üzerinde yazılı târihi şudur :

Lütf-u hakla iricek itmâmına hâtıf dedi,
Mescidin târih-i gûyü: ni'me dârülmüttakîn.
996

(Sipahî Mehmed bin Abdullah Câmii) : Kapısı üzerindeki tarihi :

«Fî seneti tis'a mie ihdâ ve seb'în lâkin makbulen hasenen indallah» 971.

(Lala Paşa Câmii) : Kapısı üzerindeki târihi :

Keşfiyâ bünyâdî bilinmek içün,
Târihin didim ki bu hayrülbîna.
975

Üç câmide öğrenci medresesi vardır. Altı aded sıbyan mektebi, altı aded derviş tekkesi, çarşı içinde bir hamam, üçyüz dükkân, aşağı dere kenarında büyük bir han var. Şehir içinde nice akar çeşmeleri vardır. Çarşı yanında (Handan Kethüdâ çeşmesi) nin târihi :

Dâşî-i pâkize meşreb didi târihin anın
Güyyâ bu çeşme oldu âb-ı tahûr.

Bu kalenin Rone ve Yükkaz dağı mağaraları içinden bir su fışkırır ki duyan kimsenin kulâğı sağır olur. Temmuz ayında buz parçası gibidir. Bu suda bulunan çeşitli balıkların sayısını Allah bilir. Hayır sahibleri, bu ha-

yat pınarının kenarında oturacak sofalar yapmışlar ki gelen, gidenler buraya gelip avlanırlar. Namaz yerlerinde hem ibâdet ve hem de zevk ederler. Bu su yokuş aşağı aktıkça hayır sahipleri suyu ark, ark edip şehirden aşağı onüç aded su değirmenine akıtmışlardır. Acâip su değirmenleridir. Sular aşağı akarak düzlük ve topraklık yerlerdeki bağ ve bahçelere taksim olunup bütün bostanlar sulanır. Bu temiz suyun doğduğu mağara önünde ona on büyük bir havuz vardır. Burası da âşık ve âriflerin toplandığı bir yerdir ki bu şehrin bütün sevgilileri bu temiz havuza girip gümüş balığı, deniz meleği gibi şenlikler ederler. Bu temiz havuzun târihi olup, havuz önünde, yüksek bir kayaya, ustalar kementlerle çıkıp oymuşlar ve dört köşe, beyaz bir mermere bu tarihi kazmışlar, celî ve sülüs yazı ile yazmışlar. Mermeri sonra boyamışlar ama, çok yüksek olduğundan okunması zor olup ancak dürbün ile okumak bana nasib olmuştur. Şöyle ki:

Mustafa Ağa büniye hâzel binâ,
Hasbeten lillâh, rabbülâlemîn!
Yessîrallahu, lehu ale'l-makâm,
Dâ'ifallahu hayrül-muhsinin.
Allahümme Allahû lenâ târihahu,
Mecma'ul-ebrâr ve hayrurrâmilîn...
994

Bu tarihin yanında lâtin ve yunan lisanınca da nice yazılar vardır. Bu şehir gerçi o kadar verimli değil, ama aşağı sahrasının uzunluğu kıbleden batıya üç konak mesafe verimli ve yeşil otlu sahralar olduğundan şehir zengindir. Su ve havası hoştur. Beğenilen şeylerinden rüzgâriyle suyundan başka birşey yoktur. Şehrin içinde hiç kaldırım olmayıp, kesme, parlak kayalar olduğundan bütün sokakları temizdir. Evlerinin pencereleri hep Helvine sahrasından öte, atlı beyzâdeler sarayına ve Poroluk dağlarına bakarlar. Her evde cenk için mazgal delikleri var. Zira bu şehirde yeniçeri odaları yok iken, her mevsim şehir içine uskuklar gelip cenk ederler ve birçok esir alıp giderlerdi. Hamd olsun Bosna vâlileri buraları koruyalı beri emin yerler oldu.

Ben, bu Helvine kalesini de mümkün mertebe gezip, görüp, buradan yine arkadaşlarımızla Seydi Ahmet Paşa namazgâhı dibindeki İslâm ordusunda Melek - Ahmet Paşa efendimizi karşılamaya çıkan ağalar ile varıp, şerefli ellerini öptüğümde: «Hay Evliyâm! eski dostum, hoş geldin, safâ geldin» dedi. Allah'a şükür yine o gönül sahibi vezirin şeref sohbetleriyle şereflenip, Varat fâtihi Ali Paşa'nın fetihnâme emirlerini ve mektuplarını verdim. Büyük bir divanda fetihnâmeler okunduğunda Gazî Melek - Ahmet Paşa:

«Evliyâm! gazân mübârek ola, tiz dizdâra haber verin ,kaleden Varat fethi şenlikleri için toplar atıp, başkumandanın emri sicile kaydedilsin. Şehir donanmaları olsun.»

Diye emir verdi. Üç gün üç gece gerek Paşa ordusunda, gerek şehirde şenlikler olup, gece ve gündüz binlerce top atıldı. Sonra Melek - Ahmet Paşa, fetihnâme suretlerini Bosna eyâletinde olan şehirlere, bütün ağalar ve buyurdumlariyle gönderip bana iki kese, beş at, iki raht, iki kılıç, beş frenk esiri, bir renkli çadır ve başka levazımat verip, yine eskisi gibi hâs gözdesi etti. Saadetlû Paşa, Bursa'dan Boğazhisarlara, Edirne'ye oradan Boğdan ve Eflâk savaşlarına ve sonra Varat savaşına gittiğimizi, görüp, gezdiğimiz kale ve kasabaların durumlarını birer, birer sorup öğrendi. Bu şekilde zevk ve sefâ ettik. Hattâ; bir gün büyük bir ziyâret edip daha önce Bosna'ya giderken Büyük Çekmece'de hazînedâr ile kavgamız olmuştu ya, bu ziyafette hazînedâr ile bizi barıştırıp, aramızı yağ ve bal eyledi. Sonra Helvine atlılariyle sık, sık atlanıp av ve gezilere giderdik...

Melek - Ahmet Paşa'nın temiz rüyâsı :

Bir sabah, sabah namazını Helvine sahrasında, Helvine Yeniçeri ağası Halil Ağa, Tekeli kethüdâsı Hüseyin Ağa ve ben beraber kılıp Paşa'nın huzurunda hazır olduk. Paşa buyurdular ki:

«Bu gece bir rüya gördüm. Meğer Cuma günü imiş. Bu yanımızdaki Seydi Ahmet Paşa'nın yaptırdığı namazgâhın minberine çıkıp bütün askere hutbe okuyordum. Hutbeyi okurken onu gördüm ki Seydi Ahmet Paşa zırh, külâh ve başlığını başına giymiş geliyor. Minber merdiveninden yukarı çıkıp: «Ah biraderim! benim minberime çıkmak hüner değildir. Beni Köprülü vezire arz edip ölümden kurtar. Yoksa beni, böyle bir Cuma günü şehid ederler» diye ağladı. Ben de hutbeyi bırakıp: «Elem çekme birader! Seni onlardan Allah kurtarır. İnşaallah gelecek sene seninle Tamışvar ovasında buluşup seni bir hâl ederiz. Elem çekme, Var Budin'e girip kaleyi bir hoşça îmar eyle, muhafaza ve emniyet üzere ol.» Dedim. O da kabul ederek: «Hemen bizi duâdan unutmayın.» deyip minberden geri, geri ineyim derken başı aşağı düşüp, teker, meker olarak merhum oldu. Hemen ben de: «Bire meded, şu hutbeyi tamam edip, şu gazî veziri defnedelim» diye acele «ve nefsihî'l-âsiyeti...» dedikten sonra «Eyyuhel hâzırûn» yerine «eyyuhel gâfilûn» dedim. Anı gördüm ki; şu karşıki Porluk dağından, beri boğazlardan, zincirli yedi, sekizyüz kara domuz görünüp, buraya inip, namaz kılan cemaati bölüm, bölüm bölerek, tâ; minber dibinde yatan Seydi Paşa'nın cesedine birkaç diş vurdular. Ama cemaat, aslâ saflarını bozmadılar. Bunların arasından bir semiz sarı ayı minbere doğru çıkmağa başladı. Hemen Evliyâm sen ayının zincirinden yapışıp minberden aşağı çekerek düşürdüğünde: «Bire Evliyâm, öldür!» diye min-

berden feryâd ettim. Sen de dalkılıç olarak ayıyı öldürüp, leşini Seydi-Ahmet Paşanın cesedi yanına koydun. Ben de hutbeyi tamam edip Cuma namazını edâ ettikten sonra: «Cemaat içine gelen kara domuzları kırın» diye ferman ettiğimde hepsini kılıç ile kırdılar. Meğer sabah namazı yakın imiş. Silâhtar Süleyman beni uyardı. Şimdi sabah namazını kılıp oturdum. Siz geldiniz; ben bu rüyayı Bismillâh ile size anlattım.»

Yeniçeri ağası ve Tekeli-Mustafa Paşa kethüdâsı: «Hayır ola sultanım» dediler. Ben: «Hayır ola sultânım. Allah ve Resûlü bilir» diyerek rüyayı tâbire başladım:

Riyasız fakir Evliyâ'nın ta'biri: Buraya tâyin daha önce Seydi Paşa'nın idi. Bize verdikleri görev onun minberi idi. «Benim minberime çıkmak hüner değildir, beni Köprülü'den kurtar» demesi Köprülü'den korkmasıdır; seni Köprülü'den kurtarırım dediğinizde, Allah bilir dünya köprüsünden geçer, kurtulur. Budin'de kaleyi imâr eyle dediğiniz, şimden geri din, iman ve mezhebini düzelt demektir. Minbere çıkarken tekerlenip ölmesi, Bosna mahsıbı ona nasib olmayıp yaralanıp şehid olacağıdır. Allah en iyi bilicidir; bizim askerimiz üzerine düşman kara domuz gibi bir gece baskın yapıp girer, ama; inşaallah hepsini kılıçtan geçirip yerleri cehennem olur.» dediğimde akıllı Paşa der ki:

«Sübhânallah. Benim dahî kalbime böyle tâbir doğdu, lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh.» deyip, ayağa kalkarak: «Tez, bütün asker silâhlanıp hazır olsunlar. Gâfil olmayıp hazır dursunlar» deyince Allah'ın büyüklüğü! Helvine sahrasında olan deniz gibi İslâm askeri gayrete gelip, hazır olarak Porluk dağlarına doğru at gezindirerek gitmede idi...

Allah'ın hikmeti! o gün Cuma idi. Bütün gazîler cirid oynarlarken Atlı beyzâdenin küçüğü bey —ki biraz topalca idi— koşarak gelip, at boynuna düşüp:

«Bre Sultânım vezir! öteki gün Çite ve Yortura'ya giden İsmail alaybeyi, Çulsâroğlu, Nike kırığı, Nâkoğlu, Arap Bölükbaşı, Çitineli Baba Ahmetoğlu, İsmail Bölükbaşı ve bu kadar İslâm askeri Venediklinin Split kalesi altından bu kadar ganimed malı alıp gelirken, meğer düşman bu Porluk dağında ve deresinde pusu kurup saklanır imiş... İşte bu anda cenge başladılar. Aman devletli vezir! İşte yakındır, şu gazîlere Hızır gibi yetişip imdâd ve feryatlarına son verin.»

Deyince hemen Paşa:

«Bre bu harp de Allah tarafından bir alâmet imiş.»

Diye, göz açıp kapayıncaya kadar ikibin aded seçkin silâhlı, cirit atlı askerlere baş bölükbaşı Arnavud Hüseyin Bölükbaşı'yı kumandan tayin edip, bin kadar piyâde askeri de boş atlara bindirip, hayır duâ ile yar-

dıma gönderdiğinde ben de hemen Paşa'nın elini öpüp Helvine sahrasına gittik.

Helvine sahrasına yardıma gittiğimiz...

Bismillah ile bütün gazîler Porluk dağının kayalı, sarp yerlerine varınca, bütün asker atlarından inip yaya oldular. Atları taş aralarında yürüyebilen üçyüz atlı hiç atlarından inmediler. Ben de bu atlılar arasında idim. Dağ başına çıkınca bütün piyâdeleri ileride gördük. Oradan biraz ileri vardıkta Allah, Allah sesleriyle tüfek seslerini işittik. Hemen bütün atlılarımız ve yayalarımız yalçın kayalar üzerinde ceylân gibi sekerek ateş meydanına varınca kâfirler bizi görüp, hemen domuz topu olup, üzerimize hücum ettiler. Bizim gazîler susuzluktan tâkatsız kalmışlar idi. Ama onlar da bizi görünce susuzlukları gidip hayat buldular!.. Bir yalçın kayaya arka verip cenk ederlerken, hemen bizler de beşyüz asker suların ve peksimetlerin yanında pusuya kazan dibi alıkoyup binbeşyüz asker bir uğurdan Allah, Allah sesleri ile gülbank-ı Muhammedî getirip, düşmana göz açmağa meydan vermeyip, bir yaylım kurşun vurunca, kâfirler gördü ki; yardım geldi hemen kudurmuş yılan gibi üzerimize döndüler. Evvelki asker de bu hâli görüp, tâze can bulup, kapandıkları yerden onlar da (Allah, Allah) a rehâ bulup, kâfirin ardınca hücum ettiler. Kâfirler, iki askerin ortasında kalıp öyle Muhammed satırı yediler ki Allah bilir... O serhadde böyle bir savaşın benzeri geçmemiştir... Elhâsıl düşmandan binaltmış kelle, yediyüzdört esir, yetmiş aded haçlı bayrak, davulları ve kavalları ile yetmiş aded harâmî başları esir alınıp zincire vuruldu. Bizden yetmiş aded yiğit şehid, bizden önceki askerlerden de yüzonaltı şehit var idi. Önceki askerler ikibin aded seçkin bahadırdan ibâret olup, kumandanları Bosna sancağı alay beyisi İsmail Bey idi. Çok miktarda ganimet malı elde edildi. Allah'a şükür, kâfirler kahr ve perişan olup, İslâm askeri muzaffer ve gâlib olarak, bu miktar esir ve ganimet malı ile o gün Helvine sahrasından Paşa'nın otağı önüne geldiler, kelleler de sırıklar üzerinde bulunuyor idi. Keremli şehitleri bir yere toplayıp, namazları kılındıktan sonra Şehitlik adlı yerde defnedildiler. Sonra bir yaylım tüfek şenlikleri yapılıp, kaleden de toplar atıldı. Paşa'nın huzuruna ve nice zengin esirler gaziler tarafından hediye edildi. Sonra Paşa, diğer esirleri öldürürüm dediğinde askerler râzı olmayıp, eğer bizim elimizdeki gibi esirleri öldürürsen, ortadan size verilen esirleri de kırmanız lâzımdır dediler. Bunlar bizim kanımız pahasıdır, diyerek râzı olmadılar. Neticede asker içinde bir anlaşmazlık daha doğdu. O da esir ve malların taksim edilmesi idi. Önceki askerler ile sonradan yardıma giden askerler herbiri kendi tarafını haklı gösterip, ganimet mallarını kendileri almak isterler. Az kaldı büyük bir çarpışma olacaktı. Paşa, büyük bir dîvan toplayıp Helvine kadısı ve şeyhülislâmı ile yüzlerce âlim ve

serhad gazîlerinin iş görmüşlerini huzuruna getirip, bu işe son verdiler. Önceki askerlere şu yolda kararlarını bildirdiler:

— Gazîler! Gerçi siz daha önceden cenk ve cidâle başlamış gayretli kimselersiniz. Esirler ve ganimet malları, hepsi sizin hakkınızdır. Fakat bu sonra gelen ikibin asker olmayaydı, Allah korusun mağlûp olarak, sizin esir olmanız ihtimalden uzak değil idi. Bunlar geldiğinde, kâfirler sizi dar yere sıkıştırmış, güç ve tâkâtınızı kesmiş idi. İmdâdı görünce hem size kuvvet ve hem de kâfirlere korku geldi. Allah'a şükür muzaffer oldunuz. Sonra gelen gazî kardeşleriniz de sizin uğurunuza bu kadar şehid verdiler ve sizi yok olmaktan kurtardılar. Şimdi kararımız budur ki; bütün ganimet mallarını hesap meydanına koyup, satıp, kardeş gibi, eşit şekilde paylaşınız. Muharebe meydanında bir şeyi kaybolan varsa ganimet mallarından ödenecektir.

Bunun üzerine bütün gazîler dinledik ve kabul ettik deyip «Fâtiha» okundu. Sonra ganimet malları satılmaya başlandı. Paşa, kendisine verilen esirleri Padişah'a göndermek istedi. Bütün kafaları da esir olanlara yüzdürüp tuzlattı. Hemen o an iman sahibi gazîler Paşa'ya rica edip:

«Aman bu düşmanları İstanbul'a göndermeyiniz. Sizin göndereceğiniz esirler içinde o kadar kötüler vardır ki, ellerinden bağrımız kan olmuştur. Bunlar İstanbul'a giderler ise bir bahane ile kurtularak yine serhaddimize gelip, eskisi gibi vilâyetimizi harâb ederler. Hemen siz onları kelle, paça ediniz, sonra kellelerini İstanbul'a götürmek kolaydır.»

Dediler. Atlı Beyzâde dedi ki:

«Devletli vezir! Şu köse mel'un haramîyi görüyormusun? Bu mel'un, Seydi Ahmet Paşa vezirimizin bölükbaşısı idi. Marine kalesi cenginde dinden döndü. Venedik kâfirine kaçtı ve bizim gazîlerden nice adamlar şehit etti. Sonunda Allah'a şükür Marine kalesi feth olundu. Bu domuz da bir kayığa binip, Sadra kalesine kaçtı. Allah Teâlâ Hazretlerine binlerce hamd ve senâlar olsun bugün ele geldi. Bu zincirde olan kâfirlerin hepsi böyle mel'undurlar. Bunları öldürürsen en büyük savaşı edersin. Aman vezirim, gaflet edecek sıra değildir!»

Serhad gazilerinden bir çoğu da, Atlı beyzâdeye katıldılar. Ricâları kabul oldu. Hepsini ateş saçan kılıçtan geçirdiler. Onların da kellelerini yüzüp tuzladılar. Hepsi binüçyüzotuzbeş aded kelle olup, Devlet kapısına götürmeğe hazır ettiler. Meğer bu yerde bir serhad gazîsi, bir kâfir eşkiyâyı diri saklamış. Bu yiğidin, kâfiri sakladığını Paşa'ya gammaz ettiklerinde Paşa son derece gazâba gelip: «Tez o adam ile, sakladığı esiri getirin» diye emretti. Her ikisi de hesap meydanına getirildiklerinde Paşa: «Tiz cellât» dediği gibi hemen o yiğit esirinin boynuna sarılıp:

«Aman koca vezir, cenk yerinde bana dinimi verip, onun dinini de ben aldım, bu esirle kardeş olmuşum. Eğer beni öldürürsen, benim dinimle o Cennete gidip ben garibe ise yazık olur. Kaçan ki ben ölsem, bu kar-

deş olduğum esirin dini benimle kalıp, biz cehenneme gideriz. Bu kere de yine bana yazık olur.»

Diye feryâd ederek ağladı. Esirinin üzerine yaslanıp kalkmadı. Gayretli Paşa: Bre «Gazîler! Bu adam nedir?.. diye sorduğunda serhad gazîleri:

«Bu serhadlerimizdeki bunaklarımız hristiyanlara esir olduklarında yani elele yeyip, içme arasında kâfirleri esirlikten kurtarmağa söz verir. Müslüman dahi eğer sen de bize esir olursan, ben de seni Türk'ten kurtarırım.» Diye sözleşme arasında, öyle olsun, senin dinin benim ve benim dinim de senin olsun mu? Olsun, diye kan yalaşıp, hristiyan ile müslüman, din kardeşi olurlar. İşte şimdi de bu, gazînin kardeşi olup bu müslümanı vaktiyle esirlikten kurtarmış. Şimdi bu kâfir de bunların elinde esir olduğundan saklayıp kurtarmak istese gerek ki sözü yerine gelip, ondan imânını alıp, ona imanını vermiş ola. Bu kere şimdi hristiyan ölürse Cennete gitmiş ola, bu ölürse kâfirin diniyle Cehenneme girer ola. Bu hâl müslüman ve kâfirin kitabında yok ise de ancak bu serhadlerde böyle bir usul çoktur.»

Dediklerinde hazır cevap Paşa:

«Bre bunun ikisini de azât ettim.»

Dedi. Hepsi birden sahrada kaybolup gittiler. Hepimiz bu konuşmalara hayran kaldık. Sonra Paşa, bütün kelleleri Mustafa adındaki bir ağasiyle Devlet kapısına gönderdi. Bana, Paşa bu savaş mallarından yüz kuruş, iki köleme ellişer kuruş ihsan edip, Helvine sahrasında muhafazada olup, bütün müslüman gâziler ile zevk ve sefâya daldık.

Biz bu halde iken, Devlet kapısı tarafından bir kapıcıbaşı ile Köprülü Mehmet Paşa'dan Padişah emri ve mektuplarla saadetlû Padişahtan bir hatt-ı şerif, kılıç, kaftan, sorguç geldi. Padişah dîvanı toplandı. Padişahın emri okundu. Şöyle deniliyordu:

«Sen ki gönlü aydınlık vezirim Melek - Ahmet Paşasın, hatt-ı şerîfim eriştikte bir an durmayıp Bosna eyâletinde olan bütün mirlivalar gele, ve bütün kalelerinde olan neferlerin yarısı ile bütün ata, dona kâdir olan serhad gâzileri ile kalkıp Venediklilerin Zadra ve Şebenik kalesi yollarını Azmiyan dağlarından yollar açıp, Bihke ve Korya kaleleri taraflarında, Sava nehri üezrinde büyük köprüler yapıp, zaferler kazanmış askerimle zahire ve mühimmat hazırlayıp anbarlıyasın. Bütün eyâletin askeriyle Zadra, Şebenik, İspelet ve Kilis kalelerini yağma ve talan edip düşmana bir tâne hardal ektirmeyip, ellerindeki mahsüllerini köy ve kasabalariyle yağma ve talan edip, hatt-ı şerîfimle iş görüp bir an durmayasın.»

Hatt-ı şerif okunduğunda tedbirli Paşa, «emriniz emirdir» deyip, Padişahın gönderdiği hil'atı giyerek kemerine de padişahın kılıcını takındı.

Sonra (nevveytü'l-gazâ = savaşa niyet ettim) dedi. Tuğlar, otağının önüne çıkarıldı. Bütün Bosna eyâletine emirler ile ağalar asker sürmeğe memur olup, İslâm ordusunda ve Helvine şehrinde dellâllar bağırdılar. Ağaların hepsi Bosna eyâletine gittiler. Onbin aded okçu askeri orduya götürdüler...

HELVİNE SAHRASINDAN VENEDİK VİLÂYETİNDE DADRA VE ŞEBENİK KALELERİNİ YAĞMA ETMEĞE GİTTİĞİMİZİ BEYAN EDER

Evvelâ Helvine sahrasından Bismillah ile batı tarafta (Atlıbeyzâde) köyüne geldik. Helvine sahrasında ve Porulok dağı eteğinde, büyük bir hânedandır. Buraya yakın Helvine şehri havzasından çıkan büyük nehir ve sahrada yere batıp kaybolur. Buradan kalkıp, yine batıya giderek Porulak dağını aşarken ileri görüşlü Paşa, bütün dağ delen yiğitleri ve çırahorları getirip dağlara ve ormanlara kölünk ve balta vurup, sert kayaları kırarak, sarp yollara ve sık bellere ateşler yakıp, taşlar üzerine sert sirkeler döküp, yalçın kayalar parça, parça olup, bütün moloz taşlara ve çöplere asker üşürüp, bir günde yüksek bir dağın dar yolları geniş yollar oldu. Bütün şâhî toplar ve ağırlıklar rahatça geçirildi. O gece (Porulok dağı) kalesinde menzil aldık.

Bu kale, yüksek dağın tâ; tepesinde, yuvarlak şekilde bir kaleciktir ki içinde hapsedilip kalmış elli aded neferi vardır. Uskuk derdinden hiç dışarı çıkamazlar. Suları sarnıçtır. Aydan aya askerler Helvine'den getirirler. Üç aded şâhî topları ve cephâneliği vardır. Bunlar gelen gidenleri götürmekle görevlidirler. Buraya düşman gelse, bu kaleden toplar atılsa, haber ettiklerinde Helvine şehrinden bütün gazîler atlanıp kalenin bulunduğu yere gelirler. Metin ve sağlam bir kaledir.

Buradan kalkıp batıya doğru, dağlardan yokuş aşağı giderken yine yolların ormanlarını kırıp, yakarak, moloz ve yıkıntılardan yolları temizleyerek (Ahmet Baba kulesine) geldik. Bu büyük kule ve kuvvetli köprüleri Gazî Hüsrev Paşa yaptırmıştır ki; Çetine nehri üzerinde uzun bir köprüdür. Onüç yuvarlak gözlüdür. Bir başından, bir başına uzunluğu beşyüz adımdır. Bu uzun köprünün iki başında birer yuvarlak büyük kulelerdir ki; birinin dahi benzeri hiç bir diyarın kalelerinde yoktur. Topları ve cephâneleri tamdır. Dizdârı, Baba Ahmet Ağa'dır ki; ihtiyar bir kimsedir. Her kalede yüz aded silâhlı yiğitler gece ve gündüz bulunur. Bütün gazîler Ahmet Ağa'nın evlât ve soyundan gelmiş gazî yiğitlerdir. Yabancı bir kimse yoktur. Bir kimse bu kulelerde durmaz. Son derece zorlu yerlerdir. Her gece bu kulelerin demir kapılarını kapayıp nöbet beklerler.. Artık bu köprüden beri İslâm tarafına kâfir geçirtmez. Gerçi Çetine nehri deniz gibi büyük bir nehir değildir. Düşmanlarımız istese silâhlarını, sal-

lar ve potalar üzerine koyup geçerler; ama bir av alıp gelirken bu su kenarında İslâm askeri düşmanın yakasını alırlar. Bu köprüde olan Baba Ahmet gazîleri imdada yetişirler. Bu nehrin suyu biraz acıdır. Doğu tarafından ve güneyden Dinara dağlarından doğar, Zad ve Verye kaleleri dağlarından ve Omur kalesi bellerinden akar, bu büyük köprünün altından geçerek batıda Akdeniz'e karışır. Paşa, burada Gazî Ahmet Baba'ya büyük bir ziyâfet verip bir hil'at giydirdi. Baba Ahmet Ağazâde İsmail Ağa onbin yiğite kumandan olup güney tarafında düşmanın Radovriye kalesiyle Omur kalesini yağma ve talana gittiler. Allah kolaylık [illegible] e...

Paşa, buradan da kalkıp, Baba Ahmet Ağa'nm bir oğlunu kılavuz olarak güneye doğru dağlar temizleyip giderek (Sin) kalesine geldi. Kayalı bir dağ üzerinde beşgen şeklinde, harâbca bir kaledir. Ama zemini Tin dağının doğu tarafında sarp kayalı bir yerde olup, engeli çoktur. Duvarları günler geçtikçe yer, yer yıkılmış. Melek Ahmet Paşa bu hali görünce bütün islâm askerini bu kaleye üşürüp bir kese kuruş harcayarak onarmaya başladı. Üç günde kaleyi beyaz inci gibi yapıp içine yeteri kadar cephâne, silâh ve mühimmat koydu. Dizdârı, üçyüz aded gazî, garib neferi vardır. Ama kalenin yüzölçümü ne kadardır hesap edemedim. Kim tarafından yaptırıldığını da öğrenemedim. Süleyman Han zamanında Gazî Hüsrev Paşa fethetmiştir. Halen Kilis sancağı toprağında, yüzelli akçe kazadır. Nâhiyelerinin hepsi kâfir elinde olduğundan geliri yoktur. Bu yerde Zâd ve Verya'ya giden gazîler o kadar ganimet malı ile gelip şenlikler oldu ve mallar kale içinde deftere kayıt edilip, dizdâra verildi. Ama hisar içinde bir Hünkâr câmii ve anbarları ile bir miktar şendire tahta örtülü, küçük, yararlı fukara evleri var. Bunlardan Mahmud Efendi'nin ve dizdârın evleri mükelleftir. Dış bağları gayet mükemmeldir. Dağlarında inciri çok olduğundan bu dağa İslâm (İncir dağı) dediler. Bu kale sınıra çok yakındır. Zirâ, bizim düşman elinde olan Kilis kalesiyle Mezmusin kalesine yaya olarak bir saatte varılır. Ama atlı kimseye iki saate yakın bir yoldur. Çünkü yollar kayalık ve bellerden yapılmadır.

Bu kaleden kalkıp güney tarafa doğru, sarp, kayalık yollar aşıp Kilis kalesine geldik.

Kilis kalesi : İlk yapıcısı Venedik pençprimlerindendir. Sonra (943) tarihinde, Süleyman Han zamanında Gâzi Hüsrev Paşa fethetmiştir. Kânun üzere Kilis sancağının beyinin merkezi ve yüzelli akçe şerif kazâ idi. Lâkin Venedikliler Tekeli - Mustafa Paşa'yı (Dânil Ova) denilen yerde yenilgiye uğratıp İslâm askerini kılıçtan geçirince Tekeli Paşa, otağını bu Kilis kalesi altında kurdu. (General) adlı kaptan Tekeli Paşa'nın kavuğunu kendi başına giyip, Osmanlı mehterhânesini çaldırıp, dîvan kurdurdu. Kilis kalesi âyanları, dizdârı, sultanzâdeler, Cafer Bey oğulları ve daha nice ağa oğulları dışarı çıkıp divana geldiklerinde gördüler ki; ta-

mamen düşman arasında kalmışlar. General, hemen bunları esir edip zincire vurdurdu. Sonra hisar içindeki gâziler «eleman» diyerek kaleyi düşmana vire ile verdiler. Düşman sözünde durup, hisardakiler yerli yerlerine çekilip gittiler. O zamandan beri bu kale Venedikli elinde kalıp, câmileri kilise yapılmıştır!...

Bu üzüntü dolu olay, Sultan İbrâhim Han zamanında olmuştur. Vezirler, Sultan İbrahim'i «Bosna serhaddinde bir kilise elden gitmiştir» diye yatıştırıp teselli etmişlerdir.

Kilis kalesinin yeri ve şekli : Bu kalenin dört tarafı çepeçevre birer top menzili uzaklıkta, engelli dağlardır. Garbelan dağı pek yakın engeldir ki; Melek - Ahmet Paşa'nın bir adamı, bu kayadan hisar içindekilerden birinin başına bir ok atıp tepelemiştir. Tâ; bu derece yakın bir dağdar. Bu dağlardan aşağı inerken sanki gayyâ deresine veya cehennemin dibine inilir gibi olup, kale bu dereler ortasında kalmıştır. Göğe doğru baş çekmiş çeşitli yalçın kayalar üzerinde, altıgen şeklinde, yontma taş ve cilâlı ağaçlar ile yapılmış sağlam bir kaledir. Gerçi engelleri çoktur ama, aşağı kale dibine varıldıkta, kalenin en yüksek tepesi gökte kalır. Hiç bir şekilde bu kaleye yürüyüş yapılamayıp, zafer elde etmek mümkün değildir. Ancak kuşatma ile veya düşman korkuya düşüp vire ile teslim ede. Bu kale sanki bir kâse içinde olup, etrafı kenarları, engelleri de yerleridir. Kalenin kendisi de kâse içinde bir sivri pilâv tepesidir. Sadece bir yolu ve bir kapısı vardır. İçinde düşman dolu olup, Allah'a şükür İslâm askerine top atmıyarak etraf ve çevresini müslüman gâziler yağma ve talan edip ganimet elde ettiler. Ama kale dövülmedi.

Bu Kilis'in batı tarafında, dağ başlarında, deniz kenarında Venediklinin Espilet kalesi görünmekte idi.

Buradan kalkıp büyük dereler içinden geçerek (Trogir) kalesine geldik. Bu da yontma taş ile yapılmış küçük bir kaleciktir. Daha önce Kilis ile beraber düşman eline geçmiştir. Bunun da civarları yağma olunarak, bütün bağ ve ağaçları baltadan geçirildi. Buradan kalkıp deniz kenarında (Espilet kalesi) ne geldik.

Espilet kalesi : Nice kereler kuşatılmışsa da sonunda yine düşman elinde kalmıştır. İlk yapıcısı Pola vilâyeti kralı (Espilet) dir. Sonra Venediklilerin eline geçmiştir. Bu kale deniz kenarında, bir tepe üzerinde, taş yapı bir kaledir ki bütün duvarlar yontma taş ile yapılmıştır. Deniz kenarındaki büyük limanda yedi aded kadırgası yatardı. Hâlâ Venedik prençprimi idâresinde generalliktir. Kalesi büyük Akdeniz'den içeri girmiş bin mil uzunluğunda bir körfez denizinin Bosna vilâyeti tarafı kenarında yapılmıştır. Son derece âsi olduğundan yanına varılamamış olup, ne çevre uzunluğu ne de yapısını bilemiyoruz. Bu kale etrafındaki köyleri, bağ ve evlerini vurup yağma ve talan ederken, gâzilere kaleden o kadar balye-

mez gülleleri vuruldu ki herkes semender kuşu gibi ateş içinde kaldık zannederdi. Bu kale altından da birçok ganimet malı ile geri dönüp Kilis değirmenlerinden geçerek bu defa batıya doğru giderken buralarda çeteye gidenler çok miktarda mal elde edip döndüler. Ama üç yiğit şehid olmuştu.

Buradan ileri gidip (Kamanlar kalesi) ne geldik. (Kaman) lâtince taşlık demek olup, bu da Venedik krallarının yapısıdır. Bu iki kale karşı karşıya olup taş yapılardır. 961 tarihinde Gâzi Malkoç Bey, bu kaleyi fethedip sonra yine düşman eline geçmiştir. Şimdi bu sene Melek Ahmet Paşa deniz gibi asker ile bu kale altında çadır kurup, İslâm askerine bolca ihsanlar vererek derhal büyük Kaman kalesinin varoşunu yakıp yıktırmış ve kale muhabbet meydanında kalmıştır. Cenâb-ı Hakkın yardımı ile rüzgârın etkisinden varoşun ateşi küçük Kaman kalesi içine de girip o da yanarken derhal Bosna serdengeçtileri İsmail alay beyi kolundan Allah, Allah diyerek büyük Kaman'a yürüyüş edip bir anda fethettiler. Hisar içine müslüman gâzileri girip hesapsız ganimet malı aldılar. Küçük Kaman'dakiler bu felâketi görüp, ateşte yanıp yok olmadan dışarı çıktıklarında yüz adedi esir edilip ellisi de kılıçtan geçirildi. Allaha şükür bu iki kalenin bir günde feth olunduğuna ben hakîr, şu tarihi söyledim: «Dedim duâ ile tarih, mübârek ola gazân» 1070. Bu kaleleri İslâm askeri alınca o saat Devlet kapısı tarafına: «Bu kaleleri tâmir edip asker koyalım mı, yoksa yıkalım mı?» diye bir ağa ile dilekçe (arz) gönderildi. Kâlelerde de yeteri kadar asker kaldı. Paşa efendimiz batıya doğru gidip, köyleri yakarak (Çitne) nehri kenarında yeşil bir sahaya geldi. Bu yerin bağ ve bostanlarında olan limon, turunç, nar ancak sakız ve İstanbul adalarında olur. Burada da baltacılar bütün bağları kırıp geçirdiler. Buradan kalkıp (Verlika) kalesine geldik.

Verlika kalesi : Süleyman Han beylerinden Malkoç Bey fethetmiştir. Yapıcısını bilmiyorum. Kilis sancağı toprağında bir taşlık içinde, metin, küçük bir kaledir. Çevre uzunluğu bin adımdır. İçinde bir câmii, kırk, elli nefer evleri, cephânelik, şâhî topları, dizdârı, kırk, elli aded de kulu vardır. Han ve hamamları, çarşı ve bedestanı yoktur. Ama bağları ve lezzetli balı çoktur. Buradan kalkıp (Kenin kalesi) ne geldik.

Kenin kalesi : Lâtin tarihlerinde yapıcısı Hırvat beylerinden (Zerrin Neskı) adlı bir beyin olduğu yazılmıştır. Sonra Ebulfeth devrinde Hersekoğlu - Ahmet Paşa kuşatmışsa da kırk gün sonra fethedemeden dönmüştür. Gâzî Malkoc Bey (961) tarihinde üç sene kuşatıp aman ile fethettiğinde anahtarlarını mücevherli bir kılıf içine koyup Süleyman Han'a «Van kalesi gibi bir kaleyi ayak altına aldım!» diye arz etmiştir. Zamanımıza kadar bu kale üzerine düşman nice kere hücum edip gelmişse de, yenilgiye uğrayıp geri dönmüştür. Şimdi Bosna eyâletinde Karka sancağı

beyinin merkezidir ki; Padişah tarafından beyinin hâssı (200.000) akçedir. (700) nefer zeâmet sahibi, (2060) nefer tımar sahibi vardır. Alay beyisi, çeribaşısı, yüzbaşısı vardır. Kânun üzere paşası askeriyle bu Karka sancağı üçbinüçyüz asker olarak görevlendirildikleri sefere giderler. Yüzelli akçelik şerif kazâdır.

Kenin kalesinin yeri ve şekli : Bu yüksek kale, sarp, sarı - kırmızı şahin ve zağnos yuvalı kayanın tâ tepesinden, ucu göğe karışmış bir hisardır ki; benzeri ancak (Mardin) ve (İmadiye) kaleleri ola. Tâ bu derece eşsiz bir hudud sûrudur. Ama çevresinin ölçüsünü bilmiyorum. Çünkü dört tarafından adımlamak imkânsızdır. Sur içinde fukarâ evleri, Süleyman Hân Câmii, cephâneliği, erzak anbarları vardır. Fazlı Paşa, Bosna eyâletine sâhip iken (Köyrüz) adlı sahrada muhafaza üzere olup bu (Kenin kalesini Hırvat, Slav, Niyavdo ve Duşka memleketlerinin generalleri olan Haysek isimli Venedik generali piyade ve süvariden oluşan yirmibin askerle gelip etraftan da kendisine iltihak edenlerle birlikte doksanbin kişilik bir kuvvete sahip olur. Kenin kalesini yedi yerden kuşatarak balyemez toplar ile aman vermeden döğer. O gün bu kötü haber Fazlı Paşaya ulaşınca, yanına yirmibin İslâm askeri alarak Helvine sahrasında konaklar. Orada yirmibin asker daha temin edip Allah'a güvenerek kırkbin seçkin asker ile durmadan sür'atle yol alıp, gece yarısında Kenin yakınında bir söğütlük içine gizlenirler...

Fazlı Paşa, Kethüdası Gürcü Mehmet Kethüda dahi Banaluka'da bu kötü haberi duyar duymaz o da beşbin askerle durmadan Fazlı Paşa kuvvetlerini takip edip, Armiyan dağları ve Varçal vakfı bellerini aşarak, Günin altında paşaya yetişirler. Hemen vakit kaybetmeden düşmana hücum ederek Allah'ın inayetiyle öyle bir Muhammed satırı vururlar ki, kısa zamanda kırkyedibin kâfiri kılıçtan geçirip, geri kalanlarını da dağlara kaçırırlar!...

Bosna Alay Beyi İsmail ve biraderi Mir Alem Bey ve Hersek Beyi Çenkizâde Bey gibi savaş meydanının arslanları bir yere toplanıp, tedbir alıp elbirliği ederek kaçan düşmanın peşine düşerler. Kovalaya, öldüre onbin adet yaralı, sağlam, yorgun ve durgun düşman elleri kafalarının üstünde Fazlı Paşanın huzuruna getirdikleri vakit kendilerine hil'at-ı fâhire ve başlarına çelenk takılıp ihsanlar verildi. Savaş meydanında düşmana ait yetmiş adet balyemez ve üçyüz adet sipahi balyemez toplar kaldı. Cephanenin ise sayısı belli değildi. Fazlı Paşa bu kadar köleleri ve düşman başbuğlarını, sancak ve hilekâr haçlıları. çalgı ve bandolarının hepsini sevinçli bir tezkire ile İstanbul'a göndererek, Kinin kalesini düşman kuşatmasından kurtarmıştır.

Gerçi ben bu sevinçli muharebede Fazlı Paşa ile birlikte değildim, fakat şimdi bu Kenin kalesini gördüğüm sırada naklettiler. O asırda bu fetih haberini duyduğumuz zaman Fazlı Paşaya hayır duâlar da etmiştik. Çünkü Tekeli Mustafa'nın (Danlıova) da bozulup, frenke kırılışının intikâmını mübarek Bosna'da Fazlı Paşa almıştır. Allah'a hamdolsun! böyle büyük bir zafer de o sene nasip olup, Bağdad fethinden beri dünyayı tutan ünümüz, yine şenlenmeğe başlamıştı. Allah, Fazlı Paşanın ömrünü uzun ede ve Melek Ahmet Paşa efendimize de böyle fetihler nasip eyleye... Amin...

Melek Ahmet Paşa efendimizle Kenin kalesini gezip, görüp bazı yerlerini tâmir ettirerek, muhafızlarının isimlerini tesbit ve kayıd ettikden sonra, batıya doğru yola devam ederek (Karaorman) da konakladık. Eskiden burada bir kule varmış. Venedikliler Hanya fethedildiği yıl yıkarak intikam almak istemişlerdir. Amma etraf gayet verimli yerlerdir ki, (Karaova) adıyla Boşnakistanda meşhurdur.

Buradan yine batıya doğru giderek, taşlık ve ormanlık yerleri geçip, yolları temizleyerek (Otuz köyü) ne geldik. Kerka sancağında, bağlı, bahçeli ve bol mısır yetiştiren bir toprağı varmış. Ama düşman köyü yakıp yıktığından harâp kalmış. Buradan yine batıya devam ederek (Nadin kale)sine geldik.

Nadin kalesi : Kimin tarafından yaptırıldığını bilmiyorum. Ama 944 tarihinde Süleyman Han kumandanlarından Gazî Hüsrev Bey tarafından fethedilmiştir. Hüsrev Bey bu kale üzerine asker sevkedip Hırvat ve Islavların elinden kuvvet zoru ile alıp, Kerka sancağına bağlamıştır. Kalesi Venedik körfezi sahilinde yüksek bir kaya üzerinde dört köşe ve taş yapı olup, büyüklüğü altıyüz adımdır. Halen hisar içinde hiçbir bina yoktur. Tekeli Mustafa Paşanın yenilişinde bu kaleyi Venedikliler istilâ edip, içindeki İslâm ve Hırvat halk çoluk çocuklarıyla Kının kalesine sığındılar. Halen bağ ve bahçeleri sahipsizdir. Ama padişah tarafından yapılacak ufak bir yardımla kalesini tâmir etmek imkânı vardır.

Buradan tekrar batıya giderek, (Iskradin Kale) sine geldik. Hırvat beyleri tarafından yaptırılmıştır. Fâtihi (938) tarihinde Gazî Bektaş Bey olup, Hırvat elinden kol kuvveti ile almıştır. Buradan Sedd-i İslâm Kalesine geldik. 943 tarihinde Süleyman Han'ın vezirlerinden Gazî Hüsrev Paşa bu kaleyi yeniden bina etmiş ve adını da Sedd-i İslâm koymuştur. Bu kale de Tuna nehri kıyısındaki Sedd-i İslâm kalesi gibi lüzumlu bir müslüman sığınağıdır. Kerka sancağına bağlıdır. Buradan kalkarak, İvranya kalesine geldik.

İvranya kalesi : Kimin tarafından yaptırıldığını bilmiyorum. 943 tarihinde Gazî Murad Bey Hüsrev Paşanın yardımıyla fetheylemiştir. Fetihten sonra Kilis sancağına bağlanmışken Hüsrev Paşanın teklifi üzerine Kerka sancağına bağlandı. Buradan da kalkarak Opruça kalesine geldik.

Opruça kalesi : Hırvatlar tarafından inşa olunmuştur. Bu kalenin fâtihi de Murad Beydir. Halen Kerka sancağına bağlıdır. Önceleri Süleyman Han asrında müstakil sancak idi. Sarhoş Paşa'nın pederi Arnavud Mehmed Bey Mirliva olup, ta Kerka nehrine varıncaya kadar olan topraklara hükmederdi diye naklederler. Sonra düşman bu kaleyi harâb etmiş ise de halâ büyük bir kulesi ayakta kalmış ve kullanılmaktadır. Buradan da Posedarya kalesine vardık.

Posedarya kalesi : Polya isimli kral tarafından yaptırılmıştır. Fâtihi de Hüsrev Paşadır. Kalesi körfezin kıyısında olup, küçücük bir kale idi. Venedikliler harâb etti. Burada bir iki gün kalarak asker toplandı. Binlerce gazîler baskın ve yağmalara gidip sağ ve bol ganimetle döndüler.

Buradan kalkıp Zemonink kalesine geldik. Islav beylerinden biri tarafından yaptırılmıştır. 946 tarihinde Gazî Arnavud Memi Bey tarafından fethedilmiştir. Bu kale Çenk sahrasında dört köşe şirin bir kaledir. Fakat bu da Kerka sancağına bağlı ve harâbtır. Burada dahî, binlerce gazîler Venedik hududundaki Kotarlar kalesine akın yaparak etrafı yağmalayarak zaferle geri döndüler. Buradan kalkarak Özrin kalesine vardık.

Özrin kalesi : Taştan yapılma güzel bir kaledir. 941 tarihinde Murad Bey tarafından fethedilmiştir ki, şehirde saray içinde Hüsrev Paşa türbesine bitişik nurlu bir kubbenin altında yatmaktadır. Bu kale dahi Kırka sancağına bağlıdır. Amma Girid fethinin başlangıcında düşmanımız Venedik, burayı da intikam almak için harâb etti. Buradan öte (Pervedin) kalesine geldik. Bu kale de Islavlar tarafından inşa edilmiştir. 941 tarihinde Gazî Hüsrev Bey tarafından fethedilmiştir. Kerka sancağına bağlıdır. Amma halâ harâbdır. Cenâb-ı Hâk mâmur eyleye...

Burada bütün kumandanlara tenbihler yapıldı ve İslâm askerinden hiç kimse baskın ve yağmaya gitmediler. Bu yerde İslâm askeri topluca çalışmaya koyuldu ve (Griblan) adlı taşlı yolu temizledi. Sonra batıya doğru gidip Zadra kalesine geldik.

Zadra kalesi : Bu kalenin asıl adı (Zara) dır. Venedikliler de tarihlerinde böyle yazarlar. Esasen İspanya kralları tarafından yaptırılmış olup sonra bir münasebetle Venedikliler eline geçmiştir. Fâtih devrinde Hersek oğlu Ahmed Paşanın yardımıyla yetmişaltı parça kale fetholunup herbiri bir Semendire kalesi haline gelince o zaman bizimle barış halinde bulunan Venedikliler «Ey hoca! bu gün sana ise, yarın banadır» sözü gereğince korkuya kapılarak bu Zara kalesini öyle hile ve şeytanca imar ettiler ki, görülmeğe değerdi. Nice büyük kuleler yaptılar. Sonra Fâtih Mehmet Han, Bosna sınırlarında da kırk parça kale fethedip de, Venedik seneye seferin kendi üzerlerine olduğunu anlayarak, Zara kalesini çetin bir savaş için hazırladılar. Hakikaten ertesi sene Fâtih Gazî Bosna

hududunda İzvornik'i fethedip, Payçse kalesine saldırdı. Fakat Allah'ın hikmeti Cenâb-ı Hâk yardım etmeyip, oradan fetihsiz ayrılınca Venediklilerin canı yerine geldi. Amma yine gâfil olmadılar.

Sonra Süleyman Han tahta çıkınca bu Venedik düşmanı üzerine 943 tarihinde körfez adası seferini tertip edip, Allah'ın emriyle zafer nasip olmayıp, yine Alman topraklarına sefere yönelip, Venedikliler üzerine Gazî Hüsrev Beyle Gazî Murad Beyi ve Gazî Arnavud - Memi Beyle nice beyleri memur etti. Bunlar da Venedik, Hırvat, İslavon, Dodaşka gibi yerlilerin elinden yüzyetmiş parça kadar kale fethetmişlerdir. Amma bu Zara kalesi uzun yıllardan beri sağlam ve müstahkem bir hâle getirildiği için Müslüman gaziler bu kaleye bakmaz ve göz yumarlardı. Amma yine Venedikliler tek durmayıp, o zamandan günümüze kadar her geçen gün bu kaleye çeşitli şeytanlıklar ekleyerek Yecüc duvarı haline getirmişlerdir. Her zaman Venediklilerin elinde kalmış ve hendeği düşman yüzü görmemiştir. Hatta yediyüz gemi ile İspanya bu kaleyi kuşatma hayâline kapılıp, kale altına gelerek karaya asker çıkarıp toplar ile döverek almak ister. Kale çevresinde bulunan bütün Hırvat ve Islavonlar İspanyalıları ele alıp, Zara kalesine bir top bile atmadan yüzelli yiğidi kırıp esir ederler. Geri kalanları da denize dökülüp boğulurlar. Açıktaki gemilerine kaleden binlerce top atıldığını, yüzelli parça İspanya gemisi batıp, hiç bir şey elde edemeden geri döndüklerini bir Venedikli bana nakletti. Bu Venedikli esirim olup, iyi tarih bilirdi. İşittiğim şekilde ben de buraya yazdım.

Zara Kalesinin zemin ve şekilleri :

Venedik körfezi veya (Bondekani) denizi kıyısında, Bosna hududunda Kerka sancağı toprağında bir yalçın kayaya yaslanmış dört köşe ve doğudan batıya doğru uzunca bir alçak kaya üzerinde çakmak taşı gibi yontma taştan yapılmış bir kaledir. Amma, yanına varılıp bakılması mümkün değildir. Batı ve kıble tarafları denizdir. Doğu tarafı karaya bitişmiştir. O taraflara da bu kadar yüzyıldan beri kesip buraya getirdikleri kısım derya ikiyüz arşın kadar genişliktedir. Bu tarafta bu kale hizmetine memur büyük bir mavna gemisi olup, limanında da altı aded kadırga yatardı. Hisar içinde yetmiş aded kilise çanları görünürdü. Hepsinin altın kaplama haçları vardı. Bütün duvarlarının dış yüzleri kaplumbağa kabuğu gibi iç yüze eğridir ki, bu da kuşatma sırasında top güllelerinin tesir etmemesi içindir. Amma, deniz tarafındaki duvarları eğri mi, doğru mu görmedim. Bütün duvarları üzerinde Venedik Beyinin atlı askerleri cirid oynar şeklinde birbirlerini kovarlardı. Yani kale duvarları bu derece geniş idi. Duvarlarının dış yüzü beyaz ve inci gibi cilâlıdır. Hattâ; bu kalenin dört tarafından derin hendekle çevrili olma ihtimali vardır. Çünkü kadırgaların kürek çekerek gidip geldiği görülüyordu. Karada doğu tarafında

ancak bir kapısı meydanda idi. Onun dahi önüne ağaç köprüler siper etmişler. Bu kalenin kara tarafında sekiz adet tabyaları var ki, herbirinin üstünde yetmiş seksen kadar balyemez topları görünüyordu. Deniz seviyesinde içine adam sığar şayka topları, kirpi gibi dizilmiş, yedi başlı ejder gibi dururlardı!...

Bu kale altına vardığımızda, bütün deniz gibi asker İslâma gösteriş yapmak için kalenin bütün tabya ve duvarlarının üzerlerini haçlarla süsleyip, binlerce kâfiri kale duvarı üzerine pürsilâh sıralayıp, korkusuzca, İslâm askerinin çadırlarını seyredip, hisar içinden küçük bir şahi topu ateşleyerek «safa geldiniz» dediler. Doğrusu birçok diyarlar gezdim, böyle sağlam kale görmedim!... Allah, müslümanlara fethini nasip ede, âmin... Ama bu kalenin denize ulaşan hendeğinin ötesinde karada bizim Kerka toprağında bu kaleye havale bir kayalı tepe var. Orada büyük bir kale yapmışlar ki, kahkaha kalesine benzer. Üstünde fırça gibi topları dizilmiştir. Ayrıca kesme, derin hendeği vardır. Ama deniz biraz uzak olduğu için hendeğinde su yoktur. Fakat hendeğinin dışında bin türlü hile ve şeytanlıklar ile çeşitli şarampol kazıkları ve parmaklıkları ve lağımları yapmışlar. Hattâ, esirlerimizin anlattığına göre; «Fostiçse istihkâmının yer altından ve kale hendeği içindeki deniz altından Zara kalesine giden yol vardır.» derler. Bu yolu şu düşünce ile yapmışlar: Karadan Fotsiçse'yi Türk alırsa, içinde bulunan asker kaleye kaçsınlar ve kaleden de onlara yardım edilsin. Bu Fotsiçse'yi döve döve berbâd eder. Bu kale altına Melek Ahmed Paşa efendimizle yetmişbin asker ve ikiyüzbin binek hayvanı ile varıp, kaleden bir top menzili uzaklıkta taşlı bir yerde konaklanıldı. Çevreye yağma ve baskınlar düzenlenmesi fermanı çıktı. Etrafa karakollar konuldu. Yer yer çeteciler ganimet malı için gidip, o gün o kadar mal ve o kadar zahire ve hayvan getirdiler ki, bunların arasında onbin beygir yükü inci tanesi gibi beyaz buğday da vardı. İslâm ordusunda ganimet bolluğu oldu. Ama burada İslâm ordusu gece gündüz durmayıp, moral kazandıkça Zara'nın Fostiçse kalesinin şarampollarına gizlice sokulup, direklerini sökmeye başladılar. Düşman buna yine aldırış etmeyip, adı geçen Fotsiçse'ye sarıldı. Şarampollardan içeri müslüman askerleri, tâ; hendek kenarına kadar sokulup, düşman ile hendek içinde kanlı bir savaş oldu. Üç saat cenk ettikten sonra gaziler gördüler ki, bu Fotsiçse'nin hendeği yerin dibine varmış ve burç ve duvarları göklere çıkmış, sağlam ve müstahkem bir kale olmuş ve o sınırlarda bir benzeri daha yok!...

Nihayet gazîler görürler ki, bu kaleyi dövmeye ve buralarda cenk etmeğe memur ve Melek Paşa'dan izinli değillerdir. Hemen kendi lüzumsuz hareketlerini terkedip, sağ ve ganimet sahibi olarak şarampollardan çıkınca düşman müslüman gazilerin kaçmakta olduklarını sanıp, peşlerinden Zara sahrasına çıkarak domuz sürüsü gibi askerle dövüşmeye baş-

ladıkları vakit, daha önce Fotsiçse'den geriye dönen gazîler arkalarını çevirince düşman iki asker arasında kaldı. Bunlara güzelce bir kılıç çekildiği gibi, karargâhlarına gidenlerle İslâm askeri de beraber gidip, orada da büyük bir cenk oldu. Ve içinde bulunan üçbinden fazla düşman kılıçtan geçirilip, kâfirlerin kumandanı olan (Neski) ve (Mora) isimli mel'unlar esir edildi. Fotsiçse kalesi dahî yürüyüş ile fethedilip, yakıp yıkılırken içinde bulunan gazîlere Zara kalesi top gülleleri yağdırdı. Gazîler bu güllelere aldırmayıp tâ; geç vakte kadar gece karanlığında kaleyi berbâd edip, kelle ve esirler ile orduya geldiler. Düşman o gece yer altından bu kaleye gelip yıkılan yerleri onarmaya başladı. Sonra hisar içinden (Vira) ile orduya adamlar gelip, büyük paralar karşılığı esirlerini isteyince tedbirli paşa razı olmayıp, elçileri geri çevirdi. O gün İslâm ordusunda şenlikler düzenlendi. Beylerbeyi ve iş erleri konuşarak oy birliği ile bütün gazîler birleşip, İsmail alay beyini serdar yaparak Dodoşka, Islavon ve Moran vilâyetlerine gitmeye karar verdiler...

ZARA ALTINDAN DODOSKA —ISLAVON— MORAN'A GİDİŞİMİZ

Evvelâ Zara altından onbin askerle kalkıp, Melek - Ahmed Paşayı seksenbin askerle Zara altında bıraktık. Biz Allah'a tevekkül ederek batıya körfez denizi kıyısını takiben bir gün bir gece seyirdip seher vakti (Moran) kalesine vardık.. Venedik körfezi kıyısında sağlam ve kuvvetli kaledir. Halkı askerin geleceğini haber alıp, kale içine sığınmışlar. Bütün mallarını karada bırakmışlar. Bu kale öteden beri Venedik idaresindedir. Burada billur, necef ve Moran taşlarından, camlar, gözlükler ve çeşit çeşit fanuslar yaparak. Bu şehrin güney tarafında deniz içinde elli mil kadar ilerde, büyük Venedik şehri görünmekte idi. Amma yapılarının kubbe ve çanları, âlemlerinin parıltısı dünyayı aydınlatmıştır. Burada Moran kalesine asla bakmayıp, yakındaki bağ, bostan ve ekili yerleri harâb ederek birçok mal ve az bulunur eşya ele geçmiştir ki, tarifi mümkün değil. Yedibin âded Frenk ve Islavon esirleri alınıp, serdâr yanına getirildi. Buralardaki dağların doğu ve kuzey tarafları Zirinoğlu, Bekânoğlu, Nadaroğlu toprakları olup, Islâvan üleksi diye meşhurdur. Hepsi Nemçe İmparatoruna bağlı olup, onun boy beyidir. Sava nehri bu dağların arkasından doğar. Drava nehri dahi bu Hırvat ve Islavan dağlarından çıkar ve Ösek kalesi dibinde Tuna'ya karışır. Kaba nehri dahi bu dağlardaan çıkıp Nemçe idaresindeki Yanık kale dibinde Tuna nehrine karışır. Sonra bu Moran vadilerini yağma ede ede (Dodoşka kalesi) vilâyetine ve körfez nihayetine varıldı.

Dodoşka Vilâyeti :

Bu vilâyetin yarısı Nemçe imparatoru, yarısı Venedikli idaresindedir.

Halkının çoğu İtalyandır ki, dilleri de Nemçece ve İtalyancadır. Buraların kuzey tarafı Alman dağı olup, Tuna nehrinin başıdır. Nemçe ile sulha aykırı iş olmaması için hemen Venedik'e bağlı Dodoşka vilâyetini üç gün üç gece yağma edip zarara uğratarak binaltmış aded güneş parçası gibi kız ve erkek çocuğu esir alınmıştır ki, her biri bir Rum haracı değer. Ama binlerce düşman dahi gemilere binip, körfez denizinin ötesindeki odalara kaçtılar.

Bu körfezin buradaki kıyısından uzunluğu güneye boğaz ağzındaki Muram vilâyeti karşısındaki körfez adasına ve Zapelse, Kefalonya adalarına varıncaya kadar beşyüz mildir. Biri kuzey tarafı, Mura vilâyeti ve Ayamavra ve Arnavudluk'tan Delvine vilâyeti ve Avlonya ve Draç kalesi ile, Kostur boğazı Novi kalemize ve oradan Dodrovenedik ve Hersek sahillerince İspelet, Şebenik, Zara, Moran, Dodoşka kalelerinde körfez tamam olup, karşı tarafı ile cenubudur ki, İtalya vilâyetindeki Pulya vilâyeti ve Klora burnudur. Bu burun denizden beşyüz mil içeri girmiştir. Onun arkası da yine Akdeniz kıyısı ile Fransa idaresindedir. Bu yağmaladığımız Dodoşka vilâyetindeki kalelerden çokça mal alındı. Buradan zafer kazanmış olarak, onüçüncü günde yine Zara kalesi altında İslâm askerine gelip, sayılamıyacak kadar çok malların ondabirlerini Melek - Ahmed Paşaya verdik. Bütün mallar pazarda satıldı. Biz de buradan kalkıp yine sahramıza geldik.

1071 SENESİ MUHARREMİNİN ONUNCU GÜNÜ ZARA ALTINDAN HELVİNE SAHRASINA GİDİŞİMİZ

Önce Zara kalesi altından kalkıp, (Zemonik) kalesinde konakladık. Burada bütün gazîlere karakollar ferman olunup, Hersek eyâletine mutasarrıf olan Tekeli Mustafa Paşaya izin verilip, ancak kendi askeriyle sancağına gitti. Hersek askeri bizimle kaldı. Artık müslüman gazîlerin çete ve yağmaya gitmemeleri emrolunup, gidenlerin haklarından gelindi. Buradan kalkıp, (Kinin kalesi) ne ve oradan Verne sahrasında (Verne) kalesine geldik. Bu kale de Hırvat yapısı olup, bu topraklara hep Hırvatistan derlerdi ki, üçyüz parça kaleden ibaretti. Yusuf Paşa Hanya kalesini fethedince, Venedikli dahî, karşılık olarak buraları harâb ve kalelerini yerle bir etti. Bu Verne kalesi de Süleyman Han zamanında Gazî Hüsrev Paşa tarafından fetholunmuş olup, Kerka sancağı idaresinde idi. Buradan kıbleye giderek, (Çoltaroğlu köyü) ne geldik. Harâb olmuştur. Buradan kıbleye gidip, (Klariçe) vadisine ve (Usturupça) kalesine geldik. Gazî Malkoç Bey tarafından fethedilmiştir. Buradan tekrar (Kinin) kalesine geldik. İleri gelenleri karşılamaya çıkıp, kaleden dahî: «Safâ geldin» topları atılarak yer gök titredi. Buradan yine güneye yol alıp, (Karaorman) adlı sağlam kaleye geldik. Burayı Kinin kalesini kahretmek için

Gazi Hüsrev Paşa yaptırmıştır. Bazı yerleri harâp olup, bizim askerimizin şerrinden neferleri kaleyi bırakıp dağlara kaçmışlardır.

Melek - Ahmed Paşa bu kaleyi kendi malından onartıp, Bosna defterdarından, kullarının ulûfe ve zahirelerini verdirdi. Yeteri kadar cephâne ve mühimmat ve levâzım koyup, asker yerleştirdi.

Buradan (Çilek köyü) konak yerine geldik. Gayet mâmur köydür. Çünkü Helvine sahrası gibi verimli bir yerdedir. Oradan Helvine sahrası içinde güneye ve kıbleye gidip (Atlı beyzâdeler) çiftliğine geldik. Bu çiftlikte paşa ve bütün gazîlere büyük ziyafetler verildi ki, diller ile târif olunamaz!... Buradan büyük merasim ve selâmetle, (Helvine kalesi) ne gelinip, paşaya «Safâ geldin» için atılan topların sesleri göklere yükseldi. Oradan güneye gidip, (Suruçse) kasabasına geldik. Burada da mahallin ileri gelenleri ziyafetler verdiler. Buradan kuzeye gidip, (Külbi) kalesini geçip, büyük (Köyrüz) yaylasına geldik. Buradan atları çayıra salıp, paşa iş görmüş adamlarla konuşarak bütün yağma ve baskına uğramış yerlere iş bilir ve her dilden anlar casuslar ve klavuzlar gönderip, bütün sancak beylerine «Hazırbaş bulunun» diye kıymetli hil'atlar giydirip, çeşitli ikram ve ihsanlarda bulundu. Bütün İslâm askerini de asıl vatanlarına gönderip, ancak sekizbin aded seçkin askerle Köyrüz sahrasında zevk ve eğlenceye daldık.

Allah'ın hikmeti 1071 senesi baharında İstanbul'dan Köprülü Mehmed Paşa ağalarından Ali Ağa adında bir süvari ulak gelip, padişah emri ve hatt-ı şerif getirdi. Köyrüz sahrasında, divan toplandı ve hatt-ı şerif okunup, yazılanlar anlaşıldı. Buyurmuşlar ki:

«Sen ki benim Melek lalamsın, Bihke kalesi kapudanı kulumu Zirinoğlu keferesi elinden yüz keseye varıncaya kadar verip, kurtarıp, fidyeyi devlet hazinesinden alasın. Mutlaka o kapudanı kurtarıp, bana gönderesin ki, o serhadlerin içine dair bazı haberler alına. Eski günlerde büyük atalarımdan kalma miras ve mülküm olan Kilis adlı kale düşman elinde kaldığından anın yolunu, İspelet kalesi bellerini, Şebenik kalesi yollarında olan dağlık ve ormanlıkları, top ve arabalar ile geçerek yolları temizleyip ve tâmir edip, köy, kasaba ve kalelerde zahireler yığasın vesselâm.»

Bu hatt-ı şerifi okuyunca Paşa efendimiz (Başüstüne) deyip; o an tuğlar ve otağ önünde duâlar ile çıkarılarak, kurbanlar kesilip fakirlere dağıtıldı. Ve padişah tarafından gelen kapıcıbaşıya on kese ihsan olunup, yine İstanbul tarafına gönderildi. Sonra paşa efendimiz bütün Bosna eyâletinde bulunan beylerbeylerine, alaybeylerine emirler yazıp, her sancak ve kazaya birer kapıcıbaşılar gönderildi. Hepsinden önce Hersek sancağı valisi üç tuğlu vezir Tekeli Mustafa Paşa geldi. Bütün askeri ile Köyrüz sahrasının bir tarafına kondu. İzvornik sancağı ile Cengi-zâde Paşa geldi. Çernik sancağıyla Praçak - Mustafa Paşa, Kerka sancağıyla Şehlâ - Hüseyin Paşa, Pozga sancağıyla Sarhoş-zâde İbrahim Paşa, Kilis sancağı ile

Sarı - İbrahim Bey ve bütün Bosna eyâletinde olan alay beyleri zeâmet ve timar sahipleri kanun veçhile cebelileriyle ve sancak beylerinin askeriyle hepsi otuzbirbinaltıyüz asker, pür silâh hazır oldular. Bosna eyâletinde bulunan mâmur yetmiş, seksen adet kalenin askerinin yarısı ve paşanın kırk adet sekban ve sarıca bayraklarıyla onbin gönüllü, onbin kömürcüyanla, kira beygirleri sahipleriyle ve üçbin aded çerahor ve baltacılar ile tamamı elliüçbin asker olup, zahireleri, yükleri ve cephânelerle toplar hazır oldular.

KÖYRÜZ SAHRASINDAN ŞEBENİK, İSPELET, KİLİS KALELERİNİ YAĞMAYA GİDİŞİMİZ

Önce Köyrüz sahrasından besmele ile kalkıp, Supiçse kasabasına sonra Helvine sahrasına, Beyzâdeler menziline geldik. Burada kanun gereği, Paşanın otağının etrafını yüzyetmiş adet sandalye sahibi kapıcıbaşılar çevirip, çadırlarını kurdular. Bosna sancağı askerinin bütün müslüman gazîlere öncü olması emredildi. Hersek sancağı ile Tekeli Paşa geride kalan askere ardcı olmak üzere emir aldık ki, geride düşeni kaldıra ve kalanı askere yetiştire. Bütün asker durunca Tekeli Paşa da asker arkasında dura ve herkesten sonra göçe... Bütün askeri görüp, gözetip, muhafaza üzere ola...

Sabahleyin Atlıbey-zâde çiftliğinden kalkıp, yine Helvine sahrasının batısında evvelce temizlediğimiz Porlak dağı adlı taşlık dağdan şahî topları ve iki adet kolamborne darbezenleri binbir güçlükle aşırıp, sekiz saatte büyük Çetine nehri üzerindeki Baba Ahmed köprüsünü geçip, Çetine nehri kenarında konakladık. Bu konaklama yerine gelirken paşa o dağlık yerlerden top çektirirken, kürksüz orta kuşakla hareket ettiklerinden son derece acı çekip, bitkin bir halde otağında biraz uykuya daldı. İç ağaları da yol güçlüğü çektiklerinden uyku borusu çalmışlardı.

Korkulu ve Tehlikeli Sergüzeşt :

Bu sırada otağ nöbetçisi olan Ali ağa dahî, bütün adamları ile uykuya varmış... Allah'ın hikmeti İspelet generali tarafından birkaç fedai mertlik davâsı ile paşayı şehit etmeye gelip, çadırın etrafını gözetlerken görürler ki, bütün asker kendinden geçmiş yatarlar. Hemen fırsat ganimettir deyip, otağ sokaklarının birini söküp, korkusuzca tâ Melek Paşanın çadırı yanına gelirler. Allah'ın hikmeti! iç ağalarından Abaza Merşan Yusuf, Abaza Art Ali, Abaza Kamış Veli nöbetçi imişler. Abdest almak için çömelip dururlarmış. Fedailere ne istediklerini sorduklarında onlar da arzuhal vereceklerini söylemişler. Fakat Abazalar hiç Türkçe bilmediklerinden, kendi lehçeleri ile «Bak bak adam, adamdır. Bu karanlık gecedir. Davâcı arzıhaldır, olur mudur?»

Manası: «Bak bak be adam, bu karanlık gecede davâcı arzıhal olur mu?» demektir.

«Adem ne vardır. Paşa hasta yatarmıdır? Bu gece divandır, yok mudur?»

Manâsı: «Bre âdem ne var, paşa hasta yatıyor. Bu gece divan yoktur.» İçlerinden birisi darılıp der ki: «Dîvan efendisi yoktur. Sen ne hoktur gece gelirdir. Sabahta olur mudur? Dîvan kendisi olurum. Kaçan tabl tobul çalardır. Özümün arzıhaldır hazır yapudur.»

Manâsı: «Dîvan efendisi yoktur. Sen niçin böyle gece gelirsin? Sabah oldukda dîvan kendi olur. Davul ve zurna dumdum çalınır. O zaman arzıhalini hazırla götür.»

Bunlar fedai ile böyle konuşurken Melek Paşa çadırdan işitip, görür ki, bir fedâi pürsilâh ve ateş parçası gibi durmaktadır. Hemen başucundan kılıcını alıp, dışarı fırlayıp, fedâiye öyle bir satır vurmuş ki, felek de kıskanmış... Ama yine herkes uykuda idi. Meğer ölen fedâinin dışarda oniki arkadaşı daha varmış. Onlar da çadırın içine bir yerden girip, peşkircibaşı Çerkes Şahbaz ve Gürcü Zülfikâr adlı yiğitler onlara rastlayıp, kılıçla çarpışırken iç ağaları içinde bir gürültü kopup onikisinin de kellesi kesildi. O an paşa kendisini toparlayıp, Yusuf kethüdayı ve bütün ağaları otağa davet edip, ordu mollası ve bütün kumandanlar huzurunda bir şeriat dîvanı topladı ki, anlatılamaz. Önce hazinedârı çökertip boynunu vurmak istediyse de ağalar ve kumandanların ricası üzerine bin kamçı ile sulh oldu. Neticede evvelce nöbette bulunan Abazalardan ve peşkircibaşı ile gözcü Zülfikâr'dan başka, üçyüzseksen aded iç oğlanlarına beşeryüz kamçı aşketti. Otağ nöbetçisi olan mir kapıcıbaşı ile altı kapıcıyı ağalar rica ettiyse de aslâ kabul etmeyip, yedisini de çadır önünde cellâda verdi. Bu acıklı durum sefer durumunda olan adamlara çok tesir edip, kapıcıbaşı ve bölükbaşından, aşçıbaşı ve seyisbaşıya kadar bütün adamları kudurmuş köpeğe dönüp, paşanın bu uygunsuz tutumundan çok huzursuz oldular ve incindiler. Sonunda paşa bunların gönüllerini alarak teselli etti.

O gün, Çetine nehri kıyısından kalkıp, sekiz saatdir yol almağa devam ederken (Sin Kalesi) sol yanımızda dağların başında göründü. Buradan (Sultan-zâdeler Çiftliği) denilen harâb yerden geçip giderken Şebenik kalesine giden casuslar gelip «Düşman şimdi Şebenik bağlarını bozmaya gidiyor» diye haber getirince, Paşa göç boruları çaldırıp, bu kalabalık ve muzaffer askerle o tehlikeli ve dar yollarda binbir güçlükle geçerek üç saatte (Verba) menziline geldik ve konakladık. İleri giden öncü karakollarımız Şebenik kalesi tarafından yedi aded esir getirdiler. Esirler konuşturulduktan sonra paşa onları getirenlere çelenkler ihsan etti. Ve ellişer kuruş verdi. Sonra Verba menzilinden kalkıp üçbin Çerahor, reâyâ konakçı ile ileri gidip, top yollarında, meşelik dar ve geçilmesi güç olan

yerleri balta ile vurup, yakarak taşları parça parça edip top ettiler. Bu sırada paşa da kalabalık askerle o dar yere gelince derhal mükellef bir çadır kurdurup, kahvaltı etmeye koyuldu. Bütün ağaç ve çalılıklara yeniçeri baltası vurdurup, bir anda geniş ve düz bir yol yaptırdı. Sonra bütün toplar ve mühimmat, çadırlar ve asker kolaylıkla geçip, oradan (Müsk bayırı) denilen konak yerine vardık. Burada eskiden bir Hırvat köyü varmış. Hâlen harâb bir haldedir. Burası Şebenik kalesine yakın olduğundan, göz açıp kapayıncaya kadar etrafa karakollar koyup, bütün askere alay çavuşları (Gaafil olmayın) diye tenbih ettiler. Bu menzilde Atlı-beyzâde, Yeke-kırığı ve Garbu bölükbaşı isimli gaziler, sekizyüz silâhlı cengâverlerle İspelet bağlarından ve öteki kale dağlarından altıyüz aded kız ve erkek esir getirdiler. İslâm ordusu içerisinden geçirip, otağ önüne topladılar. Bütün müslüman gaziler bu ciğerköşelerin parlak yanaklarına pervâne... Onlar da av hevesine kapılarak mahvolan şecaat erbabı kol kol düşman vilâyetlerine çapul ve yağmaya dağıldılar.

Sonra Müsk bayırından kalkılıp, yine sarp dere ve kayalar arasından geçilerek sekiz saatte (Koruverba) menziline geldik.

Koruverba Menzili:

Burası Şebenik generallerinin av yeri bir söğütlük orman olduğundan buraya Boşnaklar (Verba korusu) derler. Bu yerde de üçbin aded silâhlı gaziler paşa efendimizden izin alıp, yağmaya gittiler. O gün gidip, etrafı yediler. Ertesi gün bunlar dahi kavgasız gürültüsüz birçok ganimet malı ile İslâm ordusuna gelip, bütün ganimetlerini paşaya arzettiler. Hemen kanun üzere sekizyüz esirden beşde biri olmak üzere ikiyüz kadar seçme esir ayrılıp, kalanı pazarda satıldı. Sonra buradan kalkıp (Verpolse) konağına geldik. Burada, tedbirli paşa yedi yerde pusuya asker koyup, onbin aded seçme askere de Yusuf kethüdâyı kumandan tâyin ederek hil'at giydirip kendileri burada ardçı kalıp, etrafa karakollar koydu. Pusuda olan askere haberler gönderip «Gaafil olman» diye tenbih ettirdi.

ASKERİN ŞEBENİK KALESİ TARAFINA GİTMESİ

O gece, gaziler birbirleriyle helâllaşıp, hepsi atlara yem kestirdiler. Sabahın erken vaktinde Atlı-beyzâde, Çulparoğlu, Tilki bölük-başı, Gırbo bölük-başı, Yeke kırığı bölükbaşılar hepsi binsekizyüz adet yiğitler, piyâde ve tepeden tırnağa silâhlı olarak karanlıkta ileri gittiler. Peşleri sıra iki seçme atlı yiğitler, Bosna alaybeyi Gazî İsmail Bey ve öteki alaybeylerinin serdârbeyi ile yavaş, yavaş yola düştüler. Kumandanımız Yusuf Kethüda dahî, beşbin piyade ve atlı yiğitlerle giderken ben sancak dibinde fetih suresini okumaya devam ederdim. Paşa pusuya koyduğu askerlerin yanlarına uğrayıp tenbihlerde bulunarak ileri yürümeye devam ettik.

Ne zamanki; sabah vakti biraz daha ilerledi, acele ile fecir namazını kılıp, derhal atlara binerek, duâyı atlar üzerinde yaptık. Yavaş yürüyüşle yol alırken hemen ileride Allah, Allah sesleri ile birlikte bir tüfeng sesi koptu. Derhal gördük ki, geceden giden yayalar soluk soluğa çıka geldiler.

«Bre medet, düşman geliyor. Pusuya girin. Biz kaçamak verdik.»

Diye yıldırım gibi geçtiler. Biz de sol ve sağ taraftaki dereler içinde pusuya girip hazır olduk. Aynı zamanda büyük bir küme atlı ve piyade düşman grubu geçti. Onların peşinden bir gurub yaya, bir gurub da elli kadar atlı geçti. Bunlar da har har soluyarak giderlerdi. Beş on düşman kayalar üzerinde koşup giderlerken bizleri dereler içinde kat kat görünce kendilerini takibeden arkadaşlarına «Bre geri dönün» demeye kalmadan bizim Yusuf Kethüda önce Allah, Allah at bırakınca bütün gazîler dal satır kurt koyuna girer gibi düşmanın peşine düştü. Düşman gördü ki, kendi taraflarından bile Türk askeri geliyor. Hemen önlerindeki yayaları kovmaktan vazgeçip bizim üzerimize döndü. Böyle düşmanla allak bullak olup, biz onlara, onlar bize bızlar sokup kırarken ileri kaçan yayalarımız dahi geri döndü ve düşman iki asker arasında kaldı. Kayalar arasına dağılıp mertce cenkler edildi. Cenk sırasında Melek Paşanın pusuya koyduğu alaybeyinin biri düşmanın kapattığı kayalar üzerine çıkıp, aşağıda olanlara lânet yağmuru gibi kurşun yağdırdı. Sonunda düşman kayalardan çıkıp tekrar üzerimize hücum ile köpek cengi etmeğe başladı. Mel'unlar kurşunla yüzden fazla yiğidimizi haşladılar. Gazîler bu acıklı hale bakmayıp, Allah, Allah diye tam iki saat cenk ve cidal edip, düşmanı kaçmaya mecbur ettiler. O kadar düşmandan biri canını kurtaramayıp, beşyüzon kelle ve kırk diri asker esir alındı. Hemen ben günahkâr Evliya ilerdeki ince çetecilerimize iki atımla seyirderek varıp yetişdim. Düşmanı kırdığımızı onlara naklettiğimde bütün gazîler şükran secdesine kapanıp, dediler ki :

«Onlar bizim yanımızdan geçip bizi görmediler. Biz azız, onlar çokluk. Belki bize geriden yardım gelmez diye göz yumduk. Meğer onlar ecellerine koşarlarmış, elhamdülillâh!...»

Bunun üzerine her biri yedibaşlı ejdere dönüp, «Bre Evliyâ Çelebi oku bari ihlâs-ı şerifi» diye at bırakıp seyirderek kayalar üzerinde at oynatan üçyüz kadar düşmana hücum ettiler. Düşman kayboldu. «Bre nereye gitti?» diye aramakta iken meğer o kayalardaki kuyuya girmişler. Biz de «Kuyu var» diye bağırırken bir yiğidimizi kuyudan kurşunla vurup şehid ettiler. Bunun üzerine yiğidin cenazesini boş bir ata yükletip bir yaya yiğide verdim. Kendim de koşup, (Karakolhâne) menziline geldim.

Karakolhâne Menzili :

Tekeli Mustafa Paşa Şebenik kalesini kırk gece dövdüğü sırada adı

geçen paşanın kötü tedbiriyle kale altından fetihsiz eli boş dönüp İslâm askerinin siperlerinin bulunduğu yerlere bu karakol binasını yaparak bir İskender duvarı meydana getirmiş. Yetmiş seksen parça balyemez ve yirmişer okka gülle atar kolomborne topları güllelerini üzerlerimize lânet yağmuru gibi yağdırırdı. Düşman da tabya duvarları üzerinde rahat olup, hemen bütün duvarlarının üzerlerini haçlı bayraklarla donattı.

Bu yerin tam ortasında göğe baş uzatmış bir direk üzerinde makaralar ile bir çatal flândere bayrak kaldırdı ki, sırmalarının parıltısından insanın gözleri kamaşırdı. Allah'a hamdolsun gördük ki, bütün müslüman gazîler serdârımızla bir araya gelip, alay alay ve saf saf olarak bütün kelleleri kostniçe denilen mızraklar üzerine saplayıp küme küme gelirler... Bu Şebenik kalesi altında çadır ve ağırlıksız beklediler. Esirlere kelleleri yüzdürdüler ve içlerine ot doldurup, düşman yıldırmak için Şebenik kalesine karşı esir ve kelleleri dizdirdiler!...

Şebenik Hisarının Vasıfları :

Bu kalenin ilk yapıcısı, Venedik prinç primlerindendir. Bütün Venedik kalelerinin ve memleketinin hâkimine «prinçprim» derler. Yaldız altını üzerindeki hacivata benzeyen uğursuz surat onundur. Külahlı ve başında sivri tacı vardır. İnançlarına göre bunun sivriliği de güyâ Urfa şehrinde ellerine geçen Hazret-i İsa çorabının şeklinden kinâyedir. Bu kaleyi nice kere etraftaki çeşitli kavimler kuşatmışlarsa da, sonunda hepsi de elleri boş geri dönmüşlerdir. Hattâ, İbrahim Han zamanında Tekeli Mustafa Paşa da kırk gün bu kaleyi kuşatarak topa tutmuşsa da, fethedemeden dönmüş, sonra Danlıova denilen yerde yüz karalığıyla yenilip, birçok gazîlere şehitlik şerbetini içirtmiştir. Ondan sonra Venedikliler var kuvvetlerini bu kaleyi tahkime verip, İskender kalesi şekline sokmuşlardır. Bu yüzden kale avcı elinden kurtulmuş ceylâna dönmüştür.

Kalenin yeri ve şekli :

Venedik körfezi sahilinde Kilis sancağı toprağında Kerka sancağına komşu, kayalı yerde beşgen şeklinden uzunca, taştan yapılmış bir güzel kaledir ki, beyaz inciye benzer. Ama düşman kalesi olduğundan büyüklüğü ve mâhiyetini anlayamadım. Büyük kaledir Varoşu deniz tarafındadır. Kıble ve batı rüzgârı tarafları körfez denizidir. Ancak şark ve kuzey tarafları karadır ki, o taraflarda havalesi vardır. Ama, metrise girerek tamamen lâğım yapmışlardır. Tekeli Paşanın dövdüğü yerlere tabyalar yapmışlardır. Kara tarafı baştanbaşa bağ ve bahçe idi. Bütün meyva ağaçlarını kırıp geçirdik. Meyve ağaçlarının çoğu zeytin, incir, nar, ayva ve üzüm fidanları idi. Kale içinde de kâgir bina, manastır çanları görünüyordu. Kalenin bütün dış duvarları iç yüze doğru eğiktir. Tâ ki; ku-

şatma sırasında top güllesi seyretmeye. Öteki Rum kalelerinde olduğu gibi bu kalede beden dişi yoktur. Top ve mazgal delikleri çoktur.

Bu kale altında biraz istirahat edip, yemekten sonra bütün gazîler bir araya geldikten sonra kumandanın emriyle nice gazîler av almaya, tâ; kalenin hendek kenarına kadar gelmişler ise de, ganimet adına hiçbirşey bulamayarak, elleri boş ve ümitsiz dönmüşler iken, A'lah'ın hikmeti! bağlar içinde kendinden geçmiş bir esir tutup, Yusuf Kethüdanın huzuruna getirdiler. Esir «Beni bırakırsanız size büyük bir av habe vereyim» deyince, serdârımız: «Muhammed hakkı için seni serbest bırakırım» dedi. Hemen kâfir, dal - taban olup, «Ardıma düşün» diye sıçrayarak Şebenik'ten doğuya giderek dağ ve bağlar aşıp, yarım saatte bizi Rinçse kalesine götürdü.

Rençse'nin Vasıfları :

Yapıcısı (Bundkânî) yani Venediklilerdendir. Nice kere İslâm eline gidip, Süleyman Han asrından beri düşman elinde kalmıştır. Halâ Kilis ile Kerka toprağı hududuna komşudur. Kalesi deniz kıyısında dört köşe, alçak bir kaya üzerinde taş yapı güzel bir kale olup, beyaz kuğu gibi nurludur. Ama kale içinde mahsur bizim olan reâyâlığımızdan çıkıp Venedik'e uskuk olan (Şarik) adlı Hırvat şakîsinin karargâhı olup, bunlar bu taraftan Sinin ve Kinin kalelerini yağma etmekten geri durmamaktadırlar. Fakat bu kale, ana yoldan uzak, geçilmesi zor bir yerde kurulduğundan üzerine varılmayıp, düşman elinde kaldı. Hemen bu kaledekiler bizim İslâm askerini görüp, kale duvarları üzerine açıkça silâhlı olarak dizildiler. Ama kalenin batı tarafı deniz tarafında olduğundan büyük bir liman halindedir. Liman boğazında bir kapı gibi daracık boğazdır. Bu limana beşyüz gemi sığar. Hayli geniştir. Ortasında bir kaya üzerinde bir küçük kale vardır. Bu küçük kale etrafında küçük büyük otuz adet kayık, fırkate ve ıskanpavyeler vardı ki, sahiplerinin hepsi kale etrafındaki bağlarda eğlencede iken kale kuşatılınca kayık sahipleri de bağlarda kalıp kayboldular. Ama kayıklarda olanlar kuşatmayı görüp hemen «avanta!» diyerek liman boğazından dışarıya can atarken, hemen serdârımız Yusuf Kethüda, limanın sağ ve soluna beşeryüz tüfenkli gönderip, varan fırkatelere lânet yağmuru gibi kurşun yağdırıp, dışarıya hiçbir gemi çıkarmayıp, yine liman ortasındaki kuleli adacığa geldiler. Birkaçı kalenin deniz tarafından kapısına yanaştılar. Sonra bütün gazîler cân-ı gönülden kalenin her tarafından hücum ederek savaşa başladılar...

Allah'ın hikmeti! düşman savaşmakta iken ikiyüz kadar Hırvat yiğidi soyunup denizde yüzerek kale dibindeki kayıkların üç tane büyüklerinden alıp, bizim tarafa getirdiler. Ama içinde şarap, ekmek ve peynirden başka bir şey yok. Hemen bu gazîlere Yusuf Kethüda beşer altın ihsan etti.

Bu gazî gemilerin direkleri ve küreklerini gemilerin ipleriyle beş on aded merdiven yapıp ve bağlarda büyük şarap fıçılarını açıktan yuvarlayıp, kale altına getirdiler. Çünkü kurşun yağmur gibi yağdığından, kâfirler kaleden bas göstermiyorlardı. Onun için gazîler hiç çekinmeden fıçıları ve merdivenleri kaleye dayayıp, ister istemez kaleye çıkıp, (Şarik) mel'unu ile tam bir saat kahramanca cenk edip, sonunda kaçmayı direnmeye tercih ettiler. Kale dibinde birkaç kayık ve fırkateler var idi. Onlara binip kaçarken kale üstünden gazîler bunların gemilerine öyle kurşun yağdırdılar ki, yirmişer otuzar görünenler beş altı görünmeye başladı. Ne hal ise, adı geçen adacığa yanaşdılar. Hemen gazîler daha önce ele geçen fırkatelere dolup, avanta diye düşman üzerine varınca, onlar da beş altı fırkateleriyle boğaz altına can attılar. Ama iki tarafta bin adet tüfenkli kuş uçurtmazlardı. Hemen kale kapudanı (Şarik) Macar gemilerini baştan kara edip, bağlara dökülünce bütün gazîler bu yayalar üzerine at bırakıp, hepsini zincire vurup, gemiler deniz kıyısında kalınca, üç adet fırkateye dahi Helvine yeniçerileri binip, derhal küçük adadan üç fırkateyi dahi içindekilerle alarak kıyıya gelip, o üç fırkateye de gazîler doldular. Özetle büyük küçük dokuz adet fırkatenin ancak biri boğaz ağzında atılan tüfenklerden kurtuldu. Niceleri de fırkatelerden kendilerini denize atıp boğuldu...

Hülâsa, biz bu şekilde karadan atlarla gelip, deniz içindeki gemileri fethettimiz vakit bağlar içinde üzüm toplamaya çıkan kadın, erkek kurtulur mu? Sonra kalede olan kıymetli eşyacıkları serdârımız «Bunlar devlet malıdır» diye el koyup, cephânesinde üçyüz adet tüfenk ve yüz adet meç, kılıç, câriye ve nice bunun gibi silâh ve kıymetli eşyayı tamamen beygirlere yüklettirip ve altı parça şahî topların her birini ikişer beygire yükletip, kalenin içinde kalan ganimet malını müslüman gazîlere yağma ettirerek, bir anda kale içini harâp edip, ateşe verdiler. Kalenin demir kapılarını bile söküp götürdüler. Sonra yirmidokuz fırkatenin top ve tüfeklerini ve öteki âlet ve mühimmatını, demir ve yelkenlerini alıp, bütün fırkateleri yerli yerine bağlayıp, hepsini birden ateşe verdiler. Bunlar halledildikten sonra bağ ve dağlar içinde bulunanları tavuğun yerden darı topladığı gibi toplayıp, esir aldılar. Bir de dağlar içinde bir Allah Allah sedası kopunca hemen serdârımız İsmail alaybeyini tâyin etti ki, kahraman, yiğit ve mert bir bahadırdır. Yüzlerce savaşta bulunup, emsâlleri arasında adı anılmıştır. Onlar vardıklarında görürler ki, bir bağ duvarı içine beşyüz kadar düşman denizden kaçamayarak gizlenmişler. Can pazarına düşüp, cân-ı gönülden cenk ederler. İsmail alaybeyi «Bre gazîler! ayıp değil midir? Bre karış katış olalım yahu» deyince bütün gazîler kale gibi bağ duvarından içeri girip, Müslüman ile müşrik yüzyüze geldiklerinde öyle bir cenk oldu ki, «Rumeli gazîleri daha böyle cenk görmedik» dediler. Allah'a hamdolsun düşmanın çoğu kılıçtan geçip, bizden de yedi

gazi şehitlik şerbetini içti. Adı geçen şehitler ve yüzaltmış aded başbuğ fırkate sahibi kapudan esirler ile Riçse kalesi altında serdârın huzuruna geldik. Gazîler hesapsız ihsanlar aldılar...

Sonra bu fetih haberlerini serdâr Yusuf Kethüda Melek Ahmed Paşaya gönderip, onlardan dahi inci gibi mektuplar geldi. «İnşallah biz dahi kapı askerimle Helvine sahrasına gideriz. Siz de muzaffer askerinizle Berkırı tarafını yağma edip, hesapsız ganimet alarak selâmet tarafına gelesiniz.»

Diye serdârımıza haber gelince hemen Rinçse kalesi altından kalkıp, beni bırakın size av göstereyim diyen mel'unu sözümüzde durarak serbest bırakıp, bütün askerle toptan Şebenik kalesi altında bir top menzili uzaklıkta durularak fetholunan fırkatelerin yelkenlerini gölgelik yapıp, bir gece orada yattık. Sabahleyin kalkıp, büyük bir merasimle bütün kelleleri sırıklar ucuna takıp, ve esirleri ayağı bağlı geçirirken kaleden hiçbir top atılmadı. Kat kat seyirci düşmanlar vardı. Sonra kuzey tarafına giderek, dağlar ve bağlar geçip (Danilova) isimli yerde bir gece yattık ve tâ; Şebenik kalesi altlarına kadar karakollar koyup, esirleri bağlayarak, kafaları kazıklar ucuna takıp, derilerine saman doldurup rahat yattık. O gece Sebenik kalesinden binin üzerinde balyemez toplar atıldı. Ve beşbinden fazla meşaleler yakıldı. Çeşitli çerağanlar edilip, havaî fişekler atıldı. Meğer ölen arkadaşlarının ruhlarını şâd ediyorlarmış. Bu parlak zafere kusurlu Evliya'nın yazdığı tarih :

Bihamdilillah bu cenk içre acep feth-i fütuh oldu.
Şebenik düşmanının ekseri maktul ve katl oldu...

———o———

Karakolunu kırdık iptidâ Allah-u ekberden,
Sadây-ı nâre-i Allah-u ekber çıktı askerden...

———o———

Lebi deryâda bir cenk eyledik, hakka dilirâne,
Tüfeng-endaz olanlar sürdüler atları meydâne...

———o———

Bizi mansur ve mesrur eyleyen fettah mevlâdır,
Adüvün kimi tiğdan geçti, kimi gark-ı deryâdır...

———o———

Kenâr-ı bahre düşmüş kale-i Rinçse'ye vardık,
Aman hiç vermeyüp fetheyleyüp, düşmanların kırdık...

———o———

Nice keştilerin ahzeyleyüp, ihrâk-ı nar ettik,
Nice mâl-ü ganâyim aluben çoğun esir ettik...

———o———

Senindir devlet ve nusret, duânı hak kabul etti,
Kırup düşmanları gazîlerin de hoş gazâ etti...

——— o ———

Zamân-ı devletinde çok gaza oldu ve çok olur,
Yakıncıkta Venedik düşmanı da sernigûn olur...

——— o ———

Ne yere azmedersen, yâverin olsun ricâlullah!...
Seninle cümle candan sana verildi seyfullah...

——— o ———

İlâhî mûcizât-ı Mustafa hakkı bu sal içre!
Ne zara ne kutur kalmaya fethola bu bahr içre...

——— o ———

Hüdâyâ dâr-ı dünya durduğunca bermurad eyle,
Dü âlem içre feth-i nusret ile yüzün ak eyle,

——— o ———

Bu cenge Evliyâ bî mim ararken bir güzel tarih,
Biri kalkıp dedi tarihe yaz «Bu ceng-i uzmâyı» Sene 1071

Sonra Danılova'dan kalkıp (Mandalina) kalesine geldik. Bu Süleyman zamanında fetholunmuşsa da sonra yine düşman eline düşmüştür. Toprağı Kerka sancağıyla komşudur. Kalesi deniz kıyısında sarp bir kaya üzerinde yapılmış olup, küçüktür. Ama Hırvatistan iskelesi olduğundan bol tüccarları vardır. Deniz kıyısındaki varoşu kıbleye bakan şirin bir şehirdir ki, göğe yükselmiş çan kuleleri var. Bağ ve bahçesinin sayısı belli değlidir. İslâm askeri evvelâ bağ ve bahçelerinde «ekele, ye'külü = Yedi, yenir» fiilini çekip sonra bütün bağlarına balta vurdular. Harâb ve berbâd ettiler. Çünkü halka önceden asker geleceğini haber alıp, dışarıda ganimet alınacak hiçbirşey bırakmayıp hileler etmişti.

Sonra kıble yönüne giderken bağlar içinde on adet beygir bulunup, sürülerek askerin yarısı Danilova'dan kalkıp, burada iki asker birbirine karıştı ise de, onlar da ganimet malı bulamayıp boş geldiler. Sonra Danilova sahrasının kıble tarafına gidilip orada duruldu. Bütün iş erleri ve serhad ihtiyarları konuşup :

«Allah'a hamdolsun, düşmanı kırdık geçirdik. Bir yerden baş gösterecek gücü yoktur. Hemen Marına taraflarına İsmail alaybeyinin serdârlığında onbin yiğit atlı gönderelim. Olaki hesapsız ganimet malı ve esir gelir.»

Denilince, hemen asker içinden sekizbin atlı ve üçbin seçme piyade Hırvat yiğitleri seçilip, gülbang-i Muhammedî çekilerek, İsmail Beyin sancağı açıldı. Evvelâ Danilova sahrasının güneyine gidip, bir dar boğaz ağ-

zına beşbin yiğidi pusuya koyup, oradan içeri boğaza girerek tam beş saatte (Marina) kalesine geldik.

Marina Kalesi :

Kurucusu prinçprimlerden birinin kızı olan (Marina) dır. Bu kaleyi daha önceki beyler nice kereler fethetmiş. Bilhassa Gazî Seydi Ahmed Paşa binyetmişde feth ve yakıp, yıkmıştır. Sonra sahibi yine onarıp tâmir etmiş olduğundan şimdi düşman elinde çetin ve sağlam bir kaledir. Buradan öteye giderek (Kamin) kalesine geldik. Hırvatların yapısıdır. Dokuzyüz kırküç tarihinde Gazî Murad Bey fethetmiştir. Kerka sancağı toprağında olup, sağlamca bir kaledir.

Bu yerlerin dağlarına ve mağaralarına bütün düşmanlar malları ile birlikte girip, kapandıklarından ve geçmiş senede Seydi - Ahmed Paşa yağma ettiğinden bir damla ganimet malı bulunamayarak eli boş ve ümitsiz geri dönülüp, Danilova'da serdârımızla buluştuğumuz vakit, bütün gazilere «Aldığınız ganimetleri Helvine'ye gönderiniz» diye yemin verdiler. Bu şekilde Danilova'dan kalkıp, kıbleye doğru sahralar içinde, sekiz saat giderek, (Diriniş) kalesine geldik...

Diriniş Kalesi :

Büyük İskender zamanında karakolhâne için yaptırılmış küçük bir kale imiş. Su ve havasının güzelliğinden, toprağının verimliliğinden Hırvat, Dodoşka ve Islavan kavimleri taşlık yerlerden kaçıp, buraları imar ederek yerleşmişler. Sonra 944tarihinde gazi Hüsrev Paşa bu şehrin etrafını fethederek burayı da kuşatarak halkını kıtlığa mahkûm etmiştir. Hisar içinde gizlenenler ise, bu perişan hali el altından krallarına bildirdiklerinden, kral kırkbin asker ile Diriniş şehrinin yardımına gelir. Hersek sancağında Ahmed Paşa bu durumdan haberdâr olup, gazî Hüsrev, Malkoç, Murad ve Bektaş beylerle İzvornik beyi Baylak beye ve nice beylere ve serhad yiğidlerine haber gönderip, otuzüçbin seçkin ve kahraman savaşçılarıyla bir gecede hızla, sabahın erken saatinde, Diriniş altında kendinden geçmiş yatan düşmanlara baskın yaparak öyle bir kılıçtan geçirirler ki, kılıç artıklarını bile kaçırmamışlar. Sonra hisardaki kâfirler dahî, aman dileyip, kaleyi vire ile teslim edip, hepsi kurtulmuşken Sultan İbrahim zamanında Hanya fâtihi olup, Erdel Diriniş havalisi taraflarından olan silâhtar Yusuf Paşaya olan kinleri yüzünden Venedikliler bu kaleleri basmak için Şebenik ve İspelet kalelerinden asker döküp, Kilis ve Kerka sancaklarındaki yüzkırk parça kaleyi istilâ etmiş ve bu Diriniş şehrini de tam yetmiş günde harâb ve yağma etmiş!. Osmanlılar elinde iken o kadar büyük ve mâmur bir şehir olmuştu ki, her sene yüz, yüzelli hacısı olurdu. Üçyüz adet konak sahibi eşrafı varmış. Hâlen içinde yangın korkusundan ahşap bina

bulunmayıp, hepsi kâgirdir. Kalesi biraz darsa bir vâdi içinde alçak ve yalçın bir kaya üzerinde beşgenden biraz uzunca olup, pek büyük değildir. Dibinden akan küçük su, Galamuç ve Ezmiyan dağlarından çıkıp, (kotarlar) denilen yere yakın Venedik körfezine dökülür. Bu Diriniş kalesine en yakın mâmur kale (Kinin) kalesidir.

Hırvatların Dili:

Yedno — bir, Diva — iki, tri — üç, Çetri — dört, Pente — beş, Şest — altı, Sedim — yedi, Osem — sekiz, Dut — dokuz, Dest — on, Kırve — ekmek, Voda — su, Mese — et, Sir — peynir, Kopole — soğan, Loka — sarımsak, Yaniya — kuzu, Oce — dişi koyun, Ovat — erkek koyun, Koprive — ısırgan dikeni, Korde — kılıç, Prada — sakal, Moşet — köprü, Hodvomu — gel beri, Eşfek — mum, Artakur idiş — nereden gelirsin, Kamu idiş — nereye gidersin, Nimatkobi pove — yoktur vallahi, Donesi unutimi koduva — getir yoksa öldürürüm kahpe, Daymeni — bana ver, Petnopod — bir kere, Davdim — göreyim, Yelisakmene — yumuşak mıdır, Miliyomtiye — seni severim, tavkoni pove — Allah için.

Bu harâb Diriniş şehrinden kalkıp, bir gecede karakollar teşkil ederek, (Zereb deresi) denilen yere geldik. Buradan kıble yönüne devamla (Çetine) nehri kenarında konakladık. Sonra nehir kıyısını takib ederek, kıbleye gidip, üç saatte (Baba Ahmed kalesi) ne geldik. Bütün gazîlerin hissesinden Baba-Ahmed'e bir esir verilip, sabahleyin Burolok dağını aşarken Helvine sahrasındaki paşaya müjde haberleri varmış. Oradan aşağı sahraya inildiği vakit bütün paşa askeri ve vilâyet halkı karşılamaya çıkıp, büyük bir merasimle yavaş yavaş Helvine sahrasına geldik.

Bütün esirler arzolunup, kelleler dahi sırıklar üzerinde kahraman sadrazamın dîvanında hayır kılındıkda, beylerbeyileri ve beylere, mirlivalara, iş erlerine, yüzyetmiş aded sırmalı kıymetli elbise verilip, dörtyüz gazînin başlarına gümüş çelenkler takıldı. Öteki gazîlerin de hepsine üç kese kuruş ihsan olundu. Kaleden bir yaylım top ve tüfenk atılıp, şenlikler yapıldı. Devlete ait bütün cephâneleri âdil paşa Helvine kalesi cephâneliğine gönderdi. Bütün gazîler arasında toplanmış olan ganimet malı satılarak parasını gazîlere bayrak bayrak kardeş payı edip, kanun üzere Melek Ahmed Paşa'ya da beşte birini verdiler. Paşa'ya düşen yedi aded kapudan esir, âletler, silâh ve kıymetli kumaşlarla gümüş eşyanın tamamı dokuz keselik idi.

Sonra Helvine sahrasında durup, kelleleri tuzlayarak çuvallara koydular. Yedi kapudanın trampete ve borularını haçlı beygirleriyle Alemi Ağa adlı bir ağaya üç kese yol harçlığı verilip İstanbul'a gönderildi. Paşa da ertesi gün Helvine sahrasından kalkıp, lâle bahçesi (Köyrüz) menzi-

line geldi. Burada kendi adamlarına ve bölük başılarına dahî kıymetli elbiseler giydirip, başlarına çelenkler takarak, çeşit çeşit ihsanlar verdi. Bana da üç esir, üç at ve yüz altın ihsan etti. Bütün atlar çayıra bağlandı. Fakat yedinci gün Köyrük sahrasından kalkılıp, Bosna eyâletine devre çıkıldı.

BOSNA EYÂLETİNDEN BANALUKA'YA GİDİŞİMİZ

Evvelâ Köyrüz'den (Soviçse) ye, orada üç saat yol alıp, (Done) kasabasına geldik. Bu bölgeye ben hiç uğramamıştım. Meğer İrem bağına benzer mâmur bir kasabacık imiş. Kilis Sancağı hududlarında olup, dörtyüz aded taş ve kayagan örtülü kâgir evleri, bir mükellef câmii, mescidleri, bir hanı, bir küçük hamamı ve on aded dükkânları var.

Buradan beş saatte, (Muskobilad) köyüne geldik. Bu da Kilis toprağında mâmur ve süslü köydür. Hayat veren suları, çemenzar yerleri çoktur. Buradan üç saatte, yine Helvine sahrası menziline geldik. Burada Melek Ahmed Paşa deniz gibi askeriyle durunca, etraftaki bütün düşman kalelerine korku ve dehşet düşüp «Yine mutlaka bir tarafı yağma ve baskın eder» diye bütün âsi kalelerden elçiler ve hesapsız kıymetli hediyeler gelmeye başladı...

Önce güneyde Hersek sancağında Mostor şehrine yakın (Lapuşka) vilâyeti halkından on kese, elli kömür beygirleri yükü, külçe, külçe tekerlek gibi baldan tatlı incirleri geldi. Adamlarına ve gelenlerine gayet iyi davranılıp, «Edebinizle oturun» diye tenbih olundu. Sonra Kilis kalesi civarında (Permurya) vilâyeti halkından müslüman kapu kethüdaları ve üç aded kapudanları on kese ve üzüm, incir, kahve ve yirmi aded müslüman esirleri getirip «Frenk elinden kurtardık» diye bağlılıklarını bildirdiler. Ama, işin aslını esirlerden sorduk. Venedik adalarına baskın yapıp, bu müslümanları kurtarmışlar. Paşa, bunlara dahî hayli ikramda bulundu.

Ertesi gün Şebenik kalesinden bir kapudan, beş kese, yirmi pasta ve saya çuha ve üçbin Venedik altını hediye getirip, bizim Şebenik yakınında Rinçse kalesinden aldığımız Şarik, Bağ, beyi ve öteki yedi aded ismi bilinen kapudanları babaları ile geri istediler. Yedisi de yetmişbin kuruşa bırakılıp, elçilere teslim olundu. Şebenik generaline, Paşa dahî, hediyesiyle Selim Ağayı gönderip, Selim Ağaya karşılık kapudanlardan birini alıkoydu. Sonra Zara, Zirin, Bekân, Nadaş, İslâvon, Mekmurî vilâyetlerinden beşer, onar, onbeşer kese kuruşlarla ve birçok süslü eşya ve sarie ile kırkar, ellişer pasta elvan çuhalar, süslü tüfenkler getirip, bütün elçileri derecelerine göre ikram edip, paşa da onlara bazı hediyelerle birer ağa ve mektup gönderdi. Oradan ertesi günü sabahleyin İspelet generalinin dahî on kese kuruş ve yirmi pasta elvan çuha ve on top diba ve nice san'atlı gümüş eşya şamdanlar hediyelerle evvelce İspelet altında

esir edilen yirmi Müslüman geldi. Paşa, bütün hediyelerden fazla, bu müslümanların kurtulmalarından memnun kalıp, Serdâr dîvanına gelen mektupların tercümeleri okundu.

«Aman, elâman ey Osmanlı kumandanı! Bir daha sizin yaktığınız ve yıkarak harâb bıraktığınız Marina, Rinçse ve Kaman kalelerine İsâ ve Meryem hakkı için asker koymam ve tâmir etmem.»

Tedbirli paşa bu yemin ve ahd üzerine barışnâmeler ve ahidnâmeler yazıp, Dilâver Ağayı Kilis generaline beni de İspelet generaline göndermeyi emretti. Ben de temiz adamlarımla hazır olup, mektupları aldım. Ertesi gün seher vakti paşanın elini öperek yola çıktım.

HELVİNE SAHRASINDAN VENEDİK VİLÂYETİNE GİDİŞİMİZ

O gün Helvine'den çıkıp, önce Porluk dağını aşarak (Ahmetbaba kalesi) ne geldik. Burada çeşitli haberler alıp, ertesi günü batıya giderken, Baba Ahmed ve oğlu Baba İsmail bize arkadaş olmağa gelince, dünyalar bizim oldu. Oradan, bin güçlükle oniki saat giderek, (Sin) kalesine geldik. Buradan kıble yönünde dereli, tepeli ve tehlikeli yerleri altı saatte aşıp (Solin) kalesine geldik. Evvelce kefere zamanında mâmur ve bakımlı bir hisar idi. Nihayet düşman, «Bu kaleyi Türk alırsa Kilis kalesinin yolunu kesip, zarar verir» diye temelinden yıkmış idi. 941 tarihinde Gazî Hüsrev Bey Kilis kalesini fethetmeyi padişaha arz edip, arzı kabul edilince, bu Solin kalesinin temeli üzerine dört köşe taştan bir kale inşa edip, içine asker ve yeteri kadar cephâne koyunca daha o şehir tamam olmadan kırkbin hristiyan askeri İspelet tarafından gelip, Solin'i soluyarak kuşatırlar. Murad voyvoda, Hüsrev bey ve sekiz bey daha, onbin askerle düşmana yetişip, Allah'ın emriyle Rimpapa askerini derhal kırıp, geri kalanlarını da tâ denize varıncaya kadar kovup, Solin şehrini düşman elinden kurtardıktan başka Kilis kalesindeki, bu yüzden kuşatılıp, dokuzyüzkırküç tarihinde Hüsrev Paşa eli ile evvelâ İç hisarı zabtolunup, Murad bey hâkim olmuştu. Ondan sonra Solin kalesi daha ziyâde mâmur olmuştur. Bir yüksek tepe üzerinde taştan yapılmış güzel bir kale olup, binellibeş senesinden beri düşman elinde kalmıştır.

Buradan kalkarak, altı saatte (Kilis) kalesine vardık. Önce Melek Ahmed Paşa efendimizle geldiğimiz vakit bu Kilis kalesinin yanına varılmadı. Ama şimdi aşağı varoşuna, beni ve Dilâver ağayı misafir edip, Kilis generali bizlere kalede bir ziyafet verdi. Kaleye çıkarken yayan yürüdük ve canımızdan bezdik. Tam bir saatte çıkıp gördük. Ancak batıya bakan bir kapısı var. Hisar içinde tahminen yüzelli kadar harâb evleri var. Kilisenin büyük bir çanı vardı ki, bize nisbet olsun diye birçok kere çaldılar.

Ama kalenin mühimmat ve cephânesi gayet çoktur. Ve içinde sekizyüzden fazla askeri yoktur. Burada Dilâver Ağa, paşanın barış mektuplarını verdiği vakit o da öpüp başına koyarak bizlere: «Safâ geldiniz» diye pek çok hürmet gösterdi. Mektup tercüme edilip okununca, «Estağfurullah, biz kale yapmayız. Biz sizin elinizde olanlara da göz dikmeyiz.» dedi. Yemekten sonra hoşgeldiniz yerine kırk pâre balyemez top atılıp, etraftaki kayalar parça parça olarak döküldü. Sonra ben İspelet generaline girmişim diye aşağı indim. Ardım sıra yüz kuruş ve beş donluk şaya çuha verip, oradan yine batıya giderken, Kilis deresi kenarında değirmenleri geçip, İspelet kalesinin göründüğünü görünce Baba Ahmed-zâde Baba İsmail'i gönderdim. Onu gördük ki, bin kadar tüfenkli ve dörtyüz kadar da atlı bizi karşılamaya çıkıp, bizi merasimle kalenin aşağı varoşunda (Nazarte) denilen bir süslü misafirhâneye kondurdular. Konuşumuzun ânında, kaleden heybetli görünmek için, bin pâre top atıp, şenlikler yaptılar. Peşinden ikiyüz aded soltat tüfenkli ile bir civan beyzâde gelerek hizmetimizle görevlendi. Kırk, elli aded pahfurî tabaklar ile ne varsa kahvaltı olarak getirdi. Yedik amma, çoğu yemekleri şekerli şeylerdi...

İSPELET KALESİ GENERALİ İLE BULUŞMA

Ertesi gün, eski âyinleri üzere bir kapudan zâde gelerek, beni general yanına dâvet etti. Biz de kırkaltı aded silâhlı adamlarımızla rüzgâr süratli atlarımıza binip, ağır yürüyüşle hisar dibine vardık. Kapıdaki bekçiler adamlarımıza!

«Bellerinizden silâhlarınızı çıkarıp, sonra kaleye girin» diye olmayacak tekliflerde bulunduklarında ben:

«Bize kanun ve tertibimizi bozup, silâhsız girmek ayıptır. Eğer tertibimiz üzere bizi kaleye sokmazsanız biz de geriye döneriz.» Diye sert şekilde cevap verince mecburen hepimizi silâhlarımızla kaleye sokup, tâ; kötü âyinli general dîvanına vardık. General ayağa kalkıp, kendi bir iskemle, ben de bir iskemleye oturduk. Önce ben mektubu öpüp başıma koyarak doğrudan doğruya generale verdim. O da tercüme ettirerek içindekileri öğrenince :

«Hâşa, biz bu serhadde sulha aykırı iş edip, sizin harâb ettiğiniz kalelere asker koyarak, îmar edelim. Biz ancak Osmanlıdan çok önce, eskiden beri kendimizin olan kaleleri îmar ederiz. Onlar bizi kendi halimize bıraksınlar. Bak beş aydan beri bu kadar bin asker ile ilimizi, vilâyetimizi harâb ettiğinizden başka hâlâ defterimizde yazılıdır ki, altı aydan beri kırküçbin adamımız esir olmuştur.»

Deyince ben :

«Serhad halkı ile hoş geçinmek gerek. Geçinmezseniz onlar da tek durmayıp, çete ve yağma yaparak esir ve ganimet malı alırlar.»

Dedim. General:

«Bir hoşça sulh ve düzenlik olmayınca ne siz huzur bulursunuz, ne de biz.»

Diye nice sözler söyledi. Sonra paşanın hediye olarak gönderdiği seccadeyi ve bir külçe köse sarıkları verip ve...

«Kahraman paşa dostumuz buyurdular ki, onların zindanında bir iç mehterimiz ve iki yeniçerimiz, altı aded boşnak gazîlerimiz esirdir. Onları bize versin.»

Bunun üzerine, o an yiğitleri getirip, bana teslim etti. Ama paşanın bunlardan zerre kadar haberi yoktu. Ben İspelet'in bazı tüccarlarından haber alıp, kendi fikrim olarak istemiştim. Allah'a hamdolsun hiç tereddüd göstermedi. Yine o gün bana bir Osmanlı atı verip dedi ki:

«Lûtfeyleyip, bizi kale içine kondurmayıp, dışarı nazartaya kondurdular diye hatırınız kırılmasın. Kanunumuzdur. Bütün misafirleri ve tüccarlarımı o tarafa kondurup, kırk gün sonra halkımızın arasına karıştırırız. Çünkü belki tâunlu adamları vardır düşüncesiyle kırk gün bekletiriz. Ama sizi ertesi gün huzurumuza getirdik.»

Sonra âyin üezre bize «trepeze» denilen yüksek iskemleler üzerinde beyaz çarşaflar üzerinde çeşitli kebaplar, maydanoz, nane ve kereviz kökleriyle pişmiş çeşitli sirkeli yemekler ve çeşitli helvalar yedirdiler. Yemekten sonra, Osmanlı usulü üzere ellerimizi yıkayıp, her birimiz birer bardak kokulu şarap ve şerbetler içip, oradan yine alayımızla dışarı konağımıza gidip, kale ve varoşunu nezâket üzere seyre başladık...

İspelet şehri ve kalesi:

Onların söylediğine göre; meğer bu kaleyi Süleyman Han asrında Ferhad ve Hüsrev Paşalar fethetmişlerse de, yine o sene, frenkler istilâ etmişler. Halâ Venedikliler elinde kalmıştır. Venedik körfezi kıyısında, beşgen şeklinde sağlam ve muhkem bir kaledir. Kat kat duvar ve istihkâmı vardır. Ama eski yapı olduğundan her sene tâmir edip, beyaz kuğu gibi yaparlar. Şirin bir kale olup, cephâneleri hazırdır. Denize ve karaya bakan kirpi tüğü gibi dar düzelmiş limanı ve karada Kilis boğazını koruyan büyük tabyaları vardır ki, herbirinde kırkar ellişer aded balyemez toplar, var. Her biri kırkar, ellişer okka gülle atar büyük toplardır. Limanına ikiyüz parça kalyon, fırkate ve kadırga sığar. Hattâ, bu liman içinde iki aded Venedik mavnaları var idi ki; eğer onları anlatsak, ayrı bir kitap olur. Ancak şu kadarını bildirelim ki, herbiri bir dağ parçası gibi olup, kıç ve başlarında onar pâre balyemez topları var. Kıçta ve ortada ve başında üç direği üzerinde filandıra, haçlı ve Senmarko resimli sancaklar ve bayraklarla süslü ibretle seyredilecek bir mavnadır ki; sağ ve solunda ellişer aded küreklerini müslüman esirler çekerler. Hepsi yüz mankadır ki, her

mankada dörder adam binip, hazır dururlar ve her kürekde sekizer kat müslümanlar kürekte hazır durur. Kıçta ve başta üçyüz aded tepeden tırnağa silâhlı Hırvat, İslavon, Dodoşka, Karadağ, Kelente, Arnavud, Uskuk cengâverleri, iş erleri hazır dururlar. Bu mavnaların herbiri birer kale gibi olup, İspelet'ten Venediğe Macar ve mal getirip götürürler. Venedikliler böyle altı aded mavnaya sahiptirler ki, bunların birisi bile bir krala mal olmamıştır. Adı geçen limanın etrafında gözcü burçları vardır. Bu kalenin deniz tarafından korkusu olmadığından tek katlı sağlam bir duvarı var. O tarafta iki liman kapısı var ama kara tarafı üç kat sağlam duvardır. Ve kesme kaya hendeği gayet derindir. Kara tarafında üç kat demir kapılar arasında, tamamen silâhlı askerler her zaman hazır bekleyip, hendek ve köprüden adam geçirmezler. İç kalesi bir tepe üzerine kurulmuştur. İç kale gayet küçüktür. Aşağı kalede üç aded büyük manastırı ve diğer mâbedleri vardır. Üçyüz aded dükkânları var amma, bilhassa general sarayı gayet mâmur ve süslü idi. Liman kıyısında büyük anbarlarda koyun yünü, çuha ve atlas kemha ve hara, sığır derileri ve yüzbinlerce eşya ile doludur. Alış verişlerde insan denizi gibi kalabalıklar görülür. Çünkü onbir aded krallığın bütün malları buradan Bosna diyarına ve oradan Ruma gittiğinden, gayet büyük bir iskeledir. Anbarların batısında kâgir binalı mâmur ve süslü dükkânları var. Etrafında yedibin aded bağ var. Hele zeytinleri Acem ormanlıkları gibi olup, dünyaca meşhurdur. İnciri, narı, armudu, limonu, turuncu boldur. Bu şehir deniz kıyısında olmakla su ve havası güzel olup, güzelleri de gayet meşhurdur. Çoğu dükkânlarında oturup, alışverişlerini seyrettim. Doğrusu frenk güzelleri dendiği kadar varmış!.. Ceylân gözlü, yuvarlak yüzlü, şirin sözlü güzelleri eşsiz olup, (Görenin aklı gider, özge temâşadır bu) mısraın târifine uygundur. Erkekleri siyah elbise giyip, başlarına siyah Eflâtun şapkası giyerler. Gayet zarif ve ince yapılı adamlardır. Bu şehri üç gün gezdik. Bir gün konağımızda dinlenirken, general konağımıza yirmi tabla şekerli yemeklerle geldi. Ben ayağa kalkarak karşıladım. Tenha bir köşede başbaşa yemekler yendikten sonra ben generale bir yaldızlı tülbend ve iki tane nakışlı bukalemun sihirli Kaya Sultan yağlıkları verdim. Dünyalar onun oldu. Yağlığın birini şapkasının üzerine koydu. O da bana on tahta siyah Dobrovenedik kürkü ki, kunduz siyahı gibi, kuzu kürkleridir. On donluk renkli çuha, on top, çeşit çeşit frenk atlası, üçyüz bondikay (uçkuta) adlı sırma gümüşünden para bir saat, bir dürbin ve bir mapamonda dünya resmini gösterir kitabı ve yüz kokulu yaldız altını verdi. Ve dışarı çıktığı vakit yedi adamıma beşer altın, bir çuha kumaş verip, Baba-Ahmet-zâde İsmail Bay ile eski hukukları olup, komşu olduklarından ve onlardan korktukları için, ona bir kese kuruş ve bir donluk çuha verdi. Babasına da yüz altın ve bir donluk çuha gönderdi. Ve bizimle vedâlaşarak sarayına gitti. Biz yine kendi eğlencemize devam edip, iyi Türkçe

bilen tercümanlarından frenk'in çeşitli kelimelerini yazdık: Bütün Avrupalılara frenk derler. Bunların kimisi Papista, Lütaryan mezhebinde olup, hepsi de İsâ dininded:. İçlerinde birçokları İtalyanca denilen lisanı konuşurlar. Bunların en güzel konuşanları Venediklilerdir!

Una — bir, Dovi — iki, Tri — üç, Gurotra — dört, Çinko — beş, si — altı, Seti — yedi, Uto — sekiz, Nove — dokuz, Deçe — on, Maruya — Meryem ana, Sanmarka — rical-i gayp, Pan — ekmek, Akva — su, Boncornu — sabahlar hayrolsun, Vino — şarap, Porko — domuz, sala — bal, Viko — gel, Pusi — otur, Melâ — Elma, Arandaduka — nerede idin?, İstedana bellâ — kızın güzel mi?, Bardeş — oğlan, Kosevoli — ne istersin, Doli podi pan — bir parça ekmek isterim, Tiron pralans — başını yararım, Kani — küçük, On açkino tedenora — sana bir altın vereyim, Sentebaşi bardaşi — Kımıldama oğlum, Manca — yemek.

Venedik Altını:

Buna, Rum diyarında yaldız altını derler. Çünkü bunun dışındaki altınlar zaman geçince bembeyaz olurlar. Fakat bu daima kırmızı renkli ve cilâlıdır. Bakır, gümüş ve kalay karışır, parlaklık verir. Bunu kuvvetli birisi elinde ovalasa, ezilir, hamur gibi olur. Bu altını diğer altınlarda cilâ olarak kullansalar bir tanesi elli altını cilâlar. Sultan Ahmed Han zamanında kuuymcubaşı olan merhum babamız da böyle birçok altınlar sarfederdi: Ama şimdi, değil vezirlerde daha yukarıda bile yoktur. Hâlâ prens ile bir dirhem gelen bakır akçe ile geçiniriz. Allah bereket vere... Ama İslâmiyet gayretimiz yok mu? Para düzeltilip, intizama girse ne iyi olur;..

Bu Venedik'in yaldız altınındaki çubuğun sağ tarafındaki uzun resim Hacivat kılıklı ve külâhlı olup, prinçprimlerinden yani kırk adet beylerinin başı olan reislerinin resmidir. Bunun başındaki külâh ve taç değildir. Hz. İsâ'nın çorabının resmidir ki, bunların elinde bulunur. Kırk beyden biri prinçprim olduğu vakit, bunu yortu günlerinde başına giyer. Bu taraftaki kenarlı yazılar prinçprimin ismidir. Ama diğer tarafta yalnız nokta nokta yuvarlak daire içinde görülen resim bizzat Hz. İsâ'nındır. Ve çevrede olan oniki aded kenarı tırmıklı noktalar havarîlere işarettir.

Şehri dilediğimiz gibi gezip ve generalden paşaya mektup ve hediyeler alarak ve esirlikten kurtulan adamlara birer at ve birer donluk çuha vererek, general bizimle bir saat beraber gelip, cadde üzerinde vedâlaşarak İspelet şehrine geri döndü. Biz de Kilis kalesine varıp onun da kapudanından hediye ve arkadaşlar alarak, Ahmed - baba kalesine geldik. Burada Ahmed - Baba'ya generalin hediyesini verip, İsmail Ağa'yı da bıraktık. O gün Helvine sahrasında paşa ile buluşup, hediyelerle generalin mektubunu verdiğim vakit, son derece hoşlanıp, bana duâlar etti. Yanım-

da gelen on yiğit atlarından inip, paşanın elini öptükleri zaman paşa, «yiğitler ne işiniz var?» diye sordu. Hepsi birden «Efendim biz bu kadar zaman esir idik. Allah'a hamdolsun! duânızın bereketiyle Evliya Çelebi hakikaten evliyalık edip bizi esirlikten kurtardı.» dediler. Paşa «Bre yiğitler benim sizin kurtarılmanızdan hiç haberim yoktur» diyerek hemen iskemleden kalkıp, o kadar ileri gelen arasında, alnımdan öptü. «İlâhî Evliya düşman şerrinden emin olup her iki dünyada berhudâr olasın.» diye hayır duâda bulundu. Ve meclistekiler «amin» dediler...

Generalden getirdiğim bütün hediyeleri, keyfinden bana ihsan edip, esirlikten kurtulanları vatanlarına gönderdi. Sonra paşa Helvine sahrasından kalkıp o gün (Kalamuç) kalesine geldik.

Kalamuç kalesi :

Fâtih tarafından fethedilmiş olup, sonra Venedikliler istilâ etmiş ve sonra 945 tarihinde Süleyman Han kumandanlarından Gazî Hüsrev Bey tekrar geri almıştır. Kalesi sarp bir kaya üzerinde, yay şeklinde küçük ve taş bir binadır. Fakat batı tarafında havâlesi vardır. Kilis toprağı içinde voyvodalık olup, yüzelli akçelik kazadır. Dizdârı, yetmiş askeri, câmii, tahıl anbarı ve kırk elli evi var. Varoşu o kadar güzel değildir. Evlerinin çoğu kâgir olup, kaygan taşla örtülü bağlı, bahçeli evlerdir. Câmii, mescidleri, bir hanı ve birkaç dükkânları vardır.

Buradan kalkarak Vinças kalesine geldik. 943 tarihinde Hüsrev Bey tarafından zaptedilip, içine asker ve cephâne konmuştur. Deryaz nehri kıyısında, dört tarafı yayla, yüksek dağlar ortasında sivri kayalı alçak bir tepe üzerinde küçük çetin bir kaledir. Kıbleye bakan bir kapıcığı, Hisar içinde dizdârı, birkaç muhafızı ve Süleyman Han câmii var. Aşağıda varoşa benzeyen yerde güzel evleri, bir hanı ve birkaç harâb dükkânı var.

Buradan kalkıp, Papiçse kalesine geldik. Çok eskidir. Boşnakça yumurta demektir. Fâtih bu kaleyi eline geçirmiş ise de sekizyüz altmışaltı senesinde yine düşman istilâ etmiş ve 67 sene ellerinde kalmış. 943 tarihinde halkı dağdaki manastırlarında ibâdet ederken, Hüsrev Paşanın gönderdiği asker içeri girerek kaleyi zaptetmiş ve dizdârlığı da bu fetih haberini Süleyman Han'a getiren Hüsam kapudana verilmiştir.

Bosna eyâletinde yüzelli akçe payeli kazâ olup, nahiyeleri mâmurdur. Sipâhî kethüdayeri, yeniçeri serdârı, kale dizdârı, üçyüz aded muhafızı, bacdâr ve muhtesibi vardır. Kalesi göğe baş uzatmış yumurta gibi bir kaya üzerinde üçgen şeklinde kâgir bir kale olup, kara tarafı iki katdır. Ama kıble tarafında kale duvarından hiçbir eser yoktur. Şehir evlerinin balkon ve pencereleri bu tarafa bakar. Ve buralar Süreyya yıldızına baş uzatmış kayalar olup, üç Süleymaniye minaresi kadar aşağıda (Deryaz)

nehri deniz gibi akar. Bu kayaların altı baştanbaşa mağara ve mahzen olup, bazı evlerin bu mağaralara inen yolları da vardır. İki aded demir kapısı var ise de kuzeydeki kullanılmamaktadır. Bir kapısı da kıbleye açılır. Hemen burada yalçın kayalar arasından (Plâve) nehri akar ve aşağı nehre karışır. Ve üç minare yüksekliği yerden dökülünce samanyolu gibi kavis çizerek iki nehir birbirine vurur. Ve semaya dumanlar yükselir. Kale içindeki evlere dahi o dumanlardan çiğ yağar. Plâve nehri dibinden aktığı kayaların altındaki mağaralarda birçok su değirmenleri vardır. Kayaların üstünden delikler delip, suları getirmişlerdir. İşte bu değirmen önündeki çayıra oturup da Allah'ın kudret ve san'atı ile Plâve nehrinin arkadan deniz gibi geçtiğini görmek ve kayalar üzerinden aşağı düşüşüne bakmak insana «Süphânelhallâk» dedirtir. Öğle vakti bu nehrin akışını seyreden, şaşırır kalır!... Çünkü güneşin tesiri ile Plâve nehri necef taşı gibi parlayınca, küçük büyük nice balıkların birbiri peşinden yıldırım gibi su ile beraber akışları hoş bir görünüm getirir!...

İmaretleri :

Kale içinde bin adet alçaklı yüksekli mâmur evleri var. Bunlar birbirinden yüksek evler olduklarından pencereleri karşıdaki evlere ve bağlara bakar. Büyük kiliseden bozma bir Süleyman Han câmii, Melek Ahmed Paşa câmii, Melek Ahmed paşa medresesi, hamamı ve mektebi var. Tekkesi ve hanı var. Hepsi seksen aded dükkânları olup, cadde üzerindedir. Bu yoldan başka büyük yol yoktur ki, bir kapıdan bir kapıya gider. Bu şehir Melek Ahmed Paşa vali iken, yakıldığından deniz gibi askerle gelip, «tez, beni sevenler birer imaret yapsınlar» deyince her ağa birer imaret bina etmiş. Yukarı iç kalesinde hiç ev yoktur. Ancak dizdâr oturur. Bir harâp saray mescidi ve bir mağarası var ki, kapısında çeşitli rumî yazılar vardır. Adı geçen kale kapısı eşiğinden akan Plâve nehri üzerinde büyük bir tahta köprü vardır ve etrafında elli göz su değirmenleri var. Bunlardan akan sular mağara içindeki değirmenlere gider. Bu köprünün karşı tarafında beşyüz aded reâyâ evleri vardır. Hristiyanları hisar içine asla almazlar. Banaluka kapısı dışında da üçyüz kadar evi olan bir varoşu vardır. Bir varoşu da Verbaz nehrinin ötesindedir. Bağ ve bahçeleri gayet çoktur. Havası güzel ve kadınları sevimlidir.

Ziyaret yerleri :

Fâtih Sultan Mehmed'in imamı Ali Efendi, Şeyh Mustafa efendi, henüz vefat etmiş sergüzeşt sahibi vâiz-zâde Hürrem Çelebi ve bu kaleye ilk fethinde dizdâr olan Hüsam kaptan, Allah rahmet eylesin. Amin...

Buradan kalkıp, Plâve nehri kıyısını takiben batıya giderek, Gölhisar kalesine geldik.

Gölhisar Kalesi :

Fâtih zamanında İslâm eline geçmişse de sonradan tekrar düşman istilâ etmiş ve Süleyman Han zamanında tekrar Hüsrev Bey tarafından fethedilmiştir. Bosna eyâletine bağlı hâkimlik ve nahiyedir. Kalesi derin bir göl içinde olduğundan Rumeliler buna (Gölhisar) derler. Adı geçen göl içinde alçacık duvarlı, dört köşe taş yapı güzel bir kaledir ki, herhangi bir tarafından fethetmek mümkün değildir. Kuzeye bakan küçük ve demirden iki kat kapısı vardır ki, zemberekli asma köprü ile varılıp, her gece bekçileri köprüyü makara ile yukarı çekerler. Ve kapıya dayarlar. Kale bir ada içinde kalıp, göl yine Plâve nehrinden meydana gelip suni olarak meydana gelmiştir. İstenildiği takdirde gölün suyunu keserek kaleyi karada bırakmak gayet kolay bir iştir. Kale içinde avlusuz dar evleri var. Bazısı kiremitli ve birçoğu şendire örtülüdür. Hisar içinde bir aded hünkâr camii ve köprü üzerinde güzel bir ahşap sarayı vardır. Dizdârı yetmiş muhafızıyla Melek Ahmed Paşaya büyük bir ziyafet verdi. Bu sarayda Plâve nehri üzerinde bir mesiredir. Hepsi altıyüz tane bağ ve bahçeli, altlı üstlü, şendire örtülü san'atlı evleri var. Dokuz câmii var. Bir ferahlık verici câmii, mescidleri, müteaddid küçük hanları, bir hamamı, faydalı ve muhtasar, kırk elli dükkânı var. Çeşitli balığı ve alası, bağlarındaki üzümü meşhurdur. Buradan kalkıp, batıya giderek (Varsal vakfı) kasabasına geldik.

Varsal Kasabası :

Buna Boşnaklar (Varça Vakfı) derler. Bosna, eyâletinde paşa hassı ve voyvodalıktır ki, Karadağ dibinde kurulmuş olup, batı tarafı Zara toprağına komşudur. Ama büyük bir varoşu olup, onbir mahalle ve ikibin bağ ve bahçeli, tahta örtülü evleri var. Câmileri, mescidleri, tekkesi, bir hamamı ve yeteri kadar dükkânları var. Burası sınıra çok yakın olup, etrafında kalesi de yoktur. Seyid Ahmed Paşa Bosna Valisi iken, Venedikliler bu bölgeyi yakıp, bir hayli yerini harâp etmişlerse de sonra Seyid Ahmed Paşa bizzat îmar edip, dört tarafına karakollar koyduğundan halkı her gece bekleyip emin olurlar. Şehrin etrafında bağı gayet çok ve suyu ile havası gayet güzeldir. Buradan kalkarak, (Banaluka) kalesine geldik.

Banaluka Kalesi :

Burası iki kaleden ibaret olduğundan, Saray şehri defterhânesinde adına (Banalukateyn) denmiştir. Burayı Gazî Ferhad Paşa fethederek eski kale karşısında yeni bir kale yaptırmıştır ki, araları iki adımdan uzaktır. Ama ikisi de Der nehrinin sol tarafında olup kâgir yapıdırlar. Cephâneleri, dizdârları mükemmeldir. Ama Ferhad Paşanın yeni kalesi önünde

otuz karış bir balyemez topu var ki; düşmana aman vermez. Kirpi gibidir. «Banya» lâtincede ılıca demektir. Bu şehrin dışında, bağlar başında bir ılıcası olduğundan adına (Banya) denmiş. Ve sonra kenarında da o zaman bir şehir olduğundan (Aluka) denmiş ve halk dilinde birbirine karıştırılarak (Banaluka) denmiştir. Bosna eyâletinde sancak beyi tahtı olup, alaybeyi ve çeribaşısı var. Fakat şimdi sancağı Bosna vezirlerine katıldığından kaymakam hâkimdir. Ancak onbir, onikibin kuruş hasıl olur. Üçyüz akçelik şerif kazâdır. Kadısına adâletle hareket ettiği takdirde altıbin kuruş gelir getirir. Şeyhülislâmı, yeniçeri çavuşu, Budin kulu serdârı, Şehir voyvodası, muhtesibi, bacdârı ve haraçağası vardır.

Asıl varoşu ve şehri :

Kıbleden kuzeye, büyük Deryaz nehrinin iki tarafına birer saat mesafede bir şehirdir. Ama iki tarafı da dardır. Fakat bütün evlerinde birer hayat suyu aktığından başka her evinde bağ ve bahçe vardır. Deryaz nehri üzerinde bulunan şehrin bir tarafından diğer tarafına üç yerden ağaç köprülerle geçilir. Hepsi kırkbeş mahalle olup, en kalabalığı Ferhad Paşa ve Saray mahalleleridir. Hepsi üçbinyediyüz kiremit ve şendire tahta örtülü mâmur ve süslü yüksek saraylardır. Kaymakamlar sarayı gayet hoştur. Ferhad Paşa sarayı da meşhurdur.

Câmileri : Kırkbeş mihrâbdır. Bilhassa Selâtin câmii gibi (Gazi Ferhad Paşa Caâmii) : Bütün imâretleri kurşun örtülüdür. Eski câmii de güzeldir.

Medreseleri : Ferhad Paşa medresesi meşhurdur.

Çocuk mektepleri : Onbir adeddir. Bunlardan (Ferhad Paşa mektebi), (Cevri-zâde mektebi) meşhurdur.

Hamamları : (Ferhad Paşa hamamı) hoş ve meşhurdur. Ilıcası faydalı olup binası o kadar süslü değildir. Her konağında mutlaka sobalı hamam vardır.

Çarşısı : Üçyüz aded dükkânları vardır. Hâlâ iki taraf kapılarına zincir çekilmiş kârgir bedestanı vardır ki, yüz dükkândan meydana gelmiştir. Ferhad Paşa merhumun hayratıdır.

Aşevleri : Hâlâ gelip geçen için sofrası bol, Gazi Ferhad Paşa imâreti vardır ki, mütevellisi oğlu Mehmet Beydir.

Suyu, havası ve halkı : Su ve havası gayet güzel olup, genç ve ihtiyarı, kibar ve ayânı, usta tabibleri ve kan alıcıları, sâlihleri, şeyhleri, yazarları, şairleri, san'atkârları, çeşme ve sebilleri ve kiliseleri vardır.

Ürünleri : İri taneli duğdayı, yulafı, darısı, arpası, heleniyesi, gayet çok olur. Gayet bolluk bir şehir olup, bir okka has ekmek parçası bir ba-

kır pense alınır. Sığır eti üç pense, bir kap yoğurt bir pense olup, yağ ve balın bolluğunu artık Allah bilir.

Sanatları : Demir aletlerinden külünk, balta, saban demiri, mızrak gibi şeyleri gayet âlâdır.

Yiyecek, meyve ve içecekleri : Beyaz katmer çöreği, külde pişmiş beyaz boğaçası, Ferhad Paşa konağında kaymak baklavası ki, dünyada eşi yoktur. O kadar inceki, üstüne bir tepsi bırakırsak batar. Lezzetli ve ince baklavadır. Meyvelerinden lezzetli kirazı olur ki, Rum, batı ve A[illegible]'de benzeri yoktur. Hattâ; Melek Ahmed Paşaya bir sepet kiraz getirdiler. Her biri Anadolu'da terzi iğnesi çıkaran Mudurnu şehrinin cevizi kadar vardı. Hepimiz bu sulu kirazlara hayret edip, birkaç tane kirazı herkes seçip, terazisinin bir kefesine bir tane kiraz ve bir kefesine bir esedi koyduk. Beraber geldi. Bir esedi sekiz dirhemden ağır gelir. Ondan anladık ki, Banaluka kirazı ne kadar iri ve ağır olur! Ama lezzeti de hoş, sulu ve hazmettiricidir. Ayvası, elması da meşhurdur. (Kapuska) dedikleri lâhanası kazan kadar olup, bütün yaprakları güllaç yaprakları gibi incedir. Hattâ; Boşnaklar, bu lâhana için «Allah dinin imânın kapuska» diye ölünceye kadar yerler. İçkilerinden keçi sütü, şorotkası, bol suyu, vişnesi, hardaliyesi de ramazaniyesi, plevyesi, nane rakısı meşhurdur.

Mesireleri : Yetmiş yerde mesireleri olup, (Ferhad Paşa bağı) hepsinden meşhurdur. Hepsi beşbin aded bağ, bahçe, dönüm hakkı olarak kırkbin dinar reâyâ haracı alınır.

Çalışma hayatı ve halkın elbiseleri : Halkının bir kısmı tüccardır. Belgrad, Üsküp ve Selanik'e gidip gelirler. Bir kısmı da gazî ve mücâhid. Bir kısmı da bağcıdır. Bir kısmı âlim bir kısmı san'at ehlidir. Elbiseleri : Hepsi çuha, serhadi, ve çuha dolma ve kopçalı, sıkma çakşır ve tebâri pabuç ve başlarında yeşil serhaddi kalpağı vardır. Kadınları hep çuha ferace ve başları üzerinde beyaz tülbend yaşmak örtünüp, edepli gezerler.

Dil ve ıstılakları : Lisanları boşnakçadır. Bunlar isimleri kısaltırlar. (Hasan)'a Haso, Musa'ya Musa, Memi'ye Memo... derler:

Ziyaret yerleri : (Hazret-i Şahbaz efendi), (Namazî Halil Paşa), (Malkoç Paşa), (Merhaba-zâde Hulusi Efendi) türbeleri var. Bu son zat burada kadı iken vefat edip, Ferhad Paşa câmi sahasında toprağa verilmiştir.

Sonra Melek Ahmed Paşa efendimizle Banaluka'da Ferhad Paşa-zâde Mehmed Bey efendimizin konağında hurma şirası, ve şerbetler içip, bütün âyân, kibar ve maarif erbabı can sohbetleri ederek, bir gece elmacı Hüseyin efendi de, bir gece Kamışçı İbrahim efendide... misafir kalırdık. Bir gün Melek Ahmed Paşa efendimiz beni huzuruna çağırıp, «Evliyâm bilir

misin ki, padişah tarafından emir çıkmış. Bihke kapudanı ağayı kırk bin kuruşa varıncaya kadar Zirin-oğlu adlı asiden kurtarasın buyrulmuş. Evliyâ'm, hatırım için ve sana istediğin gibi işe yarar adamlar vereyim. Durma hazırlık yap» deyince "başüstüne" dedim ve «Evliyâ'm! bu hizmetin karşılığında kışla zahire paramı tahsil için emirler vereyim. Sava, Bona, Yakra, Deva kenarında olan serhad kalelerinde bütün zahire mallarını tahsil edip gelesin!»

Deyince ben, Melek Paşa efendimizin mübârek elini öptüm. Çünkü sınır boylarını defalarca gördümse de bu sınırları hiç görmemiştim. O gün Paşa efendimiz, Bihke kapudanını kurtarmak için Zirin-oğluna kırkbin kuruşluk samur ve kırmızı Diyarbekir bezi, bin top kız dimisi ve renkli Acem bezi ve kırmızı Usturunca abası, yüz çift kebe, bin aded sarı, bin aded kırmızı sahtiyan, biner çift kırmızı sarı çizme, bin çift pabuç, bin çift mest, bin çift kaba ve ince gömlekler ve bunun gibi nice şeyler verip, hepsini on adet siram arabalarına yükleyerek, yirmi adet seçkin paşalı, kırk adet Bihke kapudanının adamlarını yanıma verip, Zirin-oğlu'na bir mektup bir seccâde, bir nakışlı ipek halı, kırmızı çuha kaplı bir samur kürk hediye vererek hepsi benim elime geçtikten sonra paşa ile vedâlaşıp, el öperek bir kese yol harçlığımı aldım.

BANALUKA'DAN ZAHİRE PARASI TOPLAMAK İÇİN DÖRT SANCAK KALELERİNE VE BİHKE KAPUDANINI KURTARMAĞA GİDİŞİMİZİ BEYAN EDER

Evvelâ Banaluka'dan batıya, cennet gibi mâmur köyleri ve çeşitli nehirleri ve akarsuları geçip, (Tern) kasabasına geldik. Banaluka toprağında voyvodalıktır. Nahiye olup, beşyüz hâneli, bağ ve bahçeli, câmi, han ve mescidli küçük bir kasabadır. Buradan beş saat giderek, Kradişka kalesine geldik.

Kradişka kalesi :

Kradişka Boşnakça küçük kale demektir. Sava nehri kenarında, düz ve geniş bir vâdide dörtgenden uzunca güzel bir kale olup, çevresi bin adımdır. Fâtihi Süleyman Han beylerinden Gazi Hüsrev Paşadır. Banaluka müsellimi tarafından voyvodası hâkimdir. Yüzelli akçelik kazâdır. Kale dizdârı, muhafızları ve muhtesibi var. Kale dışında top güllesi madeni var. Hâkimi Belgrad'lı Yusuf Ağadır. Yirmialtı aded ibâdethânesi olup, sekizinde Cuma namazı kılınır. Kapudan câmii, kalede Hünhâr câmii, Hacı Bekir câmii meşhurlarıdır.

Sonra Sava nehri kenarını takiben baş yukarı ve Sava'nın kaynağına doğru, büyük balkanları, mâmur köyleri geçip (Yasanoviçse) kalesine geldik. Buralar Hırvatistan kabul edilir. Kale Sava nehri kıyısında olup,

geniş ve ağaçlıklı bir yerde kurulmuş, dört köşe bir kaledir. Dizdârı, yüzelli adet muhafızı, hisar içinde kırk, elli adet tahta örtülü küçük kale evleri, Süleyman Han câmii, buğday anbarı, cephâneleri, mehterhâne kulesi ve diğer kuleleri var. Câmiî, bir hamamı ve küçük bir çarşısı var. Bona nehri buraya yakın bir yerde Sava nehrine karışır. Çıktığı yer Kradişka dağlarında ve Ezmiyan bellerindeki saf demir madeninden olduğu için, suyu makbul değildir. Bu kale de Banaluka'ya bağlı bir niyâbettir.

Bundan sonra Sava nehri kuzeye doğru akar. Ben batıya doğru Una nehri kıyısını takip ederek ormanlı dağlar aşıp, (Bob-Niçse) kalesine geldim. Sofya'nın batısında bir konak mesafede de bu isimde bir şehir var. Kalesi Bona nehri kıyısında olup kârgir fakat küçüktür. Dizdârı, yüzelli adet muhafızı ve cephânesi vardır. Banaluka sancağı idaresinde ve voyvodalıktır. Hisar içinde yüz on adet tahta örtülü evcikleri, bir Süleyman Han Câmii, yanında hendeği ve bir asma köprüsü vardır. Una nehrini takiben baş yukarı gidip (Kostaniçse) kalesine geldik.

Kostaniçse kalesi :

Bu kaleyi Engerus krallarından Ferdinand'ın yardımı ile Zirin-oğlu yaptırmıştır. Nihayet Hırvatlardan zorla alınıp, Banaluka'ya bağlı voyvodalık yapılmıştır. Yüzelli akçelik kaza olup, nahiyesi, kırk parça köyden ibarettir. Bu diyarda kale dizdârına kapudan derler. Kale muhafızları gazî olup, gündüz ve gece Hırvatlarla baş alıp, baş verirler. Bazan kadı efendiyi de yağmaya beraber götürürler. Hattâ gittiğimizde kadı cenkte yaralandığından Melek Ahmed Paşa efendimizin zahire toplama emirlerini şer'i sicile güçlükle yazdı.

Yedi parça kaleden üç yük akçe geldi ve paşa efendimize adamlarımızla toprağında kârgir bir büyük kaledir. Buradan batıya, Una nehri kıyısını takibleri baş yukarı gidip (Koknovi) kalesine geldik.

Koknovi kalesi :

Hırvat beyleri tarafından yaptırılmıştır. 939 tarihinde Arnavud Memi Paşa fethetmişse de yine düşman istilâ etmiş ve dokuzyüz kırkaltıda Gazî Hüsrev Bey ikinci fâtihi olmuştur. Banaluka toprağında vovodalıktır. Yüzelli akçelik kazâdır. Kalesi Una nehri kıyısında, çimenlik bir yerde dört köşe, kârgir ve eski bir binadır. Bir tarafından Una nehri akar. Üç tarafı hendektir. Kapısı önünde asma bir köprüsü var. Kale kapudanı, ikiyüz muhafızı, yeteri kadar cephânesi, birkaç şahi topları, zahire anbarı, yüz kadar tahta örtülü evleri ve bir câmii vardır.

Buradan iki günde Una nehrini takipederek, sınır kalelerinden (Bihke)'ye geldik.

Bihçe kalesinin vasıfları :

Macar krallarının yardımı ile zirin-oğlu tarafından yaptırılmıştır. Fâtihi üçüncü Murad Han'ın beylerbeylerinden Bosna valisi Hasan Paşadır. Bosna eyâleti askeriyle Bihke kalesini yedi gün top güllelerıyle dövüp, sekizinci günde Hırvatlar aman ile kaleyi teslim etmişlerdir. Halen müstakil kapudanlıktır. Bu serhadlerde Budin ve Eğri yeniçerileri çoktur. Müftüsü olmayıp, halk Banaluka şehrinden fetva alırlar. Yüzelli akçelik kazâ olup, şehir halkı dinlerine bağlıdırlar. Ama idareci, kanun dışına çıktığı taktirde kendisine haddini bildirirler. Gayet cesur ve mert gazîleri vardır. Bu kalede Bihçe kapudanı sarayında üç gün misafir olduk. Zahire bedellerinin hepsini tahsil edip, kale muhafızları ve bizim adamlarımızla hepsini Banaluka'ya Melek Ahmed Paşa efendimize gönderdik. Ben yine Kerka sancağındaki kalelerden zahire bedeli tahsiline gittim. Ama yüksüz kalmak için Bihke kapudanının kurtarılması için aldığımız on adet sirem arabalarını şeriat vasıtasıyla Bihke kalesine emanet edip, ben Zirin-oğluna gittiğim vakit, bütün malı, Zirin-oğlunun merkezi olan Lagradçıka'ya getirmeyi Bihke âyânı ve muhafızları üzerlerine aldılar. Biz de Bihke kalesinden baş yukarı Una nehrini takip ederek, (Lika) kalesine geldik.

Lika kalesi :

Kale Hırvatlar tarafından yaptırılmıştır. Fâtihi Ferhad Paşanın delibaşlığında Kerka beyi olan Rüstem Beydir. Hâlen kerka sancağı idaresinde, Una nehri kıyısında, dört köşeden uzunca şirin bir kaledir. Kapudanı, üçyüz adet muhafızı, Hisar içinde üçyüz adet evleri var. Câmii, anbarları var. Kârgir yapı kuleler ve etrafı hendeklerle çevrilmiş sevimli bir kaledir. Buradan yine baş yukarı batıya, Una nehri kıyısıyla gidip (Odvine) kalesine geldik.

Odvine kalesi :

Kale Macar kralları tarafından yaptırılmıştır. Bin yılında Rüstem Bey tarafından fethedilmiştir. Nice kere düşman istilâsına uğramışsa da hâlâ Osmanlı elinde ve Kerka sancağı toprağında olup, Kerka beyinin hassıdır. Kale kapudanı, ikiyüz silâhlı seçkin muhafızı ve hisar içinde Câmii ve anbarları vardır. Kalesi Una nehrinin karşı yakasındadır. Buradan kalkıp (Yenihisar)'a geldik.

Yenihisar kalesi :

Bu kaleyi bin yılında Sultan Üçüncü Murad beylerbeylerinden Hasan Paşa, yeniden yapıp, sancak merkezi yaptı. Bana eyâletinde yeni kurul-

muş büyük bir sancak olup. İlk Mirlivası, İslâm dini serhaddinin seçkin beyi, Rüstem bey idi. Adı geçen bu kaleyi beyaz inci gibi ışıklandırıp bütün malzeme, mühimmat ve muhafız askerini artırarak müslüman gazilerini bu kaleden etraftaki düşmanlar üzerine şahinin yuvasından avının üzerine saldırdığı gibi salardı. Hattâ bir kere Nemce imparatorunun kardeşi (Maksimilyan) kırkbin asker ile gelip, Yenihisar yakınlarındaki Köbe nehri üzerinde sağlam, geniş, büyük tahta köprü yaparak beri taraftaki Hasan Paşa üzerine yürümekte iken hemen adı geçen Paşa bütün Bosna serhad gazileri ile el ve gönül birliği ederek, bir ağızdan «Allah, Allah» diyerek Erdel'in bazı bey-zâdeleriyle Nemçe İmparatorunun kardeşi (Kaltapan) adlı yiğitleri savaş sırasında ölünce düşman bu acıklı hâlini görerek çil yavrusu gibi dağıldı ve İslâm askeri zafere ulaştı. Bu fetih bin yılında olup, taburu yağma edilerek, hesapsız sarı altın ile cilâlanmış toplar ve haddinden fazla esir alındı. Bu mühim cengi, Bosna gazilerinin ihtiyarları an'anesiyle naklederler ve kendileri de bulundukları için, şükür secdesi yaparlar. Ama yine bu serhad ihtiyarlarının naklettiklerine göre bu cengin peşinden Hasan Paşa kazandığı zaferle gururlanarak hemen Bosna askeriyle yeni kale altından kalkarak Yenihisar civarında Köbe nehri üzerindeki köprüden karşıya geçip, düşmanın Siska kalesini kuşatır. Yedi sekiz gün dövdükten sonra Hasan Paşa'nın üzerine yetmişbin seçme düşman askeri saldırır. Aman vermeyerek mağlûp askerlerimiz dağlara kaçarak Köbe nehri üzerindeki köprüye gelmiş ise de, köprü başına varmak askerin izdihamından dolayı mümkün olmaz. Düşman askerin ardından top ve tüfenk atarak, erganon ve trampete borularını çalarak geldiklerinde asker köprüye sığışmayıp hemen kendilerini Köbe nehrine atıp Hersek sancağı beyi Sultanzâde — ki Vezir-i âzam Ahmed Paşa'nın oğlu ve Rüstem Bey'in kızının oğlu idi — o an boğulur; onun ardından düşen Hasan Paşa da bütün askeriyle birlikte boğulurlar. Binlerce müslüman gâzileri daha boğularak yerleri cennet olur. 1001 senesinde, düşman, İslâm askerlerinin bu yenilgisini görüp hepsi birleşerek 1001 senesi Muharrem ayında Yeni kaleyi kuşatırsa da, kuşatmanın onyedinci günü Rumeli Beylerbeyisi Mustafa Paşa eyâlet askeriyle ulaşıp, Yenihisar altında düşmanı metrislerinde iken basarak, kılıçtan geçirir. Kılıç artıkları da kaçarlarken hepsi Hasan Paşa'nın boğulduğu yerde kendilerini Köbe'ye vurup boğulurlar. Bu hikâyeleri birçok güvenilir ihtiyarlardan dinledim.

Buradan yine batıya gidip, (Siska kalesi)ne geldik.

Siska kalesi : Engürüs krallarından Maksi Milyan yaptırmıştır. Daha önce Yenihisar kalesini bırakıp kaçarken boğulan kâfirleri kovan Rumeli beyler beyisi Mustafa Paşa ile Yenihisar beyi Rüstem Paşa tarafından fethedilmiştir ki; bütün Bosna eyâleti askerleriyle bu Siska kalesini on gün dövüp, onbirinci gün kale aman ile fethedilmiştir. Kaleye yeteri ka-

dar cephâne ve asker konularak Karka sancağına bağlanıp onarılmıştır. Kalede kapudan ve neferler için bir câmi yapılmıştır. Buradan da kalkıp (Zağrab) kalesine geldik.

Zağrab Kalesi : Kurucusu Hırvat ve Hersek beylerindendir. 1001 tarihinde Rumeli veziri Mustafa Paşa tarafından fethedilmiştir. Karka sancağı idaresindedir. Kapudanı, neferleri, bir câmii ve pazarı vardır Zağrab sahrası adlı kazâda bağı, bahçesi ve çeşitli büyüklükte manastırları çoktur. Zira Hırvatistan Hristiyanlarından reâyâsı çok olduğundan kiliseleri de çoğalmıştır. Her zaman bu kalelere bazan hristiyanlar, bazan İslâmlar sahip olurlar. Hatta 1002 senesinde düşman kırkaltıbin asker ile Yenihisar'ı kuşatıp, tam üç ay döver. Sonunda hisarda kuşaltılmış kalan müslüman gazîler Osmanlı tarafından yardım gelmesinden ümitlerini kesip, bir gece kaleyi ateşe verirler. Dışarda metrislerde bulunan düşmana satır vurup, cenk ederek Kosdaniçse ve Zerin kalelerine varıp yerleşirler. Düşman kalenin yakılmayan yerlerini de yakıp, bir daha îmar etmemek üzere bırakıp gider. Sonra Siska kalesinde bulunan müslümanlar Yenihisar'ın hâlini görüp, onlar da Siska kalesini ateşe verip, selâmetle İslâm diyarına girerken Zağrab kalesini de yakıp yerle bir ederler ve kimisi Kinin kalesine bazılarıda Luka kalesine varırlar. Düşman bu hali işitip Zağrab papazları «yine bizim mülkümüzdür» deyip Siska kalesini îmar etmek isterler. Engürüs kralı Maksi Milyan papazlara yardımda bulunur. Kale yine eskisi gibi îmar olunup, cephâne ,mühimmat ve malzeme ile doldurulur. 1003 senesinde Sultan Üçüncü Murat Han, mirmiranlarından Rüstem Paşa'ya Yenihisar'ı imar ve bazı kaleleri feth etmesi için bir tuğ ile Bosna eyâleti ihsan olunarak ferman olunur. Rüstem Paşa deniz gibi asker ile gelerek, Yenihisar'ı eskisinden daha sağlam olarak imar etti. Gereği gibi cephâne ve malzemeleri koydu. Sonra Siska ve Zağrab'a çok sayıda asker döküp, aman ve zaman vermeden iki kaleyi de bir hafta içinde fethetti. Daha önce bu kaleleri kendisi ateşe vurup, düşmana vermeyip gitmişti. Kaleleri yine düşmana yaptırıp, yine gazi Rüstem Paşa aldı. Turova'yı, Zağrab sahrasını öyle yağma, talan ve yerle bir etti ki; hiçbir şekilde tâmiri mümkün değil idi!.. Fakat Rüstem Paşa, bu Hırvat ve Slavun beyleri ile diğerlerinden yüzellibin düşman askerinin bir anda ve bir yerden hücum etmeleri ile başlayan savaşta Allah'ın hikmeti, Rüstem Paşa'ya bir tüfek kurşunu isâbet eder. Yaralı halde iken yine at üzerinde «Bre koman gazilerim» diyerek gazileri cenge kışkırtıp, yaralı olduğunu bir kimseye dahi belli etmeyip yirmibinden fazla düşman askerini kılıçtan geçirtir. Sonunda kendisi de güçsüz ve halsız kalır. Akşam vakti olunca düşman bir tarafa, İslâm askerleri bir tarafa çekilir. Gece yarısı Rüstem Paşa şehitlik şerbetini içer. Bütün gaziler o gece selâmetle, Kinin kalesine çekilir. Düşman yine Yenihisar, Siska ve Zağrab kalelerini ele geçirir ve bu şekilde bu kaleler yine düşman elinde kalır. Cenâbı Rabbülâlemîn'in

hikmetidir ki, bu yeryüzünü kullarına eğlenmek için gün begün, kırat be kırat verir!...

Konuya gelelim! Siska ve Zağrab kalelerinden kuzey ile batı arasında ma'mur ve şenlikli Hırvatistan diyarlarını geçip (Oburca kalesi)ne geldik : Câsar, kardeşi Maksi Milyan yaptırmıştır. Ferhad Paşa fethetmiştir. Bu iki kaledir : Aşağı oburca, yukarı oburca. Buradan kalkarak (Podök kalesi)ne geldik. Süleyman Hân vezirlerinden Bosna veziri Mustafa Paşa'dır ki burayin Zerin hırvatı elinden alıp kapudanlık yapmıştır. Buradan ileride (Zerin kalesi)ne geldik. Yaptıran Koca Zerindir. 943 tarihinde Gazi Mehmet Bey fethetmiştir. Buradan ileride (Karm kalesi)ne geldik. Yahya Paşazâde Mehmet Bey fethetmiştir. Sonra (Velim kalesi)ne geldik. Hırvat beyleri yaptırmıştır. Fâtihi Hısım Hüsrev Paşa'dır ki Bayezid Velî'nin temiz kızından olmadır. Buradan ileride, (Rakınça kalesi) ne geldik. Bektaş Voyvoda fethetmiştir. Sonra (Korlad kalesi)ne geldik. Hırvat beyleri yaptırmış olup, 939 tarihinde Gazî Bektaş fethetmiştir.

Yukarıda anlattığımız kalelerin şekil, durum, imâretlerini, su ve havasını tam olarak yazsak, büyük bir cilt olur. Bu ise seyahatimize engel olur. Gazîleri dâima kılıcı belinde, tüfeği elinde adamlar olup, gece ve gündüz silâhlariyle yatarlar. Hattâ, yıkanırken ve namaz kılarken bile, âlet ve silâhları yanlarında hazır dururlar. Buraları ot yetişmez, taşlık yerler olduğundan elbiseleri kırmızı pramkona çuka daracık yelekleri giyip göğüslerinde okka gümüş halkaları var; kuşakları çoğunlukla zinar dedikleri kınbet kuşaktır, gerçi bu haramdır ama lâzımdır. Bir esir bulunca onunla bağlarlar. Bir kuyudan su çekseler kuşaklarıyle çekerler. Nice gazîler esir olduktan sonra kuşağını kement edip düşman kalelerinden kaçmışlardır. Kısacası bu kuşak bunlara lâzım olduğundan giymeleri için izin verilmiştir. Bellerinden aşağı bolca, beyaz, dimidin şalvar giyip kırmızı çukadan, kopçalı, daracık serdelye giyerler. Ayaklarına bir çeşit nâzik çarık giyerler ki, o kayalıklarda her biri ceylân gibi sekerler. Başlarına yine kırmızı çuka hırvat ırakıyesi giyerler. Elhasıl hepsi değerli yiğitlerdir. Bu gazîler ile bu serhadlerde hoş sohbet edip, erzak pahası için hiç güçlük çekmedim. Kendi rızâlariyle Paşa için verdiklerini alıp, kendim için de ayak ücreti birşey almadım. Sadece bazı tüfenk ve kılıç hediyeler kabul ettim...

KARKA SANCAĞINDAN ÇERNİK VE RAHOVİÇE SANCAKLARINA GİDİŞİMİZ

Anlatığımız Karka sancağı kalelerinin çoğu Karka nehri kenarındadır. Hatta, sancak merkezi olan Kinin kalesi de Karka nehri yalısındadır. Ama bu yazılan Evdonya, Luka ve diğer kaleler One nehrinin karşı tarafındadır. Niceleri de beri tarafında, bazısı da Ona ve Karka nehirlerine ya-

kın kalelerdir. Buradan arkadaşlarımız serhad gazileriyle kalkıp doğu tarafına dönüp, onbir saatte birçok görmüş olduğumuz kaleyi geçip Bihke kalesine geldik. Bu kalede bir gece misafir kaldık. Bihke kapudanını Zerinoğlu esirliğinden kurtardık. Bütün mallarını kale hazinesinde gördük, hepsi tamam idi. Sonra kapıyı kendi mühürümle mühürledim. Sabahleyin yine doğuya doğru gidip (Kosdaniçse) kalesine geldik. Yine Ona nehri kenariyle, baş aşağı doğuya gidip, (Yasenoviçse) kalesine geldik. Burada da bir gece misafir olduk. Ertesi sabah yine sefer için yola çıktık. Bu kale yanında Ona nehrinin Sava'ya karıştığı yerde hepimiz atlarımızla gemilere binip, selâmetle nehri geçip karşı tarafta (Çernik) kalesine geldik.

Çernik Kalesi : Zerin hersekleri yaptırmıştır. 946 tarihinde Yahya Paşa'nın oğlu Mehmet Bey bu kaleyi el gücü ile hırvatlardan almıştır. Bosna eyâletinde ayrı bir sancak beyi merkezidir. Beyinin kânun üzere hâssı (170000) akçedir. Sancağında 3 zeâmet, 103 tımarı var. Alay beyisi, çeribaşısı ve yüzbaşısı vardır. Beyin zeamet ve tımar sahipleri ile sekizyüz askeri olur. Bosna vezirleri ağalarına verilen, çok az geliri olan bir sancaktır. Yüzelli akçelik kazâdır. Kale kapudanı ve ikiyüz neferi vardır.

Asıl kalesi : Düz bir sahranın sonunda, bağ ve bahçeli, geniş iki bayır arasında (Şomaliçse) nehri kenarında, alçak bir tepe üzerinde, dört köşeli, kâgir bir yapıdır. Kapı ve duvarları o kadar dayanıklı değildir. Yeteri kadar cephânesi, erzak anbarı ve bey sarayı var. Dizdâr ve beyden başka bu kalede hiç kimse yoktur. Süleyman Hân'ın küçük bir câmii var. Kalenin etrafındaki hendek üzerinde kapının asma köprüsü var.

Varoşu : Tek ve katlı evleri olup, hepsi tahta şendire örtülüdür. Yirmibir mihrâb ibadet yeri vardır. Üçünde Cuma namazı kılınır. Ama kurşun örtülü câmi değildirler. Çarşı içindeki câmi güzeldir. Tekkesi, üç mektebi, iki hanı, bir küçük hamamı, yüzelli kadar da dükkânı vardır. Soyluları garip dostudurlar. Şehrin ortasından Şomaliçse nehri akar. Nehrin sağında ve solunda yapılmış evlerin ve diğer yapıların irem bağı gibi cennet bahçeleri vardır. Bu nehir üzerinde nice su değirmenleri işlemektedir. Nehir Sava'nın kollarındandır. Havası ve suyu güzel olup, yer yer hırvat güzellerine raslanır. Balı ve yağı gayet lezzetli ve meşhurdur.

Burada Süleyman Bey'den elli aded şehbaz arkadaş alıp, bir günde (Velika) kalesine geldik.

Velika kalesi : 945 tarihinde Yahya Paşa'nın oğlu Mehmet Bey burayı Hüsrev Paşa'nın yardımiyle fethedip onarmıştır. Halen Çermik sancağına bağlı voyvodalıktır. Üçyüz mükemmel, silâhlı, gazi erleri var. Zira son derece serhad ve güvensiz bir yerdir.

Bu garip kale de Sava nehrinden biraz uzak, ormanlı dağlar içinde, Ilova nehri kenarındadır. Beşgen şeklinde, eski yapı, köhne evleri, an-

barları, cephâneliği, mahzenleri ve bir câmii var. Diğer imâreti yoktur. Bütün gâzileri, kale kapısı arasında ve köprü başındaki ağaç konakta otururlar, zevk ve eğlence ederler. Her an silâhlıdırlar. Dağlarda karavulları, avcıları bulunup çeşitli alabalıkları olur. Besili iri geyikleri avlayıp yaz ve kış av ile geçinirler. Zira vâdilerinde buğday ve arpa yetişmez. Yetişen yerlerini de düşman bozar. Erzakları Sava yalılarından gelip onunla yetinirler. Koyun, kuzu, keçi ve sığır yoktur. Buranın halkına yazığım geldiğinden bir akçe ve tâne zahire pahası almadım. Kale imamı Nâimizâde'ye bir sarık bağışlayıp, kırk aded arkadaşımla batı tarafındaki (Belvistena kalesi) ne geldik.

Belvistena kalesi : Yapıcısı bilinmiyor. 935 tarihinde Süleyman Hân, Nemse çâsârının merkezi olan Bec (Viyana) kalesini kuşatıp, fethedemeden dönerken İslâm askeri uğuruna, din ve mübin yoluna kırkbin yiğit ile diyara kurban olmağa gidip, bütün şehit olanlara serdâr olan Ösekli Kasım voyvoda 931 tarihinde Ösek'ten seğirtip, bir günde Belvistena kalesine gelip feth eder. Onun büyük cengini bilen ihtiyar gâziler vardır. Kale, orman içinde, dört köşeli, kâgir yapı olup içinde kapudan, yüzyetmiş aded neferi, bir câmii ve anbarı vardır. Diğer imâretinden eser yoktur. Bu kale Çernik kalesine bağlıdır. Buradan da zahire pahası almadım. Üç saatte, dağlardan giderek, (Pakriçse) kalesine geldik. Bu kaleye Bosnalılar (Pakriçe) derler... Bunu Erdel kralı ve Nemse imparatoru yaptırıp hırvat herseklerine vermiştir. Sonra Süleyman Hân zamanında Gâzi Bektaş voyvoda fethetmiştir. Süleyman Hân kaydı üzere Çernik sancağı toprağında voyvodalık ve yüzelli akçe pâyesiyle kazâ olup, kale kapudanı, altıyüz aded yarar ve namlı kale neferi ile bacdârı vardır. Budin ve Eğri yeniçeri serdârları, âyân ve eşrafı da var.

Kalenin yeri : Pakra nehri kenarında geniş, yeşil bir tepe üzerinde, dört köşe, kâgir, güzel bir yapıdır. Etrafında kesme hendeği, bir kapısı önünde asma, zincir makaralı köprüsü olup, köprü başında bir lonca köşkü ve hisar içinde tahta örtülü fukarâ evleri var. Câmileri, iki tekkesi, altı aded sıbyan mektebi, iki aded han ve hamamı vardır. Üç aded de medresesi bulunur. Halkı misafirperverdirler. Bu şehre gelen Pakra nehri Sava'ya karışır. Buradan ötede (Japçe kalesi) ne geldik. Ösekli Kâsım voyvoda fethetmiştir. Buradan kalkıp (Kapudan köyü) ne geldik. Oradan öte taraf kuzeye gidip bir günde (Serçe kalesi) ne geldik.

Serçe kalesi : Yapıcısı Herseklidir. Gazî Kâsım voyvoda fethidir. Bu da Çernik sancağına bağlı olup Graviçsa dağ ve ormanları içinde, dört köşeli, şarampavlı, hendekli, güzel bir yapıdır. Kapısı önündeki tahta köprü başında bir lonca köşkü ve hisar içinde yüz aded kadar tahta örtülü evleri, cephânelikleri, birkaç şâhî topu, bir küçük câmii var. Cennet bahçeleri gibi bahçeleri çoktur. Bu kale ile Pakriçse kalesi arasında Graviçse

dağlarından bir doğru yol vardır ki oradan Pakriçse kalesi dört saat mesafedir. Ama hırvat şerrinden emin olmak için ben diğer yoldan gidip, iki saatte kuzeye doğru giderek, (Üstubçançse) kalesine geldim.

Üstubçançse kalesi : Yahya Paşa-zâde Mehmet Bey fethetmiştir. Kalesi bir sarp dağlık içinde, dört köşe, taş, kâgir güzel bir binadır. Ama küçüktür. Hisar içinde kapudanı ve ikiyüz kadar nefer evleri ile cephaneliği, hazineleri, birkaç şâhî topları, bağları çoktur. Buradan öteye iki saatte ormanlar geçip, (Dobrakona) kalesine geldik.

Dobrakona kalesi : Koca Zerin yaptırmıştır. Yakova fâtihi sarhoş - İbrahim Paşa'nın ceddi Arnavud - Memi Paşa fethetmiştir. Bu kale de orman içinde, badem şeklinde, kâgir, şarampavlı, mâmur ve güzel bir kaledir. Ama yol üzerinde olduğundan ancak kale kapudaniyle yüz aded kale neferinden başka insanoğlu yoktur. Burada Çernik sancağı toprakları son bulur. Buradan tâ, Drava nehrine varınca Pojiga sancağı hudududur. Arkadaşlarımızla buradan kuzeye doğru yönelip, büyük balkanları, dağları aşıp (Vogin) kalesine geldik. Bu, Pojiga Vogini'sidir. Bir Vogin de Tuna nehri kenarında var ama, bunun yapısı Ösek kalesi sahibi (Malyaşka) dır. Fethedeni ise Arnavud Memi Paşa'dır. Bir dağda olup, o kadar gelişmiş ve güzel değildir. Lâkin taş ve yüksek bir kaledir. İçinde kapudanı, elli aded neferi ve birkaç şâhi topcağızı var. Ondan sonra bir günde (Virovinçse kalesi) ne geldik. Hırvat beyleri yaptırmıştır. Yahya Paşa-zâde fethetmiştir. Kale, sık bir ormanlık içinde, başları göğe yükselmiş, uzun ağaçların ortasında rıhtım ve sağlam şarampav ve duvarlı bir kale olup, dört köşelidir. Hisar içinde kapudan ve neferleri, yüz kadar da evleri vardır ki; hepsi tahta örtülüdür. Cephânesi, şâhî topları, bir küçük câmii var. Bu kalenin ardı batı tarafta Zerrinoğlu vilâyetidir. Buradan sonra yine bir günde, (Maslovina) kalesine geldik.

Maslovina kalesi : Malkoç Bay yaptırmıştır. Yahya Paşa oğlu fethidir. Kalesi Drava nehri kenarında, dört köşeli, kâgir, rıhtım dolma bir binadır. Kapudanı, kale bunakları, pandur oynakları var. Hisar içinde evleri, bir câmii, anbarları olup hepsi tahta örtülüdür. Hendeği Drava nehri ile dolu olup, etrafında şarampav direkleri dizilmiştir. Bu kale Pojiga, Yanova ve Ösek kalelerine sed olmuştur. Dibinden geçen Drava nehrinin karşı tarafları Kanije eyâletinde Bobufça, Brezense ve Sektuvar kaleleri topraklarıdır. Bu serhadlerde Moslovin iskelesi meşhurdur. Buradan (Pojiga) kalesine geldik.

Pojiga kalesi : Fâtihi Mehmet Beydir. Fetihten sonra Bosna eyâletinde sayılıp, mirlivalığı Mehmet Bey'e verilmiştir. Serdârı muazzam Ferhat Paşa da fetihten sonra gelip kaleyi tâmir etmiş ve bütün levazımatı koyarak Mehmet Beyi iki tuğ ile bu kaleye kumandan yapmıştır. Sonra

1009 senesinde Kanije kalesi fethedilerek, bir eyâlet oolması gerekince Peçuy sancağını, Zgetvar sancağı ve bu Pojiga sancağını da Bosna eyâletinden ayırıp, Kanije eyâletinde sancak yapmıştır. Beyinin padişah tarafından hâssı (616230) akçedir. Livasında 23 zeâmeti, 296 tımarı vardır. Çeribaşısı, alay beyi ve yüzbaşısı bulunur. Paşasının askeriyle zeâmet ve cebelü askerleri toplamı dörtbin olur. Paşasına senelik adâlet üzere bâd-ı hevadan üçbin kuruş gelir olur. Kale kapudanı, topçu ve cebeci serdarları, muhtesibi, müfti ve nakibi, âyan ve eşrafı vardır. Kalesi bir düz, yeşil otlar ile örtülü, verimli topraklar üzerinde, Orluva nehri kenarında olup, altı kenarlı bir hisardır. Etrafı hendeklidir.

Câmilerinin en mükellefi (Şeraklut Câmii) dir. Daha önce büyük bir kilise imiş. Fatihten sonra şirin bir câmi olup, bu serhadlerde meşhur olmuştur.

Bu Pojiga'dan başka bir de Semendire sancağına bağlı Çaçka şehri yakınında Pojigacık şehri vardır.

Pojiga'dan batı tarafa, dağ ve ormanlar içinden bir günde gidip, (Rahoviçse) kalesine geldik.

Rahoviçse kalesi: Mehmet Bey fethetmiştir. Önce Bosna eyâletine, sonra Kanije'ye sancak olarak bağlanmıştır. Beyinin hâssı (700.000) akçedir. Sancağında 15 zeâmet sahibi, 100 tımar sahibi var. Cebelüleri ve beyinin askeriyle beşbin seçkni asker olur. Kale, yeşil bir sahada yapılmış olup güzeldir. Buradan üç saat ötede bir de Valpova kalesi var. Burayı geçip daha ötede (Yakova) kalesine geldik. Bu kaleyi Arnavud - Memi Paşa feth etmiş olup, kendisine ve çocuklarına dâimi ocaklık olarak ihsan olunmuştur. Onun için hâlen İbrahim Paşa bu kale içinde oturup, durur. Keremli ve dürüst bir yiğittir. Allah selâmet versin. Kale, dağlık bir yerde olup beş kenar şekilde, tuğladan yapılmış, ağaç şarampav, dolma ve rıhtım bir binadır. Kapısı da var. Hendeği gayet sarp olup, daha önce hırvat ve slavun ülkelerinin seddi idi. İbrahim Paşa'nın sarayı da bir kale gibidir. Bu keremli zat bana:

«Vallahi, Evliyâ Çelebi! Biz Bosna kalemlerine bağlı değiliz, ama yine serhaddimize gelmişsiniz; sizi boş göndermeyiz.»

Dediyse de ben:

«Paşa efendim, Bihke kapudanının Zerinoğlu esirliğinden kurtarılması için Bihke kalesinde oniki sirem arabası mal duruyor. Bizim adamlarımız da oradadır. Ben hakîrin, sultanımdan ricası odur ki, bir mektubunuz ile, yüz aded silâhlı yiğit koşup, bütün malları Bihke kapudanı vekilinden alıp ve Bihke kapudanının gazî yiğitlerinden yüz aded nâm ve şöhret sahibi silâhlı adam da efendilerinin bağışına gele.»

Dedim. Ricamız kabul olundu. O saat üçyüz aded namlı yiğitleri, İbrahim Paşa'nın mektupları ile Bihke kalesine gitti. Ertesi gün bize de

bir kese kuruş yolluk verdi. Ayrıca beş çift kul tüfeği, beş donluk Macar çukası ihsan etti. Sabahleyin bana elli atlı ve elli yaya yiğitler koşup, Yakova'dan sekiz saat giderek, Prut kalesine geldik. Bu Prut halen ma'murdur. Burayı, Varadin kalesini yaptıran yaptırmıştır. Düz bir yeşillikte ve Sava nehri kenarındadır. Gâzî - Memi Paşa fethetmiş olup, Pojiga sancağına bağlıdır. Savaş sırasında Kanije kalesine yardım etmekle görevlidir. Hisar içinde tahta örtülü evleri ,anbarları, cephâne hazineleri, Süleyman Hân'ın kiliseden bozma bir câmii var. Kale kapudanı ve üçyüz bahadır hisar eri vardır. Biz bu kalede iken Serhoş İbrahim Paşa'dan mektuplar geldi. Yazmış ki:

«Benim oğlum Evliyâ Efendi! Muslovin, Roniçse ve Volina kalelerine doğru git. Siz öyle giderken Bihke'ye giden adamlarımız da elbette gelip yetişir. Üçyüz kadar serhad yiğitlerinden almayınca, düşman içine girmeyesin. İnşallah ben de beşyüz kadar yiğit gönderirim. Ama lûtuf eyleyip, Hırvatistan yağma ve talan yeri olduğundan sizi götüren asekrlerimizi bir an evvel tekrar bize ihsan edesiz.»

Prut kalesinden kalktıktan sonra karakollarla kuzeye doğru giderek, Vokin kalesine geldik. Burada bana üç aded top attırıp «Safâ geldin» dediler. Kapudanı önceden önümüze düşüp muhabbet meydanında benimle at başı beraber giderken dedi ki:

«Sultanım siz safâ geldiniz; ama Melek Paşa vezirimiz buyurdu ki: Evliyâ Çelebi'yi Zerinoğlu tahtına oniki araba malıyla gönderdiğinize dair mektuplar alıp hizmette bulunasınız. Biz de can ve başımızla onun yoluna, onlar da saadetlû Pâdişahtan gelen hatt-ı şerifle iş görüp, Bihke kapudandan bu kadar mal ile bizi gönderdi.»

O gece kalede kaldık. Nice gâzilerle sohbetler ettik. Sabahleyin gâzi kapudanlarla kaleden çıkıp kale kapısını kapadılar. Oradan yedi saat kadar ileri gittikten sonra, üç aded serhad düşmanı elbiseli adam göründü. Koyunlarından beyaz makramalar salarak «biz serhadliyiz» dediler. Biz de yanlarına vardığımızda:

«Safâ geldiniz gâziler, bize ne yandan selâm getirirsiniz.»

Dedik. Onlar:

«Sultânım, Bihke kapudanı yiğitlerindeniz. İşte Bihke kapudanı vekili ve Kurbi kapudanı İbrahim Bey sizin asker ve adamlarınız ile hepsi oniki aded Padişah malı ve kırk araba yiyecek ve içecek geliyor. Eğer katlanırsanız yetişirler.»

Dedilerse de katlanacak vaktimiz olmadığından ileriye beş saat gidilerek o taraftan ve bizim taraftan İslâm bayrakları göründü. İki tarafın askeri karşılaştılar. Ben hemen arabalara girdim. Kadı'nın mahzarı ve Bihke ayânı mektuplariyle her şeyi tam olarak bulup yine beş saat geri döndük. Akşam vakti (Dorofiçse) kalesine geldik. Buradan ötesi kırıntılıktır.

ZERİNOĞLU VİLÂYETİ

Bu serhadlerde vilâyete kırıntılık derler. Bu Zerinoğlu kırıntısı Drava nehrinden Sava'ya varıncaya kadar yani kuzeyden kıbleye üç günlük yoldur ki; hâlâ her sene yeniler. Ne kaleye benzer ve ne tabur hendeğine. Kırıntı içinde olan uçları göğe yükselmiş deli ağaçları kesmeyip, bir ormanlık yapmış. Bunların ömürleri 800 seneden beri devam etmektedir. Binlerce adam toplanıp yüzbinlerce ağaç kırarak, bir sene önce kırılanların üzerine dağlar gibi yığdıkları için bu diyara kırıntı demişler. Buralardaki sonsuz ağaçlığı bir yerde görmedim. Ancak Bosna'nın Ravana dağı ile Tuna'nın başı olan Alman dağında ola. Bu ağaçların kalınlığı şundan biline. Bir ağacı baltacılar kestiler. Dal ve budakları kesilip yere indirildikten sonra ağacın gövdesinden üç aded oyma, tek parça halinde gemiler yaptılar. En kalın yeri dip kısmıdır ki, bu kısmından bin yük elma alır bir gemi çıkmıştır. Bu Zerinoğlu hududu kırıntısının iç yüzlerinde birbirlerinden birer top menzili uzaklıkta, tepeler üzerinde, sıra ile dizilmiş varda, yani haberci kuleleri var. Her biri askerle doludur. Herhangi bir taraftan bir düşman kırıntı üzerine gelse o taraftaki kuleden bir top atılır. Meselâ Osmanlı gelince Morava, Drava ve Sava kenarındaki üçyüzaltmışyedi parça varde kulelerinden toplar atılır. Bütün Hırvatistan'ın başına ateş düşüp o saat orası adam deryası olur. Ama serhad gâzîleri hile edip, bir taraftan asker gösterip kıyâmet topları attırır, diğer taraftan içeri girip ganimete koyulur. Eskiden bu Zerinoğlu ellerinde iskender tacı var idi. Fakat Nemse çâsârı bu taca sahip olmak için Zerinoğlu üzerine hareket edip elinden aldı. İnşaallah bu tacı Bec kalesinde nasıl gördüğümüzü anlatırız. Zerinoğlu bu tac elinden gideli eski iddiada olmayıp, ancak serhadde olan yeri Hersek'in yeridir. Ama güzel, gelişmiş yerleri var. Tabya ve kuleler üzerinden bizim askeri beyaz vire bayraklariyle görüp «Bre Türk, bu kadar askerle nereye gidersiz» dediler. Biz de: «Zerinoğlu kralınıza, bu malı Bihke kapudanı için götürürürz» dedik. «Hay gidi Türkler hay, kendi adamlarını nasıl kurtarmağa gelirler, ama biz olsak bizi kimse kurtarmayıp, kürekte ölürüz» dediler.

Oradan bir günde kuzeye gidip, Muslobino kalesine geldik. Bu, lâtince tatlı şarap kalesi demektir. Biz buraya daha önce zahire bahası için gelmiş idik. Eyâletimiz olduğundan ancak bana biraz yol parası verdiler ve bizi bu kadar askerle görünce şaştılar. Bütün mal ve arabalarla kaleye gidip, yine kale kapudanında misafir kalıp kapudanı burgulamağa başladım. Allah'ın hikmeti, o saatte Yakovalı İbrahim Paşa'dan yüz koyun, on araba peksimet, beşyüz yiğit ile Bosnalı bir kadı —ki hem kadı, hem gazî idi— geldi. Önden bir ay yüzlü genç, frenk-zâde gelip :

«Kral sizlere selâm eyledi. Sabahleyin uğur ile yüzüm üstüne vilâyete ayak basa gelsinler.»

Dedi. Bir çeşit kulunç nüshası yazısına benzer yazıyla yazılmış mektup da getirdi. Gelen beyzâdeyi zengin otağımız içine kondurup, gördüm ki: Muslovun kapudanı kaimak ister. Kapudan dedi ki:

«Her zamanı aynı kabul etmeyin. Bosna eyâletine memur değilim. Kanije valisi Sührab - Mehmet Paşa efendimizle Yakova'lı İbrahim Paşa'dan Çernik ve Rahoviçe sancağının kalelerinden adamlar gelir.»

Dedi. Ben:

«Durma, çık!»

Diye ikaz ve işaret ettiğimde:

«Ya kaleyi kime bırakalım.»

Dedi. Ben:

«Ben şimdi kaleye beşyüz yiğit korum. Seni de götürüp Sührab - Mehmet Paşa'dan arz alarak yerine başka bir kapudan dikerim.»

Dedim. Kapudanın aklı gidip, topçu ve cebecileri bırakıp sarayından çıkarken koynuma da beşyüz Engürüs altını koydu. İbrahim Paşa'nın alay çavuşları davullara tokmak vurup Muslovun'dan ancak iki saat gittikte, Merti denilen yerin boğaz kapısı olan yerine geldik. Ben, müslüman gâzîlere alay çavuşu gibi haykırıp dedim ki:

«Bak a gâzîler. Bu varacağımız düşman diyarıdır. Barış ve sükûnet üzere olun. Buranın şarabı ve avratı mübahtır. Eğer birinizi avrat ve şarap ve rakıda kızarmış ve bozarmış bilirsem, döve, döve pişiririm ve karnınızı şişirim. Buna razı mısınız?»

Bunun üzerine hepsi:

«Allah senden râzı ola, bizde öyle adam yoktur.»

Dediler. Ben:

«Bre, insanoğlu çiğ süt emmiştir. Baba oğulun, oğul babanın hâlini bilemez. Şu kadar mal ve hazine ile geldik. Şu gâzî yiğidi kurtarma sularına gidelim. Eğer bir ayıp ederseniz düşman kapudanı vermemeğe bahane edip, malı da alıkor. Bizi, iyilik ederse kovar, iyilik ve kerem etmezse kırar.»

Dediğimde hepsi birden:

«Sultanım! hemen bir iş görelim, dönüp gelelim, kalıp da kokmayalım.»

Dediler. Ben:

«Ne buyurursunuz bu cevaplara.»

Dediğimde:

«Estağfurullah Sultanım, tövbe cevaptır.»

Dedi. Hemen ocak ağalarını ve kapudan kethüdâlarını bir yere çağırıp:

«Şu siz her birerleriniz, askerlerinizin zabt ve rabtına kayıtlı olursanız bu memlekete konun. Ancak, namaz kılmayan ve şarap heveslisi kimseler varsa duysunlar.»

Diye haber verdim. Onlar da:

«Irz sahibi adamlarımızdır.»

Diye yemin ettiler.

«Haklarından geliriz» diyerek adamlarına tembih ettiler. Sonra Kırıntı boğazından içeri Zerinoğlu vilâyetine ayak bastık.

O gün gidip (Vaslon) köyünde yattık. Bin hâneli, çarşı ve pazarlı, kasaba gibi bir kenttir. Bu köyden ileri bir adamımızla Bey adlı murdara iki Kaya Sultan yağlığı ve bir sarık gönderip «sabah, inşaallah şeref sohbetleriyle şereflenirız» diye bir de dilek mektubu yazdık. Bize Zerin adlı kilisenin yanında büyük bir saray döşedikleri haberi geldi. Ertesi gün pazar idi. Büyük bir alay ile (Çakaturna) adlı metin kaleye girdik.

Çakaturna kalesi: Engürüs krallarının yapısıdır. (Oruba) dedikleri İskender tacı bunlara bağışlandığından krallık iddiasında idiler. Fakat birçok senelerden beri Koca Zerin, bu kaleye yeniden temel bırakıp, yüksek bir set yapmıştır. Nice kere bu kale üzerine düşmanlar gelip, üzüntüyle dönmüşlerdir. Ama Osmanlı hiç kuşatmamıştır. Sadece cebeciler, varoşunu yağma etmişlerdir. Bu kale göründüğünde, karşılamaya çıkmak bahanesiyle, askerinin çokluğunu ve şehrinin güzelliğini göstermek için bütün halkı böcek gibi sivri, sivri davul ve trampetler çaldırıp, kale altına geldiğimizde de bir fitilden ikibin parça top atıp, etrafı velveleye verdi. Sonra alay (Zerinban) kilisesi yanındaki saraya konup, ertesi gün beşyüzü aşkın, yaşı belli, çeşitli samur kalpaklı ve elbiseli adamı gelip beni kralın yanına davet ettiler. Biz de sabah rüzgârı gibi süratli atımıza binerek, bütün adamlarımızla üçyüz çift yiğitleri önümüze dizip, atbaşı beraber giderken şehri seyrederek Zerinoğlu sarayı civarına vardık. O anda Ban, yaya olarak divan hânesinden dışarı çıktı. Ben de hemen usulünce attan indim. Ban ile o an öpüşüp, görüşüp divanhâneye vardık. Bir sandalyede oturduk. Bunların da divanhâneleri döşemeli değildir; süslü ve parlak mermer parçaları döşelidir. Bütün dîvan erbâbı iskemleleri üzerine oturdular. Ben hemen Muhammed gayreti gözetip, ayağa kalkıp dimdik olarak gidip Ban'ın eline mektubu ve nâmeyi verip durdum. Mektup ve nâmeyi alıp, öpüp, başına koyduktan sonra tercümana verip tercüme ettirdi. Nâmenin manâsını anladığında:

«Hani benim defter ile istediğim mal»

Diye durdu. Ben hemen adamlarımıza işâret edince oniki sirem arabası kıymetli eşya meydana çıkarıldı. Defterleri, gereğince hepsini teker, teker huzurunda sayıp, tamam olarak detferdârı aldı.

«Hani benim, Paşa'dan istediğim kırk at»

Deyince, ben:

Hersek Banı, bizim atlarımız bu soğuk ilde yaşamaz, geri kalan atlar ise Hersek atlarıdır, onlardan ise en iyileri sizde çoktur. İşte o atların yerine beş samur kürk, defterinizden fazla olarak gönderildi.»

Dediğimde :

«Evet, öyle oldu. Beni Paşa meleğimi bik sever»

Dedi. Ben :

«Melek Paşa'yı severseniz bizi tez gönderip, hemen kapudanı teslim eylen.»

Dedim. O anda kale kapudanı olan amansızı çağırıp:

«Var Bihke kapudanını getir.»

Dedi. O an kapudanı dîvanhâneye getirdiler. Ama ayağındaki yirmi okka demiri çekemeyip güçlükle geldi. Ben hemen seğirtip kapudan ile ağlaşarak öpüştüm. Adamlarım da kapudanı öpüp geriye çekildiler. Ben:

«Ban'ım, artık ayağından demiri çıkarsınlar.»

Dedim Ban :

«Mariye anayı şâhit tutarak, bir daha bizim vilâyetimizi yakıp, yıkıp, harâb etmiyeceğine yemin ederse artık böyle esir etmem. Belki parça, parça edip öldürürüm.»

Dedi. Ben dedim ki :

«Bu serhad hâlidir. Siz de onların vilâyetini, onlar da sizin şehirlerinize vurur. Dünya âdeti böyledir.»

Dedim. Kapudanın ayağından demiri güç ile çıkarabildiler. Ama zavallı Bihke kapudanı yürümeden kalkıp Ban'a saygı gösterip benim yanımdaki bir iskemleye zorla oturdu. Ben :

«Ban'ım, beyi böyle çıplak yollama. Bir kat elbise bir at ve ayağından çıkan demiri ihsan eyle.»

Dedim. Derhal bir kat elbise, bir samur kürk, bir at ve demirini verdi. Büyük bir ziyafet verip, yemek esnasında Bihke kapudanına gönül alıcı sözler söyledi. Ben:

«Ban'ım kapudanı hemen burada olan askeriyle yerine gönderelim. Biz bir, iki gün daha sizinle sohbet edelim.»

Dedim. O anda alay çavuşları askeri toplayıp, yemekten sonra kapudan, Ban'dan izin alarak bizimle vedâlaşırken «Benimle buluşmayınca Paşa'ya varma» dedim. Onlar binaltmış aded seçkin askerle çıkıp gittiler. Ben, dörtyüz atlı ile Çıkaturna şehrini gezmeye kaldım.

ZERİNOĞLU'NUN ŞEKLİ VE AHLÂKI

Akıllı, ileri görüşlü ve olgun idi. Hatta Bihke kapudanı için dedi ki:

«Allah mübârek etsin, kapudan bahadır ve yiğit bir erdir. Hersek'imiz içinde tolusu içilir ve nâmı yedi dîvanda okunur idi. Ama cenk hâlidir, vallahi elinde bir halidir ki bizim elimize düşmüş oldu. Lâkin kendi esir düşünceye kadar bizden (8030) can toprağa düşürdü. Onlardan kırk terk ve yetmiş esir oldu. Esir oluncaya kadar beş aded yarar kapudanını kendi

eliyle at üzerinde kesip, kendi de ağır gövdesiyle attan tekerlenip düştü. Üçbin askerim yanına vardıklarında tatar gibi nice adamlarımı da kırdı. Sonunda kendini bağlayıp, bu kadar yıldır esir olarak zincire bağladım. Elhamdülillah şimdi elimizden kurtulup öldürdüğü adamların âhirette hesabını vermeğe gitti.»

Dedi. Ben:

«Bân'ım, vallahi kapudana bir şahin kanadı çelenk gönderin. Hem nasıl giderler bir haberini alın?»

Dediğimde, o saat kapudanın ardı sıra bir kanat çelenk ve bi · · amur serhaddî gönderip, bana da bir samur serhaddî, bir kat elbise ve bir at verdi. Ben yine adamlarımla konağımıza geldiğimde elli koyun, yüz tavuk, on aşçı geldi. Birlikte de o an Melek - Ahmet Paşa efendimizin gönderdiği bir nakışlı ipek seccâde, nakışlı ve işli bir dîvan halısı, bir erguvânî çukaya kalpı samur kürkü olduğu gibi Hersek'e gönderip teslim ettik. Bütün dîvan erbabı hayretler içinde kaldı. Ben de: «Bu hediyeler Melek vezir babanızındır.» diye kendi elimle kürkün yakasını öpüp Hersek'in arkasına giydirdim.

Sonra beş, altıyüz parça balyemez toplar atılıp, şenlikler yapıldı. Konağımızda üç gün kalıp şehri gezmeye koyulduk.

Çıkaturna kalesinin yeri ve şekli :

Drava nehrinden bir at menzili uzaklıkta, yeşillik ve verimli bir yerde, beşkenar şeklinde, rıhtım yapı bir kale olup her hükümdarın hasretidir. Ama hisar içinde onbin aded kâgir bina, güzel evler ve konaklar vardır ki; hepsi kiremit ile örtülüdür. Bunlardan Hersek sarayı ile yedi kapudan sarayının seyredilmesi gerekir. Bütün sokakları satranç nakışı caddelerdir: İkibin aded dükkânı var. Kırk aded manastır saydım. Pazar meydanları gâyet geniş ve temizdir. Kale kapılarından birisi kuzeye bakan Kanije kalesi kapısıdır ki, yoluyla tâ Drava nehri üzerinden Sava'nın karşı tarafında ve Kanije toprağında, Gençkıvar diğer adı, Yeni kaleye gider. Bir kapısı da doğu tarafında girdiğimiz Maslovin kapısıdır.

Benim Zerinoğlu ile birçok defa münâkaşa ve tartışmamız olmuştur. Bir gün meclisinde otururken Kanije'de Sührab Mehmet Paşa'dan feryadçılar gelip dediler ki :

«Kralım, Mora nehri kenarında daima Kanijeli çeteler işler. Pişke kalesinden ikiyüz hristiyanı esir edip aldılar ve üçyüz hristiyanı da kılıçtan geçirdiler.»

Daha birçok şikâyetler de ettiler. Zerinoğlu, bana:

«Yörük vezir, askerini neden zabt etmez?»

Dedi. Ben :

«Sizin askerinizi Nemse çâsarı zabt edemeyip dâima Bihke, Kopar, Odunya kalelerini gelip yağma ve talan edip, mal alıp, esir edersiniz. Bihke kapudanı henüz esirlikten kurtulup gitti. Çâsarın böyle yapmanıza rı-

zası yoktur. Ama siz barışa aykırı işler edersiniz. Bizim Kanije'liler de Sührab Mehmet Paşa ile gelip sizin serhaddinizde Raba nehrini geçip, tâ; Ogüvar kalesine, Keminguşe ve Kemsuvar kalelerine varınca vurup, yakıp, yıkıp, esir alıp giderler.»

Dedim. Bân dedi ki:

«Hey gidi Türk, sen belli ki, bu serhadlerimize çok çete ve atlı kovup, çok yataklık ve çok pirebelik etmişsin. Ama biz de Kanije veziri Boynu eğri - Mehmet Paşa'nın oğlunu öldürüp, üçyüz adamını da esir düşürdük.»

Dedi. Ben:

«İşte o vezir oğlunun kanını almak için Kanijeli sizin ilinizde ve vilâyetinizde huzur komayıp esirleriniz ola, ola böyle şikâyet edersiz.»

Dedim. Hemen Zerinoğlu:

«Bu Evliyâ Ağa bu serhaddimizin yatağıdır, buna söz yetişmez!»

Deyip sustu. Ama Kanijeli, Çernikli ve Pojigalıdan pek şikâyet ederdi. Ertesi gün Hersek ile hepimiz atlanıp ve ağırlıklarımızı arabalara yükleterek (Belgradcık kalesi) ne geldik.

Belgradcık kalesi: Bunu (921) tarihinde Sultan Selim, Mısır fethinde iken Koca Zerin yeniden yaptı. Geniş bir sahrada, altıkenar şeklinde olup hendeği cehennem kuyusudur. İskender vâri yedi adad tabyasından Zerinoğlu için bin parça top atıldı. Yer ve gök tir, tir titredi. Bütün duvar yüzleri kırmızı prankoya çukalarla süslediler. Bütün tabyalar üzerinde, gemi direkleri üzerinde bir gemi sereni mıhladılar. Serenin uçlarına onar bin kuruş değerinde flandireler asıp, kaleyi çeşitli peykerler ile süslediler. Kiliselerin çanlarından çıkan sesler cihanı velveleye verdi. Bütün askerler Ban'ı karşılamaya çıktı. Yüzükoyun yatıp, sanki secde ederlerdi. Caddeler üzerinde altın ve gümüş kaplarda od, anber ve kara günlük kokularından insanın dimağı kokulanır. Bân, kale içindeki sarayına girdiğinde bizi de bir saraya kondurdu. Sonra şehir âyânının bir ziyafetine vardım. Herkese öyle bir ziyâfet ve şarap verilmişti ki elleri, ayakları tutar kimse kalmadı. Hepsi sarhoş oldu. Zirâ bu Belgrad'cığın bağ ve bahçesi çoktur. Şehir gayet güzeldir. Temiz şehirdir. Onbir aded güzel yapı kilisesi var ki, çan kuleleri üzerinde saf altın haçları vardır. Birkaçı kurşun örtülü idi. Bir kapudanı, yedibin askeri var. Burada da kızlar ve gelinler dükkânlarda oturup ap açık alış veriş ederler.

Bu kaleyi de arzu ve isteğim üzere gezip, dolaşıp Bân'dan, gitmek için izin istediğimizde:

«Geleli üç gün oldu. Birkaç gün daha oturup zevk eyle. Sabah, ava gidelim. O da görülmeğe değer.»

Deyip alıkoydu. Sabahleyin, yetmiş araba ile toplar gidip, silâhlı yüzbin harbe ve tüfekli, atlı ve yaya —kî frenk kalpağı giymeyip samur yeşil ve kırmızı kalpak giyerler— erganun, trampet ve çanlarını çalarak Belgrad'cık şehrinden dışarı çıktık.

Av faslı: Tam yedi saat gidip bizim serhadlerimiz tarafından olup yukarıda anlattığımız kırıntıların içinde Zerinoğlu'nunbir köşküne geldik. Orada çıkıp yerleştiğimiz an, dağlar ve ormanlar içinden yer, yer top sesleri koptu. Meğer önceden reâyâya adamlar gitmiş. Derhal orası adam denizi oldu. Bir hay, huy ile kalabalık gelmekte, toplar da hiç durmadan atılmakta idi. Bütün dağların canavarları gelip Kırıntı denilen yerde yığılıp can pazarına düşmekte idiler. Allah'ın büyüklüğü fil cüssesi kadar saygınların boynuzları çatal gibi olmuş. Karaca, sılalı, yağmurca adlı hayvanların her biri Kastamonu'nun çolak katırlarına benzerler ve bir çeşit kırmızı yünlü ayı geldi ki her biri Bağdad arslanına benzer. Azılı domuzlar, eşekten büyük yaban keçisi ve sığır kadar gelir koyunu vardı. Gele, gele o kadar tilki, çakal, kurt, tavşan ve sırtlan geldi ki; hesabını Allah bilir.

Bu şekilde ehali toplar atarak ve top seslerinden hayvanlar kaçarak bir yere gelip, ortada kalınca kral ve ben köşkten seyrederdik. Kral: «Bre vurun!» deyince ehâli bu kadar binlerce canın içine girip kırmağa başladılar. Ama domuz ile ayı beşyüz kadar adamı helâk etti. «Bre vardı, bre geldi» derken geriden dağlar içinden güruh güruh getirdikleri katranlı ipten seyrek, balık ağı gibi örülmüş ağlar gelip vuruldukta hayvanlar aslâ kaçamayıp kaldılar. Ama domuz ile kurt can acısından önlerine gelen hayvanları öyle paraladılar ki bütün hayvanlar korkularından titrerlerdi. Ayılar ise bir yere gelip ellerine birer budaklı ağaç parçası alarak, insan gibi ayak üzere kalkmış oldukları halde domuz ve kurtlara vururlardı. Amma hırslı Alman ayıları oluyor. Nihayet ehâli bunları kıraraktan o gün av faslı yaptılar ki bu şerefe belki bin araba şarap içildi. Sonra yine alay ile Belgrad'cık kalesine geldik. Ertesi gün Hersek'ten izin alıp vedalaşmaya gittiğimde Melek - Paşa efendimize altı aded atlarıyle içi frenk kadife dolu bir camlı araba, on çift altın, kakma kuburlu, çarklı tüfekler, on postu saya, kıymetli çukalar, elli çift nakışlı Alman kilimleri verdi. Ayrıca on külçe kokulu ceylan derisi, on külçe Alman ayısı derisi vererek elime defter verdi. On aded müslüman esirlerini birer at üzerine silâhlı olarak bindirip, «Paşa'nın uğruna zâd ettim» dedi ve bana teslim etti. Bir kese yolluk, on donluk çuka, on çift işli tüfek hediye ederek Paşa'ya nâmeler ve bize beşyüz aded atlı asker yoldaş verdi. Bân ile vedalaşarak yola düştük.

Önce kıble tarafına giderek, hududtan çıktık. Sava nehri kenariyle serhadlilere izin verdik. Sava nehrini gemilerle geçip selâmetle (Graduşka) kalesine geldik. Burada Bihke kapudanına bir adamımla mektup gönderip «Mektubum varınca gelip Paşa efendimizle buluşasın» dedim. Sonra buradan kalkıp kıbleye doğru giderek, (Jan) kasabasına geldik. Oradan kıbleye doğru dört saatte (Banaluka) şehrine geldim. Burada Paşa efen-

dimize vararak mübârek şerefli ellerini öptüm. Zerinoğlu'nun hediyelerini defteriyle teslim ettim. On nefer esir de Paşa'nın elini öptüler.

Ben :

«İşte bunların her biri onar, yirmişer yıldır esirlik çekerlermiş. Zerinoğlu, Sultanıma sevgisinden azât etti.»

Dedim. Paşa, sevincinden ağlayıp hediyelerin çoğunu ağalara verdi. Paşa ;

«Evliyâm hoş geldin, safâ geldin» ama hani Bihke kapudanı?»

Dedi. Ben, onu da zindandan nasıl çıkarıp, demirlerini, zincirlerini kırarak samur kürküyle elbise, silâh ve küheylân at ikram ederek azât eylediğinde «Düşman yeridir, belki azât ettiklerine pişman olurlar» diye o an kraldan izin alıp: «Bânım Bihke kapudanı hasretine gitsin» diye rica ettim. Ricam kabul olunup Bihke-kapudanı bin seçkin atlı ile ılgar edip Bihke'ye gitti. Şimdi Graduşka'dan haber gönderdim, yarın veya öbür gün burada ayağınıza gelip yüz sürmesi beklenir» deyip Zerinoğlu'nun halini, vilâyetini, imâretini ve gezdiğimiz kaleyi birer, birer sordu, ben de anlattım. Ertesi gün Bihke kapudanı da Paşa'ya onbin kuruşluk hediyeler ile gelip, buluştu. Padişahın gözdesi, ileri görüşlü, olgun bir kimse olarak Paşa, gayet memnun kalıp buyurdu ki:

«Kapudan! Saadetlû Padişahın fermaniyle seni seksenyedibin kuruşa kurtardık. Seni devlet ve millet işlerini görüşmek için devlet kapısına istemişler. Evliyâm, sen de hazır ol, kapudanın alınmasına sen gittin, parayı ve hediyeleri kendin verdin; ol diyarları sen gördün, sen bildin. Yürü mektuplarımla beraber, görüp, bildiğin gibi Köprülü, Mehmet Paşa'ya cevap ver.»

Ben de: «Emir emrinizdir» deyip hazırlığımızı yaptım. Paşa'dan mektupları, Budin'den Seydi Ahmet Paşa'dan gelen mektuplarla İspilet kapudanının mektuplarını da aldım. Her menzilde menzilcilere bahşişler vermek için bana Paşa ikiyüz altın verip :

«Göreyim seni Evliyâm! Acele edip, birkaç gün candan bıkarak, bir gün önce yetişesin. Zirâ bu mektuplarda Devlet-i Âliyye'ye gerekli önemli işler var; inşaallah sıhhatle geldikte senin mükâfatını fazlasiyle veririm; yürü, Allah işinizi onara, ama yollarda gâfil gitme.»

Dedi. Kapudana on beygir, bana da üç beygir geldi. Önce Bismillah deyip, el öperek yola koyulduk.

Banaluka'dan bir baş (Gölhisarı), (Paniçse), (Uskunya) ve (Ösek)'i geçip (Saray) şehrinde menzil aldık. Sonra Vişgrad, Dobruna ve diğer kaleleri geçip (Yeni Varoş) şehrinde menzil aldık. Yenipazar, Yanişka, Metroviçse kalelerini geçip (Vulçitrin)'de menzil aldık. Buradan atlar alıp,

Bihke kapudanının üç adamını bıraktık. Oradan Priştine, Kaçanik ve Üsküb'ü geçip (Sofya) şehrine geldik. Bihke kapudanı dedi ki:

«Ben esirlik çekip, on yıldır ata binmek değil, zindanda yaya bile yürümemişimdir; ben bir, iki gün sonraca gideyim.»

Hakikaten zavallı kapudan güçsüz ve tâkatsiz kalıp kaldı. Ben var kuvveti pazuya verip İhtiman ve Pazarcığı geçerek Filibe'ye, oradan Edirne'ye ve Burgaz'a ve oradan da o gün, o gece seğirderek Medine-i tayyibe-i Kostantiniyye'ye, yani İstanbul beldesine girdim. Allah'a şükür, sıhhat ve selâmetle çıktığımın dokuzuncu günü Melek - Ahmet Paşa Efendimizin kapı kethüdâsı ve sadrazam mirahoru olan Abaza - Mehmet Ağa'nın evine vardım. Ama, o an atlardan indirmeden beni ayağımın tozuyla Köprülü - Mehmet Paşa'nın huzuruna götürdü. Vezir-i âzam henüz akşam namazını kıldığı yerde olduğundan huzuruna ok ve yayımla girip orada okluğumu ve kılıcımı bıraktım. Paşa, selâm verdikten sonra elini öpüp durduğumda:

«Evliyâ, hoş geldin, Bosna'dan çıkalı kaç gündür?»

Dedi. Ben:

«Hemen Zerinoğlu'ndan Bihke kapudanını kurtarıp geldiğim gün Paşa kardeşinizi Banaluka'da bırakıp dokuz gündür ki seğirterek, Allah'a şükür yine mübârek cemâlinle şereflendim.»

Deyip bütün mektupları huzuruna koydum ve:

«Paşa kardeşinin mübârek elinizi öpüp bu feryadnâme mektuplara kusur ederek, hazırlıklar görsün diye buyurdu.»

Dedim. Hemen önce Melek Paşa efendimizin mektuplarını Şâmi - zâde'ye verip orada olanların hepsini dışarı kovdu. Ben de «hareket edeyim» dedimse de «Sen otur!» buyurup mektubu okutturdu. Mektubunda anlatılan şu idi:

«Benim efendim, daha önce kapıcıbaşı Giritli Ali Ağa mektubunuzla gelip vardıkta Padişah fermanı üzere Sava nehri üzerinde büyük köprüler yaptık. Ermiyan dağları içinde tâ Zara, Kilis ve Şebenik kaleleri yollarını açıp, yine fermân üzere Bihke kapudanını kurtarmağa seksenyedibin kuruşla yazılı kâğıdı Evliyâ Çelebi ile gönderip, Zerinoğlu'ndan kapudanı kurtararak şerefli huzurunuza gönderdim.»

Köprülü:

— Ya, Evliyâ! Hani kapudan!»

Dediğinde, ben:

— Sultanım, kapudan bu kadar sene azâp çekip bir deri ve bir kemik sahibi kimse olup, güçsüz kaldığından, ılgara dayanamadığından Sofya şehrine gelince yap, yap gelmek üzere kaldı. İnşaallah bir, iki güne kadar onlar da buradadır.»

Dedim. Köprülü:

— Ya, Zara altında beraber mi idin?»

Ben :

— Evet efendim. Bütün Bosna eyâleti askeriyle önce Kilis'ten yağma ederek geçip deniz kenarındaki İspelet kalesinin varoş, bağ ve bahçelerini baltadan geçirdik. Sonra Marniye, Rince, Şebenik kalesine varınca her yanı harâb ettik. Bütün müslüman gâziler dörtbin seçkin esir aldılar. Birçok civar kaleler de yerle beraber oldu. Buradan yirmi günde sağı ve solu yağma ederek Zara kalesi altına varıp, kale dışındaki büyük bir tabyasına aman vermeyip feth ettik.»

Dedim. Köprülü :

«Evliyâ, Zara nasıl kaledir?»

Dediğinde, ben :

— Efendim, deniz kenarında, bir burunda, iki eski saray büyüklüğünde var. Ama inanç sahibinin himmetine dağlar dayanmaz. Onun da bütün bağlarını baltadan geçirdik. Kapıdan dışarı bir düşman bile çıkmağa cesaret edemedi. Sonra yedi günde onbin seçkin salt asker alıp Mora'ya ve Doduşka vilâyetlerini yağma ve talan ettiğimizde ben fakir de birlikte idim.»

Dedim. Köprülü :

— Ya Evliya, Doduşka ne biçim vilâyettir?»

Dedikte ben :

— Vallahi, Sultanım, Venedik körfezi sonunda, İtalyan dili konuşan yüzbin kavim olup, yarısı Venedik'e, yarısı Nemse kralına bağlıdır. Nemse'ye bağlı kısmı sulha aykırı iş olmasın diye yağma etmeyip, Venedik'e bağlı olandan bin kadar esir ve ganimet malı aldık. Sonra Zara kalesinin altına gelerek Karka sancağı içindeki harâb kalelerimizi görüp gelerek Kilis sahrasında konakladık. Devlet kapısına oradan kelleler ile esir kapudanlar gönderilmiş idi.»

Dedim. Köprülü :

— Ya, Evliyâm, Zerinoğlu'na kapudanı kurtarmağa sen mi gittin?»

Dedi. Ben :

— Evet, bu zayıf köle, Banaluka'dan bir günde Graduşka'ya varıp da Sava nehrini geçerek Çernik sancağı toprağına ayak bastım. Oradan üç günde Zerinoğlu hududunda Kırıntı adlı dağlar gibi ağaçlar kırıntısını geçip, bir günde Çakaturna adlı taht kalesinde oniki sirem arabası malı, beş samur kürkü kendi defteri gereğince teslim ettim. O an kapudanı çıkarıp serbest bıraktılar. Ama efendim, gayet güzel gelişmiş vilâyetleri var. Bir kalesi Belgradcık, diğeri Kopruniçse'dir. Elhâsıl yediyüzaltmış parça küçük ve büyük yüksek palanga kuleleridir ki, bu kuleler ülkelerinin sınırlarında biribirinden birer top menzili uzaklıkta sağlam kulelerdir. Ama aşka dayanmazlar. Zerinoğlu'nun hâl ve tavırlarını, nice kalelerini görüp, seyrettiğime halen inanamıyorum.»

Dedim. Köprülü buna gülüp defterdar İbrahim Paşa'ya hitaben:

«Biz bu Evliyâ'yı sabahleyin Saadetlû Padişahımın huzuruna götürüp söyletmeliyiz.»

Dedi. Bana, hazır ol diye tembih edip diğer mektupları da okuttu. Öyle yazılmış ki:

«Serhaddimizin sınırlarından sual olunursa Doduşka vilâyeti yarısı Venedik, yarısı Nemse idaresinde olup Yegân oğulları ile yüzbin kavimdir. Tâ onlara varınca, fermanlar üzere yağma ve talan olunup, ganimet malları alındı. Serhaddimizden Karka sancağında Kinin, Bakriçse, Tadınlı gâzîleri beşbin kadar olup, Doduşka vilâyetinden içeri Islavonya ve Hırvatistan'ı, Meke ve Murya vilâyetlerini yakıp birçok ganimet malı ile hesapsız esir çıkardılar. Bir kapudan da kırk kadar adamiyle esir düştüğünden inşaallah onu da şerefli huzurunuza gönderirim. O esir kapudanın cevabı üzerine Nemse çâsârı diğer yedi aded kralı hristiyan milleti üzerine lânet yazıları, feryâd ve şikâyet kâğıtları yazıp hepsini birleştirip «Türk üzerine sefer edelim» diye kandırmıştır. Halen papa olan herifin kötülük ve fesatlık tarafı sebebiyle Erdel vilâyetinde Rakofçi kral ve Kimyanos lâneti Tise nehri üzerinde Hoşvar kalesi altında yüzbin kefere ile toplandıkları, yakalayıp esir ettiklerimizin sözlerinden anlaşılmıştır. Budin veziri Seydi Ahmet Paşa kardeşimizden de bana mektuplar gelir. Bu da, esirlerle cevaplarına uygun olduğundan Seydi Ahmet Paşa'nın mektupları da Sultanıma gönderilmiştir. Görüp, haberiniz olduğunda Erdel, Varat, Sarbıtak ve Segilhit taraflarına deniz gibi askerle gitmeğe himmet ve gayret buyurasız. Vesselâm.»

Zerinoğlu'nun mektubu da bu şekilde idi. Köprülü, bu mektuptan memnun kalıp sefer açmak isteğinde olarak bana:

«Evliyâ, seni Padişahın huzuruna götüreyim.»

Deyip meclis âdâbına dair nasihatlerde bulundu. Ertesi gün sabahleyin beni Üsküdar bahçesinde (Revan Köşkü) adlı köşkte Padişahın huzuruna götürdü. Ben Padişahın huzuruna vardığımda, yer öpüp mektupları teker teker teslim ettim. Okunup, yazılanlar Padişah tarafından öğrenildiğinde buyurdular ki:

«İnşaallah Boğazhisar'a vardıkta kapudan Ali Paşa lalamı Varat kalesi ve Erdel diyarı üzerine serdâr edip gönderirim.»

Tam üç saat maksat ve meramları üzerine cevaplar verilip, nice sözler söylendi. Bana yüzyetmiş altın ve bir hil'at ihsan olundu. Dışarı çıktığımızda Köprülü Mehmet Paşa:

«İlâhî Evliyâ! Berhudâr ve uzun ömürlü ol. Acaîp kesin cevaplar verdin ki her biri devletin işine yarar birer Süleyman merhemidir!»

Diye bana duâ edip ikiyüz altın ihsan etti. Köprülü-zâde Mustafa Bey, Şâmî-zâde, Silâhtar ve çukadar ağalar da ihsanlar verdiler. Nişancı

ise mültekıyyülbahr ve bir aruz kitabı ihsan edip İstanbul'a geçtik. Ertesi günü Bihke kapudanı gelince onunla tekrar Padişahın huzuruna vardık. Kapudan:

«Evliyâ Çelebi beni Zerinoğlu'ndan kurtardı.»

Diyerek ağlaya, ağlaya Padişahın elini öpüp:

«Padişahım hemen Erdel üzerine sefer lâzımdır.»

Deyip, iki saat seferle ilgili sözler söylendi. Ona da Saadetlû Padişah üçyüz altın verip hil'at ihsan etti. Dışarı çıkıp Köprülü - Mehmet Paşa'dan ve bütün dîvan erbabından tam yüzyetmiş parça mektup alıp, İstanbul'dan Bosna diyarına onbir günde geldik. Helvine sahrasında Paşa efendimize sıhhat ve selâmetle varıp ,devlet sahibi Efendimiz bize hizmet karşılığında İzvornik kazasının gelirini ihsan etti. Elli adamımızla İzvornik ve Tuzla kazasına gittik.

MELEK - AHMET PAŞA EFENDİMİZİN BOSNA EYÂLETİNDEN AZLİ SEBEBİ

Banaluka şehrinde Melek - Ahmet Paşa efendimiz, Ferhat Paşa'nın evinde yedi ay kaldı. Paşa, aslâ yemek kaynatmıyarak, hergün kırkbeş yerde çeşitli nimetler yenilirken, Allah'ın hikmeti, bir gece Paşa'nın hazinesinin tavanı delinir. Birkaç sepet sandık yarılarak yirmibin altın ve birçok kumaş kaybolur. Sabahleyin ev sahibi Ferhat Paşa, oğlu Mehmet Bey'e, kethüdasına, hazinedârına, sekban ve sarıca işkenceleri edip sonunda (Ömer) adlı bir küçük köleye de işkence edilince:

«Vallahi, bizim beyin hazinedârı Ahmet, tavanı delip, beni ip ile aşağı sarkıtarak dört kese aldım. Bu kadar da mücevher alıp sonra yine ip ile beni yukarı çektiler. Sonra bana yüz tâne Dubrovnik altını verdiler.»

Dedi. Mehmet Bey, kethüdâsı ve hazinedârı:.

«Paşa, haberimiz yoktur.»

Diye inkâr edince küçük Ömer tavanı delen burguları ve testereleri meydana getirdi. Burguları ve testereleri yapan ustaları çağırdılar. Onlar da:

«Evet, biz yapıp, ev sahibi hazinedarâ verdik.»

Dediklerinde Paşa, hazinedârına haddinden fazla işkence ettirdi. Sonunda hazinedâr:

«Vallahi Sultanım, olacak oldu. Senin hazinedârın beni severdi. Senin bütün mücevher ve malını bana göstererek:

«Şundan mal alsana.»

Dedi. Bir gece tavanı delerek dört kese Venedik dinarı aldık. İşte mühürüyle duruyor.»

Deyip keseleri ortaya getirip çıkardı. Sabahleyin işittik «altın kayboldu» dediler. Yemin billah edip ağladı. Paşa kendi hazinedârına işkence

ederek asla bir şey demeyip, yine Mehmet Bey'e işkenceler edip hapse attı. Hemen o gece ev sahibi hapisten kaçıp doğru Köprülü kethüdâsı Gürcü kethüdâya varıp, kerpeden ile kopan etlerini ve parmağında kamış yürüttüklerini birer, birer Köprülü'ye gösterir. Oniki günde Padişahın emri ile bir kapıcıbaşı gelip Paşa hazinedârı ile anahtarcı köle Ömer'i ve tavandan inen küçük Ömer'i, Mehmet Bey'in kethüdâsını, ev sahibi kethüdâsı Ahmed'i, burgucu ve testerecileri aldı, götürdü. Paşa da kendi emini Mehmet Efendi'yi davâya vekil edip İstanbul'a gönderdi.

Sekiz adam, Köprülü'nün huzuruna vardı. Kazasker ve İstanbul kadısı huzurlarında Paşa hazinedârına hüküm olunup:

«Sen subaşılarından aylık paranı aldığın halde niçin nefsine uyup da, Paşa'nın mallarını yabancıya gösterdin?»

Deyip, adına kalem çalıp hazinedârı ve anahtar hizmetçisini Baba Cafer zindanına gönderdi. İşkenceler ile söyletildi. Bir uçkur içinde üçbin altın meydana çıkarıldı. Hazinedâr ve anahtar kölesini bağlayıp Paşa'ya gönderdi ve şöyle bir mektup yazmıştı:

«Benim Melek Paşa kardeşim, ne hikmettir ki kendi malını koruyamayıp haksız yere başka adamlara işkenceler edersin, ya diğer kulların kaybolan mallarını acaba nasıl bulup çıkarırsın? Bu nasıl iş ve nasıl vilâyet valiliğidir?»

Daha böyle nice ağır mektuplar geldi. Bunun üzerine (1071) senesi Rebiulevvel ayının onikinci pazartesi günü Melek - Ahmet Paşa Efendimiz Bosna valiliğinden alındı. Bosna eyâleti, Varat fâtihi Serdâr Ali Paşa'ya verildi. Bize de Rumeli eyâleti ihsan olundu...

BANALUKA'DAN RUMELİ'YE GİTTİĞİMİZİ BEYAN EDER

O kadar şiddetli kış idi ki, tükürse, insanın tükürüğü yere düşünceye kadar donardı. Evvelâ Bismillah ile Banaluka'dan kıble tarafına onüç saat gidip (Varsal vakfı) kasabasına gelip, evlere konduk. Zevk ve sefâlar ettik. Ama yollarda acayip tipi ve bora çektik. Ondan sonra Gölhisar kalesini geçip (12) saatte (Yayçse kasabası)'na, oradan Sencar kalesini geçip bin güçlük çekerek (8) saatte (Uskopya kalesi)'ne, oradan kıble tarafına (Travnik) kalesine ve oradan sekiz saatte (Vitiz kasabası)'na, oradan (5) saatte yine kıbleye giderek (Ekşisu) köyüne, oradan sekiz saatte (Baleş köyü)'ne, oradan Saray nehrini geçip (Saray) şehri ve kalesine geldik. Üç gün burada kaldık. Zevk ve sefâlar edilip bol, bol yiyecek yenildi. Paşa efendimize ve ağalara etraftan hediyeler geldi. Buradan doğu tarafa dağlara çıkıp (Mokra) köyüne geldik. Hanları, bir câmii ve paşalara odaları vardı. Beş aded hanı Mokra kayası dibindedir ki bu kaya Rum. Arap ve Acem'de meşhurdur. Melek - Ahmet Paşa o kayalardan dört koçu ara-

bası çıkarıp öte tarafa aşırdı. Oradan (3) saatte (Zakva hanı)'na, oradan (8) saatte kıbleye doğru giderek (Vişigrad) kalesine geldik. Hersek sancağı toprağında müsellem ve muaf olup, Sokullu - Mehmet Paşa mütevellisi idaresindedir. Yüz akçelik kazadır. Yeniçeri serdarı, kale dizdârı, yetmiş aded neferi ve bâcdârı var. Kalesi Dern nehri kenarında, yumurta gibi, bir yumru topraklı, yüksek bir dağ üzerinde, beşkenar şeklinde, taş yapı bir kaleciktir. Küçük olup içinde kulu ve evleri, bir küçük câmii, yeteri kadar cephânesi ve bir kapısı var. İmâreti aşağı varoşundadır. Yediyüz hâne, bir ferah câmii, onbin kadar at, deve, katır olan kale gibi büyük bir hanı, güzel bir hamamı, çeşmeleri ve üçyüz aded dükkânı var. Bütün bu hayırlar merhum Sokullu - Mehmet Paşa'nındır. Bu şehir içinden akan Dern nehri üzerinde büyük bir köprü var ki onbir göz olup, her bir kemeri kehkeşândan örnektir. Bu köprüyü gören hesap, fen ve mimârî bilgisi olan kimseler vallahi hayran olur!.. Temel tarihi şudur :

Didi târihin nihâdî her gören ide duâ,
Yapdı bu köprüyü su üzre Mehmed Paşa...

Bitiş tarihi :

Görüp itmamını, hâtıf didi ana târih,
Bârekallahu acîb cesrii kebîr ve eltaf!...

Bunun altında yıldırım gibi geçen nehir Hersek sancağının Hamriye ve Dağnur yaylağından gelip, koca şehrin içinden geçtiği gibi Neyhutna nehri ile birleşir. Neyhutna nehri de Arnavutluk vilâyetinde Yalav kalesi dağlarından gelip Koca şehri dibinde Dern nehrine karışır. İkisi birlikte Ustukolonya kasabasına, oradan Vişigrad'a uğrayıp İzvornik kalesinden geçip Dahe kalesi önünde Sava'ya karışır. Bu nehir bir gere tutan ile taşıp köprünün bir gözünü yıkmış ve vakıf tarafından yetmişyedibin kuruş harcanıp tâmir olunmuş. Buradan kıble tarafına giderek (4) saatte (Dubron) kalesine geldik.

Dubron kalesi : Sırplardan Menilos Koblan yaptırmıştır. Ebulfeth'in fermaniyle Hersekoğlu - Ahmet Paşa fethetmiştir. Kalesi yalçın bir kaya üzerinde, ensesi kayalı bir kaleciktir. Ama engellerinde birer büyük kuleleri vardır. Kale, daha yeni yapılmış zannedilecek derecede güzel bir surdur. Hisar içinde birkaç viranca nefer evleri olup, dizdârı, neferleri ve cephânesi yoktur. Aşağı varoşu yüzelli kadar kiremit örtülü, bağlı bahçeli evlerle süslüdür. Süleyman Han Câmii harâb idi. Melek - Ahmet Paşa yeniden tâmir edip, birkaç da dükkân yaptırdı. Buradan yine kıbleye doğru gidip, (Perpuy) kalesine geldik.

Perpuy kalesi : Sırp kralları yaptırmıştır. Bu kaleyi Ebulfeth Fâtih bizzat fethetmiştir. Bosna sancağı idaresinde, yüzelli akçe pâyesiyle ka-

zâdır. Kalesi (Lim) nehri karşısında Dud dağı üzerinde, dört köşe, taş yapı, küçük, vîran bir kaledir. İçinde yayla çobanları kalırlar. Varoşu, Lim suyunun beri tarafında, üçyüz, kiremitli evlerden olup bir câmii ve üç hanı vardır. Bağları çoktur. Ama hamam ve çarşısı yoktur. Bu kasabaya büyük Lim nehri Arnavutluk içinden Ylav kalesinden gelip, Hersek sancağında Roda kasabasına geçip Vişigrad yakınında Derin nehrine karışır. Buradan da on saatten fazla yol yürüyerek Yeni Varoş'a vardık.

Yeni Varoş : Bosna sancağı toprağında, yüzelli akçe pâyesiyle şerif kazâdır. Serdârı, şehir subaşısı, yeniçeri serdârı, muhtesibi ve bâçdârı vardır. Müftisi ve nakîbi yoktur. Varoşu dağ dibinde kurulmuş şirin bir şehirdir. Ama o kadar büyük şehir değildir. Lâkin gayet mâ'mur ve güzeldir. Kıble tarafı büyük sahrada olduğundan, şehrin güzelliği bir kat daha artmıştır. İkibinden fazla evi olup, hepsi bağ ve bahçelerle, iç açıcı bostanlarla, Cennet gibi süslenmiştir. Adamları garip dostu olup, hepsi dindardırlar. Yiyecek ve içeceği pek beğenilip bu da halkının güzel ahlâk sahibi olduklarına büyük bir nişânedir. Buradan doğuya gidip dokuz saatte Yeni Pazar kasabasına geldik.

Yeni Pazar şehri : Fâtih zamanından beri gelişip îmar olduğundan halen Yeni Pazar adiyle bir şehir olmuştur. Yüz akçe pâyesiyle şerif kazâdır. Subaşısı idaresindedir. Sipâh kethüdâsı, yeniçeri serdârı, muhtesibi, bâcdârı, şeyhülislâm ve nakîbi ile cerrah ağası vardır. Yeni Pazar şehri üç vilâyet hududunun birleştiği yerdedir. Yedi aded akar suyu olduğundan gâyet verimlidir. Kırk, elli kadar mahallesi vardır. Kara mahallesi, Hacı İbrahim efendi mahallesi, Zülfikâr - zâde Mahmut Ağa mahallesi, Veylah mahallesi, Tereke pazarı mahallesi, İsâ Bey mahallesi hatırımda kalanlarıdır.

Câmileri : Yirmiüç aded camisi vardır. İstanbul yolu üzerinde Veylah mahallesinde Altın Câmii adıyla söylenen bir eski câmidir. Tereke pazarında kiliseden çevrilmiş Gâzî İsâ Bey câmii eski fetihtir. Kurşunlu bir binadır. Taşköprü câmii, Elhire Muhterem câmileri meşhurlarıdır. Bunlardan başka onbir aded de mescidi vardır. Medreseleri beş adeddir. Fakat ikisi gayet güzel san'at eserleridir. Dârülhadisi ile onbir aded ebced okunan mektebi var. Bu onbir ebced okunan mektepten başka yine her câmi sahibinin birer mektebi vardır.

Tekkeleri : İki tekke Taşköprü câmiinde vardır. Üç aded de eski misâfirhâne. Dervişler de diğer yerlerdedir.

Çeşmeleri : Dokuz aded cennet şarabı akıtan hayât pınarı çeşmeleri olup, hepsi Râşık nehrinden gelen sulardır. Çarşı ve pazar içinde, hayır sahipleri tarafından Kerbelâ şehitleri ruhları için yapılmış kırk aded çeşme daha vardır.

Hanları : Hanları da çoktur. Frenk hanı, Saray hanı, Çorbacı hanı, şehir bedestanıdır. Bütün Hind, Arap, Acem malları burada bolca bulunur. Murtaza Ağa hanı kahvehânelidir. Şeyh İbrahim Efendi hanı, bildiğimiz büyük hanlar bunlardır.

Evleri : Üçbin aded tahta, katlı, irem bağlı, kiremit örtülü güzel evleri vardır.

Büyük sarayları : Hacı İbrahim Efendi sarayı: Bosna ve Hersek yollarını temizleyip, köprüler ve hanlar yapan hayır sahibi Hacı İbrahim Efendi hanedânı malıdır. Zülfikâr - zâde Mehmet Ağa sarayı: Bu iki hânedân sarayları en meşhurlarıdır.

Çarşısı : Binyüzon aded dükkânları vardır. Kilit, tüfek, kölünk, tabanca ve diğer silâhları yapan dükkânları çoktur.

Havası ve suyu : Su ve havası, gayet hoş olup, yazı yaz, kışı kıştır. O sebebten halkı gayet canlı ve hareketli olurlar. Çoğu ihtiyarları bile zinde ve kırmızı yanaklı olurlar. Gençleri de kanlı canlı familyalardır.

Hamamları : İki aded hamamı vardır. Eski hamamın su ve havası ile binası hoş ve güzeldir. Yeni hamam da hoş binâdır.

Ziyâfet evleri : İki aded imâreti vardır. İsâ Gâzî Bey imâreti, yemeği zengin ve fakire bolcadır.

Kiliseleri : Heysi yedi aded Sırp, Bulgar ve Lâtin kiliseleri olup frenk, Yahudi ve Macar kiliseleri yoktur.

Meyveleri : Kırksekiz çeşit elması vardır. Otuzbeş çeşit armudu olur. Ekmeği gâyet beyaz ve has olur. Eğlence yerleri çoktur. (10.100) dönüm bağları vardır.

Şehrin yarım saat uzağında bir ılıca var. Hâfız Ahmet Paşa yapısıdır.

ŞEHİR İÇİNDE AKAN YEDİ ADED NEHİRİN BEYANI

Şehir içinde, ağaç köprü altından akan Raşka nehri, güneyde tâ Arnavutluk içinde Buhur kalesi civarında Mesir sahrasındaki bir gölden doğar. Sonra Ayda nehrine karışır. Ondan Raşka adıyla Paşâniçse nehrine karışır. Raşka nehrinden dört büyük ark ile şehrin bağlarına ve değirmenlerine dağılır.

Yenipazar şehrinin diğer kısımları : Bu şehir üç kazâ ile komşu olup, hafta pazarı günleri üç kadı'nın bir yere gelmesi usuldendir ki üç hisse şehirdir. Bosna sancağı kadısı, Yerkovişte kadısı, Brovnik kadısı —bu kadı da Bosna kadılarındandır.— Bu üç kadı gelirler. Bir de şehir kadısı şehirde bulunduğundan dördü bir yerde toplanır. Dört kadı'nın bir yerde toplanması sadece bu şehre mahsustur. Şehri güzelce gezdikten sonra (Karlar) kalesini sağ tarafımızda bırakarak sekiz saatte (Boniska ılıcası kalesi) ne vardık.

Burasını (1028) tarihinde Kurşuncu-zâde Mustafa Paşa, Sultan İkinci Osman'ın emriyle, bu boğaz ağzındaki kaleyi dört köşe şeklinde, baştan yapmıştır. Bir alçak kaya üzerinde güzel bir kaledir. Ama engeli azdır. Bosna eyâleti toprağında yapılmış olup, hisar içinde dizdârı, mehterhânesi, elli aded neferi, yeteri kadar cephânesi, topları, erzak anbarları ve küçük bir câmii olup başka bir imâreti yoktur. Ama aşağı varoşunda üçyüz kadar, bahçelice fukara evleri olup, kiremit ile örtülüdür. Bir câmii vardır. Mustafa Paşa'nındır. Bir de hanı var ama çarşısı yoktur. Lâkin bağları çoktur. Beş, altı havuzlu, küçük bir ılıcası vardır. Birçok hastalığa faydalıdır. Nice yerlerden gelip, beş on gün burada kalır, hem yıkanır, hem de suyundan içerlerse Allah'ın izniyle şifâ bulup dönerler. Buradan da kalkıp, Metroviçe yüksek kalesine geldik.

Metroviçe kalesi : Sırp krallarından Slişti adlı kral yaptırmıştır. Gâzî Hüdâvendigâr, yâni Sultan Birinci Murat bu kaleyi bizzat fethetmiştir. Sonra Kosova cenginde yediyüzbin (?) kâfiri kılıçtan geçirmişti. Şehitleri nehir kenarında bir yerde yıkarken, kâfir leşleri arasından Kofalâki adlı kötü bir kâfir kalkıp Sultan Murat Hazretlerini şehid eder. Bir anlatışa göre ise; savaştan sonra adı geçen düşman elçilik ile Padişahın elini öpmeğe gelince, hançerini çekip Murat Han Gâzî'yi şehid eder ve hemen atına binip kaçar. Bu kadar İslâm askeri o kadar silâh üşürürler aslâ yıkamazlar. Bir fortota kadın der: «Bre gâzîler, atını vurun, yoksa vücudu bile demir olmuş, ona işlemez» deyince bir kolu kuvvetli bir ok vurunca attan tekerlenip düşer. Gâzîler gidip kellesini getirip tepelerler. Onun için bu Metroviçe kalesine uğursuz kale derler. Bu kale, Kosova sahrasının batı tarafında, engelsiz, yumurta şeklinde, yontma taştan yapılmıştır. Metris ve lâğımın etki etmediği sağlam ve metin bir kaledir. Bir kapısı var. Diğer yapılarında iyi bir bina yoktur. Metroviçe kalesine bir ok menzili uzaklıkta Mustafa Baba tekkesinde Bektâşî dervişleri vardır. Gelip geçenler konar. Bu tekkeye yakın Ayruçan kasabası vardır.

Son hudud kasabası Ayruçan : Bosna eyâleti bu yerde son bulur. Bütün Rumeli âyanlarının yakınında olanları burada Paşa efendimizi büyük bir alay ile uğurlamaya çıkıp, kurbanlar kesilip fakirlere dağıtıldı. Paşa efendimiz Garcan câmiinde iki rekât namaz kılıp fukaraya sadakalar verdi. Bu kasaba, Kosova sahrasında üçyüz aded kiremitli evlerden ibârettir. Câmii, han ve hamamı ve birkaç dükkânı vardır. Bosna eyâletinin bir ucu burada, bir ucu da dere dağlarında, bir tarafı Podgoriçse ve Kelemse, bir semti Dubrovnik'te, bir ucu Bron kalesinde, bir ucu Popuşka ve Peyromorya, bir tarafı Çernik sancağında Mabir ile komşudur. Bir tarafı Bura ile komşudur. Bir semti Budin eyâletinde ve bir ucu Uzvornik'te Sirem sancağına komşudur. Doğu tarafı Rumeli Alacahisariyle komşu büyük bir eyâlettir.

BOSNA EYÂLETİNDE BULUNAN YEDİ SANCAĞIN KALELERİNİ ANLATIR

Önce kuzeyde Çernik sancağındaki kaleler: Çernik, Velga, Polista, Feryaçse, Sirçe, Ustobhançse, Dobrakona, Zayçe, Zağrab, Hüseyin, Loncarik'dir.

Pojga kaleleri: Dukin, Brovinçse, Maslovin, Rahodiçse, Pojga, Ösek, Bakova, Brut, Gardişka, Baseboçse, Menendobinçse, Kosdaniçse, Koykoknuy ve Bihke.

Karka sancağı kaleleri: Urdinya, Likaviki, Sika, Korpa, Oburum, Budak, Derslak, Zidin, Ferim, Lim, Rafistiçse, Korlad ve Rajay.

Zara tarafında olan Karka sancağı kaleleri: Porulak, Baba Ahmet, Radorye, Omuş, Sin, Kilis — Bu kale düşman elindedir — Tromiz, Espilet — bu da düşman elindedir — Kaman, Verlife, — bu kaleler Kilis toprağı sayılıyor — Kinin, Karka sancağı merkezidir — Nadin. Iskrodin, Seddi İslâm, İvronya, Karin, Perdarya, Zmonik, Usturobçe, Karaorman, Helune — Kilis toprağıdır — Glamuç, Riçse, Şebenik, Mandalina, Marniya (Şebenik yakınında), Kamingrad, Derniş ve Solin kalelerinden ibarettir.

Saray sancağı kaleleri: Dona ve Kelb —haraptırlar— Akhisar sençar, Payiçse, Gölhisar, Banaluka, Nonyak, Travnik, Verciş sarayı, Vişeko, Veşgrad kaleleri.

İzvornik sancağı kaleleri: Klefe, Sokul, Srebençse, Kolnak, İzvornik, Tuzla, Katl, Beline, Raca.

Hersek sancağı kaleleri: Lapuşka, Permurya, Emuçka, Koniçse, Lepinta, Mustar, Bulgay, Yoçetil, Gable, Novin, Kuryi, Prezor, Eslınca, Dobra —Venediklilerdedir—, Nova, Rosa, Kompur resna, Verika, Brast —düşman elindedir—, Kotur —bu da düşmandadır—, Klimenne ve Podgoriçe —Arnavud'da kaldı—, Kleyok ve Âsî dağları içinde Bipve. Nikşik, Batkân, Tarnak, Dodunyak, Gaçka sahrasında Kölüç kaleleri ile Levin kasabası, Elce kasabası, Nevesin kasabası, Olun kasabası, Yelhkoca şehri, Ustukolina kasabası, Çançe kasabası, Taşlıca şehri Mie saray kalesi, Prepol kasabası Kabin kalesi, Rodanik kasabası içinden akan Lim suyunun karşı tarafı Haseki bostancıbaşı idaresindedir. Rumeli eyâleti toprağıyla hudud olan Kızlar, Metroviçse kaleleri vardır.

RUMELİ EYÂLETİNİN KÖY VE KASABALARINI ANLATIR

Bu kasabadan kalkıp, kıble tarafına uçsuz bucaksız Kosova sahrası içinde yedi saat giderek, Vulçitrin kalesine geldik.

Vulçitrin kasabası: Sırp kralları tarafından kurulmuştur. (792) tarihinde Gâzî Hüdâvendigâr bizzat fethetmiştir. Fetihten sonra kalesini yık-

tırmıştır. Rumeli eyâletinde sancak beyi merkezi olup, alay beyisi ve çeribaşısı vardır. Kânun üzere cebelileri ve beyinin askeriyle (4000) askeri olur. Müftisi, nâkibi, yüzelli akçe pâyesiyle kadısı, sipahi kethüdâ yeri, yeniçeri serdârı, muhtesibi, bâcdârı, harac ağası, âyan ve eşrafı vardır. Mahallelerinden şehit mahallesi, Elâbey-zâde mahallesi, Eski mahalle, Yukarı mahalle ve Aşağı mahalle bildiklerimdir. Kâgir yapı ve kiremit örtülü, tek ve katlı ikibin kadar güzel evleri; çarşı içinde Hüdâvendigâr evkâfı ve Eski câmi adıyla bir câmi, medrese, tekkeler ve mektepler, mahkeme yakınında bir hamamı var. Çarşısı azdır. Bedestan ve imâreti yoktur. Ama hânedanlarında gelip, geçenlere ikramları boldur.

Girit fethi muharebesi açılmazdan önce bu şehir içinde yüzelli hânedan sahibi âyan ve büyüklerin sarayları kapanmıştır. Onun için halen şehir harâbe halindedir. Ama inşaallah güzelleştirilir. Zira Kosova gibi verimli, geniş bir yerde kurulmuş olup, su ve havası gayet güzeldir. Norabre dağları eteğinde bağ ve bahçeli garip bir şehirdir. Kilâb nehri sahrasından akar. Arnavutluktan gelip Metroviçse kalesi dibinde Morova nehrine karışır. Şehir halkı Rumeli halkıdır. Boşnakça konuşmazlar. Arnavutça ve Türkçe söylerler. Çuka elbise giyip serhaddi kürk ve samur, alçak taçlı kırmızı kalpak, kalpağın tüyü (çervli) olup, kenarları darı pervazîdir. Elbise üzerinde kuşak ve kuşak içinde bıçak taşıyıp, kırmızı, sıkma, gümüş kopçalı çakşır ile kabâdî pabuç giyerler.

Bu şehirden kalkıp Kosova sahrası içinden, Kilâb nehri kenariyle giderken, orman içinde kalmış yüksek bir kubbe içinde Hüdâvendigâr Gâzî hazretlerinin şehid olduğu ve saklı âletlerinin gömülü olduğu yeri ziyaret ettik. Ama kubbenin içerisi temiz tutulmamış idi. Melek - Ahmet Paşa efendimiz bu hâli görünce gazâba geldi. Ben dedim ki :

«Sultanım! Sırplılar bu Padişahı şehid eden Miloş adlı lânetlinin nâmına olarak karşı dağda bir manastır yaptılar ki, içinde cevâhir kandilleri ve çeşitli, misk gibi anber dolu kâseler var. Ruhbanları gece, gündüz hizmet edip, gelip giden misafirlere ikram ederler ki vakıfı gayet zengindir. Ama bizim Gâzî Padişahımız makamının ne evkafı, ne de türbedârı vardır. Gerek ki etrafında bulunan ehâli yine gelip bu kubbeyi temizliyerek güzelleştire. Bir yük akçe ile onarıp etrafını kale gibi duvar yaparak çoluk çocuğuyla bir türbedâr tâyin buyurula.»

Dedim. Bunun üzerine Paşa, vilâyet halkına iki kese kuruş verip etrafındaki reâyâyı türbeyi temizlemeye çağırdı. Bir haftada etrafına yüksek bir duvar çekilerek yüksek bir kapı yaptılar. Bağ ve asmalar ile beşyüz meyve ağacı dikildi. Bir kuyu kazılarak çoluk çocuğu ile birlikte bir türbedâr tâyin etti ki; orada kalıp izcan viresinden vazifesini ala. Bu nurlu türbedeki ibrişim halı, şamdan, buhurdan, gülâbdan ve kandilleri görüp gözete. Bu şekilde âyânlar da bu Allah vakfına bakmakla görevlendirilip

büyük bir hayır yapıldı. Halen herkesin ziyaret ettiği bir yerdir. Nurlu türbeleri civarında onbin kadar şehit ve büyük evliyâ yatar. Bunlardan (Âlemdar Baba), (Şehitlerin şeyhi dede), (Demirtaş Paşa-zâde Yasavul Bey) ve daha nice meşhur gâziler yatarlar. Bunları ziyâret ettikten sonra ağır, ağır batıya doğru giderek (Priştine) kalesine geldik.

Piriştine kalesi : Yapıcısı Sırp krallarıdır. Hüdâvendigâr fethedip, kaleyi yıktırmıştır. Rumeli eyâletinde voyvodalıktır. Yüzelli akçe pâyesiyle şerif kazâ olup, nâhiyelerinden kadısına senede adâlet üzere beş kese gelir olur. Kethüdâ yeri, yeniçeri serdârı, âyân ve eşrâfı vardır. Şehir, Kosova sahrasının Poyraz tarafında kurulmuştur. (2060) aded tek ve katlı, kâgir, kiremit örtülü, geniş, havlularla süslü, bağlı, bahçeli, güzel evleri vardır. Hânedanlarından alay beyi sarayı ve mahkeme sarayı meşhurdur. Câmilerinden çarşı içindeki kalabalıktır. Onbir aded hanı var. (Hacı Bey Hanı) nın tarihi :

«Hacı Bey didi lafzan ana târih,
Binotuzikide yapıldı bu han...»

Çarşı içinde (Ebulfeth Sultan Mehmet hamamı) var. Sağ tarafında olan halvette, büyük evliyalardan biri çile çıkarmış, bunun için orası ziyâret yeri olmuştur. Çarşı içinde (Eski hamam) da hava ve binası güzel ve iç açıcıdır. Üçyüz aded dükkânları var ki, şehrine göre azdır. Bağ ve bahçesi çok olup, üzümü ve armudu beğenilir. Âyân ve eşrâfı son derece garip dostu kimseler olup zengin ve fakire ikrâmları boldur. Bir gece bile misafirsiz kalmazlar. Buradan ileriye giderek (Dubroyen) köyüne geldik. Beşyüz evli, verimli bir köy olup zeâmettir. Buradan doğuya gidip (Kaçanık) kasabasına geldik.

Kaçanik kalesi : Burada boğaz ağzına ve Lipne nehri kenarına Yemen fâtihi Sinan Paşa dörtköşe, taştan güzel bir sur yaptırmıştır ki çevresinin uzunluğu sekizyüz adımdır. Ama bir dere içinde olduğundan etrafında engeli çoktur. Dizdârı, elli kadar neferi, iki topu ve bir kapısı var. Hisarın içinde kırk, elli kadar nefer evleri vardır. Dış varoşundaki evlerin hepsi kiremit örtülü, bağ ve bahçelidir. Bir câmii olup tarihi şudur :

«Vallahi dâî didi târihini,
Ma'bed-i hûb ve makâm-ı Mahmud...»
1003.

Bir Bektâşi tekkesi, bir sıbyan mektebi ve büyük bir hanı var. Kayaların dibinde yapılmış bir de hamamı. Çarşı ve pazar yoktur. Zirâ Üsküp şehri buraya yakındır. Bu Kaçanik'ten akan dereler, içinden akarak Üsküb'ün han, hamam ve medreselerine dağılır. Kaçanik, başkaca kaza olup, yüzelli akçe pâyesiyle şehrin kurucusu Üsküplü Veysi efendi oğluna de-

vamlı ihsan olunmuştur. Buradan kalkıp Üsküp yolu üzerinde (Kırklar makamı) nı ziyâret edip oradan (Üsküp kalesi) ne geldik.

Üsküp kalesi : Burası Yıldırım Bayezid devrinde, Gâzî Evranos Bey eliyle fethedilmiş ve sonra Yıldırım Bayezid Han bu ferahlı yerin su ve havasından hoşlanıp, bazen devlet merkezi Edirne'de, bazen bu Üsküp şehrinde kışlayıp etraf ülkelerde bol, bol fetihler yapardı. Süleyman Han kaydı üzere Rumeli eyâletinde ayrı bir sancak beyi merkezi olup, nice kere iki tuğlu mirmiranlara sadaka olunmuştur. Beyi, beşyüz asker ile hükûmet edip, memur olduğu sefere gider ve senede adâlet üzere on kese gelir olur. 255 tımar ve zeâmeti vardır. Cebelileriyle Paşa askeri toplam beşbin asker olur. Alay beyisi, çeri başısı, yüzbaşısı, şeyhülislâmı ve nakibül - eşrafı var. Padişah kanunu üzere beşyüz akçe pâyesiyle mevleviyettir. Nâhiyesi üçyüzelli aded köyden ibâret olup, mollasına adâlet üzere senede yirmi kese gelir olur. Hükûmet merkezinde kırk, elli parça kazzâr vardır. Ayak nâibiyle beraber beş aded nâibliktir. Sipah kethüdâ yeri vardır. Zira âyândan sipâhisi pek çoktur. Bir hâkimi de yeniçeri serdârı olup (Koca Ağa) adındadır. Yeniçerisi ise şehri doldurmuştur. Diğer bir hâkimi de kalenin dizdâr ağası olup, üçyüz aded nefere ve hisar erine sahiptir. Bunlar her sene vazifelerini Kartova'daki gümüşhâneden alırlar. Bir hâkimi de sikke nâzırı olup Kartova'nın diğer gümüş ve demir madenlerini idâre edip yetmiş yük akçeye iltizam eder. Zamanımızda ayrıca emin ve hâkim Mahmut Paşa idi. Bir hâkimi de, harac ağası olup, bu sancaktan elliyedibin harac alır. Diğer bir hâkimi cebecibaşıdır ki bu nâhiyelerdeki güherçile madeninden siyah barut çıkartır. Bir hâkimi de bâcdâr olup, bütün kervan mallarından vergi alır. Bu şehirde gümrük yoktur. Zira Selânik, Bosna ve Belgrad'da gümrük alınır. Üsküp bu şehirlerin tâ ortasında kaldığından burada da gümrük alınsa kervanların hâli zor olur.

Üsküp şehrinin yeri ve şekli : Vardar nehrinin sağında ve solunda geniş, yeşil, bostanlı bir yerde olup, nehirin batısında ve kale olduğu yerde binlerce kâgir imâretin bulunduğu büyük bir yerdir. Yetmiş aded mahallesi vardır. Rum tarihçileri bu Üsküb'e «mazenderânı rum» derler.

Kalesi: İki katlı sağlam, metin ve güvenli bir hisar olup güzel bir şehirdir ki, halkı açık sözlü ve hatırı sayılır kimselerdir. Kapı ve duvarı sakal gibi traş edilmiş parlak taş ile yapılmış olup, taşlarındaki zerâfet ve san'at inceliği hiçbir kalede görülmemiştir. Usta mühendis o duvarın kocaman mermer sütunlarını alçı oyar gibi oyup nakış gibi işlemiştir. Meğer bu işlemeler Atina şehrindeki Eflâtun dershânesinde ola ki; şimdi Ebulfeth câmiidir. Bu kale Üsküp şehrinin ortasında, beşkenar şeklinde, yüksek, dayanıklı bir kaledir ki, etrafındaki duvarları elli arşın kadar yüksektir. Yetmiş aded burç ile bezenmiştir. Şehir dahi ikibin kadar dükkân ile donanmış olup, gayet süslüdür. Kıble tarafına açılan üç kat demir ka-

pıları vardır ki her kapının aralığı bekçiler ile doludur. Yine o aralıklar alet, silâh takımları ve silâhlar ile bezenmiştir. Kalenin hiç engeli yoktur. Son derece yüksek kayalar üzerinde yapılmış olup bütün sahra görülmektedir. Kalenin batı tarafından Vardar nehri akar. Kaleden kayalar içine yol vardır ki nehir kenarındaki su kulesine gelir. Bir tarafı gayyâ kuyusu gibi uçurum olduğundan aslâ hendeği yoktur. Ama kalenin doğu ve kıble tarafı ile kuzeyi kesme kaya ve derin hendektir. Bu tarafta kapı önündeki hendek üzerinde ağaç köprü vardır. Bazı vakit köprüyü makaralarla bekçiler kaldırıp kapı önüne siper ederler. Bu kapının tâmirine dair üzerindeki târih şudur:

«Murad bin Mehmet Han sene hamsîn ve semanmie.»
(840).

Kalenin burç ve borusu gayet metin ve san'at işlidir. Hisar içinde yüz kadar nefer evleri, anbarları ve cephânelikleri vardır. Ama iç il olduğundan topları azdır.

Şehrin onbinaltmış kadar tek ve katlı, kâgir, güzel konakları vardır ki baştan başa kırmızı kiremit ile süslü hânedanlardır. Bunlardan Mahmut Paşa sarayı, Emir Paşa sarayı, Koca Serdâr sarayı, Sıçan-zâde sarayı tanınmış ve meşhurdur.

Câmileri: Küçük ve büyük tekke ve mescidleri ile (120) mihrâbı vardır. Ama kırkbeşinde Cuma namazı kılınır. Bunlardan saat kulesi dibinde (Hünkâr câmii): târihi:

«Sultan Murad bin Mehmed tâbe serâhâ fî seneten erbaîn ve semânmie (840).»

Aşağı şehir içinde (Yahya Paşa Câmii) —Sultan Bayezid'in veziri ve damadıdır— Câmiin yüksek kapısının kemeri üzerinde celî yazı ile bu târih yazılmıştır:

Leyse'l-vega Paşa ellezî kad sâre ismuhu Yahya,
Bilhayri ömri câmian lilâbidi ve's-sâcidi.
Lemmâ semi'tu itmâmehu fî sâati mübâreketi,
fe kulte fî târîhahu: Lillahu hâzelmescidi.,.
908.

Yüksek bir kubbe ile yüksek bir minareye sahiptir ki, minâresi İstanbul'un Ayasofya minâresine benzer. Binanın ustası san'at gösterisi yapıp bu câmiin büyük avlusunun tâ ortasında çınar ve servi ağaçları gölgesinde bir havuz yapıp bırakmıştır ki; insanın gözü bu ibret verici san'at önünde kamaşır!. Vardar nehri köprüsü karşısında (Korlu-zâde câmii) var. Kale önünde (Koca Mustafa câmii) nin tarihi: [890 (fî seneti tis'în ve semânmie)]dir. Bir de (Alaca câmi) namiyle meşhur bir câmi vardır

ki Gâzî İshak Bey yaptırmıştır. (İshak bey-zâde İsâ Bey câmii) de gayet ferahtır. Mescidlerinden (İsâ Bey mescidi), (İshak Bey âyinesi), (Kepenekciler bukası) bildiklerimdir.

(Sultan Murat Han Câmii medresesi), (Yahya Paşa medresesi), (İshak Paşa medresesi), (İsâ Paşa medresesi), (Mustafa Paşa medresesi), (Karlı-zâde medresesi) medreselerinin meşhurlarıdır. Dokuz aded Kur'an okutan yeri vardır; fakat kubbe olmayıp câmilere bitişiktir. Bunlarda Kur'an ezberlemekten başka bir şey okunmaz. Zira halkı içinde çok hâfız yoktur. Yetmiş yerde mektepleri var, her bir câmi yanında bir mekteb bulunur. (Koca - Mustafa Paşa mektebi) en meşhurudur. Yirmi aded tekkesi vardır. (Mevlevîhâne) tekkesi yeni yapıldığından güzeldir. Daha önce Paşanın konağı idi. Melek - Ahmet Paşa'nın emri ile Mevlâna tekkesi oldu. Lokman Hekim tekkesi ile Baba Meddah tekkeleri de meşhurdur. Yüzon aded akar çeşmesi vardır. İkiyüz aded de sebilhâne sayılır. Bu şehrin bütün imâretlerine dağılan su Kaçanik kalesinden gelen nehirdir ki İsâ Bey kemerleriyle şehre dağılır. Bu akar su yine Kaçanik dağlarından toplanıp Üsküp altında Vardar'a karışır, billûr gibi bir hayat suyudur. Vardar ise Arnavutluk'tan Malgın, Prizren şehirleri dağlarından toplanıp bu Üsküp altından geçerek iner. Köprülü nehri içinden geçerek, Kara ferne yakınında bir ağaç köprünün altından geçip Selânik yakınında denize karışır. Bu büyük şehrin etrafındaki derecik üzerinde bin aded su değirmenleri var. Hamamları gayet ferahtır. Yahya Paşa'ya yakın (Kızlar hamamı) var ki çoğu kadınlar girer. Yol üzerinde olmayıp, tenha ve saklı bir yerdedir. Zira kalabalık sokaklarda kadınların hamama girmeleri buralarda son derece suçtur. Boyacılar içinde (Şengül hamamı), (İsâ Bey hamamı) havası gâyet hoş, duvar yüzü ve kubbesi aslâ terlemez. Bunlardan başka binaltmış kadar da saray hamamları vardır.

Yedi yerde misafirhânesi var. En meşhuru Yahya Paşa misafirhânesidir. Tüccar hanlarından İsâ Bey Câmii yanında (Mehmet Ağa Hanı) nın tarihi :

İtdi binaya himmet Hacı Mehmet Ağa,
Tarih dendi oldum: Han-ı cedid ve rânâ.
999.

(Yahya Paşa hanı), (İsâ Bey hanı), (İshak Bey hanı) meşhurlarıdır. Onüç aded bekâr odaları vardır. Burada san'atkâr bekârlar kalırlar.

Çarşısı : İkibinyüzelli aded dükkândan ibâret kâgir bina, kemerler ve kubbeler ile süslü çarşı ve pazarı vardır. Bunlardan bezzazlar, gazzazlar, çadırcılar, huffaflar, boyacılar, takkeciler çarşıları gayet düzgün yapılmış çarşılar olup ,sokakları temiz kaldırımlıdır. Her dükkânda kavanozlar ve hokkalar içinde sünbül, menekşe, gül, nesrin, reyhan, erguvan ve zanbak ile süslü çiçekler bütün tüccar ve müşterilerin dimağlarını kokular. Kadir-

şinâs esnafı vardır. Sıcak günlerde bütün çarşı serin yerleri ile Bağdad'a benzer. Zira çarşıları Bosna ve Halep gibi baştan başa kap kemerlerle sağlamlaştırılmıştır. Bir bedestanı var ki dil ile anlatılamaz. İki başı demir kapılı, kubbeli, bir kale gibidir.

Vardar nehri üzerinde ondört gözlü köprü vardır ki gözlerden dördü harâb olduğundan tâmir edildi. Tâmir tarihi :

«Tâmirini görenler bu cesr-i bî nazîrin,
Tahsîn edip didiler: «Evvelkiden çok a'lâ!»
Tâmir olunmak ile yapıldı gönlü halkın,
Oldu hilâlî tarih: termim-i cesr-i bâlâ...
987.

Bu görülmeğe değer köprü Fetih babası Sultan Mehmed'in yapısıdır. Köprünün karşısında da büyük imâretleri vardır.

Şâirleri: Bayezid Veli şâirlerinden Hâkî ve Erzî Çelebi Üsküplü olup, kuvvetli şiirlere sâhiptir. Koca Hasan-zâde de seçkin bir şâirdir.

Önemli eserleri : Yukarı kale önünde Hünkâr câmii yanında minâre gibi bir saat kulesi var. Saat çanının sesi bir konak yerden duyulur. Sesi o kadar kuvvetlidir. Kulesi de görülecek bir şeydir. Bir de tâ aşağı şehrin ortasında (Baba Lokman) nâmında bir ziyâret yeri var; hekimlerden bir zât imiş. Tılsım ilmi ile bir hayat sulu kuyu çıkarmış. Kevser suyu gibidir. Bir damla içen ömrü uzun olur. Bunun içinde nice balıklar öteye, beriye giderler. Nice kimseler niyet edip «Eğer benim işim hayır ile son bulursa bu balıklar saçtığım ekmeği yesinler, eğer işim rast gitmezse, hayır ile son bulmazsa ekmeğimi yemeyeler» derler. Allah'ın emri ile nicesinin ekmeğini yerler, işi rast gelir, nicesinin yanına bile gelmeyip yemezler. O kimsenin işi de ileri gitmez.

Kiliseleri: Ermeni, Bulgar, Sırp ve Yahudilerin kiliseleri vardır. Frenk, Macar ve Nemse'ninki yoktur. Bu Lâtinler çokça olup, onlar da Sırp kiliselerinde âyin yaparlar.

Su ve havasının hoşluğu bu şehre mahsus olup, halkı zinde yapılı olurlar.

Beğenilen şeyleri : Çuka ve âbâdânî eldiveni; oyma, nakışlı yastık ve basma çit perdeleri meşhur olup Acem diyarında bile bulunmaz. Halkının bir kısmı tüccar, bir kısmı san'atkâr olup, bir kısmı da bilgin geçinirler. Kosova'da, Okçabolu'da çıkan tâneli buğday, arpa ve börülcesi meşhurdur.

İmâreti : Dokuz yerde yemek verilen imâreti vardır. Gelen, gidene, ulemâ, fukarâ ve işsizlere sabah ve akşam devamlı olarak zengin olsun, fakir olsun sofraları açıktır. Bunlardan (Yahya Paşa imâreti), (Hünkâr

imâreti), (Koca - Mustafa Paşa imâreti), (İshak Bey oğlu İsa Bey imâreti) daima nimeti bol imâretlerdir. Yiyeceklerinden olmak üzere çoğu yemeklerinde yer fırınlarında pişmiş kuzu büryanları, kapamaları, balık yemekleri meşhurdur. Meyvelerinden elması, ekmek ayvası, bardak eriği ve şeftâlisi lezzetlidir. İçeceklerinden kokulu bal suyu, hardâliyesi, pelunyesi, vişne suyu ve üzüm şırası her yerde anılır. Bâcdâr ve şehir kethüdâsının en azından yetmişyedibin dönüm bağları ve bir o kadar da vakıf bağları vardır.

Ehâlisi çoğunlukla Rumeli ve Arnavud dilinde konuşurlar. Özel lehçeleri vardır: «Ya biz size demişmiz Çelebi Efendimize varamız ve onlar bizim efenmizdir» gibi sözleri vardır. Hoş bir şekilde konuşurlar.

Şehir gayet temizdir. Caddeleri beyaz kaldırım döşelidir. Ayân, eşrâf ve büyükleri çoktur. Derviş, şâir ve fakir dostudurlar. Zevk ve sefâya düşküp olup, aşk havaları gönül sermâyeleridir.

Üsküb'e komşu olan şehir ve kasabalar: İpek şehri, Dukakin sancağı, Prizren şehri, Üsküb'ün batısında dağlar arkasında, birer, ikişer konak yerdedirler. Kıble tarafında bir konak yerde Köprülü kalesi ve iki konak yerde, İştip şehri var. Doğusunda bir menzil mesafede Kıratova kasabası, yine bir menzilde (Eğri dere) kalesi var.

Üsküb şehrinin ziyâret yerleri : Bayezid Veli'nin damadı Yahya Paşa câmiinde vâiz olan (Şeyh Lütfullah): Üsküb'te doğmuş olup, Bayezid Veli'ye şeyh olmuş idi. Üsküb kalesi eteğinde yaptırdıkları tekkede yatar. (Elmevlâ Hâlepli Çelebi): Lokman Hekim tekkesinde yatar. Mezar taşındaki vefat târihi şudur:

Âşık sefer eyledi cihandan!...
979.

(Şâirlerin sultanı Veysi bin Mehmet): «Veysi Efendi» diye tanınmıştır. Anadolu beldelerinden Alaşehir'de doğmuştur. Bütün bilimleri bilirdi. Osmanlı Devletinden almadığı yüksek mevkiler kalmayıp, her mevkii bir eseriyle alırdı. Hatta (Vakıanâme-i Veysî)'yi —ki örnek, mükemmel bir tarihtir— Sultan Ahmed'e hediye edip karşılığında Üsküb kazasına mutasarrıf oldu. (Siyer-i Veysî) de önemli bir eseridir. Hazret-i Risaletpenâhî'yi, dört halifeyi, muhâcir ve ensârı bu eserinde öyle anlatmıştır ki bu hususta (Hakânî) merhuma bile üstün gelmiştir. Büyük bir eser olup, anlaşılması büyük lügatler ile mümkün olan değerli bir kitaptır. Edebiyat ilmine ait birçok dîvanı, şiirde dünyaca tanınan (Hamse) si vardır. Ömrünün son zamanlarında Üsküb'te bulunmuş olup, vaktinin çoğunu kazâ ile geçirirdi, geçinmesi de kadılığı karşılığı idi. Üsküp kadısı olduğuna dâir Misâli Efendi şu tarihi demiştir :

Misâl şüd olub ez cân ve dil târihini yazdım,
Yine Veysî Efendi hâkim oldu şehri Üsküb'e.»
1015.

Ölümü için de Atâyi Çelebi şu tarihi demiştir:

«Veysî ki olmuş idi, nesr ve lügazde bî bedel,
Yaiynu Veysî sâl fevtine târihdir (azl).»
1037.

Merhum mevlâna kâdı ve râzî, fâzıl ve münşâ, faziletler dîvanı sahibi, açık ta'birci, ateşli yazan, saf ve cennet edâlı, olgun bir insan idi. Hülâsa sır ilminde şimdiye kadar eşi gelmemiştir. Yüzden fazla risâlesi, yüzyetmiş kadar kasîdesi, kırk cilt kitabı var ki her biri dünyaca tanınmıştır. Özellikle (Siyer) i eşsiz bir eserdir. Ben hakîr, Üsküdarlı Mahmut Efendi huzurunda azizin kendi güftelerinden olan:

«Açıldı çün bezm-i ülset, devr eyledi peymânesi,
Andan içenler oldu mest, ayılmadı mestânesi.»

İlâhisini yüksek ses ve mâkam ile okuduğumda orada bulunan Veysî Efendi:

«Allah mübârek eyleye! Ne hoş, hazin sese sahiptir, bu çocuğu Allah uzun ömürlü edip, saadet evine kavuştura.»

Diye duâdan sonra, beni, azizden sordukta, cenabı aziz buyurdular ki:

«Mânevî evlâdımızdır, kendi yetiştirdiğimiz öğrencimizdir. Kalk Evliyâ, Veysî Çelebi'nin elini öp!»

Ben hemen kalkıp elini öpünce Veysî Çelebi:

«İnşaallah Sultanım, bu temiz ve olgun mâsumdan çok hâl ve yararlık görülür, iki cihanda maḳbul olur.»

Diye hayır duâlar etti. Allah'a şükür onların da iyi dileklerine eriştik. Aradan elli sene geçtikten sonra şimdi Melek - Ahmet Paşa efendimizle Bosna sarayı görevinden Rumeli'ye gelirken, bu Üsküb nahiyesi olan Kaçanik'te Veysî oğlu Çelebi ile de görüştüm. Cenab-ı Bârî her şeye kâdirdir. Bu Çelebi'nin babası Veysi Efendi her ne kadar dünyaca tanınmış, açık, seçik konuşan, bir ilim sahibi idiyse oğlu Çelebi de o kadar tersi, söz söylemekten âciz biri idi. Melek Paşa ile görüştüğümde hemen hamur abdalı gibi dimdik durdu. Ömrü boyunca kendi pabucunu bile tanıyamamıştır. Bir ayağına pabuç giyerse ötekine de nalın giyip gezer. Bazen de bir ayağına sarı, bir ayağına kırmızı pabuç giyip gezerdi; selâm versen «ya ben ne diyeyim» diye yanındakilere sorar, ismini soranlara ancak çeyrek saatte cevap verir. Ama yine de âlim elbisesiyle temizce gezer, vücutca noksansız, düzgün, ak sakallı çelebidir. Babasının hizmetçilerinden bazı adamlar kendisini gözetip dururlar. Garip haldir ki baba böyle bir iş sa-

hibi, âlim ve hâkim ola, oğlu ise söz söylemeğe kâdir olmaya. Babasının yüzü suyuna kendisine Kaçanik kazası devamlı ihsan olunduğundan bu gelirle geçinir. Melek Paşa efendimiz kendisine kırk, elli altın ihsan etti ise de kabul etmeyip, adamlarına verdi. Babası Veysi efendinin kabri nur ola. Allah rahmet eylesin.

(Elmevlâ - Vallâhî Çelebi ziyâreti) : Üsküb'de doğmuştur. Şeyh Lütfullah efendinin ayakucu tarafında yatmaktadır. Herkesin ziyâret ettiği yerdir. Vefat târihi :

Ey hilâlî inıikâlin gûş idüb târihini,
Didim: olsun ruh-ı pâk-ı Vallâhîye fâtîha!...
Diğer târih-i zîbâ göfte-i ferukî,
Gel beru gir Cennet'e ey Vallahî!...

(Şafi'-zâde ziyâreti): Tameşvar mollası iken hastalığında «vücudumu Üsküb şehrinde de'fn eyleyin» diye vasiyet ederek vefat etmiş ve vasiyetleri üzere hizmetçileri cesedini Üsküb'e getirip İshak Bey Câmii avlusunda defn etmişlerdir.

Üsküb dışında Komanova yolunda (Kopan Baba ziyâreti), kule içinde (Cafer baba ziyâreti), Alaca câmi mezarlığında Parmak kapı dibinde (Deli Bey ziyâreti), Hünkâr câmii önünde (Gâzî İshak Bey ziyâreti), Baba Meddah civarında (Lokman Hekim ziyareti) vardır.

Üsküp şehrini bu şekilde gezip gördükten sonra dostlarla vedâlaşıp kıbleye doğru giderek güzel köyleri geçip (Komanova) kasabasına geldik. Bu kasaba Üsküp sancağı toprağında voyvodalık olup yüzelli akçe pâyesiyle kazâdır. Ama çok zaman Üsküb kadılığına bağlanır. Şehir çok sayıda nehirle süslü, altıyüz adet kiremit örtülü evlerle bezenmiştir. Çarşı içindeki câmii güzeldir. Tekke, medrese, han ve hamam ile yeteri kadar dükkân ve değirmenleri vardır. Suyu ve havası güzel ve hoştur. Bağ ve bahçeleri çoktur.

Buradan kuzeye gidip, bir merhalede (Kıratva) kasabasına geldik.

Kıratva Kasabası : (Kırat Ova) dan değişmiştir. Kalesi dağlardadır. Gâzi Evranos Bey fethi zamanında kale yıkılmıştır. Hâlen Üsküb sancağı toprağında yetmiş yük akçe emânet'tir. İkiyüz adamiyle eminin idaresindedir. Zira şehirin dağlarında hâlis bakır ve gümüş madenleri vardır. Gece, gündüz muaf ve müsellem halk bakır ve gümüş cevherini çıkarıp emine teslim ederler. Hâlâ şehir içinde eski darphânesi durur. Hatta, Sultan Dördüncü Murat zamanında darphânede, sekizi bir dirhem halis gümüştendir, hem ve dinar kesilip (Izze nasarahu duribe fî Kıratova) yazılı bir çeşit yuvarlak parası var idi. Bana görmek ve bir, ikisine sahip olmak nasib olmuştur. Şimdi darphâne kullanılmaz halde olup, madeni zaman, zaman işlemektedir. Şehrin imaretleri dağlar arasında, geniş bir

kazâ içinde, sekizyüz aded kâgir yapı, altlı ve üstlü, kırmızı kiremitler ile örtülü, bahçeli, sulu evlerdir. Âyân gümüş madeni dolayısıyla zengin ve mes'uttur. Yüzelli akçe pâyesiyle çok güzel bir kazâdır. Yirmi mihrâb ibadethanesi vardır. Çarşı içi câmii hoş ve iç açıcıdır. Medrese, tekke, sıbyan mektepleri, çeşme ve sebilhâneleri vardır. İki hamamı var; büyük hamamın benzerini Anadolu'da görmedim. Ancak İstanbul'daki Çukur hamam, Şam'da Defterdar Paşa hamamı, Mısır'daki Abidin hamamı kadar ferah ve gönül açıcıdır ki Mimar Sinan eseridir. Dört tarafındaki duvarından çeşitli çeşmeler akar. Her halvetinde fiskiye şadırvan fışkırır. Böyle balkonlu hamam hiç bir diyarda yoktur. Bir halvetinde kâse gibi bir kurnası var ki gâyet kuvvetli parlak ağaçlar ile süslüdür. İçinde ve dışında çeşitli resimler ve yüzük taşları işlenmiştir ki insan hayretler içinde kalır. Her kubbesinde ve bütün kapı ve temiz duvarlarında ince oyluklar, kubbelerinde düzenli yapılmış billûr camlar olup ışık saçan, aydınlık bir hamamdır. Duvarlarından gelen misk ve anber kokuları yıkananların ruhunu okşar. Kubbelerinden bir damla su damlamaz. Kısacası anlatılması güç bir hamamdır.

Şehrin tam üçyüzelli aded dükkânı var ki içlerinde her sınıf mevcuttur. Ama kazancılar çarşısı gayet güzeldir. Bu şehirde bakır madeni olduğundan burada işlenen bakır kapları ne Bosna'da, ne de Kastamonu'da işlenir. Şamdan, buhurdan, fanus, leğen ve altın yaldızlı çeşitli ibrikler işlenir ki anlatılamaz. Şehrin kıble tarafında İştib, bir konak mesafededir. Batısında Üsküb yine bir merhaledir.

Buradan kalkıp doğuya giderek (Nagorici) adlı Bulgar köyünü geçtik. (Murad) köyünde menzil aldık. Altıyüz haneli, demir madeni çıkarılan bir Bulgar köyüdür. Buradan da ileri gidip (Eğridere) yahut (Bayrampaşa hisarı) na geldik.

Eğridere — Bayrampaşa hisarı: 1044 tarihinde Sultan Dördüncü Murad vezirlerinden Bayram Paşa burayı yeniden yaptırmıştır. Korkunç, tehlikeli, eğri, büğrü ve tuzaklı bir dere olduğundan hayduddan geçilmez. Dağlarındaki demir madenleri işlemez. Dört köşe bir kapısı olup, çevresi sekizyüz adımdır. Kıbleye açılır bir kapısı, cebhâneliği, erzak anbarları, on aded şâhi topu, ikiyüz neferi ve dizdârı var. Kapı ve duvarları gayet yüksek olup, kesme kaya hendeği vardır. Hisar içinde elli ev, bir câmi ve mehterhânesi vardır. Her gece nöbet çalınıp bânk-ı Muhammedî çekilir. Gayet serhaddir. Mütevellisinin ölüm cezası vermeye kadar yetkisi vardır. Yüzelli adamı ile iner, biner, verdiği kararlardan dönülmez bir kimsedir. Dış varoşta sekizyüz aded kiremitli, tahta ve saz örtülü evler, bir câmi, elli mescid, büyük bir kervansaray hanı, bir küçük hamamı vardır. Gelen, gidene nimeti boldur. Her gece hanın her ocak başına bir bakır sini yemek ve adam başına birer yem verilir. Yeteri kadar dükkân-

ları var. Hepsinde demir işleri işlenir, usta demircileri vardır. Burada da demir madeni ocakları işlenir. Bütün halkı demir cevheri çıkartır. Havası hoş olup, suyu demir madenleri üzerinden geldiği için pek o kadar iyi değildir.

Eğri su dağı : Karatov ile Eğri dere arasında ucu göğe dayanmış, yüksek bir dağdır. Yüksek ağaçları vardır. Benzerleri ancak Çernik ve Ota dağlarında olur. Bu yüksek dağda demir madeni bulunmaz. Dağın tâ tepesinde bir hristiyan kilisesi vardır ki, eski olduğuna binası şahittir. Rahiplerinin nicesi gelen, gidene hizmet ederler. Buranın evlerinde yüzlerce kıymetli döşekleri var ki güzel kumaşlardandır... Her gece ikiyüz yaya ve atlı gelip, yeyip, içerler ki, her birine çeşitli ikramlarda bulunurlar. Acaip bir âdettir ki; her misafire mutlaka bir hediye de verirler.

Eğri dere, yüzelli akçe pâyesiyle şerif kazâdır. Bu eski kilise de nâhiyesinde olduğundan Papazlar da Kadı'ya beşyüz kuruş ve beş tahta geliri hediye yonca verirler. Buradan kalkıp (Köstendil kalesi) ne geldik.

Köstendil kalesi : Burayı önce Hüdâvendigâr Gâzi fethetmiştir. Yörük dilince (Kösten) ılıcaya derler. Buraya da ılıcasının çokluğundan Köstendil demişlerdir. Sonra düşman barışı bozup, yine buraları ele geçirmişse de Turhan Gâzi ve Lala Şahinler bu şehir üzerine gelip yine fethetmişlerdir. Kalesini de yıkmışlar. Binanın temelleri halen durur. Şehir, Süleyman Han kaydı üzere Rumeli eyâletinde ayrı bir sancak beyi merkezidir. Beyinin Padişah tarafından hâssı vardır. Çeribaşısı, yüzbaşısı, Alay beyisi var. Zeâmet, tımar, cebeli ve beyinin askerleriyle birlikte üçbin askeri olur; ve görev verilen sefere giderler. Silâhlı Köstendil askeri meşhurdur ki samur Klançseli, samur taçlı, arslan ve kaplan postlu gösterişli askerlerdir. Hiçbir seferde Serm, Semendire, Köstendil askerleri, düşmandan yüz çevirmemişlerdir. Allah'a şükür kendileriyle beraber üç kere savaşta bulundum. Gördüğümüz cesaret ve yiğitliklerini anlatmış idik. Bu Köstendil şehrinde şeyhülislâm, nakibüleşraf, üçyüz akçe pâyesiyle kadı, sipahi kethüdâ yeri, yeniçeri serdarı, şehir voyvodası, şehir kethüdâsı, muhtesib, bâcdâr ve harac emini gibi idâreciler vardır. Lâkin serdârı yoktur. Şehirin kıble tarafı ormanlık bir sahradır. Kuzey ve batı tarafı bir hayli uzak yerde Ağuşna yaylasıdır ki oradan Kara su adında bir hayat suyu doğup sahradan akıp geçer. Köstendil ovası gâyet verimlidir. Ama şehir o kadar güzel değildir. Onbir mahallesi var: Turhanzâde mahallesi, Eski mahalle, Yanya mahallesi meşhurlarıdır. Binyüz aded kiremitli, altlı, üstlü evlerdir ki bunlardan Turhanzâde sarayı, Paşa sarayı, İbrahim Paşa mühürdârı sarayı, Vilâyet hakimi Şemsi Paşa'nın oğlu da kethüdâsına büyük bir saray yaptırmakta idi. Camilerinden (Turhanzâde Camii), çarşı içinde (Eski Sultan Murad Camii) ki o kadar ma'mur değildir, yol aşırı bir abdest alma havuzu vardır. (Alay beyi Camii) meş-

hurlarıdır. Üç aded medrese, altı aded sıbyan mektebi, beş aded derviş tekkesi ve üç aded tüccar hanı var. Ama Eski Câmi önünde ve çarşı içinde (Koca Hân hanı) gelen, geçen için Cennet gibi dinlenme yeridir. Diğerlerinin vakıf tarafından kiralarını alırlar. İkiyüz aded dükkânı var ki her esnaftan bulunur. Hamamı dahi yoktur. Zira ehâlisi muhtaç değildir.

Köstendil ılıcaları: Bu Köstendil'de iki yerde kâgir yapı, muhkem, yüksek kubbeli, havuz ve kurnalı, avlulu ılıca vardır. Buralarda ılıcaya «Kösten» derler. Bey kösteni mükellef olup, her birinde camekân ve yıkanma odalarında kurnalar var. Temiz tota, havlu ve peştamallar ile dellâhlar hizmet ederler. Bunların her birinde sıhhi yararlıklar vardır. Hepsinde kükürt kokusu olup, her yıkananın parmağındaki gümüş·yüzük siyah veya sarı olur. Suların sıcaklığı o derecedir ki soğuk su karıştırılmadan yıkanmak mümkün değildir. Hattâ nicesinde baş ve paça ütülenip, yumurta pişirilir. Bu oniki aded kâgir yapı ılıcalardan başka mahalleler arasında küçükleri de vardır. Hattâ câmi musluklarından bile ılık su akar. Bu şehir halkının hiç hamam masrafı olmayıp uyuz ve frengi hastalıklarından haberleri yoktur. Her çeşit meyvesi beğenilir. Ama Köstendil bel elması, Malatya elması kadar güzeldir. Her biri kaz yumurtası kadar olur; ve tepsilere koyup pâdişaha, ayân ve büyüklere gönderilir. Bu meyve kışlarca kalsa, tadına ve yemesine hiç zarar gelmez. Bu şehrin doğu tarafında ormanlık yüksek bir dağ vardır ki, altın ve gümüş madenleri meşhurdur. Lâkin geliri, giderine yetişmez. Alaybeyi câmiinde (Şeyh İmdad) tek ziyaret yeridir. Buradan doğu tarafına giderek, (Dobeşinçse) kasabasına geldik.

Dobeşinçse kalesi: Gâzi Hüdâvendigâr'ın veziri Gâzi - Lala Şâhin Paşa fethetmiştir. Sırp ve Bulgar beyleri elinden kuvvet ile alıp kalesini temelinden yıkmıştır. Şehrin kuzeyindeki dağlar üzerinde binanın kalıntıları görülmektedir. Şehrin bulunduğu saha nehrin sağında ve solunda olup saf gülüstanlı ve bostanlı ikibin altlı üstlü evlerden ibârettir. Bu Cermâb nehri de Şarköy dağlarından doğup, bu şehrin ortasındaki büyük köprü altından geçerek, kıble tarafına akar, sonra Demirhisar karşısında Virne şehri köprüsünden de geçip Demirhisar'dan geçer ve Vardar nehrine karışır. Ülke halkı hep bundan içerler. Hepsi zinde tenlidirler. Rumeli eyâletinde vezir hâssı ve voyvodalığıdır. Yüzelli akçe pâyesiyle kazâdır. Sipâhi kethüdâsı yeri, yeniçeri serdârı, muhtesib ve bâcdârı vardır. Ayân ve eşrâfı çoktur. Câmileri, medresesi, sıbyan mektepleri, iki han ve hamamları da var. Ama köprü başındaki hamam küçüktür. Cermâb nehrinden dolap ile hamama su çekilir. Yüz aded dükkânı, kahvehâneleri, iki de tekkesi var. Beri yakınında Bektâşî tekkesi içinde (Hüsam dede) nâmiyle muhterem bir ihtiyar yatar. Bu tekkeden beri ağaç köprüden geçilip şehrin pazarına gelinir. Şehrin enseleri dağlar üzerinde gülüs-

tanlı bağlardır. Su ve havası gayet lâtif olduğundan Dobeşinçse'nin güzelleri de çoktur. Buradan kalkıp, yine doğu yönüne giderek, bir merhalede (Dorugan köyü) ne geldik. İkiyüz hâneli. Bulgar köyüdür. Oradan yine doğuya gidip, (Bâli Efendi ziyareti) ne geldik. Evvelce de buraya 1062 tarihinde gelmiştik. Bu sefer geldiğimizde bu yerde Melek Ahmet Paşa efendimizin karşılanmasına bütün âyân çıkmış, büyük bir alay olmuştur ki, anlatılamaz. Nihayet 1071 senesi Cemâziyelevvel ayının birinci pazar günü (Sofya) şehrine vardık. Bu şehirde Şeyh-zâde Çelebi, Hazinedar - Mehmet Ağâ, Yakup Çavuş, Doğanlı Mehmet Ağâ, nice âyân ve büyükler ile zevk ederken Efendimiz Melek Ahmet Paşa'ya İstanbul'dan bir kapıcıbaşı ile şu hatt-ı şerif geldi:

«Sen ki içi aydınlık vezir Melek lalamsın, hatt-ı şerifim ile beraber Erdal gâzasına Rumeli sancaklariyle umum üzere bir'den bin'e, bin'den yüzbin'e varınca, Rumeli askerini alıp sefer-i hümâyuna memur olasın. Eyâletin olan bütün kazâlara emirler gönderip sefer mühimmatı için zahire bahası toplayarak mükellef ve mükemmel kul ile Erdel gazâsına gidip hatt-ı şerifimle amel idesin.»

İleri görüşlü Paşa: «Emir emrinizdir» deyip o an dua ile tuğları saray meydanına çıkardı.

SOFYA ŞEHRİNDEN ON KADILIK YERE ZAHİRE BAHAYA GİTTİĞİMİZİ BEYAN EDER

Ben hakir önce Paşa'dan yirmi aded emirler ile hayır duâsını alıp elli aded temiz, imanlı yiğit ile Sofya'dan çıktık. O gece Bâli Efendi köyünde misafir oldum. Sabahleyin Mübârek Ramazan'ın birinci cumartesi günü bir merhale gidip (Dorugan kalesi) ne geldim. Sonra Rile dağı eteklerinden geçip yürüdüm.

Rile dağı: Dobeniçse şehri ile Samakov dağı arasındaki yüksek bir dağdır. Bir ucu Samakov dağları, bir tarafı Despot yaylasına varır. Üzerinde buz eksik olmaz. Binden fazla suları var. Sünbül, reyhan, müşk ve zerrin kokusundan insanın dimağı kokulanır. Hatta; onbin erkek koyunun yayladığı büyük bir yayladır ki Koca - Mustafa Paşa vakfıdır. Kırk, elli yerinde demir madenleri vardır. Despot dağı yaylası buraların doğu tarafındadır. Burayı aşıp Dobeniçse kasabasına geldim. Buradan Melova köyünü geçip Köstendil şehrine, oradan (Bayram Paşa kalesi) ne geldik. Burada mahkemeye misafir oldum. Bütün devlet âyânı huzurunda Paşa'nın emri okundu. Daha önce öldürülen Bayram Paşa mütevellisinin kâtili dizdâr ağâ ve maryolos ağası Kâsım ağa olduğunu arayıp bulduk. Mahkemenin izni ile dizdârı ve Kâsım ağayı kaldırıp, kafes içinde demire vurduk. Ah ve vahlar ile aramıza arabulucular girip öldürülen mütevelli Mahmut ağa'nın yetimlerine beşer kese, paşaya on kese, kethüdâmıza iki kese, kadıya bir kese ve bana iki kese, adamlarımıza da bir kese alındı.

Mahkeme senedi ile davacı ve davalıları barıştırıp, bütün malı Sofya şehrine gönderdim. Dizdâr Kâsım Ağa'yı hapisten çıkardıktan sonra yine zahire baha devrine koyuldum. Oradan güneye doğru gidip, güzel köyleri geçip (Saçe), (Temaniçe) köylerini savuşup (Kiliseli) köyünde yattım. Buradan kalkıp (Köprülü hisarı) na geldik.

Köprülü hisarı : Despot kral yaptırmıştır. 788 tarihinde Gâzi Hüdâvendigâr tarafından Timurtaş Paşa eliyle fethedilmiştir. Bu vardar nehri üzerinde sağlam bir köprü yaptırmış ve bu şehir de o köprünün adiyle isimlendirilip (Köprülü) demişlerdir. Kalesi şehrinden yarım saat aşağıda, yüksek bir dağın tâ tepesinde, viran ve küçük bir kaledir. Ama gayet sarp bir tepe üzerinde, az bir para ile imar ettirilmesi ve sağlamlaştırılması gerektir. Zira bir taraftan bile engeli yoktur. Ama şehir, beride Vardar'ın iki tarafında, yalçın kayalar üzerindedir. Kat, kat, nehre bakan, kagir yapı ve kayağan örtülü kasabadır. Adı geçen köprü ile beri şehirden karşı, kıble tarafındaki pazarlı tarafına geçilir. Rumeli eyâletinde, Köstendil sancağı toprağı ve voyvodalığıdır. Yüzelli akçe pâyesiyle şerif kazadır. Dizdarı yoktur. Kethüda yeri, yeniçeri serdarı, şehir kethüdası, muhtesibi ve bâcdârı vardır. Dört mahalledir. Câmileri, mescid, medrese, sıbyan mektebi var. Mahkeme dibinde kesif bir hamamı vardır. Vardar nehri üzerinde, dört gözlü ağaç köprü başında bir küçük hanı, elli aded dükkânları var. Kadınlarının hepsi yassı başlı olup, siyah bez ferâce giyerler. Bağ ve bahçeleri şehirden uzaktır. Suları Üsküb'ten gelen Vardar nehrindendir. Vardar buradan aşağı Akçe yolu nahiyesine akarak köyleri sular.

Buradan güneye giderek bir saatte (Çeltikçi köyü) ne geldik. Dereli bir yerde bağlı ve bahçeli, bir câmili, müslüman köyüdür ve zeâmettir. Âyânı Osman Ağa ve Yakup Ağa'dır. Hepsi yetmiş aded, kayağan örtülü evlerdir. Oradan yine lodos tarafına bir buçuk saat gidip (İzvor) köyüne geldik. Bir dere kenarında ve bayır dibinde, yüz evli Bulgar köyüdür. Zeâmet olup, konak yeridir. Buradan güneye altı saat yokuş aşağı gidip, ormanlar içinde Pirlepe kalesine geldik.

Pirlepe kalesi : Gâzi Hüdâvendigâr, Timurtaş Paşa vasıtasiyle fethetmiştir. Rumeli eyâletinde voyvodalıktır. Yüzelli akçe pâyesiyle yüksek kazâdır. Kalesi, şehirden uzak, yalçın bir kara kaya üzerinde, altıgen şeklinde, taş yapı olup, hiçbir tarafında engeli yoktur. Gâyet sarp, metin, burç ve barosu sağlam, yüksek bir kaledir. Ama şimdi içinde üç ev ve dizdarından başka kimse yoktur. Fethedildiğinden beri anbarlarında ağızlarına kadar darı var. Şehri, kaleden bir top menzili uzaklıkta olup, doğu tarafında geniş, kumsal bir sahrada kurulmuştur. Ayân ve eşrafı çoktur. Koca - Arslan Paşazâde hânedan sahili bir efendidir. Şehirin on mahallesi olup, bin aded kâgir bina, geniş bahçeli evleri vardır. Câmilerinden

çarşı içinde (Alay beyi câmii) meşhurdur. (Arslan Paşa câmii) de ünlüdür. Bunlardan başka mahalle mescidleri de var. Medrese, tekke, mektep ve bir hanı var. Hanın üzerindeki tarih :

Ey hevâyi ruh-ı kaddese sorıcak tarihini
Bir müverrih dedi ki «bâd-ı i'mâret bâ mezid»

Ferahlı bir hamamı var. Hepsi ikiyüz dükkân. Halkının çoğu oyuncak ve çakı işlerler. Bu şehir içinde asla çamur olmaz, verimli bir sahradır ki oradan Vardar nehri akar. Su ve havası gayet güzel olduğundan yer, yer sevgilileri bulunur. Halkı avcılığa düşkündürler. Zira dağ ve bağlarında av yerleri çoktur. Çoğunluk Bulgarca konuşurlar. Reâyânın çoğu Sırp ve Bulgardır. Şehrin imâretlerinin çoğu Koca - Arslan Paşa hayırlarıdır.

Buradan güneye, Pirlepe sahrası içinde gidip (Manastır) şehrine geldik.

Manastır şehri : Büyük İskender zamanında burada büyük bir mâbed varmış. Manastır denmesinin sebebi budur. Rumeli eyâletinde, Sultan Ahmet Han'ın temiz kızı Fatma Sultan'ın hâssıdır. Yirmi yük akçe iltizam ile voyvodası idâre eder. Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı olup, üçyüz akçe pâyesiyle şerif kadılıktır. Üçyüzaltmış parça köylerinden kadılara senede adâlet üzere onbeş kese gelir olur. Sipahi kethüdâ yeri, yeniçeri serdârı, şehir voyvodası, başharac emini, şehir kethüdâsı, muhtesib ağası, bâcdârı ve mimarbaşısı vardır. Dizdar ağası yoktur. Zirâ Gâzi Hüdâvendigâr bunun kalesini fetihten sonra temelinden yıkmıştır.

Manastır şehrinin yeri : Bir dağın eteğinde, geniş bir vâdi içinde, bir nehrin sağında ve solunda, büyük bir şehirdir ki on yerden ağaç ve kâgir köprüler ile geçilir. Dört yanı ve şehir içi binlerce yüksek ağaçlar ile süslenmiş, bir ağaçlık içinde kalmıştır. Bir kimse tâ şehrin içine girmeyince ağaçlardan şehri göremez. Tâ bu derece gölgeliktir. Şehir yirmibir mahalledir. Üç bin kadar küçük ve büyük, baştan başa kiremitli, altlı üstlü, kâgir, güzel evlerdir.

Câmileri : Hepsi yetmiş mihrâbtır. Büyük köprü başında İshak Efendi câmiinin târihi Arapça olarak yazılıdır. Çarşı içinde Mahmud Efendi câmii'nin târihi :

Hak budur ki bu câmi-i pürnûr,
Virdi şehir içre gün gibi revnak.
Ey lâili denildi târihi:
Ma'bed-i Ümmet-i resûl-i hak!...
973

(Gâzi - Haydar Paşa câmii) de gayet güzel ve sanat işi bir ibâdethânedir. Çıkrıkçılar içinde (Hacı Bey câmii), Bedestan yanında (Çavuş câ-

mii) nin cemaati çoktur. Dokuz aded de medresesi vardır. Bunlardan (Dülbent kadı medresesi) en büyüğüdür.

Çarşısında dokuzyüz dükkân var. Çıkrıkçılar içi, terziler içi mükelleftir. Kırk aded kahvehâne var. Kale gibi demir kapılarla ve kubbelerle süslü bedestanı var ki son derece güzeldir. Zengin tüccarları vardır.

Şehir içinden akan su, yaylalardan toplanıp Vardar nehrine karışır. Meşhur şeylerinden «Manastır keteni» vardır ki Mısır keteninden daha meşhurdur. Şehrin Batı tarafında, şehir ucunda ve diğer yerlerde yirmi aded gezi ve eğlence yerleri var. Bunlardan batı kısmında ve Ohri yolu üzerinde refah bir yer var ki şâirlerin sultanı Lâili bunu meşhur etmiştir. Hakikaten görülmesi gereken bir mesiredir ki her köşesinde çeşitli köşkler, çiçeklik ve yeşillikler ve sayısız güzel eserler var. Seksen aded küçük oda, çeşitli kulübeler ve birçok havuz ile süslenmiş ve bezenmiş bir vâdidir. Uçları göğe yükselmiş çınar, şemşâd, arar, sanuber ağaçlarının arasında nice arklardan sular akar. Buralarda kebablar çevirenler, su dolaplarına şişlerini koyup, dolapları ağır, ağır çevirince, sanki kebablar mevlevi gibi semâ eder, hakikaten pasta gibi olurlar. Burada nice yerde Keykâvus aşçılar var. Bir dağ gölgeliği yer olduğundan seher vakti bülbüller feryad ederler. Etraftaki hay, huy, cenk ve çiğâne, saz ve söz herkesi coşturup kendinden geçirir...

Şehrin edebî bilginleri çoktur. Âşıkları o perişan serçe yuvası sarıklariyle bellerine pala kurdelasını takar, köçekleri hep onlardandır. Kahvehânede ve diğer dedikodu ve lâf edilen yerlerde toplanıp vakit geçirirler. Arnavud eşkiyası da çoktur. Zengin tüccar ve hacıları çok olduğundan hayır ve iyilik yapmayı çok severler. Şehir içinde kırkyedi yerde kurşun ile örtülü imâretler vardır. Hattâ bedestan da öyle metindir. Ama biz bu şehirde iken (Baba) adlı haydut beşyüz kefere ile şıbka dağlarından meşalelerle korkusuzca gelip bedestan kapılarını kırarak yetmişbin kuruşluk kıymetli kumaşlar alıp, top ve tüfek atışları ile sahraya doğru gittiler. Koca bir şehir içinde hiç kimse birşey diyemediler.

Buradan yine güneye giderek, bir merhalede (Florina) kasabasına geldik. Rumeli eyâletinde olup yüzelli akçe kazâdır. Kethüdâ yeri, yeniçeri serdârı, muhtesibi, bâcdârı, şehir kethüdâsı ve harac ağası —Bostancı Mehmet ağa'dır— var. Şehir, geniş bir vâdi içinde kurulmuş olup o kadar gelişmiş değildir. Altı mahallesi var: Tekke mahallesi, Kara - Ahmet ağa mahallesi ve Şeyh mahallesi meşhurdur. Binbeşyüz aded, kiremit ile örtülü, bağ ve bahçeli, kâgir bina evleri var, ama seyrektir. Bunlardan Kara - Ahmet ağa, Bostancı - Mehmet ağa ve Şeyhi Efendi sarayları ma'murdur. Onyedi mihrâbı vardır. Çarşı içindeki câmiin cemaati boldur. Kara - Ahmet Ağa hânesinin yolu üzerindeki câmi de ferahtır. Üç aded medresesi, bir Halveti tekkesi var. Büyük ve acaip bir tekkedir. (Ali Dede)

adındaki yaşlı, sahibi bir şeyhi var. Sıbyan mektebi yedi adettir. Bunlardan hayır sahibi (Kara - Ahmet mektebi) büyük olup, evkafı yoktur, iki aded hamamı var, çarşı içindeki hamamın çok eski olduğunu söylerler. İki aded büyük hanı, yüz kadar dükkânı olup, her esnaftan bulunur. Bedestanı yoktur. Buranın da kebabı meşhurdur. Öknarlı gömlek bezi de beğenilir. Halveti tekkesinde (Murad Efendi) adında bir ziyâret yeri vardır.

Buradan batı tarafına gidip sekiz saatte (Kesriye Gölü) ne geldik.

Kesriye kalesi : Bu kale sahibi Yuanni Flikos'tur. Sonra Rumlardan Koca İkinci Murad Han kuvvet ile alıp, (Kesriye) adı verilmiştir. Rumeli eyâletinde Sultan Dördüncü Murat'ın kız kardeşi, Sultan Ahmed'in kızı, Canbolat-zâde Hüseyin Beyefendimizin vâlidesi Fatma Sultan'ın hâssıdır ki; kırk yük akçe ile iltizam olunur. Şimdi mültezim Tophâneli Kadri Ağa'nın idaresindedir. Yüzelli akçelik kazâdır. Yüzon parça köyü var. Kalesi hayat suyu bir gölün batısında, oda gibi yalçın bir kaya üzerinde, altıgen şeklinde, güzel bir kaledir. Duvarı gayet yüksektir. Batı'ya bakan iki kat sağlam demir kapısı vardır. Çeşitli savaş âleti ve demir asma makasları ile bezenmiş kuvvetli bir kapıdır. Bir kere bu kapıdan Venedik'liler baskın edip kaleyi ele geçirmişler. Bunun üzerine frenklerin kaleye sahip olması rumların içine yara olup Gâzi Evranos Bey'e yardım edip kaleyi fethettirmişlerdir. O zamandan beri ilâ mâşallah Osmanlıda kalmıştır. Dizdarı, elli aded neferatı, muhtesibi, bâcdârı, şehir kethüdâsı ve harac ağası var. Hisar içinde ikiyüz aded nefer evleri olup, kalede aslâ Rum yoktur. Buğday anbarları ile cebhâne mahzenleri var. İçil olduğundan cephâne ve topları azdır. Her gece bekçileri kaleyi bekleyip mehterhâne çalarlar. Kalenin kapısı dibinde Valide Sultan câmii var, ama küçüktür. Sultan Süleyman câmii ve kale dışında Kadı câmii, üs yanında da namazgâh vardır. Varoşu yirmi mahalledir. Onaltısı rum mahallesidir. Biri de Yahudi. Evleri İstanbul tarzı, kat, kat saray ve limanlı konaklardır. Fukara evleri ile beraber ikibinyüz evdir. Bütün evler göle bakarlar. Bu şehir ve kale gölün batı tarafında, kayalar üzerinde kurulmuştur. Ama sokakları daracıktır. Yalnız bir mektebi var. Zira İslâmı azdır. Halkı haylazdır. Dilleri rum lehçesi üzere olup. «Varmısın? Gelmisin? O bizim efendimişdir, yana bizi gelememişiz, hasretiniz ekmisin bilkim bize gelmiş» diye konuşurlar. Gâyet iyi huylu geçinip, zevk sahibi kimselerdir. İki hamamı var. Biri yol kenarında, suyu gölden alır. Kış günlerinde çalışır. Temmuz günlerinde bu şehir içinde göl olduğundan hamama ihtiyaç duymazlar. Dükkânları yüz adeddir. Çoğu balık kurusu ve bakkâliye satar. Bütün yolları kesme kayalı, temiz, parlak kaldırımlıdır. Yetmiş aded kilisesi vardır. İçerisi papaz ve metropolitlerle doludur. İstanbul ve diğer yerlerden birçok adakları gelir. Dağlarında üçbin aded bağları var. Şırası ve beyaz francala ekmeği meşhurdur. Su ve havasının son derece güzel-

liğinden öyle Rum çocukları olur ki Sakız adasında benzeri bulunmaz. Çok güzel ve sevimli kızları var ki; her biri ipek fistan eteğini dolanıp tâvus kuşu gibi gezindiklerinde düşkünlerin aklını çalarlar...

Kesriye gölü: Bu gölün uzunluğu yirmi dört mildir. Badem şeklindedir. Derinliği elli kulaçtan biraz azdır. Kenarlarında beşer, onar kulaç derinliğinde yerler de vardır. Son derece lezzetli olup, İstanbul'daki Kağıthâne suyuna benzer. Bütün şehir halkı giyeceklerini burada yıkarlar. Hiç sabun sürmezler, onun için bu şehirde sabun makbul değildir. Gölde çeşitli balıklar avlanır ki benzerleri bir diyarda yoktur. Zira dağlarında yetişen bitkiler ve otları seller göle döktüğünden balıklar onlarla beslenirler. Kasım ayı günlerinde avcıların her biri göle yüzer araba çalı döküp nişan korlar. Herkes yerini bilip sâkin olur. Sonra baharda (Plâyeş) denilen bir gün vardır. O gün bütün avcılar eminden izin alıp, sandal ve kayıklarına binerek gölün yüzünde harba çatal ve ağlarla yüzbinlerce kuruşluk balık avlayıp emin'e vergi verirler. Bunun üzerine hazır bulunan yabancı tüccarlar balıkları alıp, tuz ile salamura ederek vilâyet, vilâyet götürürler. Bu güne Rumca (Prast günü) derler. Hatta Sultan Dördüncü Murat'a bu balıklardan tuzlayıp gönderiyorlardı. Gâyet lezzetlidirler. Ama hepsinden makbulü pul ile süslü ala balığıdır. Sazan ve kürek balıklarının her biri ellişer okka gelir.

Kesriye'de göl kenarında Kâsım Baba tekkesi var ki bizzat Kâsım Babanın kendisi orada yatar.

Kesriye'den bütün atları gemilere koyup gölün karşı tarafına geçtik. Gölün kenarında (Leçişta) köyüne geldik. Büyük, Rum köyüdür. Oradan (Zagoric) köyüne geçtik, sonra (Güllü sıran) köyüne geldik. Bu köy sarp, tepeli bir yerde olup halk hristiyandır. Oradan büyük (Plahor) köyüne, oradan da (Naklbend) kasabacığına geldik. Geniş bir vâdi içinde, yüzelli hâneli bir câmi, yirmi dükkân ve bir hanlı olup Tophâneli Kadri Ağa'nın serbest zeâmetidir. Oradan iki saat giderek (Kılar) köyüne geldik. İkiyüz hâneli ve birkaç dükkânlı müslüman köyüdür. Cumapazarı kadısı bu köyde oturur. Ondan da zahire bahası için defter alıp şu köyleri gezdim: Kalgar obası, Hasan köyü, Pokravink, bu Rum köyüdür, su ve havası güzel olup, bağları badem ağaçları ile süslüdür; Koıcaova, Demirhanlı, Drakalar ve Özbekler köylerini gezdim. Bunlar hep Cumaâbâd kazâsına bağlı idi.

(Karayik içi) kazasından da: Hamza fakılı, Kerçikler, Bizciler, Devlethanlı Hacı dedeler, Şâhinler, Çukuranlar, Slekeler, Daragonişte, Koyak oba, Dikili, Davasiler, İmadli, Karaca Ahmetler, İneulu, Menteşeli ve Himmetli köylerini dolaştım. Sade Kara ağaç, İshaklı ve Kara gözlü köylerinin halkı toplanıp, üzerimize yürüyüp «Biz top çeken askeriyiz, ellerimizde emirlerimiz var. Biz zahire bahası vermeyiz» diye hayli cenk edip bizden bir yiğit şehit ettiler. Onlardan da on adam yaralanıp, beş adam da

ah, vah ile yakalayıp şehidimizle mahkeme huzuruna getirdik. Üç parça köy halkından üçbin kuruş kan bedeli ve üçyüz akçe zahire bahası alındı. Oradan Kulçler, Kara pınar, Kurtlar, Frankotça, Sundullu, Logonçe ve Büyük Hasan Çelebi köylerini dolaştık. Yine, Naklbend kasabası civarında Şahşan dağlarında Manastır şehrini yağma eden (Babu) adlı haydut olduğundan o dağlarda bulunan köylerin parası alınamayıp kaldı. Ben, yanımdakilerin hepsini bırakıp yalnız bir adamımla at boynuna düşerek, üç saatte Şahşan dağına çıktım.

Başımdan geçen olay: Anı gördüm ki; bir Navordah kâfir gelip dedi ki:

«Bre Türk, sen bu dağlarda ne işlersin?»

Ben :

«Bizim dostumuza geldim, buluşsam gerek.»

Dediğimde kâfir gidip yine gelerek «Gel gidelim» dedi. Yaya olup, sık orman içinde giderken sağda ve solda beş, altıyüz, eli harbeli, belleri ikişer, üçer tabancalı ve yavuz palalı kefere içinden geçtim. İki tarafta belki üçyüz aded koyun ve domuzları kebab ediyorlardı. Manastır şehriyle Moskolar pınarından alınan çuhaları yüzlerce terzi kesip, biçiyorlardı. Bunları seyrederek ileri vardım. Bir başı belli, kırmızı yelekli matroş şehbaz ayağa kalkıp «Bre adam hoş geldin» dedi.

Ben :

— Hoş buldum ve güler cemâline geldim.

Dedim.

— Be adam, korkmadan bu dağlara nasıl geldin?

Dedi. Ben de:

— Ayağıyle gelene Muhammed ve İsa dininde ölüm olmaz. Ama ben ölmeğe geldim. Bu dağda olan köylerde baha akçesinden üç yük akçe kaldı. Mahkemeden kadı defter verdi. Melek - Ahmet Paşa, hani benim param dese gerek. Ben de alamadım deyince; hani kadı'nın yazısı dese gerek. Kadı ise yazı vermiyor. Paşa beni hapsedip bu dağdaki parayı benden alır. Ben de can acısından başımı terkiye koyup size geldim. Sana ne düşerse öyle işle, işte canım, işte başım.

Dedim. Bana :

— Senin suçun yoktur. Hep sizin kadıların suçudur ki onlar defter veriyor. Vilâyet müezzinleriyle kadılar, reâyâya zulüm ediyorlar. Ama inşallah o kadıyı bir hâl ile öldürelim ki âleme ibret ola. Bak a yiğit, sen beni bilmez misin?»

Dedi. Ben :

— «Yok.»

Dedim. Bana :

— Biz İstanbul'da, Mahmut Paşa hamamı dibindeki şerbetçi Yanu

değil miyim ki sen bana bir kere gümrük emini Ali Ağa'dan haracım kağıdını elinle verdin.»

Dediğinde canım yerine geldi. «Henüz bildim» deyip onunla öpüştük. Yemek yedik. O an, üç yük akçeyi beygire yükledi. On yasta, prankona çuka, elli top atlas, on top frenk kadifesi, on beygir yükü tütün, küçük ikiyüz Venedik altını ile kırk adamına da birer donluk saya çuka verdi. Benimle tâ aşağı obaya kadar gelip adamlarımın yanına getirdi ve geri döndü. Beygirler bile bize kaldı. Adamlarım hayrette kaldılar. Onlara da çukalarını verdiğimde sevindiler.

Allah'a şükür bu serdengeçtilik ile bir yük akçe yerine üç yük akçe ve birer yük kadar da eşya aldık. Buradan, Eğribucak kazâsına doğrulduk. Önce Yenceli keçili, Çarşanba pazarı, Edelli köylerine uğrayıp Eğribucak köyüne geldik. Yüz evli, câmi ve hamamlı, birkaç dükkânlı müslüman köyüdür. Bu reâyâ hepsi top çeken olup, sefer zamanında balyemez topları çeken camışları sürerler. Buradan ötede (Memi Baba Sultan ziyareti ve tekkesi) ne geldik.

Memi Baba Tekkesi: Bu aziz, Hacı Bektaş Velî halifelerinden olup Deli Orman'da medfun olan Cihaz Baba da hicâzeti bundan alıp kabul etmiştir. Bunun tekkesi gibi geniş tekke, Rum ve Acem'de görmedim. Hatta bizzat kendi vücutları yüksek, dörtköşe bir kubbede dinlenmektedir. Bâzı kimseler bu nurlu türbenin kapı ve duvarlarına oniki imam tesbihleri, çeşitli altın desteler, ok, yay, zil, saz ve davullar koyup bizzat Sultan'ın saadeti tarafında kendilerinin büyük bir kaşığı, seccâde, çizme, taç, bayrak ve kudümlerini koymuşlar. Rumeli'de servi ağacı pek bulunmazken baş ucunda, yerinden dışarıda, uzun bir servi ağacı var ki benzerini bir diyarda görmedim. Bu nurlu tekkede bulunan hizmetkârlar ve ziyaret edenler odayı çiçeklerle süsleyip, kokularla doldururlar. Aşağı fukarâ meydanı acâip bir derviş misafir yeridir. Bu muhabbet meydanının etrafında dizilmiş dolaplar önünde her fakirin postları döşenmiş durur. Her biri bir çeşit ilme çalışır. Kimi kaşık, bıçak, mızrak gibi şeyler yapıp geçinirler. Bu meydanın ortasında çeşitli hâlis altın gibi şamdan ve kandiller vardır ki, her biri birer necef gibi parlarlar. Bu meydandan başka bir meydan daha var ki seyri gerekir.

Hallâk-ı cihân âleme kıldıkta tecellî,
Herbir kulu bir hâl ile kılmış müteselli.

Bu matbaha (mutfak) binanın ustası bir san'at göstermiş ki kubbeyi tamamen Türk Bektâşî külâhına benzetmiştir. Bu hayır yeri tekkenin sâhibi Yanyalı Arslan Paşa'nın ceddi Zülfikâr Bey'dir. Ben fakir 1071 senesi Ramazan ayının Kadir gecesi bu tekkede misafir olup, can yoldaşlarıyle sohbetler ettim. Burada bütün dostlarla vedâlaşıp dört saatte (Sarı

Göl) kazasına geldik. Üçyüz hâneli, câmi, han ve hamamlı köydür. Sarı Göl kadısı burada oturur. Bu kent ehalisi bir yere toplanıp dediler ki:

«Bu kazâ, Fatma Sultan hâssıdır. Küçük bir kazâdır. Hepimiz ordu seferinde top çekmeğe memur olup gideriz. Bize lütfeyleyin.»

Diye ricâ ederek onbeşbin akçe zahire bahası için Paşa'ya ve o kadar da bize hizmet edip durdular. Kabul ettik. Bu kavmin kadınları çukadan, bostancı külâhları gibi sivri takkeler giyip yüzleri açık, kisveleri perişan, maskara gibi gezerler. Hepsi şayak gibi beyaz aba, fıkına ve dolama giyip, çift ve çubukta Ferhat gibi çalışırlar. Buradan ileri (Serfice) kazâsma gittik.

O gün Horpeşte dağlarından gelen bir suyu geçip, (Serfice kalesine) vardık.

Serfice kalesi : Eflâtun yaptırmıştır derler. Bunu Rumlardan kuvvet ile Veli - Bayezid Han almış ve nişancı paşalarının muaf ve müsellem hâssı yapmıştır. Örfi hâkimi voyvodasıdır. Yüzelli akçe pâyesiyle şerif kazâdır. Dizdarı, yirmi aded neferi, sipâhi kethüdâ yeri, harac ağası, âyân ve eşrafı var. «Biz nişancı paşa hâssıyız, zahire bahâ vermeyiz» diye emirler gösterdiklerinde emirlerini mahkemeye kaydettirdik. Padişâhın emri şöyle idi:

«Siz ki yedi bölük serdârları ve şehir âyânları ve kadı efendilersiz, emr-i şerîfimle amel idüp, nest-i şehir nişancı paşa hâssı olmağla cemi tekâlif-i şâkkadan muaf ve müsellemdir, şöyle bilüp alâmet-i şerifeme itimad idesiz.»

Ben bunun üzerine :

«Allah, Pâdişaha zeval vermesin, bu şehirden bir para almayız ve şehre konmayız ama bütün köylerden zahire bahâ isteriz ve elbette alırız.»

Diye ayak bastım. Nice söyleşmeler oldu. Sonra :

«Bre efendi, Pâdişahın emrine itaat etmediklerinin arzını ve Pâdişahın emrinin suretini sicilden çıkartıp bize ver. Biz gidip nice zahire bahâ toplarız, sen de gör.»

Dedim. Birçok münâkaşalarımız oldu. Sonunda bütün köylerden iki yük akçe Paşa'ya ve bir yük akçe ücret bize tayin edip, adamlar gönderip şehiri gezmeye başladık.

Serfice kalesinin yeri : Topraklı, sivri bir küçük tepe üzerinde yapılmış, üçgen şeklinde, kâgir, güzel bir kaledir. İki tarafı yüksek dağlardır. Dağların üzerinde de bağlar vardır. Kale içinde yüz kadar fukara Rum evleri var. Cephânelik ve diğer şeyler yoktur. Yalnız batı tarafa bakan harap bir kapısı vardır. İmâretleri hep aşağı şehirdedir. Altı mahallesi islâm, sekiz mahallesi de Rum ve Yahudidir. Binsekizyüz aded, dut ağacı ve bağları bulunan evleri var ki, biribiri üzerine kale dağına yapışmış gibidir. Baştan başa kiremit ve kayagan örtülü ma'mur, kâgir yapı evler-

dir. Sokakları sık ve geniş, yokuşlu yollardır. Bu şehre bilgili seyyahlar (Küçük Bursa) adını vermişlerdir. Zirâ Bursa gibi bütün bağları dut ağaçlı olup, binlerce kantar ipek ve ibrişimi olur. İpek emâneti ayrıdır. Bu şehirde ayrıca iltizam idaresi vardır. Su ve havası da Bursa gibidir. Altı aded câmii vardır. (Sultan Bayezid Velî câmii) sâde binadır. (Debbağhâne câmii), (Dedeler câmii), (Mumcu Ağa câmii) meşhurlarıdır. Bunlardan başka altı aded mahalle mescidi vardır. Bir (Halveti tekkesi) var. İki aded sıbyan mektebi, Memi Ağa'nın konağı önünde de bir hamam var. Hanı bir tânedir. Yüz aded dükkân bulunur. Beğenilen sanâyi malları ibrişim işli peşkirleri, havlu, hamam gömlekleri, havlu makramaları, ipek kenarlı ince gömlek bezi olur ki bir gömleği bir mısır kamışı içine koyup vilâyetlere ve hükümdarlara gönderirler. Bir gömlek on dirhem gelir. Hilâlî bezleri olur. Beyaz ve yumuşak çarşafları da beğenilir. Halkının çoğu rum olup, müslümanları azdır. Reâyâsının başlarında bir çeşit çalma garip ve acâip sarıkları var. Evleri, biri biri üzerine olup kuzey ve batı tarafta olan ovada akan Kara su'ya bakarlar. Yedi aded güzel kilise vardır. Rum avratları son derece zengin olup her sene beş kantar ipek vergisi verirler.

Burayı da gezip, görerek, zahire bahalarını alıp, Memi Ağa ve diğer büyüklerin hediyelerini alarak, şehirden çıktık. İnce Karasu'yu geçip beş saatte Naklbend kasabasına vardık. Oradan da parayı alıp, Pirlepe'ye geldik. Burada da alınan parayı Arslan Paşa-zâde şer'î senet ve arzlarla aldı. Pirlepe yaylasını şiddetli bir sıcakta aşarak Köprülü'ye, oradan kuzeye giderek Üsküb, Kaçanik ve Priştine'yi aşıp, Vülçitrin'i geçip (Novoborda) hisarına geldik.

Novoborda hisarı: 843 tarihinde Koca - Sultan İkinci Murat Han fethetmiştir. Rumeli eyâletinde, Vulçitrin sancağı toprağında muaf ve müsellem olup Gümüşhâne emininin idaresindedir. Yüz adam ile hizmet edip, yirmi yük akçeye iltizâm eder. Halen üç kol gümüş damarları var. Yer altından suçlular cevheri çıkarıp emîn'e teslim ederler. Emîn de önlerinde satıp hazine parasını verir. Burada Sultan Dördüncü Murat Hân zamanında darphâne işleyip, (azze nasarahu duribe fî Novaborda) yazılı halis gümüş akçesi basılırmış ki bende vardır. Hâlen darphânesi kapalıdır. Selânikli Yahya adında biri gümüşhânesi emînidir. Novaborda'lı (Hılye-i Şerif) serinin yazarı usta şâir Zuhurî Efendi maden kâtibidir. Bu maden sebebiyle şehir halkı zengin kimselerdir. Bir hâkimi de yüzelli akçe pâyesiyle kadısıdır. Kale dizdârı, yirmi aded neferi, sipâh kethüdâ yeri, yeniçeri serdârı, harac ağası, muhtesibi, bâcdârı ve şehir kethüdâsı var.

Buradan kuzeye doğru dağlar aşıp (Ürgüb) e geldik. 844 de İkinci Mu-

rad fethetmiştir. Buradan batıya doğru geri gidip (Kurşunlu) kasabasına geldik. Bu kasaba büyük bir liman yerdir. Yüzelli akçe pâyesiyle orta halli kazâdır. Rumeli eyâletinde hisar beyi hâssı voyvodalıktır. İkiyüzelli aded, bahçeli, kiremit ve hasır ile örtülü evlerdir. Bir câmii, üç aded küçük hanı, on aded dükkânı, bir viran kilisesi var. Bağ ve bahçesi çoktur. Evlerin yakınında Emir Sultan ziyâreti var.

Buradan yine batıya gidip, dört saatte (Plânefçe) köyüne, üç saatte (Pitoran) köyüne, üç saat daha giderek (Kavaklı) köyüne vardık. Buradan da Yaşrib yaylası ve Çakır dağını aşıp, büyük ve yüksek ağaçları seyrederek yedi saatte Rasna nehrini geçtik. Bu Rasna nehri Yaşrib dağından beri gelip Eşkil kalesi altında Morava nehrine karışır.

Bu nehiri geçtikten sonra Çayırlık menizline ve buradan da beş saatte (Alaca Hisar) kalesine geldik.

Alaca Hisar kalesi : Sırp krallarının yapısı olup Gazî Hüdâvendigâr tarafından fethedilmiştir. Süleyman Han kaydı üzere Rumeli eyâletinde ayrı bir sancak beyi merkezidir. Alay beyisi, çeri başısı ve yüzbaşısı var. Bu İslâm askerinin üçbin akçede bir cebelüleriyle beyinin askerleri üçbindir. Yüzelli akçelik kazâdır. Kalesinde yetmiş aded neferi, sipâh kethüdâ yeri yeniçeri serdârı, haraç ağası, muhtesibi, bâcdârı, şehir voyvodası ve şehir kethüdâsı var. Kalesi, topraklı bir bayır üzerinde, altıgen şeklinde, bir siyah, bir beyaz taşla yapılmış, işli, süslü ise de biraz harâb olmaya yüz tutmuştur. Hisarı içinde birkaç fukara evleri, yeteri kadar cephâneliği, bir, iki topu var. Batıya açılan bir kapısı vardır. Varoşu kalenin kuzey - batı tarafında olup, geniş bir vâdi içinde, iki tarafı topraklı, alçak dağlar üzerinde baştan başa bağlarla bezenmiştir. Dokuz mahalledir. Bey sarayı mahallesi meşhurdur. Dokuz mihrâb ma'bedi vardır. Çarşı içinde, eski yapı (Hüdâvendigâr Câmii), (Alabeyi Câmii) büyükleridir. Bir medresesi, iki tekkesi, üç sıbyan mektebi var. Bir aydınlık hamamı var ki; Murat Han yaptırmıştır, câmie vakıftır. Büyük ve küçük tüccar hanları üç adeddir. Ama kurşunlu değildirler. Yüzelli aded dükkân olup, gelişmiş değillerdir. Çoğunlukla ağaçtan yapılmış, birer çeşit yuvarlak kapaklı bardak taşırlar. Bazı serhadliler bunlara şarap korlar. Tuhaf bir bardaktır. Çarşı ve pazarında bundan çok malları yoktur. Bağ ve bahçesi çoktur. Su ve havası hoştur. Ehâlisi serhadli elbisesi giyip, güzel Sırpça ve Bulgarca konuşurlar.

Buradan kalkıp yine kuzey tarafına gidip, Morava'yı ayaktan, atlarla

Buradan kalkıp yine kuzey tarafına gidip, Morava'yı ayaktan, atlarla geçtik. Bu nehrin kenarında çadır kurup konakladık. O gece çok tetikte olduk. Zira bende onbir yük akçe vardı. Buradan sabahleyin kuzeye, Morova nehri kenariyle (Bigodina) kasabasına geldik.

Bigodina kasabası: Daha önce Varat savaşına giderken yazmıştık. Oradan (Palançina kasabası) nı geçerek (Hasan Paşa palangası) nda menzil aldık. Bu gece burada bir hırsız bir atımızı alıp gitti. Sonra yine bir hırsız gelip bir atı çalarken kurşun ile vurduk. Hırsız ölünce birkaç hırsız onun leşini almak için hücum edince aramızda çarpışma oldu. Allah'a şükür beş hırsız daha öldürüldü. Bizden sadece bir yiğit yaralandı. Tâ seher vaktine kadar sıkıntı çektik. Sabahleyin rahata çıktık. Bu büyük bir olaydır, ama biz kısa yazdık.

Buradan kalkıp, poyraz rüzgârı tarafına, silâhlanıp bayır ve ormanları aşıp, dört yanımızı karavullar gözeterek hazır bâş gittik ve (Semendire) kalesine geldik.

Semendire kalesi: Sırp krallarından Sıklâbi Yanoş adlı kral yaptırmıştır ki, eski Budin'de yatar. Sonra yine Sırp krallarından Dalkoğlu, Doçyegallı kızını nikâh ile Yıldırım Bayezid Han'a isteği üzere verip akrabâ olduklarından, aralarında barış yapıldı. Sonra yine Sırplılar ayaklanıp isyan ettiklerinde bizzat Ebu'l-feth Sultan Mehmet Han kuvvet ile fethetmiştir. Daha sonra diğer bir savaşta Sultan Mehmet Hân emirlerinden Bâli Bey düşmana esir olur. Sultan Mehmet Han, Bâli Bey'i düşmandan istediğinde düşman da ona karşılık Semendire kalesini istedi. Bunun üzerine Fâtih, kaleyi yine verip Gazî - Bâli Bey'i kurtardıysa da Bâli Bey o sene seksenbin askerle kralı kalede kapatır. Kaleyi döve, döve Nemrut ateşi içinde bırakıp fetheder. Bu kale anahtarı ve fetih müjdesiyle Fâtih'in huzuruna gelip ikinci fâtih olur. Hâlen Süleyman Hân kaydı üzere Budin eyaletinde ayrı mirlivalık merkezidir. Alaybeyi, çeribaşısı, yüzbaşısı var. Cebelileri ve beyinin askeriyle hepsi dörtbin aded askeri olur ve memur oldukları sefere giderler. Allah biliyor ki bunları nice cenklerde gördüm. Dörtbin yiğidi, yirmibin kâfire karşı koyup, saf girip, saf ve ganimet ile çıkarak zerre kadar yüz çevirmemişlerdir. Hepsi Seydi Ahmet Paşa'dan çelenkler almışlardır. Varat fethinde de nice yüz aklıkları etmişlerdir. Anadolu diyarında bu Semendire ve Köstendil sancakları gâzileri her yerde bilinir. Şeyhülislâmı, nakibüleşrafı var. Üçyüz akçe pâyesiyle şerif kazâdır. Kale dizdârı, üçyüz neferi, sipâh kethüdâ yeri, yeniçeri serdârı, şehir voyvodası, harac ağası, muhtesib ve mimar ağaları, şehir kethüdâsı, topçu başı, cebeci başısı ve bâcdârı vardır.

Semendire kalesinin yeri ve şekli:

Tuna nehri sahilinde, Belgrad tarafında, dört köşe, yontma taş ile yapılmış bir kaledir. Bütün ağaçları, usta bir mimar elinden çıkıp, parlak ve işli yüksek bir duvar olmuştur. Gerçekten sağlam ve dayanıklı bir kaledir. Çevresinin uzunluğu dörtbin adımdır. Otuz büyük kalesi var. Kalenin oniki aded kulesi yıldızları seyretmek için yapılmıştır. Her kulenin

kubbesi üzerinde bayrakların gölgeleri, gündüz dönüp baş kulenin yanında kulenin dibine gelince saat bir olur. Bu hesap üzere oniki kule bayraklarının gölgeleri oniki saatte oniki kule dibine gelip, oniki saat tamam olur. Garip ve acâip bir san'attır! Her kulesi minâre boyu kadar, dört köşe yüksek kulelerdir. Duvar dişleri ikibin adeddir. Üç tarafı Tuna, bir tarafı karadır. O tarafı da iki kat derin hendek olup Tuna nehri ile aynı seviyede olduğundan kale bir ada gibi olmuştur. İç kalesi Tuna nehri kenarı köşesindedir. Üzerinde yüksek kuleleri vardır. Her kulenin içleri tamamen cephâne doludur. Bu iç kalenin kapısı önündeki hendek de sanki ayrı bir Tuna nehridir. İç kulenin yerle beraber, Tuna'ya bakan, içine adam sığacak kadar topları var. Buraya kimseyi sokmazlar. Dizdâr, kethüdâ ve imamın evinden başka bir şeyi yoktur. Her gece elli adam içeri girip bekçilik yaparlar.

Câmileri : Hisar içinde Ebu'l-feth câmii ki eski tarz yapıdır. (Şîr Murad bin Abdullah câmii), (Hacı Veli câmii), Sultâniye, Şîr Muradiye adlarında medreseleri ve diğer mescidleri olup bunlarda odalar çoktur. Oniki aded Darütta'lim mektebi var. Üç aded de tekkesi. Bir saat yakınlıkta (Gazî Bâli Bey tekkesi) meşhurdur.

Hamamı bir tâne olup, (Kızlar ağası hamamı) derler. Kale içinde gayet ferah bir hamamdır. Her evde soba hamamları bulunur. İki aded de tüccar hanı vardır. Kale içinde bin aded, kiremit ve şendire tahta örtülü, bağ ve bahçesiz, altlı, üstlü evlerdir. Kâgir olanı azdır. Zira toprağı Tuna kenarında olduğundan bataktır. Sokakları baştan başa ağaç direk döşelidir. Bu kale duvarları yüksek olduğundan havası temmuz günlerinde çok sıcaktır. Ama kış günlerinde ılıktır. Dört kat kale kapısından dışarı çıkanlar her kapı arasındaki nöbetçi, bekçi ve kapıcılar tarafından görülür. Kapıların araları binlerce çeşit silâh ve âletlerle bezenmiştir. Batı tarafa bakan büyük kapı üzerinde geçmiş pehlivanların gösterişli alâmetleri asılmıştır. Bunlardan bir tunç havânı ok ile vurup bir tarafından delip öbür tarafından çıkmış olduğu görülür. Diğer biri de şudur: Üç tâne dört köşe mermeri bir taraftan ok ve kurşun ile delip asmışlar. İç kale kapısı üzerinde dört aded pehlivan gürzleri asmışlar. Acâip pehlivanlıktır.

Dış varoşu : Bu kalenin güney tarafında büyük varoşu var. Kale hendeği aralığından çarşıya giderler. Bu aralık da Tuna nehri ile dolu bir hendektir. Tuna nehri akıp, altı yerden ağaç köprüler ile çarşı varoşuna geçilir. Câmileri yirmidört mihrâptır. Dördünde Cuma namazı kılınır. (Hacı Veli câmii), (Hünkâr câmii), (Şîr-i Merd câmii) dir. Dış varoşunda hepsi üçbin aded, kiremit ve şendire tahta örtülü, güzel evleri vardır. Dükkânları üçyüz adeddir. Bedestanı yoktur. Lâkin bütün kıymetli eşyalar bulunur. Suyu ve havası hoştur. Semendire üzümü, beyaz kirazı çok be-

ğenilir. Bağ ve bahçelerinin sonu yoktur. Şehrin batı tarafında yassı bir havale tepe üzerinde (Şehitlik ziyaret yeri) vardır. Yine batı tarafta, yarım saat uzaklıkta Belgrad tarafında, Tuna kenarında yüksek bir yer üzerinde (Gazi Bâli Bey ziyareti) vardır. 933 tarihinde şehit olmuştur.

Sonra Semendire de ahbablarla vedâlaştık. Gemilere binip Tuna'nın karşı tarafına geçtik. Tamışvar vilâyetinin Sarphisar toprağına ayak bastık. Oradan beş saat gidip Tamış nehri kenarında konakladık. Erdel vilâyetinden gelip Belgrad karşısında, aşağı Pançova palangası dibinde Tuna nehrine karışır. Oradan ileri beş saat gidip Tamışvar kalesine geldik. Burayı da Varat kalesi savaşına giderken genişce yazmıştık. Ama bu mübârek senede, burada Osmanlı askerine sıhhat ve selâmetle kavuştuk.

Efendimiz Melek - Ahmet Paşa'ya akçeleri verdim. Yapılan masraflar çıkarıldıktan sonra, bana dört kese para kaldı. Çuka ve kumaşları Paşa, adamlarına yıllık olarak verdi. Yine başbaşa kaldığımızda Melek - Paşa efendimizin şeref sohbetleri ile şereflendik. Rumeli Sancak ve kazâlarında seyahat ettiğimiz yerleri ve başımızdan geçenleri anlatırdık...

Tamışvar sahrasındaki İslâm ordusu hakkında :

Serdâr-ı muazzam Köse Ali Paşa, Bosna eyâleti askeriyle Tamışvar kalesi altında karargâh kurmuştu. Rumeli eyâletiyle efendimiz Melek-Ahmet Paşa da Dine kulesi tarafında konmuştu. Anadolu eyâletinde Çavuşzâde - Mehmet Paşa da Versa kalesi tarafında idi. Budin veziri İsmail Paşa, eyâleti gazîleriyle Tamışvar'ın batı semtinde bulunuyordu. Tamışvar valisi Siyavuş Paşa'nın kardeşi Sarı - Hüseyin Paşa kuzey tarafında idi. Eğri Paşası ise askeriyle Yalvan tarafına konmuştu. Seydi Ahmet Paşa, Budin'den alınmış olarak o da kuzeyde idi. Ama çok askeri vardı. Varna eyâletiyle Yenter - Hasan Paşa doğuda konmuş. Çatalbaş Paşa, Karaman askeriyle Logoş kalesi tarafında yerleşmiş. Doğancıbaşılıktan çıkan İbrahim Paşa, Seydi Paşa tarafında bulunuyordu. Varat eyâletiyle Küçük - Mehmet Paşa yine Yanova kalesi semtinde idi. Hısım - Mehmet Paşa, Mora askeriyle serdâr tarafında konaklamıştı. Maraş Paşası Sührâb - Mehmet Paşa, Melek Paşa tarafına konmuş. Sivas Paşası Ali Paşa, Versa tarafına konmuş. Elhâsıl yedi vezir, yirmi mirmiran ve yüzyirmi aded mirliva Padişah kânunu üzere kollu, kollarınca yerleşip serdâr Ali Paşa'nın kumandanlık çadırını ortaya alıp, dört yanını kat, kat ve kilit, kilit deniz gibi asker sarmıştı. Çadırlar ve ağırlıklar çata, çat kurulmuştu. İslâm ordusuna girip, çıkmak için dört kul vardı. Zira «Erdel vilâyetinde kral Kimyanoş ikiyüzbin kâfir toplamış» diye Kaçatlı Ali Ağa eliyle Macar esirleri gelip haber verdiklerinde, otağ önünde kelleleri uçurulmuştu. Hergün bütün vezirler Erdel diyarına girmeyi konuşup, görüşüp «Tatar askeri gelmeyince düşman arazisine girmek uygun değildir» denilip, birkaç

gün beklemeye karar verdiler. O günlerde Köprülü - Mehmet Paşa'dan emirler ve Padişahın fermanları gelip Seydi Ahmet Paşa'nın başını istemişler. Ali Paşa'nın aklı başından gidip «Bu sefer üzere böyle gazî yiğide kıymak ne demektir?» deyip hatt-ı şerifi sakladı. Seydi Ahmet Paşa da bu haberi duyup her an serdârın yanına geldiğinde bin aded cengâver ve dilâver serdengeçti yiğitlerle silâhlı olarak korkusuzca gelip, giderdi. Bugün Gazî - Seydi Ahmet Paşa efendimiz, Melek - Ahmet Paşa'ya gelip :

«Benim efendim, sonunda bu Köprülü beni öldürür. Kıyıp kâfiristana kaçamam. Oğlum Mehmed'im senin garip ve öksüzün olur. Bu oğlan sana Allah emâneti.»

Diye beyin elinden yapışıp, başını Melek - Ahmet Paşa'nın kürkü içine koyup ağladı. Orada hazır bulunanlar içinde de ağlamadık kimse kalmadı. Seydi - Ahmet Paşa kalkıp adamlariyle çata çat ordusuna gitti.

GÂZÎ — SEYDİ AHMET PAŞA'NIN ŞEHİD EDİLMESİNİN SEBEBİ!...

Bunu önce Haleb eyâletine mutasarrıf yaptılar. Haleb halkı: «Seydi Paşa zâlimdir.» diye Haleb'e sokmayıp o zamanki Haleb paşası ile anlaşan ehâli Seydi Paşa'ya kale kapılarını kapadılar. Seydi Paşa da: «Padişahım bana Haleb kalesini ihsan etti, beni niçin kabul etmezsiniz» deyip otuz, kırkbin adamiyle Haleb kalesini kuşatır. Kızılkapı denilen yerden kaleye lâğımlar ve metrisler sürer. Binlerce uzun ağaçlar kestirip, domuz damları çatıp Haleb kalesi üzerine dayanak yapar. Bu kadar Muhammed ümmeti ayaklar altında perişan olduğu esnada Köprülü - Mehmet Paşa da Şam Trablus'undan Haleb'e gelirken bu çatışmaya rasgelir. İki tarafı barıştırmak için iki taraf arasında varıp gelirken Köprülü, Seydi Ahmet Paşa'ya nasihat edici sözler söylediğinde Seydi Paşa kızar; ve Köprülü'ye hakaret edip ağır sözler söyler. Sonra yine Halep kalesini toplar ile dövüp, yer, yer yıkar. Bu sırada İstanbul tarafından Seydi Paşa'ya Sivas eyâleti ihsan olunduğu emri gelir. Ama Köprülü'nün sînesinde Seydi'nin hareketi yara kaldı. Birkaç sene sonra Köprülü, Vezir-i âzam olur. Daha önce Halep altında Seydi'nin yaptığına bakmayarak, kendisine Bosna eyâletini ihsan eder. Hısım - Mehmet Paşa'yı da Venedik üzerine serdâr ettiğinde Seydi - Ahmet Paşa'yı da onlara Bosna eyâletiyle koşuntu etti. Seydi Paşa'ya koşuntu olmak gayet ağır gelip «beni serdâr etmedi» diye Köprülü'ye rağmen askeriyle başıboş gezip emri yerine getirmeyi geciktirir. Dubrovnik taraflarını yağma edip, ikiyüzbin kuruşluk mal alarak Gaçka sahrasında yerleşir. Venedik'e giden İslâm askeri de fethedemeden eli boş geri döndü. İşte öldürülmesinin bir sebebi budur. Sonra kendisini Bosna'dan alıp Budin eyâletine tâyin ettiler. Berat kazasına Ali

Paşa ile tâyin olunduğunda serdârlık bana kaldı diye nice bahaneler gösterip, metrise girmedi. Sonra yine Erdel içine İslâm askeri ile girmesi ferman olundu ise de onda da «Budin'den alındım» diye birçok bahaneler ileri sürüp gitmemekte inad etmekteydi. Bu durumda iken Köprülü tarafından yedi kere Seydi'nin öldürülmesi için fermanlar geldiği halde serdâr Ali Paşa, Seydi'yi öldürmezdi. Daha doğrusu edemezdi. Sonunda hak yönünden görünüp Seydi - Ahmet Paşa'ya, serdâr Ali Paşa, kendisinin öldürülmesi için gelen fermanları gösterip «Bana geldiğin zaman iki, üçbin silâhlı asker ile gel!» diye Seydi'ye tenbih ederdi. Bu şekilde o derece Seydi Paşa'ya güvenlik geldi ki kırk, elli adamiyle serdâra gelip, gitmeye başladı. Sonra ayrıca Seydi - Ahmet Paşa'nın öldürülmesi için bizim Melek - Ahmet Paşa'ya fermanlar gelmeye başladı. Melek - Paşa da «Seydi Paşa Allah yolunda bir mücâhittir, bu yerde nasıl öldüreyim?» diye fermanlara önem vermeyip ihmal ve müsamaha ile Seydi'ye buyururlardı ki: «Bana gâfil gelme, silâhlı adamlarla gel» diye tenbih ederdi. Zira Melek Paşa efendimiz çoğu zaman öldürmekten ve öldürtmekten kaçınırdı. Nihayet serdâr Ali Paşa'ya bir hatt-ı şerîf geldi: «Ya Seydi'nin başı, ya senin başın.» Hacı İshak'ın yazısı ile bu hatt-ı şerif gelip serdâr Ali Paşa da çaresiz kalarak korkardı ki; bir vezire de ferman gelip «serdârın başı gide» diye yazılırdı. Çâresiz kalıp gizlice Seydi'nin öldürülmesine niyet etti. Zira daha önce Seydi'nin Varat'a yardım etmediğinden dolayı onun da derununda bir kin var idi. «Seydi olmasa Ali Paşa, Varat'ı alamazdı» sözü de herkesin ağzında dolaşıyordu. Bu sebebten «Hemen nâm benim olsun» diye Seydi'nin öldürülmesine bel bağlayıp hazırlığa girişti.

Seydi Ahmet Paşa'nın cesareti : Ben, bir cuma günü Seydi Ahmet Paşa'ya vardım. Birlikte yemek yerken Seydi Paşa buyurdular ki :

«Bizi Budin veziri İsmail Paşa öldürmeğe hazır olmuş. Tez bizim bölükbaşılar hazırlansın, silâhlansın, varalım da görelim, hayır ola.»

Deyip, yemekten sonra Seydi Paşa bütün askeriyle silâhlanıp İsmail Paşa'nın ordusuna gitmekte idi. O an İsmail Paşa'nın kapıcılar kethüdâsı gelip İsmail Paşa'ya :

«Sultanım, işte Seydi - Ahmet Paşa geliyor.»

Dedikte, İsmail Paşa, emredince derhal otağının içini silâhlı adamlariyle doldurdu. Biraz sonra Seydi - Ahmet Paşa da karşıdan görünüp İsmail Paşa'nın otağının kapısından içeri askerleriyle girer. Seydi Paşa atının üzerinde, otağın sofasında İbrişim halıları atının ayakları altında çiğnetti. Sonra atından otağın orta direğ[illegible]bine inip bir yastık üzerine Rüstem gibi oturdu. Ne selâm ve ne aleyk demedi. Etrafı yiğitlerle dolu idi. Seydi kalkıp konuşmaya başladı:

«İsmail Paşa kardaşım, aşkolsun, beni öldürmeye niyet etmişsin! Gazân kutlu olacak ola. Bu yanındaki ip nedir?»

Dedi. Hemen İsmail Paşa:

«Hayır, birşey ölçmek için getirmiştim.»

Dedi. Seydi'nin dört yanındaki askerleri kat, kat kemerleri ile bir işarete bakıp dururlar iken İsmail Paşa'nın, kendi askeri ve Seydi Paşa'nın askeri yanında kanı çekilip el kaldıramıyacağını anlayınca aklı başından gider ve telâş içinde der ki:

«Bre, hey, tez Paşa kardaşımıza kahve ve şerbet getirin.»

Hemen Seydi Paşa:

«Bu kahve teklifini ko şimdi, ben senin başını mı alayım?»

Deyip, hırsla yerinden kalkar. Zavallı İsmail Paşa hemen şaşırdığından yanındaki yastığı siper gibi tutup, ayağı üzere kalkınca sözü edilen ip meydanda kaldı. Hemen İsmail Paşa'nın aklı başına gelip Boşnakça:

«Bak a, canum Seydum Ahmet Paşa, sen benim dünya ve Âhiret biraderimsun.»

Dedi. Seydi:

«Ben köpek ile kardaş mı olurum. Yoktur?»

Diye, çerkesce o da birçok ağır sözler söyleyip, apul, çapul halılar üzerinde yürüyerek Koca dağlı atına özengiye basmadan atlayıp korkusuzca alay ile otağına gitti.

Beri tarafta İsmail Paşa utancından perişan halde olup, Seydi'yi boğmağa hazırladığı ipi saklar. Adamları arasında ölü gibi donup kalır. Ama asıl büyük utancı şudur ki: Serdâr Ali Paşa'nın otağına vardıkta İsmail Paşa hakaret eder bir şekilde:

«Efendimiz Köprülü'nün emirlerine ve fermana itaat etmeyip Seydi Paşa'yı öldürmezsin? Bana bir kere emir gelse ben Seydi'yi öldürürdüm, ama ferman gelmese de ben yine ona zerre kadar aman vermeyip, köpek gibi aman vermeyip başını keserim.»

Diye mertlik taslayıp nice sözler söylemişti. Şimdi bu utandırıcı hal olunca hamamda zurna çalmış tiryâkiye dönüp halk içinde rezil oldu. Saygı ve itibarı gitti. Hattâ İsmail Paşa, birkaç gün sonra Serdâr Ali Paşa'nın yanına vardıkta serdâr, konuşma esnasında:

«Birader, işte Seydi - Ahmet Paşa size varmış, ya niçin şu zalimi öldürmedin?»

Diye hakaret edici sözler söyleyince İsmail Paşa:

«Bire şu kâfiri nice öldürürsün, geldiği zaman cehennem zebânisi gibi gelir.»

Dedi. Serdâr Ali Paşa:

— Ya bana geldikte cennet bahçesi veya melek gibi mi geliyor. Belki her zaman ölüm meleği gibi gelip durur. Vallahi biz, Seydi'yi öldüremeyiz, işte sen de öldüremedin. Az kaldı Seydi seni öldürecek idi.»

Diye sözlerine son verdi.

Seydi - Ahmet Paşa'nın şehid edilmesi :

Ben bir cuma günü, yine Seydi - Ahmet Paşa'ya vardım. Elini öptükten sonra hâl ve hatır sorduk. Sonra dedi ki:

«Canım Evliyâ Çelebi! bugün cumadır. Var Tamışvar'da Horos kalesi hendeği kenarında, benim câmiimde cuma'dan önce Kur'an oku. Bugün son bir cuma namazı kılalım. Zira Erdel seferine gideriz. Belki bir daha namaz kılamayız. Elbette benim câmie gitsen gerek.»

Deyip ondokuz Venedik altını ihsan etti. Ben :

«Sultânım, gidelim ama, saate baksınlar, namaz vaktine ne kalmış görsünler.»

Dedim. Seydi Paşa :

«Evliyâm, saatin yok mu?»

Diye sordu. Ben :

«Rumelide, Alasonya şehrinde cirid oynarken saatim düşmüş.»

Dedim. O an işlemeli bir saat bağışladı. Saate baktım. Henüz ezana üç saat var buldum. Seydi Paşa :

«Daha vakit var, tez at getirin, bugün cumadır. Serdâr Ali Paşa kardeşimize varalım. Geçen cuma İsmail Paşa boduruna vardım.»

Bir bölükbaşı dedi ki:

«Bak a arslanım, bu gece bir yavunçlu düş gördüm. Gel bugün ata binip bir yere gitme.»

Dediğinde birçok kişiler feryâd edip, gitme, gitme dediler. Seydi:

«Ne dersiniz hey kahbe gidiler. Bu gece ben de bir düş gördüm. Hazreti Hamza elime bir kılıç verip, «kır şu kâfirleri, sonra bu kılıcı benim başım üstüne ko» dedi. İnşaallah şimdi yine Erdel'e gidip çok düşman kıralım. Bire tiz at getirin.»

Dediğinde bir kır at getirdiler. Rikâbsız bindi. Ökçe ettiğinde at geri otağ içine girip halıları çiğneyerek tâ yasdıklara vardı. Seydi, çok iyi binici olduğundan atın iki yanını özengiye dolayıp kızıl kanlara boğduysa da at hârunluktan vazgeçmeyin otağdan dışarı çıkmadı. Nihayet attan inip bir doru ata bindi. O da hırçınlık ve huysuzluk edip, iki kere otağ içine fırlayıp girdi. Seydi, ateş parçası kesilip, silahşörlere kızarak atı dikkatle sürdü. Sonunda otağdan dışarı çıkarıp, sağına ve soluna selâm verip giderken dönüp ardına baktı. Gördüki tirkeş tirkeşe, rikâb, rikâba, kat kat levent ve ağalar, hizmetliler pürsilâh gelirler. Hemen Seydi hepsine hitaben :

«Bre âdamlar düğüne mi gidersiniz yoksa cenge mi? Yoksa yasakcı ile beni bir yere mi götürürsünüz. Dönün âdemler ben bugün bir yere gitmem. Serdâr Ali Paşa kardeşime giderim. Sonra son cuma namazını kılmağa giderim!»

Dedi. İki kere cuma namazı diye tekrar edince, ben dehşete düştüm. Cuma namazına epeyce vakit olduğunu da bildiğimden serdâr Ali Paşa'nın otağına varıp, arka kapıda attan indim. Hazinedâr çadırına gittim. Selâmdan sonra paşa dedi ki :

— Evliyâ efendi! safa geldin, hoş geldin. Şimdi buracığa nerecikten gelirsin? Ben :

— Vallahi, Seydi Ahmed Paşa efendimden gelirim. O dahi Ali Paşa efendime gelmektedir.

Deyince, Seydi Ahmed Paşa'nın akrabası olan hazinedârın elindeki yayını çekecek kuvveti kalmayıp, telâşa kapılarak kehribar gibi sarardı. Ciğer yakan bir ah çekti ki, ben ondan çok şey anladım. Hemen bütün iç ağalarının çadırlarını dolaşıp, hepsini Paşa'nın yanına gönderdi. Ben de paşa'nın oturduğu çadırın arkasında müezzin İsmail Çelebi ile konuşurken Çengi - Mustafa Ağa damadı Hüseyin ağa gelerek serdâr Ali Paşa'ya:

— Sultanım, Kara - Seydi Paşa geliyor, dedi. Paşa :

— Tez hazinedârı çağırın, bütün iç ağalarını hazır edin. Tenbihimiz üzere tütün, kahve ve şerbetler getirsinler!

Deyince, bütün iç ağaları hazır oldular. Sonra otağ perdeleri açıldı. Seydi Paşa âdâb üzere at ile kırk, elli adım içeriye girip, atından inerken ayağı burkularak dizinin üzerine düştü. Adamları koltuğuna girerek kaldırdılar. Ama gelişi merdâne değildi. Seydi Paşa'nın hâline baktım, sanki yürüyen ölü gibi idi. Otağa ağır ağır çıkınca serasker, ta baş direkte Seydi'yi karşıladı. Seydi :

— Esselâm aleyküm sultanım, gününüz mübârek ola! dedi.

Serdâr selâm alıp, orta direk dibinde durdu. Seydi :

— Sultanım, bu Tamaşver altında neden otururuz. Hemen buradan kalkıp göç edelim ve başka bir yere gidelim. Deyince serdâr:

— İnşallah bugün sizi ileri geçirip çarhacı ederiz, deyince Seydi :

— Allah Sultanımdan razı ola. Bizi din uğruna hizmete kabul ettiniz.

Dedi. Derhal kahveler geldi. İçilirken, selâm çavuşu Hüseyin Ağa ve Küçük Çelebi gelip!

— Bugün mübârek cuma günüdür, yeniçeri ağası çelebi ağa geliyor!

Deyince, hemen Seydi Paşa yerinden fırlayıp:

— Sultanım, ağa gelirse biz gideriz. Duâlar size!

Diye giderken Ali Paşa arkasından :

— Bre vurun şu kâfiri!

Diye bağırdı. Bütün Ali Paşa askerleri tepeden tırnağa silâhlı oldukları halde Seydi Ahmet Paşa'nın üzerine hücum ettiler. Ali Paşa perde arkasına geçip, hazine çadırına kaçtı. O an otağ meydanında yağmur gibi kurşun yağdı. Bir de gördüm ki, bir kurşun garib Seydi'nin memesi altına isabet etti.

— Hay meded kâfirler!

Diyerek koynundan mendilini çıkardı ve kurşun yarasına soktu. Dal hançer olarak «bre a' yetiştirin» diye bağırıp, hemen sağa sola saldırıp, halkı hançer ile darmadağın etti. Ve otağdan dışarı çıktı. Ama kendi askeri yok ve her tarafta düşmanı çok... Bir sarıca neferi mutfaktan ucu yanmış bir odun alıp, Seydi'nin koluna vurduğu gibi, hançer elinden düştü. Bir şatırı, o anda paşaya bir gaddare verdi. Önüne gelen bir adamı ikiye böldü. Ve bâr çocuğunu da yıktı. Şatırı şehid ettiler. Yedi adam daha yaralanıp, silâhdarı Küçük - Şahin ve Gürcü - Beyzâdeler dahi yaralanarak yan verdiler. Fakir Seydi meydanda dermansız kalakaldı. Saraçbaşı uğursuz bir at yetiştirdi. Seydi eğerine el atayım derken bir asker kılıçla atın ayak sinirlerini kesti. At can acısıyla Seydi'nin göğsüne iki tekme vurdu. Zavallı Seydi iki eliyle asılı kaldı. Eğerin kaytanı boğazına takılıp, ondan kurtulayım diye uğraşırken hizmetçilerinden nankör deli mel'un Seydi ile yaka yakaya cenk edip, zavallının ecel kaytanı gibi boğazına, çadır ipleri de ayaklarına dolaştı. Elindeki gaddare ise yardım etmeyip, gaddarlık ediyordu. O an o deli herif o dilâverin başına odun ile nasıl vurduysa sersem etti. Etraftaki haşarat başına üşüşüp, ellerinden ve başından yakalayarak otağa götürdüler. Asker içinde isyan çıkmasın diye o an Gazî Seydi Ahmed Paşa'nın başını gövdesinden ayırıp şehid ettiler. Allah'ın büyüklüğü İslâm ordusu içinde bir feryâd koptu ki, sanki mahşer günü idi.

Seydi Paşa'nın kendi askeri, yeniçeri ordusu, Budin ordusu ve bizim Melek Ahmed Paşa'nın Rumeli ordusu içinden deniz gibi asker Ali Paşa'nın otağına varıp ayaklandılar. Ama ne çare... Merhum Seydi'nin cesedini Hersek meydanında görüp «Eyvah ordumuzun her zaman zafer kazananı gitti. Bosna ve Erdel diyârına nasıl gidip, Kimyonoş kral ile nasıl cenk ederiz? Ve nasıl kral tâyin edip de, binikiyüz kese iki yıllık haracı tahsil eder ve padişaha nasıl cevap veririz?» diye herkes feryâd edip, perişan oldular.

Ben bu hâli görüp, atıma binerek göz açıp kapayıncaya kadar Melek Ahmed Paşa efendimize geldim, olup biteni bir bir anlattım. Aklı başından gitti. «Ey hoca bugün sana ise yarın banadır» deyip, bütün ağaları huzuruna çağırarak vasiyet etti. Mühür kesesinde olan üçyüz parça elmas taşları defter gereğince on parçasını oğlum İbrahim Beye, on parçasını Seydi-zâde Mehmet Beye, on parçasını kızı Hanım sultana ve geri kalanını da ağalarına verip, «Ben ölürsem sizin olsun, hayatta kalırsam yine benim olsun» diye vasiyet etti. Sonra kendileriserdâr Ali Paşa'nın divânına gitti. Bütün vezirler, Beylerbeyleri, beyler, yaşlılar ve gençler Seydi Paşa'nın cenazesinin yanından geçerken «yazık» diye bağırdılar.

Hemen orada Budin veziri İsmail Paşa azamet ve ihtişamla yürüyerek, Paşa'nın cesedinin yanından geçerken «Hay kâfir, hay mel'un» diye

Boşnak lehçesiyle söverek, hazır olanlara selâm verip, en baş köşeye oturdu. Serdâra seslenerek:

— Gazân kutlu olsun canum. Bütün din düşmanlarının başı böyle yerde yuvarlana!

Deyince, hemen bizim Melek - Ahmet Paşa:

— Sen mertlik davâsında bulunup, öldürürüm derdin... Niçin öldürmedin ki, bu gazâ sana nasip ola...

Deyince hemen Çavuş-zâde hazır cevaplık edip:

— Ko, Paşa karındaşım öyle mertlik davasında bulunurdu ama evdeki hesap pazara uymaz. İsmail Paşa karındaşımız Seydiye bir kasıdda bulunsaydı, bu gazâ Seydi'ye nasip olur ve Seydi yerine İsmail Paşa fedâ olur ve Budin makamı boş kalırdı. Paşa karındaşımız onun için gayret edip Seydi'yi öldürmedi. Ancak şimdi Seydi gazânız mübârek olsun diyebilir!»

Diye nükteli cevap verdi. Çok üzüntülü olan oradakilerin hepsi Çavuş-zâdenin cevabından hoşlanarak, gülüştüler. Ama İsmail Paşa'yı bu meclisde öldürseler bir damla kanı akmazdı. Söylediğine de pişman olmuştu. Melek - Ahmed Paşa dedi ki:

— Bak, acanım Budin veziri muhtesip ağası İsmail ağacık. Eğer Köprülü altı ay daha kalırsa bu mecliste hazır olanların hepsini katleder. İş çırağı olsan da seni yine katleder. Hele görün daha neler görünür!

Derhal, merhum Seydi Paşa'nın başını safi tuz içine koyup, acele ile İstanbul'a gönderdiler. Cesedini yıkarken kurşun yarasından akan kanı dindirmek mümkün olmadı. 1071 senesi Şevval ayının ondokuzuncu cuma günü, son cuma dediği gibi olup, o gün şehid oldu. Tameşvar'da Horoz kapısı dışında hendek kenarındaki câmiin mihrâbı önünde toprağa verildi. Defin sırasında Nemçe İmparatoru tarafından gönderilen (Roza) adlı elçi, bu feryâdı görerek hanto arabasının başını çekip, bu feryadın sebebini sorar. Serhad gazileri, içlerinin ateşinden derler ki, «Bu ölü o kimsedir ki, sizi ve kralınızı ve bütün kâfiristanı titretti. Adı Demir ayak Gazî Seydi Ahmed Paşa'dır.»

Elçi kara şapkasını başından çıkarıp, saçlarını dağıtarak, İsâ ve Meryem'e duâlar etti. Bu hal ile yine insafa gelerek dedi ki:

«Yazık ki, Osmanlının namlı bir veziri idi. Rakoçi kral gibi büyük bir kralı katledip, derdinden kurtardı. Ve Avusturya'yı huzura kavuşturdu. Erdel memleketini fethedip, bu kadar yıllık birikmiş hazineleri tahsil edip, devlet hazinesine gönderdi. Meğer iyilik yaramaz imiş.»

Diye, istemeyerek nice gülünç sözler söyleyip, Seydi Paşa'nın ölüsü üzerine üç avuç altın serpti. «Dininizce bu mazlum vezire Kur'an okuyup, güzelce defnedin» deyip, hanto arabasıyla serdâr Ali Paşa'ya gitti. Ben

gömüldükten sonra ruhu için bir Yâsin okuyup, üzüntü içinde mahzun ve elemli çadırıma gelip kendimden geçtim...

Hüküm, tek ve kahhar olan Allahın!...

Merhumun hâl ve tavrı:

Serdâr Ali Paşa, kendisine yakın görünüp, katli için gelen fermanları gösterince serdâra itimad edip, beşer, onar adamıyla gelmeğe başladı. Çünkü pek safdil ve kötülük düşünmeyen biri idi. Yeniçeri ocağı ile bir ol diye verdiği öğütlerin hepsinin hile ve şeytanlık eseri olduğu Seydi'nin malûmu değildi. Saflığı yüzünden serdârın her sözüne inanırdı. Ama serdâr ise Köprülü'ye gizlice Seydi'nin aleyhinde arzlar verirdi. «Kimyanoş'un isyan, fitne ve fesadına, hazine vermemesine sebep, Seydi Ahmed Paşa'nın kışkırtmasıdır» diye yazıp gönderirdi. Daha nice yalanlarla Köprülü'yü çileden çıkarır ve katli için müteaddid fermanlar getirdirdi. Bundan dolayı Melek Ahmet-Paşa ile Çavuş-zâde Mehmed Paşa'nın Seydi hakkında Köprülü'ye yazdıklarına inanılmazdı.Seydi'ye İstanbul'daki dostlarından mektuplar gelip, «Niçin padişaha isyan edip, Erdel reâyâsını saydırarak devlet gelirine zarar vermeğe sebeb oluyorsun,» diye yapılan ikazlara Seydi «hâşa bu işte benim parmağım yok. Ben kâfir kırmakla teselli olurken, kâfirlere niçin yüz vereyim. Hâşaki, padişahıma âsi olam... Padişâhın emrini zerre kadar aşmayız. Muhabbet ve birlik tarafı dururken aykırı yola gitmeyiz!» diyedek, hâlini padişâha bildirirdi.

Özetle Serdâr Ali Paşa ve kafadarlarının tahriki neticesi Köprülü nefsine uyarak katline sebep olmuştur. Seydi Şehid olduğu gün Tameşvar altında olan Müslüman gâzîler içindeki feryâd ve acıyanların lânetlerinden başka Köprülü ve serdar Ali Paşa'ya yapılan binlerce bedduâ cihanı kapladı. Ne fayda ki, Seydi şehidlik şerbetini ecelin elinden içmiş ve bu âlemini unutmuş idi. Okunu atıp, yayını asıp, (ircî ilâ rabbike...) emrine uyup, rahmet diyârına doğru fenâdan göz yumup gitti. Allah ona bol bol rahmet eyleye...

Hâlâ yayını çekecek kimse yok. Hattızâtında Seydi'nin övülmeye ihtiyacı yok. O zamanının emsalsiz bir yiğidi idi. Bütün düşmanların kulaklarına küpe idi. Kâfirler onun korkusundan yerlerini yurtlarını terketmişlerdi. Allah onun İslâm elinde şehid olmasını takdir buyurmuştu. Eğer bu dünyada birkaç sene daha kılıç oynatsa idi, gelecek senelerde ne Erdel, ne Avusturya, ne orta Macar, ne Leh, ne Çeh, ne İsveç diyarlarını komayıp, hepsinin vücutlarını Muhammed kılıcı ile kazıyıp, memleketlerini küfürden kurtarıp İslâm ülkesine katması ve tâ Kızılelmaya kadar gitmesi muhakaktı! Fakat Allah'ın takdiri böyle imiş. Bu olayda Osmanlı vezirleri büyük tedbirsizlik gösterdiler. Allah'ın emri böyle imiş.

Çünkü dünya zengin ve fakir, genç ve ihtiyar, emir ve vezir hiç kimseye bâkî değildir.

Ağyar ile ey gonce, sen iç bâde-i gülgun,
Ben nûş ideyüm hûn...
Çün böyle imiş neyleyelim âdet-i perdûn,
Devran süre her dün...

Anlamına felek çarkını hep böyle döndürür. O kahraman vezir, gâzîlerin başı 1071 senesi Şevval ayının ondokuzuncu günü bu fânî dünyâya vedâ edip ebedî âleme gitti. Cenab-ı Hak rahmetine gark edip, makamını cennet eyleye âmin...

GAZİ SEYDİ - AHMED PAŞANIN VASIFLARI

Kendisi Abaza ve Çerkesler arasındaki dağlar içinde (Hadşe) kavmi denilen kavimdendi. Bana köyünü görmek nasip olmuştur. Öyle yiğit ve cesur bir kavimdir ki, Abaza ve Çerkesi esir edip, her an atlarla cenk ederler. Abaza ve Çerkes lisanını iyi bilirler. Tâ Dağıstan, Komugistan, Gürcistan ve Mekrilistan'a gidip hırsızlık ederler. Allah'ın hikmeti Seydi Ahmed Paşa taze yiğit iken Abaza kavmine esir düşerek İstanbul'a, buradan da Mısır'a giderek, delikanlı pazarında satılmıştır. Satıldıktan sonra efendisinin yanında silahşorluk öğrenip, bu konuda öyle usta olmuştur ki, kırk adım yerde üç silâh kullanarak Mısır silahşorlarının arasında «Seydi» adını alarak şöhret bulmuştur. Sonra İstanbul'dan padişah tarafından silahşor istenince bunu gönderirler. İstanbul'a gelip, has haremde yetişir. Nihayet has odada cirit ile padişah musahibini şehid ederek kaçar. Sonra rica ve minnet ile kendisine Erzurum eyâletindeki Tortum sancağı verilmiştir. Orada iken Mekrilistan ve Gürcistan taraflarında pek çok macerâları vardır.

Vefatı için kimin söylediğini bilmediğim güzel bir tarih:

Seydi'yi katleyledi kâfir gidi!...
sene: 1071

Seydi Ahmed Paşa, ben günahkâr evliyâ ile 1055 tarihinden beri Erzurum eyâletinde aşinalık edip, velinimetimiz olmuş ve nice büyük cenklerde serdârımız olarak gazâlar eylemiştir. Birinci gazamız Künye kalesinde, ikincisi ise Şasik kalesindedir. Üçüncüsü ise Erdel diyârında demirkapıdan içeri girip o müthiş kışta onikibin yiğit ile Hacik Şahray denilen yerde kaya üzerinde Rakofci Kral'ın seksenyedi aded Cenevizlileri ile tokuşup, Allah'a hamdolsun kâfirler bozulup, tam onaltıbin kelle ve yirmiüçbin esiri zincire vurduk. Kral Rakofçi yaralanarak kaçtı. Dördüncü gazâmız yine o sene baharında Erdel'de Kolozo ve Ernam altında kral

Rakofçi ile oldu. Gazî Seydi Paşa ondörtbin, kral Rakofçi ise seksensekizbin askere sahipti. Tam yedi saat süren büyük savaştan sonra düşman bozuldu ve kaçtı. Yirmibin kadar esir alındı. Rakofçi de yaralı olarak Varat kalesine kaçtı. Oradan fazla öteye gidemeyerek Tise nehri yakınındaki Namin kalesine kadar gidebildi ve orada öldü. Şerrinden devlet kurtulmuştur. Beri tarafta gaziler ordusunu yağma edip, yüzelli parça alay topları ile onyedi parça balyemez toplarını ve bu kadar bin araba yükü cephâne ve diğer levâzım ve mühimmatı olup, selâmetle Tameşvar sahrasına çıkdık. Şükür Allah'a ki, böyle bir gazî ile gazâlarda bulundum. Şimdi yine Erdel gazâsına gitmek üzere iken o şanlı vezir suçsuz olarak katledildi. Erdel seferine Seydi ile gitmek nasib olmadı. Neyleyelim, Allah'ın takdiri böyle imiş.

Görelim âyine-i devran ne suret gösterir, derken vekarlı serdâr Ali Paşa'nın tuğları Erdel vilâyeti tarafına gitmeğe hazırlandı. Ama ne yazık ki, İslâm askeri içinde Seydi - Ahmed Paşa gibi bir namlı vezir yok idi. Nihayet Tatar askerinin gelmesini bekleyerek Tameşvar sahrasında konakladık. Vesselâm...

TAMEŞVAR SAHRASINDAN ERDEL, GAZÂSINA GİDERKEN GEZİP GÖRDÜĞÜMÜZ BÜYÜK ŞEHİRLER, ORMANLAR, KIRLAR VE OVALAR

Budin veziri İsmail Paşa, eyâleti askeriyle öncü olarak hareket etti. Melek - Ahmed Paşa efendimiz Rumeli askeriyle geride ardcı olarak tâyin edildi. Bütün vezirler ve beylerbeylerinin tuğları kalkıp gittiler. Ertesi gün serdâr Ali Paşa Tameşvar altından göç edip, Zepel sahrasına vardı. Bu menzilin halkının tamamı Eflâk'tır. Bu menzilde Siyavuş Paşa biraderi Sarı Hüseyin Paşa dahi, İsmail Paşa ile öncü tâyin edildi. Çünkü kâfirler Seydi - Ahmet Paşa'nın şehid olduğunu işitmişlerdi. Hoş olmayan haberler geliyordu.

Buradan (Ordu köprüsü) menziline ve oradan beş saatte (Sersik) menziline ulaşıldı. Burası üçyüz hâneli mâmur zeâmet köyüdür. Halkının tamamı Eflâk'tır. Buranın erik kadar güvemi olur. Oradan beş saatte Logaş kalesine varıldı. Süleyman Han zamanında Erdel kralı (Betlen Gaber) tarafından yaptırılmıştır. Üçüncü Murad zamanında (Avlama Paşa) tarafından fethedilip, sonra yine kâfir istilâ etmiş ve bir müddet kâfir elinde kalmış ise de, nihayet Dördüncü Sultan Mehmed zamanında Köprülü Mehmet Paşa tarafından tekrar geri alınmıştır. Tameşvar sancağında müstakil sancak beyi merkezidir. Beyinin hası 300.000 akçedir. 12 zeâmeti, 300 timarı vardır. Alaybeyi ve çeribaşısı vardır. Üç oda yeniçeri çorbacıları, bir oda topçu, bir oda Cebeci, kale dizdârı, altıyüz adet kale muhafızı, kethüdâyeri, muhtesibi ve bacdârı vardır. Beyinin askeri ile

birlikte bin kişilik askeri vardır. Yüzelli akçelik kazâdır. Nahiyeleri henüz yazılmamıştır. Çünkü ülke yeni fethedilmiştir.

Kalesi :

Geniş bir sahrada, Zepel nehri kıyısında dört köşe bir kaledir. Etrafındaki hendeği ağzına kadar nehir suyu ile doludur. Bu nehir Erdel'in Demirkapı dağlarından doğar ve Tameşvar nehriyle birleşir. Kalenin bir kapısı var. Hendeğinin üzerinde bir asma köprüsü var. Her gece köprüyü kaldırırlar. Kale içinde üçyüz tane Macar evi var. Bazısı saz, bazısı da tahta örtülüdür. Bu kale yeni fetholunduğundan câmii, hanı, hamamı ve dükkânı yoktur. İç kalesi de dörtkenar şeklinde kâgir yapı, küçük bir kaledir. İç kalenin de ayrı hendeği var. Batı tarafına bakan ağaç kanatlı bir kapısı var. Bunun da hendeği üzerinde asma köprüsü vardır. Bu şehrin dört tarafı bağlı, bahçeli verimli yerlerdir. Halkın tamamı Eflâk'tır. Eriği, elması, beyaz kebesi meşhurdur. On yük akçesi Mekke ve Medine'ye vakfedilmiştir. Ravza-i Mutahhare tarafından her sene kızlar ağasının adamı gelerek on yük akçeyi Tameşvar defterdârından alıp gider.

Buradan kalkarak dört saatte, (Jedvar) kalesine geldik. Bunu da Köprülü fethetmiştir. Lagoş sancağı idaresinde, Tameşvar nehri kıyısında dağlar içinde dörtkenar şeklinde bir ağaç kaledir. Dizdâr ve neferleri vardır. Yeni fetholunduğundan imâreti yoktur. Oradan doğuya iki saat yol alarak (Kuhlaboş) a vardık. Bunu da kral Betlen Gabor yaptırmıştır. Sultan Mehmed'in fermanıyla Köprülü ile Seydi - Ahmed Paşa fethetmişlerdir. Tameşvar eyâletinde sancak beyi merkezidir. Beyinin hası 300.000 akçedir. Tameşvar eyâletinde sancak beyi merkezidir. Beyinin hası 300.000 akçedir. 15 zeâmeti, 105 timarı vardır. Alaybeyi ve ayrıca iş erleri vardır. Askerinin tamamı bin adeddir. Yüzelli akçelik yeni bir kazâdır. Üç oda kapıkulu, topçu, cebecileri, subaşısı, muhtesibi, bâcdârı, şehir kethüdâsı ve haraç ağası vardır. Bunun haracından da Medine'ye on yük gönderilir. Halkının tamamı Eflâk'tır.

Kalesi :

Tameşvar nehri kıyısında taş yapı güzel bir kaledir. Çevresi 400 adımdır. Tâmir olunurken mimar - başı anlattı. İki kapısı var, hendeği alçaktır. Kale içinde üçyüz tahta örtülü Macar evleri vardır. Defterdâr İbrahim Paşa'nın yaptırdığı alçak bir câmi vardır. Yeri iyi seçildiği için cemaatı boldur. Kiremit örtülü ve bir minarelidir. Kapısı üzerindeki tarihi şudur:

Gûş edip evsafını zârî didi târihini,
Kıble-i erbâb-ı hâcet câmii zibâ - makam...

Bu duvarların ortasında beşkenar şeklinde sağlam bir iç kalesi var. Dizdârından başka birşeyi yoktur. Bol miktarda cephâne ve Macar topları

var. Bu iç kalenin ancak kuzeye bakan bir küçük kapısı var. Bu kapıya otuz ayak taş merdivenle çıkılır. Üstündeki bacalardan taş atacak baca delikleri ve kapının sağ ve solunda mazgal delikleri var. Son derece sağlam ve emniyetli kapıdır. Ama dış varoşundaki çarşı ve pazarı güzeldir. Suyu ve havasının tesiri ile güzelleri çoktur. Eriği, elması ve alaca et kebesi meşhurdur. Bağ ve bahçesi çoktur. Oradan iki saatte Desne kalesine vardık.

Desne kalesi :

Bu kale Köprülü Mehmed Paşa'nın deniz gibi kalabalık askerinin hücumuna dayanamamış ve içindekiler kaçmıştı. Paşa da içine yediyüz kadar İslâm askeri koymuş idi. Tameşvar eyâletinde Şebeş sancağına bağlı ve Tameşvar nehri kıyısında, orman içinde dört köşe mâmur bir kaledir. Şebeş kadılığı içinde nâibliktir. Dizdârı ve neferleri vardır. Çarşı ve pazarı yoktur. Bu kaleden üç saat uzaklıkta konaklanıldı. Buradan üç saatte (Büyük Tabur) konağına geldik. Burada vaktiyle Tabur ile Osmanlı askeri arasında büyük bir cenk olmuştur. Hâlâ ölülerin kemiklerini görmek mümkündür. Buradan üç saatte (Eski Tabur) menzilinde durduk. Burada vaktiyle kral Rakofçi Seydi - Ahmed Paşa ile cenk etmek için bu eski Tabur yerine yeniden hendek kazarak cenge hazırlanmış idi. Gazî Seydi - Ahmed Paşa'nın kalabalık askerle geldiğini duyan Rakofçi kaçarak demir kapı içinde bu hendeği kazdırmıştı.

Burada iken Padişah tarafından bir haseki ağa ile:

«Elbette ve elbette Erdel diyarına varıp, yeni bir kral tâyin ederek «Keminyanoş kralım» diye gururlanan hakkından gelesin ve geçmiş senedeki hazinemi tahsil edip, hatt-ı şerifime göre hareket edesin!»

Diye emir gelindiğinde eski Tabur yerinden kalkıp, dört saatte (Mosek deresi) denilen yere geldik. Burada Mosek diye bir su çıkar. Bu su Mosek dağlarından çıkar ve Tameşi nehrine karışır. Bu dere içinde yağmur yüzünden çektiğimiz sıkıntıyı Allah bilir. Bütün asker can ve malından bıktı. Yatacak ve duracak yer kalmadı. Durmadan yağan yağmur asker için lânet yağmuru şeklini aldı. Buradan yine batı yönünde beş saat yol alarak, Katye konağına geldik. Vâdi içinde ormanlık ve çimenlik bir yerdir. Yağmur biraz kesilir gibi oldu. Bütün esvab, çadır ve eşyamız sırıl sıklam idi. Burada çadır içerisinde bir Macar kadını yedi askeri uykuda iken öldürdü. Sabahleyin de gazîler o kadını çeşitli işkencelerle öldürdüler. Bu konakta yüzlerce su arabaları kırıldı. Çünkü çok bozuk bir yoldu. Burada müzakere olundu; ve o gece Demirkapıya beşbin silâhlı asker gönderildi. Pusuya girdiler. Bunların arkasından Tameşvar eyâleti ile Abaza Sarı Hüseyin Paşa öncü tâyin olundular. Sonra Çarhacı İsmail Pa-

şa kalkıp Demirkapıya gitti. Demirkapıyı zabtettiği haberi gelince asker yeniden hayat buldu. Buradan kalkıp üç saatte meşhur (Demirkapı) ya geldik.

Macar Demirkapısı :

Eski zamanlarda yeryüzünde benzeri bulunmayan bir set idi. Macar tarihçileri yapılışını İskender'e atfederler. O zaman bu yerden güneye dört konak mesafede dağlar içinde tâ; Tuna nehri Demirkapısına varıncaya kadar üç kat duvar ve üç kat derin hendek idi. Hendeklerinin temeli hâlâ durur. Bu Demirkapı'dan kuzey yönünde yirmi konak uzaklıkta dağlar içinde tâ; Tise nehrine varıncaya kadar yine üç kat duvar kazılmış. Harâbeleri hâlâ durmaktadır. Demek Erdel'in batı ve güney taraflarını sur içine alıp, Macar ile Erdel arasındaki hududda demirkapı yapılmıştır. Bu Demirkapı dağları Erdel, Haydurak, Sos ve Sigel diyârını çevrelemiş yüksek dağlardır. Erdel'e giden ancak dört yol vardır. Biri batıda Osmanlılar tarafında olan bu demir kapıdır. Biri kuzey tarafında Tise nehri kenarında Orta Macar'a girecek Namin yolu... Biri de kuzey doğuda Sigel vilâyetinden Leh vilâyetine giden Sigel yoludur. Dördüncüsü ise kıble tarafında Eflâk vilâyetine giden Broso yoludur. Bu Erdel diyârına sayılan dört yolun dışında başka yoldan girilemez. Bütün etrafını dağlar çevirmiştir. Bu sebebledir ki, Erdel diyarı ara sıra Osmanlılara isyân eder. Demirkapının batı tarafları Tameşvar vilâyetidir. Kuzey tarafı henüz fetholunmamış Yanova ve Varat kaleleridir. Doğu ve kıble taraflarını Erdel'in Eflâk ve Boğdan vilâyetleri sarar. Onlar Tuna nehri kıyısında kurulmuş olup, hududları Tuna nehridir. Eflâk ve Boğdan'ın kuzeyi, yıldız ve batısında Erdel vilâyetleri olmuş olur. İşte büyük vilâyetlerden meydana gelen bu Erdel diyârını imkânımız nisbetinde gezip görebildiğimiz kadar anlatmağa çalışacağız.

Önce bu Demirkapıda bütün askerle ormanlar içinde iki gün kaldık. Üçbinikiyüz araba ve bu kadar bin seyishâne ve baruthâne develeri güçlükle geçti. Oradan doğuya yokuş aşağı inilerek beş saatte (Kurukilise) konağına geldik. Bu yerde büyük bir kilise var idi. Evvelce Gazî Seydi Paşa buraya geldiğinde harâb etmişti. Bu sahrada bütün askerle konaklanıldı ve beylerbeylerine karakollar ferman olundu. Gazîler gece ve gündüz silâhlı olarak hazır beklemeye başladılar. Yarım saat kadar geniş bir sahra içinde yol alındıktan sonra Hasek menziline gelindi. Bu çimenlik sahrada öyle bir İslâm ordusu kuruldu ki, şimdiye kadar bir benzerinin olmadığını serhad gazîleri söylediler. Bu sahrada on gün kalınacağını dellâllar ilân etti. Yine büyük karakollar kurulması için tenbih yapıldı. Çünkü Kral Keminyanoş'un hareket ettiği haberi alındı. Ama ne çare? Daha Tatar askeri gelmemişti. Seydi Paşa olmadığından askerin yüzü gülmüyordu.

İşte bu geniş sahrada Seydi - Ahmet Paşa Budin, Eğri, Tameşvar, Kanije askerleriyle beraber Macar'la çarpışmış ve mağlûp etmişti. O cenkte seksenyedibin kadar Rakoçi askeri kılıçtan geçirilmiş, kral ise üçyüz adamı ile kaçmıştı. İşte İslâm askeri ile bu sahrada otururken ellibin düşman avlayan Tatar askeri ile Yalı ağası Şah Polad Ağa geldi. Büyük serdârdan hil'atlar aldı. Öncü İsmail Paşadan bir saat ileride durdu. On gün içinde İslâm ordus uganimete kavuştu. Evvelâ Yalı Ağası serdârın emri ile Kral Keminyanoş'un askerinden haber alıp esirler getirmekle görevlendirildi. Kırkbin askerle, o gün hızla düşman içlerine gittiler. Yine o gün, Cerrah Kasım Paşa kral Kiminyanoş tarafından on adet esir gönderdi. Serdârın önünde konuşturulduktan sonra öldürüldüler.

BU HAKİRİN GAZÂDA İLK DEFA BASKINA GİDİŞİM

Hasek sahrâsında Budin gazileriyle batıya doğru dağlar içine girdik. Desne develeri ve Desne dağları üzerinde bir gün bir gece at koşturup, dere, tepe, dağ ve otlak gezerken Desne dağlarında bir sarp yerde düşmana rastladık. Üç yerden üçbin yiğit ile, Allah Allah deyip hücuma koyulduk. Allah'a hamdolsun bir sürü zorluk ve güçlüğe rağmen o cepheyi fethedip, yüzyirmibir esir ve bir o kadar kelle ve ganimet malı alıp, sağ salim bir gün bir gecede, Desne derelerini geçip sahraları çıktık. Dördüncü gün Hasek sahrasında İslâm ordusuna yetişip esir ve ganimetlerimizi satarken Allah'ın hikmeti! Serasker, Ali Paşa ganimetle döndüğümüzü işitip «Herkes baskına giderse İslâm ordusu boş kalır» düşüncesiyle «Baskın yasaktır» diye dellâllar bağırttı. «Bu gelen çeteciler bütün esirleri sahiplerine teslim edip, müjdelerini alsınlar, yoksa padişah başı için çetecileri kırarım» diye üzerimize çavuşlar gönderdi. Hasek sahrasının kıblesinde yarım saat uzaklıkta Kolçovar kalesi meydanında esirleri teslim etmeğe arkadaşlarımla giderken merhum Seydi - Ahmed Paşa'ya yüzbin rahmet ve bu serdâra binlerce lânet okuyarak Kolçovar kalesine geldik...

Kolçovar kalesi :

Öteden beri Erdel krallarının idaresindedir. Seydi Paşa'dan başka hiçbir vezir bu diyâra gelmemiştir. Bu kale Zalûmi oğlunun miras olarak kendisine intikal eden malı olup, bin kadar askeri vardır. Kalesi Kolçovar kalesi yaylasının deresi içinde Kolçovar nehri kenarında, yalçın bir kaya üzerinde beş köşeli bir kaledir. Hasek sahrasına bakan bir kapısı var. Onbir kuleli şirin bir kaledir. Her tarafı uçurum olduğundan yanına varılmaz. Kıble tarafı tamamen Eflâk vilâyetidir. Bu kalenin aşağı dere içinde bağlı, bahçeli süslü varoşu içinde san'atlı kiliseleri, dere içinde çeşit çeşit balıkları, hava ve suyu güzel olduğundan güzelleri meşhurdur. Kapudanı bağlılığını bildirip hediyelerle serdâra gittiğinden bü-

tün esirlerimiz defter ile bu meydanda teslim olundu. Bize de esir müjdesi adıyla üç kese para verdiler. Üçbin yiğide yirmişer kuruş gazâ malı düştü. «Bereket versin» diyerek kapudandan çeşitli hediyeler aldık. Tekrar İslâm ordusuna döndük. O gün 1071 (1660) senesi Zilkâdesinin onsekizinci cuma günü Erdel âsilerini itaat ettirmek için Tatar askerinin kalkarak bir saat ileri gitmesi emrolundu. Budin askeriyle İsmail Paşa öncü ve Çatalbaş Paşa ardcı oldu. Derhal göç boruları çalınıp, Cerrah - Kasım Paşa tuğları ile konakçı oldu. O güne gelinceye kadar Hasek sahrasında on gün kalınmıştı. Buradan Hasek sahrasının doğu tarafına iki saat ilerleyerek (Seyik) kalesine geldik. Erdel kralları idaresinde olup, (Solum Arar Pabodi) nin memleketidir ki, Yanova beyi olan Parçay kralıdır. Kalesi Lena nehri kenarında taş bina büyük bir kaledir. İçinde ancak on evi ve bir küçük kilisesi var. Ama, aşağı sahrada Parçay kralının muhteşem bir sarayı vardır. Asker bu sarayı ateşe verip, bütün kapı ve duvarlarını yaktı. Bu durumu gören kale kapudanı korkusundan bol hediyelerle orduya gelerek seraskere itaatını bildirdi. Buradan kalkıp, Kena boğazını aşarak küçük Samoş nehri sahilinde Kosvar sahrasında durduk. O gün «İslâm askeri ganimete çıksın, kol kol çeteler gönderilsin» diye emir çıkınca ben hemen fırsat ganimettir diye elli silâhlı yiğit ile batı tarafında dağlar içinde beş saat gezdimse de, hiçbir ganimet bulamadım. Ancak bir Eflâklı esir yakaladık. Ne kadar vaadde bulunduksa da bir türlü ganimet haberi vermedi. Yine o gün serseri gezerek orduya döndük. O gece, yüz piyade silâhlı yiğit, yüz atlı bir araya gelip, batı tarafına bir gün bir gece gidip, bir dağlıkta mağaralar içine kapanmış kırk elli kadar düşman ile hayli çarpışdık. Kayalar sarp olduğundan bir türlü başarı kazanamadık. Vaz geçip, Şebevar deresini takiben geriye dönerken üç bin kadar semiz sığırları ganimet alıp, beş saatte Şebevar yâni Pesenvar şehrine geldik.

Şebevar kalesi yâni Pesanvar şehri:

Erdel krallarının mülküdür. Bir dere ağzında meyilli, dört köşe, onbir kuleli sağlam bir kaledir. Doğu tarafına iki kapısı açılır. İçinde topları, cephânesi mükemmel iken askerin gürültüsünden bütün mallarını bırakarak çoluk çocuklarıyla mağaralara sığınmışlar. Biz de ikiyüz yiğit cesaret edip ağır ağır kale içine girdik. İçerde hiç insan yoktu. Hemen kıymetli şeyleri alıp, kaleyi ateşe verdik. Dışardaki Pesan şehrine girip oradan da kıymetli eşyalar alırken kalenin topları ateşten kızarak etrafa o kadar gülle savurdu ki, anlatılamaz. Sonra şehri de ateşe vererek, şehrin bağlarından dışarı çıkar giderken bir esir yakaladık. «Bu kale halkı nereye gitti!» diye sorduğumuzda «İşte bu taraftaki sarp dağlara doğru hâlâ gidiyorlar» dedi. Derhal onun elini ayağını bağlayarak ata bindirip, yularını bir delikanlıya verdik. Tekrar batıya, dağlar içinde beş saat düş-

man kovup giderken yüz kadar rüzgâr sür'atli Tatar'a rast geldik. Onlarla alacağımız ganimetleri paylaşmak üzere anlaştık. Ben Fâtiha okutturup, piyadelerimizi Tatarın boş atlarına bindirdim. Üçyüz bahadır süvari olup, o gün at koşturarak dağlar içinde onsekiz aded nakışlı, billûr camlı hento arabalarla kaçan üçyüz kadar Macar'a yetişip, harbe tutuşarak, arabaları ikişer atları ve içlerindeki Macar kızları ile beraber ele geçirdik. Bu gadar ganimet malı ile birlikte tamamı yüzotuzbir aded olan esirlerin hepsini bağladık. Dağlara kaçanlara göz yumduk. Bizden ancak bir adam şehid oldu. Onu da arabaya koyduk. İki adamımız da yaralandı ve savaş dışı kaldı. Ordu tarafına sağ ve ganimet kazanmış olarak gelirken, etraftan sekizyüz sığır ve altıyüz koyun sürdük. Yetmiş aded ganimet atlara Tatar gazilerimizle bazı esirleri bindirdik. O gece yürüyerek gece yarısında (Serbaz) deresine vardık. Burası sarp bir boğazdır ki, anlatmak güçtür. O gece arabaları çatıp, esirleri sıkı bağlayarak etrafa karakollar koyduk. Üçyüz kişi sabaha kadar uykusuz bekledik. Sabahleyin ondört saat yüzbin güçlükle yol aldıktan sonra, Payan dağını aşıp, (Zedvar) kalesi önünde yattık.

Zedvar kalesi :

Buralarda (Var) kelimesi (kale) demektir. Bu kale eskiden beri Erdel krallarına bağlı olup, Kiminyanoş'un mülküdür. Sık ormanlı bir dağ içinde sarp ve kaya üzerine, üç tabyalı taştan yapılmış küçük ve şirin bir kaledir. Zedvar nehri dibinden geçer ve doğuya akarak, Samoş nehrine karışır. Kaleye yakın bir dar ağaçlık içinde pusuya yatıp, uykusuz hazır bekledik. Sabah olunca ince karakollarımızla atları gönderip, biz de bir saat yol aldığımız sırada karakollarımız çıka gelip, «Bre meded, düşman boğazın ağzını tutmuş ve büyük ağaçlar kesmiş. Sol tarafta pür silâh duruyor» deyince biz de Tatar gazilerimizle müzakere ettik. Elimizdeki esirlerden eli kılıç tutanlarını bir anda kılıçtan geçirdik. Bütün sığır ve koyunları saldık. Bütün arabaları tabur gibi yaparak, düşmanın bizi beklediği (Borten boğazı) denilen yere varıp, tekrar müzâkere ettik. Düşman boğazı beklerken yüz yiğidimiz dağdan düşmanın üzerine bir yaylım kurşun yağdırdılar. Biz dahî, yarar ikiyüz yiğit dere içinden «Allah» deyip işe koyulduk. Düşmanı boğaz içinden koparıp atlılarını atlılarımız, piyadelerini piyadelerimiz kıra kıra ikiyüz Macar ve iki kadın esir edip, evvelce öldürdüğümüz esirlerin yerine yenilerini elde ettik. Bıraktığımız sığırları dahî çözüp ve esirleri alıp, Allah'a hamdolsun esirlikten kurtularak serseri giderken oniki aded Macar esiri (Biz sizi taburunuza selâmetle kolay yoldan götürelim, bizi azâd eder misiniz?» deyince biz dahi yemin ile «Azâd edelim» diye onlara inanıp, kılavuz yaptık. Seydi Paşa zamanında iki kere Erdel diyarına girmiştik. Ama bu yolu görmemiştik. Arkadaşlarımız arasından da gören yok. Hemen bu esirlerin peşine düş-

tük. O gün onüç saat yol yürüyüp, yolda birçok sığır ve koyun bıraktık. (Şice) deresi menziline geldik. İki tarafı yüksek dağlar olan Şice nehri iki konak sonra Dove kalesi yakınında Moroş nehrine karışır. O gece ihtiyaten o derede yattık. Sabahleyin dere içinde akan Şice suyunu yüzonüç kere geçerek, canımızdan bıktık. Elli yerde demir madeni ocaklarını geçtik. İniş, yokuş, kaya ve sular geçişimiz sırasında nice sığır ve koyunlar boğuldu. İki araba dağdan uçup, parça parça oldu. Altı esirimiz öldü. Önceki çarpışmada şehid olan arkadaşımız şişip koktu. Bu derenin iki tarafı yüksek kayalıklar olup, kayalar arasında şahin ve kartal yuvaları vardır. Yirmibir yıldır seyahat yaparım bu kadar korkunç dere görmedim. Bu dere içinde oniki saat gittik. Selâmetten hiç bir iz yok. Sonunda hepimiz canımızdan bıkıp, selâmetten ümidi keserek kılavuzluk eden düşmanlara «Bre mel'unlar, bizi böyle tehlikeli dereye niçin getirdiniz?» dediğimizde (Öteki boğazlarda kaza olur ama bu Siçe deresi tehlikeli olduğundan kazalı değildir) diye bizi teselli ettiler. Velhasıl bu sevda ile dere içinde sekiz saat daha kıbleye gidip, gece yarısı olunca Şici deresi ağzında (Şeçevar) kalesine geldik.

(BEŞİNCİ CİLDİN SONU)

BEŞİNCİ CİLDİN FİHRİSTİ

1066 Senesi ... 5
Van'dan Bitlis ve Zeriki'ye Gidişimiz ... 8
Bitlis'ten Zeriki Beyine Gidişimiz ... 8
Evliyâ'nın Bitlis Şehrinde Başından Geçen Macera ... 10
Bazı İbret Alınacak Hikâyeler ... 16
1066 Senesi Erciş Kalesinden İstanbul'a Doğru Yola Çıkışımız ... 22
Malazgird Kalesi ... 22
Defterdar-zâde Mehmed Paşanın Güzel Ahlâkı Hakkındadır ... 29
Melek Ahmed Paşa'nın Hüseyin Ağaya İyilikleri ... 30
1066 Senesi Şevval Ayının Dördüncü Günü Özü Eyâletine Gidişimiz ... 49
Melek Ahmed Paşa'nın Sâlih Rüyâsı ... 54
1067 Şabanının Onikinci Günü Leh Memleketine ve Rakoçi Kral Üzerine Sefere Gidişimiz ... 68
Bender Kalesinden Leh Vilâyetine Gidişimiz ... 80
1067 Senesi Zilhiccesinin Sonunda Leh Kralına Âsi Olan Kaleleri Yağmaya Gidişimiz ... 98
1067 Senesi Muharreminde Moskof Kralı Memleketine Ayak Basıp Yağma Edişimiz ... 101
Akkirman Sahrasında Melek Paşanın Han'a Davet ve Ziyafet Çekmesi 110
Şanlı Han'ın Melek Ahmed Paşa'ya Hediyeleri ... 114
Akkirman Özü Kalesine Bozcaada Fetihnâmesini Götürüşümüz ... 119
Yusuf Kethüdâ'nın Özü Kalesini Kazaktan Kurtarışı ... 127
Azak Kalesinden Akkirman'a Gidişimiz ... 140
İstanbul'da Kazak Alayı ... 149
Celâli Abaza Kara-Hasan Paşanın İsyan Sebebi ... 160
Celâli Hasan Paşanın Durumu ... 164
Kaya Sultanın Temiz Rüyası ... 176
Dördüncü Sultan Murad Han'ın Kızı Esmihan Sultanın Vefatı ... 181
1069 (1658) Senesi Cemaziyelâhirinin Yirminci Günü İstanbul'dan Bosna'ya Gidişimiz ... 186
1069 (1658) Recebinde Saadetlû Padişah ile Beraber Anadolu'ya Celâlî Üzerine Gidişimiz ... 188
Bursa'dan Boğaz Hisar'a Gidişimiz ... 200
Cihangir Padişahı Karşılamak İçin Kalede Yapılan Şenlik ... 211
Kale-i Sultani'den Bozcaada'ya Gidişimiz ... 214

Mehmed Giray Han'ın Boğdan Beyi Burunsuz Kostantin'den Şikâyet Mektubu ... 228
İşbu 1070 Senesi, Boğdan Diyarı Seferine Gittiğimizi Beyan Eder ... 228
Yaş Sahrasında Büyük Tabur Savaşı ... 232
Boğdan'dan Eflâk Seferine Gittiğimizi Beyan Eder ... 235
Yerköyü Sahrasındaki Eflâk Fetihleri ... 236
Eflâk İsyanının Sebebi ... 237
Kalgay Sultan ile Diğer Bir Yoldan Boğdan'a Gittiğimiz ... 239
13. Rebiulâhir 1070 Pazartesi Günü Boğdan'dan Edirne'ye Gidişimiz 249
15. Şaban 1070'de Edirne'den Varat Kalesi'nin Fethine Gittiğimizi Beyan Eder ... 250
Tameşvar Kalesinden Varat Savaşına Gittiğimiz ... 274
Varat Kalesi Kuşatmasının Başlaması ... 284
Varat Kalesinden Bosna Diyarına Gittiğimizi Beyan Eder ... 292
Bosna Saray'dan Helvine Kalesine Gittiğimizi Beyan Eder ... 305
Helvine Sahrasından Venedik Vilâyetinde Dadra ve Şebenik Kalelerini Yağma Etmeğe Gittiğimizi Beyan Eder ... 317
1071 Senesi Muharreminin Onuncu Günü Zara Altından Helvine Sahrasına Gidişimiz ... 327
Köyrüz Sahrasından Şebenik, İspelet, Kilis Kalelerini Yağmaya Gidişimiz ... 329
Askerin Şebenik Kalesi Tarafına Gitmesi ... 331
Bosna Eyâletinden Banaluka'ya Gidişimiz ... 340
Helvine Sahrasından Venedik Vilâyetine Gidişimiz ... 341
İspelet Kalesi Generali ile Buluşma ... 342
Banaluka'dan Zahire Parası Toplamak İçin Dört Sancak Kalelerine ve Bihke Kapudanını Kurtarmağa Gidişimizi Beyan Eder ... 351
Karka Sancağından Çernik ve Rahoviçe Sancaklarına Gidişimiz ... 356
Zerinoğlu Vilâyeti ... 362
Zerinoğlu'nun Şekli ve Ahlâkı ... 365
Melek - Ahmed Paşa Efendimizin Bosna Eyâletinden Azli Sebebi ... 373
Banaluka'dan Rumeli'ye Gittiğimizi Beyan Eder ... 374
Şehir İçinde Akan Yedi Aded Nehirin Beyanı ... 377
Bosna Eyâletinde Bulunan Yedi Sancağın Kalelerini Anlatır ... 379
Rumeli Eyâletinin Köy ve Kasabalarını Anlatır ... 379
Sofya Şehrinden On Kadılık Yere Zahire Bahaya Gittiğimizi Beyan Eder ... 392
Gâzi - Seydi Ahmed Paşa'nın Şehid Edilmesinin Sebebi ... 406
Tameşvar Sahrasından Erdel Gazasına Giderken Gezip Gördüğümüz Büyük Şehirler, Ormanlar, Kırlar ve Ovalar ... 415
Bu Hakîrin Gazâda İlk Defa Baskına Gidişim ... 419